T.C.
ÇANAKKALE VALİLİĞİ

ÇANAKKALE MUHAREBELERİ'NİN İDARESİ

Komutanlar ve Stratejiler

Editörler
Lokman Erdemir & Kürşat Solak

ÇANAKKALE MUHAREBELERİ'NİN İDARESİ
Komutanlar ve Stratejiler

Editörler
Lokman Erdemir & Kürşat Solak

Çanakkale 2015 - 100. Yıl

ÇANAKKALE MUHAREBELERİ'NİN İDARESİ
Komutanlar ve Stratejiler

Editörler: Lokman Erdemir & Kürşat Solak

Çanakkale Valiliği Yayınları

Bu kitapta yayınlana makalelerde savunulan fikirler yazarlarına aittir. Çanakkale Valiliği ve editörler sorumlu tutulamaz. Kitabın tüm hakları saklıdır. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar dışında önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz.

ISBN: 978-605-149-720-4
Sertifika No: 29527
Ankara, Şubat 2015

Görsel Tasarım
Karınca Ajans Matbaacılık
Dr. Mediha Eldem Sokak No: 56/1 Kızılay/ANKARA
Tel: +90 312 431 54 83 • Fax: +90 312 431 54 84
www.karincayayinlari.net • info@karincaajans.net

Baskı Cilt: Eflal Matbaacılık
Zübeyde Hanım Mahallesi Kazım Karabekir Caddesi
No: 95/1 Altındağ - ANKARA
Tel: 0312 341 47 48

İÇİNDEKİLER

Sunuş v

Mustafa BUDAK
Çanakkale Muharebeleri'ni İstanbul'dan İdare Edenler 1

Ömer ÇAKIR
Başkumandan Sultan V. Mehmed Reşâd'ın Penceresinden
Çanakkale Muharebeleri..... 3

Tuncer BAYKARA
Liman von Sanders'in Kurmay Başkanı
Diyarbakırlı Kazım İnanç Paşa (1880-1938) 15

Cemalettin TAŞKIRAN
Çanakkale Savaşları'ndaki Tanınmış Yabancı Komutanlar..... 21

Figen ATABEY
İngiliz Savaş Konseyi'nin Çanakkale Stratejisi 35

Mustafa SELÇUK
Çanakkale'ye Denizden İlk Bombardımanlar ve Başkent İstanbul 69

Zekeriya TÜRKMEN
Çanakkale Muharebeleri'nde 9. Piyade Tümen Komutanı Miralay (Albay)
Halil Sami Bey..... 83

Mithat ATABAY
Çanakkale Savaşları Sırasında Mustafa Kemal Atatürk..... 105

Mustafa BIYIKLI & Hatice KAPLAN
Çanakkale Kahramanlarından General Mehmet Esat (Bülkat) Paşa'nın
Askerî Hayatı..... 119

Ahmet ESENKAYA
Binbaşı İzzettin Bey'in Günlüğü ve Mustafa Kemal Bey 143

Ahmet YURTTAKAL
Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat Paşa..... 163

Muzaffer ALBAYRAK
Çanakkale Cephesi'nde Bir Komutan: Selahaddin Adil Bey..... 171

Zülâl KELEŞ
Cafer Tayyar Eğilmez ve Çanakkale Muharebeleri..... 185

F. Rezzan ÜNALP
Çanakkale'nin Kahramanı 57. Alay Komutanı Şehit Hüseyin Avni Bey 213

Lokman ERDEMİR
Çanakkale Muharebeleri'nde 27. Alay Komutanı Yarbay
Mehmet Şefik (Aker) Bey 219

Yüksel NİZAMOĞLU
Çanakkale Muharebeleri'nde 2. Ordu ve Vehip Paşa..... 229

Hakan BACANLI
Çanakkale Muharebeler'inde Fevzi Çakmak Paşa'nın Rolü..... 245

Muhammet ERAT
Çanakkale Muharebeleri'nde Kâzım KarabekirPaşa 259

Cahide SINMAZ SÖNMEZ
Türk Tarih Yazıcılığında Çanakkale Savaşları (1915- 2010) 275

Ömer ÇAKIR
Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Muharebeleri'nin Komutanları..... 291

Murad HATİP
Çanakkale Cephesi'nin Lojistik Desteklenmesi ve Zorlukları ile
Barbaros Zırhlısının Batırılışı, Türk Komutanların
(Güverte Albay Nevres Tümer) Yayınlanmamış Beyanları..... 317

Halil Ersin AVCI
Çanakkale Savaşı'nda Bir İngiliz İstihbaratçı, Sır Douhty-Wylıe..... 333

Kaynakça..... 341

Fotoğraflarla Çanakkale Cephesi Komutanları..... 353

Sunuş

Milletlerin kaderinde önem arz eden tarihî hadiselerin 50. ve 100. gibi yıldönümleri, o hadiseleri hatırlamak için oldukça önemlidir. Milletimizin mazisinde unutulmaz bir yeri olan, zaferlerle birlikte hüzünlerin de merkezi olan Çanakkale Muharebeleri mevzu bahis hadiseler meyandadır.

Çanakkale Muharebeleri'nin 100. yılı münasebetiyle tertip edilen sosyal etkinliklerin yanı sıra söz konusu tarihî hadiseyi öğrenmek ve hatırlamak amacıyla da bir takım ilmî çalışmalar icra edilmektedir. Nitekim Çanakkale Valiliği, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi (AÇASAM) işbirliği ile Çanakkale Muharebeleri'nin önemini ortaya koymaya yönelik bir 100. yıl kitabı hazırlanması düşünülmüştür. Neticede muharebeler konusunda ülkemizin yetiştirdiği önemli bilim insanlarının katkıları ile elimizdeki eser vücuda gelmiştir. Bu eser muharebeleri bütün yönleri ile ele almaktan ziyade, bize göre tarihçinin eksik bıraktığı bir yanını, muharebelerin komuta kademesini ve idaresini ele almayı esas edinmiştir. Yazarlarımız bu hususta makaleler kaleme almıştır. Eserdeki çalışmalar, yazarların kendi fikirlerinin mahsulü olup tarafımızdan ilmî serbestiyet gözetilmiştir.

Eserde yirmi bir farklı çalışmaya yer verilmiştir. Söz konusu çalışmaların ekseriyeti, Çanakkale Muharebeleri'nde ve sonrasındaki Milli Mücadele'de hizmet vermiş Paşaları ele almaktadır. Bunun yanı sıra muharebeler üzerine dünden bugüne yapılmış akademik çalışmalar, muharebelerin harp edebiyatına yansımaları, dönemin İstanbul'u, muharebeler sırasında öne çıkan yabancı komutanlar muhtevalı konuları içermektedir.

Elimizdeki eser, derlenmesi aşamasında yaklaşık iki yıllık bir emeğin ürünüdür. Bununla beraber onun asıl değeri, akademik yıllarını bu konulara hasretmiş yazarlarımızın damıtılmış ifadelerindedir. Bu sebeple öncelikle kıymetli yazar kadromuza teşekkür ediyoruz. Eserin hazırlık sürecinde, her daim yanımızda olan ÇOMU Tarih Bölümü araştırma görevlileri Erhan Acar ile Rabia G. Odabaş'a teşekkür ederiz.

Son olarak, Çanakkale Valisi Sayın Ahmet Çınar ile Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sedat Laçiner'e, eserin teşvikçileri ve ve destekçileri oldukları için minnettarlığımızı ifade etmek isteriz.

Lokman Erdemir & Kürşat Solak
Çanakkale 2015, 100. Yıl

Çanakkale Muharebeleri'ni İstanbul'dan İdare Edenler

Mustafa BUDAK*

Sultan Mehmed Reşad

Çanakkale Muharebeleri denilince, 18 Mart 1915 tarihli Deniz Zaferi akla gelmektedir. Esasen bu muharebeler iki aşamalıdır: Birincisi, 3 Kasım 1914'te Çanakkale tabyalarının İtilaf donanması tarafından bombalanmasıyla başlayıp 18 Mart 1915'te Türk zaferiyle sonuçlanan deniz muharebeleri denilen donanma ile kara topçusu arasındaki mücadeledir. İkincisi ise 25 Nisan 1915-9 Ocak 1916 tarihleri arasında cereyan eden kara muharebeleridir. Bununla beraber yakın zamanlara kadar Çanakkale Zaferi adı verilen olay, daha ziyade deniz cephesinde 18 Mart 1915'te kazanılan zafer olarak işlenmiş, kara muharebeleri unutulmuştur. Yarbay Mustafa Kemal'in 18 Mart Deniz Muharebeleri ile 19. Tümen komutanı olarak kara muharebeleri sırasında Arıburnu'ndaki başarılarından söz edilmiş ve Mustafa Kemal adeta bu zaferin tek kahramanı olarak anıla gelmiştir. Bu yaklaşım, bugünden tarihe bakmak olup Cumhuriyet'in kurucusunu merkeze alan bir tarih anlayışının tezahürüdür ve sorunlu bir bakış açısını yansıtmaktadır. Bütün yakın tarih olayları, sadece birer "tarihin öznesi" olarak ele alınmalı ve normalleştirilmelidir.

Kanaatimizce bu bağlamda Çanakkale Muharebeleri'nin normalleştirilmesinde atılacak ilk adım, bu muharebelerin bütün kahramanlarının hatırlanmasıdır. Böylece, hem tarih doğru ve sağlıklı anlatılmış ve anlaşılmış olacak ve hem de topyekün Çanakkale Zaferi'nin gerçek kahramanları ortaya çıkarılmak suretiyle bir "hakkın teslimi" gerçekleştirilecektir.

* Doç. Dr. T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdür Yardımcısı.

Harbiye Nazırı Enver Paşa

Başkomutan Sultan Mehmed Reşad'ın dışında özellikle Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili olan Enver Paşa'nın rolünü belirlemek gereklidir. Sultan Reşad, meşruti bir hükümdar olduğu için savaşın patlak verdiği dönemin İttihat ve Terakki iktidarı karşısında pasif konumdadır. Her ne kadar Sultan cihad fetvası yayımlamış ise de savaşa giriş kararının sahibi Enver Paşa'dır. Öyle ki Enver Paşa, muharebeler esnasında kritik kararlara imza atmıştır.

Diğer taraftan Çanakkale Muharebeleri'nin cereyan ettiği mıntıka 5. Ordu Komutanlığının uhdesinde olup komutanı Alman Liman von Sanders'dir. Ona III. Kolordu (Komutanı Esad Paşa) bağlıdır. Daha da önemlisi deniz muharebelerini Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı idare etmiştir. Boğazların güvenliğinden sorumlu bu Müstahkem Mevki'inin komutanı ise Cevad Paşa (Çobanlı)'dır. Onun kadro dışı kalan bataryaları yeniden düzenleyip tabyaları kurma gibi faaliyetleri takdire şayandır. Bu çalışmalardır ki, Osmanlı Devleti'ne 18 Mart Deniz Zaferi'ni kazandırmıştır. Ayrıca, Esat Paşa'nın kardeşi Vehip Paşa'nın Alman komutayı kabul etmeyip doğrudan Enver Paşa'ya bağlanmak istemesi ve bunun kabul edilmesi, adı geçen Paşa'nın başarısında doğrudan etkili olmuştur. Bu arada, Osmanlı askerinin imanı ve kahramanlığı her zaman hatırlanmaya değerdir.

Unutulmamalıdır ki, muharebe cephede kazanılır. Ancak, cephe komutanının tayini için daha üst siyasi iradeye ihtiyaç bulunmaktadır. Çanakkale Muharebeleri'nde üst siyasi irade Sultan Reşad gözükmekle beraber asıl siyasi ve askeri karar verici Enver Paşa'dan başkası değildir. Bir başka deyişle, Çanakkale Muharebeleri, siyaseten ve askeri olarak İstanbul'dan yönetilmiştir. Bu husus bile Çanakkale Muharebeleri'nin tümüyle yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Başkumandan Sultan V. Mehmed Reşâd'ın Penceresinden Çanakkale Muharebeleri

Ömer ÇAKIR*

Osmanlı Devleti'nin 1909-1918 arası padişahı Sultan V. Mehmed Reşâd'dır. O sebeple Çanakkale Muharebeleri sırasında Osmanlı tahtında Sultan V. Mehmed Reşâd bulunmaktadır. Bilindiği üzere Osmanlı Padişahları aynı zamanda Osmanlı ordusunun da başkumandanıdır. Dolayısıyla, Çanakkale Muharebeleri sırasında Osmanlı ordusunun, diğer bir ifadeyle Çanakkale Zaferi'ni kazanan ordunun başkumandanı Padişah Sultan V. Mehmed Reşâd'dır. Her ne kadar bu rütbe sembolik olup, asıl icra makamındaki kişi Başkumandan Vekili Enver Paşa olsa da resmî durum bahsettiğimiz gibidir.

Kaynaklarda da belirtildiği üzere Mehmed Reşâd, ağabeyi tıpkı Sultan II.Abdülhamid gibi bir darbe sonucu tahta oturur. Bu cümleden olmak üzere Otuzbir Mart Vak'asının ardından İttihat Terakkî hakimiyetindeki Meclis-i Umûmî-i Millî, söz konusu vak'anın müsebbibi olarak gördükleri Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirip yerine veliaht Reşâd Efendi'yi tahta çıkarır(27 Nisan 1909). Meclis ayrıca, hareket ordusunun isyanı bastırıp şehre girişini İstanbul'un ikinci kez fethi şeklinde yorumlayarak yeni padişaha V. Mehmed unvanını da verir.

Sultan Mehmed Reşâd, tahta çıktığında altmış beş yaşındadır. Dokuz yıl süren hükümdarlık dönemi hem iç hem de dış gelişmeler açısından bakıldığında oldukça sıkıntılı geçer. Zira bu süre içinde on defa hükümet değişir, neredeyse iki yılda bir savaşa girilir. Sultan Reşâd'ın bir yandan yeterli "siyasî bilgi ve tecrübeye" sahip olamayışı diğer yandan İttihat Terakki'nin sürekli baskısı altında kalması, ülke kaderini etkileyen gelişmelerde yeterli irade ortaya koyamamasına neden olacaktır. Bu bağlamda kendisine yapılan eleştirileri ise şöyle cevapladığı söylenir: "Meşrutiyet idaresinde ben her işe karışacaksam biraderimin suçu ne idi?"[1]

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Cevdet Küçük, "Mehmed V", *İslam Ansiklopedisi*, C.28, Yıl: 2003, s.418-422.; http://www.islamansiklopedisi.info/, Erişim tarihi: 30.01.2015.

Sultan Reşâd'ın tahtta bulunduğu süre içinde bütün bu nedenlerle kuvvetli bir irade ortaya koyduğu söylenemez. Öyle ki Enver Paşa ve arkadaşları tarafından devletin I. Dünya Savaşı'na sokulmasını dahi bir oldu bitti ile kabullenmek zorunda kalır. Her ne kadar bütün bunlar birer hakikat olsa da Osmanlı ordusunun başkumandanı sıfatını taşıyan, Çanakkale Zaferi'nden sonra kendisine meşihat fetvasıyla "gazilik" unvanı verilen[2] Padişah Sultan V. Mehmed Reşâd'ın I. Dünya Savaşı ve özellikle de Çanakkale Muharebeleri'ne dair duygu ve düşünceleri bu yazının temel merakı ve amacını oluşturmaktadır.

Başkumandanın Penceresinden Çanakkale Muharebeleri

Sultan Reşâd'ın Çanakkale Muharebeleri ile ilgili duygu ve düşünceleri zaman zaman basına yansımıştır. Mesela, Suriye ve Filistin havalisinin önde gelen gazeteci ve din adamlarından oluşan bir heyet Çanakkale Cephesi'ni ziyaret etmek amacıyla Ekim 1915'te İstanbul'a gelir. Devrin basınında Suriye Edebiyat Heyeti diye adlandırılan heyet, İstanbul'a gelince Çanakkale harp sahasında gitmeden önce Sultan Reşâd tarafından kabul edilir. Bu sırada Padişah heyete hitaben;

- "Çanakkale'ye gitmek istiyor musunuz? Suâlini îrad buyurdular. Bütün heyet:

- "Evet gideceğiz!" cevabını verdi. Bunun üzerine zât-ı şâhâne :

- "O halde gidiniz, sizin oraya muvasalatınızda ahvâlin daha ziyâde kesb-i sükûn edeceği me'mûldür." buyurdular".[3]

Bu konuşma göstermektedir ki Sultan Reşâd, Çanakkale Cephesi'ndeki birlik ve beraberlik ruhunun o yıllarda sıkıntılı günler yaşayan, Suriye ve Filistin coğrafyasına taşınmasını istemektedir. Bir ay sonra İstanbul'da meclisi açış konuşmasında da Çanakkale Muharebeleri'nden bahseden Sultan Reşâd şöyle der:

"Muhterem Âyân ve Meb'usân,

1 Kânûn-ı evvel'den beri cereyan eden vekayi ve hadisât o gün kıraat edilen nutk-ı hümâyunumda vuku bulan temenniyâtımı ve netîce-i harbin bütün âlem-i İslam'ın

2 Cevdet Küçük, "Mehmed V", *İslam Ansiklopedisi*, C.28, Yıl: 2003, s.421.; http://www.islamansiklopedisi.info/, Erişim tarihi: 30.01.2015.; İsmail Hami Danışmend bu konuyla ilgili şu bilgiyi verir: Çöküş devrinin hiç harbe gitmemiş padişahlarından bazılarına ordunun kazandığı zaferlerden dolayı oturdukları yerde fetva ile Gazi unvanı tevcih edilmiştir. Bu gazasız gaziler sekiz kişidir: Birincisi Birinci Mahmut ve diğerleri de Üçüncü Mustafa, Birinci Abdülhamid, Üçüncü Selim, İkinci Mahmud, Sultan Mecid, İkinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmed Reşad'dır." (İsmail Hami Danişmend'in Tarihi Hakikatler adlı kitabının birinci cildinden (Osmanlı Padişahlarının Başlıca Hususiyetleri kısmı) nakleden Sadi Somuncuoğlu, "Osmanlı Padişahlarının Başlıca Hususiyetleri", Töre, Sayı: 149, Yıl:13, Ekim 1983, s. 28.)

3 "Suriye Heyet-i İlmiye ve Edebiyesi", *Tanin*, Nu.2447, 26 Eylül 1331, s.3; Geniş bilgi için bkz. Ömer Çakır, "Türk Edebiyatında Mustafa Kemal(ATATÜRK) İsminin Yer Aldığı İlk Manzum ve Mensur Esere Dâir", http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-49/turk-edebiyatinda-mustafa-kemal-ataturk-isminin-yer-aldigi-ilk-manzum-ve-mensur-esere-dair

ve Osmanlılığın hayır ve selametini mûcib olacak surette teysir-nümâ-yı husûl olacağına dair izhâr edilen ümîd-i şâhânemi Hamdullah [Allah'a hamd olsun] te'yîd ve takviye etti. Moskofların İstanbul ve Boğazlara karşı iki buçuk asırdan beri perverde ve muannidâne bir surtte tatbik ettikleri hırs-ı istilâlarının tahakkukunu teshil için Çanakkale'ye ve Gelibolu şibh-i cezîresine karşı İngiliz ve Fransızların kuvâ-yı bahriye ve berrîyeleriyle icrâ ettikleri taarruzât-ı şedide ordu ve donanmanın ecdâd-ı kiramın menâkıb-ı cengâverânesini pek şanlı bir surette ihya eden ve bütün âlemin hayret ve takdirini celb eyleyen müdafaât ve himemâtı-ı cansiperâne ve fedâkârânesiyle def' ve tard olunmuş ve düşmanlarımız zâyiât-ı azîme ve müthişeye düçar olmuştur.

Husemâmızın bu inhizamı İstanbul yolunun gayr-i kabil-i mürûr olduğu kanaatini tesis ederek mağrur düşmanlarımızı Balkan devletlerine ilticaya mecbur etmiş ve şibh-i cezirede çevrilen bütün entrikaları ta'kîm ve muazzam müttefiklerimizin Karpatlarda Rus ordularını Galiçya'dan ve Lehistan'dan sürüp çıkarmalarını ve asırdîde düşmanımızın bütün kılâa-i müstahkemesinin zîr ü zeber edilmesini ve Rus kuvâsına istinad eden İtilaf-ı Müselles'in bütün ümitlerinin berhava olmasını teshil eylemiştir.

Osmanlı ordusunun şân ve şerefinin böyle parlak bir surette iâde ve ihyasına vesile veren Cenab-ı Hakk'a secde-i şükrana kapanarak arz-ı mahmidet eder, diğer cephe-i harplerde hudud-ı vatanı fedakarâne müdafaa eden gazilerime de nusret-i nihaye bahş buyurmasını niyaz eylerim.(…)"[4]

Anlaşılacağı üzere Padişah, Rusya'nın iki buçuk asırdan beri inatla İstanbul'u istila etmek istediğini, bu tarihî emelin gerçekleşmesini kolaylaştırmak için de İngiliz ve Fransızların deniz ve kara kuvvetleriyle Çanakkale'ye ve Gelibolu Yarımadası'na şiddetli bir hücumda bulunduklarını; ancak Osmanlı ordusunun ataları gibi kahramanca savaşarak vatanını müdafaa ettiğini, böylece bütün dünyanın takdirini kazandığını, düşmanların da büyük bir yenilgiye uğrayarak kaçıp gitmek zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Padişah konuşmasının devamında da bu zaferden dolayı Allah'a şükrünü ve hamdini dile getirmekte, diğer cephelerde de aynı şekilde zafer kazanılması için dua etmektedir.

Bu konuşmanın içeriği ana hatlarıyla bakıldığında Sultan Reşâd'ın meşhur "Çanakkale Gazeli"nde nazmedildiği söylenebilir. Söz konusu şiir devrin basınında önce Harp Mecmuası'nda başlıksız ancak tanıtım yazısında "neşîde-i hümayun" ve "şiir-i hümâyun" nitelendirmesiyle ve Padişahın "İstihkam Bahçesi'ni şahâne ziyaretleri"nin fotoğrafları eşliğinde yayımlanmıştır. Şiirin başındaki takdim mahiyetindeki imzasız yazıda şöyle denilmektedir:

"Zîrde mecmuamızın büyük bir minnet ve şükran ile karşıladığı şiir-i hümayunları avn-i Hakla yakında bu halas harbinde muvaffak olacağımıza katî beşarettir" (…)

4 "Nutk-ı İftitahi", *İkdam*, Nu.6735, 2 Teşrîn-i sâni 1331/15 Teşrîn-i sâni 1915, s. 1.

"Hükümdâr-ı a'zâm u kudsümüz, imdâd-ı ilâhîhinin en müşkil dakikalarda ordu-yı hümâyunlarına yetişip, her bir neferin bir kal'a-i pûlâd-ten olduğunu ve asker evladlarının pîş-geh-i azminde düşmanın nihâyet aczini idrâk ile kudret ve haysiyeti pâmâl olarak firâr ettiğini, o a'dâ-yı dîn ü vatanın kibr ü nahvetini utandıracak bir tevâzû-ı necîb ile beyân buyurduktan sonra,

Savlet etmişti Çanakkale'ye bahr u berden
Ehl-i İslâm'ın iki hasm-ı kavîsi birden

Lâkin imdâd-ı ilâhî yetişip ordumuza
Oldu her bir neferi kal'a-i pûlad-beden

Asker evladlarımın pîş-geh-i azminde
Aczini eyledi idrâk nihâyet düşmen

Kadr ü haysiyeti pâ-mâl olarak etti firâr
Kalb-i İslâm'a nüfûz eylemeye gelmiş iken

Kapanıp secde-i şükrâna Reşâd eyle duâ
Mülk-i İslâm'ı Hudâ eyleye dâim me'men

beytiyle neşîde-i hümâyunlarına hüsn-i hitâm veriyorlar."[5] (Gazelin Osmanlıca metni bir sonraki sayfadadır.)

Görüldüğü gibi şiir, gazel nazım şekli ile kaleme alınmış olup beş beyitten oluşmaktadır. Bu özelliğiyle Çanakkale Muharebeleri'yle ilgili olarak o yıllarda gazel nazım şekli ile yazılan ender şiirlerden biridir.[6] Divan edebiyatında şiirlerin başlığı yani adı olmadığı için geleneksel kurallara uyularak bu şiire de başlık konulmadığı görülmektedir. Ancak gelenekte hemen her yazılı metnin özellikle de mektupların başına konulan ve besmeleyi sembolize eden "bihî" ifadesinin[7] gazelin başına yazıldığı görülmektedir. Yine geleneksel gazel nazım şekline uygun olarak her bir beyitte beyit bütünlüğü içinde belli bir duygu ve düşünce ifade edilmiştir. İlk beyitte Çanakkale Muharebeleri anlatılarak şiire başlanmakta son beyitte ise zaferden duyulan mutluluk ve Allah'a şükür dile getirilmektedir. O sebeple şiirin kendi içinde bir kompozis-

5 *Harp Mecmuası*,Yıl:1, Sayı:11, Temmuz 1332/ 1916, Ramazan 1334, s.162.

6 Zira bu konuda yaptığımız araştırmaya göre harp yıllarında Çanakkale Muharebeleri ile ilgili yazılan şiirlerin çoğu "Yeni Türk Şiiri Nazım Şekilleri" ile yazılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Ömer Çakır, *Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ank., 2004, s. 240-252.

7 Eskiden mektupların yahut yazılan hemen her şeyin başına önce ﷺ şeklinde bir işaret yazılırdı. Bu, besmelenin kısaltması olarak "bihi" demekti. Böylece herhangi bir metne yahut özellikle de mektuplara besmeleyle yani Allah'ın adı zikredilerek başlanırdı.

Sultan Mehmed Reşad'ın Çanakkale Gazeli

yonu vardır. Son beyitte divan şiiri geleneğine uygun olarak şair mahlasını da belirtmiştir ki buradan Sultan Reşâd'ın mahlas olarak başka bir ismi değil kendi "Reşâd" ismini kullandığı anlaşılmaktadır.

Şiire içerik açısından baktığımızda ise, yukarıda kısaca belirtildiği üzere söz konusu şiir ile Padişah'ın meclisi açış konuşması arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bu bağlamda, Padişahın şiiri ile meclisi açış konuşması karşılaştırıldığında her ikisinde de İngiliz ve Fransızların yahut ehl-i İslam'ın iki kavi düşmanının Çanakkale'ye karadan ve denizden hücum ettiklerinin, buna karşılık askerlerin kahramanca ve fedakârca savaştıklarının, bunun üzerine düşmanların kaçıp gitmek zorunda kaldıklarının, o sebeple de Allah'a şükredilmesi gerektiğinin dile getirildiği görülmektedir. Bu noktada şiirin günümüz Türkçesi ile şöyle ifade edilmesi mümkündür:

İslam dünyasının güçlü iki düşmanı, Çanakkale'ye denizden ve karadan saldırmıştı.

Lâkin Allah'ın yardımıyla ordumuzun her bir neferi, çelik bedenli birer kale gibi oldu.

O sebeple asker evlatlarının azminin önünde düşman, nihayet aczini anladı.

İslam'ın kalbine nüfuz etmek [İstanbul'u ele geçirmek] için gelmişken şeref ve haysiyetini ayaklar altına alarak kaçıp gitti.

Ey Reşâd, şükür secdesine kapanarak şöyle dua et: Allah, İslâm âlemini daima korusun, tehlikelerden emin kılsın!

Bu içerikten de anlaşılacağı üzere meclis açış konuşmasında da belirttiği gibi Sultan Reşâd, Çanakkale Muharebeleri'nin sebebinin İngiliz ve Fransızların İstanbul'u ele geçirmek istemesi olduğunu belirtmektedir. Bu gerekçe, Çanakkale Muharebeleri'nin tarih kitaplarında yazan temel sebebi ile örtüşmektedir. Zira Çanakkale Muharebeleri'nin en önemli amacının İtilaf Devletlerince İstanbul'u ele geçirmek ve böylece hem Osmanlı Devleti'ni savaştan bir an önce saf dışı bırakmak hem de boğazların ele geçirilmesi suretiyle Rusya'ya yardım etmek olduğu bilinmektedir. Aynı beyitte Padişah'ın İngiliz ve Fransızları kastederek bu iki devleti İslam dünyasının güçlü iki düşmanı olarak nitelendirdiği görülmektedir. Bu düşünce, harp günlerinde Osmanlı insanının söz konusu devletlere bakış açısını yansıtması bakımından önemli olmasının yanında Sultan Reşâd'ın bir hüküm cümlesi ile bütün bir İslam dünyasına seslenerek İngiltere ve Fransa'yı İslam âleminin iki güçlü düşmanı olarak ilan etmesi anlamına da gelmektedir. Çünkü savaştan önce söz konusu devletler için bu yönde verilmiş kati bir hüküm yoktur. Aksi halde bu durum I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı idarecilerinin İngiltere ve Fransa ile ittifak kurma çabaları ile çelişecektir. Oysa, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesinin hemen akabinde Padişah'ın cihad-ı ekber ilanıyla bütün bir İslam dünyasını Osmanlının yanında yer almaya çağırmasıyla "Ehl-i İslâm'ın iki hasm-ı kavisi" nitelemesi örtüşmektedir.

İkinci beyitte, birinci beyitteki manzara karşısında, yani İslam âleminin iki güçlü düşmanının Çanakkale'ye saldırması karşısında, Allah'ın yardımıyla Osmanlı ordusunun her bir neferinin çelik bedenli bir kale gibi olduğu ifade edilmiştir. Burada "imdâd-ı ilahî" vurgusu ile askerlerin birer çelik bedenli kale olması düşüncesini biraz açacak olursak şunları söylemek mümkündür: Bu şiir, Çanakkale Muharebeleri'nin zaferle neticelenmesinden sonra 1916 yılında yazılmıştır. O yıllardaki bu savaşa dair metinlere baktığımızda, hem cephe gerisinde hem de cephede yazılanların birçoğunda zaferin Allah'ın yardımına bağlandığı hatta meleklerin Osmanlı ordusuna yardım ettiği inancının dile getirildiği görülmektedir. Bu çerçevede hem cephedeki askerlerde hem de cephe gerisindeki halkta Çanakkale Zaferi'nde kuvvetli bir manevi yardım inancının olduğunu söylemek mümkündür. Mesela, Boyabatlı Ömer oğlu Mustafa isimli bir şehidin cebinden çıkan destanda şu mısraları okuyoruz:

Askerler sel gibi gelip gidiyor
Kâdir Mevla'm bize yardım ediyor
Kumandan evladlar durmayın diyor
Çalışın kardaşlar günümüz bu gün
Cihad Müslüman'a en büyük düğün[8]

Öte yandan, cephe gerisinin hissiyatını yansıtması bakımından da Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem'in cephedeki bir subaya yazdığı mektuptan alıntı yapalım. Ali Ekrem, mektubunda "Ervâh-ı melâik, ervâh-ı şüheda ile beraber etrafınızda uçuşuyor" dedikten sonra mektubuna şunları yazar:

> *"Aman ya Rabbi, meleklerini insan kıyafetinde Çanakkale'ye mi gönderdin? Bedir ve Huneyn gazalarında düşen şühedâ-yı Müslimîn kudret-i ulûhiyetinle hayat-ı nevîn bularak Hazret-i Muhammed'in füyûz-ı kudsiyesini Osmanlı ordusuna mı getirdiler?"*[9]

Dolayısıyla, Sultan Reşâd'ın "İmdad-ı ilahî yetişip ordumuza" demesiyle devrin ortak hissiyatına iştirak ettiğini söylemek yanlış olmasa gerektir. Bunun yanında aynı beyitte "lakin" denilmesi de bize iki yıl önce Balkan Savaşlarındaki yenilgiyi hatırlatmaktadır.

Bilindiği üzere Osmanlı ordusu, 1912-1913'te cereyan eden Balkan Savaşlarında Osmanlının bünyesinden çıkan küçücük denilebilecek devletlerin, Yunanistan, Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistan'ın orduları karşısında büyük bir yenilgiye uğrar ve dört yüz yıldan fazla hâkimiyeti altındaki Balkan topraklarının neredeyse tamamını

8 "Bir Kahramanın Destanı", *Sabah*, Nu.9274, 26 Haziran 1331, s.3; *Türk Edebiyatı*, S.43, Mayıs 1977, s.10-12(Türk Edebiyatında yayınlanan aynı destanda "evladlar" kelimesi "olanlar" şeklinde yazılıdır.)

9 Ali Ekrem, "Çanakkale'de Mülâzım-ı evvel Ömer Âdil Bey 'e", *Tanin*, Nu.2361, 2 Temmuz 1331/15 Temmuz 1915, s.3.

kaybeder. Bu durum Osmanlının ve ordusunun "hasta adam" olduğu kanaatini pekiştirdiği gibi bir yıl sonra 1915'te Çanakkale'ye hücum eden İngiliz ve Fransızların kısa sürede Boğazı geçeceği düşüncesini de kuvvetlendirici bir rol oynar. Ancak Balkanlarda öldü zannedilen ordu Çanakkale'de eşsiz bir destan yazacak ve İstanbul yolunu açmayacaktır. Bu bağlamda iki yıl önce Balkanlarda büyük bir hezimete uğrayan ordunun Çanakkale'de destan yazması oldukça dikkat çekicidir. Hemen belirtmek gerekir ki Balkanlarda yapılan hatalar (Ordu içindeki siyasi ayrılık ve ordunun iyi sevk ve idare edilememesi gibi hatalar) Çanakkale Cephesi'nde yapılmamış; Balkanların lekesini ordunun ve milletin alnından silmek isteyen Osmanlı ordusu, Çanakkale'de yeni bir kahramanlık destanı yazmıştır. İşte bu zafer Türk ordusunun tarihi kabullerine uygun olarak -zaferi kendine değil Allah'ın yardımına bağlama, hezimetten de kendini sorumlu tutma- anlayışı doğrultusunda manevi yardıma bağlanmıştır.[10] Bu inancın iyiliği ve başarıyı Allah'tan kötülüğü de kişinin kendinden bilmesi şeklinde ifade edebileceğimiz İslâmî anlayıştan kaynaklandığı söylenebilir. Dolayısıyla, Sultan Reşâd, harp günlerindeki anlayış doğrultusunda her ne kadar Balkanlarda küçücük devletlerin orduları karşısında hezimete uğranmış olsa da iki güçlü düşman olarak nitelendirilen İngiliz ve Fransızlar karşısında Osmanlı ordusunun Allah'ın yardımıyla çelik gibi bir kale haline geldiğini ifade etmektedir. Hemen belirtmek gerekir ki Sultan Reşâd, zaferi salt manevî yardıma, yani "imdad-ı ilahî"ye bağlamaz; askerlerin azmini, kahramanlığını ve fedakârlığını da zikrederek nihayet düşmanın askerlerin azmi karşısında "aczini idrak ettiğini" belirtir. İkinci ve üçüncü beyti bir arada ele aldığımızda Sultan Reşâd'ın Çanakkale Zaferi'nin Allah'ın yardımı ve askerlerin azmi sayesinde elde edildiğinin altını çizdiğini söylemek mümkündür.

Gazelin dördüncü beytinde ise Osmanlı ordusunun zaferi karşısında yenilgiye uğrayanların durumu tasvir edilmiştir. Buna göre iki kavi düşman, İslam'ın kalbi olarak görülen İstanbul'u ele geçirmek için Çanakkale'ye gelmişken ve kısa sürede amacına ulaşmayı beklerken aksine büyük bir yenilgiye uğrayarak şeref ve haysiyetini ayaklar altına alarak kaçıp gitmek durumunda kalmıştır. Oysa o yılların dünyasında İngiliz ve Fransız ordusu yenilmez zannedilmekte, karşısında hiçbir ordunun duramayacağı düşünülmektedir. İşte böyle bir ordunun, bir yıl önce Balkanlarda öldü zannedilen bir ordu karşısında büyük bir hezimete uğraması, şan ve şerefini ayaklar altına alması demektir. Üstelik yenemediği ordu karşısında Çanakkale'yi adeta kaçarak terk etmek zorunda kalmıştır ki şiirde bu "fırar" kelimesiyle ifade edilmiştir. Söz konusu beyitte İstanbul'un "kalb-i İslâm" olarak nitelendirilmesi de oldukça anlamlıdır. Çünkü İstanbul hilafet merkezi, bir bakıma İslam dünyasının kalbinin attığı yerdir. İngiliz ve Fransızlar İstanbul'u ele geçirmek istemekle aslında İslam âleminin kalbini ele geçirmek istemiştir. Fakat dokuz ay süren kanlı bir mücadeleye rağmen buna muvaffak olamamışlardır.

10 Savaşlarda manevi yardım inancının Türk harp edebiyatındaki akisleri hakkında geniş bilgi için bakınız: Ömer Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, Akçağ Yay., Ank., 2009, s. 466-473.

Çanakkale Muharebeleri'nin başlarında hem Boğaz'da görev yapan Osmanlı askerleri hem de İstanbul'daki devlet adamları Çanakkale'nin geçilme ihtimalinin olduğunu düşünmekteydi. Mesela, 18 Mart 1915 günü Çanakkale Deniz Savaşı'nı öğleden sonraya kadar idare eden komutan Yarbay Selahaddin Adil Paşa, eşine yazdığı bir mektupta bu ihtimale binaen kendisine şöyle der: "Bu harp memleketlerin hayat-memat meselesi olduğundan ne kadar süreceği malum değil. Herkes düşmanı vurmaya sonuna kadar karar vermiştir. Fikrim şu:

1- Buradan düşman geçtiği halde, İstanbul da taht-ı emniyette olmamakla beraber, herkesin başına ne gelirse bana da deyip gidersiniz.

2- Veya şimdiden içerilerde; Bayramiç, Karesi, Balıkesir gibi bir yere göndereyim."[11]

Çanakkale'deki askerler gibi İstanbul'da yaşayanlar da Boğazların geçilme ihtimalinden büyük kaygı duymuşlardır. Zira, tarihi kaynakların verdiği bilgiye göre, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Çanakkale'yi geçme ihtimali, İstanbul'da hem halk hem de devlet adamları arasında büyük bir tedirginliğe yol açar. Öyle ki bir ara İstanbul'un işgal tehlikesi göz önüne alınarak hükümetin Eskişehir'e taşınması bile kararlaştırılır. "Padişah da bu karara uyarak Eskişehir'e gitmek için hazırlıklara başlar". Ancak "o sırada Beylerbeyi Sarayı'nda oturan ağabeyi II. Abdülhamid'i de götürmek iste[r]. Eski padişah teklifi kabul etmediği gibi Sultan Reşâd'ın da gitmemesini tavsiye" eder ve "İstanbul terk edilecek olursa bir daha buraya dönülemeyeceğini söyle"r.[12] İşte Çanakkale'deki savaş İstanbul için böylesine büyük bir öneme sahiptir. O sebepledir ki İstanbul'dan binlerce genç akın akın Çanakkale'ye gitmiş ve İstanbul'un düşman eline geçmemesi için adeta kendilerini feda etmişlerdir. Bunu bizzat cepheyi ziyaret ederek yerinde gören genç şair İbrahim Alaeddin bir şiirinde şöyle dile getirir:

Ey İstanbul içim dolu hicranla
Eteğine geldim yine hüsranla.
Gönlümde var acı, derin bir düğüm;
Senin için çekileni hep gördüm.
Senin için bütün âlem döktü kan
Sînendeki güzelliğe yakışan
Şu muazzam vakarınla sen de bil;
Çanakkale senin için çok değil.
Âh orada mahvolana yazıktır;
Fakat sana kurban olmak lâyıktır.
Çocukların feda olsun; sen kurtul,
Ey cihanın pırlantası İstanbul![13]

11 Sellahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesi'nden Mektuplar -Hatıralar*, Yeditepe Yay., İst., 2007, s. 152.

12 Cevdet Küçük, "Mehmed V", *İslam Ansiklopedisi*, C.28, Yıl: 2003, s.421.; http://www.islamansiklopedisi.info/, Erişim tarihi: 30.01.2015.

13 İbrahim Alaeddin, "İstanbul'a Dönerken", *Çanakkale İzleri*, Marifet Mat., İst., 1926, s.52.

Çanakkale savunması İstanbul'un savunulması gibidir. O sebeple Çanakkale Muharebeleri'nin kazanılması hem cephedeki askerler arasında hem de İstanbul'da tarifsiz bir sevinç meydana getirmiştir. Bu sevinçle Kesriyeli Mehmed Sıdkı, "Sevindi Hazret-i Fatih ve hoşnud oldu Ertuğrul/ Çanakkale muzafferdir donansın artık İstanbul"[14] derken Necmeddin Sahir ise toplumun ortak hissiyatını şöyle nazmeder:

Çünkü asla geçilmez işte bu yol;
Çünkü oldu Çanakkale Boğazı,
İngiliz ile Fransız'ın mezarı;
Türklerindir müebbed "İstanbul"[15]

Öyle ki o günlerde bu zaferle İstanbul'un ikinci kez kazanıldığı yolunda değerlendirmeler dahi yapılmıştır. Zaferden dolayı dile getirilen duygu ve düşüncelerden biri de Allah'a dua ve şükürdür. İnsanüstü kahramanlık ve fedakârlık sahneleri ile dolu Çanakkale Harp sahasındaki tablo karşısında bir şair şöyle der;

Elbet kırılır Hakk evine her uzanan el:
Yat secdeye hak batılı böyle tepelerken[16]

İşte Çanakkale Zaferi'nden dolayı Allah'a hamd ve şükrün dile getirildiği, duâ edildiği şiirlerden biri de Sultan Reşâd'ın Çanakkale gazelidir. Söz konusu şiirin son beytinde Padişah kendine seslenerek "Ey Reşâd, şükür secdesine kapanarak şöyle dua et" der: "Allah, İslâm âlemini daima korusun, tehlikelerden emin kılsın!" Burada Padişahın Çanakkale Zaferi'nden dolayı Allah'tan sadece İstanbul'u değil bütün bir İslam âlemini daima, her türlü tehlikeden korumasını istemesi onun İslam dünyasının halifesi olma özelliği ile örtüşen bir durumdur. Böylece, hem bir Müslüman hem de Müslümanların halifesi olarak Padişah, Allah'tan daima İslam âlemini korumasını dileyerek, bir dua beytiyle şiirini bitirmiş olur.

Sonuç Yerine

Sultan Reşâd'ın bu şiiri Harp Mecmuası'nın Temmuz 1916'da çıkan 11. nüshasında yayımlanmasını müteakip birçok gazete ve dergide de yer almıştır. Şiir, Harp Mecmuasında her ne kadar başlıksız yayımlansa da gazete ve dergilerde "Manzume-i Hümâyûn","Gazel-i Hümâyûn", "Manzume-i Garra-yı Hümâyûn" vs. başlıklar altında karşımıza çıkar.[17] Söz konusu şiir yurt içinde ve yurt dışında büyük ilgi görmüş,

14 Kesriyeli Mehmed Sıdkı, "Zafer-i Katiye Doğru", *Sabah*, Nu.9461, 30 Kanun-ı evvel 1331.

15 Necmeddin Sahir, "Hatıra-i Zafer", *Donanma Mecmuası 5-18 Mart Çanakkale Zaferi*, Nu.158-159, 18 Mart 1334, s.1760.

16 E[lif]. A[yın], *Donanma*, Nu.110, 24 Eylül 1331, s.929.

17 "Manzume-i Garra-yı Hümâyûn", *Tercumân-ı Hakîkat*, Nu.12715, 26 Ağustos 1332/ 8 Eylül 1916, s.1; "Manzume-i Garra-yı Hümâyûn", *Servet-i Fünun*, Nu.1317, 1 Eylül 1332/14 Eylül 1916, s.1918; *Tercüman-ı Hakîkat*, Nu:12715, 8 Eylül 1916; *Tanin*, Nu: 2780, 26 Ağustos 1332 / 8 Eylül 1916.

dilden dile dolaşmış, bestelenmiş, başka dillere Arapçaya[18] ve Almancaya da tercüme edilmiştir. Türk Yurdu dergisinin haberine göre bu şiir "Profesör Karaliç tarafından Almancaya tercüme olunarak, "Osterreichische Rundschau", Mecmuasının 15 Teşrin-i evvel 1916 tarihli nüshasında intişar etmiştir."[19]

"Çanakkale Gazeli"ne olan ilgi bunlarla da sınırlı kalmaz ve devrin şairlerince tahmisler yazılır. Tahmis, Divan edebiyatında bir nazım şekli olup "gazel" veya "kaside" nazım şeklindeki bir şiirin her bir beytine aynı vezin ve kafiyede üçer mısra ilavesiyle beşer mısralık bentlerden oluşur. Bu çerçevede devrin birçok şahsiyeti tarafından Çanakkale gazeline tahmisler yazılmıştır. Tahmis yazanlar, saray mensuplarından bürokratlara, askerlere, devrin tanınmış, tanınmamış birçok şairine kadar geniş geniş bir yelpaze oluşturur.[20] Söz konusu şiire yazılan tahmisler içinde en çok beğenileni meşhur şair Yahya Kemal'in tahmisi olmuştur. Çanakkale gazeline yapılan tahmisler ayrıca incelenmesi gerektiğinden dolayı bu yazının sınırlarını aşacaktır. O sebeple yazımızı "sonuç yerine", Yahya Kemal'in tahmisinin son iki bendiyle noktalayalım:

Allah Allah nidâsıyla muhâcim ahrar
Tepelerden boşanıp sâika-vârî kahhâr
Ettiler düşmeni bir öyle ki iclâ-yı kenâr
"Kadr ü haysiyyeti pâ-mâl olarak etti firâr
Kalb-i İslâm'a nüfûz eylemeğe gelmiş iken"

Rûh-ı Peygamberi tebşîre giderken şühedâ
Millet arkanda bugün vecd ile tekbir-serâ
Sen de mihrâb-ı hilâfette cebîn-sây-ı senâ
"Kapanıp secde-i şükrâna Reşâd eyle duâ
Mülk-i İslâm'ı Hudâ eyleye dâim me'men"[21]

18 Gazelin Arapça tercümesi için bakınız: *Edebiyat-ı Umûmiyye Mecmuası*, Yıl:1, Nu.1, 30 Nisan 1334, s.40-41.

19 *Türk Yurdu*, C.11, Sayı: 17(121), 27 Teşrin-i evvel 1332.

20 Geniş bilgi için Bkz. Enfel Doğan - Fatih Tığlı, "Sultan V. Mehmed Reşad'ın Çanakkale Gazeli Ve Bu Gazele Yazılan Tahmisler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi*, C. 33, İstanbul 2005, s. 41-96.

21 "Tahmis-i Manzûme-i Hümâyûn", *Yeni Mecmua 5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalâde*, 1918, s.2.

Liman von Sanders'in Kurmay Başkanı Diyarbakırlı Kazım İnanç Paşa (1880-1938)

Tuncer BAYKARA*

1880 civarında doğmuş ve ünlü olmuş Kâzım'lar bir hayli çoktur. Bunlar doğum tarihlerine göre şöyle sıralanabilir:

1. Kazım Sevüktekin: (1877-1949)
2. Kazım İnanç (1880-1938)
3. Kâzım Dirik (1880-1942)
4. Kazım Karabekir (1882-1948)
5. Kâzım Orbay (1886-1964)
6. Bunlara bir gülümseme ifadesi olarak Paşa Kâzım'ı da ekleyebiliriz.

Biz bunlardan Kâzım İnanç'tan söz edeceğiz.

Kazım İnanç askeri künyesi 1315-P29 dur. Atatürk 317'li olduğundan demek ki ondan iki sene önce Harbiye'yi bitirmiştir. Diyarbekir'de doğmuş olup Alyanakzade Hakkı Bey'in oğludur. Nitekim uzun bir süre Kazım Diyarbekir olarak anılmıştır (Mustafa Kemal Selanik veya İhsan Cihangir gibi). Harp akademisini, 55. dönem mezunu olarak bitirmiştir. Sınıf arkadaşları arasında Enver Paşa, Hafız Hakkı Paşa ve Fahrettin Altay da vardır. Askerlik hayatının ilk dönemi olağan küçük subay olarak geçmiştir.

1911-12 de Almanya'ya gitmiştir. Orada kazandığı Almancası ile sonradan cihan harbinde Alman generallerinin yanında, hatta kurmay başkanı olacaktır.

İsmet Görgülü'nün "On yıllık Harbin Kadrosu, 1919-1922" adlı eserindeki (Ankara 1993), ilk kayıt, Balkan Harbi'nde Büyük Genel Karargah kurmay subaylığıdır (1912). Sonraki kayıt Abdullah Paşa'nın kumandanı olduğu Şark Ordusu karargâh kurmay subayıdır.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Emekli Öğretim Üyesi.

Dil bilmesi sebebiyle 10 Ağustos 1913 de Roma 'ya ateşemiliter olarak tayin edildi. Cihan harbinin yaklaşması üzerine yurda döndü ve 3.08.1914 de I. Ordu da görevlendirildi Bu ordunun başında Alman Generali Liman von Sanders vardı (1855-1929). 29 Kasım 1914 de I. Ordu Harekât Şube Müdürü oldu. Liman Paşa, Kazım Bey'in "1914 senesi sonbaharından beri Kurmay Başkanı olarak benim yanımda bulunuyor" dediğine göre bu tarihten itibaren Liman Paşa'nın Kurmay Başkanı olmuştur. Oysa Kazım İnanç Bey ile ilgili resmi kayıtlarda bu tayin 12.02.1915 olarak görülmektedir. Liman Paşa, Çanakkale'nin savunmasıyla görevli 5. Ordu Komutanı olunca Kazım Bey de, Kaymakam=Yarbay rütbesiyle onunla beraberdir.

Atatürk, *Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe* adlı hatıralarında Kazım İnanç'dan Ordu kurmay başkanı olarak söz eder. Bu günkü olayları F. Altay da gayet yakından bilmektedir. Nitekim o, o günleri, Atatürk merkezli olmak üzere özetle şöyle anlatır:

Anafartalar buhranı sırasında Kolordu komutanı Esat Paşa'nın emriyle kendisine telefon ettiğinden söz eder. İngilizlerin yeni çıkartması üzerine, karşı koymak amacıyla bu alana büyük kuvvetler yığılmıştı. Fakat bu güçlerden beklenen başarı bir türlü gelmiyordu. Mustafa Kemal Bey de kendi gözlemlerini durmaksızın üstlerine ve âmirlerine bildiriyordu. Bir-iki gün geçip, durum gittikçe nazikleşince durumu ve bu konudaki düşüncelerini daha üst makamlara bildirmekte devam etti. Hatta bunu gittikçe sıklaştırdı diyebiliriz. Çünkü kendi görüşüne göre çıkartma güçlerini durdurabilmek için az bir zaman kalmıştı. Bu zamanın kaçırılmaması gerekiyordu. Anlaşılan sorumlu Ordu komutanı da durumu fark etmiş olmalı ki, çare aramaya başladı. Bu arada muhtemelen Kazım Beyin aklına, öteden beri atak ve başarılı bir fırka/tümen komutanı olan Mustafa Kemal Bey aklına geldi. Onu komutana söyledi, Komutan Liman Paşa da hemen bu tümen komutanını bir kere daha sorup soruşturdu. Çünkü oraya birkaç tümen gönderilmişti ve tayin edilecek komutan adeta kolordu komutanı düzeyinde olacaktı. Neticede Kurmay Başkanına Mustafa Kemal Bey'e bizzat başvurup çaresini bir kere daha ağzından dinlemek istediğini, Ordu komutanı adına Kazım Bey haber verdi. Mustafa Kemal Bey, Kazım Beyle konuştu. Bu konuşmayı Atatürk, anlattığı gibi, paralel bir telefondan dinleyen Kolordu kurmay başkanı Fahreddin Altay da anlatır.

> *Buhrandan kurtuluş için çare nedir diye soran Kazım Bey'e, Mustafa Kemal Bey'in cevabı, "bütün kuvvetlerin emrine verilmesi" olmuştur. Çünkü M. Kemal Bey, buhranın büyük kuvvetler yığılmasına rağmen komuta birliğinin sağlanamaması olduğunu görmüştür. Kâzım Bey, "çok gelmez mi" diye sorunca M. Kemal Bey de "az bile gelir "demesi ile bu telefon konuşması hitama ermiştir. Fakat aradan bir iki saat geçince Fırka komutanlığından adeta bir kolordu komutanlığı demek olan Anafartalar gurubu komutanlığına tayini emrini almıştır.*

Anlaşılıyor ki burada Kazım İnanç Bey, kendisi ile aynı yaşta, fakat iki sene sonra Harbiye'den ve Akademi'den mezun olan Mustafa Kemal Bey'in iş bitirici özelliğini sezmiş, görmüş ve bu kanaatini âmirine de iletmiştir. Liman Paşa da, yazdığı hatıralarında Mustafa Kemal Bey hakkında olumlu kanaatta olduğunu söyler ve "ona bu İngiliz saldırıcı durdurmada tam olarak güvenebilirdim" der.

Burada bir hususu belirtmekte yarar vardır. Hikmet Bayur, uzun yıllar katib-i umumiliğini yaptığı Atatürk'ün hayıtını anlattığı kitabında Çanakkale günlerinden söz eder. Yıllar sonra, vaktiyle Çanakkale'de Kolordu karargâhında çalışmış yüksek rütbeli sayılabilecek bir subay, Atatürk ün niçin hala kendisine kırgın olduğunu anlayamadığını Hikmet Bayur'a sorar. Oysa onun dediğine göre Atatürk'ün taleplerine kolordu karargâhında en uygun şartlarda cevap verilmesinde kendisinin de güya tuzu varmış. Fakat Atatürk'ün bu subaya (belki de paşa olmuştur) karşı kırgınlığı aradaki bunca yılın ardından yine de geçmemiş. Bu arada hemen belirtelim ki Mustafa Kemal Bey'in tümeninin bağlı olduğu Kolordu kurmay başkanı Fahreddin Altay idi. Atatürk'ün Fahreddin Paşa ile Cumhuriyet döneminde herhangi olumsuzluğu söz konusu olmamıştır.

Kazım İnanç Bey'e, Kurmay Başkanı olduğu ordunun Çanakkale başarısında belirli bir payı ayırmak fazla hatalı olmaz. Çünkü Çanakkale, kimisi büyük şerefini Alman komutanlara verse de yine de öncelikle Osmanlı bahriyesinin, sonra 5. Osmanlı Ordusunun bir başarısıdır. Kısacası bu hususta önce Türk deniz kuvvetleri, sonrasında ise Türk kara birlikleri başarılı olmuştur.

Liman von Sanders (1857-1929) *Türkiye'de Beş Sene* adlı hatıralarında Kazım İnanç'dan sitayişle söz eder. "Kazım Bey, 1914 senesi sonbaharından beri Kurmay başkanı sıfatıyla bana sadakatle yardım ve yoldaşlık etmiş, karşılaşmış olduğum bazı zorlukları bertaraf etmişti." Bu yakınlık hissi ile olsa gerek Liman Paşa, 1918 senesi başlarında, ocak ayında Almanya'ya gittiğinde yanında Albay Kazım Beyi de götürmüştü. Orada üç hafta kadar kaldıktan sonra dönmüşler, bu defa da Liman Paşa Yıldırım Orduları Gurubu komutanlığına getirilince Kazım Bey de onun kurmay başkanı olmuştu.

Kâzım İnanç ile Atatürk ün tanışması muhtemelen Harbiye'de ve Kurmay mektebinde olmuş olabilir. Fakat en sıcak ilişki Çanakkale'de başlamış, birkaç sene sonra da devam etmiştir. Kayıtlara göre Kazım Bey, Yıldırım Orduları gurubu kurmay başkanı idi. Adeta ordu kurmay başkanlığından ordular gurubu kurmay başkanlığına yükselmişti. Fakat Mustafa Kemal Bey, daha hızla yükselmiş, Çanakkale'de bir fırka/tümen kumandanı iken, Cihan harbinin sonlarında önce paşa, sonra ordu kumandanı olmuştu.

İngilizlerin Eylül 1918 sonlarındaki büyük taarruzu sırasında da ordu kumandanı Mustafa Kemal Paşa ile Kazım İnanç'ın yine yolları kesişti. Mustafa Kemal Paşa Türk kanının Arap çoğunluğu ile meskûn olan Şam diyarında akıtılmasından yana değildi.

Bütün Türk kuvvetlerinin süratle kuzeye çekilmesini Liman Paşa'ya teklif etmişti. Liman Paşa, kendisinin bir yabancı olduğunu bu hususta Kurmay Başkanının ikna edilmesi gerektiğini sonra olumlu cevap vereceğini belirtti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Ordular gurubu Kurmay başkanı olan Kazım İnanç'ı ikna etmiş olmalı ki Türk orduları süratle Halep dolaylarına çekilecektir.

Kazım İnanç Paşa'nın, Genelkurmay İkinci Başkanı olarak Milli Mücadele başlarında da bir büyük hizmeti daha vardır. Bunun bilgisine doğrudan Atatürk ün yazdıklarından ulaşıyoruz Atatürk 9. Ordu kıtaatı müfettişi olarak tayin edilmesine rıza göstermiş, müfettişlik talimatının oluşturulmasına sıra gelmiştir. Atatürk, Genelkurmaya gider, asıl başkan Trakya'da teftiştedir ve işlere ikinci Başkan Kazım Paşa bakmaktadır. Atatürk hemen Kâzım Paşa'ya isteklerini sıralar. Kazım Paşa da "vazifemizdir yapacağız" der. Talimatnameyi yazıp imza için Harbiye Nazırı Şakir Paşa'ya götürür. O da bunu okur, oldukça değişik bir talimat olduğunu görür fakat geri de çevirmez. Hatta mührünü çıkarıp Kazım Paşa'ya verir; "sen bunu odanda mühürlersin " der. Kazım Paşa, elinde mühürle dönünce Mustafa Kemal Paşa daha bir sevinir, yeniden bir iki husus eklerler ve mührü de sonra basarlar.

Bu olay Milli Mücadele tarihinde hiç de göz ardı edilmemesi gereken bir öneme sahiptir. Ama Atatürk de, aziz arkadaşı Kazım Paşa'nın bu türden davranışlarını unutmaz. Burada ben de derslerimde sadece Kazım İnanç'ı değil, devrin Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın da Milli Mücadele tarihindeki olumlu yerini belirtirdim. Nitekim Atatürk başkalarına anlattığı hatıralarında Şakir Paşa için "Bu namuslu devlet adamının ellinden öptüm." der.

Aradan bir yılı aşkın zaman geçmiş. Milli Mücadele yeni bir veçhe kazanılmış, Mustafa Kemal Paşa, Samsun-Erzurum ve Sivas'ı geçerek Ankara'ya gelmiştir. İşte hele 16 Mart'taki işgalden sonra Ankara Milli Mücadelenin tam bir merkezi durumuna geçince, Damat Ferit hükümetince açığa alınan Kazım İnanç da 26.06.1920 de Ankara'ya geldikten sonra kendisini Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın yanında kumandan yardımcısı olarak görüyoruz (1920 Ekim). Garp cephesinin Garp ve Cenup diye ikiye ayrılıp iki Miralayın (İsmet ve Refet Beyler) kumandan tayin edilmesiyle Ankara'ya dönmüş, Milli Müdafaa Vekâleti Müsteşarı olmuştur.

Kazım Paşa, Sakarya savaşı sırasında Başkumandanlık karargâhındadır. Görevi Başkumandanlık Kalemi başkanlığıdır. Hatta savaşın içinde günü gününe hatıralarını da kaleme almaktadır. Rivayete göre bunu İsmet Paşa da görmüştür. Bu savaşta, bir önceki Kütahya-Eskişehir muharebelerinde olduğu gibi, İsmet Paşa'nın uygun olmayan askeri tedbirlerini herkes görüyordu. Kazım Paşa da muhtemelen bunları saklamadan yazabilecek fikir ve vicdan dirayetine sahipti. Savaşın başarıyla kazanılmasından sonra bir ara F. Kantemir' in rivayetine göre İsmet Paşa bu defteri okumak üzere almış, fakat sonra bir daha geri vermemiştir. Fakat Kazım Paşa bunu mesele

yapacak değildir. O sonra ordu düzeninde 2. Orduya bağlı bir kolordu kumandanıdır. Büyük Taarruz ve Dumlupınar savaşında Kazım Paşa 2. Orduya bağlı 6 Kolordu kumandanıdır.

Kazım Paşa sonra ferik olarak cumhuriyet ordusuna görev yapacaktır. Cevat Paşa'nın 3 Ordu müfettişliğinden ayrılmasın sonra bir süre için ordu komutanı olmuş, Şeyh Said'in Diyarbekir şehrine girmesini önlemiştir.

Kazım Paşa, 1926 da askerlikten emekliye ferik/korgeneral rütbesiyle emekli oldu. Kazım Paşa, Atatürk'ten rica ederek Samsun valisi oldu: Samsun valisi iken namuslu ve dürüst bir seçim yaptırdı. Samsun'da Belediye seçimlerini Serbest Cumhuriyet fırkası adayı kazandı. Buna hükümet ve devlet olarak hiçbir müdahalede bulunmadı, bulunulmasına imkân vermedi. Kendisinin Atatürk nezdindeki büyük ve etkili yeri, başında İsmet Paşa'nın bulunduğu hükümetin genel siyasetine aykırı idi. Bunun içindir ki 5 senelik valiliğinin ardından 4. Dönemin bir ara seçiminde İzmir mebusluğuna seçtirildi.

Kazım İnanç'ı 1932 sonrası Ankara'da mebus /milletvekili olarak görüyoruz. Ayrıca Gazi/Atatürk ün sofrasına sık sık davet edilenlerden birisidir. Atatürk'ün 1.11.1931 den 10.11.1938 kadar yedi yıla yakın devam eden hayatının en önemli kaynağı sayılabilecek Atatürk'ün Nöbet Defteri (Özel Şahingiray, Ankara 1955) adlı eserden bu gerçeği öğreniyoruz. Gerçi soyadı kanunundan önce Kazım Paşa'ların çokluğundan dolayı, ismi geçenlerden hangisinin Kazım İnanç olduğunu tam sezemesek de bazı kesin bilgilerimiz de vardır.

Bu eserde ilk defa 7.1.1932 tarihinde Kazım Paşa Diyarbakır, refikası ile ifadesi vardır. Kazım Paşa Diyarbakırlı diye ünlüdür. Ancak bu yıllarda Kazım Sevüktekin de Diyarbakır mebusudur. Bu arada yaverlerin (Cevdet Tolgay, Şükrü Özer, Naşit Mengü) bu Kazım Paşaları nasıl algıladığı da önemlidir: Ancak "eski Samsun Valisi" diye tanımlanan Kazım Paşa hazretleri, 23. 07. 1932'de Yalova'dadır. Artık bu kesinlikle Kazım İnanç'tır. 21. 10. 1932'de de "eski Samsun Valisi" tanımıyla veriliyor. Çünkü üstündeki isim de bir başka Kazım Paşa'dır (s. 108). Yaver Naşid ismen belirttiği Kazım Paşa ise 17. 12. 1932, artık İzmir mebusudur. 21. 12, Samsun Vali-i Sabıkı, 25. 12, 28. 12 İzmir diye geçer. Netice olarak ölümüne kadar Kazım İnanç nerede ise haftada bir Atatürk'ün sofrasındadır. Ama bu sofrada İsmet Paşa ile hiç karşılaşmamaktadır. Bu da olağandır.

Sonuç

Kazım İnanç, nerede ise kaderleri Atatürk ile kesişen, ülkesine hizmet eden faziletli bir askerdir. Hocam Zeki Velidi Togan, Atatürk'ün çok vefalı bir insan olduğunu söylerdi. Ülkenin çeşitli köşelerinden gelenlerin "Paşam seninle şurada birlikte idik" diye ona yanaştıklarını belirtmişti. Kazım İnanç hakkındaki davranışına bakılırsa bu hüküm demek ki doğrudur. Bu iki yakın arkadaşın mekânları cennet olsun.

Çanakkale Savaşları'ndaki Tanınmış Yabancı Komutanlar

Cemalettin TAŞKIRAN*

Bu kısa çalışmada Çanakkale muharebeleri'nde savaşan yabancı komutanlardan çok tanınmış olanlar hakkında genel ve kısa bilgiler verilecek ve bu komutanların Çanakkale muharebeleri'ndeki durumları tanıtılmaya çalışılacaktır.

Çanakkale savaşlarında İngiliz ve Fransız komutanlar Türklerin karşısında, Alman komutanlar ise Türklerle birlikte savaştı. Çanakkale savaşlarında, Liman von Sanders ve Erich Weber Paşa gibi Alman generaller ve çok sayıda Alman subayı ve Alman askeri de cephelerde bulunmuşlardır. Çanakkale savaşlarında isimleri geçen tanınmış Alman komutanların başında Liman von Sanders gelir. 5. Ordunun komutanı olarak görev yapan Liman Paşa'nın Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve Ahmet Fevzi Bey'le yapmış oldukları tartışmalar ve görüş ayrılıkları Çanakkale savaşları ile ilgili yazılarda yer alır.

Cephede görev alan Alman subayları daha çok bilinmekle beraber, Alman askerlerinin sayıları kesin bilinmemektedir. Çanakkale'de çarpışmış Alman Binbaşı Carl Mühlman yazmış olduğu eserde "Çanakkale'de yaklaşık 700 Alman askeri savaştı" diyor.[1] Türkiye'deki çalışmalarda ise 70 kişiden 300 kişiye kadar Alman asker sayısı rakamları değişmektedir. Ayrıca Almanlardan başka, az da olsa Çanakkale'de Avusturya-Macaristan devletinin de askerleri vardır. Savaş sırasında, Avusturya-Macaristan ordusunun Macar topçu ve takviye kuvvetlerinin Gelibolu yarımadası ve güney cephelerinde aktif olarak yer aldıkları görülmüştür. Özellikle 1915 yılı sonlarına doğru Bulgaristan'ın savaşa girmesi ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile irtibatın sağlanmasından sonra Avusturya-Macaristan topçu bataryaları Türklere yardıma gelmiştir.[2] Macar askerler askeri malzemelerin taşınmasında ve özellikle havan topu

* Prof.Dr., Gazi Üniversitesi, ?? taskiranc@yahoo.com

1 Carl Mühlman, *Çanakkale Savaşı*, (çev. Sedat Ümran), Timaş Yayınları, İstanbul 1998, s.120.

2 Tosun Saral, "Gelibolu Cephesine Ulaşan Avusturya/Macaristan Topçu Bataryaları", *Çanakkale 1915*, Yıl 4, Sayı 11 (Mart 2012), s. 32-36.

kullanımında yardım etmişlerdir. Ancak Çanakkale'de yüksek rütbeli Avusturya-Macar komutanı görev almamıştır.

Yazımıza konu olan Çanakkale savaşlarında Türklerin yanında ve düşman saflarda görev almış tanınmış bazı komutanları şu şekilde tanıtabiliriz:

Liman von Sanders

17 Şubat I855'te doğdu, 22 Ağustos 1929'da Münih'te öldü. 1911 'de generalliğe yükseldi. Balkan Harbi sonrası Osmanlı Devleti ordusunun ıslahını düşünüyordu. Sanders Osmanlı ordusunda yenilik yapmak için Almanya'dan istenen kurulun başkanı olarak 14 Aralık 1913'te İstanbul'a geldi. Ağustos 1914'te geniş yetkilerle İstanbul'da I. Kolordu komutanı oldu. 1914'e kadar Osmanlı ordusunda bazı reform çalışmaları yaptı. Almanya ile yapılan anlaşma gereğince mareşallik rütbesine yükseltilen Sanders, Mart 1915'te de Çanakkale'de oluşturulan 5. Ordunun komutanı oldu. Bu atanma ile Çanakkale'deki tüm idari yetkiyi eline alan von Sanders, yaklaşık dokuz ay süren bu savaşlarda komutanlık görevini sürdürdü.

Liman von Sanders

5 nci Ordu Komutanlığı'na atanan Mareşal Sanders'in görevi, müttefiklerin Çanakkale Boğazı'ndan geçmelerine engel olmaktı. Ona göre düşman, Çanakkale Boğazı'ndan geçip İstanbul'a gidebilmek için, mutlaka Gelibolu Yarımadası'nı ele geçirmek ve Anadolu kıyılarını kontrol altına almak isteyecekti. Bu yüzden, çıkarma birinci öncelikle Saros Körfezi'ne, ikinci öncelikle Anadolu kıyısına yapılacaktı. Seddülbahir burnuna yapılacak çıkarma ise, diğer çıkarmaların yanında pek de önemli olmayacaktı.

Sanders, arazi üzerinde verdiği emirle, uygulanmakta olan Türk Savunma Plânı'nı olduğu gibi değiştirdi; kendi yaptığı değerlendirmedeki çıkarma yerlerinin önceliklerini göz önüne alarak, birlikleri yeni duruma göre konuşlandırdı. Daha önceki Savunma Plânı'nın gerekçelerini öğrenmek bile istememiş, 3. Kolordu Komutanı'nın, bölgeyi savunmakla görevli 9. Tümen Komutanı'nın, daha önce bölgeyi savunan ve düşmanın karaya ayak basmasına izin vermeyen 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal'in görüşünü de almamıştı.

Sanders'in kendi planında ısrarı, düşmanı kolayca karaya çıkararak Alman cephelerinin yükünü hafifletmek için büyük düşman kuvvetlerini buraya çekme düşüncesinin veya Alman Genel Karargâhı'ndan bu konuda gizli bir emir almış olabileceği ihtimalinin ağır bastığı biçiminde de değerlendirilmektedir. Türk komutanlar, bu plânı onaylamadılar. Sonunda, Çanakkale'de Yarbay Mustafa Kemal ve diğer Türk

komutanlarının önerdiği gibi değil, Liman von Sanders'in istediği gibi bir savunma düzeni alındı. Zira komutan ve karar organı Sanders'ti. Sanders, Anadolu kıyısına 2 Tümen, Saros Körfezi'ne 2 Tümen ayırdı. Seddülbahir bölgesinde bir tümen tuttu, 5 nci Ordu genel ihtiyatı olan bir tümeni de Maydos (Eceabat) bölgesinde konuşlandırdı. Anlaşılacağı gibi Türk komutanlar Çanakkale'ye düşman donanmasının Sebdülbahir ve Kabatepe'den çıkacağını düşünüp ona göre planlar yaparken, Liman Paşa, düşmanın Saros körfezinin uç kısmından, Bolayır civarından çıkacağını düşünmüş, bütün savaş planlarını bu öngörü üzerine yapmıştır.

Liman Paşa, Türk komutanların düşmanı mümkün olduğu kadar kıyıda karşılama planını değiştirerek, kuvvetleri merkezde toplayıp nereye çıkarma olursa oraya yönlendirme stratejisi izlemiştir. Bu plana bağlı olarak Türk komutanların kıyılara yerleştirdiği kuvvetleri geri çekmiştir. Yarımadanın en güneyindeki Sebdülbahir'de sadece bir tümen bırakılmıştır. Bu nedenle düşman çıktığı noktalarda tutunma şansı bulmuştur. Liman Paşa, Gelibolu yarımadası ve Kumkale'ye çıkarmanın başladığı gece, Gelibolu'daki karargâhından ayrılıp Saros'a gitmiş, Mehmetçik düşmanla savaşırken, Sanders Paşa, o gece orda kalarak sabah geri dönmüştür.[3] Üstelik kimseye vekâlet de bırakmamıştır. O gece Mustafa Kemal Paşa kimseden emir almadan "insiyatif kullanarak" Maydos'tan harekete geçmek durumunda kalmıştır. Liman Paşa'ya yapılan askeri eleştirilerden bazıları da onun birlikleri gece taarruzuna zorlaması ve gelen her yeni birliği cepheye sürmesidir. Böylece birlikler çok zayiat vermiştir. Liman Paşa anılarında gece yapılan 1-2 Mayıs ve 19 Mayıs taarruzlarının bir hata olduğunu şöyle itiraf etmiştir: "Bahis konusu taarruzun tarafımdan işlenmiş bir hata olduğunu itiraf ederim. Bu hatayı düşman kuvvetlerini iyi takdir edememekle ve elimizdeki az topçu kuvvetiyle ve çok sınırlı cephaneyle bu işi başaracağımızı önceden hesaplayamamakla işledim…"[4]

Mustafa Kemal, 3 Mayıs 1915'te Arıburnu'ndan Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya gönderdiği mektupta, Mareşal Liman von Sanders'le ilgili değerlendirmesi şöyledir:

> *"…Liman von Sanders Paşa, bizim orduları, bizim memleketimizi tanımadığı, gerektiği şekilde incelemede bulunacak kadar da bir zamana sahip olmadığından, sadece ihraç noktalarını, tamamıyla açık bırakacak tertibat almış ve düşmanın karaya çıkmasını kolaylaştırmıştır… Vatanımızın savunulmasında kalp ve vicdanları bizim kadar çarpmadığına şüphe olmayan başta Liman von Sanders olmak üzere bütün Almanların fikri gücüne de itimat buyurmamanızı kesin olarak temin ederim…"*[5]

3 Liman Van Sanders, *Türkiye'de 5 yıl,* Burçak Yayınevi, 1968, s. 87,88.

4 Sanders, *Türkiye'de 5 yıl*, s. 98.

5 İsmet Görgülü, "Atatürk'ün Arıburnu Muharebeleri Raporu ve Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe Adlı Eserlerinde Yer Almayan Emir ve Raporlarından Bir Demet", *Atatürk. Araştırma Merkezi Dergisi,* S. 19, 1990, s. 96-97.

Eric Weber

Erich Weber Alman Ordusunda savunma uzmanıydı. Weber 1914 yılında Alman ordusunun bir savunma uzman mühendisi olarak Çanakkale'ye gönderildi. 29 Ağustos 1914'te, Almanya'dan İstanbul'a iki Amiral, 15 deniz subayı ve 281 deniz topçusu gönderilmişti. Bunlar arasından Amiral von Usedom, karargâhı İstanbul'da olan "İstanbul ve Çanakkale Boğazları Müstahkem Mevki Komutanlığı" adıyla kurulan birliğe komutan olarak atanmıştı. Weber Paşa da boğazın kıyı savunmasını desteklemek için gönderilen Amiral Usedom 'un komutası altında Çanakkale'de görevlendirildi. Anlaşılacağı gibi önceleri İstanbul ve Çanakkale boğazlarının deniz kıyıları müstahkem mevkilerine Alman Koramirali Guido von Usedom komuta etmekteydi. Fakat daha sonra Goben ve Breslau gemilerinin de bulunduğu Türk filosu oluşturulunca, Amirall Usedom Alman Koramirali Wilhelm Souchon'un emrine verildi.

Eric Weber

Weber Paşa ilk görevlendirilmesinde Çanakkale boğazının deniz trafiğine kapatılması işlemlerinde görev aldı. Kıyı savunmasını güçlendirmek için Çanakkale'ye gönderilen Weber, Eylül 1914 yılında Çanakkale'deki tabyaların savunmasından sorumlu oldu. Mart 1915 yılında Liman von Sanders, Anadolu kıyısındaki Kum Kaleyi savunmak için Weber Paşayı Osmanlı XV. Kolordu komutanlığına getirdi. Albay August Nikolai komutasındaki 3. Tümen Anadolu yakasına yerleştirilmişti ve Erich Paul Weber'in komutasındaki 15. Kolordu'ya bağlıydı. 15. Kolordu 25-27 Nisan günlerinde Kumkale savaşlarına katıldı.

Weber Nisan 1915'ten Temmuz 1915'e kadar Çanakkale cephesi'nde görevde kaldı. Weber paşanın 15. kolordusu 25 Nisan 1915'te karaya çıkan Fransız askerleriyle savaştı. Liman von Sanders'in emriyle 7 Mayıs 1915 yılına kadar Anadolu yakasında Kumkale'de 15. Kolordu komutanı olarak görev yaptı. Kuvvetleriyle Çanakkale'nin Asya kıyılarını savundu daha sonra yine Liman Paşa'nın emriyle Gelibolu Güney Grup komutanlığına atandı. Orada 6-8 Mayıs ve 9-24 Mayıs 1915'te 2. Kirte muharebelerine katıldı. Güney Grup komutanlığı önce 3. Kolorduya bağlıydı. Fakat bu komutanlık 4 Mayıs'ta doğrudan 5. Orduya bağlandı.

Weber Paşa Çanakkale cephesi'nde 4-6 Haziran 1915'te 3. Kirte muharebelerine katıldı. 28 Haziran 3 Temmuz tarihlerinde Zığındere muharebelerine katıldı. Zığındere muharebelerinden önce komutayı yedek 2. Kolordu komutanı Faik Paşa'ya bırakma konusunda Liman Paşa'ya çok ısrarcı oldu. Teklifi kabul edilmedi. Weber Paşa

Liman Paşa'nın aksine taktik olarak Türk subaylarının daha çok tercih ettiği, düşmanları karaya çıkarmadan denizde imha etmek taktiğini benimsiyordu. Liman Paşa ise karaya çıkmalarına izin verip karada imha edilmelerini öngörüyordu.

Temmuz 1915'e kadar bu görevde kalan Weber Paşa, Sanders'e daha iyi savunma yapılabilecek bir hatta çekilmeyi önerdi. Böylece Liman Paşa ile uygulanacak taktikler konusunda anlaşmazlığa düştü. Bu tür anlaşmazlıklar üzerine Weber Paşa 8 Temmuz 1915 2. Kerevizder muharebesinden az önce Liman Paşa tarafından görevden alındı ve Almanya'ya gönderildi. Çanakkale savaşlarında Türklerin karşısında savaşan İngiliz ve Fransız komutanların çok tanınmış olanlarından bazıları da şunlardı:

Ian Hamilton

Ian Hamilton

Ian Hamilton 16 Ocak 1853'te doğdu. Hindistan, Mısır ve Güney Afrika'daki İngiliz birliklerinde çeşitli görevler aldı. Güney Afrika Savaşı'nda gösterdiği başarılardan dolayı korgeneralliğe yükseldi. Daha sonra İngiltere'ye dönen Hamilton önce Lord Kitchener'in Kurmay başkanlığı sonra da Saray Süvarileri Muhafız Alay Karargâh komutanlığı görevlerini yaptı. 1904 Rus-Japon Savaşı sırasında gözlemci olarak Japonya'ya gönderildi. 1910 yılında ise Akdeniz Orduları başkomutanlığına atandı. 1915'de Çanakkale'de Fransız ve İngiliz Kara Kuvvetleri başkumandanlığına tayin edildi. 13 Mart'ta, Anadolu kıyılarına kara kuvvetleri çıkarma göreviyle Londra'dan hareket etti. 16 Mart'ta Mondros'a geldiğinde emrindeki sefer kuvveti 17.000'i Fransız 75.056 asker, 132'si Fransızlara ait 140 top ve 8 uçaktan oluşuyordu.

Akdeniz'deki donanma komutanı Amiral Carden, donanma Marmara Denizi'ne doğru Çanakkale boğazından taarruza başlamadan önce boğazdaki mayın hatlarının temizlenmesi ve irtibat hatlarının sağlanması için, karaya yapılacak askeri harekâtın derhal başlatılmasını istiyordu. Fakat Hamilton'un emri altındaki ordu henüz hazır değildi. Lord Kitchener tarafından 12 Mart'ta İngiliz denizaşırı görev kuvvetleri komutanlığına atanan Ian Hamilton henüz hiçbir harekât planını tam olarak incelemeye fırsat bulamadığından donanmaya nasıl yardımcı olacağını bilmiyordu. Churchill, kara harekât desteği isteyen Amiral Carden'den, General Hamilton Mondros'a ulaşır ulaşmaz onunla görüşmesini ve bir an önce harekete geçilmesini istedi. Bu gelişme üzerine Amiral Carden 16 Mart'ta Fransız General Hamilton ve d'Amade'a,

Yarımada'nın Bolayır yakınlarına çıkarma yaparak Osmanlı ordusunun İstanbul ve Trakya ile bağlantısını kesmeyi önerdi.[6] Fakat Hamilton bu isteği reddetti.

Boğaz'ı geçmek isteyen Müttefik donanma Çanakkale'de başarısızlığa uğrayınca Gelibolu'ya asker çıkarma kararı alındı. Böylece kara savaşları yapılacaktı. Ancak çıkarma 25 Nisan'da, yani bu kararın alınmasından bir ay sonra gerçekleştirilebilmiştir. Ian Hamilton kara savaşları boyunca müttefik kara kuvvetlerine komuta etti.

Kara savaşları sırasında, 1915 Mayıs ayı ortalarında Gelibolu'daki İngiliz harekâtı kötü bir devreye girmişti. 25 Nisan'daki "Parlak bir zaferle taçlanacak küçük bir sefer" ümitleri hüsranla sonlanıyordu. 25 Nisan sonrasındaki üç haftalık sürekli gayrete rağmen üstün İngiliz ve Fransız kıtaları Alçı Tepe'den hala üç mil uzakta idiler. Arıburnu'nda Avustralya ve Yeni Zelandalılar ise sahilden birkaç kilometre içerde mıhlanıp kalmışlardı. Hamilton'a göre Çanakkale'deki kara ve deniz kuvvetleri ordu büyük ölçüde takviye edilmeli ve ordudan, donanmanın Boğazı zorlamasına yardım etmesi değil, Boğazı açması talep edilmeli idi. General Hamilton, 10 Mayıs 1915'te Londra'ya gönderdiği bir telgrafta birkaç tümen daha gönderilecek olursa Arıburnu ve Seddübahir'de başarıyla ilerlenebileceğini bildirdi. Harbiye Nazırı Lord Kitchener 18 Mayıs'ta Sir Ian Hamilton'un telgrafında belirttiği dört tümen daha gönderilmekle bir başarı kazanılacağına kani olmamıştı. Ertesi gün Lord Kitchener şu cevabı verdi:

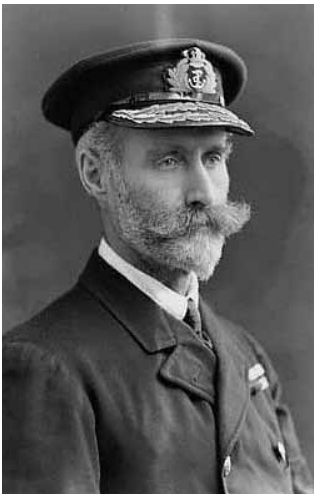
> *"Fikirleriniz, içinde bulunduğumuz güçlükleri süratle gidermek konusundaki esas görüşü tahrik ve takviye edecek nitelikte değildir. İki cepheyi uzun müddet besleyebilmek için memleketin bütün kaynaklarını harcamak gibi önemli bir sorun ile karşılaşmaktayız. Halen Çanakkale'de uğradığımız talihsizliği, en yakın bir zamanda gidermek için mümkün olan azami gayreti sarfedeceğinize ve Doğu'da büyük kargaşalıklar doğuracak olan Çanakkale'yi tahliye meselesinin bir çözüm sureti olarak orduya girmesine engel olacağınıza güvenim vardır."*[7]

Ancak yaptığı bütün girişimler başarısızlıkla sonuçlanınca ağır eleştirilere hedef olan Hamilton, görevden alınarak Ekim 1915'te İngiltere'ye çağrıldı. Bundan sonraki askerlik yaşamında geri hizmetlerde görev yapan İan Hamilton 1947 yılında Londra'da öldü.

6 Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi,* c. 2, Ankara 1964, s.19; George H. Cassar, *Çanakkale ve Fransızlar,* Milliyet Yayınları, 1974, s. 174.

7 C.F. Aspinall Oglander, *Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı*, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 11- 16.

Sir Sackville Hamilton Carden

Sir Sackville Hamilton Carden

İngiliz Amirali Carden, 1857 yılında doğdu. 1882 Mısır harbine katıldı. 1894'te Doğu Sudan'da görev yaptı. 1908'de amirallik rütbesine yükseldi. 1914'te Malta deniz kumandanlığına atanan Carden, İngiltere Akdeniz Filosu Başkumandanlığına getirildi. Kasım 1914 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun safında I. Dünya Savaşı'na katılması üzerine İngiliz Donanma Komutanlığı bünyesinde Çanakkale Boğazı'nı geçmek için planlar üzerinde çalışmaya başladı. Bölgedeki mayınlı bölgelerin temizlenmesinde de görev aldı. Carden, boğazdaki tahkimatın sistematik olarak yok edilmesi düşünüyordu ve buna göre bir plan hazırladı.

18 Mart'a kadar Çanakkale Deniz Harekâtları sırasında keşif ve bombalama ile ilgili başarılı görev yaptığı düşünülen Carden, 18 Mart deniz harekâtının planlarını yaptı ve müttefik filosuna o tarihe kadar kumanda etti. Amiral Carden donanma Marmara Denizi'ne taarruza başlamadan önce boğazdaki mayın hatlarının temizlenmesi ve irtibat hatlarının sağlanması için, karaya derhal bir askeri harekâtın başlatılmasını istiyordu. Fakat ordu henüz hazır değildi. Lord Kitchener tarafından 12 Mart'ta İngiliz denizaşırı görev kuvvetleri komutanlığına atanan Ian Hamilton henüz hiçbir harekât planını tam olarak inceleyememişti ve donanmaya nasıl yardımcı olacağını bilmiyordu. Hamilton Mondros'a gelince, Amiral Carden ona, 16 Mart'ta Yarımada'nın Bolayır yakınlarına çıkarma yaparak Osmanlı ordusunun İstanbul ve Trakya ile bağlantısını kesmeyi önerdi. Fakat Hamilton bu görüşü reddetti. Amiral Carden'i rahatsız eden husus harekâta derhal başlanması fikrinden çok Çanakkale'yi kuşatan tepelerin ardında bulunan obüs bataryalarıydı. Bunların sayılarını da bilmiyordu. Elindeki keşif uçakları ile bataryaların yerlerini tespit etmeye çalıştı. Fakat uçaklar Türk topçusunun menzili dışında havalanıp gerekli keşifleri yapamıyordu. Bu yüzden harekâtın karadan da güçlü bir şekilde destek verilmesinde ısrar etti. Bunun üzerine İngiliz Hükümeti 16 Mart 1915'de Amiral Carden'i hastalığını bahane ederek görevinden aldı ve yerine yapılacak olan taarruzun mümkün olduğunu düşünen Amiral De Robeck'i atadı. Donanmanın üst kademesinde yapılan bu atama Amiral Carden'in harekât planında bir değişiklik meydana getirmedi. Aksine denizden saldırının 18 Mart'ta gerçekleştirilmesini kesinleştirdi. Amiral Carden 1916'da şövalyelik unvanı ile taltif edildi.1930 yılında öldü.

William Riddell Bırdwood

İngiliz mareşali Birdwood, 1865 yılında Hindistan'da doğdu, 1951 yılında Hampton Court'ta öldü. Mesleğinde yükselerek, 1917'de general, 1925'te feldmareşal unvanlarını aldı. Birdwood, Hindistan'da, Hazara (1891), Isazai (1892), Tirah (1897-98) seferlerine, Chagra-Kotal, Dargai, Samphagha savaşlarına ve Bazar Valley'deki askeri harekâtlara katıldı. Güney Afrika Savaşı (1899-1902) sırasında, Natal'daki atlı tugaya komutanlık etti. Sonra başkomutan Lord Kitchener'in askeri sekreterliğini yaptı. 1908'de, Mohmand seferinde kurmay başkanlığı görevinde bulundu ve aynı yıl "Seçkin Hizmet Rütbesi" (Distinguished Service Order) nişanını kazandı.

William Riddell Birdwood

Birinci Dünya Harbi'nde, İngiliz Akdeniz Seferi Kuvvetleri'nde görev aldı. Çanakkale cephesi'nde görev aldı. Kabatepe-Arıburnu bölgesine çıkarma yapan Önce Avustralya ve Yeni Zelanda Ordusu (ANZAK) komutanı olan Birdwood, buradaki kara savaşlarını yönetti. 1915 ve 1916'da Gelibolu yarımadasının boşaltılmasında Çanakkale ordusuna komuta etti.

Anzak askerlerini iyi idare etmesiyle büyük bir şöhret kazandı. Bu kuvvetlerin kendisine besledikleri güven, batı cephesinde elde edilen zaferin başlıca sebebi olarak adlandırıldı ve Birdwood'a, "Anzaklar'ın Ruhu " (Soul Of Anzac) unvanı verildi. 1920'de Hindistan kuzey ordusuna komutan olarak atandı, 1925-30 yıllarında da bütün Hindistan ordusunun başkomutanlığını yaptı.

Kasım 1938'de, Atatürk'ün cenaze törenine İngiltere hükümetinin baş temsilcisi olarak katıldı. Ayağı incindiği için töreni Halkevi (şimdiki Türk Ocağı) binası balkonundan izleyen Birdwood, Atatürk'ün naaşını, bir miktar toprak getirtip üzerine basarak, Türk toprağı üzerinden selamlamış ve böylece Çanakkale'de karşılaşmış olduğu bir kahramana son hürmetini de göstermiştir.

Amiral Sir John de Robeck

Dünya Savaşı'nda Çanakkale Deniz Harekâtında müttefik donanmasına komuta eden John de Robeck 1862 yılında doğdu. İngiliz deniz kuvvetlerinin başarılı bir subayı idi. 1914 yılında 9. Kruvazör Fırkası'nın komutanı oldu. Akdeniz Donanma Komuta kademesinde görevlendirildi. John de Robeck, Ocak 1915'te Akdeniz Seferi Kuvvetler Komutanı Carden'in yardımcısı olarak atandı. O zamana kadar çeşitli görevlerde bulunmuş bir subaydı. Şubat 1915'te Çanakkale dışındaki tabyaların bombalanmasında askeri başarıları İngilizlerin dikkatini çekti.

Amiral Carden'in sağlığı sebebiyle görevden ayrılması üzerine 17 Mart 1915 günü onun yerine geçti. Ertesi gün 18 Mart Müttefik saldırısına kumanda etti ve büyük bir yenilgiye uğradı. 18 Mart 1915'te müttefik donanması beklemediği büyük bir başarısızlığa uğradı. Altı savaş gemisi batmış ve ağır hasar görmüştü.

Amiral Sir John De Robeck

John de Robeck daha sonra yapılan kara harekâtlarında da müttefiklerin kara ordusuna denizden ateş desteği sağladı ve karaya ilk çıkarmalara komuta etti. John de Robeck, 1916'da müttefik yenilgisinden sonra İngiltere'de 3. Savaş Filosu komutanı olarak görevine devam etti. Akdeniz'de ve Ege'de çeşitli filoların komutanlığını üstlendi. 1924'te emekli oldu. 1928 yılında öldü.

General d'Amad

Fransız Generali d'Amad 24 Şubatta İngiliz ordusuyla birlikte Osmanlı Devletine karşı savaşmak için "Doğu Seferi Kuvvetleri Komutanlığı" na getirildi. Bu görev sırasında 25 Nisan'da yapılan kara çıkarmasına katıldı. Daha sonra Seddülbahir'deki kara savaşlarına da katıldı. Fakat buradaki görev Fransız askerleri için sıkıntılı bir duruma düşmüştü. Kuvvetleri yarımadanın güneyinde Türkler tarafından adeta bloke edilmişti ve Fransız birlikleri ilerleme sağlayamıyorlardı. Tıpkı batıdaki Fransa cephesinde olduğu gibi, buradaki savaş da tam bir mevzi savaşlarına dönüşmüştü.

General d'Amade

Fransız yetkililerce General d'Amad'ın bu savaşlarda etkili olamadığı düşünülmeye başlandı. Ayrıca General d'Amad burada hastalandı. Bunun üzerine daha fazla Çanakkale'de kalamadı ve 14 Mayıs 1915'te Fransa'ya döndü. Yerine General Gouraud atandı. General d'Amade 1941 yılında Fransa'da öldü.

General Gouraud

İngilizlerle gibi Fransızlar da Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından pay almak istiyordu. Çanakkale'ye cephe açma kararı verdiklerinde, Batı Avrupa'da savaş bütün şiddetiyle sürmekte ve Almanlar Paris'e 80 km mesafeye kadar yaklaşmış durum-

General Gouraud

daydılar.[8] Buna rağmen Fransızlar, İngilizlerden Batı cephesine Almanlara karşı 5 Tümenlik bir asker desteği vaadini alınca Çanakkale'ye İngiliz genel komutası altında kuvvet göndermeye razı oldular.

1915 yılı başında Müttefiklerin doğuda Çanakkale'de yeni bir cephe açma kararı üzerine Çanakkale Fransız Sefer Gücü adıyla, aralarında sömürge askerlerinin de bulunduğu, 17.000 kişilik bir kolordu kuruldu ve komutanlığına da General d'Amade atandı. Ancak Çanakkale cephesi'nde General d'Amade'ın savaş yönetimi Fransızlar tarafından başarılı bulunmadığı için General d'Amade görevden alındı. Yerine General Gouraud atandı.

Fransız General Henri Joseph Etienne Gouraud 1867 yılında Paris'te doğdu. 1888 yılında piyade subayı olarak orduya katıldı. 1. Dünya Savaşı'na kadar sürekli Sudan ve Senegal gibi Fransa dışındaki sömürge ülkelerde bulundu. 1907'de albaylığa yükselen Gouraud, 1912 yılında Fas'a gönderildi. Fas'ta bir süre genel valilik görevini yürüten Gouraud, 1. Dünya Savaşından hemen önce general oldu.

General Gouraud, Çanakkale'de 14 Mayıs-30 Haziran 1915 tarihleri arasındaki kısa bir sürede bulundu ve bölgedeki Fransız kuvvetlerinin komutanlığını yaptı. General Gouraud, 14 Mayıs 1915'te cepheye intikal etti. Görevi devraldığında Fransız birlikleri 2. Kirte Muharebelerinde çok fazla zayiat vermişlerdi. Verilen onca zayiata rağmen birlikler, hedefleri olan Alçıtepe'den oldukça uzaktılar. Gouraud cepheye vardıktan birkaç gün sonra yaptığı incelemelerin sonunda, 20 Mayıs'ta, Hamilton'a gönderdiği muhtırada: "…Türk topçuları Boğaz'ın iki yakasını elde tuttuğu sürece denizden yapılacak yeni bir zorlama akılcı olmaz. Dolayısıyla, kara güçleri başrolü oynamalı donanma ise yapabileceği yardımı yapmakla yetinmelidir…"[9] demekteydi.

Fransızlar, 25 Nisan'daki savunma amaçlı Kumkale çıkarması görevini tamamladıktan sonra, bu bölgeyi boşaltarak Seddülbahir'e İngilizlerin yanına gelmişlerdi. Ancak burada Anadolu yakasında imha edemedikleri Türk topçularından, çok zarar göreceklerdir. Seddülbahir'de bulundukları dönem içerisinde İntepe Bataryası'ndaki topçular, isabetli ve kuvvetli atışlarla Fransızlara büyük zarar verecektir.

General Gouraud Çanakkale'deki İlk savaşını 4 Haziran 1915 te 3. Kirte Muharebesinde verdi. Müttefik kuvvetleri tarafından, Alçıtepe'yi almak için 4 Haziran'da başlatılan muharebede Fransızlar, emirlerindeki sömürge askerleri ve İngilizlerle be-

8 Samet Atacanlı, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*, MB Yayınevi, İstanbul 2008, s. 204

9 Atacanlı, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları,* s. 214.

raber taarruza kalktılar. Sabah saat 08.00'de donanma Türk siperlerine ateşe başladı. 12.00'ye kadar devam eden şiddetli bombardımandan sonra, taarruza geçen Fransızlar, karşılarında bombardımanın etkisiyle yerle bir olmuş siperlerin üzerinde bütün şiddetiyle direnen Türk kuvvetlerini buldular.

Birkaç gün süren bu muharebe, her iki taraf için de büyük kayıplara yol açtı. Büyük bir başarı beklentisinde olan Fransızlar birkaç küçük siperden başka hiçbir şey elde edemediler. Gouraud yenilgiyi kabullendi. Muharebeden sonra Hamilton'a gönderdiği mektupta:

> *"...4 Haziran çarpışması söz konusu çabalarla orantılı sonuç vermedi ve Almanların rehberliğindeki Türklerin hatlarını çok güçlendirdiğini bizlere gösterdi. İyi oluşturulmuş birçok siper hattında, cephemizin önündeki Yarımada'ya erişimimiz kesilmiş durumda. Bu siperlerin içindeki iyi asker Türkler, cesur ve dirençli bir tutum içindeler. Topçu kuvvetleri üç haftadır sürekli olarak ve ciddi biçimde sayıca ve kuvvetçe artış gösteriyor. Bu şartlar altında Türklerin bu dar cepheye tüm ordularını getirebileceklerini güz önüne alarak, bundan sonra çok yavaş ilerleme sağlanabileceğini ve her ilerlemenin büyük zayiata mal olacağını gizleyemeyiz"*[10] diyordu.

Müttefik kuvvetlerinin komuta heyeti, çok büyük takviye kuvvetler olmadan, Alçıtepe'nin ele geçirilemeyeceğini ve Kilitbahir platosu'na hâkim olunamayacağına kanaat getirmişti. Müttefiklerin bundan sonraki taarruzlarının hedefi doğrudan Alçıtepe yerine, stratejik küçük tepeler, tahkim edilmiş noktalar ve siperler olacaktı. Bu doğrultuda. Fransızların hedefi de öncelikle, 83 Rakımlı Tepe veya "Kemalbey Tepesi" denilen yer oldu. Bu tepe alınırsa, Fransızlara göre, hem Alçıtepe'ye giden yolun önü açılacak, hem de aylardır savaşan ama hiç ilerleyemeyen moralsiz askerlere biraz moral olacaktı. Taarruz planını General Gouraud yapmıştı ve bu plana göre, taarruza geçen ordunun, yeterli sayıda topçuyla ve topçunun yapacağı bombardımanla ağırlıklı olarak desteklenmesi gerekiyordu.

Hazırlanan plana uygun olarak 21 Haziran günü, topçu ateşi, önemli noktalardaki Türk mevzilerine ateş açtı. Fransızlar tüm güçleriyle taarruza geçtiler. Karşılarında 19 Mayıs taarruzunda ve 3. Kirte Muharebeleri'nde çok zayiat veren Türk tümeninin erimiş birlikleri vardı. Bu Fransızlar açısından büyük bir avantajdı. Beklenenden çok yoğun olan Fransız topçu ateşi Türklere büyük zayiat verdirdi. Ön hatlarda siperler düştü. Taarruzdaki Fransızlar, ilk günde hedefleri olan 83 Rakımlı Tepe'yi ele geçirdiler. Türklerin Fransızları geri püskürtme çabaları sonuç vermedi. Fransızlar 200 metrelik araziyi elde tutmayı başardılar. 2 gün süren muharebeler sona erdiğin-

10 Atacanlı, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları,* s. 219.

de Fransızlar, Alçıtepe'ye giden yolda büyük önem taşıyan tepeyi ele geçirmişlerdi. Ama zayiatları 3.200 askeri bulmuştu. Türk tarafının zayiatı da 6.000 kişiye yakındı. Muharebe sonunda Fransızlar zafer kazandıklarını söyleyeceklerdi. General Gouraud komutasında ele geçirilen Kemalbey tepesi ve 200 metrelik alan başarı olarak nitelendirilecekti.

General Gouraud Çanakkale'de ağır yaralandı. İntepe'den atılan bir top, 30 Haziran günü, Ertuğrul Koyu'nda bir sahra hastanesini ziyarete gitmekte olan General Gouraud'un yaralanmasına sebep oldu. Generalin hemen yanı başına düşen top mermisi yürümekte olan Gauraud'yu yolun kenarındaki duvarın öteki tarafına fırlattı ve general o duvarın hemen arkasındaki incir ağacının üzerine düştü. Guoraud'un sağ kolu koptu. Kalçasından ve bacağından da ağır şekilde yaralandı. Generalin yanında olan Fransız subayı, Charles Roux olayı şöyle anlatıyor:

> *"... General komuta mahalinden dönerken yemekten önce seyyar hastanede bulunan yaralıları ziyaret etmek istemiş. Bu amaçla karargâhtan hastaneye giderken Anadolu'dan atılan bir mermi, menzil komutanı Albay Etievant ile birlikte General'in geçmekte olduğu yola düşmüş. General, Yüzbaşı Boissonnas ile hastaneyi yoldan ayıran alçak bir duvarın üzerinden diğer tarafa, bir İncir ağacının dalları üzerine fırlamış ve bu sayede ölümden kurtulmuş. General'i yaralayan mermi bu akşamki bombardımanın son mermisiymiş. Olaydan sonra, bombardıman durmuş "*[11]

Hamilton da bir tugaydan daha değerli olarak gördüğü Gouraud'un yaralandığını, bir mesajla. Savaş Bakanı Lord Kitchener'a, şöyle haber verecektir: "*Fransızların ve dolaylı olarak da benim tüm kuvvetlerimin uğradığı kayıp çok ciddidir. Fransız Savaş Bakanı'nın bana başka bir Gouraud gönderemeyeceğini biliyorum*"[12]

General Gouraud yaralandıktan bir gün sonra Tchad hastane gemisiyle cepheden alınarak Fransa'ya götürüldü. Yerine de Fransız kuvvetleri tümen komutanlarından General Bailloud getirildi. Fransa'da 6 ay gibi kısa bir sürede iyeleşti. Askerlik görevinden kopmadı. Sağlam kalan tek kolu ile aktif görevine geri döndü ve Champagne Bölgesi'nde 4. Fransız Ordusu'nun başına getirildi.

General Gouraud 1. Dünya Savaşı'nın sonunda Türkiye'ye geri dönecektir. Suriye ve Kilikya (Çukurova) Bölgesi Yüksek Komiserliği ile bölgedeki Fransız kuvvetlerinin başkomutanlığı görevlerini yapacaktır. General Gouraud Dünya Harbi'nin sonunda, daha sonra Fransız mandasına verilecek olan Suriye ve Güney Anadolu Bölgesi'ne atandı.

11 F. Charles Roux, *Bir Fransız Günlüğünden Çanakkale Savaşlarının Perde Arkası Çanakkale'de Ne Oldu?*, Ankara: İstanbul, Phoenix Yayınevi, 2007, s. 142.

12 Atacanlı, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları,* s. 231.

Milli Mücadelede Fransızların işgaline son vermek amacıyla, Ankara Hükümeti ile yapılan görüşmelere öncülük etti. Ankara Hükümeti'nin Sovyetler Birliği ile ilişkisinin düzelmesi. Güneydoğuda Fransızlara karşı direnişin sona ermeyeceğinin anlaşılması, Batı cephesinde Yunanlılara karşı yapılan savaştaki ilerlemeler Fransızların Ankara Hükümetine olan bakışını da değiştirmişti. İşgal sırasında gösterilen direnişle, Fransızların bir türlü sonuç elde edememesi, Ankara Hükümeti'nin yurt genelinde oldukça söz sahibi olması ve General Gouraud da dâhil, Fransızların daha fazla savaş istememesi gibi sebeplerle Fransa Türk yetkililerle bir mutabakata varmak istedi. Londra Konferansı öncesinde General Gouraud Paris'te Türk yetkililer ile bir araya gelerek bu konuyu görüştü. Ardından 29 Mart 1921 günü Paris'ten İstanbul'a oradan da Mersin'e geldi. Türk Fransız ilişkilerinde dönüm noktası olan "Ankara İtilafnamesi", General Gouraud'nun da çabalarıyla, Ankara Hükümeti ile imzalandı. Bundan sonra Türk - Fransız ilişkileri yeni bir döneme girecektir ve Türkiye ile Fransa arasındaki savaş hali sona erecektir.

General Gouraud 1930'da Çanakkale şehitliğinin açılışına da geldi ve orada Çanakkale muharebeleri sırasında, savaşa ara verildiği bir sırada, yaralı bir Türk askerinin, yine yaralı bir Fransız askerinin yarasını kendi gömleği ile sardığına ilişkin yaşadığı bir anısını kamuoyuna aktardı. General Gauraud 1946 yılında Paris'te öldü.

İngiliz Savaş Konseyi'nin Çanakkale Stratejisi

Figen ATABEY*

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Almanya'nın "Drang Nach Osten (Doğu'ya Doğru)" politikası, Rusya'nın ılık denizlere ulaşma emeli, İngiltere'nin "Denizlere egemen olan dünyaya hâkim olur" teorisine dayanarak özellikle 19.yüzyıldan bu yana güttüğü Rusya'nın Akdeniz'e çıkmasına engel olma siyaseti, hep Türk Boğazları üzerinde düğümlenmiştir. Boğazlar üzerindeki bu gizli çıkar çatışmaları, İngiltere ve Fransa'yı İstanbul'u almaya ve Ruslardan önce Karadeniz Boğazı'na el atmaya yöneltmiş, Çanakkale Cephesi'nin açılmasında başlıca etken olmuştur. Ruslara silah ve malzeme yardımı sorunu ise savaşın sadece görünüşteki nedenini oluşturmuştur.

İngiliz kaynaklarında, "*Çanakkale Boğazı'nı zorlayıp geçmek ve dar deniz geçidine hâkim olmak meselesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan evvel yüzyıllar boyunca harp harekâtının en güçlerinden olduğu kadar en önemlilerinden biri kabul olunmuştu,*" ifadesine yer verilmesi, İngiltere açısından Türk Boğazlarının ne denli önemli olduğunu göstermektedir.[1]

Genel olarak Çanakkale Cephesi'nin 1915 Ocak ayında Rusya'nın istekleri üzerine açıldığı belirtilse de, İngiltere tarafından 1914 yılının Ağustos ayında Çanakkale Boğazı'nın denizden ve karadan yapılacak bir taarruz ile geçilerek, Boğazlar bölgesinin kontrol altına alınması fikrinin gündeme getirildiği bilinmektedir. 1914 yılının Ağustos ayında İngiltere Deniz Bakanı Winston Churchill'de Osmanlı Devleti savaşa girdiği takdirde mümkün olan en kısa zamanda Gelibolu Yarımadası'na denizden ve karadan müşterek bir harekât gerçekleştirme düşüncesi hâkim olmuştur. Bu dönemde Churchill, zayıf birliklerle takviye edildiği düşünülen Türk kıyılarının gerek çıkarma harekâtı, gerekse de deniz harekâtı için oldukça elverişli olacağını de-

* Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 C.F. Aspinall-Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale, Gelibolu Askerî Harekâtı,* (haz. Metin Martı), C.1, Arma Yayınları, İstanbul, 2005,s.45; James Robert Rhodes, *Gelibolu Harekâtı,* Belge Yayınları, İstanbul, 1965, s. 1.

ğerlendirmiştir. Tam bu sırada Yunanistan Başbakanı Venizelos'un yardım önerisi üzerine Deniz Bakanı Churchill için Çanakkale'ye taarruz fikri artık kaçınılmaz hâle gelmiştir. 18 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti'nin henüz tarafsız bulunduğu bir sırada Balkan Savaşları'nda Türklerden geniş bir toprak parçasını Rumeli'de yurduna katan Yunan Başbakanı Elefterios Venizelos, Londra'ya gönderdiği bir telgrafla "*Yunan Hükümeti'nin tüm askerî gücünü İngiltere'nin emrine vermek suretiyle Çanakkale'de bir cephe açılmasını"* önermiştir.[2]

Konu ile ilgili olarak İngiliz arşiv kayıtlarında mevcut bulunan dönemin Deniz Bakanı Winston Churchill tarafından verilen beyanat ise şöyledir: "*18 Ağustos'ta Venizelos, ihtiyaç olduğu takdirde Yunanistan'ın askerî ve deniz gücünün İtilâf Kuvvetleri'nin emrinde olacağını bildirdi. Venizelos'un bu teklifi üzerine Ağustos 1914 ayı sonlarında bende Çanakkale'ye taarruzda bulunma fikri oluştu. Yürüttüğümüz diplomasi ile eğer Osmanlı Devleti'nin Merkezî Devletlerarasında yer almasına engel olamazsak, Dış İşleri Bakanı Sir Edward Grey'e Yunanistan'ın bizim tarafımızda savaşa girmesi gerektiğini, Savaş Bakanı Lord Kitchener'e de Gelibolu Yarımadası'nı Yunan Ordusu'nun da yardımıyla ele geçirmemizin önemini ve gerekliliğini vurguladım."* Osmanlı Devleti'nin er ya da geç Almanya'nın yanında harbe gireceğini öngören İngiltere Hükümeti, bu öneriyi başlangıçta uygun bulmuştur. Buna göre İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin Yunan Kara Kuvvetleri'ni desteklemesi, Boğaz tahkimatını arkadan vuracak olan Yunan Kuvvetleri'nin ise İngiliz filosunun Marmara'ya kolaylıkla girmesini sağlaması öngörülmüştür. O sırada Gelibolu Yarımadası zayıf Türk kuvvetleri tarafından tutulduğu için bu İngiliz-Yunan ortak hareketinin başarıyla sonuçlanması olasılığının kuvvetli olacağı değerlendirilmiştir. Böylelikle Balkan Devletleri'nin elde edileceği, İttifak Devletleri'nin tümüyle çevrilmiş olacağı, Rusya'nın insan kaynaklarını silahlandırılacağı, Rus tahıl ambarlarının Akdeniz'e akıtılacağı, bu devletin mali durumunun düzeltileceği ve nihayet bu yardımların yapılması ile savaş süresinin kısaltılmış olacağı değerlendirilmiştir.[3] Ancak bütün bu getirilerin yanı sıra böyle bir harekâtın Osmanlı Devleti'nin harbe girmesini çabuklaştıracağı, bunu Bulgaristan'ın izleyeceği, Avusturya ile meşgul bulunan Sırbistan'ın Yunanistan'ı destekleyecek durumda olmadığı, Bulgaristan'ı kazanmak için Yunanistan ve Sırbistan'dan Balkan Harbi'nde bu devletten almış oldukları toprakları geri vermelerinin istenemeyeceği düşünülmüştür. En önemlisi Rusların Boğazlardaki emelleri dolayısıyla Yunanistan ile müşterek bir harekâta karşı olacağı öngörüldüğünden İngiltere Hükümeti tarafından Yunan önerisi sonradan kabul görmemiştir.

2 Figen Atabey, "İngiliz Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri'nin Deniz Harekâtı", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.16, Ağustos 2010, s. 154.

3 The National Archives (NA), ADM I/116/3491 (Statement by Mr. Churchill upon the Dardanelles Operations at the End of the First Phase, s.5)

Çanakkale Cephesi'nin Açılması Kararı

Çanakkale seferini İngiltere'de davranışları ve ısrarıyla düşünce ve eylem olarak kabul ettirip gerçekleştiren, dönemin Deniz Bakanı Amirallik Birinci Lordu Winston S. Churchill'dir. Türk Ordusu'nun Balkan Savaşı'nda uğradığı yenilgi ve buna benzer diğer olaylar, Churchill'de yetenekli bir askerî devletle uğraşılmayacağı kanısını uyandırmış ve Çanakkale Cephesi'nin açılması önerisini getirmesinde etkin rol oynamıştır. İngiliz kaynakları bize 1910 yılından itibaren İngiliz Hükümetinin genel görüşünün Avrupa'da bir savaş çıktığı takdirde Osmanlı Devleti'nin Merkezî Devletler yanında savaşa katılacağı yönünde olduğunu göstermektedir.[4] Yine İngiliz belgelerinden Çanakkale Boğazı meselesinin 1910 yılından itibaren Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıktığı 1914 Temmuz ayına kadar hiç konu edilmediği anlaşılmaktadır. İngiltere, böyle bir harbe gireceği zaman Almanya'nın mağlubiyeti Merkezî Devletlerin yıkılması anlamına geleceğinden kara birliklerinin yegâne kullanılacağı yerin Fransız ordularının yanında olmasını planlamıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı İngiltere'nin yapacağı yegâne harekâtın ise Mısır'da mutlak bir savunma ile Basra Körfezi'ndeki İngiliz menfaatlerinin korunması yönünde olacağı değerlendirilmiştir. [5]

Durum böyle iken Ağustos ayındaki Yunan önerisinden sonra Churchill, 3 Kasım 1914'te Birleşik Filo'nun Çanakkale giriş tahkimatını bombardımanı sonucu kolayca elde edilen başarıdan büyük ümitlere kapılmış ve Boğaz'ın donanma hücumu ile az zamanda geçilebileceğine kanaat getirmiştir. Bu suretle Churchill, Çanakkale Boğazı'na taarruz fikrini Ağustos ayından sonra ilk defa Rusların yardım talebinden çok önce Savaş Konseyi'nin 25 Kasım 1914 tarihli ilk toplantısında gündeme getirmiştir.[6] Deniz Bakanı Winston Churchill, 25 Kasım 1914 tarihli toplantıda Süveyş Kanalı ile Mısır'daki İngiliz varlığını korumak için Osmanlı Devleti'ni can alıcı bir bölgeden tehdit etmenin gerekli olduğunu, bunun için de en iyi yolun ordu ve donanmanın Gelibolu Yarımadası'na ve Çanakkale Boğazı'na müştereken yapacakları bir taarruz olacağı düşüncesini ortaya atmıştır. Ancak bu fikir, dönemin Savaş Bakanı Lord Kitchener tarafından da uygun bulunmakla birlikte, diğer cephelerdeki duru-

4 Aspinall-Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale,* s. 51.

5 NA, ADM I/116/3491

6 The National Archives; CAB 22/1, (Secretary's Notes of a Meeting of War Council Held at November 25,1914); *İngiliz Savaş Konseyi:* Savaşın yüksek sevk ve idaresinden sorumlu meclis olarak kurulmuştur. Savaş Konseyi (War Council) değişik aralıklarla ilki 25 Kasım 1914'te olmak üzere 14 Mayıs 1915'e kadar toplanmıştır. Savaş Konseyi'nin başlıca üyeleri olarak Başbakan H.H.Asquith, Deniz Bakanı ve Amirallik Birinci Lordu Winston Churchill ve Savaş Bakanı Lord Kitchener bulunmuştur. Konseyin diğer üyeleri olarak; Dış İşleri Bakanı Sir Edward Grey, Maliye Bakanı Lloyd George, Genelkurmay Başkanı Sir James Wolfe Murray, Hindistan Devlet Sekreteri Marquees, Deniz Kuvvetleri Komutanı Birinci Deniz Lordu Lord Fisher bulunmuştur. Mayıs ayı sonunda Kabine'nin değişmesiyle Konsey, Haziran 1915 ayından itibaren "Dardanelles Comittee (Çanakkale Boğazı Komitesi)" adını almıştır. Bu tarihten itibaren görev fonksiyonu değişmemekle beraber, mesaisinin çoğunu Çanakkale ve Doğu Akdeniz konularına ayırmıştır. 2 Kasım 1915'te bu kurulun ismi "Savaş Komitesi (War Comittee)" olarak değiştirilmiş, ilk toplantısı 3 Kasım 1915'te gerçekleştirilmiştir (The National Archives, ADM I/116/3491).

mun elverişli olmaması nedeniyle diğer bir deyişle başka bir cepheye gönderilebilecek sayıda asker mevcut olmadığı düşüncesiyle kabul görmemiştir. Lord Kitchener, o an için sadece Mısır üzerine yoğunlaşmaları gerektiğini bildirmiştir. [7]

Sonraki Savaş Konseyi toplantıları Deniz Bakanı Churchill'in umduğu gibi gelişmemiştir. İngiltere, kendi sömürgelerine göz diken Almanya'yı mağlup etmek için bütün gücünü seferber etmiş, Fransa'ya üç yüz bin kişilik bir ordu göndermiştir. Savaş Bakanı Lord Kitchener ve İngiliz genelkurmayının ileri gelenleri de Fransa Cephesi'nde bu kadar sıkışık bulunulduğu bir sırada Çanakkale Seferi için buradan kesinlikle kara birliği verilmeyeceğini bildirmişlerdir.[8] 1915 yılı başlarına gelindiğinde ise Fransa Cephesi'nde karşılıklı taarruzlar durmuş, mevzi savaşı başlamış, Doğu Avrupa Cephesi'nde Ruslar çok fazla insan ve araç gereç kaybına uğramıştır. Rusların durumunu düzeltmek için Rusya'ya yardımda bulunmak, İtilâf Kuvvetleri'nin başlıca düşüncesini oluşturmuştur.

Bu dönemde Deniz Bakanı Churchill, Kraliyet Donanması'nın tek başına Türk Boğazlarını zorlayabileceği kanaatini savunarak, Çanakkale Boğazı'na taarruz fikrini yeniden gündeme getirmiştir. İşte tam bu sırada, 2 Ocak 1915'te Rusya'nın başkenti Petrograd'daki İngiliz Büyükelçisi'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gelen bir telgrafla; "*Güçlü bir Türk ilerlemesi karşısında Rusların Kafkasya'daki durumlarının umutsuz olduğu açıklanmış, Türk baskısının azaltılması için İtilâf Kuvvetleri'nin karadan veya denizden Türkiye üzerine bir harekât yapmasının Rus Çarı tarafından istendiği*" bildirilmiştir. Bu konuda Deniz Bakanı Churchill ile görüşen Savaş Bakanı Lord Kitchener, en iyi çarenin Çanakkale'ye taarruz olacağını, fakat böyle bir harekâtın aylara bağlı olduğunu düşünmekle beraber, Rusya'ya da bu konuda hazırlıkta bulunulduğunu bildirmekten geri kalmamıştır.[9] Rusların yardım talebine ilişkin mesajın Londra'da alındığı sıralarda Sarıkamış yakınlarında Ruslar, 27 Aralık 1914'te Enver Paşa komutasında başlatılan Türk saldırısını geri püskürtmeye başlamışlardır. [10] Ağır kış şartları sebebiyle Türk Ordusu'nun savaş gücü tükendiğinden 3 Ocak 1915 itibariyle Ruslar tehlikeyi zaten atlatmışlardır. Ancak Londra'nın bu gelişmelerden henüz haberi olmadığından Osmanlı Devleti'ne karşı uzun bir sefere yol açacak olaylar zinciri başlatılmıştır.

Yalnız elde hazır kara kuvveti bulunmadığından Lord Kitchener, Türkiye'ye karşı sadece denizden yapılacak bir harekâtın mümkün olup olmayacağı hususunu tartışmaya açmıştır. Rus Cephesi'nin çökmesine razı olmayan İngiliz Hükümeti de

7 The National Archives; CAB 22/1, (Secretary's Notes of a Meeting of War Council Held at November 25,1914)

8 İhsan Ilgar, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları,* Baha Matbaası, İstanbul, 1975, s. 17.

9 Hermann Lorey; *Türk Sularında Deniz Hareketleri,* c.II, (çev. Tacettin Talaman), Deniz Matbaası, İstanbul, 1946, s. 34-35.

10 Nigel Steel-Peter Hart, *Gelibolu, Yenilginin Destanı*, Sabah Yayınları, İstanbul, 1996, s. 6.

Churchill'in fikrine yanaşmış ve Çanakkale Boğazı'na bir saldırı harekâtını planlamaya başlamıştır. Londra'da uzlaşılan tek nokta, İstanbul'a yapılacak olan bir taarruz ve Çanakkale Boğazı'nın zorlanmasıyla Rusların nefes almasını sağlamak üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak Savaş Bakanı Lord Kitchener, Mısır'dan veya Batı Cephesi'nden asker kaydırılmaması konusunda ısrarlı davranmış ve Fransa da bu ikinci düşünceye şiddetle karşı çıkmaya devam etmiştir. [11]

Deniz Bakanı Churchill'in katkılarıyla 1915 Ocak ayı ortalarında İngiliz Kabinesi'nde Çanakkale Boğazı'na denizden bir çıkarma yapılması görüşü ağırlık kazanmıştır. Bu görüş, üç hâl tarzı üzerinde yoğunlaşmıştır. İlk seçenek yalnız donanma ile Boğaz'ı zorla geçmek; ikinci seçenek Kara ve Deniz Kuvvetleri ile müşterek bir harekât yapmak; son olarak ise donanmanın ateş desteğinde sadece Kara Kuvvetleri ile taarruzî bir harekâta girişmek. Bu esnada Deniz Bakanı Winston Churchill derhal duruma müdahale etmiş, Deniz Kurmay Başkanı Amiral Fisher'in muhalefetine rağmen donanmanın tek başına Çanakkale Boğazı'nı geçebileceği fikrini savunmuştur. Amiral Fisher, çok fazla kuvvet gerektireceğinden dolayı Çanakkale harekâtına karşı olmuş, bunun yerine Almanya'yı çökertmek için Baltık projesi veya ordu ile işbirliği yapılarak, Belçika sahillerine taarruzda bulunulması fikrini savunmuştur.[12] Bu esnada Fransa Cephesi'ni önemsemekte ısrar eden Lord Kitchener de Çanakkale'de kara birliğinin kullanılmasına sıcak bakmamıştır.

Buna rağmen Deniz Bakanı Churchill, Çanakkale'yi Doğu Akdeniz Filosu adıyla Ağustos 1914 ayından beri ablukaya almış gemilerin komutanı olan Koramiral Carden'e, 3 Ocak 1915'te şu telgrafı çekmiştir; "*Eski gemilere mayınlara çarpıp patlatmak için tertibat konulacaktır. Bu gemilerin önünde de mayınları taramak ve patlatmak için kömür gemileri bulunacaktır. Elde edilecek olan netice ağır kaybı göze aldıracak kadar mühimdir. Görüşlerinizi bildiriniz.*" Amiral Carden ise 5 Ocak 1915 tarihli cevabında "*Çanakkale Boğazı'nın bir vuruşla zorlanabileceğini sanmıyorum. Ancak çok sayıda geminin katıldığı geniş ölçüde bir harekâtla mümkün olabilir"* açıklamasını yapmıştır. [13] Savaş Konseyi'nin 5 Ocak 1915 tarihli toplantısında Çanakkale'ye denizden taarruz fikri görüşülürken, konsey üyeleri Deniz Bakanı Churchill'in görüşüne katılmakla beraber bu üyelerden Amiral Henry Jackson, donanmanın Boğaz tahkimatını düşürmek suretiyle elde edeceği başarının Gelibolu Yarımadası'na yapılacak bir çıkarma ile desteklenmesi ve İstanbul'un Kara Kuvvetleri ile işgal edilmesi gereğine işaret etmiştir. Gerçekten de geçmişte yapılmış olan incelemeler ve elde edilmiş tecrübeler, bunu göstermiştir. Yine Amiral filo, Marmara'ya girse bile Boğaz'ın iki yakası ele geçirilmedikçe amaca tam ulaşılmayacağını belirtmiştir.

11 W.D. Puleston, *The Dardanelles Expedition*, United States Naval Institute, United States, 1927, s. 12.

12 Aspinall-Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale*, s. 86.

13 NA, ADM I/116/3491, A Telegram from Admiralty to Malta (Sent January 3, 1915,1.28.p.m.); A Telegram from V.A., "Indefatigable" to Admiralty (Sent January 5, 1915, 2.20 p.m.)

Yine de Boğaz'ın donanma ile zorlanması önerisine karşı önemli bir tepki almayan Deniz Bakanı Churchill, 6 Ocak 1915'te Amiral Carden'den planının ayrıntılarını istemiştir. 8 Ocak 1915 tarihli toplantıda Savaş Bakanı Lord Kitchener, Çanakkale'ye karşı bir kara-deniz işbirliğinin gereğinden söz ederek, bunun için ihtiyaç olan 150 bin kişilik bir kuvvetin hâlen elde bulunmadığını bildirmiştir. Bu kuvvetin tedariki için elde hazır asker bulunmadığından Savaş Bakanı Lord Kitchener daha sonra Kanada ve Avustralyalılara başvurmak zorunda kalmıştır.[14]

İngiliz Savaş Konseyi'nin Çanakkale Boğazı'na Denizden Taarruz Planı

11 Ocak 1915'te Amiral Carden'den Doğu Akdeniz Filosu'nu Akdeniz'den Marmara'ya sokmak için bir dizi adımı gerektiren ayrıntılı bir plan gelmiştir. Planın esası, başlangıçta Kara Kuvvetleri'nin desteği sağlanamadığından Birleşik Filo'nun kendi olanaklarıyla Çanakkale Boğazı'nı zorlayıp geçmesi temel düşüncesine dayanmıştır. Bahse konu plan; önce Boğaz önündeki tabyaların, Birleşik Donanma'ya ait zırhlıların uzun menzilli toplarıyla dövülüp tahribi, daha sonra Boğaz'ın içindeki kalelerin teker teker sistematik bir biçimde tahrip edilerek, uzun menzilli deniz toplarının doğrudan doğruya ve dolaylı atışlarının örtüsü altında ağır bir geçişini içermiştir. Taarruz planının hazırlanmasında Çanakkale Boğazı istihkâmlarında mevcut olan eski tabyaların ve onların sabit bataryalarının Birleşik Filo gemilerinin büyük top atışlarına dayanamayacağı esas alınmıştır. Bu plana göre Birleşik Filo'nun 3 Kasım 1914 bombardımanından sonra istihkâmların o sabit durumdan, seyyar sahra havan toplarının menzilinde olan mayın tarlalarına dönüştürüldüğü göz önüne alınmamıştır. Söz konusu harekât için Amiral Carden, üç modern zırhlı ile on iki eski tip zırhlıya ihtiyaç duyduğunu bildirmiştir.[15] Bu on iki eski tip savaş gemisinin amaca ulaşmak için feda edilmesi öngörülmüştür. Bütün bu tahribatın, hava şartları ve bombardımanların yapacağı etkiye bağlı olarak birkaç hafta da tamamlanabileceği tasarlanmıştır.

İngiliz Donanması'nın en modern ve donanımlı gemisi olan Queen Elizabeth zırhlısının 38 cm.lik toplarının zaferi temin edeceği düşünüldüğünden, bu geminin ilk top atış denemelerini Çanakkale üzerinde gerçekleştirmesi öngörülmüştür. [16] Sonuçta, Amiral Carden'in Çanakkale Boğazı'na taarruz için hazırlattığı 11 Ocak 1915 tarihli plan, İngiliz Amirallik Dairesi tarafından uygun bulunmuştur. Planın esası başlangıçta kara birliği desteği sağlanamadığından Birleşik Filo'nun kendi olanaklarıyla Çanakkale Boğazı'nı zorlayıp geçmesi temel düşüncesine dayanmıştır.[17]

14 Ilgar, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları,* s. 18.

15 The National Archives; CAB 22/1

16 The National Archives; ADM I/116/3491

17 Rhodes James Robert, *Gelibolu Harekâtı,* s. 43.

Çanakkale Boğazı'na Denizden Taarruz Planının Onaylanması

13 Ocak 1915'te toplanan İngiliz Savaş Konseyi, müttefikleri Rusya'ya yardım etmek ve Bulgaristan'ın Merkezî Devletler safında savaşa katılmasını önlemek için nasıl bir yol izleneceğinin bir karara bağlanması gerektiğini görüşmüştür. Bu kapsamda Çanakkale Boğazı'na denizden taarruz planı ilk olarak 13 Ocak 1915 tarihli Savaş Konseyi'nin toplantısında gündeme getirilmiş ve kabul görmüştür.[18] 28 Ocak 1915 tarihindeki toplantıda zaten 13 Ocak'ta kabul görmüş olan taarruz planı kesinlik kazanmış, bir nevi onaylanmıştır.[19] 13 Ocak 1915 tarihli konsey toplantısında Deniz Bakanı Churchill, Çanakkale Boğazı'na denizden taarruz ile ilgili olarak Amiral Carden'in yukarıda ayrıntıları verilmiş olan planı gündeme getirmiştir. Söz konusu plan incelenmiş, Maliye Bakanı Lloyd George ve Amirallik Birinci Lordu Fisher dışında, diğer konsey üyeleri tarafından kabul görmüştür.[20]

13 Ocak 1915 tarihli toplantıda Amiral Carden'in Çanakkale önündeki Birleşik Filo'ya komuta etmesi kararlaştırılmış ve Amiral Carden'e 15 Ocak'ta hazırlıklara başlama emri verilmiştir. 15 Ocak'ta Hükümetin bu planı onayladığı ve istediği gemilere ilaveten, Kraliyet Donanması'nın en modern zırhlısı Queen Elizabeth'in Amiral Carden'in emrine verileceği bildirilmiştir. Ayrıca, Inflexible muharebe kruvazörü ile muharebe yeterlilikleri yüksek olan Lord Nelson ve Agamemnon muharebe gemilerinin de bu operasyona katılması öngörülmüştür.[21]

Hazırlıklardan birisi de Fransa ile görüşmek olmuştur. 1915 Ocak ayı sonlarında Deniz Bakanı Churchill, Fransa Hükümeti'ne İngilizlerin niyetini bildirmiş, Fransızlar öneriye Batı Cephesi'nden asker çekmeyi gerektirmediğinden sıcak bakmışlardır. Fransız Deniz Bakanlığı'nın planı detaylı olarak incelemesinden sonra Fransız Hükümeti, 9 Şubat 1915 tarihinde planı onayladığını bildirmiş ve Şubat ayı ortalarına kadar Amiral Carden'in emrine Amiral Guepratte komutasında bir filo göndermeyi taahhüt etmiştir.[22] Fransa'nın ikinci derecede bir görevi gerçekleştireceğinden dolayı bu sefer gücüne sadece dört zırhlı ve sonradan oluşturulacak bir piyade tümeni ile katılması öngörülmüştür. [23]

18 The National Archives, CAB 22/1, (Secretary's Notes of a Meeting of War Council Held at January 13,1915)

19 The National Archives; ADM I/116/3491, "A Telegram from Admiralty to Malta (Sent January 3, 1915,1.28.p.m.); A Telegram from V.A., "Indefatigable" to Admiralty (Sent January 5, 1915, 2.20.p.m.)

20 1904 yılında Amirallik Birinci Lordluğu (Deniz Kurmay Başkanlığı) görevine getirilen Amiral Fisher, Çanakkale meselesini incelemiş ve ordu ile ortak harekât yapılsa bile, bu teşebbüsün son derece tehlikeli ve riskli olacağı sebebiyle Çanakkale harekâtı düşüncesine karşı çıkmıştır. Aspinall- Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale,* c. I, s. 48.

21 James, *Gelibolu Harekâtı,* s. 47.

22 The National Archives: ADM I/116/3491, (Statement made by W.S.Churchill upon the Dardanelles Operations to the end of the First Phase), s.7.

23 James, *Gelibolu Harekâtı,* s. 50.

Fransa ile yapılan görüşmeden sonra İngiltere Deniz Bakanı Winston Churchill tarafından yapılacak hücumdan Rus Başkomutanlığına bilgi verilmiş ve kendilerinden aynı sırada İstanbul Boğazı'na bir hücuma hazırlanmaları istenmiştir. Rusya, 26 Ocak 1915 tarihli cevabında Osmanlı Devleti'ne karşı bir harekete doğrudan katılacak durumda olmadığını, Rus Karadeniz Filosunun Türk Filosuna az bir farkla üstün bir durumda olduğunu, bildirmiştir. Bu suretle Rusların Çanakkale harekâtına fiilen katılmaları, Askold adındaki küçük Rus kruvazörünün İtilâf Donanması'na dahil olmasından ve Rus Donanması'nın birkaç kez İstanbul Boğazı'nı bombardımanından ibaret olmuştur.[24]

Özellikle Deniz Bakanı Churchill'in kişisel mücadele ve ısrarları sonundadır ki, İngiltere Savaş Konseyi'nin 28 Ocak 1915 tarihinde yaptığı toplantıda verilmiş olan kesin kararda, yalnız donanma ile mümkün olan süratle asıl hedefi İstanbul olan bir taarruzun yapılması esas alınmıştır. O zamana kadar bu karara sıcak bakmayan Birinci Deniz Lordu Amiral Fisher ise 28 Ocak 1915'te yapılan toplantıda denizden yapılacak taarruz önerisini çoğunluğa uymak adına kabul etmek zorunda kalmıştır. Deniz Bakanı Churchill savaştan sonra verdiği bir demeçte; "*Lord Fisher'in kişisel olarak denizden bir harekâta karşı olduğunu, ancak çoğunluğa uymak, durumun gerekliliği ve harekâtın az risk taşıması gibi nedenlerden dolayı bu harekâtı kabul etmek zorunda kaldığını*," belirtmiştir.[25] Böylesine alınan önemli ve kritik bir kararda, taarruz tarihi de 15 Şubat 1915 olarak saptanmıştır. Bu karardan sonra 28 Ocak 1915'teki Savaş Konseyi toplantısının gündemini Birleşik Filo'nun üs gereksinimi meşgul etmiştir. Daha çok Yunanistan'ın işgali altında bulunan Limni Adası'nın[26] Mondros Limanı'nın ileri üs olarak seçilmesi üzerinde durulmuştur. Amiral Carden tarafından talep edilmiş olan 15 muharebe kruvazörü, 5 hafif kruvazör, 16 muhrip, 6 denizaltı, 1 uçak ana gemisi, 21 mayın tarama gemisi ve diğer muhtelif gemilerden ibaret filonun Şubat ayı itibariyle Limni Adası'nda toplanmaya başlanması kararlaştırılmıştır.[27] 5 Şubat'ta Amiral Carden'e Queen Elizabeth'in yeni toplarına büyük ihtimam gösterilmesi, geminin hiçbir suretle mayınlardan temizlenmemiş sularda seyretmemesi bildirilmiştir.

24 Sedat Paşa, *Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Muharrebât-ı Bahriyyesi'nde Türk Zaferi,* İstanbul, 1927, Askerî Matbaa; Mirliva Sedat, *Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi*, (haz. Mehmet Köçer), Poenix Yayınevi, Ankara, 2007, s. 134.

25 Churchill'in ifadesiyle, "Lord Fisher, harekât planı bir takım riskleri içerdiğinden kişisel olarak harekâttan yana olmamış, fakat çoğunluğa uymak adına bu fikri kabul etmiştir, (The National Archives, ADM I/116/3491, Statement made by W.S.Churchill upon the Dardanelles Operations to the end of the First Phase, s. 8).

26 The National Archives, CAB 22/1, (Secretary's Notes of a Meeting of War Council Held at January 28,1915)

27 The National Archives, CAB 22/1, (Secretary's Notes of a Meeting of War Council Held at January 28,1915)

Harekâta asker ayrılmadığı için Çanakkale Boğazı'nı sadece gemileri kullanarak geçmeye çalışma planı üzerinde sonunda anlaşmaya varılmıştır. Gelibolu Yarımadası ile Çanakkale Boğazı'na saldırı fikri yeni bir şey olmayıp, daha önce defalarca düşünülmüştür. Ancak bu işi yalnız deniz kuvveti ile yapma kararının yerinde olmadığını gösteren geçmişi ilgilendiren bazı deneme ve incelemeler vardır ki, bunları şöyle sıralayabiliriz: İlk olarak 1807 yılında Napolyon Savaşları sırasında Rusya'ya yardım çabasının bir parçası olarak Çanakkale Boğazı'nı geçerek Marmara önlerine gelen Amiral Sir John Dukworth komutasındaki İngiliz Donanması, Kara Orduları olmadan İstanbul'u ele geçirmenin mümkün olmadığını görmüştür. 1807'de İngiliz Amirali Duckworth tarafından yalnız gemilerle yapılan ilk teşebbüsün sebebi yine 1915'tekinin aynısı gibi görünmektedir. Zira Rusya, İngiltere'den Osmanlı Devleti'ne karşı yardım istemiştir. 1904-1905 Rus-Japon Harbi'nde Port Arthur'un zaptında İngiliz Amirali Nelson, donanmanın kıyıları iyi savunulan bir Boğaz'dan yalnız başına geçirilmek istenmesini delilik olarak nitelemiştir.[28] Yine 1904 yılında Lord Fisher, Birinci Deniz Lordluğu görevine başladığında Çanakkale Boğazı'nı zorlayarak geçme konusunu irdelemiştir. Sonunda bir kara ordusu işbirliğiyle olsa da böyle bir girişimin çok tehlikeli olacağı sonucuna varılmıştır.[29] 1906 yılında Osmanlı-Mısır hududu yüzünden Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında anlaşmazlık çıkması üzerine ayrıntılı bir araştırma 1906 yılı sonunda Kabine'ye danışmanlık yapan İmparatorluk Savunma Komitesi adına Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır. Buna göre Çanakkale'ye askerî destek olmaksızın girişilecek olan bir donanma saldırısının çok cüret isteyen bir hareket olacağı sonucuna varılmıştır. 1911 Mart ayında Deniz Bakanlığı görevine getirilen Winston Churchill, yazdığı bir kabine muhtırasında Çanakkale Boğazı'nın harp gemileri ile zorlanacağı günlerin geçtiğini, Çanakkale Boğazı'nı zorla geçmenin mümkün olmadığını belirtmiştir.[30] Bundan sonra bir daha bu konu 1914 yılının Ağustos ayına kadar gündeme gelmemiştir. 1911 yılında aklı başında hiç kimsenin modern bir filoyu böyle bir tehlikeye maruz bırakmayacağı düşüncesini taşıyan Churchill, 1914 Ağustos ayında Alman savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan içeri girdiği andan itibaren gözlerini Çanakkale Boğazı'na dikmiş ve Çanakkale projesinin yaratıcısı olmuştur. Sonuçta bütün bu tecrübe ve değerlendirmelere rağmen Deniz Bakanı Churchill, Boğazı yalnızca donanma ile geçme görüşünde direnmeye devam etmiştir. Onun bu karar ve ısrarında büyük olasılıkla Osmanlı Devleti'nin Balkan Harbi yenilgisi ve o sıralarda İngilizlerin elinde yeterince kara birliklerinin bulunmayışının etken olduğu değerlendirilmektedir.

Ancak Şubat ayı içerisinde Londra'da gerçekleştirilen Savaş Konseyi toplantıları, yalnız donanma ile yapılacak bir Boğaz'ı geçişin Marmara'ya girilse bile Boğaz'ın iki

28 Fahri Belen, *Çanakkale Savaşı,* Harp Akademisi Matbaası, İstanbul, 1935, s. 14.

29 Steel-Hart, *Gelibolu, Yenilginin Destanı,* s. 3.

30 Aspinall-Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale*, c. I, s. 48-50.

yanı elde bulundurulmadıkça başarıya ulaşamayacağını ortaya koymuştur. Bu durum Hükümette gittikçe taraftar kazanmış ve yavaş yavaş bir müşterek harekât projesi gündeme gelmeye başlamıştır.[31] 1915 Şubat ayı başına kadar bütün planlar, Savaş Bakanı Kitchener'in Çanakkale'ye asker tahsis edilemeyeceğine dair görüşü üzerine hazırlanmıştır. Ancak Şubat ayı içerisinde İngiliz Genelkurmayı'nın yaptığı çalışmalar, Boğaz'ın yalnız denizden aşılmasının yeterli sonuçlar vermeyeceğini, bu işi destekleyip, güvenliği sağlayacak Kara Ordusu'na da ihtiyaç olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Bu iş için de en az yüz elli bin askere ihtiyaç gösterilmiş, fakat Avrupa Cephesi'nde en kritik dönemde böyle bir kuvvet ayırmaya kimse cesaret edememiştir.[32] 15 Şubat 1915'te Amiral Henry Jackson Deniz Bakanlığı'na Çanakkale deniz harekâtı ile ilgili şu raporu sunmuştur: "*Donanmanın yapacağı bombardıman, Kara Ordusu'ndan kuvvetli birlikler yardıma veya hiç olmazsa tabyalar susturulunca hemen takip hareketine hazır bulunmadıkça, sağlam bir askerî harekât olarak tavsiye edilmez.*"[33] Bu rapor üzerine 16 Şubat'ta yapılan Savaş Konseyi toplantısında yapılan görüşmeler sonunda Çanakkale Boğazı'nda kullanılmak üzere büyük miktarda kara birliklerinin hazırlanması kararı alınmıştır.[34]

Bu kararın alınmasında esasen Şubat 1915 ayı başında Süveyş Kanal harekâtında Cemal Paşa'nın uğradığı başarısızlık etkin olmuş, bu başarısızlık İtilâf Devletleri'ne bir kısım kuvvetlerini başka yere kaydırmak olanağı sağlamıştır. Çünkü o güne kadar ne Mısır'dan ne de anavatandan veya Fransa'dan kara birliği vermeye razı olmayan Lord Kitchener artık rahatlamıştır. Mısır'dan Çanakkale Cephesi'ne kuvvet kaydırmak mümkün olmuştur. 28 Ocak toplantısından iki hafta sonra Lord Kitchener tarafından eğer ihtiyaç duyulursa Kara Kuvvetleri'nin yakında bunu sağlayabileceği bildirilmiştir.[35] Bu yeni gelişmeler ile birlikte 16 Şubat'ta yapılan Savaş Konseyi toplantısında hâlâ bir kara-deniz işbirliği söz konusu olmamakla birlikte, kara birliklerinin Birleşik Filo'ya yardımı konusu gündeme gelmiştir. Yalnız deniz kuvvetleri hazır olduğundan işi büsbütün geciktirmemek için önce deniz kuvvetiyle bir deneme yapılması, böylece Boğaz tahkimat ve topçu mevzilerinin öğrenilerek meydana çıkarılması öngörülmüştür. [36] İlk denemenin İngiliz ve Fransız gemilerinden oluşan Birleşik Filo tarafından yapılması, daha sonra toplanan kuvvetlerinde bir ay sonra Marmara'da İstanbul'un ele geçirilmesi için kullanılması ya da Gelibolu Yarımadası'na çıkarılması planlan-

31 The National Archives, CAB 22/1, (Secretary's Notes of a Meeting of War Council Held at February 19,1915)

32 Ilgar, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları,* s. 18.

33 James, *Gelibolu Harekâtı,* s. 58; Aspinall-Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale*, s. 81.

34 The National Archives, CAB 22/1, (Secretary's Notes of a Meeting of War Council Held at February 16, 1915)

35 A. Thomazi; *Çanakkale Deniz Savaşı,* (çev. Hüseyin Işık), Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1997, s. 21.

36 The National Archives, CAB 22/1, (Secretary's Notes of a Meeting of War Council Held at February 19, 1915)

mıştır.[37] Bu suretle donanma yalnız başına Boğaz'dan geçmek için son gayretini sarf etmedikçe, ordunun kullanılmaması ve 29.Tümen gelinceye kadar büyük bir harekâta girişilmemesi konusunda karara varılmıştır.

İtilâf Devletleri yukarıda belirtilmiş olan amaç doğrultusunda bir kuvvet hazırlığına girmişlerdir. Buna göre İngilizlerin Mısır'dan iki tümen ile bir deniz piyade tümeni, Fransızların bir piyade tümeni hazırlamaları, ayrıca yine İngiltere'de ihtiyatta bulundurulan 29. Tümen'in Rus Cephesi'ndeki durumun açıklığa kavuşmasına bağlı olarak Çanakkale'ye yollanması öngörülmüştür.[38] Bu suretle, ilk etapta deniz piyadesinden kurulu tahrip müfrezelerinin görev yapması, başarı sağlanırsa, ileride daha büyük kuvvetlerin verileceği konusunda uzlaşma sağlanmıştır. Ancak 16 Şubat'tan üç gün sonra toplanan 19 Şubat'taki Savaş Konseyi toplantısında Lord Kitchener, 29. Tümen hakkındaki fikrini değiştirmiş ve Rusya'nın durumu belli oluncaya kadar 29. Tümeni göndermeyi düşünmediğini bildirmiştir. Bu birlik yerine Mısır'daki Avustralya ve Yeni Zelanda birliklerinin (iki tümen) Birleşik Filo'ya gerekli yardımı sağlamaları kararlaştırılmıştır. Lord Kitchener'i bu karara, Rusların güçsüzlüğü yüzünden Almanların Doğu Cephesi'nden birçok birliği Batı'ya taşıyıp saldırıya geçmeleri tehlikesinin ittiği düşünülmektedir. Yine bu toplantıda konsey üyelerinden Lord Balfour[39] bu harekâtın siyasi getirisinin ne olacağını sorduğunda Deniz Bakanı Churchill "*Harekât önemli riskler taşısa da İtilâf Devletleri'ne Boğazlar ve İstanbul'un kontrolünü verecektir,*" cevabını verirken Savaş Bakanı Lord Kitchener ise "*Türk Ordusu Avrupa'yı boşaltacaktır,*" açıklamasını yapmıştır.[40]

Çanakkale Boğazı Önünde Birleşik Filo

Alman Goeben ve Breslau muharebe gemilerinin 10 Ağustos 1914 günü Çanakkale Boğazı'na girmeleri olayından sonra bu gemileri izleyen üç İngiliz kruvazörü, 11 Ağustos 1914'te Çanakkale Boğazı önüne gelmiştir. 19 Ağustos 1914'te beşi zırhlı olmak üzere Çanakkale Boğazı önündeki İngiliz gemi sayısı on ikiye çıkmıştır.[41] 27 Eylül 1914 tarihinden itibaren Boğaz'ın yabancı gemilere kapatılması üzerine, İngiliz gemileri tamamen Çanakkale Boğazı'nı abluka altına almışlardır. 3 Kasım 1914 Boğaz giriş tabyalarının bombardımanından sonra da gemi sayısında gözle görülür bir artış

37 *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, (Deniz Harekâtı),* c.VIII, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976, s.161.

38 Ilgar, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları,* s.19.

39 Lord Arthur James Balfour. Eski Başbakan. Muhafazakâr Parti adına Savaş Konseyi'nde üye olarak bulunmuştur. Balfour, 1915 Mayıs ayı ortasında Winston Churchill'in istifası üzerine Deniz Bakanlığı görevine getirilmiştir.

40 The National Archives, CAB 22/1, (Secretary's Notes of a Meeting of War Council Held at February 19,1915)

41 *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, (Çanakkale Cephesi Harekâtı*), c.V,1.Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993 s. 66.

yaşanmıştır. Bu tarihten sonra Boğaz girişi, gündüzleri iki, üç torpido veya bir, iki denizaltı ile gözetlenmiş, bunların gerisinde bulunan bir kruvazör de İmroz-Merkep Adaları arasında hareket hâlinde bulunmuştur.[42] Geceleri ise iki torpidobot yine bu iki ada arasında, iki torpidobot da Merkep Adası ile Anadolu kıyısı arasında bulundurularak, Çanakkale Boğazı kontrol altında tutulmuştur.[43]

28 Ocak 1915 tarihli Savaş Konseyi toplantısı sonucu 1915 Şubat ayı ortalarında Çanakkale Boğazı'na denizden taarruz planının başlatılmasının kesin olarak onaylanması üzerine İngiliz Donanması'na ait Queen Elizabeth, Agamemnon, Irresistible, Inflexible, Lord Nelson, Albion, Cornwallis, Vengeance, Canopus, Ocean, Majestic, Triumph, Swiftsure zırhlıları Şubat ayı başlarında Çanakkale'ye hareket emrini almışlardır.[44] Bu tarihten sonra Çanakkale Boğazı önündeki adalarda Limni ve Bozcaada'da üslenen Birleşik Filo'daki gemi sayısı gün geçtikçe artmıştır. Amiral Guepretta komutasındaki Fransız harp gemilerinin de İngiliz filosuna katılmasıyla oluşan filo, "Birleşik Filo" adını almıştır. Birleşik Filo Başkomutanlığı görevi İngiliz Amirali Carden'e verilmiş ve Koramiral Carden forsunu Inflexible zırhlısına çekmiştir. Amiral Carden'in yanına ikinci komutan olarak atanan Tuğamiral de Robeck 22 Ocak 1915'te forsunu Vengeance muharebe gemisine çekerek, Şubat ayı başlarında Çanakkale önlerine gelmiştir.

Mart ayının ortalarına doğru gelindiğinde Çanakkale'de işler Birleşik Filo açısından iyice çıkmaza girmiştir. O zamana kadar Birleşik Filo kendini büyük bir tehlikeye sokmadan Boğaz'ın içindeki tabyaları dövmek ve onların toplarını tahribe çalışmak işiyle uğraşmıştır. Mart ayının ortasına gelindiğinde operasyonların İngilizlerin beklediği gibi gerçekleşmediği düşüncesi hâkim olmuş, iç tahkimâtın yok edilmesinden önce mayın tarama işinin tamamlanması zorunlu olmuştur. Türk topçusunun mayın tarlalarını kahramanca koruması karşısında Birleşik Filo'da mevcut bulunan mayın tarama gemilerinin makineleri zayıf, hızları az ve kapasiteleri yetersiz, personelinin gerektiği gibi yetiştirilememiş olduğu değerlendirmesine ulaşılmıştır. Orta ve iç savunma mevzilerinin hırpalanmış olması ile beraber, hayati önemi olan mayın tarlalarının hâlâ korunmakta olması, gizlenmiş obüslerin yerlerinin hâlâ tespit edilmediği gibi hususlardan Londra'daki Savaş Konseyi büyük rahatsızlık duymaya başlamıştır.[45] Alınacak önlemlerle ilgili olarak 16 Şubat 1915'te toplanan Savaş Konseyi'nde Lord Kitchener, 29. İngiliz Tümen'in en kısa zamanda Limni Adası'nın Mondros Limanı'na gönderilmesini uygun görmüşse de 19 Şubat'taki ikinci toplantısında bundan vazge-

42 ATASE Arşivi, Klasör No:121, Dosya No: 572, Fihrist No: 1-6

43 *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, 1. Kitap, s. 112-113.

44 The National Archives, ADM I/116/3491 (Admiralty Letter of February 5, 1915 to Vice Admiral Carden)

45 James, *Gelibolu Harekâtı,* s.70; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* c. II, III. Kısım, TTK Basımevi, Ankara, 1951, s. 67.

çerek, onun yerine Mısır'da bulunan Avustralya ve Yeni Zelanda (ANZAK) birliklerinin Birleşik Filo'ya gerekli yardım sağlamalarını kararlaştırmıştır.

Kara ordusu da büyük ölçüde işe karışacak olursa önce Bolayır'a mı, yoksa Seddülbahir Bölgesi'ne mi çıkarma yapılmasının gerekeceği tartışması başlamıştır. Bu esnada bir askerî harekâtın imkânlarını inceleyerek, kendisine rapor vermek üzere Lord Kitchener, Mısır'da bulunan Avustralya Kolordusu Komutanı Korgeneral Birdwood'u Çanakkale'ye göndermiştir.[46] Nihai olarak donanmanın kendi başına Boğaz'ı zorlamaya devam etmesine ve zamanı gelince Bolayır'a asker çıkarılmasına karar verilmiştir.

Bu zamana kadar İtilâf Devletleri'nin korumakta oldukları temel görüş, kara birliklerinin desteğine başvurulmadan Boğaz'ın sadece deniz gücüyle zorlanıp, Marmara'ya geçilmesi ana fikrine dayanmıştır. Gerek 3 Kasım 1914'te Boğaz girişindeki tabyalara yönelik bombardıman, gerekse 19 Şubat 1915'te başlayıp, hemen hemen aralıksız bu zamana kadar süregelen Boğaz'daki deniz muharebeleri ve pek de olumlu olmayan sonuçları, müttefikleri yine Boğaz'ı sadece denizden zorlama kararlarından vazgeçirmemiştir. Bu düşünceler ışığında Savaş Bakanı Lord Kitchener, General Birdwood'a 4 Mart'ta çektiği telde; "*Amiralin 20 Mart'ta Marmara'ya ulaşmayı umduğunu, Mondros'ta toplanan birliklerin, amiralin onların yardımı olmadan geçemeyeceğine ikna olmadıkça Gelibolu Yarımadası'na karşı kullanılmasının düşünülmediğini, Anzak kolordusu ile Fransız tümeni ve deniz tümeni 16 Mart'ta Mondros'ta toplanacak olmakla birlikte, bu kuvvetlerin en çok İstanbul dolaylarında yapılacak hareketler için toplanmış olduğunu, Birleşik Filo, tabyaları birer birer susturdukça, onları kökünden tahrip için yalnızca ufak birliklere ihtiyaç olacağını, yarımadada büyük ölçüde hareketlerde bulunmak için Londra'dan ayrıca emir ve yeni kuvvetler gerekeceğini, ancak Hükümetin böyle bir şey düşünmediğini, olsa da Bolayır Berzâhi'nın ele geçirilmesi için bir kuvvete ihtiyaç olacağını ve bu olunca Türklerin yarımadayı boşaltacaklarının umulabileceğini,*" bildirmiştir.[47]

Lord Kitchener tarafından durumu incelemekle görevlendirilmiş bulunan General Birdwood'un, 5 Mart'ta Lord Kitchener'e göndermiş olduğu raporunu ise şu şekilde özetlemek mümkündür;

> *"....Bahriyenin Çanakkale Boğazı'nı desteksiz olarak zorla geçebileceğinden çok şüpheliyim. Herhalde böyle bir operasyon için epey zaman gerekeceğini önceden kabul etmek lazımdır. Amiral aşırı iyimserdir, ordunun yardımı olmadan Boğaz'ı zorlayamayacaktır. Savaş donanması, Boğaz'dan geçse bile taşıt gemileri onunla birlikte geçemez, çünkü zırhlıların tahrip edeme-*

46 General Wood daha sonra Arıburnu Cephesi Komutanlığı'na atanmıştır. James, *Gelibolu Harekâtı,* s. 62.

47 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* c.II, III. Kısım, s. 65; Aspinall-Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale,* s. 115.

yeceği gizli Türk toplarının ateşi altında kalacaktır. Bu yüzden Gelibolu Yarımadası'nın güneyi ordu tarafından ele geçirilmelidir." [48]

Bütün bu bilgi ve görüşlere rağmen Savaş Bakanı Lord Kitchener, hâlâ geniş ve kapsamlı bir çıkarmaya sıcak bakmamıştır. Londra'daki Savaş Konseyi de Boğaz'ın yalnız deniz kuvveti ile zorlanarak geçilebileceği görüşünde olduğundan İtilâf Güçleri 18 Mart 1915 deniz harekâtını başlatmaktan kendilerini alıkoyamamışlardır.

18 Mart 1915 Çanakkale Boğazı Muharebesi Öncesi Londra'daki Faaliyetler

19 Şubat 1915'ten beri devam eden bombardımanlar ve faaliyetler, İtilâf Devletleri açısından hiç de iyi bir netice vermemiştir. Bu zamana kadar Birleşik Filo'ya ait gemiler kendilerini büyük tehlikeye sokmadan Boğaz'ın içindeki tabyaları dövmek ve onların toplarını tahrip etmekle uğraşmıştır. Ancak alınan sonuçlar o kadar önemsiz olmuştur ki, Londra'daki Savaş Konseyi bundan bir şey çıkmayacağını anlamış ve iyice sabırsızlanmaya başlamıştır. Bu durumda adım adım ileri harekâta devam edileceği yerde, daha fazla katı tedbirler alınması kararlaştırılarak ve bu konuda Amiral Carden'e baskı yapılarak, çok miktarda kayıp vermekten çekinmemesi de kendisine tavsiye edilmiştir. 3 Mart 1915 tarihinde Londra'daki Amirallik Dairesi'nden Amiral Carden'e gönderilen telgrafta konu hakkında; *"Goeben (Yavuz), Breslau (Midilli) ve Türk Donanması'nın tahribi, mayınlardan temizlenerek açılacak koridordan Boğaziçi'ndeki kalelere taarruzda bulunulması, Haliç'teki Tersane'nin, Tophane ve Zeytin Burnu'ndaki fişek fabrikasının tahribi yahut işgali, Gelibolu Yarımadası ile İstanbul arasındaki irtibatı sağlayan bütün kabloların kesilmesi vb. gibi,"* daha önce verilen emirler yinelenmiştir.[49]

Boğaz'ın geçilmesi için Amiral Carden'in planında daha önce görülen bir aylık sürenin 19 Şubat'tan bu yana üç haftası geçtiği hâlde planın ikinci evresi bile henüz gerçekleştirilememiştir. Yapılan atışların kontrolünde karşılaşılan büyük güçlüklerden başka, tabyalara uzak mesafeden yöneltilen ateşlerin etkili olmadığı gerçeği de ortaya çıkmıştır. Bu nedenle tabyaları susturabilmek için gemilerin yakın mesafeye dek sokulmaları gerekmiş, ancak mayın bölgesi buna olanak tanımamıştır. Uzak mesafelerden ateş edebilen ağır topların ise aşınma ve boş yere cephane harcanmasına neden olmaktan öte bir yararının olmadığı tespit edilmiştir. Amiral Carden en çok mayın hatlarının taranmasına önem vermiş, fakat bataryalar susturulmadan mayınların toplanması, mayınlar temizlenmeden de donanmaya ait sınırlı ve geçici atışlarla bataryaların susturulması mümkün olmamıştır. Bu durumda Birleşik Filo'nun Mart

48 The National Archives, ADM 111/8052

49 The National Archives, ADM I/116/ 3491, (Dardanelles Naval Operations, s.21)

ayı ortasına kadar olan faaliyetlerini kısaca özetleyecek olursak; 19, 25 ve 26 Şubat 1915 tarihlerinde gerçekleştirilen üç bombardımanla Boğaz girişindeki Seddülbahir, Ertuğrul ile Kumkale ve Orhaniye Tabyaları tahrip olmuştur. Bundan sonra Boğaz'ın iç istihkâmlarıyla mücadele ve mayın tarlasının tahribi için 26 Şubat-17 Mart 1915 tarihleri arasında çalışılmıştır.

Uygulanan harekâttan olumlu bir sonuç elde edemeyen Amiral Carden, Deniz Bakanlığı'na 9 Mart'ta gönderdiği raporda; *"Yeterli kara ordusu ve uçaklara gereksinim duyduğunu, Boğaz'ın iki kıyısındaki gizli top ve obüslerin yerleri saptanmadıkça, Boğaz'a giren tüm gemilerin tehlikeyle karşı karşıya kalmakta olduklarına, her geçen gün isabet oranlarının artığına işaretle, bu sakıncanın giderilmesine dek taarruzun ertelenmesini,"* teklif etmiştir.[50]

Konu ile ilgili olarak birçok İngiliz kaynağı ve arşiv belgesi incelendiğinde; Amiral Carden'in kara birliklerinin derhal yardımı gerektiğinin farkında olduğu, ancak bir taraftan ordu hiç hazır değilken, diğer taraftan Deniz Bakanı Churchill, deniz taarruzunun mümkün olduğu kadar çabuk yapılmasını emrettiğinden konu hakkında çekimser kalmayı tercih ettiği değerlendirilmektedir.

Mayın gemilerinin yinelenen başarısız faaliyetleri ve 10 Mart 1915 tarihli Savaş Konseyi'nin toplantısında alınan "*Birleşik Filo Boğaz'a yalnız kendi gücüyle saldıracak, yarımadaya asker çıkartılmayacaktır,*" kararından sonra artık iyice sabırsızlanan Deniz Bakanı Churchill ise 11 Mart'ta Amiral Carden'e biraz daha enerjik hareket etmesi gerektiğini bildiren şu telgrafı göndermiştir:[51]

> *"Size verilen ilk talimat sakınma ve ölçülü hareket etmeniz idi. Hiç kayıp vermeden ilerlemedeki sabır ve maharetinizi takdir ediyoruz, ancak elde edilecek başarı eğer başka türlü sağlanamayacaksa gemi ve insan kayıpları göze alınabilir. Çanakkale Boğazı'nın geçilmesi savaşın sonucu üzerine kesin etkiler yapabilir. Uygun hava şartları seçilerek Nara Tabyalarını, elde mevcut ve bu hedef üzerine ateşlerini yakın mesafeden tevcih edebilecek büyük toplarla tahrip etme zamanının geldiğini ve bunun gerekli olduğunu düşünüyoruz. Topçu ateşinin desteği altında, karaya çıkarılacak bölükler siperlerdeki Türk toplarını tahrip edecekler ve mayın tarlaları mümkün olduğu kadar temizlenecektir. Bu harekâtı Nara Tabyaları tahrip edilinceye ve Boğaz mayınlardan temizleninceye kadar tekrarlayacaksınız. Sizi baskı altına almak veya zorlamak isteğinde değiliz. Fakat harekâtınızın bir noktasında karar almak için enerjik hareket etmeniz gerekeceği düşüncesindeyiz ve sizin bu zamanın geldiği inancında olup olmadığınızı öğrenmek istiyoruz. "*

50 *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c. V, 1'nci Kitap, s. 158.

51 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. II, Kısım III, s. 67.

Buna göre 11 Mart'ta Amiral Carden'in yetkisi artırılmıştır. Artık 10 Mart'tan sonra Birleşik Filo'nun Boğaz'a yalnız kendi gücüyle saldırması kararı kesinleştiğinden çekingen ve önlemli harekât koşullarını bırakarak, Boğaz'ı zorlayabileceği, personel ve gemi kaybını göze alabileceği kendisine bildirilmiştir. Durum böyle iken Londra'daki Savaş Konseyi'nin 10 Mart'taki toplantısında Lord Kitchener, General Birdwod'un da Çanakkale'de görevlendirilmesi üzerine 29. Tümen'in yola çıkması için gerekli emirleri vereceğini beyan etmiştir. Aynı toplantıda deniz harekâtının başarıya ulaşması durumunda İstanbul'a karşı yapılacak olan harekât için İtilâf Kuvvetleri'nin 130.000 (İngiliz Bahriye Tümeni, Avustralya birlikleri, 29. İngiliz Piyade Tümeni, Fransız Tümeni, Rus Kolordusu) kişi kadar olacağı ve Türklerin, bu kuvvete karşı Çanakkale Bölgesi'nde 60.000, İstanbul dolaylarında 120.000 olmak üzere toplam 180.000 kişilik bir kuvvet toplayabilecekleri hesaplanmıştır. Deniz Bakanı Churchill ise gereklilik hâlinde kara birliğinin yardımına başvurulacağını, ancak donanmanın ordudan yardım görmeden Boğaz'dan geçebileceğine hâlâ inandığını Savaş Konseyi'ne bildirmiştir.[52]

Lord Kitchener, 12 Mart'ta General Sir Ian Hamilton'un Akdeniz Sefer Kuvvetleri Başkomutanlığına tayin edilmiş olduğunu ve Tuğgeneral W.P.Braitwaite'in de Hamilton'a kurmay başkanı olarak atandığını ilan etmiştir.[53] 29. İngiliz Tümeninin, Doğu Akdeniz'de görev yapmak üzere kısa zamanda gemilere bindirilmeye hazırlanması için de emirler verilmiştir.[54] Akdeniz Sefer Kuvveti Başkomutanlığına getirilen General Hamilton'a 13 Mart 1915 tarihinde Lord Kitchener tarafından verilen talimat kısaca şu maddeleri içermiştir:[55]

"1. Filo Çanakkale Boğazı'ndan zorla geçiş hareketi yapacaktır. Filo'nun bütün çalışmalarına rağmen yarma harekâtı gerçekleştirmediği takdirde Kara Kuvvetleri ile büyük oranda kara harekâtına geçilecektir.

2. Ancak bu harekât için ayrılan bütün Kara Kuvveti toplandıktan sonra Gelibolu Yarımadası'na karşı kesin olarak saldırıya geçilecektir ki, bu sayede bütün ağırlık merkezi etkilenmiş olsun.

3. Çanakkale Boğazı'nın donanma ile zorlanması tasarlanmış olduğundan, bundan caymak veya geri dönmek hiç kimsenin aklına gelmemelidir. Bütün kapasitesiyle tamamen metotlu bir şekilde deniz ve kara başkomutanlıkları arasında iş birliği gerekmektedir. En çok dikkat edilecek nokta, ters bir hareketin stratejik ve politik başarıları bozacağı olmalı ve bu ihtimal hiçbir zaman unutulmamalıdır.

52 The National Archives, CAB 22/1, (Secretary's Notes of a Meeting of War Council Held at March 10,1915)

53 Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı,* s. 34.

54 Aspinall-Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale,* c. I, s. 120-121.

55 Ian Hamilton, *Gelibolu Günlüğü*, (çev. Osman Öndeş), Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1972, s. 56

4. Bazı bölgelerde mevcut ve donanmayı rahatsız eden Türk toplarını susturmak veya tabyaları tamamen yok etmek için küçük birliklerin kullanılması uygundur. Yalnız böyle küçük operasyonların yapılmasında gerektiği kadar kuvvet kullanılmalı ve hiçbir zaman bu birlikler, işgal edilmiş olan yarımadadaki yerleri bundan sonra da elde tutmaya çalışmamalıdır."

Savaş Bakanı Kitchener, General Hamilton'a görevi hakkında son olarak şu sözleri sarf etmiştir:[56] *"Donanma, Çanakkale Boğazı'nı aşar ve siz başarıya ulaşırsanız, bu bir muharebenin zaferi değil, bir harbin galibiyeti olacaktır."* Bu esnada Deniz Bakanı Churchill'in Amiral Carden'e biraz daha enerjik hareket etmesi gerektiğini bildiren 11 Mart tarihli telgrafı ve 13 Mart gecesi mayın gemilerinin son başarısızlığı üzerine Amiral Carden stratejisini değiştirmiş, muharebe gemilerinin ağır topları ile Türk bataryalarının susturulmasının Boğaz'ın temizlenmesinden sonra değil, önce yapılması gerektiğine karar vermiştir. Artık donanmanın yalnız başına hareket edeceği de kesinleştiğinden dolayı 15 Mart'ta Amiral Carden her şeyin hazır olduğunu ve havanın da müsait olduğu takdirde 18 Mart'tan itibaren taarruz edilebileceğini bildirmiştir.[57] Ancak, Amiral Carden'in 1915 Şubat ayı sonundan Mart ayı ortalarına dek Boğaz içinde gece ve gündüz sürdürdüğü operasyonlar başarıya ulaşmamıştır. Deniz uçaklarından faydalanılmamış, mayın tarlaları temizlenmemiştir. İşte gerek bu başarısızlıkların yarattığı hayal kırıklığı, gerekse gelecekte de karşılaşılabilecek güçlükler, Amiral Carden'i ümitsizliğe düşürmüş ve bu durumda sağlığını olumsuz yönde etkilemiştir. Amiral Carden bu tarihten bir gün önce 16 Mart'ta sağlık durumunun kendisini komutanlıktan çekilmek zorunda bıraktığını telgrafla bildirmiştir. Bu durum üzerine Boğaz'dan geçişin başlamasına sadece 48 saat kalmışken, mecburen ve savaşın en kritik anında Amiral Carden görevden alınmıştır. 17 Mart'ta Deniz Bakanı Churchill, Koramiral Amiral de Robeck'e aşağıdaki mesajı göndermiştir;[58]

> "*Birinci Lord'tan-Kişiye özel ve gizlidir*:
>
> *Büyük bir güvenle Akdeniz Filo Komutanlığı'nı size veriyorum. Evvelce hazırlanmış harekât planının derhal uygulanması konusunda hiçbir etki altında kalmadan karar vermenizi istiyorum. Kararınız olumlu ise hiç zaman geçirmeden uygulayınız, olumsuz ise nedenlerini bildiriniz.*"

Amiral de Robeck bu telgrafa verdiği yanıtta; "Harekâtın uygulanabilir olduğunu, görevi kıvançla kabul ettiğini ve hava koşulları elverişli olursa 18 Mart'ta taarruza geçeceğini," bildirmiştir. Boğaz'ın yalnız denizden yapılacak bir taarruzla geçilebileceği kanısında olan Amiral de Robeck, 17 Mart'ta Müttefik Deniz Kuvvetleri Baş-

56 Hamilton, *Gelibolu Günlüğü*, s. 56.

57 Lorey, *Türk Sularında Deniz Hareketleri,* c. II, s. 68.

58 Fikret Günesen, *Çanakkale Savaşları,* Kastaş Yayınları, İstanbul, 1986, s. 49.

komutanlığına atanmış ve yeni Müttefik Filo Komutanı 17 Mart'ta Queen Elizabeth zırhlısında bir toplantı düzenlemiştir.[59] Kurmay Başkanı Komodor Roger Keyes, Tuğamiral R.E.Wemyss, Fransız Filosu Komutanı Amiral Quepratte, Akdeniz Sefer Kuvveti Başkomutanı General Sir Ian Hamilton, Fransız Doğu Sefer Kuvveti Komutanı General D'Amadé'nin katılmış olduğu bu toplantıda 18 Mart 1915'te yapılması öngörülen taarruzun nasıl bir plana dayandırılacağı konusu görüşülmüştür. Ancak söz konusu toplantıda müşterek bir harekât konusunda bir karara varılamamış, Kara Kuvvetleri'nin kullanılması biçiminin tayini için 18 Mart'ta yapılması planlanan denizden taarruzun sonucunun beklenilmesine karar verilmiştir. Hava uygun olduğu takdirde ertesi günü saldırıya geçilebileceği kararlaştırılmış ve yapılacak taarruzun harekât planı nihai hâle getirilmiştir.[60]

İngiliz belgelerinde de 18 Mart 1915 günü tabyalara karşı girişilen savaşta Birleşik Filo gemilerinin oldukça başarılı hareket ettikleri, saat 14.00'e kadar Birleşik Filo gemilerinin Türklere üstün geldikleri izleniminde olunduğu, ancak daha sonra mayınlar sebebiyle her şeyin çabucak tersine döndüğü bilgisi mevcuttur. İngiliz belgelerinde kıyıdaki topların ancak Suffren ve Gaulois'i savaş dışı bıraktıkları, buna karşılık mayınların Bouvet, Océan ve Irresistible zırhlılarını batırdıkları bir kez daha doğrulanmıştır. Yine bu belgelerde 1905-1906 Rus-Japon Savaşı'nda da mayınların savaşan gemiler için en korkunç silah olduklarının tecrübe edildiği, büyük tonajına ve yeni yapılmış olmasına rağmen mayınlar yüzünden az kalsın Inflexible'ın da batacağı bilgisi mevcuttur. [61]

19 Mart 1915'te Amiral de Robeck tarafından İngiliz Amirallik Dairesi'ne yazılan telgrafta, **"***Erenköy Koyu'nun mayınlardan temizlenmiş olduğuna kesinlikle inanıldığından, bu mayınların, ya şiddetli akıntının sürükleyip getirdiği yüzen mayınlar, yahut Boğaz'da karşıdan karşıya atılan gizli torpido kovanları yüzünden meydana geldiğinin düşünüldüğü, mayınların bulunmasına karşı yeni bir metot bulunarak, yeniden bir saldırı planı yapmanın gerekli olduğu*," bildirilmiştir. [62] İngiliz Deniz Harp Tarihi Yazarı Sir Julian Corbett "Harekât-ı Bahriyye" adlı eserinde Çanakkale Seferi'nde mayınların etkisine yer vermiş, felâketin gerçek sebebinin 7-8 Mart 1915 gecesi Birleşik Filo gemilerinin sürekli manevra yaptıkları bölgeye dökülen mayınlara ait olduğunu ifade etmiştir.[63]

59 Aspinall-Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale,* c. I, s. 125.

60 S. Julian Corbett, *Harekât-ı Bahriyye*, (çev. Ali Rıza Seyfi), c. II, Bahriye Matbaası, İstanbul, 1926, s.364-365

61 The National Archives, ADM I/116/3491 (Statement made by W.S.Churchill about Dardanelles Naval Operations)

62 The National Archives, ADM I /116/3491; No:107 (A telegram from Rear-Admiral, Mondros to Admiralty, March 19,1915)

63 Corbett, *Harekât-ı Bahriyye*, c.II, s. 257.

Diğer taraftan İngiliz kaynaklarının büyük çoğunluğunda Çanakkale Savaşları ve özellikle de 18 Mart 1915 harekâtı değerlendirilirken İtilâf Devletleri açısından önemli bir yenilgi veya başarısızlıktan pek söz edilmediği tespit edilmiştir. Batan ve yara alan gemilerin zaten eski ve yıpranmış gemiler olduğuna dikkat çekilmiş, böylesine bir harekâtta bu kadar kaybın normal olduğu değerlendirilmiştir. Dönemin Deniz Bakanı Winston Churchill'in savaştan sonra verdiği bir demeçte verilen kayıplarla ilgili olarak sarf etmiş olduğu şu sözler de bu görüşü doğrulamaktadır: "*18 Mart Deniz Harekâtının büyük bir felâket olduğu söylenir. Ancak böylesine bir harekât için gerçekte öyle değildir. İngilizlerin toplam kaybı ölü ve yaralı olarak 61 subay ile erdir. Bunun yanı sıra iki eski savaş gemisi kaybedilmiştir. Fransızlar ise "Bouvet"in 600'ü bulan mürettebat kaybından dolayı çok üzgündürler.*"[64]

Sonuçta Çanakkale için planladıkları ve besledikleri parlak emel ve hedeflerine ulaşamamış olan İtilâf Devletleri'nin bir teselliden öteye gitmeyen bu gibi düşüncelerinin içeride ve dışarıda sarsılan İngiliz prestijini kurtarmaya yönelik olduğu değerlendirilmektedir.

İtilâf Devletleri Tarafından Kara Harekâtına Karar Verilmesi Süreci

18 Mart 1915 tarihli deniz harekâtının başarısızlığına rağmen Londra'daki Amirallik Dairesi de, Filo Komutanı Koramiral de Robeck de, Çanakkale Boğazı'nın donanma ile zorlanarak geçilmesi kararında ısrarlı davranmış, başlangıçta 18 Mart 1915 yenilgisini kabul etmek istememiştir. Amiral de Robeck 18 Mart 1915 akşamı muharebenin sonucunu bildiren raporunda; "*Hasara uğrayan ve batan gemilerin yerleri doldurulduğu takdirde Çanakkale Boğazı'nın yeniden zorlanabileceğini"* bildirmiştir.[65] Ancak Amiral, planın yeniden incelenmesi ve özellikle mayın tehlikesine karşı başka ve etkili bir yol bulunması gerektiğini de raporunda belirtmiştir.[66] Bu ifadeden İtilâf Devletleri'nin 18 Mart 1915 deniz harekâtının başarısızlığını, büyük oranda mayın hatlarına bağladıkları anlaşılmaktadır. Amiral de Robeck'in Londra'ya Birleşik Filo'da hasara uğrayan gemilerin boşluğu doldurulduğu takdirde harekete geçmeye hazır olduğunu bildirmesi üzerine İngilizler, Queen ve Implacable muharebe gemilerini yola çıkarmışlardır.

Fransızlar da batan Bouvet ve Suffren zırhlılarının yerine Süveyş'te bulunan IV. Henry ve Jauréguiberry zırhlılarını göndererek, eksikliklerini tamamlamışlardır.[67] Bu gemiler, 18 Mart 1915'te uğranılan kayıpların yerini doldurmak üzere düşünülen ikinci deniz taarruzunu gerçekleştirmek amacıyla gönderilmişlerdir. Bu gelişmeler

64 The National Archives, ADM I/116/3491 (Statement made by W.S.Churchill about Dardanelles Naval Operations)

65 The National Archives, ADM I/8421/ 135 (Telegrams about 18 March Naval Operation)

66 Aspinall-Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale,* c. I, s. 130.

67 Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı*, s. 41.

yaşanırken Amiral de Robeck, gemilerin batırılma nedenleri konusundaki belirsizlikten dolayı harekâta 19 Mart'ta ara vermiş ve bu konu açıklığa kavuşuncaya kadar sadece Queen Elizabeth zırhlısıyla aşırma atışlar yapılarak, mayın arama ve tarama işlemlerinin devam ettirilmesi düşüncesini taşımıştır.[68] Ancak 20 Mart'ta havanın kötüleşmesi ve şiddetli esen poyraz rüzgârı, 24 Mart'a kadar bütün mayın arama tarama çalışmalarını engellemiş olduğu gibi harekâta hemen devam etmeyi de olanaksız kılmıştır.[69]

18 Mart başarısızlığı üzerine 19 Mart 1915 tarihinde toplanmış olan Savaş Konseyi'nde Amiral de Robeck'in harekâta devam edip etmeyeceği konusu tartışılmıştır. Toplantı sonunda 19 Mart günü İngiltere Deniz Bakanlığı'ndan Amiral de Robeck'e gönderilen telgrafla, "*Batan ve yaralanan gemilerin yerine kullanılmak üzere dört zırhlının yola çıkarıldığı*" bildirilmiş ve kendisinden "*Türklerin tahrip edilen tabyalarını onarmalarına fırsat vermeden taarruza devam etmesi*" istenmiştir.[70] Aynı yazıya, Queen Elizabeth zırhlısına Gelibolu Yarımadası üzerinden aşırma atışı yapabilmesi için bol miktarda cephane gönderildiği bilgisi de eklenmiştir. Bütün bu gelişmeler yaşanırken 12 Mart 1915'te Akdeniz Seferî Kuvvetler Başkomutanlığına atanan General Hamilton, Gelibolu Yarımadası'nın kıyılarını yapılması muhtemel bir çıkarma bakımından incelemiştir. General Hamilton ve kurmay heyeti, Gelibolu Yarımadası'nı ilk kez 18 Mart 1915'ta görüp, Çanakkale Boğazı'na bir deniz savaşının ortasında girdiklerinden harekâtın başarıyla tamamlanması için askerî bir müdahalenin gerekeceği düşüncesini taşımışlardır.[71] Savaşın öğleden sonraki bölümünü Çanakkale Boğazı'nın içinden izleyen ve Inflexible ve Goliath zırhlılarının yarı batar durumda Boğaz'dan çıktıklarını gören General Hamilton, Çanakkale Boğazı'nın gemilerle zorla geçilebileceği kanısında olmadığını, 19 Mart 1915 akşamı Londra'daki Savaş Bakanlığı'na bir telgrafla bildirmiştir. General Hamilton, bahse konu telgrafta Savaş Bakanı Kitchener'e; "*Mevcut durumda ordunun rolünün tabyaları yıkmak için çıkarma yapmaktan ziyade donanma için bir geçit açmak üzere özel ve kapsamlı bir askerî operasyon olması,*" gerektiğini anlatmıştır. Bu telgrafla birlikte, Savaş Bakanı Lord Kitchener'in denizden kazanılacak başarı konusundaki umutları sarsılmıştır. Lord Kitchener, büyük bir düş kırıklığına uğramasına rağmen yine de kara harekâtı için onayını bildirmekten geri kalmamıştır.[72]

O zamana kadar General Hamilton, Kara Kuvvetleri'nin Bolayır geçidine çıkarılabileceği aynı zamanda Bolayır'ın güney bölümüne de bir örtme çıkarması yapılabile-

68 Steel- Hart, *Gelibolu- Yenilginin Destanı,* s. 21.

69 Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı,* s. 50.

70 The National Archives, CAB 22/1, (Secretary's Notes of a Meeting of War Council Held at March 19,1915)

71 Steel - Hart, *Gelibolu, Yenilginin Destanı*, s. 21.

72 Aspinall-Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale,* c. I, s. 131.

ceği tezini savunurken, bu incelemeden sonra Bolayır ve çevresinin ele geçirilmesinin kesin sonucu etkilemeyeceğini anlamıştır. General Hamilton, Çanakkale harekâtının kesin sonuçlu olabilmesi için Rumeli sahilinin işgali, buradaki Türk savunma sisteminin çökertilmesi, bu kıyıdan Anadolu yönündeki bataryaların kontrol altına alınması ve bu operasyonun Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini kapsayan kombine bir faaliyet olması gerektiğine inanmıştır. Amiral de Robeck ise General Hamilton'un bu fikrini öğrenince tek başına donanmanın taarruza geçirilmesi görüşünden vazgeçerek, kombine bir planlamaya sıcak bakmaya başlamıştır.[73] Bütün bu görüş ve gelişmeler ışığında Çanakkale Boğazı seferi için 22 Mart 1915 tarihi bir dönüm noktası mahiyetini taşımıştır. 22 Mart 1915'te Çanakkale açıklarında beklemekte olan Queen Elizabeth muharebe gemisinde bir toplantı yapılmış ve bu toplantıya Amiral de Robeck, General Ian Hamilton, Amiral Weymss, General Birdwood, General Braitwaite ve Albay Pollen katılmışlardır. Birleşik Filo Kurmay Başkanı Komodor Keyes, Bozcaada'da bulunduğundan bu toplantıya katılmamıştır. 22 Mart 1915 tarihli toplantıda birkaç gün önceki görüşünün tersine olarak Amiral de Robeck, "*Artık kara birliklerinin desteği olmadan Çanakkale Boğazı'nın aşılamayacağına kesinlikle kanaat getirdiğini*," ifade etmiştir.[74]

Neticede toplantıya katılanlar Çanakkale Boğazı'nı zorlamak için Kara ve Deniz Kuvvetlerinin işbirliği yapması konusunda anlaşmaya varmışlardır.[75] Bu karardan sonra İngiliz Kara Kuvvetleri yetkilileri de "*Kara harekâtı veya amfibi harekâtı hakkında denizciler bize soru soruncaya kadar sustuk ve sadece filoyla Çanakkale Boğazı'nı zorlayıp geçeriz iddialarını terk ettikleri ana kadar bekledik. Nitekim ağır bir darbe yedikten sonra bize de söz hakkı verdiler"*, açıklamasını yaparak baştan beri kara harekâtının gerekliliğine olan inançlarını dile getirmişlerdir".[76] Londra'da bulunan 18 Mart 1915 Çanakkale deniz harekâtının baş mimarı olan Deniz Bakanı Winston Churchill ise hâlâ "Queen Elizabeth" zırhlısı ve ona refakat edecek filonun, Türklerin mukavemetini bir anda çökertme gücüne sahip olduğu düşüncesini taşımıştır.

Amiral de Robeck'in fikrindeki değişikliği haber alan Churchill, büyük bir hayal kırıklığına uğramış ve Amiral de Robeck'e 24 Mart 1915'te bir telgraf çekmiştir. Bahse konu telgrafta Deniz Bakanı Churchill, Kuzey Denizi'ndeki denizaltı harekâtını ve Alman denizaltılarının bölgeye gelme ihtimalini de göz önüne alarak bir an önce harekete geçilmesinin gerekçesini şöyle vurgulamıştır:[77]

73 Winston Churchill, *The World Crisis, 1911-1914*, Vol.II, Thorton Butterworth Limited, London, 1927, s.10

74 Hamilton, *Gelibolu Günlüğü*, s. 37.

75 Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı,* s. 41.

76 Hamilton, *Gelibolu Günlüğü*, s. 38.

77 Churchill, *The World Crisis,* c. II, s. 5; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* c. III, Kısım II, s. 90.

"Vakit kaybedilirse denizaltı tehlikesi artar. Ordu, kara savaşlarında ağır kayıplara uğrayabilir. Ordu'nun başarısızlığı birkaç eski geminin batmasından daha ağır olur. Kilitbahir alınsa bile Anadolu Kıyısı'ndan toplar yine işler ve mayın tehlikesi pek azalmaz. Buna karşılık donanma bir kere Marmara Denizi'ne girerse, bunun manevi etkisi çok büyük olur. Bolayır iki yönden dövüleceği için Gelibolu Yarımadası'ndaki Türk birlikleri her taraftan kuşatılmış olurlar, ya açlıktan ölürler ya da teslim olurlar. Donanma'nın İstanbul önünde görünmesinin siyasal tepkileri hesap edilemeyecek ölçüde büyük olur ve kesin sonuçlar verebilir. Her şey aksi gider; yani Gelibolu Yarımadası'ndaki Türk birlikleri savaşa devam edip, Boğaz'ı yeniden kapatırlar, İstanbul'da bir ayaklanma olmaz ise sonuçta ordunun Kilitbahir'ı ele geçirmesi ve Boğaz'ı sürekli açık tutması gerekecektir. Bunu, ordu geride kalan ve Mısır'dan gönderilecek olan gemilerin yardımıyla yine yapabilir, oysa sizin bir kere Marmara'ya girmenizle bu işlerin hiçbirine gerek kalmayabilir. Boğaz'dan dönüş geçişinde (yüzen) mayınlardan çok büyük bir korkunuz olamaz, çünkü akıntı sizinledir. Tabyaların cephanesi kıttır. Bütün bu yazdıklarımız emir değildir, sadece sizin düşüncenizi öğrenmek ve anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için yazılmıştır."

Bu telgrafa karşılık olarak Amiral de Robeck uzun bir telgraf çekmiş, kararındaki değişikliğe ilişkin gerekçesini şöyle savunmuştur:[78]

"*Boğaz'ın donanma ile zorlanması planı, tabyaların yalnız gemi topları ile tahrip edilmesi imkânı üzerine kurulmuş, fakat bu uygulama mümkün olmamıştır. Başarı büyük ölçüde donanmanın İstanbul önlerinde görülmesinin Türkiye'yi egemenliği altında tuttuğu sanılan ve Almanlara bağımlı olan Türk Ordusu'nun üzerinde yapacağı etkiye bağlıdır. Eğer Türk maneviyatı sarsılmaz ve İngiliz Donanması geçince Boğaz tekrar kapanırsa savaş gemilerinin hareket yeteneği onlarla birlikte geçebilmiş olan kömür ve cephane taşıyan taşıt gemilerinin sayısına bakar. Donanma ile birlikte bu yardımcı gemilerin tahrip edilmemiş tabyaların önünden geçirilmesi konusu henüz çözülmemiş bir sorundur. Bu durumda ordunun Gelibolu Yarımadası'nı önceden ele geçirmiş olması esaslı bir iştir. Anadolu kıyısındaki toplara karşı Rumeli kıyısındaki toplarla üstünlük sağlamak mümkündür. Düşünüldüğü kadar büyük orduyu karaya çıkarmak için bütün donanmanın yardımı gerekir. Bolayır'a asker çıkarmamız herhalde Türkleri yarımadayı boşaltmak zorunda bırakmaz. Şurası kesindir ki, dışarıda (Ege Denizi'nde) tam kuvvetini*

78 Roger John Keyes, *The Naval Memoirs of Admiral of the Fleet Sir Roger Keyes; Scapa Flow to the Dover Straits, 1916-1918*, E.P.Dutton, New York, 1935, s. 185; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* c.III, Kısım II, s. 91.

elinde bulunduran bir donanma, Marmara'ya girip cephane kıtlığı yaşayan bir donanmadan daha etkili olur. Yarımada'nın ordu tarafından işgali ve donanmanın bundan sonra geçmesi bize muhakkak başarı sağlar. 15 günlük bir geciktirme (ordunun hazır olmasını bekleme) Marmara içindeki sefer ve İstanbul'un ele geçirilmesi için gereken zamanı önemli ölçüde kısaltacak biçimde işi planlamamıza imkân verir."

Bu sözlerden Amiral de Robeck'in 18 Mart 1915 Muharebesi'nden sonra yenilenebilecek bir deniz harekâtı konusunda ne kadar umutsuz olduğu anlaşılmaktadır. Deniz Bakanı Churchill de 27 Mart'ta istemeye istemeye ortak bir harekâta razı olmak zorunda kalmıştır.[79] İngiliz Savaş Konseyi, Çanakkale Boğazı'na yapılacak harekâtın kara kuvveti kullanılmadan yalnız donanma ile açma teşebbüsündeki stratejik hatasını ve deniz harekâtının ilk başından beri elde hazır bulunan beş tümenlik bir kara kuvvetinin de yalnız İstanbul'un işgal planına alınması gibi büyük bir sevk ve idare hatası yaptığını çok geç anlamıştır. Deniz Bakanı Churchill'in bu yenilgiyle kırılan İngiliz Donanması'nın prestijini kurtarmak için Çanakkale Boğazı'nı yine yalnız donanma ile açma teşebbüsünde devam eden ısrarlarına rağmen İngiliz Savaş Konseyi, General Hamilton'un teklif ve fikirlerine katılarak, geniş çaplı bir çıkarma operasyonuna (amfibi harekât) karar vermiştir. Böylelikle, asıl muharebeyi kara ordusu üzerine almış, donanmaya da yardımcı rol verilmiştir.

Kara Muharebeleri'nin Londra'daki Yansımaları

25 Nisan 1915'te karaya çıkarılan İtilâf Ordusu'nun yardımı ile donanmanın üç gün içinde Boğaz'ı zorlayarak geçeceği ümit edilirken üç hafta sonunda her birlik büyük kayba uğramış, geride ihtiyat birlik bulunmamış ve cephane hemen hemen bitmiştir. Gelibolu'da İtilâf Ordusu, Boğaz yolunu açmakta ve Marmara Denizi'ne ulaşmakta kesin bir başarısızlığa uğramıştır. İtilâf Ordusu kıyılarda iki noktada ancak bir iki kilometre kare yerde güçlükle tutunabilmiştir. Gemi toplarının siperlere ve makineli tüfeklere karşı bir tesir gösteremediği anlaşıldığından donanmadan da ordunun ileri hareketinde fazla bir yardım beklenemeyeceği aşikâr olmuştur.[80] Bu esnada her cepheden başarısızlık haberleri gelmeye devam etmiştir. Rus Ordusu, 1 Mayıs'tan beri Alman ve Avusturya Orduları karşısında durmadan yenilip gerilemekte iken kuzeyde 8 Mayıs'tan beri yapılan İngiliz-Fransız-Belçika saldırıları kırılmış ve bu saldırılarda yalnız İngilizler 20.000 asker kaybetmiştir. İtilâf Devletleri açısından Çanakkale'de bir başarı elde edilmesinin düşünüldüğünden çok daha büyük bir askerî teşebbüsü gerektireceği kesinleşmiştir. Bu ana kadar uğranılan başarısızlıklara

79 Steel-Hart, *Gelibolu, Yenilginin Destanı,* s. 21-22.

80 Churchill, *The World Crisis,* s .238.

sebep olarak, deniz bombardımanları ile iki aya yakın bir zaman kaybedilmiş olması ve bu süre içinde Türklerin gerek tahkimat yapmak ve gerek takviye kuvvetleri sağlamak için zaman kazanmış olmaları gerekçe gösterilmiştir.[81] Türklerin 1, 2 ve 3 Mayıs günleri İngiliz siperlerine gece yaptıkları hücum sayesinde kazandıkları yerlerin, karşı tarafın donanmanın desteğini alarak gündüzleri yaptıkları hücumlarla geri alması, fakat buna rağmen gözle görülür bir ilerleme elde edememesi üzerine General Hamilton, 9 Mayıs 1915 günü Londra'ya gönderdiği bir yazıda, kendisine takviye birlikler gönderilmez ise harekâttan başarı sağlanamayacağını bildirmiştir.[82] Savaş Bakanı Kitchener tarafından 10 Mayıs'ta verilen cevapta 52. Tümenin en kısa zamanda Çanakkale'ye ulaştırılacağı bildirilmiştir.

Yine 10 Mayıs'ta sancak gemisi Queen Elizabeth zırhlısında; Filo Komutanı Amiral de Robeck, Tuğamiral Wemyss, Tümamiral Thursby ve Kurmay Başkanı Komodor Keyes'in katıldıkları bir toplantı yapılmış ve burada Komodor Keyes, kara harekâtının başarısızlığı ve donanmanın da kendi payına düşeni tam olarak yerine getiremediği düşüncesiyle, denizden hücuma derhal tekrar başlanmasını şiddetle ısrar etmiştir.[83] Bu görüş üzerine 10 Mayıs'ta Filo Komutanı Amiral de Robeck, Londra'daki Amirallik Dairesi'ne çektiği telgrafta eğer emir verilirse, Boğaz'ı denizden zorlamak denemesini yenilemek istediğini bildirmiştir. Amiralin bu telgrafı Londra'da Deniz Bakanı Churchill ile Deniz Kurmay Başkanı Lord Fisher arasında bir gerginlik sebebi olmuştur. Ordu ile donanmanın aktif işbirliğine taraftar olan Deniz Bakanı Churchill, zırhlıların toplarının Ordu'nun ilerlemesine çok yardımcı olacağını düşünerek, bu öneriyi çok faydalı bulmuştur. Lord Fisher ise Çanakkale'deki tabyalara karşı böyle bir hareketin başarısız olacağına inanmış ve bunun 18 Mart denemesinin bir yenilenmesi olacağını ifade etmiştir. Sonuçta, 13 Mayıs'ta Amirallik tarafından Amiral de Robeck'e gönderilen telgrafta denizden hücum düşüncesine şu gerekçe ile karşı çıkılmıştır:[84]

> *"Çanakkale Boğazı'nı donanma ile yalnız başına geçmek için zorlama zamanının geçtiği ve bunun şimdiki koşullarda asla geri gelmeyeceğini düşünüyoruz. Ordu karaya çıkmıştır. Büyük takviye kuvvetleri yolda bulunmaktadır. Zamanla ve sabırla Kilitbahir Yaylası'nın alınacağına inanıyoruz. Sizin bundan sonraki göreviniz orduyu ilerlerken desteklemek ve daha sonra meydana gelecek durumları karşılamak için hazır bulunmak olacaktır."*

Bu durumda Amiral de Robeck, Kilitbahir, kara ordusu tarafından ele geçirilinceye kadar Boğazı geçme teşebbüsünden men edilmiştir. Bütün bu görüşmeler sü-

81 *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi,* c. VIII, s. 223.

82 Hamilton, *Gelibolu Günlüğü*, s. 135.

83 James, *Gelibolu Harekâtı,* s. 271.

84 Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı,* s. 79.

rerken Alman denizaltılarının Marmara'ya ulaşmakta oldukları ve 13 Mayıs günü "Muâvenet-i Milliyye" adındaki bir Türk torpido muhribinin Morto Koyu önlerinde kara ordusunun himayesini sağlamakta olan İngiliz Goliath zırhlısını batırdığı haberi Londra'ya ulaşmıştır. Bunun üzerine Deniz Kurmay Başkanı Amiral Lord Fisher donanmanın en güçlü gemilerinden biri olan Queen Elizabeth'in derhal Çanakkale önünden ayrılıp, İngiltere'ye geri dönmesini talep etmiştir. Queen Elizabeth'in geri çağrılma kararı 13 Mayıs akşamı bildirilince Amiral Fisher'in bu kararına Savaş Bakanı Lord Kitchener'in tepkisi büyük olurken, Deniz Bakanı Churchill ise bu karara razı olmuştur.[85] Ertesi gün 14 Mayıs'ta Savaş Konseyi bütün cephelerdeki vaziyeti ve bilhassa Gelibolu Yarımadası'ndaki tehditkâr meseleyi, 19 Mart'taki son toplantıdan beri ilk defa olarak, gözden geçirmek üzere toplanmıştır.

Bu gerginlik ortamında toplanan Savaş Konseyi'nde özelikle Queen Elizabeth'in Çanakkale'den çekilmesi ve İtilâf Devletleri yanında savaşa girecek olan İtalyanlara Çanakkale'den gemi gönderilmesi konusunda sert tartışmalar yaşanmıştır. Toplantıda ilk olarak Lord Kitchener;

> "*Eğer Çanakkale Seferi'ne orduyu katmaya razı oldu ise bunu donanmanın yolu kendi başına açabileceğine kesin olarak güvenildiğinin söylendiği için yaptığını, halbuki Amiralliğin şimdi bu zorlama işinden vazgeçtiğini, Queen Elizabeth gibi olağanüstü vasıfları bulunan bir savaş gemisinin, şimdi ordunun Gelibolu Yarımadası'nda büyük bir sefere girişmiş bulunduğu ve kıyılarda sıkıştırılıp varlığı için savaştığı bir sırada çağrılmasına bir anlam veremediğini*," belirtmiştir.

Lord Kitchener, gerek askerî açıdan, gerekse de siyasi açıdan Queen Elizabeth'in geri çekilmesine sıcak bakmamış, böyle bir kararın Yakın Doğu'da Çanakkale teşebbüsünün bırakılması ve bundan sonraki birçok çekilmenin işareti olarak algılanacağı endişesini taşımıştır. İngiliz arşiv belgeleri bize; kara harekâtı girişiminin üzerinden daha bir ay geçmeden Mayıs ayı ortasında Lord Kitchener'in Çanakkale Seferi'nin akıbeti ile ilgili çok umutsuz bulunduğunu, icrası mümkün olsa hemen bütün kuvvetlerini Çanakkale'den çekme düşüncesinde olduğunu göstermektedir.[86]

14 Mayıs 1915 tarihli Savaş Konseyi toplantısında Queen Elizabeth zırhlısının Çanakkale'den çekilmesi konusunda Lord Kitchener ile yaşanan gerginlik ve sonrasında Çanakkale'ye gönderilecek yeni gemiler konusunda Deniz Bakanı Churchill ile Amiral Fisher görüşmüşler ve bu görüşme sonucu anlaşmaya varmışlardır. Ancak Amiral Fisher, sürekli bir şekilde devam eden gemi ve insan kaybından büyük endişe duyduğunu da açıkça belirtmiştir. Amiral Fisher ertesi gün Amirallik Dairesi'ne

85 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* c.III, Kısım II, s. 306.

86 The National Archives, CAB 22/1, (Secretary's Notes of a Meeting of War Council Held at May 14,1915)

gittiğinde Deniz Bakanı Churchill'in listeye iki "E" sınıfı denizaltı ile Çanakkale'de ağır topların kullanılması hususunda yeni teklifler kaleme aldığını görmüştür. Bu olay üzerine aynı gün 15 Mayıs 1915'te Amiral Fisher, Deniz Kurmay Başkanlığı görevinden istifa etmiştir.[87] İstifa mektubunda gerekçe olarak Çanakkale sorununu ileri sürmüş ve konuya şöyle açıklık getirmiştir: [88] "*Yeniden iyice düşündüm ve teessüfe değen şu sonuca vardım ki, artık sizinle birlikte çalışmayacağım. Her gün Çanakkale için ileri sürdüğünüz istekleri kabul etmek gitgide daha güç oluyor …*"

Amiral Fisher'in Birinci Deniz Lordluğu görevinden çekilmesi Churchill'in de Deniz Bakanlığı görevinde kalmasını imkânsız kılmıştır. Bu istifayı birkaç gün sonra Deniz Bakanı Churchill'in istifası izlemiştir. Deniz Bakanı Churchill 1916 yılında verdiği bir demeçte bu konuya şöyle açıklık getirmiştir:[89]

> "*13 Mayıs günü bölgedeki Alman denizaltı tehlikesinden dolayı Lord Fisher ile Kitchener arasında Queen Elizabeth'in geri çekilmesi konusunda anlaşmazlık yaşandı. Diğer taraftan Gelibolu Yarımadası'na çıkarma yapmış olan Kara Ordusu'na gerekli deniz desteği sağlamakla görevli olduğum üzere, aynı gün öğleden sonra bölgeye monitör, ilave denizaltı ve ağır silahların sevk edilmesine dair birkaç öneri hazırladım. Akşam saatlerinde Amiral Fisher ile konuyu görüştüm, hemfikir olduğunu söyledi. Gece yarısı önerime birkaç gemi daha ilave ettim. Bu hususlardan rahatsız olmuş olacak ki (bunları görüşüp düzeltebilirdik), 15 Mayıs sabahı istifa etti.*"

Kamuoyundaki endişe ve hoşnutsuzlukların artması ile 20 Mayıs'ta Başbakan Asquith başkanlığındaki İngiliz kabinesi tümüyle çekilmiştir. 25 Kasım 1914'te ilk toplantısını yapan Savaş Konseyi, 14 Mayıs 1915'teki son toplantısından sonra kabinenin değişmesi ile faaliyetlerine son vermiştir.

14 Mayıs 1915 tarihli Savaş Konseyi toplantısında nihai olarak Boğaz'ı yeniden deniz kuvvetiyle zorlamak fikrinden vazgeçilmiştir. En kısa zamanda ikinci bir toplantıya karar verilmiş, ilk adım olarak da görevini başarıyla tamamlamak için ne kadar takviye birliğe ihtiyacı olduğunun yeniden Ian Hamilton'dan sorulması istenmiştir.[90] Aynı gün Savaş Konseyi'nin teklifi üzerine Lord Kitchener, General Hamilton'a harekâtın bir neticeye ulaştırılması için ne kadar kuvvete ihtiyacı olduğunu bildiren bir telgraf çekmiştir. General Hamilton, 17 Mayıs'ta Lord Kitchener'e verdiği cevapta; *"Çok kuvvetli ve Edirne, Keşan, İstanbul ve Asya'dan gelen birliklerle devamlı takviye*

87 Churchill, *The World Crisis,* c. II, s. 357.

88 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* c. III, Kısım III, s. 318.

89 The National Archives, CAB 22/1, (Secretary's Notes of a Meeting of War Council Held at May 14,1915)

90 *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi,* c. VIII, s. 223.

edilmekte olan Türk savunmasını yıkmak için daha fazla kuvvete ihtiyacı olduğunu", belirtilmiştir.[91]

Bu esnada İngiltere'de yeni Hükümetin önem verdiği işlerden birisi, Çanakkale'ye daha fazla mesai harcamak üzere özel bir komite kurmak olmuştur. Yeni komitede Deniz Bakanı Churchill'in yerini Arthur Balfour; Birinci Deniz Lordu Fisher'in yerini ise Henry Jackson almıştır. Haziran ayından itibaren Savaş Konseyi (War Council)'nin adı "Çanakkale Boğazı Komitesi (Dardanelles Comittee)" olarak değiştirilmiştir. İngiliz belgelerinde Konseyin fonksiyonlarında bir değişiklik olmadığı, ancak isminin Çanakkale ve Doğu Akdeniz sorunlarına daha fazla mesai harcaması amacıyla değiştirildiği belirtilmektedir. Çanakkale Boğazı Komitesi, 2 Kasım 1915'te üye sayısı azaltılmış olarak (Deniz Bakanı Arthur Balfour, Savaş Bakanı Lord Kitchener, Dış İşleri Bakanı Edward Grey, Maliye Bakanı Loyd George) "Savaş Komitesi (War Committee)" adını almış, 3 Kasım'da ilk toplantısını gerçekleştirmiştir.[92] Çanakkale Boğazı Komitesi'nin 7 Haziran 1915 tarihli ilk toplantısında, Londra'da savaşın insan ve para bakımından maliyeti büyük endişe uyandırmaya başladığından Lord Kitchener öncelikle komite üyelerine savaşın gidişatı ile ilgili olarak açıklamalarda bulunmuştur.

Bu girişimin büyük güçlüklerini ortaya koymuş ve bu işin bitirilmesi için başlangıçta düşünüldüğünden çok daha fazla çaba harcamak gerektiğini belirtmiştir. Bu esnada diğer cephelerde de durum pek parlak gözükmemiştir. Rusya, Polonya'da ezici bir yenilgiye maruz kalmış, İstanbul Boğazı'na taarruz için ayırdığı kuvvetler başka yerde kullanılmıştır. Bu durumda Osmanlı Donanması'nın İstanbul-Karadeniz arasında gerçekleştirdiği ikmal nakliyatını taciz için yapacağı bazı müdahaleler dışında Rusya'dan bir şey beklenemeyeceği belli olmuştur. Fransa, kendisi büyük sıkıntıda bulunduğundan Gelibolu'daki kuvveti artırmak şöyle dursun, onu devam ettirmekte bile güçlük çekmiştir. Tamamen İngiltere'nin düşüncesi olan ve birlikte hareket etmek önerisini reddetmediği bu harekâtın başlangıcında uğradığı başarısızlıklar onun yeni fedakârlık yapma cesaretini kırmıştır. Bu durumda Çanakkale Seferi'nin akıbeti için çözüm yolu aramak ise yine İngiltere'ye kalmıştır.[93] Bu durumda üç hareket tarzı mümkün görülmüştür. Bunlardan ilki geri çekilme yani Çanakkale teşebbüsünden vazgeçmek ve yarımadanın tahliyesi; ikincisi, büyük miktarda takviye kıtaları göndererek, süratle harekâta bir çözüm bulunması; üçüncü ve son olarak gittikçe geliştirilecek bir taarruz için savaşın sürdürülmesi. Çanakkale harekâtından vazgeçmek anlamına gelen birinci hareket tarzı, zayıflığı ve yılgınlığı göstereceğinden bu düşünceye sıcak bakılmamıştır. İkinci hareket tarzı, Batı Cephesi'nden acilen asker ve silah çekmeyi gerektirdiğinden başta Lord Kitchener tarafından kabul görmemiştir. Üçüncü hareket tarzı ise İngiltere'nin prestijine derhal bir darbe vurulmasını

91 Hamilton, *Gelibolu Günlüğü*, s. 147; Steel- Hart, *Gelibolu, Yenilginin Destanı*, s. 121.

92 The National Archives, ADM I/116/3491

93 Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı,* s. 87.

önlemesi, Balkanlardan bir müdahaleye açık kapı bırakması ve Türklerin Mısır'da, Mezopotamya'da veya Kafkasya'da harekâtını sınırlandıracağı düşüncesiyle Çanakkale Boğazı Komitesi tarafından uygun görülmüştür.

Harekâtın devamına karar verildiğinden 7 Haziran 1915 tarihli toplantıda denizaltı taarruzlarına karşı daha dayanıklı Amiral Robeck'in emrindekilerden daha etkin gemi gönderilmesi konusu görüşülmüştür. Buna göre; Çanakkale'ye en kısa sürede koruyucu zırhlarla korunmuş kruvazörler, mayınlara karşı dayanıklı gemiler, büyük top taşıyan zırhlı gemiler, değişik ebatlarda toplara sahip monitörler (orta büyüklükte zırhlılar) ve geniş faaliyet alanına sahip denizaltılar gönderilmesi öngörülmüştür. [94] Çanakkale Boğazı Komitesi'nin 7 Haziran 1915 günü aldığı takviye birlik gönderilmesi kararı üzerine, 9 Haziran günü toplanan Bakanlar Kurulu'nda bu öneri görüşülmüş, Çanakkale Boğazı Komitesi'nin öncekilere ek olarak Temmuz ayı ortalarında yapılacak genel bir taarruz için İngiltere Ordusu'ndan üç tümenin (50.000 kişi) gönderilmesi hakkındaki kararı onaylanmıştır.[95]

Bütün bu görüşmelerden sonra Londra'da Çanakkale yanlısı fikirlerin artmaya ve kuvvetlenmeye başladığı sırada 12 Haziran 1915 tarihli Çanakkale Boğazı Komitesi'nin toplantısında İngiliz Savaş Muhabiri Ashmead Barlett, Gelibolu'daki durum hakkında düşünülenin aksine hiç de umut vermeyen şu memorandumu sunmuştur:

> *"Türklerin mayın sahası hâlâ bozulmamış duruyor, Dar Geçit'teki tabyalar çok zarar görmemiş durumda. Kıyıda gizlenmiş olan torpido bataryalarının varlığı en tehlikeli olanı. Bunların yanı sıra düşman denizaltıları bu zorlukları daha da güçlendirmekte. Küçük, hafif deniz araçları Türk bataryalarının ateşini hafifletmede bayağı işe yaradılar. Zaman zaman savaş gemileri bu amaç için özellikle Asya kıyısında Kumkale ve Yenişehir arasında kullanılmakta. Yarımadanın güney kısmını Kilitbahir ve Dar Geçit (Nara)'in Avrupa tarafına çıkarma yaptık mı, donanma için İstanbul yolunun açılacağı düşüncesi büyük bir hatadır. Çünkü Türkler, iki aydır Boğaz'daki Dar Geçit'ten Marmara Denizi'nin girişine kadar olan sahanın her iki kıyısına yeni toplar, mayın alanları ve torpidolar yerleştirerek güçlendirmekte. O hâlde sadece bizim ele geçirdiğimiz bölge Boğaz girişidir. Bu durumda bizim harekâtımız, Güney Gelibolu ve ANZAK pozisyonlarından yönetilerek bize İstanbul'un kapısını açacak. ANZAK'ların durumunda büyük bir başarı yok. Türkler,*

94 1915 Temmuz ayı itibariyle Birleşik Filo emrinde şu gemiler bulunmuştur: 34 cm.lik topa sahip 4 monitör, 23 cm.lik topa sahip 6 monitör, 15.cm.lik topa sahip 6 monitör, 4 Edgar sınıfı savaş kruvazörü, 14 muharebe gemisi,12 kruvazör, 40 muhrip ve torpidobot, 9 büyük ve ağır silahlı denizaltı, 7 küçük boy denizaltı, 8 zırhlı vapur, 104 nakliye gemisi ve çekici, 13 mayın tarama gemisi, 22 deniz uçağı, 4 (sloop) şalupa, 18 hava uçağı, 2 uçak gemisi, 3 balon gemisi, 13 motorgambot (13.250 kişi kapasiteli), 30 motorgambot (60 kişi kapasiteli); The National Archives, CAB 22/2, (Secretary's Notes of a Meeting of Dardanelles Comittee Held at June 7,1915).

95 Churchill, *The World Crisis,* c. II, s. 405.

boyunlarına kadar siperlere girmiş durumda. Donanma tarafından dehşet surette ateş yapıldığı hâlde genel bir taarruz için ANZAK'lar ilerleyemiyorlar. Seddülbahir'e gelince burada Alçıtepe'nin eteğindeki platoyu işgal ettik ve ilerleyemiyoruz. Bütün çizgilerimiz topçu ateşine maruz. Hücumumuz tekrardan başarısız olmuştur. Burada durumumuz oldukça rahatsız. Buna rağmen siperlerimiz güçlü ve Yarımada'dan sürülebileceğimizi zannetmiyorum. Sonuç olarak, önce Yarımada'yı ele geçirmek gerekiyor. Daha sonra mayınlı sahanın temizlenmesi ve Donanma'ya İstanbul'un yolunu açmak. Başarıya tek engel denizaltıların varlığıdır. Bu nedenden bazı gemileri kaybetmeye hazır olmalıyız. Donanmanın görevi özellikle Türklerin Marmara'dan yapılan ikmalini kesmektir."[96]

Bu memorandum üzerine 17 Haziran 1915'te yeniden toplanan Çanakkale Boğazı Komitesi, Çanakkale'ye daha çok kuvvet gönderme işini ele almıştır. En önemli konuyu ilk gönderilecek takviye birliklerinin en kısa bir sürede ve her türlü tehlikeyi göze alarak Çanakkale'ye ulaştırılması teşkil etmiştir. Çanakkale Boğazı Komitesi ilk kafile ulaştırılıncaya kadar, diğer birliklerin gönderilmesinin ertelenmesi kararıyla toplantısını bitirmiştir.[97] Çanakkale harekâtını kısa zamanda sonuca ulaştırmaya karar verildiğinden Savaş Bakanı Lord Kitchener, talep edilen üç tümen yerine beş tümen göndereceğini bildirmiştir. Takviyeler, 1-31 Temmuz 1915 tarihleri arasında 43 nakliye gemisi 70.000 asker ve çok sayıda donatım olmak üzere İngiliz limanlarından hareket etmişlerdir. Fakat bunların tümünün zamanında ulaşması yine mümkün olmamıştır.[98] Takviye birliklerinin de yola çıkmasıyla Gelibolu Yarımadası'nı ele geçirmek için daha kuzeyden yeni bir çıkarma yaparak, cephedeki Türk Kuvvetleri'nin kuzey kanadına taarruz etmekten başka bir çare kalmamıştır. Bu nedenle İtilâf Kuvvetleri, Anafartalar Bölgesi'ne çıkarma yapmaya karar vermişler ve bu kararlarını 6/7 Ağustos 1915 gecesi uygulamışlardır.[99]

Gelibolu Yarımadası'nın Tahliyesi Öncesi Londra'daki Faaliyetler

1915 Temmuz ayı ortası itibariyle Rusların, Alman-Avusturya Kuvvetleri'nin taarruzları karşısında yeni ve korkunç bir yenilgiye uğramaları, Londra'da kaygıları

96 The National Archives, CAB 22/2, (Secretary's Notes of a Meeting of Dardanelles Comittee Held at June 12,1915)

97 The National Archives, CAB 22/2, (Secretary's Notes of a Meeting of Dardanelles Comittee Held at June 17,1915)

98 Temmuz ayı itibariyle Çanakkale'ye yeni İtilâf birliklerinin yola çıktığı haberi üzerine Başkumandan Enver Paşa'nın emriyle Trakya'daki 2.Ordu Komutanı Vehip Paşa ve iki kolordusunun komutanları, 5.Kolordu Komutanı Albay Fevzi (Çakmak) ve 14. Kolordu Komutanı Alman General Trommer, 8 Temmuz'da Seddülbahr'a gelerek göreve başlamışlardır. Tümenler ise 21 Temmuz'da bölgeye ulaşmışlardır, (İbrahim Artuç, *1915 Çanakkale Savaşı,* Kastaş Yayınları, İstanbul, 1992, s. 299.)

99 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Çanakkale Muharebeleri'ne Dair Konferans,* Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1950, s. 37.

daha da artırmış; İngiliz Hükümetini her türlü fedakârlığı göze alarak, Çanakkale harekâtının bir an önce sonuçlandırılması kararını almaya zorlamıştır.

6 Ağustos'ta Anafartalar (Suvla Körfezi)'ne yapılan çıkarmayı takiben birbiri ardına başarısızlıkla sonuçlanan muharebelerden sonra 20 Ağustos'ta toplanan Çanakkale Boğazı Komitesi'nde Çanakkale'de zayıflamış olan birliklere 13.000 takviye ikmal personeli ile 12.000 asker gönderileceği bildirilmiştir.[100] 30 Ağustos'ta ise Fransız Hükümeti, Ağustos taarruzunun başarısızlığı karşısında telaşa düşmüş, Savaş Bakanı Kitchener'e Boğaz'ın Asya yakasına yeni bir çıkarma yapmak için Çanakkale'ye dört taze tümen göndereceğini bildirmiştir. Ancak Eylül ayında Balkanlar'da Alman Kuvvetleri'nin Sırp direnmesini kırarak, Sırbistan'ı işgali ve Bulgaristan'ın Merkezî Devletler tarafında savaşa katılması üzerine birliklerin gönderilmesi yine ertelenmek zorunda kalmıştır. [101] 1915 Mayıs ayında Deniz Bakanlığı görevinden istifa etmiş olan Winston Churchill, 6 Ekim 1915 tarihinde kabineye yazmış olduğu bir raporda, Ağustos ayı muharebelerinin İtilâf Devletleri açısından başarısız oluşunun sebeplerini şöyle değerlendirmiştir:

> *"6 ile 9 Ağustos arasında Gelibolu'daki Kara Muharebelerinde başarıya ulaşılamamıştır. Bu başarısızlığın sebebi, zamanında General Hamilton'un istediği takviye birliklerin gönderilmemesinden kaynaklanmıştır. Nitekim muharebenin bir ay gecikmesi, en az beş taze Türk Tümeni'nin yarımadaya ulaşmasına imkân vermiştir. 12 Ağustos'ta General Hamilton bu hücumun başarısız olduğunu bildirmiş ve birliğini kuvvetlendirmek için ilave yeni kuvvetler, birlikler talep etmiştir. Şu an 6 Ekim'deyiz. Hâlâ yeni birlikler gönderilmemiştir."* [102]

İşte tam bu sırada Bulgar Ordusu'nun savaş hazırlıklarına geçmesi dolayısıyla Yunanistan, İtilâf Kuvvetleri'nden Selanik'e kuvvet çıkarmalarını talep etmiştir.[103] Fransa, Sırplara yardım kararı aldığından Çanakkale'den bir tümenini Selanik'e çıkarmayı teklif etmiştir. Fransa'nın bu teklifini birçok cephelerde asker bulunduran İngiliz Genelkurmayı önce kabul etmemiştir. Daha sonra yeni Selanik Cephesi için Çanakkale'den kuvvet çekmek gerektiğinden ilk olarak Fransız, daha sonra ise iki İngiliz tümeninin gönderilmesi öngörülmüştür. Bu kapsamda Çanakkale'den çekilen ilk Fransız tümeni, 5 Ekim'de Selanik'e hareket etmiştir.[104] Selanik'te yeni bir cep-

100 The National Archives, CAB 22/2, (Secretary's Notes of a Meeting of Dardanelles Comittee Held at August 20,1915)

101 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* c. III, s. 377; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995*), Alkım Yayınevi, Ankara, 2005, s. 119.

102 The National Archives, CAB /34/185/9 (6 Ekim 1915 tarihli W.S.Churchill'in raporu)

103 Hamilton, *Gelibolu Günlüğü*, s. 267.

104 Kadri Perk, "Çanakkale Savaşları Tarihi", *Askerî Mecmua*, 1 Mart 1940, S. 56, Çanakkale Özel Sayısı Eki, s. 140.

henin açılmasından sonra her iki cepheyi birden beslemenin mümkün olmayacağı anlaşılmıştır. Artık İngiltere'nin ne kuvvet göndermeye takati, ne de Çanakkale ile fazla uğraşmaya ve Batı Cephesi'nin aleyhine kuvvet sarf etmeye tahammülü olmadığından Çanakkale'de büyük bir harekât gerçekleştirme ihtimali kalmamıştır. Yine Bulgaristan'ın İttifak Devletleri tarafında savaşa girmesiyle Berlin-İstanbul yolu açıldığından 1915 Ekim ayında Çanakkale Cephesi'ne bol cephane veya askerî birlik sevk etmek imkânı da belirmiştir.[105] Aynı zamanda Varna, Alman denizaltıları için deniz üssü olmuş, bu gemiler, limandan Sivastopol'a ve Romanya sahillerine akınlar düzenlemişlerdir.[106] Bütün bu gelişmelerden dolayı Ekim ayı süresince Londra'da Selanik ve Çanakkale arasında büyük bir kararsızlık yaşanmıştır. Gelibolu'da bir zafer kazanılması ümidinin hâlâ olduğu ve o zamana kadar bu bölgeye çok fedakârlık yapıldığı düşüncesiyle bunun sonuçlarından hemen vazgeçmek istenmemiştir. Ancak Londra'da giderek zorlaşan ve artan baskılar sebebiyle İngiliz Hükûmet yetkilileri Ekim ayı itibariyle Gelibolu Yarımadası'nın boşaltılması fikrini tartışmaya başlamışlardır.

Bu doğrultuda 9 Ekim 1915 tarihli Çanakkale Boğazı Komitesi'nin toplantısında Gelibolu Yarımadası'na kuvvet göndermenin imkânsızlığı, kıtaların bitkin bir hâle gelmesi, yaklaşmakta olan kış mevsiminin tehlikeleri, Alman toplarının ve malzemesinin yakında Çanakkale'ye yetişeceği hakkındaki raporlar dolayısıyla askerî açıdan en doğru yol olarak yarımadanın bir an önce tahliye edilmesi görüşü hâkim olmuştur. Bu düşünceler ışığında 11 Ekim 1915 günü Lord Kitchener, Hamilton'a bir telgraf çekmiş ve *"Cephenin boşaltılması hâlinde bir tahliye yapılırsa ne kadar zayiât verilebileceğini,"* sormuştur. O da cevabında "*Kuvvetlerin yarısının feda edilebileceğini",* bildirmiştir.[107] Hamilton'un yarımadanın boşaltılması yanlısı olmamasına rağmen, bu cevabı görevinden alınmasına sebep olmuştur. General Hamilton, 12 Ekim tarihi itibariyle Lord Kitchener'den mevzileri tahliye etmesini isteyen bir telgraf almış ve böylece Gelibolu Yarımadası'nda ileri harekâta girişme ümidi tamamen kaybolmuştur. Bu telgrafı, Lord Kitchener'in 16 Ekim'de General Hamilton'un görevden alındığına dair bir telgrafı izlemiştir.[108] Bu telgrafla Çanakkale Cephesi'nde komuta kademesinde bir değişiklik yapılmış, General Hamilton'un yerine daha geniş yetkilerle General Charles Monro, Akdeniz Seferi Kuvvetler Komutanlığı'na atanmıştır. 17 Ekim 1915'te General Hamilton komutanlığı vekâleten General Birdwood'a devrederek, cepheden ayrılmıştır. Yeni Sefer Kuvveti Komutanı General Monro ise 28 Ekim'de görevine başlamıştır. Selanik ve Çanakkale Cepheleri Komutanlığı'na getirilen General Monro, karargâhını her iki harekât alanına eşit uzaklıkta bulunan İmroz'a nakletmiştir.[109]

105 Liman von Sanders, *Türkiye'de 5 Yıl*, (çev. M.Şevki Yazman), İstanbul, 1968, s. 125.

106 Abdurrahman Şeref, *Denizaltı Gemisi Notları,* Deniz Matbaası, İstanbul, 1932, s. 41.

107 Steel-Hart, *Gelibolu, Yenilginin Destanı*, s. 266.

108 Hamilton, *Gelibolu Günlüğü*, s. 274.

109 A. Goutard, "Denizaşırı Seferler ve Çıkarmalar-Çanakkale Seferi", (çev. Ahmet Onur), *Askerî Tarih Bülteni,* S. 9, (Şubat 1980), s.76

İtilâf Devletleri Tarafından Gelibolu Yarımadası'nın Tahliyesi

Ağustos ayını müteakip siper savaşına dönen Çanakkale Kara Muharebeleri, Müttefik Ordu Komutanı General Hamilton'un yerine General Monro'nun getirilmesiyle sona yaklaşmıştır. Durum böyle iken 2 Kasım 1915'te adı "Savaş Komitesi"ne çevrilmiş olan Çanakkale Boğazı Komitesi'nin 3 Kasım 1915'teki ilk toplantısına Lord Kitchener bizzat katılmıştır. Komite, Gelibolu'nun tahliyesi gibi dünyadaki yankıları çok büyük olacak böyle önemli bir karara varmada tereddütler geçirdiğinden, Kitchener'i cepheye göndermenin ve onun görüşleri dahilinde bir karar vermenin fikrinde birleşmiştir.[110] Gelibolu'nun tahliyesi ile ilgili kesin kararın verilmesinden önce durumun yerinde görülmesi gerektiğinden 9 Kasım'da Savaş Bakanı Lord Kitchener, Çanakkale'deki durumu yerinde incelemek üzere Mondros'a kadar gelmiştir. Burada General Monro ve General Birdwood ile görüşmüştür. 13 Kasım'da Savaş Bakanı Lord Kitchener, Gelibolu Yarımadası'nı teftiş etmiş, gördükleri ve işittikleri onda artık bu işte başarı ümidi kalmadığı inancını doğurmuştur. Kitchener, Mondros'tan Selanik'e gitmiş ve Komodor Keyes ile görüşüp ona şu sözleri sarf etmiştir: *"İşte o yeri, Çanakkale Cephesi'ni gördüm, orasını hiçbir zaman geçemeyeceksiniz".* [111] Bu düşünce doğrultusunda artık İtilâf Kuvvetleri'nin Gelibolu Yarımadası'nı boşaltma kararı kesinleşmiştir.

Böyle bir kararın alınmasında İstanbul-Berlin yolu açılmak üzere iken ve özellikle o yol açıldıktan sonra İngilizler için Çanakkale'de zafer beklemenin imkânsız olduğu görüşü etkin olmuştur. Gelibolu Yarımadası'ndaki durum İngiliz Kabinesi'ni günlerce meşgul etmiştir. Kendilerinin en büyük gücünün Türk Ordusu'ndaki top ve cephane kıtlığı olduğunu, bu kıtlık giderildikten sonra elbette İngilizlerin denize dökülecekleri ni idrak etmişlerdir.[112] Nihayet 22 Kasım'da Lord Kitchener, Hükûmet'e kesin olarak Suvla ve ANZAK'ın tahliyesi ve Seddülbahir'ın ne olura olsun şimdilik muhafazasının zorunlu olduğunu bildirmiştir.[113] Aynı gün Londra'daki Savaş Bakanlığı aynı tarzda bir muhtıra hazırlayarak Savaş Komitesi'ne sunmuştur.[114] Seddülbahir'ın tahliye edilmeme kararı İngiliz kayıtlarına göre daha çok İtilâf Kuvvetleri'nin Avrupa ve Asya'da büyük prestij kaybına uğrayacakları korkusundan kaynaklanmıştır.[115] 2 Aralık 1915'te Lord Kitchener, Amiral de Robeck'e Gelibolu Yarımadası'nın boşaltılması ile ilgili görüş sormuştur. Amiral; *"Böyle bir kararın sonuçlarının donanma açısından çok üzücü olacağını, çünkü bu durumda Boğaz'ın bir nevi Almanlara hediye edilmiş olacağını ve Almanların burada denizaltı ve kruvazörleri için üs tesis edeceklerini"*

110 The National Archives, CAB 22/3, (Secretary's Notes of a Meeting of War Comittee Held at November 3, 1915)

111 Roger John Keyes; *The Naval Memoirs of Admiral of the Fleet Sir Roger Keyes:Scapa Flow to the Dover Straits,* 1916-1918, E.P.Dutton Keyes, Newyork, 1935, s. 310.

112 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. II, Kısım III, s. 384.

113 James, *Gelibolu Harekâtı*, s. 482.

114 Aspinall- Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale,* c. II, s. 473.

115 The National Archives, ADM I/137/3086

belirterek, Seddülbahir Bölgesi'ni elde tutmanın denizcilik bakımından büyük önemi olduğunu vurgulamıştır.[116] 6 Aralık 1915'te kabine üyeleri, tekrar bir araya gelerek durumu görüşmüşlerdir. 8 Aralık'ta İngiliz Hükümeti, Suvla ve ANZAK bölgelerinin hemen tahliyesine; fakat kısmen denizcilik bakımından ve kısmen de seferin tüm olarak sona erdiği yolundaki düşünceleri gizlemek maksadıyla Seddülbahir'ın kısa bir süre daha elde tutulmasına karar vermiştir.[117] Yine tahliye edilecek kuvvetlerin büyük kısmının Selanik Cephesi'ne kaydırılması öngörülmüştür. Bu karar, Mondros'ta bulunan General Monro'ya telgrafla bildirilmiştir. Seddülbahir Cephesi'ndeki İtilâf Kuvvetleri'nin bir süre daha burada tutulması kararlaştırılmışken, kış şartlarının çetinliği ve artan Türk tazyiki dolayısıyla 23 Aralık'ta toplanan Savaş Komitesi, denizcilerin bu bölgenin elde tutulmasına taraftar olmasına rağmen bölgeyi boşaltma kararı almıştır.[118] Bahse konu toplantıda Çanakkale'den tamamen çekilmenin İtilâf Devletleri açısından doğuracağı sonuçlar tartışılmıştır. Bu etkiler arasında özellikle Rusya'nın İtilâf Devletleri'ne olan güveninin sarsılacağı, tamamen çekilmenin Türklerin 50.000 üzerindeki kuvvetlerinin başka yerlerde kullanılmalarına olanak verileceği gibi hususlar bulunmuştur. Yine yarımadadan çekilmenin Balkanlarda ve İslam Dünyası üzerinde yaratacağı olumsuz etkiler de göz önüne alınmıştır.

Sonuçta İtilâf Devletleri, büyük bir gizlilik içerisinde Seddülbahir bölgesinde şiddetli taarruzlar ve bombardımanlar yaparak, 8-20 Aralık 1915 tarihleri arasında Anafartalar ve Arıburnu bölgelerini tahliye etmişlerdir. 8-9 Ocak 1916 tarihlerinde ise Seddülbahir bölgesi tamamen tahliye edilmiştir.[119]

Sonuç

Çalışmamızda Deniz Bakanı Winston Churchill'in Çanakkale harekâtının baş planlayıcısı olduğu bir kere daha belgelerle doğrulanmıştır. İngiliz belgeleri bize harekâtın planlayıcısı Churchill'in, başından beri deniz harekâtına karşı aşırı ısrarcı bir davranış içinde bulunduğundan Savaş Konseyi'ne konunun uzmanlarının görüşlerini tam olarak yansıtmadığını, Savaş Konseyi'nin de etraflıca incelemeden Türklerin savunma gücünü önemsememe gibi büyük bir hata yaptığını göstermektedir. Savaş Konseyi'nin mesaisinin çoğunu harekâtın siyasi getirilerine yoğunlaşmakla geçirdiği, deniz ve kara harekâtının plan ve detayına çok az önem gösterdiği tespit edilmiştir. 18 Mart 1915 tarihinde Çanakkale Boğazı'na denizden taarruz planının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Savaş Konseyi'nin toplanarak yeni politikaları olan

116 The National Archives, ADM I/116/3491

117 The National Archives, CAB 22/3, (Secretary's Notes of a Meeting of War Comittee Held at December 7,1915)

118 The National Archives, CAB 22/3, (Secretary's Notes of a Meeting of War Comittee Held at December 23,1915), *Gelibolu Yarımadası'nın Tahliyesi*, (General Monro'nun Raporu'nun Tercümesi), (çev. Rahmi), İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1916, s. 16.

119 BOA, DH.KMS, 36/18

kara harekâtı hakkında detaylıca görüşmesi gerekmiştir, ancak bu da yapılmamıştır. İngiliz belgelerinden Savaş Konseyi'nin 19 Mart ile 14 Mayıs 1915 tarihleri arasında bir kez bile toplanmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda kara harekâtının başlatılması kararının Savaş Konseyi tarafından değil, General Hamilton ile Amiral de Robeck tarafından alındığını söyleyebiliriz. Yine bölgeden ulaşan gizli raporlar, harekât sırasında kullanılan haritalar, yapılan keşif uçuşları ve mayın tarama gemilerinin faaliyetlerinin genelde yetersiz kaldığı çalışmamızda müşahede edilmiştir. Ayrıca, kötü hava şartları ve Boğaz'ın güçlü akıntılarının çalışmaları engellediği ve bu nedenle de planın başarıyla uygulanamadığı gözlemlenmiştir.[120] Müttefik liderlerin de bu gerçeğin farkında oldukları anlaşılmıştır. Nitekim Deniz Bakanı Churchill, savaştan sonra verdiği bir demeçte ne deniz ne de kara harekâtı tertiplenirken ayrıntılı bir biçimde hazırlanmış harekât planlarının olmadığından bahsetmiştir. Dönemin Savaş Bakanı Lord Kitchener'in savaştan sonra vermiş olduğu bir demeçte sarf etmiş olduğu şu sözler de bu bilgileri doğrular niteliktedir; [121]

> *"Gelibolu Yarımadası'ndaki Türk gücünü küçümsemeyip, Kilitbahir platosunun savunmasının düşündüğümüzden çok daha kuvvetli olduğunu varsaysaydık 29. Tümen gelmeden harekâta başlamazdık. Çanakkale'ye taarruzda savaş yönetimi kusurlu gözükmektedir. Ordu karaya çıkmaya hazır olmadan Donanmayı kullanmak zamansızdı ve akıllıca değildi. Müşterek bir deniz ve kara taarruzu harekâtın süresini kısaltabilirdi. Tabyalara taarruzun başladığı yılın o döneminde sis ve fırtınanın hüküm süreceği biliniyordu. Çanakkale Boğazı'nın mayınla döşenmiş olduğu da biliniyordu. Donanma Boğazı zorladığı zaman Ordu da karaya çıkmış olsaydı, Türklerin ilave siper kazmak ve yeni engeller tesis etmek yerine İtilâf Ordusu'na direnmekle uğraşmaları sağlanabilirdi."*

İngiliz ve Fransız Donanması 18 Mart 1915'te Çanakkale Boğazı'nda

120 Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi,* TTK Basımevi, Ankara, 2014, s. 280.
121 ADM I/116/3491

Çanakkale'ye Denizden İlk Bombardımanlar ve Başkent İstanbul

Mustafa SELÇUK*

Tarih boyunca medeniyetlerin beşiği olan İstanbul, kuruluşundan bugüne birçok tehlike ile karşı karşıya kalmıştır; yangın, deprem, salgın hastalıkları gibi afetler yanında savaşlar ve kuşatmalar yüzünden şehir, kültürel ve mimari yapısından çok şey kaybetmiştir. 1877–1878 Osmanlı- Rus harbinde, Rusların Yeşilköy'e kadar gelmesi, daha sonra Balkan Savaşları'nda Bulgarların Çatalca'ya kadar ilerlemesi[1] İstanbul halkına ve Osmanlı Hükümeti'ne zor anlar yaşatmıştır.[2] Balkan Devletleri'nin kendi aralarında tekrar savaşa başlamasıyla İstanbul, işgal tehlikesinden kurtulmuştur. İstanbul için asıl büyük tehlike ise Çanakkale Savaşları sırasında meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti, daha I. Dünya Savaşı'na girmeden önce İngilizler, Çanakkale Boğazı ile yakından ilgileniyorlardı. Çanakkale Boğazı'nın donanmayla zorlanarak geçilmesi düşüncesi I. Dünya Savaşı sırasında aceleyle düşünülüp uygulanmış basit bir plan değildir. 1906, 1907 ve 1911'de böyle bir hareketin risklerini ve başarı şansını tartışan ayrıntılı İngiliz raporları vardır.[3] I. Dünya Savaşı başlamadan önce İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener ve Deniz Kuvvetleri Bakanı W. Churchill arasında boğazlar üzerinde bir cephe açmak konusunda tafsilatlı fikir alışverişi gerçekleşmiştir.[4]

Balkan Savaşları'ndan perişan bir vaziyette çıkan Türk Ordusu'nun[5] mukavemet gösteremeyeceğini, Boğazlardan kolayca geçerek donanmanın Osmanlı Devleti'ni ilk hamlede saf dışı bırakacağını düşünen W. Churchill, İstanbul'u kolayca alacağını dü-

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

1 Bulgarların Marmara sahillerine kadar ulaşıp yerli halktan erzak, saman ve ot temin etmesi ile ilgili Dâhiliye Siyasi kataloğunda ciddi evrak mevcuttur, ayrıntılı bilgi için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (*BOA*), *Dâhiliye Siyasi* (*DH. SYS.)* 112-19/34-1, *DH. SYS.* 112-19/34-2.

2 İstanbul'da yaşananlar için bkz. Wilhelm Feldman, *İstanbul'da Savaş Günleri*, Selis Kitaplar, İstanbul 2004, s. 63.

3 Mete Tunçoku, *Çanakkale 1915 Buzdağının Altı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 106.

4 Ian Hamilton, *Gelibolu Hatıraları 1915,* Örgün Yayınları, İstanbul 2005, s. 9-28.

5 Balkan Savaşlarında Türk ordusunun performansı için bakınız: Edward J. Erickson, *Defeat in Detail, The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913*, Praeger publishing, Westport 2003.

şünmüştür.[6] Çanakkale'de yeni bir cephe açma fikrinin en büyük savunucusu olan W. Churchill'in görüşleri şu şekilde özetlenebilir; "Osmanlı Devleti güçsüzdür. İstanbul son yıllarda siyasal ayaklanmalara sahne olmuştur. Jön Türkler denetimi ellerinde tutuyor gibi görünseler de donanmanın Sarayburnu'nda gözükmesiyle her şey değişebilir. Osmanlı'nın sadece iki tane cephane fabrikası vardır. Her ikisi de kıyıdadır, denizden yapılacak atışlarla fabrikalar, Harbiye Nezareti ve Galata Köprüsü vurulabilir, İstanbul, Osmanlı Devleti'nin tüm iktisadi, siyasi ve askeri faaliyetlerin merkezidir. İstanbul'un düşüşü bir anlamda Osmanlı Devleti'nin yıkılışı demektir."[7] Rusya'nın da böyle bir cephe açılması hususunda talepleri olduğu bilinmektedir.[8]

İtilaf devletlerinin niyetlerini Osmanlı Devleti'nin Roma Ateşemiliteri, şu şekilde özetlemiştir:

> *"… İngilizler, Çanakkale'yi zabt ve İstanbul'u işgal ile bizi sulha mecbur etmek veya bu olmazsa bile uzun müddet harp edemeyecek bir hale getirebilmek ümidindedirler, onlar Boğazlara karşı olan harekâtıyla Mısır taarruzunu da akîm bırakabileceklerini zannediyorlar, diğer yandan Rusya'da yorgunluk âsârı ve ahâlide harbin aleyhine bir cereyan uyandığından Boğazlar Meselesi'ni meydana çıkarmak ile Ruslara senelerden beri intizar eyledikleri âmâl-i milliyelerinin bu harp neticesinde kuvveden fiile çıkacağı hissini verip harbi onlarca popüler kılma düşünülmüştür."*[9]

Gerek Çanakkale Savaşları devam ederken, gerekse savaş bittikten sonra görüşlerini açıklayan devlet adamlarının beyanlarından ve İstanbul için alınan tedbirlerden anlıyoruz ki; insan gücü ve harp teknikleri açısından farklı bir yeri olan Çanakkale Savaşları'nın temel amacı Osmanlı Devleti'nin kalbi olan başkent İstanbul'a ulaşmak ve Osmanlı Devletini savaş dışı bırakıp barışa zorlamaktır.[10] İtilâf Devletleri, 19. yüzyıldan beri ortaya attıkları Şark Meselesini kendi sömürgecilik planları doğrultusunda çözüme kavuşturmayı düşünmüşlerdir.[11] Avrupalı devletlerin düşüncelerini Napolyon, "*Büyük soru temel olarak değişmez İstanbul'a kim hâkim olacaktır*" sözleriyle özetlemektedir.[12]

---

6 Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 36-52.

7 Zekeriya Kurşun, "Çanakkale Muharebeleri", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (*DİA),* c. VIII, İstanbul 1993, s. 206; Alan Moorhead, *Gelibolu*, (çev. A. C. Akkoyunlu), 5. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2004, s. 34.

8 Aspinall Oğlander, *Büyük Harbin Tarihi, Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı,* c. 1, Askeri matbaa, İstanbul 1939, s. 53.

9 Başkumandanlık Vekâletine gönderilen 14 Nisan 1915 tarihli tahrirat için bkz; *BOA, DH. EUM VRK.* 25/8.

10 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, c.1, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994, s. 113.

11 Ö. Osman Umar, "Çanakkale Savaşı'nın Önemi ve Sonuçları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.15, İstanbul 1998, s. 2.

12 Ellis A., Bartlett, *Çanakkale Gerçeği*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 21.

İngilizler ve Fransızların Çanakkale Seferi için hazırlıklara başlamaları Osmanlı tarafından dikkatle takip edilmişti. Düşman donanmasının bütün hazırlıklarını yapıp boğazın girişine doğru yaklaşması ve Ocak-Şubat-Mart aylarında harekâtın kesin yapılacağına dair bilgilerin genel karargâha ulaşması, Osmanlı yöneticilerini ciddi endişelendirmiştir. Çünkü Çanakkale Cephesi,[13] genel merkeze oldukça yakın ve düşman donanmasının nihai amacı, Marmara'ya girip İstanbul'u kontrol altına almak olduğundan başkentteki savaş hazırlıkları hızlandırılmış ve seferberlik ile beraber sıkıyönetim de sertleştirilmiştir.

İstanbul Halkı'nın Yaşadığı Tedirginlik

İstanbul halkı ise savaşın ağır şartlarıyla mücadele etmeye başlamış, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının kapalı olmasından dolayı İstanbul'un her çeşit ihtiyacının karşılanması zorlaştığı için kıtlık ve açlık başlamıştı.[14] Halk bir yandan kıtlıkla mücadele ederken diğer yandan da düşman donanmasının Marmara'ya girmesinin endişesini taşıyordu. Yetkili makamlarca halka bilgi verilmese de İstanbul halkı gelişmelerden tehlikenin şiddetini sezebilmiştir.[15] Gün geçtikçe artan askeri hareketlenme; İstanbul'u korumakla görevli II. Orduya bağlı V. Kolordu kumandanı Fevzi Paşa'nın Beykoz, Göztepe, Fenerbahçe-Caddebostan gibi sahil merkezlerinde aldığı tertibatlardan, yaptığı teftişlerden ve mevzilenmelerden İstanbul'un savunulması adına ciddi bir hareketlenme olduğu anlaşılmaktadır.[16] Yine I. Ordu Kumandanı Liman von Sanders'in, düşman filosunun boğazı zorlayarak geçme ihtimaline karşı Ayastefanos – Sarayburnu arası sahil şeridi ile Asya yakası kıyılarına ve Adalara birçok bataryalar yerleştirmesi gibi tedbirleri[17] ve Boğaz içindeki Osmanlı Donanması'nın faaliyetini halkın fark etmemesi mümkün değildi. Yine İstanbul'da ve adalarda başlayan tahliyeden dolayı halkın tedirginliği artmıştır.[18] Ayrıca Beyoğlu tarafında yoğun olarak yaşayan Gayrimüslimlerin tahrik edici davranışları halkı huzursuz ediyordu.[19] İstanbul

13 Çanakkale Savaşları için bakınız: Lokman Erdemir, *Çanakkale Savaşı, Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri,* Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2009; Edward J. Erickson, "Gallipoli", *History in Dispute: The First World War,* (ed. D. Showalter), Detroit, 2002; 2010 yılına kadar yapılan çalışmaları bir arada görmek için şu bibliyografyaya bakılabilir: A. Koyuncu-Ö. Keskin- C. S. Sönmez, *Çanakkale Savaşları Bibliyografyası*, ATAM Yayınları, Ankara 2010.

14 E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 437.

15 İstanbul'da yaşanan tedirginliği en iyi anlatan Avusturya-Macaristan askeri ateşesi General Joseph Pomiankowski'dir. Bakınız: Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü, 1914-1918, I. Dünya Savaşı,* (çev. Kemal Turan), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1997, s. 104.

16 Bu gelişmeleri gün gün izlemek için bkz. Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 299-328.

17 Liman V. Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, (çev. M. Ş. Yazman), Burçak Yayınları, İstanbul 1968, s. 66.

18 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c. 1, Nehir Yayınları, İstanbul 1992, s. 239.

19 İngilizler İstanbul'a girdiklerinde kullanmak üzere para bile hazırlayıp Rumlara vermişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *BOA, HR. MA*., 1140/88'den naklen: *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,* Ankara, 2005, s. 255-256.

halkının panik içinde olduğuna dair dış temsilciliklerden Hariciye Nezaretine gönderilen uyarı yazıları mevcuttur. Bu bilgiler şu şekildedir:

Roma Sefiri Nabi Bey'in 4 Ocak 1915 tarihli telgrafında payitahtın Bursa'ya taşınması konusunun Dersaadet'te büyük bir korkuya sebep olacağı ve Mısır Harekâtı'ndan vazgeçme fikrinin Roma basınında yer aldığı ve bunların sefaret tarafından tekzip edildiği bildirilmiştir.[20] Mart ayı içerisinde Lozan'dan Cevdet Bey; "*Ecnebi gazetelerde İstanbul'da bir panikten bahsediyorlar*" demiştir.[21] Çanakkale Savaşları devam ederken İstanbul'da bulunan devlet adamları ve o günleri yaşayan insanlar anılarında İstanbul'daki durumu yansıtacak çok kısıtlı bilgiler vermişlerdir.[22] Bunun yanında tarafsız devletlerin İstanbul'da görevlerini devam ettiren büyükelçileri ise daha ayrıntılı bilgiler vermişlerdir.[23] Özellikle Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau, zaman zaman objektiflikten uzaklaşsa da anılarında ayrıntılı bilgi vermiştir.[24]

Meclis-i Mebusân başkanı Halil Bey 1 Mart 1915 tarihli kapanış konuşmasında, düşman donanmasının boğazları geçme ihtimali olmadığını geçse bile ordunun her türlü tedbiri aldığını belirtmiştir.[25] Savaş başlamadan önce Çanakkale istihkâmlarını teftiş eden Enver Paşa, Almanya'da yayınlanan bir gazeteye verdiği röportajda, boğazın geçilemeyeceğini, boğazı müdafaaya memur askerlerin "*hayatlarını topları başında feda etmeye hazır bulunan ve bu an-ı mesûdun hulûlüne şiddetle intizar etmekte*" olduklarını belirtmiştir.[26] Enver Paşa, Gelibolu Yarımadası'nın tamamen boşaltılmasından sonra Meclis-i Mebusân ve Meclis-i Ayan'da yaptığı konuşmalarda o günlere atıfta bulunarak şöyle diyordu. "*Ordu hemen herhalde birçok noksan malzemesiyle beraber düşmanımızın savletine karşı koyacağına ümitvar idim, hamdolsun o ümidimizde aldanmamış olduğumuzu ahval ispat etti*" diyerek müttefik filonun boğazdan geçmesine imkân olmadığını hem savaş devam ederken hem de zaferle sonuçlandığında belirtmiştir.[27]

20 *BOA, DH, EUM*, 5.şb. 7/57.

21 *BOA, DH. EUM. KLH*. 5/24.

22 Örnek olarak dönemin Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, anılarında bu konuya hiç değinmemiştir. Bkz. *Talat Paşa'nın Anıları*, (Haz. A. Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000.

23 Amerikan elçisi ve yardımcısının anıları için bkz, Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, New York 1918, Lewis Eintein, *Inside Constantinople, A Diplomatist's Diary During the Dardanelles Expedition,April- September,1915*, Londra 1917, Hollanda Elçisinin hazırladığı raporlar için bkz, Erik J. Zürcher, *Savaş Devrim ve Uluslaşma*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004. s. 27-44.

24 Yusuf Hikmet Bayur, Amerikan elçisinin Türk düşmanı olduğunu belirtmiştir. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi,* c. III, 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 72. Erik J. Zürcher, *Savaş Devrim ve Uluslaşma*, s. 30.

25 Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi,* c. III, II. Kısım, s. 74.

26 Enver Paşa'nın Frankfurter Zeitung gazetesi muhabirine verdiği röportajın özeti için bkz. *İkdam*, Nr: 6482 (22 Şubat 1330) 7 Mart 1915.

27 *Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi (MAZC.)*, c. 1, Devre: 3, İçtima Senesi 2, 28 Kanun-u Evvel 1331 (10 Ocak 1916), TBMM basımevi Ankara 1990, s. 300-304 aynı gündeki Meclis-i Mebusan görüşmesinin metni için bkz. *İkdam* Nr: 6893, 11 Kanun-i Sani 1916.

Savaşın şiddetlendiği günlerde Çanakkale Cephesi'nden resmi bir haber gelmeyince söylentiler başlamıştır. İnsanlar Sarayburnu'ndan her an düşman donanmasını beklemeye başlamışlardır.[28] Şehirde endişenin artması üzerine Başkumandanlık Vekâleti, Çanakkale'ye yapılan ilk bombardımandan sonra polis müdürüne; "*Çanakkale'nin harici istikâmâtını tekrar bombardımanına başlanmıştır. Hâlihazır vaziyette hiçbir tehlike yoktur. Enver Paşa hazretleri yarın sabahtan itibaren İstanbul'dadır.*" diye rapor vermiştir.[29]

Yabancılar "İstanbul'da tam bir ümitsizlik havasından ve Boğaz'da beklenen misafirden" bahsederken[30] Osmanlı yöneticileri ise kamuoyuna bir şey sızdırmayıp hep sükûnet telkin etmiştir. Tehlikenin büyük bir kısmının bittiği Nisan ayında, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, bir Bulgar gazetesine şöyle röportaj vermiştir. "*Memleketin her tarafında sükûnet hükümfermadır. İstanbul hayatı evvelki gibi hal-i tabiiyesinde cereyan ediyor. İstanbul bugün Avrupa'nın en sakin şehridir, vaziyet-i askeriyemiz fevkalade iyidir.*"[31] Talat Bey'in açıklamalarından "durumu kontrol altına almak" çabası olduğunu anlıyoruz.

Çanakkale Savaşı devam ettiği süre içerisinde İstanbul'u olumsuz etkileyecek her türlü bilgi, haber çok sıkı sansüre tabi tutulmuştur.[32] Türk yöneticiler, İstanbul halkının neler yaşadığı hakkında kesinlikle konuşmaktan çekinmişlerdir. Bu durum diğer cepheler için de büyük oranda geçerlidir. Ancak kara savaşlarının sonucunda İtilâf askerlerinin tamamen çekilmesiyle, ülkede durumun normal olduğuna dair beyanat verilmiştir. Türk kaynaklarının sessizliğinin aksine yabancı kaynaklar daha serbest davranmışlardır. Özellikle Gayrimüslim vatandaşlara uygulanan politikaları anlatırlarken İstanbul hayatından da kesitler vermişlerdir.[33]

Kanaatimize göre, İstanbul halkı da düşman donanmasının Marmara'ya girmesi ihtimali karşısında yöneticilerle birlikte ciddi endişe duymuştur. Bu kanaatimizi Üsküdar Mutasarrıfı S. Kani Bey'in şu sözleri teyid etmektedir: "*Hükümet içerideki telaşını kimseye sezdirmemek için mümkün olduğu kadar dişlerini sıkıyordu. Biz de aldığımız talimata tevfikan mıntıkamız dâhilinde düşman donanmasının geçmesine imkân olamayacağına dair bol bol teminat veriyorduk.*"[34]

28 Moorehead, *Gelibolu*, s. 62; Nejat Gülen, *Şanlı Bahriyemiz, Türk Bahriyesinin 200 Yıllık Tarihçesi (1773-1973)*, 2. Baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul 2001, s. 270.

29 19/20 Şubat tarihli verilen rapor için bkz. *BOA, DH. EUM*., 3. şb., 4/4.

30 Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü,* s. 108.

31 *İkdam,* Nr: 6528, 22 Nisan 1915.

32 Başkumandanlık Vekâleti daha savaş başlamadan 7 Ağustos 1914 tarihli talimatname yayınlayarak basın üzerinde sıkı bir sansürü uygulamaya koymuştur. Bkz. *İkdam*, Nr: 6272, *Tanin*, Nr.202, *Tasvir-i Efkar*, Nr: 1161, 25 Temmuz 1330 (7 Ağustos 1914).

33 *İstanbul 1914-1923*, (haz. Stefanos Yerasimos), İletişim Yayınları, İstanbul 1996; Moorehead, *Gelibolu*, s. 35-41; Henry Morgenthau, *Ambessador Morgenthau's Story*, s. 61.

34 Süleyman Kani İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909- 1918)*, (haz. O. S. Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2004, s. 619.

İstanbul'un maruz kaldığı bu tehlike karşısında, dış güçlerin beklediği bir ayaklanma olmamıştır. Devlet yöneticileri tarafından tüm tedirginliklere rağmen şehri savunmak için Meclis-i Vükelâ'da her türlü askeri, ekonomik ve sosyal tedbir alınmıştır. Şehrin savunulması konusunda en güzel davranışı Beylerbeyi Sarayı'nda acı dolu günler geçiren II. Abdülhamit sergilemiştir. Kendisinin padişahla beraber Anadolu'ya götürülmesi teklif edildiğinde; İstanbul'dan ayrılmayacağını ve Sultan Reşat'ın da İstanbul'dan ayrılmamasını tavsiye etmiştir.[35] İstanbul'un en kötü şartlar altında bile müdafaa edilmesi açısından hükümete önemli bir destek olmuştur.[36]

İstanbul'un Müdafaası İçin Alınan Askeri Tedbirler

İstanbul ve Boğazların savunmasından I. ve II. Ordulara bağlı 6 kolordu sorumluydu. Birinci Ordu, dört kolordudan kurulmuş olup, Liman Von Sanders'in komutasında idi. Kolordu bölgeleri İstanbul, Edirne, Gelibolu ile Bandırma-Balıkesir'di. Ordunun görevi, Bulgaristan'dan gelecek bir harekâtı önlemek ve İstanbul'u korumaktı. II. Ordu, 2 kolordudan oluşmakta ve Cemal Paşa'nın (daha sonra Vehip Paşa) komutasında idi.[37] Kolordular Üsküdar ile Karadeniz dolaylarında mevzilenmişti. II. Ordunun görevi Anadolu yakasını ve İstanbul Boğazı'nı korumaktı.[38]

İstanbul'un, her türlü ihtimale karşı savunulması düşünülmüş ve gerekli önlemler alınmıştır.[39] I. Ordu Kumandanı Limon V. Sanders Paşa'nın aldığı tedbirler, İstanbul'un özellikle Çanakkale'nin geçilmesi halinde savunulacağını göstermektedir. Düşman filosunun İstanbul önünde uzun süre oyalanması için Yeşilköy'den Sarayburnu'na kadar olan sahil şeridi ile Asya kıyısı ve Adalar'a çeşitli bataryalar yerleştirilmişti. Bunların çapraz ateşiyle düşman filosunun şehre yaklaşması engellenecekti.[40]

Marmara sahillerinde seyyar müfrezeler görevlendirilmiş ve yeni komutan Vehip Paşa'nın kumandanlığındaki II. Ordu Karadeniz tarafının savunması için yine sahillerde mevzilenmişti. Ayrıca donanma bünyesinde bulunan Yavuz, Midilli ve diğer sa-

35 A. Fuat Türkeldi, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1951, s. 131.

36 Sultan Abdülhamid'in Çanakkale Savaşlarının devam ettiği günlerde Beylerbeyi Sarayında hususi doktoru Atıf Hüseyin Bey'e anlattıkları için bakınız: Âtıf Hüseyin Bey, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri, Hususi Doktoru Âtıf Hüseyin Bey'in Hatıraları (1909-1918)*, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 300-322.

37 Vehip Paşa'nın II. Ordu Komutanlığı için bakınız: Yüksel Nizamoğlu, *Vehip Paşa: Kahramanlıktan Sürgüne*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2013.

38 *BOA, DH.EUM*, 2. şb., 5/54; Karal, *Osmanlı Tarihi,* s. 408.

39 İstanbul'un savunması için Harbi Umumi öncesi Çanakkale boğazı savunması hazırlıkları için bakınız: Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid'in Çanakkale Savunması*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2014.

40 Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 66

vaş gemileri de hazır bekletilmiştir.[41] Marmara'daki Adalar'dan insanlar tahliye edilip, sahillere siperler kazılmış ve sahil şeritlerinde karartma uygulanmıştır.[42]

İstanbul sahillerinde yapılan tahkimat ve ordunun konuşlanması hakkında II. Orduya bağlı V. Kolordu'nun kumandanı olan Fevzi Paşa'nın tuttuğu notlardan İstanbul için yapılan hazırlıkları gün gün takip etmek mümkündür. Aralık 1914 itibaren tatbikatlar, gözetleme postaları faaliyete başlamıştı. Ocak ve Şubat aylarında teftişler ve yeni teşkilatlanmalar artmıştır. Özellikle, Göztepe, Dudullu, Beykoz, Fenerbahçe, Bostancı gibi semtlerde askeri hareketlenme had safhadadır. Askere aralıksız tatbikat yaptırılmaktaydı. Örneğin, 7 Şubat 1915 Pazar günü Harbiye Nazırı Enver Paşa ve II. Ordu Kumandanı'nın da hazır bulunduğu ortamda 38. ve 46. Alaylar karşılıklı manevra yapmışlardı.[43]

19 Şubat 1915'te 2. Alay, Fenerbahçe-Bostancı arasına yerleşmiştir, 3 Mart günü 14. Fırka (Tümen) Kartal'a geçmiştir. 4 Mart günü II. Ordu Karargâhı Fırka Kumandanlarıyla toplanarak durum değerlendirmesi yapmıştır. Mart ayı boyunca da teftiş ve manevralar devam etmiştir, 18 Mart büyük saldırısından sonra Nisan ayı itibariyle İstanbul'daki bazı birlikler Çanakkale Cephesi'ne kaydırılmıştır.[44] Devlet kurumları ve ordu, Çanakkale'nin geçilmesi halinde İstanbul'u savunmak için hazırlıklarını yapmış ve İstanbul Boğazı'na Karadeniz'den gelecek saldırıya karşı da tedbirini almıştır.

Yönetimin Tek Elde Toplanması

İngiltere'de Çanakkale'de bir cephe açma tartışmaları hızla devam ederken Dâhiliye Nezareti, düşman donanmasının bombardımanına maruz kalma tehlikesi bulunan İstanbul'un korunması hususunda mevcut mahalli teşkilatın yeterli olmadığını işaret ederek, bazı tedbirlerin alınması için 6 Ocak 1915 tarihinde Meclis-i Vükelâ'ya başvurmuştur. Konu aynı gün gündeme alınarak İstanbul'un korunmasına yardımcı olmak üzere alınacak genel önlemler kararlaştırılmıştır.[45]

İstanbul Vilayetinde asayiş ve emniyeti sağlamak, belediye hizmetlerini görmek ve halkın iaşesini temin etmek için; Dersaadet (merkez İstanbul) Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıfları olmak üzere payitaht üç idari kısma ayrılmıştır. Bu birimlerin başında mutasarrıflar ve İstanbul polis müdürü görev yapması planlanmıştır. Bu esnada İstanbul polis müdürü, vali sıfatıyla olağanüstü durumu yönetecek, muhtemel saldırı esnasında ordu kumandanı, mülki idareci ve diğer yerel yöneticiler valinin emri

41 Karal, *Osmanlı Tarihi,* c. IX, s. 436-7, İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909- 1918,* s. 613.

42 Yahya Kemal Beyatlı, *Siyasi ve Edebi Portreler*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1999 s. 85, Nejat Gülen, *Şanlı Bahriyemiz…*, s. 298.

43 Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, c. 1, s. 304.

44 Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, c. 1, s. 313.

45 06 Ocak 1915 tarihli Meclis-i Vükelâ kararı için bkz; *BOA, MV.* 195-134.

altında çalışacaklardır. Hazırlık aşamasında ordunun işini kolaylaştırmak için her türlü kolaylık sağlanacaktır. Düşman donanması, İstanbul'da görüneceği ana kadar alınacak tertibatlar ve bunların değerlendirmesi Dâhiliye Nezareti'ne bildirilecekti. 1915 Ocak ayı içerisinde İstanbul Polis Müdürü Bedri Bey; merkez İstanbul'un idarecisi, Emniyet-i Umumiye Müdürü İsmail Canbolat Bey; Beyoğlu kısmının ve Beyoğlu Mutasarrıfı Kani Bey de Üsküdar kısmının mutasarrıfı olarak göreve başlaması kararlaştırılmıştır. Hükümet'in Eskişehir'e tahliyesi esnasında Anadolu ile bağlantıyı da sağlayacak olan Üsküdar Mutasarrıfı Kani Bey, o günleri daha sonra anılarında şöyle anlatır:

> "*Bedri, İsmail Canbulat Beyler'le ben düşman donanması İstanbul önünde görüneceği ana kadar alınacak tertibatı aramızda müzakere ve Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e arz edecektik. Donanma Boğazı geçtiği haberinden sonra üçümüz de mıntıkalarımızda zaruri bir birbirimizle irtibatsız olarak çalışacaktık. Heyeti Vükelaca verilen karar ile üçümüz de ordunun işini kolaylaştırmak için mıntıkalarımızda cihet-i askeriye ile sıkı münasebette bulunacaktık. Bugünlerde halkın iaşesi ve âsayişin muhafazası en mühim ve mesuli'yetli işimiz olacaktı. Her mıntıkada birer iaşe komisyonu teşkil edilmişti. Üsküdar'da hükümet konağında bir odada yatıp kalkmaya başladım. İstanbul tarafından kalan ailemi haftada yalnız bir gece görmeye mezun bulunuyordum. İşe giriştim.*"[46]

Bu idari teşkilatlanma yanında daha sonra hükümet, şehrin çeşitli ihtiyaçlarına kullanılmak üzere valinin emrine örtülü ödenekten 3.500 lira verilmesini kararlaştırmıştı.[47] Müttefik filonun şehre yaklaşmasıyla bombalanma ihtimali yüksek olan Harbiye, Bahriye Nezareti, cephane fabrikaları gibi askeri binalar, postane, tren istasyonu, yabancı elçilikler ve diğer önemli kamu binaları tespit edilmiş ve bu binaların korunması için çalışmalar yapılmıştır.[48]

Savaşın İstanbul'a sıçraması halinde en önemli konulardan biri olan iaşe için de bazı çalışmalar yapılmıştı. Mesela, Süleyman Kâni Bey, Üsküdar'ın 15 gün kadar sürecek bir saldırıya dayanması için iaşe depolamak istemiştir. Ancak bu sağlanamamıştır. Çünkü şehirde fırınlara günlük ekmek ihtiyacı kadar un verilmekte, gerisi orduya teslim edilmektedir. Başkumandanlıktan istediği un talebi, geri çevrilmiş, Şehremaneti'nin bu sorunu çözmesi istenmiştir. Askeri tedbirler yanında İstanbul'un yönetim ve asayişi için de gerekli tedbirler alınmıştır.

46 İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909- 1918*, s. 614.

47 Mahrem yazısıyla verilen ödenek için bkz. *BOA, MV.* 196-129.

48 Moorhead, *Gelibolu.*, s. 64.

Hükümetin ve Padişahın Anadolu'ya Taşınması Planları

İstanbul'un savunulmasına karar verilmiş[49] olmasına ve bir takım askeri hazırlıklar yerine getirilmiş olmasına rağmen padişahın ve merkezi yönetimin korunması adına geçici olarak hükümetin ve padişahın da Anadolu'da daha güvenli olan bir yere taşınması düşünülmüştür. Hükümet'in taşınması meselesi daha önceki 93 Harbi ve Balkan Savaşları zamanında da tartışılmıştı, Edirne, Bursa, Gelibolu ismi geçen ve düşünülen şehirlerdi.[50]

İstanbul'un işgali halinde Osmanlı Yönetimi, hükümet çalışmalarını yürütmek için uygun bir yer arama girişimleri olmuştur; mesela Dâhiliye Nezareti'nin emriyle Alemdağ'ında bir köşk tespit edilmiş ancak burası merkeze çok yakın olduğu için güvenli görülmemiştir.[51] Daha sonra padişahın ve maiyetinin Eskişehir'e gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[52] Dâhiliye Nezareti'nin 1915 yılı Şubat sonlarına doğru hazırladığı plan uygulamaya konulmuştur. Gelibolu-İstanbul arası 150 deniz mili olduğundan düşman donanmasının Marmara'ya girmesinden 12 saat sonra, İstanbul önlerinde olacağı hesaplanmış ve buna göre tedbirler alınmıştı.[53]

Bu plan gereği Haydarpaşa Tren İstasyonu'nda iki adet tren Eskişehir'e gitmek için Hükümet'in emrinde hazır bekletiliyordu.[54] Birinci tren padişah ile saltanat hanedanına ayrılmıştır. Bu tren daha hızlı gitmesi için sadece üç vagondan oluşacaktı. İkinci trende ise hükümet erkânı ve diplomatik temsilciler bulunacak ve bu tren padişahın treninden iki saat sonra hareket edecektir. İstanbul Boğazı'nın Rumeli yakasında oturan Hanedan azası, Beylerbeyi İskelesi'ne gelecekler ve orada hazır bekletilen 40 atlı araba ile Haydarpaşa'ya ulaştırılacaklardı.[55] Ayrıca Şirket-i Hayriye'ye ait 57 numaralı Tarabya ve 61 numaralı Sultaniye vapurları gerektiğinde her an hareket edebilecek şekilde köprüde ve 26 numaralı Suhulet araba vapuru da Üsküdar İskelesi'nde bekletilmeye başlanmıştı.[56]

Bu plan padişaha sunulmuştur. Sultan Mehmet Reşat, her ne kadar "*Ben çok tarih okudum, vaktimi boşa geçirmedim bununla biliyorum ki düşman donanması bo-*

49 Hükümetin basın bülteni gibi yayın yapan İkdam'ın başyazısında, halkı göreve çağıran bir yaklaşımla şöyle deniyordu: İstanbul, eli silah tutan herkesçe savunulacaktı. Hükümet yanlısı yayın yapan İkdam'ın başyazısında, Halkı göreve çağıran bir yaklaşımla şöyle deniyordu: "İstanbul'u ele geçirmek içinmiş… Sanki Edirne vilayetinde İstanbul'da bulunan ve eli silah tutan halk gelecek düşmanı hoş geldiniz diye karşılayacaktır…" yazının tamamı için bkz. *İkdam*, Nr: 6482, 7 Mart 1915.

50 Y. Hikmet Bayur, *a.g.e.* C.III/2 s.74. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Selçuk, *Hedef Şehir İstanbul- Çanakkale Geçildi mi?*, Emre yay., İstanbul 2005, s. 27-71.

51 İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909- 191,8,* s. 616.

52 Türkeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 130.

53 Moorehead, *Gelibolu*, s. 63.

54 *BOA, DH.EUM*, 2. şb., 5/75.

55 İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909- 1918*, s. 616, Moorehead, *Gelibolu*, s. 62-63, Türkeldi, *Görüp İşittiklerim,* s. 130.

56 Eser Tutel, *Seyr-i Sefain Öncesi ve Sonrası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 164.

ğazdan geçemez,"[57] demiş ise de isteksiz olarak bu planı kabul edip Eskişehir'e gitmeye razı olmuştur[58] ve bu karar sadaretçe gayet mahrem bir tezkere ile bütün saltanat hanedanı azasına haber verilmiştir. [59]

Gizlice hazırlanan plana göre, hanedan azasının kadınları padişah trenine alınmayacaklardı. Düşman donanmasının Çanakkale Boğazı'nı sıkıştırması üzerine birçok devlet erkânı ailelerini Anadolu'da çeşitli yerlere göndermeye başlamıştır.[60] Çanakkale'de müdafaada bulunan kumandanlarda işin ciddiyetini yakından gördükleri için ailelerini Anadolu içlerine sevk etmişlerdir. Buna en güzel örnek, Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı kurmay başkanı Selahaddin Adil Bey'in 3 Mart 1915 tarihli mektubudur. Bu mektupta Selahaddin Adil Bey eşi Siret Hanım'a acilen Eskişehir'e veya Balıkesir gibi iç bölgelere taşınmasını tavsiye etmiştir.[61] Çanakkale'de ciddi bir savunma yapan Osmanlı Ordusu'na rağmen İstanbul'un işgale uğrama ihtimali göz önünde bulundurulmuş yönetim merkezinin Anadolu'ya taşınması için hazırlıklar yapılmıştır.

Eskişehir'de Yapılan Hazırlıklar

Osmanlı yönetim merkezinin taşınması düşünülen Eskişehir'de hazırlıklar başlamıştı. Bu çerçevede hükümet, gerekli hazırlıkları yapması için Mefruşat Müdürü Hacı Akif Bey'i Eskişehir'e göndermiştir.[62] Eskişehir'de bazı binalara Mabeyn-i Hümayun ve Hazine-i Hassa adına el konulmuş ve kiralar bir komisyonca tespit edilmiştir.[63]

Almanların Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi'ne ait olan Şimendifer Mektebi'nden 10 büyük, 5 küçük oda 28 Şubat 1915 tarihinden itibaren kiralanmıştır. Odaların aylık kira ücretleri şu şekildedir:

57 Bu sözleri, 20 Şubat 1330 (5 Mart 1915) Cuma günü selamlığa kabul edilen V. Kolordu Kumandanı Fevzi Paşa kaydetmiştir. Bkz. Hatemi,, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, c. 1, s. 307.

58 Türkeldi, *Görüp İşittiklerim,* s. 130.

59 İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909- 1918,* s. 616.

60 Ahmet İzzet Paşanın ailesini Ankara'ya göndermek için orada bir ev tedarik etmesi hakkında bkz. Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c. 1, s. 239, Ayrıca kadınların ve çocukların taşınmasıyla ilgili bkz, Aleksandr Jevakof, *İstanbul 1914-1923*, (haz. S. Yerasimos), İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 66, yine bazı kaynaklarda Dahiliye Nazırı Talat Paşa Anadolu'ya geçmek için otomobil hazırlattığı yönündeki iddialar için bkz, Moorehead, *Gelibolu*, s. 63; Ziya Şakir, *Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik*, İstanbul 1944, s. 277.

61 Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesi'nden Mektuplar-Hatıralar,* (haz. M. Albayrak), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s. 152.

62 Türkeldi, *Görüp İşittiklerim,* s. 130.

63 Ahmet Refik, Eskişehir'de kiralanan mekânların çoğunun Ermenilere ait olduğunu ifade etmektedir. Bkz: Ahmet Refik Altınay, *İki Komite İki Kıtâl, Kafkas Yollarında,* Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 5-46.

Büyük odalar (adedi): 3 Osmanlı Lirası

Küçük odalar (adedi): 1,5 Osmanlı Lirası

Toplam aylık: 37,5 Osmanlı Lirası[64]

Bu binalar Eylül 1915 tarihine kadar kirada tutulmuştur. Daha sonra iade edilmiştir. Binaların teftişi, boşaltılması ve tekrar geri verilmesi esnasında bazı masraflar çıkmıştır. Bunlar kiralara eklenmiştir. Binaların kiralarının ödenmesi zamana yayılmıştır. Düzenli bir ödeme yapılmadığı görülmektedir. Çıkan masraflarla birlikte şu tarihlerde ödeme yapılmıştır.

14 Ekim 1915	22.98 kuruş[65]
27 Ekim 1915	45.249 kuruş
26 Ocak 1916	96 lira
19 Nisan 1916	75 lira[66]
24 Ağustos 1916	130 lira[67]
03 Haziran 1917	969 kuruş 10 para[68]

Yukarıdaki verilerde de görüldüğü gibi ödenmeler 1917 yılı yarısına kadar devam etmiştir. Boşaltılırken meydana gelen hasarlar da ücretlere yansıtılmıştır.

Saray-ı Hümâyûn'a Ait Eşyalar

Hazine-i Hassa olarak adlandırılan padişahın şahsi varidat ve masrafları ile ilgili teşkilat[69] için 2 bina ile Saray-ı Hümayun'dan gönderilen değerli eşyalar için bir bina kiralanmıştır. Camilerden, Müzelerden ve Topkapı Sarayı'ndan bazı kıymetli eşyalar bezler içine sarılıp sandıklara konarak 27 numaralı Sahilbent, 67 numaralı Boğaziçi, 69 numaralı Kalender gibi Şirket-i Hayriye'ye ait gemilerle Sarayburnu'ndan Haydarpaşa'ya geçirilmiş[70] ve oradan üç adet vagonla Eskişehir'e taşınmıştır.[71] Eşya-

64 19.04.1916 tarihli Meclis-i Vükelâ kararına bkz. *BOA, MV.* 201-69.

65 *BOA, MV.* 199-60.

66 *BOA, MV.* 201-69.

67 *BOA, MV.* 203-8.

68 *BOA, MV.* 208-50.

69 Arzu Terzi, "Hazine-i Hassa" *DİA*, c. XVII, İstanbul 1998, s. 137, M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.1, MEB Yayınları İstanbul 1993, s. 787. Hazine-i Hassa hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Arzu Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

70 Tutel, *Seyr-i Sefain Öncesi ve Sonrası*, s. 164.

71 Bu eşyaları için 2. dereceden olarak 2 bina kiralanmıştır. Sargı bezi olarak da 300 çuval kullanılmıştır. Bkz. *BOA, MV.* 200-12.

ların taşınması yine Osmanlı Anadolu Demiryolu Şirketine ait trenlerle yapılmıştır.[72] Eskişehir'de binaların tespit edilmesi, kiralanması, düzenlenmesi, kiraların ödenmesi eşyaların taşınması, boşaltılması ve binaların iadesi vb. işlemlerin tümü Meclis-i Vükelâ kararıyla olmuştur. Bu konuda bizim tespit edebildiğimiz 12 adet Bakanlar Kurulu kararı mevcuttur.

Eskişehir'de padişahın ve beraberindekilerin ihtiyaçlarına cevap verecek her türlü düzenlemeyi yapacak ve gerekli hazırlıkları kontrol edecek memurların geçici olarak istihdam edilmesi kararlaştırılmış ve bu memurlar İstanbul'dan gönderilmiştir.[73] Kıymetli eşyalar savaşta zarar görmemesi ve yağmalanmaması için gerekli önlemler alınmıştır. İstanbul'dan gönderilen memurlar ve tefrişat müdürünün kontrolünde tüm hazırlıklar büyük bir gizlilik içinde yapılmıştır. Ancak padişahın ibadet edeceği caminin minaresi tamamlanmamıştır. Minarenin inşaatında bulunan minareci Mehmet Çavuş, silâhaltına alınmıştır. Bu şehirde başka minare ustası bulunmadığından Mehmet Çavuş minareyi tamamlaması için acilen geri çağrılmıştır. Kendisine Jandarma Kumandanlığı'ndan izin verilmesi konusunda Eskişehir'den İstanbul'a telgraf da çekilmiştir.[74] Padişahın Camisi dâhil her türlü hazırlığın yapılması taşınmanın ciddiye alındığını göstermektedir.

Konya'da Yapılan Hazırlıklar

Hükümet merkezinin Eskişehir'e taşınması hazırlıkları yapılırken diğer alternatifler için de hazırlıklar yapılmıştır. Mesela Eskişehir'den sonra Konya'da da bir takım hazırlıklar yapıldığına dair Mabeyn Baş Kâtibi Ali Fuad Bey, Saray-ı Hümayun'a ait bir takım değerli eşyaların Konya'ya gönderildiğini belirtmektedir.[75] Süleyman Kani, "Padişahın Eskişehir'de bir müddet kaldıktan sonra Konya'ya veya Bursa'ya gidilmesi düşünülüyordu" demektedir. Bu iki kaynaktan da anlaşılacağı üzere Konya'da da bir takım hazırlıklar yapılmıştır.[76]

Devlet Hazinesi Konya'ya gönderilmiştir. Hazine'nin korunmasına memur olan "Maiyeti Seniyye Bölüğü Müfrezesi"nden 10 askerin Konya'da kalması kararlaştırılıp diğer askerlerin İstanbul'a dönmeleri istenmiştir. Bu arada Konya Valisi Hazine-i Hümayun'un Konya'da korunması konusunda yerel askerlerin uygun olmadığını Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne bildirmiştir.[77] Sadaretin verdiği emir gereğince,

72 *BOA, MV.* 207-69.

73 Geçici memurlar ve maaşları için bkz., *BOA, DH. EUM. MH*. 101-94.

74 Mehmet Çavuş için 28 Şubat 1330 - 1 Mart 1331 arası izinli olması için Emniyet-i Umumi'ye çekilen 14 Mart 1915 tarihli telgraf için bkz. *BOA, DH. EUM. KLH.* 5-27.

75 Türkeldi, *Görüp İşittiklerim,* s. 130.

76 İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909- 1918,* s. 616.

77 Emniyet-i Umumiye, Sadaret ve Konya Valiliği arasındaki yazışmalar için bkz. *BOA, DH. EUM.* 5 Şb. 13-14, lef 1.

muhafızlar Konya'da kalmaya devam etmişlerdir.[78] Konya'ya gönderilen değerli eşyalar bir yıl sonra geri getirilmiştir.[79]

Sonuç

Sonuç olarak Eskişehir'de, padişah için gerekli tüm hazırlıklar yapılmış ve eksiklikler tamamlanmıştır. 18 Mart 1915'de düşman donanmasının Boğazları kesin olarak geçemeyeceği anlaşılınca padişah ve hükümetin Anadolu'ya taşınmasına gerek kalmamıştır. Saray ve çevresindeki mevcut tedirginlik yerini büyük bir sevince bırakmıştır. Hazırlanan göç planı bu sevinç içinde unutulup gitmiştir.[80] Kiralanan binalar kara savaşları bitene kadar ihtiyaten boşaltılmamıştır ve hükümetçe bu süre zarfında kira bedelleri ödenmeye devam etmiştir. Çanakkale'deki tehlike bitmesiyle beraber, binalar boşaltılıp iade edilmiştir.

Çanakkale Boğazının geçilme ihtimaline karşı, hükümet şehrin savunulması için askeri tedbirler yanında sivil otoriteyi güçlendirerek bir elde toplamış, iaşe için gerekli tedbirleri almış, merkez yönetimini güvenli bir yere (Anadolu'nun iç kısmına) Eskişehir'e taşımak için gerekli planları yapmış ve uygulamaya koymuştu. Bunlar Çanakkale geçilse bile savaşın devam ettirileceğinin delili olsa gerektir. İtilâf Devletleri ise Çanakkale Savaşları'nda gerçekleştiremedikleri amaçlarını mütareke döneminde İstanbul'u resmen işgal ederek gerçek niyetlerini ortaya koymuşlardır. İstanbul şehri jeopolitik ve jeostratejik konumunun bedelini ödercesine tarih boyunca hep tehdit altında bulunmuştur.

Daily Mirror, 5 Mart 1915

İstanbul: Dardanel'in (Çanakkale) ardından Müttefiker için ödül

78 *BOA, a.g.v.*, lef 2.

79 *BOA, DH.EUM*, 2. şb., 18/40.

80 İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909- 1918*, s. 621.

Çanakkale Muharebeleri'nde 9. Piyade Tümen Komutanı Miralay (Albay) Halil Sami Bey

Zekeriya TÜRKMEN*

2 Ağustos 1914 tarihinde imzalanan Türk-Alman gizli ittifak antlaşmasının hemen ertesi günü (3 Ağustos) seferberlik ilan eden Osmanlı Devleti, kısa bir süre sonra müttefikinin de etkisiyle 27/28 Ekim 1914'de Karadeniz'de Rus donanmasına yönelik saldırının ardından- Birinci Dünya Savaşı'na fiilen katılmak zorunda kalmıştır.[1] Birinci Dünya Savaşı'nda toplam 2.850.000 asker seferber edilirken, Türk orduları pek çok cephede muharebelere katılmıştır. Bu cephelerden biri, Çanakkale yani Gelibolu cephesidir. Bu cephe, başkent İstanbul'a yakınlığından dolayı, her bakımdan devlet merkezini de etkilemiştir. Nitekim cephe hattında yaşanan hadiselerin yankıları kısa süre sonra başkentte hissedilmiş; deyim yerindeyse Çanakkale, topyekün mücadelenin, yeniden dirilişin destanının yazıldığı bir mekân olmuştur.

Çanakkale'de Türk ordusunun kahramanlık destanının yazılmasında hiç şüphe yok ki, komuta kademesinde görevli subayların olduğu kadar, kutsal bir görev addederek askerlik hizmeti için ardına bakmadan yollara düşüp, cepheden cepheye koşan, vatan toprağını kanlarıyla sulayan Mehmetçiklerin büyük katkısı olmuştur. Çanakkale muharebeleri'nin kazanılmasında 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa'dan başka, 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal'in, 9. Kolordu Komutanı Albay Halil Sami'nin, Vehip Paşa'nın, Albay Mustafa Fevzi Bey'in ve daha başka adını sayamadı-

* Öğ. Kd. Alb. Dr., Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SAREN) Müdürü.

1 Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, Osmanlıca Tercümesi; Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Tarih-i Harp Şubesi Tercüme Heyeti, Dersaadet, Matbaa-i Askerî 1337 (1921), s. 30-31.

ğımız pek çok komutanın katkıları olmuştur. 25 Nisan 1915 tarihinde başlayan kara savaşlarında adından en çok bahsedilen şahsiyetlerden biri hiç şüphe yok ki, muharebelerin kaderini değiştiren 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal, diğeri de 9. Tümen Komutanı Miralay Halil Sami Bey'dir.

Miralay Halil Sami Bey

Miralay Halil Sami Bey, 1866 yılında İstanbul'da doğmuştur. İsmail Hakkı Bey'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini müteakip, Kuleli Askerî İdadisinde eğitim görmüştür. 5 Temmuz 1302 / 17 Temmuz 1886 tarihinde girdiği Harbiye Mektebinden 16 Mayıs 1305 / 28 Mayıs 1889'da mezun olmuş, 1305-P.18 (1889-Piyade 18) sicil numarası ve Mülâzım-ı sâni (teğmen) rütbesiyle subay olarak atanmıştır.[2]

Halil Sami, 31 Ocak 1895'te Mülâzım-ı evvel (Üsteğmen), 8 Nisan 1898'de Yüzbaşı, 18 Ocak 1899'da Sağ Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı), 18 Ocak 1901'de Binbaşı, 19 Mayıs 1907'de Kaymakam (yarbay), 1909'daki tasfiye-i rütbe kanunuyla bütün subaylarda olduğu gibi onun da rütbesi düşürülmüş, 1 Haziran 1914'de Miralay (albay) rütbesine terfi etmiştir.

Halil Sami Bey, Çanakkale cephesi'nde 9. Tümen Komutanlığına atanmazdan önce pek çok askerî görevde bulunmuş, çeşitli birliklerde komutanlık yapmıştır. 28 Mayıs 1899'da I. Ordu, 4. Alay, 1. Tabur, 2. Bölük komutanlığı görevine atanmıştır. 13 Temmuz 1899'da bu defa 1. Alay, 1. Tabur, 2. Bölük komutanlığına görevlendirilmiştir.

II. Abdülhamit döneminde öncelikle askerî sahada başlayan daha sonra da iktisadi-malî alanlarda da giderek artan Türk-Alman ilişkileri çerçevesinde Türk ordusunun geleceğine hükmedecek pek çok subay yurt dışı eğitimi için Almanya'ya gönderilmiştir. Bu kapsamda Halil Sami Bey de 19 Eylül 1889'da tahsil için Almanya'ya gönderilenler arasında yer almıştır. Almanya'daki eğitimin ardından tekrar İstanbul'a dönmüş, çeşitli birliklerde görev yapmıştır.

Halil Sami Bey, Trablusgarp'ta redif teşkilatı kurmak üzere Ocak 1901'de Binbaşı rütbesi ile görevlendirilmiş; daha sonra 21 Kasım 1901'de Selanik'e III. Ordu Numune Talim Taburu öğretmenliği görevine atanmıştır. 6 Şubat 1909'da İstanbul'da Harbiye Mektebinde Piyade Talimi Öğretmenliğine atanan Halil Sami Bey, 16 Ağustos 1909'da Küçük Zabit Mektebi (Astsubay Okulu) Komutanlığına getirilmiştir. 23 Eylül 1912'de 5'inci Kolordu 5. Nişancı Alayı Komutanlığına atanmış, 5 Ekim 1912'de ise

2 *Milli Savunma Bakanlığı Arşivi*, Albay Halil Sami Bey Şahsi Dosyası; Ayrıca bk., *Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)*, (haz. Hülya Toker-Nurcan Fidan-Gülhan Barlas), Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2004, s. 233-234. Hülya Toker, *Çanakkale Muharebeleri'ne Katılan Komutanların Biyografileri (Belge ve Fotoğraflarla)*, Genelkurmay Personel Bşk.lığı ATASE Daire Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2014, s. 185.

İzmir Redif Alayı Komutanlığına getirilmiştir. 20 Kasım 1913'de 1. Ordu 1. Nişancı Alayı Komutanlığına atanmış, Balkan Savaşına katılmıştır. Albay Halil Sami Bey, 12 Nisan 1914'de 3. Tümen Komutanlığına atanmıştır.[3]

Albay Halil Sami Bey, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine 3 Ağustos 1914'de ilan edilen genel seferberliğin ardından Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı emrinde bulunan 9. Tümen Komutanlığına Eylül 1914'de atanmıştır.[4] Halil Sami Bey, bilgi ve tecrübesine bakılarak bu göreve getirilmiştir. 25 Nisan 1915'i takip eden süreçteki kara savaşlarında 9. Tümen Komutanı olarak Arıburnu ve Seddülbahir bölgesindeki muharebelere katılmış; Arıburnu muharebelerinin sevk ve idaresinde 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal ile birlikte büyük gayret sarf etmiştir. 5. Ordu Komutanı Müşir Liman von Sanders ile anlaşamadığından 13 Haziran 1915 tarihinde görevden el çektirilmesine yönelik girişimler üzerine muharebe sahasından ayrılmış, İstanbul'a dönmüştür. Liman von Sanders sağlık sorunlarından dolayı ayrıldığını belirtir. Halil Sami Bey daha sonra Depo Birlikleri Müfettiş Muavinliğine atanmıştır. Şahsî dosyasında her ne kadar 2 Eylül 1915'te emekli olduğuna dair kayıt yer alıyorsa da 26 Ekim 1915'de 5. Kolordu Askerlik Dairesi Başkanlığı görevine getirilmiştir. Daha sonra 5. Kolordu Komutan vekilliği, Ordu Dairesi Teftiş Kurulu Başkanlığı ve son olarak da Genç Dernekleri Genel Müfettiş Muavinliğine tayin edilmiştir.[5]

Miralay Halil Sami Bey, 1912-1913 Balkan Savaşlarına, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşına katılmıştır. 1899'da Beşinci dereceden Mecidî nişanı, 1905'te Dördüncü dereceden Osmanî nişanı, 1916'da Üçüncü dereceden Mecidî nişanı ile taltif edilmiştir. En son olarak da 28 Mayıs 1917'de Çanakkale Muharebeleri'nde 9. Piyade Tümen Komutanlığındaki üstün hizmetlerinden dolayı *"Muharebe Gümüş İmtiyaza Madalyası"*yla ödüllendirilmiştir.[6] Halil Sami Bey, 20 Eylül 1924 tarihinde Müdafaa-i Milliye Komisyonu Başkanlığına yazdığı dilekçesinde Çanakkale muharebeleri'nde 9. Piyade Tümen Komutanlığı görevinden haksız yere alınmasından duyduğu üzüntüyü belirttikten sonra tarih önünde yargılanmaya hazır olduğunu ifade ederek; Alman subayların oyunlarıyla muharebe hattından uzaklaştırılmış olduğunu yazmıştır.[7] MSB Arşivinde bulunan özlük dosyasında Halil Sami Bey ile ilgili bilgiler oldukça yetersizdir. 25 Nisan 1915'de başlayan Çanakkale kara savaşlarının en önemli kahramanlarından biri olan Halil Sami Bey, kesin olmamakla birlikte tespitlere göre 1925 yılında vefat etmiştir.[8]

---

3 *Milli Savunma Bakanlığı Arşivi*, Albay Halil Sami Bey Şahsi Dosyası; ayrıca bk., Hülya Toker, *Çanakkale Muharebeleri'ne Katılan Komutanların Biyografileri (Belge ve Fotoğraflarla),* s. 185.

4 İsmet Görgülü, *Çanakkale İlk Günde Biterdi*, Bilgi Yayınları, İstanbul 2008, s. 55.

5 *Milli Savunma Bakanlığı Arşivi*, Albay Halil Sami Bey Şahsi Dosyası; ayrıca bk., Hülya Toker, *Çanakkale Muharebeleri'ne Katılan Komutanların Biyografileri (Belge ve Fotoğraflarla),* s. 185-186.

6 *Milli Savunma Bakanlığı Arşivi*, Albay Halil Sami Bey Şahsi Dosyası; ayrıca bk., Hülya Toker, *Çanakkale Muharebeleri'ne Katılan Komutanların Biyografileri (Belge ve Fotoğraflarla),* s. 186.

7 İsmet Görgülü, *Çanakkale İlk Günde Biterdi*, s. 330-331.

8 Millî Savunma Bakanlığı Arşivinde şahsî dosyasında yer alan kısıtlı bilgiler derlenerek bu kısa özgeçmiş yazılmıştır. (Y.N)

Çanakkale Muharebeleri'nde Albay Halil Sami Bey ve 9. Piyade Tümeni

İtilaf Devletlerinin Çanakkale Boğazını zorlaması üzerine Osmanlı Harbiye Nezareti ve Başkomutanlık Vekâletinin çabalarının ardından[9] 25 Mart 1915 tarihli emirle[10] merkezi Gelibolu olan 5. Ordu Komutanlığı teşkil edilmiş başına müşir rütbesiyle Liman von Sanders atanmış[11]; Esat Paşa'nın başında bulunduğu 3. Kolordu ile Weber Paşa'nın başında bulunduğu 15. kolordu, 5. Tümen ve Bağımsız Süvari Tugayı buna bağlanmıştır.[12] Liman von Sanders 26 Mart 1915'de Gelibolu'ya gelmiş, 31 Mart tarihinde yanında III. Kolordu Komutanı Esat Paşa olduğu halde, 9. Tümen Komutanı Halil Sami ve 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal olduğu halde Eceabat, Kabatepe ve Alçıtepe muharebe sahasında araziyi yerinde incelemiş, savunma planlarını yeniden değerlendirmiştir. Hatta kimi araştırma eserlerinde, Türk tarafınca daha önceden hazırlanmış olan savunma planlarının Liman Paşa tarafından *"ben yaptım, oldu"* anlayışıyla değiştirildiği, Arıburnu ve Seddülbahir gibi asıl çıkarmanın yapılacağı bölgeyi savunmakla görevli tümen komutanı Albay Halil Sami'nin görüşleri alınmadan bu değişikliklerin yapıldığı belirtilmiştir.[13] 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa'nın hatıratından derlenerek yayımlanan bir eserde Liman von Sanders'in her müşkül yere bir Alman tayin etme hastalığı bulunduğu ancak Almanların Türk cephesinde ölmek istemedikleri belirtildikten sonra, Alman subayların her zorluk karşısında geri çekildikleri kendilerine bağlı birlikleri de geri çektiklerinden İngilizlerin ilerlemesine ve daha geniş alanları işgal etmelerine fırsat yarattıkları yorumu yapılmaktadır.[14]

Gelibolu yarımadasının Bolayır'dan başlayarak tamamının savunması, merkezi Gelibolu'da bulunan 3. Kolordu ya verilmişti. Kolorduya bağlı 7. Tümen karargâhı Gelibolu'da konuşlandırılmış ve 19., 20. ve 21. Piyade alayları buna bağlanmış olup Bolayır hizasından Deliyani Limanı hariç Koyun limanından Ağıldere'ye kadar olan bölgeyi yani yarımadanın kuzeyini savunacaktı.[15] 19. Tümen e 57, 72 ve 77. Alaylar bağlı olup genel ordu ihtiyatı olarak Bigalı bölgesinde konuşlandırılacaktı.[16] 9. Tümen e 25., 26. ve 27. Piyade Alayları bağlanmış ve Ağıldere'den itibaren Gelibolu yarıma-

9 Şükrü Erkal, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Hali (Haziran 1914-9 Ocak 1916),* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, s. 51.

10 Liman von Sanders, Enver'in 24 Mart (1915) tarihli emriyle 5'inci Ordu komutanlığının kurulduğunu yazar. Bk., *Türkiye'de Beş Sene*, s. 53.

11 *Gnkur. ATASE Arşivi,* Kls: 180, Ds: 774, F: 1-5, 1-6. Ayrıca bk., *BOA, DH. KMS*, Ds: 31/30. Liman von Sanders, 5'inci Ordu komutanı olarak atandıktan sonra İstanbul'u tam on ay görmemek üzere ayrılıp Çanakkale'ye 25 Mart günü hareket ettiğini belirtir. Bk., *Türkiye'de Beş Sene*, s. 54.

12 *Gnkur. ATASE Arşivi Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (BDH),* Kls: 3474, Ds: H-2, F: 2-22. Ayrıca bk., Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Sy: 88, Ağustos 1989, Belge nr: 2129.

13 İsmet Görgülü, *Çanakkale İlk Günde Biterdi*, s. 27-28.

14 Hayri Mutluçağ, *Esat Paşa'nın Çanakkale Hatıraları*, Baha Matbaası, İstanbul 1975, s. 176.

15 *Gnkur. ATASE Arşivi*, Kls: 3964, Ds: H-12, F: 1-13, 1-17, 1-18.

16 *Gnkur. ATASE Arşivi*, Kls: 3964, Ds: H-12, F: 1-13.

dasının güneye Seddülbahir'e kadar uzanan bütün kesimini korumakla görevlendirilmiştir.[17]

İngiltere ve müttefikleri yapılan hava keşiflerinden elde ettikleri bilgilere göre, çıkarma harekâtının 23 Nisan 1915 günü başlatılması planlanmıştır. Aynı gün, Gelibolu yarımadasına keşfe çıkan üç düşman uçağı Maydos'u (Eceabat) bombalamış[18]; ancak sert bir poyraz çıkınca asıl kararlaştırılan büyük harekât iki gün ertelenmiş ve 25 Nisan 1915 sabahı erken saatlerde Seddülbahir ve Arıburnu ile Kumkale'nin bombalanması ile başlatılmıştır.[19]

İngiliz Müttefik Kuvvetler komutanı Ian Hamilton'ın uygulamaya koyduğu genel harekât plânında, asıl çıkarma bölgesi olarak Seddülbahir ve kıyılarını seçmişti. Bu bölgenin derinliklerini kilitleyen Alçıtepe blokunu bir hamlede ele geçirmek ve Boğaz'daki Türk topçusunun üzerine çöken etkin bir kıyıbaşı mevziini tutmak istiyordu. Bunun için üç piyade tümeni ve bir Hint tugayı ayrılmıştı. Öncelikle 29. İngiliz Tümeni kıyıya çıkarılacak, bir gün sonra Fransız ve 1. İngiliz Kraliyet Tümeni bunu takip edecek, Hint tugayı da ihtiyat olarak bir hafta içinde bölgeye getirilmiş olacaktı. Burada kilit nokta olarak Kilitbahir platosu üzerinde bulunan Alçıtepe seçilmişti. 29. İngiliz Piyade tümeni için beş ayrı çıkarma bölgesi seçilmiştir. Çıkarma yapılacak beş nokta harflerle belirlenmiştir. (S) Plajı Morto koyundaki Eskihisarlık burnu kıyılarından batıya inen yamaçların altındaki plaj, (V) Plajı Ertuğrul koyu, Seddülbahir ile Ertuğrul koyu arasındaki dar kumsal alan, (W) Plajı Tekke koyundaki Aytepe ile Karacaoğlan tepe arasındaki dik kayalık ve yarların olduğu yerdeki 300 metrelik kumsallık, (X) Plajı, İkiz koyu yakınlarındaki iki nokta oldukça dik ve dar bir bölgedir, (Y) Plajı Zığındere ağzından 1,5 km. kuzeyde Sarıtepe yanındaki kayalık sırtın yanındaki 60 metrelik dar bir şerittir. Ancak bu şerit, Kirte eksenini ve Türklerin bütün Seddülbahir savunmasını geriden vuracak çok önemli bir çıkarma yeridir.[20]

General Ian Hamilton'un planına göre Arıburnu bölgesi için Avustralya ve Yeni Zelandalılardan oluşan General Birdwood komutasındaki Anzak Kolordusu ile 2. Tali Filo görevlendirilmiştir. Baskın etkisi yaratması bakımından ilk çıkarma karanlıkta yapılacak, bütün kolordu bir günde karaya atılıp, Türk savunması bir anda felce uğratılacak, boğazın hakim tepelerinin işgaliyle Eceabat doğrultusunda ilerlenecek,

17 *Gnkur. ATASE Arşivi*, Kls: 4836, Ds: H-10, F: 1-68, 1-71. Ayrıca bk., Yanyalı Esat Bülkat, *Çanakkale Hatıraları, Üçüncü Kitap* (İngiliz ve Fransızların Gelibolu Şibhi Ceziresine ve Kumkale'ye Ayak Bastıkları 12 Nisan 1331 / 25 Nisan 1915 Tarihinden Birinci Ordu Kumandanlığına Tayin Olunduğum 3 Teşrini sani 1331 / 16 Ekim 1915 Tarihine Kadar Vekayi-i Harbiyeyi Musavvirdir), Daktilo Metin, Harp Akademiler Kütüphanesi nu: 29147 / 956.0743, c. 4, İstanbul 1950, s. 514.

18 İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, Yayınları (haz. İzzeddin Çalışlar-İsmet Görgülü), Güncel Yayınları, İstanbul 2007, s. 115.

19 Zekeriya Türkmen, *Çanakkale 1915, Türk Ordusunun Kara ve Hava Harekâtı,* Ankara 2007, s. 115.

20 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915),* V. cilt, II. Kitap, Gnkur Personele Bşk.lığı ATASE Daire Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2012, s. 139-140.

Seddülbahir bölgesine çıkan kuvvetlerin kuzey yanı da böylece korunmuş olacaktı. Daha sonra da Türk kuvvetlerinin kıyıyla bağlantısı kesilip Kilitbahir platosuna taarruz edilecek, Seddülbahir'e çıkarma yapan İngiliz tümeniyle irtibat kurulacaktı.[21]

25 Nisan 1915 sabahı düşmanın çıkarma harekâtı karşısında Türk ordusunun durumu dikkate alındığında, Liman von Sanders kıyı savunması konusunda, Türk komutanlarla belirgin bir görüş ayrılığı içindeydi. 3. Kolordu komutanı Esat Paşa başta olmak üzere[22] 19. Tümen komutanı Kurmay Yarbay Mustafa Kemal, düşmanın kıyıya çıkmasını ve kıyıbaşını tutmasına daha baştan engel olmak amacıyla savunmayı kıyıda düşünmüş, geride yeterince ihtiyat bırakıp kıyının kuvvetli tutulmasını öngörmüşlerdir. Liman von Sanders 5. Ordu Komutanlığına atandıktan sonra bu savunma planını değiştirmiştir. Ordu komutanı yetkisiyle savunma planını kendi fikirleri doğrultusunda yeniden düzenleyen Liman von Sanders, kıyının zayıf gözetleme birlikleriyle tutulup[23], kuvvetli ihtiyatlar ayırıp bunların desteğiyle düşmanı karaya çıktıktan sonra içerilere çekip karşı taarruzlarla denize dökülerek imhasını hedeflemiştir.[24] Sanders, İtilaf kuvvetlerince başlatılan kara harekâtının daha önce tahmin ettikleri noktalardan başlamasına şaşırmadığını ifade ederken, savunmaya yönelik yapılan planların değiştirilmesine gerek duyulmadığına da dikkati çekmektedir.[25] Ancak, sekiz ay süren kara harekâtındaki gelişmeler, Sanders'in görüşünün isabetsizliğini açıkça ortaya koyduğu gibi, bu hatanın bedelinin çok ağır ödenmesine, dolayısıyla da Türk ordusunun ağır kayıplar vermesine yol açmıştır.[26] Bir başka ifadeyle belirtmek gerekirse, Mehmetçiğin Çanakkale'de vatan toprağına döktüğü al kanlar, bu hatanın ağır bedeli olmuştur.

25 Nisan 1915 günü erken saatlerde Arıburnu ve daha sonra da Seddülbahir bölgesinde düşmanın çıkarma harekâtına ilk mukavemet eden birlikler Miralay Halil Sami Bey'e bağlı 9. Piyade Tümeni birlikleridir. Nitekim, kara harekâtının başladığı bu ilk günkü muharebeleri, büyük ölçüde 9. Tümen birlikleri sürdürmüş, daha sonra da ihtiyat tümeni olmasına rağmen 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal'in inisiyatif kullanarak katılmasıyla Arıburnu ve Conkbayırı hattında 19. Tümen birlikleri sürdürmüştür.

21 Dukakinzade Feridun, *Büyük Harp, Türk Cepheleri, Çanakkale Cephesi*, Kısım 2, s. 53-54. Ayrıca bk., Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; V. Cilt, Çanakkale Cephesi, 2. Kitap,* s. 95-96,

22 Hüseyin Kabasakal, "Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Muharebeleri'nde Türk ve Alman Savunma Planları, Konusunda Yorumlar", *Çanakkale Muharebeleri 75. Yıl Armağanı*, Ankara 1990, s. 83-84. Ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. IV, (ed. Mustafa Demir), İstanbul 2008, s. 2186-2188.

23 Liman von Sanders, bu konuda aldığı tedbiri şöyle ifade etmektedir: *"Ben, her fırkanın kuvvetlerini toplu tutmasını ve her fırkanın kendi mıntıkasında sahilde ancak mübrem (gerekli) emniyet tertibatını bulundurmasını emr ettim..."* Bk., *Türkiye'de Beş Sene*, s. 58-59.

24 *Gnkur. ATASE Arşivi*, Kls: 3474, Ds: H-1, F: 1-4, 1-6; Kls: 3964, Ds: H-13, F: 11, 18. Ayrıca bk., Hüseyin Kabasakal, *Aynı makale*, s. 84-86.

25 Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, s. 60.

26 Zekeriya Türkmen, *Çanakkale 1915, Türk Ordusunun Kara ve Hava Harekâtı,* s. 59.

Yarbay Mustafa Kemal, 9. Piyade Tümeni Komutanı Albay Halil Sami Bey'i Selanik'te Numune Taburu Komutanı olduğu 1907-1908 tarihlerinden itibaren çok iyi tanımaktadır. 1915 yılı Mart ayından itibaren Maydos'ta bir araya gelerek bölgedeki kuvvet durumu ve gerekli savunma tertibatı hakkında fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Hatta bir defasında Mustafa Kemal, Halil Sami Bey'in kendisine sorumlu olduğu bölgede ne tür bir savunma yapacağını sorduğunda, ona düşmanı karaya çıkartmamak suretiyle mukabelede bulunacağını belirttiğini ve daha sonra muhtemel çıkarma bölgesinin Kabatepe civarıyla Seddülbahir sahil kesimlerinden olması ihtimalini dile getirdiğini belirtir.[27] Halil Sami Bey de Mustafa Kemal'in değerlendirmelerini esas alan savunma düzenini alacağını ifade etmiştir.[28] Mustafa Kemal, Halil Sami Bey'le ilgili kanaatini de şöyle açıklamaktadır: *"…(nezahat-i kalbiyesi şayan-ı hürmet) Kalp temizliğiyle çok saygıdeğer olan bu arkadaşımızın, Çanakkale Boğazı'nın en önemli kara mıntıkasını muhafaza gibi önemli bir görevde sevk ve idare bakımından zor durumda kalma ihtimalinin yüksek olduğunu düşünüyordum."*[29] Yarbay Mustafa Kemal, 10 Mayıs 1915'te Kemalyeri'nden 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa'ya yazdığı uzunca raporunda, *"Albay rütbesinde olması nedeniyle Maydos Mıntıkası Komutanlığına tayin edilen 9. Tümen Komutanı Sami'nin 25 Nisan 1915 saat 06.30'da ve saat 12.15'de gönderdiği iki adet emir sureti eklidir…"* ifadesini kullandıktan sonra düşmana ilk mukavemetin birlikte yapıldığını anlatmıştır.[30] Günümüzde kimi yazarlar, yukarıdaki ifadeleri daha farklı yorumlayarak Mustafa Kemal ile Halil Sami Bey çatışmasından bahsedecek kadar ileri gidebilmektedirler.[31]

9. Tümen Komutanı Miralay Halil Sami Bey'in maiyetinde kurmay başkanı olarak Binbaşı Hulusi (Conk), 25. Alay komutanı Yarbay İrfan, 26. Alay komutanı Yarbay Hafız Kadri, 26. Alay 3. Tabur Komutanı Binbaşı Mahmut Sabri[32], 27. Alay komutanı Yarbay Mehmet Şefik (Aker), Topçu Alay Komutanı Yarbay Mehmet Ali, 7. tümenden gönderilen 20. Alay Komutanı Binbaşı Halit, Bursa Jandarma Taburu Komutanı Binbaşı Tahsin bulunuyordu.[33] 25 Nisan günü güney bölgesinde yapılan muharebe-

27 Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, Genkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2011, s. 9.

28 İsmet Görgülü, *Çanakkale İlk Günde Biterdi*, s. 17.

29 Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 10. Sermet Atacanlı bu açıklamalardan hareketle Mustafa Kemal'in Halil Sami Bey ile ilgili kanaatinin olumsuz olduğunu açıklamaktadır. Bk., Sermet Atacanlı, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları,* MB Yayınları, İstanbul 2006, s. 43.

30 Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 83-86.

31 1932 yılında İngiliz heyeti tarafından kendisine İngilizlerin Resmî Çanakkale Tarihi adlı eseri takdim edilirken şu ifadeleri kullandığı belirtilir:*" …ilkin Gelibolu yarımadasındaki tüm ordulara komuta ediyordum. Ama İngilizler Güney kesimine çıkarma yapmadan kısa bir süre önce komutam, benden daha kıdemli olan, ama hiç yeteneği bulunmayan Albay Sami Bey'e verilmişti…"* (Salahi R. Sonyel, "Büyük General, Asil düşman ve Cömert Dost… Gazi Mustafa Kemal", *Belleten,* c. XLIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1979, s. 171.

32 Tevfik Ercan, "Seddülbahir Çıkarmasında 26'ncı Alay 3'üncü Tabur", *Çanakkale Muharebeleri'nin 75.Yıl Armağanı,* Genkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 1990, s. 99.

33 İsmet Görgülü, *Çanakkale Zaferinin Komuta Kadrosu*, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul 1990, s. 15. İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Ankara 1993, s. 64.

lerde düşmanın kuvvet yığınağı giderek artmış, 9. Tümen birlikleri kıyıdaki savunma yerlerini bırakarak daha da kuzeye, Kirte (Alçıtepe) köyü güney sırtlarına çekilmek zorunda kalmıştır. Saat 13.00'e gelindiğinde İngiliz-Fransız müttefik kuvvetleri güneyde sahile yakın tepeleri ellerine geçirmişlerdir.

Çıkarma harekâtı, 25 Nisan 1915 Pazar günü şafaktan evvel başlatılmıştır.[34] İlk çıkarmanın Kabatepe-Arıburnu arasındaki sahil bölgesine yapılması plânlanmış[35], ancak çıkarma araçları akıntının etkisiyle kuzeye kaydığından, Büyük ve Küçük Arıburnu bölgesine çıkmak zorunda kalmışlardır.[36] Donanma ateşi desteğinde çıkarma hızını artıran Anzak kuvvetleri karşısında zayıf Türk birlikleri zayiat vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardır. İngiliz kuvvetleri Kanlısırt, Kemalyeri, Düztepe doğrultusunda ilerlemişler, böylece Conkbayırı[37] ve Kocaçimen Tepesi düşman tehdidine maruz kalmıştır.[38] 19. Tümen Kurmay Başkanı İzzettin Bey, 25 Nisan 1915 tarihli hatıratında *"berrak ve güzel bir bahar günü sabahı şafakla birlikte top seslerinin işitilmeye başladığını müteakiben de telefon ve keşif zabitlerinden gelen raporların arttığını, tümene bağlı birliklerin şimdiye kadar manevralarda yaptıklarını bizzat muharebe hattında uygulamak zorunda olduklarını"* ifade etmektedir.[39]

25 Nisan 1915 Pazar günü sabaha karşı 05.00 sularında Arıburnu istikametinde başlayan Anzak çıkarma harekâtı hakkında ilk bilgiler, 27. Alay 2. Tabur (Arıburnu sahilinde 12 km.lik bir alanı savunmakla görevli idi) 8. Bölüğe bağlı takımlara mensup kıyı gözetleme timlerinden gelmiştir.[40] Bölük komutanı Yüzbaşı Faik'ten gelen ilk bilgileri değerlendiren Alay komutanı Yarbay Şefik Bey durumu hemen 9. Tümen Komutanı Halil Sami Bey'e[41] bildirmiştir. Halil Sami Bey saat 05.30'da Maydos'taki karargâhından 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa ile 19. Tümen Komutanına bilgi amaçlı gönderdiği yazıda düşmanın Arıburnu ile Kabatepe arasında birçok harp ve nakliye gemileriyle kıyıya yaklaştığı ve ihraca başladığını bildirmiştir. Halil Sami Bey,

34 Erkân-ı Harbiye Kaymakamı İzzeddin (Çalışlar), "Çanakkale Muharebâtı Hatırâtından: 12 Nisan 1331 / 25 Nisan 1915 Günü", *Mecmua-i Askeriye*, Sayı: 10, İstanbul 1336 (1920), s. 378 vd.

35 Aspinaldi Oglander, *Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı*, (çev. Tarih Tünay), c. I, İstanbul 1932, s. 185-201.

36 *BOA., HR., SYS.*, Ds: 2323/1.

37 Conk bayırı olarak geçen yer aslında Çanak bayırı olarak bilinen yer olup, İngilizlerin (Chunkbair) kullandıkları bu ifade zamanla bizim de kullandığımız bir ifadeye dönüşmüştür. Biz makalemizde, Çanak bayırı yerine eskiden beri Türkçe yayınlarda kullanılan şekli olan Conkbayırı adını kullandık.

38 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; V. Cilt, Çanakkale Cephesi, 2. Kitap*, s. 96-97.

39 Erkân-ı Harbiye Kaymakamı İzzeddin (Çalışlar), "Çanakkale Muharebâtı Hatırâtından: 12 Nisan 1331 / 25 Nisan 1915 Günü", *Mecmua-i Askeriye*, s. 378.

40 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 2. Kitap*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1978, s. 92-94.

41 Yarbay Mustafa Kemal, Albay Halil Sami Bey'i, Selanik'te Numune Taburunda görev yaptığı 1907 yılından beri yakından tanımakta ve *"nezahat-i kalbiyesi şayan-ı hürmet olan bir arkadaşımızdı"* diye övgüyle bahsetmektedir. Bk., Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 13.

bu sırada 27. Alayı saat 05.45'de topçu bataryası ve makineli tüfekle teçhiz ederek *"düşmanı denize dökmek üzere"* Arıburnu istikametinde sevk etmiştir.[42] Kıyı savunmasında düşmanı ilk karşılayan birlikler Albay Halil Sami Bey'e bağlı 27. Alayın 2. Taburuna bağlı takım ve bölükleridir.[43] 9. Tümen Komutanı, düşmanın ilerleme istikametini doğru bir şekilde tespit ederek birlikleri süratle harekete geçirmiş, bu arada 19. Tümen komutanı ile de devamlı koordinede bulunarak 27. Piyade Alayının 1. ve 3. taburlarını Conkbayırı istikametine sürmüştür.[44]

Diğer taraftan düşmanın çıkarma harekâtını başlattığına dair haberin ulaşması üzerine 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal, sabaha karşı 05.50'de Esat Paşa'yı arayarak düşman zırhlılarının Arıburnu, Seddülbahir ve Saros körfezine yönelik çıkarma harekâtına başladıkları bilgisini vermiştir.[45] O sırada Gelibolu'daki karargâhında bulunan Liman von Sanders de saat 05.00'ten itibaren çıkarma harekâtının başladığı ve düşman durumuyla ilgili raporların 3. Kolordu ve bağlı birliklerinden yağmaya başladığını belirtir.[46] Yine aynı saatlerde 19. Tümene bağlı 77. Alay Komutanı, Maltepe'den önce Tümen Kurmay Başkanına telefonla, daha sonra da Tümene gönderdiği raporda Kabatepe'nin sağ ve solunda bulunan düşman donanmasının bombardımanı ile piyade ateşinin işitilmekte olduğu belirtiliyordu.[47] Ancak bu her iki yazının sol tarafından 19. Tümen komutanına ait olduğu düşünülen *"bunu almadım"* ifadesi kayıtlıdır.[48] 27. Alay komutanı Yarbay Mehmet Şefik hatıratında bu konuya açıklık getirmekte, 19. Tümen Komutanının 57. Alayla birlikte Conkbayırı'na hareket ettiğinden raporun kendisine ulaşmadığından bahsetmektedir.[49]

Saat sabah 6.10'dan evvel Maydos'tan 9. Tümen Komutanı Albay Halil Sami Bey tarafından 19. Tümen komutanlığına gönderilen raporda, düşmanın Arıburnu sırtlarından Kabatepe'nin gerilerindeki sırtları sarmakta olduğu bildirilerek, 19. Tümene bağlı Maltepe'deki kuvvetlerden bir taburun Kabatepe'nin kuzeyinde Arıburnu'na karşı olan sırtlara acele olarak sevk edilerek sonucun bildirilmesi isteniyordu.[50] Ceri-

42 Edward J. Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu Çanakkale, Kutü'l-Amare ve Filistin Cephesi*, (çev. Kerim Bağrıaçık), İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 51.

43 Erich R Prigge, *Liman von Sanders Paşa'nın Emir Subayı Binbaşı Erich R. Prigge'nin Çanakkale Savaşı Günlüğü,* (çev. Bülent Erdemoğlu), Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 71.

44 Edward J. Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu Çanakkale, Kutü'l-Amare ve Filistin Cephesi*, s. 52.

45 Yanyalı Esat Bülkat, *Çanakkale Hatıraları*, c. 4, s. 518-521.

46 Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, s. 59-63.

47 *Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB*, Kls: 41, G: 3/7 afa, 19'uncu Tümen Ceridesi, 11.02.1331 / 24 Nisan 1915. Ayrıca bk., Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 19.

48 Mustafa Kemal Atatürk, daha sonra cerideyi Harp Tarihi Arşivine gönderirken bahsedilen notları yazmış olabilir veya Arıburnu Muharebeleri Tarihçesini kaleme alırken, cerideden yararlanırken, evrakları görüp görmediğine dair notları yazmış olabilir şeklinde değerlendirme yapılabilir. (Y.N)

49 Mehmet Şefik (Aker), *Çanakkale Arıburnu Savaşları ve 27'nci Alay*, Askerî Mecmua Tarih Kısmı, S. 99, İstanbul 1935, s. 42.

50 *Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB*, Kls: 41, G: 3/7 an, 19'uncu Tümen Ceridesi, 12.02.1331 / 25 Nisan 1915.

dedeki kayda göre Mustafa Kemal bu raporun kendisine saat 9.30'da ulaştığını belirtmektedir.[51] Zaten bir önceki gün geniş çaplı bir manevra icrasına yönelik planları bulunan 57. Alay, sabah erkenden kaldırılmış -ancak bu defa manevra gerçek muharebe alanında yapılacağından- kısa sürede ikmalini tamamlayıp harekete hazır hale getirilmiştir. Bu arada Gelibolu'da 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa'ya ulaşılmaya çalışılmış ancak telefon irtibatı kurulamamıştır. Bunun üzerine Yarbay Mustafa Kemal, bütün sorumluluğu üstlenerek ve inisiyatif kullanarak 57. Piyade Alayı ve Dağ Bataryasını harekete geçirmiştir.

Yarbay Mustafa Kemal, öğleye doğru Conkbayırı'ndan Kocadere'ye hareket etmiştir. Saat 12.30'da Kocadere köyünün batı yönünde 77. Alay komutanı Binbaşı Saip Bey'e rastlamıştır. Kendisine sözlü olarak Kumtepe'ye düşmanın çıkarma yaptığına dair haber ulaştığını (9. Tümenden) söyledikten sonra oraya asker sevk etmesini emretmiştir. Bu alaya görev verildikten sonra 72. Alaya bir an önce ulaşmak üzere atıyla dörtnala Maltepe'ye hareket etmiştir. Öğleden sonra saat 1.00 sularında Maltepe'de 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa ile buluşmuştur. Mustafa Kemal, Esat Paşa ile kısaca durum değerlendirmesinde bulunduktan sonra Esat Paşa'nın vermiş olduğu 9. Tümen Komutanlığının raporunu okumuştur. Rapor aynı zamanda 19. Tümen Komutanlığına hitaben de yazılmıştır. Ancak, Mustafa Kemal'e göre bu rapordaki bilgiler doğru değildir. Düşmanın Kumtepe'ye çıkarma yaptığı haberi yanlıştır.[52]

5. Ordu Komutanı Liman von Sanders'in emriyle değiştirilen savunma sisteminden dolayı Seddülbahir bölgesindeki birliklerin konuşlandırılışında da bir takım değişiklikler yapılmıştır. Seddülbahir mıntıkasının savunması daha önceden 25. Piyade Alayına verilmiştir. Çıkarma harekâtından iki gün önce, 22 Nisan 1915 günü Halil Sami Bey'in emriyle yaklaşık bir aydır bölgede görevli bulunan ve coğrafyayı ve buna bağlı savunma hatlarının nereleri olması gerektiğini yakından tanımış olan 25. Alay, 26. Alayla değiştirilmiştir. 25. Alay ihtiyata alınarak Sarafim Çiftliğinin bulunduğu bölgeye yakın yerlere konuşlanmıştır.[53] Halil Sami Bey'in yaptığı bu değişiklik, ordu komutanının ve kolordu komutanının bilgisi dahilinde gerçekleşmiştir. 26. Alay komutanı Yarbay Hafız Kadri Bey, karargâhını Kirte köyünün güneydoğusundaki sırtlara kurmuş; Seddülbahir bölgesinin savunmasını ise 3'üncü tabura vermiştir. 3. Tabur Komutanı Piyade Binbaşı Mahmut Sabri idi. Hafif piyade silahlarıyla donatılmış olup kısıtlı sayıda hafif çaplı topların yer aldığı 3. Tabur bölgesini 9. Tümen topçusu ateşiyle destekleyecekti.[54]

9. Tümen Komutanı Albay Halil Sami tarafından saat 12.15'de 3. Kolordu Komutanlığı ve 19. Tümen Komutanlığına hitaben yazılan raporda, düşmanın Seddülba-

51 Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 20.

52 Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 26.

53 *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi,* BDH, Kls: 4836, Ds: H-11, F: 1-18.

54 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; V. Cilt, Çanakkale Cephesi, 2. Kitap,* s. 146-148.

hir ve Tekke koyu taraflarından ihraca devam ettiği, Zığındere tarafına tahminen bir alay kuvvet çıkardığı ve Kirte'ye yaklaştığı hususunda 26. Alay Komutanlığından bilgi alındığı belirtilmektedir. 26. Alay 3. Tabur komutanı Binbaşı Mahmut Sabri burada destansı bir mücadele sergilemiştir. Binbaşı Mahmut Sabri muharebenin en şiddetli anında Mehmetçiklere hitaben *"dayanın evlatlarım, vatan selameti için gayret zamanıdır"* hitabında bulunduktan sonra tekrar *"dayanın evlatlarım, takviye gelecek ve süngü hücumuna geçilerek düşman denize dökülecektir"* sözleriyle askerin moralini yüksek tutmaya çalışmıştır.[55]

Düşmanın giderek artan yığınağı karşısında elinde hiç ihtiyat kuvveti kalmadığını ifade eden 9. Tümen Komutanı Halil Sami Bey 25. Alayla birlikte bütün kuvvetiyle Kirte'ye hareket ettiğini ifade ettikten sonra 19. Tümen Komutanından kendi cephe gerisine bir alay göndermesini rica etmiştir. Halil Sami Bey ayrıca Kabatepe ve Kumtepe mıntıkasındaki cephe hattında bulunan 9. Tümene ait birliklerin de 19. Tümenden gönderilecek bir alay tarafından desteklenmesini, kendisi Kirte'de bulunduğu müddetçe Kabatepe ve Kumtepe mıntıkasındaki birliklere 19. Tümen komutanlığınca komuta edilmesini talep etmiştir.[56] Halil Sami Bey, bu sırada 27. Alayın sevk idaresini 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal'e bırakırken, kendi ilgisini Seddülbahir bölgesindeki gelişmelere yoğunlaştırmak istemiştir.[57] Bu sırada Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı kurmay başkanı olarak görev yapan Selahattin Adil (Paşa) hatıratında, Sarafim Çiftliğinde karargâhını kurmuş olan 9. Piyade Tümen Komutanlığının 25 Nisan günü başlayan çıkarma harekâtı sırasında büyük gayretler sarf ettiğini belirttikten sonra, Zığındere, Tekke, Ertuğrul, Morto koyları ile Seddülbahir'e yapılan düşman çıkarması karşısında Türk birliklerinin yetersiz kaldığını gören Halil Sami Bey'in Müstahkem Mevki Komutanlığından ihtiyat talebinde bulunduğunu ifade etmektedir.[58] Cephede olan bitene yakından takip eden Esat Paşa, Mustafa Kemal'i Arıburnu Cephesinin tamamından sorumlu tutarken, Halil Sami'yi de güney bölgesine daha fazla yoğunlaşmasını sağlayacak emirler vermiştir.[59]

9. Tümen Komutanı Halil Sami Bey'in düşmanın Seddülbahir bölgesine yönelik çıkarma harekâtına hayli geç müdahalede bulunduğunu eleştirenler aslında bir hususu gözden kaçırmaktadırlar. Daha önce de ifade edildiği gibi Halil Sami Bey'e verilen görev son derece geniş bir mıntıkayı içirmektedir. Hem Arıburnu, hem de gü-

55 Tevfik Ercan, "Seddülbahir Çıkarmasında 26'ncı Alay 3'üncü Tabur", s. 100-106; ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. IV, s. 2192-2193.

56 *Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB*, Kls: 41, G: 3 ana, 3 ao, 19'uncu Tümen Ceridesi, 12.02.1331 / 25 Nisan 1915. Ayrıca bk., Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 26-27.

57 Edward J. Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu Çanakkale, Kutü'l-Amare ve Filistin Cephesi*, s. 55.

58 Selahattin Adil Paşa, *Hayat Mücadeleleri, Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları*, Zafer Matbaası, İstanbul 1982, s. 237-244.

59 Edward J. Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu Çanakkale, Kutü'l-Amare ve Filistin Cephesi*, s. 57.

ney bölgesinin tamamı onun tümeninin sorumluluk alanındadır. Arıburnu bölgesine yönelik çıkarma harekâtının başlamasından kısa bir süre sonra Seddülbahir bölgesindeki plajlara da eş zamanlı çıkarma harekâtı başlatılmıştır. Halil Sami, 27. Alayın idaresini 19. Tümen komutanına devredip Sarafim Çiftliğinde bulunan 26. Alay ile bağlantı kurmak için harekete geçmiştir. Ancak, 26. Alayla bağlantı kurması da gecikmiş, öğleden sonra 14.15'de irtibat kurabilmiştir. Öte yandan 25. Alay Komutanı da hazırlıksız yakalandığından verilen emirlerin uygulanmasında tereddütler yaşamış, dağınık bulunan birliklerini düşmana teksif etmekte gecikmiştir. [60] Halil Sami Bey, elde kalan yegâne ihtiyat birliği olan 25. Alay kuvvetlerini, akşam 18.30'da yayımladığı emirde gece taarruzuyla harekete geçirip düşmanı denize dökmeyi amaçlamıştır.[61] Aslında kuvvet dengesine bakıldığında Halil Sami Bey'in bu planı oldukça cüretkâr bir plandır. Plan son anda değiştirilip kuvvetler üçe bölüp Zığındere-Seddülbahir-Eskihisarlık mıntıkasında düşmana karşı muharebeye devam edilmiştir.[62] Bundan sonra ilerleyen saat ve günlerde her iki taraf askerleri siper kazarak bulundukları hattı tutmak için ellerinden gelen gayreti harcamışlardır.

Amiral de Robeck, General Hamilton'a gönderdiği mektupta; 25 Nisan'ı takip eden süreçte Türklerin geceleri adeta kunduzlar gibi çalışıp mevzi kazdıklarını, kapalı tahkimat tesisleri kurduklarının, dikenli tellerle savunma hatlarını güçlendirdiklerini yazmıştır.[63] Burada tartışılması gereken bir kişi varsa o da 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders'tir.[64] Liman Paşa'nın savunma planına göre birlikler konuşlandırılmış olduğundan İngiliz ve Fransız birliklerinin çok yönlü başlattıkları çıkarma harekâtında Türk birliklerinin bütün cephe hattına aynı anda müdahalede bulunmaları mümkün olmamıştır. Ordu komutanı, 25 Nisan sabahı başlayan bu ani saldırı karşısında vaziyete tam anlamıyla hakim olamamış, eldeki ihtiyatları parça parça taarruza kaldırdığından müttefiklerin Arıburnu ve Seddülbahir'de kıyıbaşı tutmasına fırsat yaratılmıştır. Liman Paşa'nın yanlış planlamasının bedeli Türk komutanlara biçilmiştir. Nitekim O, Alman gururuyla hataları kabul etmediği gibi, güney bölgesinde ilk gün yaşananları Albay Halil Sami Bey'in beceriksiz sevk idaresine bağlamış, elde mevcut belgelere ve bunlardan oluşan kanaatimize göre canla başla koşuşturmasına rağmen 9. Tümen komutanı, 25 Nisan günkü muharebelerle ilgili olarak haksız yere eleştirilerin merkezinde yer almıştır.

60 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; V. Cilt, Çanakkale Cephesi, 2. Kitap,* s. 181.

61 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; V. Cilt, Çanakkale Cephesi, 2. Kitap,* s. 170-171.

62 Tuncay Yılmazer, "Çanakkale Kara Savaşlarında 25 Nisan 1915 Çıkarma Harekâtı", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. IV, s. 2086-2087.

63 Mustafa Gencer, "Çanakkale Savaşları'nda Türk-Alman İlişkileri, *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. IV, Editör: Mustafa Demir, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 1900.

64 Tuncay Yılmazer, "Çanakkale Kara Savaşlarında 25 Nisan 1915 Çıkarma Harekâtı", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. IV, s. 2087.

Öte yandan 9. Tümen Komutanı, yarımadanın güney bölgesindeki gelişmeleri akşam 09.25'de Ordu komutanına telefonla ayrıntılı olarak bilgi vermiş, birliklerin gece boyunca düşmanı püskürtmek için muharebeye devam edileceğini bildirmiştir.[65] 25 Nisan 1915 tarihi, sekiz buçuk ay sürecek olan Çanakkale kara muharebelerinin başlangıç günüdür. İki tümenlik Anzak kolordusu ile Arıburnu kıyılarına çıkarma yapan düşman, karşısında Yarbay Mustafa Kemal ile Albay Halil Sami Bey'e bağlı birlikleri bulur. Burada Yarbay Mustafa Kemal'in yerinde aldığı tedbirler aslında başkent İstanbul'u kurtarır. Sahilden Kemalyeri ve Conkbayırı'na kadar ilerleyen düşman kuvvetlerini 9. Tümenin 27. Alayıyla birlikte kıyıya kadar atar. Eğer Conkbayırı ele geçirilseydi düşman kolaylıkla Boğaz'a inebilirdi. 9. Tümenini gerisi kesileceğinden o da düşebilirdi. Yarbay Mustafa Kemal burada inisiyatifi kullandı. Aylar sürecek olan şanlı Çanakkale savunması da böylece başlamış oldu.[66] 9. Tümen komutanı Miralay Halil Sami Bey elindeki son kuvvetlerini de ileriye almış ve cepheye sokarak dayanmaya çalışmıştır. Halil Sami Bey, 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa ile de telefon irtibatı kurarak takviye birlik görmesi talebinde bulunmuştur. O sırada Maltepe'ye gelen 19. Alay ve bir mitralyöz bölüğü 9. Tümen emrine verilerek, kolordu komutanı tarafından birliklerin bulundukları yerde sebat etmeleri emredilmiştir.[67]

Takviye birlikleri Kirte bölgesinde cereyan eden muharebelere 28 Nisan 1915 tarihinden itibaren iştirak etmiş; bu durum Esat Paşa'nın ifadesine göre 9. Tümen Komutanı Halil Sami Bey'in *"kuvve-i maneviyesini tazelemiştir"*.[68] Ancak Halil Sami'ye bağlı birlikler, Arıburnu'nda 19. Tümen bölgesindeki şiddetli çarpışmalardan dolayı tali duruma düştüklerinden daha az destek almalarına yol açmış, bu durum düşman karşısında başarı şanslarının azalmasına yol açmıştır. Ancak Binbaşı Mahmut Sabri'nin inatçı bir şekilde sürdürdüğü karşı taarruz Hunter-Weston'a bağlı İtilaf birliklerinin geri çekilmesine yol açmıştır.[69] Diğer taraftan Saros'daki harekâtın bir gösteri çıkarmasından ibaret olduğu anlaşılınca Liman von Sanders 7. Tümen birliklerinin bir kısmını Bolayır'dan güney cephesine kaydırılması emrini vermiştir.[70]

Liman von Sanders'in emir subayı Yüzbaşı Prigge'nin hatıratında belirttiğine göre bir Avustralyalı subay Türklerle ilgili görüşlerini şöyle açıklamıştır:

> *"...Türkler, Arslanlar gibi dövüşüyor. Saldırıdan yorulmuyorlar. Verdiğimiz ağır zayive benzeri görülmemiş yürekliliğimize karşın, yalnızca adım adım ilerliyoruz. 25 Nisan'dan beri haftalar geçti ve hedefimize ulaşıncaya kadar*

65 Erich R Prigge, *Liman von Sanders Paşa'nın Emir Subayı Binbaşı Erich R. Prigge'nin Çanakkale Savaşı Günlüğü,* s. 85-86.

66 İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü,* s. 95.

67 Yanyalı Esat Bülkat, *Çanakkale Hatıraları*, c. 4, s. 536.

68 Yanyalı Esat Bülkat, *Çanakkale Hatıraları*, c. 4, s. 544.

69 Edward J. Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu Çanakkale, Kutü'l-Amare ve Filistin Cephesi*, s. 86.

70 Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, s. 63.

belki de aylar geçecek…Boğaz kalelerini karadan ele geçirme ihtimalinin, baskının başarılı olamaması yüzünden yitirildiğini düşünüyorum. Çıkarmanın ilk günlerinde düşmanı şaşırtmayı başaramadık. Şimdi ise bu hiç olmayacak. Acaba şu anda konumumuzu koruyabilecek miyiz? Çıktığımız kıyı ne kadar dar. Arkamızda deniz, önümüzde dik tepelerde düşman ve dik yarlarda sürekli yapılan savunma noktaları. Eğer filonun ağır toplarının temel oluşturduğu topçu üstünlüğümüz olmasaydı, biz belki de yalnızca son gücümüzü kullanarak dayanabilecektik."[71]

28 Nisan 1915 günü yapılan Birinci Kirte Muharebesine komuta eden Albay Halil Sami Bey'e 7. tümenden 19. Piyade alayı da (Komutanı Yarbay Alman Sabri) takviye için gönderilmiştir. İngilizlerin Alçıtepe (Kirte) köyünü ele geçirmek için başlattıkları taarruz özellikle 25. ve 19. Alayların mukavemeti ile püskürtülmüş, hatta bu birliklerin öncüleri gece taarruzuyla Seddülbahir'e kadar uzanan sahaya bir ok gibi düşman hatlarını yarıp girmişlerdir. Sabaha karşı düşmanın sağ ve soldan açtığı ateşle pek çok zayiat verilmiş; Alaylar tekrar eski savunma hattına geri çekilmişlerdir.[72] Halil Sami Bey, 28 Nisan günü yayımladığı emirde elindeki kuvvetlerin yetersizliğine dikkat çektikten sonra birliklerin tahkimata büyük önem vermeleri gerektiğine vurgu yapmıştır.[73] Güney bölgesindeki birliklerin mevzilerinde ciddi tahkimat sorunu bulunmakta idi. Birlikler tahkimat yapmaya zaman bulamamışlar; bundan dolayı tümen komutanı verdiği emirlerde gece gündüz tahkimat yapılması hususuna dikkat çekmiştir.[74] Bu muharebelerde 26. Alay 900 kişi, 20. Alay 778 kişi, 19. Alay 700 kişi olmak üzere 9. Tümenin toplam zayiatı 2378 kişi olmuştur.[75] İngilizler 2000, Fransızlar da 1000 personelini bu muharebede zayi etmiştir.[76] İngiliz Harp Tarihçilerinden Robert Rhodes James'in ifadesiyle, *"köhneleşmiş, unutulmuş, fakat son derece önemli olan Birinci Kirte Muharebesi, (General) Hamilton'un stratejisinin çöküşünü de ifade etmiştir. Artık bir baskın bahis konusu olamazdı… Türkler, bölgede mevcut her askeri süratle yarımadaya yetiştirirken, Hamilton hala Alçıtepe'yi Kitchener'den takviye istemeden alabileceği ümidine saplanmış"*[77] idi.

71 Erich R Prigge, *Liman von Sanders Paşa'nın Emir Subayı Binbaşı Erich R. Prigge'nin Çanakkale Savaşı Günlüğü,* s. 111.

72 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; V. Cilt, Çanakkale Cephesi, 2. Kitap,* s. 190 vdd., İsmet Görgülü, *Çanakkale Zaferinin Komuta Kadrosu*, s. 17. İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, s. 66.

73 *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH,* Kls: 4836, Ds: H-10, F: 1-82; Ds: H-11, F: 1-27.

74 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; V. Cilt, Çanakkale Cephesi, 2. Kitap,* s.194-195.

75 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; V. Cilt, Çanakkale Cephesi, 2. Kitap,* s. 203.

76 Aspinaldi Oglander, *Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı*, (çev. Tarih Tünay), c. I, İstanbul 1932, s. 327.

77 Robert Rhodes James, *Gelibolu Harekâtı*, (çev. Haluk V. Saltıkgil), Belge Yayınları, İstanbul 1965, s. 200.

Bu sırada Seddülbahir'e yekin çıkarılan İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin sayıca artması üzerine 5. Ordu Komutanı 29 Nisan 1915 günü yaptığı bir düzenlemeyle yeni teşkil edilen Güney Bölge Komutanlığına Albay Von Zodenstern'i tayin etmiştir. 9 ve 7. Tümenlerden başka 15. Tümen yeni teşkil edilen Güney Gurubuna bağlanmış[78], Albay Halil Sami sağ kanat, 7. Tümen Komutanı Albay Remzi de sol kanata komutanlığını üstlenmiştir.[79] 1/2 Mayıs 1915 gecesi saat 22.00'de Türk tarafınca başlatılan süngü hücumunda 9. Tümen sağ koldan, 7. Tümen de sol koldan taarruza geçirilmiş ancak çok zayiat verilmiş, başarı sağlanamamıştır.[80] Ertesi gün İngilizlerin donanma ile denizden, uçaklarla havadan başlattıkları taarruz güney gurubunda önemli zayiata yol açmıştır. Hatta bu saldırıda 3. Kolordu'nun telefon merkezi de hasar görmüş; birliklerin birbirleriyle olan irtibatında sıkıntılar yaşanmıştır. Kirte'nin güneyinde cereyan eden 1/2 Mayıs taarruzunda büyük zayiat verilmiş, düşmanın Seddülbahir bölgesinden atılması mümkün olmamıştır.[81] Bu arada belirtmek gerekirse, her ne kadar Albay von Zodenstern cihat çağrısı şeklindeki taarruz emrinde İslamî söylemlere genişçe yer verse de Alman subaylarla Türk komuta heyeti arasında dil bakımından büyük anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Türk komuta heyetinin Almanca bilmemesinden kaynaklanan irtibat kopukluğu, emirlerin ast birliklere ulaştırılmasına engel olduğu gibi, Türk ordusunun düşman karşısında başarı şansını büyük ölçüde azaltmakta idi.[82]

3/4 Mayıs 1915 gecesi Albay Zodenstern'in ordu komutanı Liman von Sanders'ten izin almadan başlattığı gece taarruzunda bölgeye henüz intikalini yeni tamamlamış olan 15'inci tümen de katılmış, Fransızlar Seddülbahir'e kadar püskürtülmüşse de sabah düşman donanmasının topçu ateşiyle Türk birlikleri tekrar büyük kayıplarla eski mevzilerine çekilmiştir. Sağ kanatta bulunan 9. Tümen İngilizler karşısında pek bir başarı gösterememiştir. Bu başarısızlıktan dolayı Albay Zodenstern görevden alınmış, hastalığını bahane ederek İstanbul'a gitmiştir.[83]

Bu defa Gelibolu yarımadası güney grubu komutanlığına Kumkale muharebelerine katılmış olan 15. Kolordu Komutanı Tümgeneral Weber getirilmiştir.[84] 6-8

78 *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH,* Kls: 4836, Ds: H-11, F: 1-29. Robert Rhodes James, *Gelibolu Harekâtı*, s. 202.

79 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; V. Cilt, Çanakkale Cephesi, 2. Kitap,* s. 209-210. İsmet Görgülü, *Çanakkale Zaferinin Komuta Kadrosu*, s. 18-19.

80 Aspinaldi Oglander, *Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı*, (çev. Tarih Tünay), c. I, s. 350-351.

81 Bu muharebelerde güney gurubunun zayiatı şöyledir. 19. Alay 22 subay, 1690 er, 20. Alay 12 subay, 494 er, 21 ve 127. Alaylar 25 subay 1780 er kaybederken toplam zayiat 59 subay, 3964 er olmuştur. Bk., Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; V. Cilt, Çanakkale Cephesi, 2. Kitap,* s. 230.

82 O sırada Güney Grubuna görevlendirilen Kurmay Yüzbaşı Nihat'ın gözlemleri oldukça ilgi çekicidir. Dil konusundaki anlaşmazlık ifade edilirken, Alman komuta heyetinin yarım yamalak emirler verdiği belirtilmektedir. Bk., Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; V. Cilt, Çanakkale Cephesi, 2. Kitap,* s. 236-237.

83 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; V. Cilt, Çanakkale Cephesi, 2. Kitap,* s. 237-250.

84 İsmet Görgülü, *Çanakkale Zaferinin Komuta Kadrosu*, s. 18-19. İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, s. 67-68.

Mayıs 1915'de cereyan eden İkinci Kirte Muharebesinde İngiliz ve Fransız birlikleri Alçıtepe'yi ele geçirmek için tekrar ileri harekâta geçmiş, Türk ordusu çetin bir savunma yapmış; 2.000 asker kaybedilmiş ancak düşmanın savunma hattını yarmasına izin verilmemiştir. İngiliz ve Fransızların kaybı ise 6500 kişidir. General Hamilton, bu harekâttan sonra hedefine varamadığını, harekâtın başarısızlıkla sonuçlandığını rapor etmiştir. Böylece Çanakkale kara savaşlarının ilk safhası sona ermiş, İtilaf kuvvetlerinin Boğaz'a inmek umudu kaybolmuştur.[85] İkinci Kirte muharebesinden sonra Seddülbahir bölgesindeki durum siper muharebelerin karakterine bürünmüş; her iki taraf karşılıklı siperler kazarak tahkimatı güçlendirmeye çalışmıştır. İngiliz-Fransız müttefik ordusu, -onların deyimiyle- çukur tabak gibi diyarda kapana kısılmışlardı. Bir İngiliz askeri (Douglas Jerrold) notlarına şu cümleyi yazmıştır: *"(Kirte) Ova(sı), bütün açıklığına rağmen bir hapishaneydi, sonra mezar oldu!"*[86]

İkinci Kirte Muharebesinden sonra İngilizlerin Akdeniz Seferi Kuvveti Alçıtepe önlerinde Kirte köyünün güneyinde kesinlikle durdurulmuş bulunuyordu. Ashmead Bartlett, 10 Mayıs 1915'de Daily Telegraph'a gönderdiği bir haberde İngiliz okuyucusuna şunları aktarmıştır:

> *"Son derece ustalıkla sevk ve idare olunan ve köşeye kıstırılıp, savunma durumuna getirildiği zaman daima daha korkulacak bir hasım olduğunu ispat etmiş bulunan kahraman ve azimli bir düşmanla dövüşüyoruz. Askerlerimizin bugün dövüşmekte oldukları adamlar (Gazi) Osman (Paşa)nın emri altında Plevne'yi savunanlarla aynı kalıptan çıkmadırlar." Aslında bu haber, İngiliz basınının Türkler hakkında daha evvel çaldığı havadan bambaşka bir şey olması bir yana, İngiliz Genel Karargâhının resmî tebliğleri ile de çok bariz bir tezat teşkil etmekteydi."*[87]

Arıburnu bölgesindeki 19 Mayıs taarruzunda istediği başarıyı yakalamayan düşman bu defa güney bölgesinden yeni bir taarruza geçmeye karar vermiştir. Haziran başına kadar güney gurubunun karşısında gerekli hazırlıklarını yapan müttefik ordusu, İngiliz kralının doğum günü olan 04 Haziran tarihini genel taarruz tarihi olarak belirlemiştir. General Hamilton, Arıburnu bölgesinde gösteri taarruzu şeklinde başlayan harekâtın güney kesiminde iki dalga halinde birliklerin taarruza kaldırılmasıyla devam edeceği emrini vermiştir. Önce şiddetli topçu ateşi, daha sonra piyade hücumuyla saldırı devam edecektir. 4-6 Haziran 1915 tarihlerinde icra edilen Üçüncü Kirte Muharebesinde 9. Tümen ihtiyata alınırken, Anadolu yakasından gelen 11. Tü-

85 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; V. Cilt, Çanakkale Cephesi, 2. Kitap,* s. 267. İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, s. 69.

86 Robert Rhodes James, *Gelibolu Harekâtı*, s. 233.

87 Robert Rhodes James, *Gelibolu Harekâtı*, s. 270.

men ile kuzeyden gönderilen 12. ve 7. tümen birlikleri muharebelere katılmıştır. Halil Sami Bey'in 5 Haziran 1915 günü 9. Tümen için hazırladığı yedi maddelik taarruz emri Güney Grubu komutanı tarafından ertelenmiştir.[88] Türklerin, düşman saldırılarına karşı inatla sürdürdükleri savunmadan başka geceleri icra edilen taarruzlarda büyük kayıplar verdiği bir gerçekti. Ancak, General Hamilton bir kez daha hedefe yani Alçıtepe'ye ulaşamamıştı. Ağır kayıplara rağmen Üçüncü Kirte Muharebesi de Türk ordusunun başarı hanesine kaydedilen bir gelişme olmuştur.[89] 9. Tümen Komutanı Albay Halil Sami Bey, 7 Haziran 1915'de Güney Grubu Komutanı Tümgeneral Weber'e gönderdiği uzunca raporunda, 4-6 Haziran muharebesinde birliklerin subay ve er kayıplarının çok olduğunu, sevk-i idare bakımından sıkıntıların yaşandığını, taze kuvvetlerle birliklerin takviyesine ihtiyaç duyulduğunu, eldeki istihkâmların daha da güçlendirilmesi gerektiğini bildirmiştir.[90]

5 Haziran'da 9. Tümenin taarruz planının Güney Grubu Komutanı tarafından ertelenmesi Halil Sami Bey'i olumsuz etkilemiştir. Öteden beri Gelibolu yarımadasında Türk ve Alman komuta heyeti arasında gizliden gizliye devam eden çekişmeler gün yüzüne çıkmaya başlamıştır: Bu sırada Almanlarla ters düşen Halil Sami Bey, 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders'in 12 Haziran 1915'de Enver Paşa'ya yazdığı bir yazıyla görevden alınmış; yerine Alman subaylarından Albay Kannengiesser komutan olarak atanmıştır.[91] Liman von Sanders, Halil Sami Bey ile ilgili kanaatini belirtirken *"sahib-i azim ve karar değildir"* notunu düşmüş, bu görüşlere Esat Paşa ile Güney Grubu Komutanı Weber Paşanın da katıldığını belirttikten sonra, *"Sami Bey, hal-i hazırı ile buradaki ahval-i müşkiliyeye vefa edemeyeceğinden ve kendisinin zaafı ise ordu için bir tehlike olacağından Miralay Kannengiesser Bey'in 9. Fırka Kumandanlığına tayini ve Miralay Sami Bey'in de daha kolay bir memuriyette istihdamını ve bu mümkün olmadığı takdirde tekaüdünün icrasını"* talep etmiştir.[92] Aslında 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa, hatıratında, Halil Sami Bey hakkında ordu komutanının ifade ettiği tarzda bir kanaatte bulunmamıştır.

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı kurmay başkanı olarak görev yapan Selahattin Adil, Üçüncü Kirte Muharebesi'nin (4-6 Haziran 1915) devamında sinir rahatsızlıkları geçiren Halil Sami Bey'in yerine -Haziran ortalarına doğru- Alman lakaplı Yarbay Sabri Bey'in -vekâleten- (19. Alay Komutanı) atandığını belirtir.[93] Bu ge-

88 *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH,* Kls: 4836, Ds: H-16, F: 1-68.

89 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; V. Cilt, Çanakkale Cephesi, 3. Kitap,* s. 58-84. İsmet Görgülü, *Çanakkale Zaferinin Komuta Kadrosu*, s. 22-23. İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, s. 70.

90 *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH,* Kls: 4836, Ds: H-16, F: 1-70.

91 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922,* s. 71.

92 İsmet Görgülü, *Çanakkale İlk Günde Biterdi*, s. 322 Belge 1.

93 Selahattin Adil Paşa, *Hayat Mücadeleleri, Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları*, Zafer Matbaası, İstanbul 1982, s. 243.

lişmelerin ardından Albay Halil Sami Bey *"ahval-i sıhhiyesi hal-i intizamda olmadığından bahisle"* izinli sayılarak İstanbul'a gönderilmiştir.[94] Aslında dönemle ilgili bilgi ve belgelere göre, Çanakkale kara savaşlarının başlangıcından itibaren -ilk 50 gün- en şiddetli muharebelerin yapıldığı dönemde Albay Halil Sami Bey yoğun çatışma ve savaşların yaşandığı bölgenin tümen komutanı olarak görev yapmıştır. 9. Tümen her ne kadar bir 19. Tümen kadar başarı gösterememiş olsa da, düşmanı ilk işgal ettiği hatta uzun süre durdurmayı başarmıştır. Albay Halil Sami Bey, 28 Eylül 1924'de Müdafaa-i Milliye Komisyonu Başkanlığına verdiği uzunca dilekçesinde, 9. Tümen komutanı iken hiçbir kusuru olmadığı halde bir Alman -serserisi-[95] yüzünden görevden alınmasını haysiyetine yakıştıramadığını, varsa bir kusurunun bir hakem heyeti önünde muhakemeye hazır olduğunu belirterek, tarih önünde haksızlığa uğradığını ifade etmektedir. Halil Sami Bey bu dilekçenin devamında neden dolayı cepheden, tümen komutanlığından uzaklaştırıldığına da açıklık getirerek şunları belirtmektedir:

> *"Çanakkale harbi başladığı zaman, lakaydane hareket eden Liman von Sanders gibi bir serserinin ve zerre kadar vazife-i mukaddesesini deruhte etmeyen Kolordu Kumandanı Yanyalı Esat Paşa'nın ihmalkârlığı görülmüyor da, Allah'tan başka istinatgâhı olmayan bendenize kifayetsizlik isnat olunuyor. İyi bilinmelidir ki kifayetsizliğine hükmedilen bu abd-ı aciz, milletin şerefini i'lâ ettirmiştir. Zira Balkan harbi muharebesinde maneviyatı sarsılmış ve hatta tezebzübe uğramış bir millet ordusunun pişdarında bulunan, yani vaziyete göre ilk hatt-ı müdafaada bulunan bir tek 9. Fırka ile her türlü vesaite malik otuz bin kişilik bir düşman kuvvetini tevkif etmeye muvaffak olmuştur. Düşmanı bir hafta zarfında denize dökmek mümkün iken mafevk kumandanın ihmalkârlığıyla düşman aylarca Ecebey şibhi ceziresinde yerleşip kalmıştır. Gördüğüm gadr dolayısıyla hastalandığımdan esasen Anadolulu olduğum halde vatanın müdafaasını temin eden büyükler, ölüler meyanına dahil olamadım...sair kıt'aat ve orduda güzide ve fedakârane bir zabitan heyeti yetiştirmiş, benim gibi bir şahsiyetin bilâ-tetkik ve tahkik bir Alman serserinin ifadesiyle kûşe-i nisyana atılması pek muhıkk ve doğru olmasa gerektir. Elbet zaman cümlenin en yeni bir cumhuriyetin idare-i âlîsi naçiz bir şahsa ait hukukunun meydana çıkarılacağından eminim."*[96]

Haziran ayı sonlarına doğru 9. Tümen, 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders'in emriyle kuzey grubuna tefrik edilerek Conkbayırı-Anafartalar hattına intikal etti-

94 İsmet Görgülü, *Çanakkale İlk Günde Biterdi*, s. 322 Belge 1.

95 Halil Sami Bey, dilekçesinde Limon von Sanders'in ismini hiç zikretmeden Alman serserisi sıfatıyla ondan bahsetmiştir.

96 İsmet Görgülü, *Çanakkale İlk Günde Biterdi*, s. 330-331, Belge 4.

rilmiş, bundan sonra sevk ve idaresi Albay Kannengiesser'in uhdesinde kalmıştır.[97] Çanakkale'de Türk ve Alman subaylar arasında yer yer yaşanan bu anlaşmazlıklar kimilerine göre kara harekâtının ilk gününden başlayıp savaşın sonuna kadar devam etmiştir.[98] Dönemin görgü şahitlerinden Amerikalı Yüzbaşı Granville Roland Fortescue ise,

> *"Türk ve Alman subayları arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar ile ilgili İngiliz gazetelerinde durmadan çeşitli hikâyeleri yayınlanmaktaydı. Bunlar sadece karalamadan ibaretti. Ben, her iki ulusun subayları arasındaki ilişkileri görme fırsatı buldum. Bu iki ulusun İngiltere'yi mağlup etmek arzusu etrafında oldukça ahenkli bir birlik içinde çalıştıklarını gördüm. Her iki ulusa mensup subaylar arasında kişisel ilişki ve sosyal hayat o kadar sıkı değildi. Fakat, bu ufak sorunu abartarak büyük bir sorun haline getirmenin bir anlamı yoktur. Bunun yapılması İngiliz kamuoyunu yanıltmaktan başka bir işe yaramaz"*[99] yorumunda bulunarak bunun abartıldığından söz etmektedir.

Şurası bir gerçek ki, Alman subaylar -belki yapılan antlaşmalarda onlara sağlanan ayrıcalıklardan dolayı- kendilerini her zaman Türk subaylarından bilgi ve yetenekçe üstün gör(ebil)mekte idiler.

27. Alay komutanı Yarbay Mehmet Şefik (Aker) anılarında, kendisinin de bağlı olduğu 9. Tümen Komutanı Albay Halil Sami Bey'den söz ederken 25 Nisan sabahı durumu tam anlamıyla takdir edemediğinden söz ederken nazik bir ifadeyle eleştirisini şöyle devam ettirir:

> *"...Bu satırları yazarken, ebediyyen bizden ayrılmış bulunan 9. Tümen Komutanı Halil Sami merhumun, İngiliz Askerî Tarihine dahi geçen buradaki vaziyetini müdafaa mevkiinde olmadığını biliyoruz ve bu vazifenin berhayat olan biz silah arkadaşlarına terettüb ettiğini takdir ediyoruz. Çok vatanperver ve gayretli bir asker olan merhum Arıburnu sahillerine çıkış hareketinin ciddi olmadığı suretinde tefsir ettiğimiz kanaatini ne gibi delaile ve hangi alınmış haberlere istinad ettirdiğini bilemediğimizden, bu vazifeyi yapmaktan maalesef aciz bulunuyoruz. Öyle zannolunur ki, bu kanaati kuvvetli delillere müstenit değildi."*[100]

97 *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH,* Kls: 4836, Ds: H-16, F: 1-82.

98 Çanakkale Savaşı'yla ilgili Alman iddiaları hakkında bilgi için bk., İsmet Görgülü, *Çanakkale Zaferi üzerine Alman İddiaları*, Harp Akademileri K.lığı Yayınları, İstanbul 1992, s. 1-40.

99 Granville Roland Fortescue, *Çanakkale,* Mütercim: Deniz Kurmay Yüzbaşı Rahmi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331(1916), s. 37-38. Ayrıca bk., Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Savaşı'nda Türk-Alman Birlikteliği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Yayınları, S. 6-7, Çanakkale, Bahar-Güz 2008, s. 20.

100 Mehmet Şefik Aker, *Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay*, Askerî Mecmua Tarih Kısmı, S. 99, İstanbul 1935, s. 49.

Yarbay Şefik 25 Nisan sabahı hem 19. Tümen, hem de bizzat kendisinin bağlı bulunduğu 9. Tümenden aldığı emirlerle hareket etmiştir. Nitekim Yarbay Şefik, Kanlısırt'ta konuşlandırdığı alayına, tümen komutanı Halil Sami Bey'den aldığı emre dayanak öğleye doğru *"arslanlar gibi dövüşerek istilacı düşmanı denize dökmeleri"* emrini verdiği birlikleriyle kahramanlık destanı yaratmıştır.[101]

Sonuç

25 Nisan 1915 tarihinde Gelibolu Yarımadasına çıkarma yapan İngilizler, aslında kötü komuta edilen, kötü yönetilen, muharebe etmekten korkan bir ordu ile karşılaşacaklarını umuyorlardı. Oysa yapılan muharebelerde takım, bölük, tabur, alay, tümen ve kolordu düzeyinde oldukça atılgan, muharebe sevk ve idaresinde son derece yetenekli subaylarla karşılaştılar. Binbaşı Mahmut Sabri, Binbaşı Mehmet Şefik, Yarbay Mustafa Kemal, Albay Halil Sami, Mirliva Esat, Türk ordu kademesindeki başarılı komutanlardan sadece bir kaçı idi.[102] Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden biri olan Çanakkale cephesi'nde bulunmuş olan Oglander, *"...(Çanakkale harekâtı) ince düşünüldü, müsait şekilde başladı, tereddütlerle sevk ve idare edildi. Zelilane de nihayete erdi"*[103] yorumunda bulunmuştur. General Hamilton ise İngiliz Savaş Bakanlığı'na gönderdiği raporunda, *"Türkler burada ölçülmesi imkânsız derecede olan sayı üstünlükleri ve daima yeni yeni takviye kuvveti almalarından dolayı İngiliz kuvvetlerini kıyıdan uzaklaştırmıştır"*[104] tarzında gerçek dışı ifade ve açıklamalarda bulunmuştur. Gerçi Gelibolu harekâtının başlangıcından üç ay önce, Ocak 1914'de Lloyd George Harp Konseyine sunduğu muhtırada, *"...yetersiz ihtimamla kararlaştırılan ve hazırlanan seferler genellikle felaketle sona ererler"* demiştir.[105] Müttefik ordusu, 18 Mart 1915 deniz harekâtından sonra başlatılan ve sekiz aydan fazla süren kara harekâtından sonra Lloyd George'u haklı çıkarmıştır.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse bir askerî tarihçi olan Jeduha L. Wallach'ın ifadesiyle

> *"Almanya'daki yöneticilerle, kamuoyu ve zamanın gazetecileri Çanakkale savunmasını General Liman von Sanders'in hesabına kaydettiler. İnatçı bir taarruza karşı inatla savunarak görevini yapmış olduğu inkâr edilemez; fa-*

101 *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi*, Kls: 5026, Ds: 28, F: 1-12.

102 Edward J. Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu Çanakkale, Kutü'l-Amare ve Filistin Cephesi*, s. 100.

103 Ospinaldi Oglander, *Çanakkale Gelibolu Harekâtı*, c. I, İstanbul 1932, s. 238.

104 Zekeriya Türkmen, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. IV, s. 2193. *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915),* Genkur. Personel Bşk.lığı ATASE Daire Bşk.lığı Yayınları, c. V, II. Kitap, Ankara 2012, s. 267.

105 Robert Rhodes James, *Gelibolu Harekâtı*, (Terc. Haluk V. Saltıkgil), Belge Yayınları, İstanbul 1965, s. 20.

kat, ilk düşüncelerinde aynı şekilde inatla ısrar ederek gerçek zaferi kaçırdı. Askerî sevk ve idaredeki yeteneksizliğine rağmen, beraber çalıştığı herkese karşı duyduğu hastalık halindeki güvensizlik ve uzman Alman yardımı, sonuçta Türk ordusuna başarı kazandırdı ama, Çanakkale muharebesinin yarattığı harabeler içinde,"[106] bu zaferin kazanıldığı belirtiliyordu.

Gerçekten de Alman kaynakları Çanakkale Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasındaki en büyük payı Liman von Sanders ve onun emrindeki Alman subaylara bağlamaktadırlar. İşin tuhafı İngiliz kaynakları da Türk birlikleri önünde çekilme ve başarısızlığın müsebbibi olarak Almanları görmektedirler.[107] Alman kaynaklarının iddialarının aksine, Çanakkale zaferini kazanıp İstanbul'u kurtaran kahraman 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders değil, Çanakkale muharebeleri'ndeki kararlı icraatları, gösterdikleri sevk ve idare yeteneği ile -Almanlara rağmen- İstanbul'u kurtaran kahramanlar, -dönemin askerî otoritelerinin de kabul ettiği gibi- 3. Kolordu Komutanı Esat (Bülkat) Paşa, Müstahkem Mevki Komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa, Anafartalar Grup Komutanı Albay Mustafa Kemal (Atatürk) [108], 9. Tümen Komutanı Albay Halil Sami, 27. Alay Komutanı Mehmet Şefik Aker, 26. Alay 3. Tabur Komutanı Binbaşı Mahmut Sabri, 57. Alay Komutanı Yarbay Hüseyin Avni Bey, Üsteğmen Mehmet Muzaffer, Yahya Çavuş, Seyit Onbaşı ve ismini sayamadığımız diğer kahramanlardır.

106 Jeduha L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, (Çev. Fahri Çeliker), Genelkurmay Bşk.lığı Yayınları, Ankara 1985, s. 250. Alman yardımları hakkında ayrıca bk., Mustafa Çolak, "Çanakkale Savaşı'nda Yalnız Bırakılan Bir Müttefik: Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Yardım Çabaları", *Türkler Ansiklopedisi,* c. 13, Ankara 2002, s. 377-382.

107 Ergun Göze, *Kuğunun Son Ötüşü, Çanakkale Destanı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999, s. 94.

108 İsmet Görgülü, *Çanakkale Zaferi Üzerine Alman İddiaları*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1992, s. 3-33; ayrıca bk., İsmet Görgülü, "Çanakkale Zaferi Üzerine Alman İddiaları", *Türk-İsrail Müşterek Askeri Tarih Konferansı, 9-12 Nisan 2000*, Genelkurmay Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2003, s. 7

Çanakkale Savaşları Sırasında Mustafa Kemal Atatürk

Mithat ATABAY*

Çanakkale Savaşları'nda 3. Kolordu Komutanı olan Esat Paşa (Korgeneral Bülkat), "*Düşman donanmasına Çanakkale Boğazı'na yaklaşmak ve Boğaz'ı zorlayıp İstanbul'a gelmek fırsatını vermeyenlerin birincisi Cevat (Çobanlı) Paşa ikincisi ben, kesin sonucu sağlayanı da Anafartalar Komutanı Mustafa Kemal Paşa'dır*" demişti.

Mustafa Kemal'in de Çanakkale Savaşları sırasında komutanı olan Esat Paşa'nın Mustafa Kemal hakkındaki bu değerlendirmesi Çanakkale Savaşları'nda acaba nasıl gerçekleşti?

Mustafa Kemal, daha Çanakkale Deniz ve Kara Savaşları başlamadan tam bir ay evvel 20 Ocak 1915 tarihinde ismi olan fakat henüz teşkil olunmayan 19.Tümen Komutanlığı'na atandı. Mustafa Kemal'in atama kararnamesini Enver Paşa'ya vekâlet eden Talat Paşa, Sadrazam Sait Halim Paşa ve Padişah Mehmet Reşat imzalamışlardı. Atama kararnamesini müteakip Mustafa Kemal, atandığı 19.Tümeni uzun çabalardan sonra bulabildi. Hatta Çanakkale savaşları sırasında kendisinin de komutanı olacak Liman von Sanders'in Kurmay Başkanı Kazım (İnanç) Bey'e Tümeni sorduğunda Kurmay Başkanı Mustafa Kemal'e "*Bizim kuruluşlarımız arasında böyle bir tümen yok*" cevabını verdi. Kurmay Başkanı bir tahmin yürüterek; "*Ama Gelibolu'daki 3. Kolordu'nun böyle bir birlik kurmayı tasarlamış olması pek mümkündür. Oraya gitmek zahmetine katlanırsanız, herhalde gerekli bilgiyi elde edersiniz*" dedi. Mustafa Kemal, kâğıt üzerinde oluşturulmuş 19. Tümen'de ancak 2 Şubat 1915'te göreve başlayabildi. Kısa süre

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

içerisinde 19.Tümenin kuruluş çalışmalarını tamamladı ve 24 Şubat 1915 tarihinde Eceabat'a intikal etti.

Mustafa Kemal, Eceabat'a geldiğinde düşman donanması beş günden beri hava şartları uygun oldukça Boğazın giriş tabyalarına saldırılarını sürdürüyordu. Mustafa Kemal, ilk kez Gelibolu Yarımadasına Balkan Savaşları sırasında, 25 Kasım 1912'de gelmiş[1] ve 27 Ekim 1913 tarihine kadar toplam onbir ay iki gün görev yapmıştı. Mustafa Kemal'in o sırada yaptığı işler ve yaşadığı olaylar, gelecekte parlayacak olan dehasının bütün belirtilerini bu dönemde açıkça gösterdi. Mustafa Kemal, askerlik ve siyaset bakımından doğru ve başarılı yolların neler olduğunu isabetle gördü ve üzerine çektiği düşmanlıklara aldırmadan çalışmalarını sürdürdü.

Osmanlı Ordusu'nda tam bir bozgun havası yaşandığı sırada Başkumandanlık Vekâleti'ni uyaran şifreli mesajı çok dikkat çekiciydi:

> "*Osmanlı askerlerine her bakımdan subay ve kumandanlarınca ve buradaki alay müftüsü tarafından vaaz ve nasihatler edilmekte ve başka türlü vaazların daha fazla fayda getireceği sanılmamaktadır. Bilakis bu gibi teşebbüslerin, düşman gözünde ordunun manevi kuvvetinin düşme derecesini ilana ve hükümet tedbirlerinin pek acınacak hususlarla sınırlı kalışını ispata vesile olacağı görüşünde bulunduğumu arz ederim.*
>
> *Mustafa Kemal*"[2]

1 Osmanlı İmparatorluğu çok zor günler yaşıyordu. Siyasi ve ekonomik alandaki sıkıntılar hat safhaya çıkmıştı. Pek çok cephede çatışmalar sürmekteydi. Edirne Kalesi Bulgarlara karşı direnişini sürdürüyordu. Tüm Trakya işgal altındaydı. Sadece Gelibolu yarımadası Osmanlı'nın elinde kalmıştı. Mustafa Kemal Gelibolu Yarımadasına karadan ve denizden yapılacak genel bir saldırı için Martın 26'sında askeri inceleme gezisine çıkmıştı. Bolayır'dan hareket eden Mustafa Kemal ve yaveri Ortaköy, Tayfur üzerinden Karainebeyli, Kumköy, Yalova, Akbaş ve Sestos'a gelmişti. Güzergâh üzerinde Pers kralı Kserkes'in ordusunu 674 parça gemiyle(salla) Anadolu'ya geçirdiği yer olan Sestos-Abidos bölgesini incelemiş ve notlar almıştı. Bigalı Kalesi'nde öğle yemeğini yedikten sonra Kilya Koyu ve Maydos'a geçen Mustafa Kemal, Kilitbahir Kalesi, Namazgâh Tabyası ile Hamidiye Tabyasının durumunu incelemiş daha sonra da Kirte(Alçıtepe)'ye gelerek geceyi orada geçirmişti. Mustafa Kemal ertesi gün Seddülbahir Kalesi'ne gelmiş ve bir tekne ile Anadolu yakasına geçmişti. Büyük İskender'in karaya ayak bastığı yerden çıkmış ve Orhaniye Tabyasına uğramıştı. Yel değirmenlerini geçerek Yenişehir'e gelmiş ve Aşil'in mezarı olarak bilinen yerden Çanakkale Boğazı'nı incelemişti. Mustafa Kemal Troia harabelerinin tamamını gezmiş ve küçük not defterine krokiler çizmişti. Mustafa Kemal, bu incelemeleri sonrasında stratejik olarak tarihsel bir değerlendirme yapmış ve Anadolu kıyısı savunmasında sorun olmadığını, esas savunma stratejisini Avrupa kıyılarından gerçekleştirilmesi gerektiği kararına varmıştı. Bkz., Mithat Atabay, "Mustafa Kemal'in Balkan Muharebeleri Esnasında Çanakkale Bölgesindeki Faaliyetleri," *Çanakkale 1915, Mustafa Kemal Atatürk ve Modern Türkiye,* Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2010, s. 27-44.

2 *Askeri Tarih Dergisi,* yıl:2 sayı:3 (Mart 1977), s. 4,9; Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918),* c. I, 2.Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 32-33; Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri,* Kaynak Yayınları, İstanbul 1997, s. 410; *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* c. I (1903-1915), 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s.150.

Kendisine ileride "*Anafartalar Kahramanı*" unvanı kazandıracak olan ve olası bir saldırı karşısında Gelibolu yarımadasını savunma planlarını daha Balkan Savaşları sırasında hazırladı[3].

Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı başladığında hemen aktif görev almak istediğini belirtti ve Osmanlı Harbiye Nezareti'ne başvuruda bulundu. Salih Bey'e yazdığı bir mektupta;

> "*Bir vazifeye tayinim için Harbiye Nezareti'ne yazdım. Burada iki buçuk bilgi edineceğim diye askeri ataşelikte kalmak istemediğimi ve millet ve memleketimin büyük bir mücadeleye hazırlandığı bir sırada benim de herhangi bir kıtanın başında bulunmak istediğimi bildirdim. Ve eğer herhangi bir sebeple memlekete girmeme müsaade edilmeyecekse açıkça bana yazmalarını ve benim de ona göre başımın çaresine bakacağımı da ilave ettim"* diye yazmaktadır[4].

Mustafa Kemal'in ikinci kez savaşmak üzere geldiği Gelibolu Yarımadası'ndaki macerası 24 Şubatta başladı[5] ve 10 Aralık 1915 tarihine kadar sürdü. Bu defaki görev

3 Mustafa Kemal'in bu inceleme gezisi sırasında Büyük İskender'in savaşı nasıl gerçekleştirdiğini ve başarıya ulaştığını coğrafi açıdan yerinde görerek olası bir saldırı karşısında Gelibolu'da bulunan Kolordusunun harekât tarzı ve planlamasını yapmak istediği görülmektedir. Mustafa Kemal şöyle diyor: "*Düşmanın Anadolu cihetinde Menderes mıntıkasına kuvvet ihraç etmesini muhtemel ve tehlikeli görmüyordum. Filhakika Balkan Muharebesi'nin son safhasında Çanakkale'nin mebhus ihtimale karşı suret-i muhafaza ve müdafaasını tetkik ve tertibat-ı tedafüiyeyi tayin ve tatbik ettirmeye memur olmuştum. Bu memuriyetim hasebiyle icra eylediğim tetkikattan anlamıştım ki, düşmanın Menderes sahiline çıkaracağı kuvvetler, ihraç safhasında mühim mukavemete tesadüf etmeyebilirler.*" Bkz., Mustafa Kemal (Atatürk), *Arıburnu Muharebeleri Raporu,* (haz. Uluğ İğdemir), 3.baskı, TTK Basımevi, Ankara 1990, s. 10.

4 Salih Bozok-Cemil Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında,* Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985, s. 174-175.

5 Mustafa Kemal'in 3. Kolordu Komutanlığı emrinde kurulan Tümen Komutanlığı'na atandığına dair Padişah Mehmet Reşat'ın emir sureti 20 Ocak 1915 tarihinde kendisine ulaştığında Mustafa Kemal'i İstanbul'da bir sürpriz bekliyordu. Mustafa Kemal, İstanbul'a gelip de Genelkurmaya, tümenini teslim emrini almak için müracaat ettiği zaman, orada hiç kimse böyle bir tümenin varlığını bilmiyordu. Mustafa Kemal bu durumu şöyle anlatır: *"Sofya'dan İstanbul'a geldiğim zaman, Enver Paşa da Sarıkamış harekâtından İstanbul'a dönmüş bulunuyordu. Önce kendisini ziyaret etmek için makamına gittim. Haber gönderdim. Gelecek cevabı kapıda bekliyordum.*
Biraz sonra Enver Paşa ile karşı karşıya bulunuyorduk. Enver biraz zayıf düşmüş, rengi solmuş bir halde idi. Söze ben başladım:
-Biraz yoruldunuz!
-Yok, o kadar değil.
-Ne *oldu?*
-Çarpıştık. O kadar.
-Şimdiki vaziyet nedir?
-Çok iyidir...
Enver'i daha fazla üzmek istemedim. Kendi işime sözü getirdim:
-Teşekkür ederim, numarası 19 olan bir tümene beni kumandan tayin buyurmuşsunuz, Bu tümen nerdedir? Hangi kolordu ve ordunun emrinde bulunuyor?
-Ha, bunun için belki Genelkurmayla görüşürseniz daha kesin malumat alabilirsiniz.
-Peki. O halde sizi daha fazla rahatsız etmeyeyim. Genelkurmayla görüşürüm."
Mustafa Kemal'in Enver Paşa ile konuşması böyle sona erdi. Mustafa Kemal, Enver Paşa'dan belki

süresi 9 ay 14 gün devam etti. Hiç şüphesiz bu 9 ay 14 günlük süre bir insanın, bir imparatorluğun, bir ulusun ve dünyanın kaderini değiştirecekti.

Mustafa Kemal, 24 Şubat 1915'ten 14 Nisan 1915 tarihine kadar Eceabat (Maydos) Bölgesi Mıntıka Komutanlığı görevini de sürdürdü ve karargâhı Eceabat'taydı. (Kaymakamlık Kültürevi). Burada toplam 48 gün ikamet etti.

Mustafa Kemal'in, Çanakkale Savaşları'na karışması, Eceabat'taki karargâhı günlerinde başladı. Maydos, yarımadanın Avrupa kıyısında ve bu giriş yerlerine yakın küçük bir köy kenarındadır. Şubat sonunda Mustafa Kemal, birliklerini kıyılara yerleştirmişti. 7-8 Mart'ta Boğaz'ın ilk kısmına girip merkez kalelerine saldıran düşman filolarının harekâtını gördü. Mustafa Kemal, "*Düşman bir defa Seddülbahir'e ve Kumkale'ye asker çıkarmak teşebbüsünde bulunuyor. O zaman, hep ağızlarda işitip okuduğumuz bir Mehmet Çavuş çıkıyor, toprağımıza ayak basan düşmanı tekrar denize atıyor*" dedikten sonra "*Bu hareket bir keşif olarak kabul edilebilir*" değerlendirmesini yaptı[6].

Mustafa Kemal, bu olayı arkadaşına yazdığı 17 Mart 1915 tarihli bir mektupta şöyle değerlendiriyor:

> "*Bir aydır buradayım ve Çanakkale Boğazı'nı Müttefiklerin çıkarma teşebbüsünde bulunan donanmalarına ve kuvvetlerine karşı müdafaa ediyorum. Bu ana kadar... hep başarılı oldum ve aynı yerde kalırsam, kuvvetle ümit ediyorum ki daima başarılı olacağım.*
>
> *Burada benim ismimin duyulmamasına şaşırmamalı, çünkü ben, mühim bir muharebenin kahramanı olan Mehmet Çavuş'a şeref kazandırmayı tercih ettim. Tabii şüphe etmezsiniz ki, muharebeyi idare eden sizin dostunuzdu ve savaş gecesi muharebelerin saflarında Mehmet Çavuş'u bulan da o idi."*[7]

18 Mart 1915'te Tümen karargâhına gelen Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı (Çanakkale Boğazı Savunma Komutanı) Albay Cevat Bey'e (Çobanlı) kendi tümeninin Seddülbahir sahil tertibatını gösterirken, düşman gemilerinin ateşine ma-

biraz daha yakınlık, uzunca bir görüşme, hatta belki bir dertleşme ümit ediyordu. Enver Paşa'nın kendisinden Balkanlar, Sofya veya Fethi Bey hakkında bir şeyler sormasını bekliyordu. Enver Paşa'nın yanından ayrılan Mustafa Kemal, Genelkurmay Başkanlığı'na gitti ve kendisini takdim etti: *"On Dokuzuncu Tümen Kumandanı Yarbay Mustafa Kemal..."*
Fakat kendisini tanıttığı herkes şaşkınlıkla onun yüzüne bakıyordu. Bu durum Osmanlı Genelkurmayı'nın da böyle bir tümenin varlığından haberi olmadığını gösteriyordu.
Mustafa Kemal bu durumu anlatırken: *"Düşününüz, âdeta sahtekâr vaziyetinde idim"* diyecekti. Bkz., Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1881-1919),* c. I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963, s. 225-228; İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918),* c. I, s. 35-36.

6 İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918),* c. I, s. 37.

7 Sadi Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları,* 4. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998, s. 62- 64; *Milliyet,* 27 Kasım 1954; *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* c. I, s. 211.

ruz kaldı. 18 Mart'taki büyük saldırı ve düşman filolarının yarı yarıya eriyişi, onun, gözleri önünde meydana geldi. Mustafa Kemal bunu şöyle değerlendirmektir:

> *"(18 Mart) Fakat bu tamamen bahri bir harekettir. Sahil müdafaası Cevat Paşa (Çobanlı) hazretlerinin tahtı emrinde bulunuyordu. Benim bu hareketle alakam, dolayısıyladır. Yalnız 18 Mart gününün sabahı Cevat Paşa Hazretleri Maydos'ta bulunan karargâhıma gelmişti. Kendisine Seddülbahir sahil mıntıkasındaki tertibatı göstermek üzere beraber Kirte'ye gittik. Oraya vardığımız zaman, düşman donanmasının Kirte ve Alçıtepe istikametinde açtığı ateşin altında kaldık. Bunun üzerine bendeniz mezkûr mıntıkanın muhafazasına memur 26'ncı Alay Kumandanına icap eden talimatı şifahiyemi verdim ve Cevat Paşa ile birlikte vazife başında bulunabilmek için Maydos'a döndük. Düşmanın mağlubiyetiyle neticelenen bu 18 Mart Deniz Muharebesinde kara mıntıkasının muhafazası benim uhdemde idi."*[8]

Mustafa Kemal, 14 Nisan 1915 tarihinde artık tarihin gidişine yeni bir yön verecek olan karargâha taşınacaktı. Burası Bigalı Köyü'ndeki evdi. Mustafa Kemal, 25 Nisan 1915 günü düşmanın kıyıya asker çıkarmaya başladığında müdahale için hareket geçtiği yer burasıydı ve Mustafa Kemal'in anlatımıyla düşmanın Arıburnu bölgesinde ilk kez durdurulduğu, savaşın daha başlangıçta gidişatına yön verecek olan olay yaşandı. Mustafa Kemal hatıralarında bu olayı şöyle anlatmaktadır:

> *"Niçin kaçıyorsunuz, dedim. "Efendim düşman." dediler. Nerede? İşte diye 261 rakımlı tepeyi gösterdiler. Düşmanın bir avcı hattı kemali serbestiyetle ileriye doğru yürüyordu. Demek ki düşman bana, benim askerlerimden daha yakındı ve düşman benim bulunduğum yere gelse, kuvvetlerim pek fena bir vaziyete düçar olacaktı. Kaçan efrada, düşmandan kaçılmaz, dedim. "Cephanemiz kalmadı" dediler. Cephaneniz yoksa süngünüz var, dedim ve süngü taktırdım, yere yatırdım. Bu efrat süngü takıp yere yatınca, düşman efradı da yere yattı. Kazandığımız an bu andır."*[9]

Mustafa Kemal daha sonra tarihe geçen emriyle, hem komutanlara hem de askerlere görevlerinin hayatlarını hiçe sayma olduğunu belirterek şu emri verdi: "*Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye geçecek zaman zar-*

8 Ruşen Eşref (Ünaydın), *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat,* 2.Basılış, Devlet Matbaası, İstanbul 1930, s.10-11.

9 Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu,* s. 22; Mustafa Kemal (Atatürk), *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe,* (haz. Uluğ İğdemir), 2. Baskı, TTK Basımevi Ankara 1990, s. XIV-XV; Aydemir, *Tek Adam,* c. I, s. 239.

fında yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar geçebilir."[10] Gerçekten de her iki taraf Çanakkale Savaşları sırasında savaşın sonuna kadar neredeyse bu hattı hiç değiştiremediler.

Mustafa Kemal ve emrindeki birlikler için, içinde bulundukları an, kritik bir andı. "*Öldürmek ve ölmek*" lâzımdı[11]. Kumanda yerindeydi. Kumandan, işte böyle bir anda bu emri verebilen insandı. Bu emri alanlar, öldürmeyi ve ölmeyi bilen insanlardı.

O gece düşman Arıburnu'na beş İngiliz tümeni daha çıkardı. Bu bir küçük ordu demekti. Hâlbuki orada bulunan kuvvetlerimiz yetersizdi. Mustafa Kemal bu taarruzun yapıldığı 26 Nisan gününün sonucunu: "*-Mağlup olmuyoruz"*[12] şeklinde özetlemişti. 27 Nisan'da onu iki yeni alayla takviye etmişlerdi. Mustafa Kemal'in verdiği emir yine aynıydı. O günkü harekâtı yönettiği tepeye daha sonra "*Kemalyeri*" adı verilmişti. Kemalyeri'ndeki Mustafa Kemal, dünyanın en kudretli imparatorluğu olan İngilizlerin ateş gücüne karşı koymuştu. O, kendine güvenen, yenilmeyeceğine inanan genç ve güzel bir insandı. Kemalyeri'nden, sağ kanattaki bir tepede birçok düşman askerlerinin, ellerini havaya kaldırarak, beyaz mendiller sallayarak kendi erlerine teslim olduklarını ilk kez orada seyretti. Bunlar ilk esirlerdi[13]. 28 Nisan, birtakım ileri geri hareketlerle geçti. Cephe şekilleşmeye başlamıştı. Ancak düşman karaya asker çıkartmaya devam etti. 29 Nisan'da gene çarpışmalar sürdü. Herkes bulunduğu taşa toprağa elleri, ayakları, tırnaklarıyla sarılmıştı. Herkesin bitmek bilmeyen çabası, karşısındakinin yapıştığı toprağı onun elinden almaktı. Onu "*ya öldürmek ya almak*"tır[14].

30 Nisan'da bir komutanlar toplantısı yaptı. Savaşın başlamasından beri geçen altı gün içerisinde, düşmanın iki tümeninin imha edildiği anlaşıldı. Mustafa Kemal'in toplantıdan sonraki bildirisi açık, net ve oldukça kısaydı: *"Bire kadar hepimiz ölerek düşmanı mutlaka denize dökmek lâzımdır... İçimizde ve askerlerimizde, Balkan Harbi'nin utancını bir daha görmektense ölmeyecek yoktur. Böyleleri varsa onları kendi ellerimizle kurşuna dizelim!"*[15] Şevket Süreyya bu anı tanımlarken "*Bu son cümle söylenirken herkesin dişleri gıcırdamıştı. Gözleri bulanmıştı. Bakışlarını sağa sola kaçırdılar. Yahut başları öne eğildi. Balkan Harbi'nin utancı, hepsinin yüzünde okunuyordu*" diye yazdı[16].

10 Aydemir, *Tek Adam,* c. I, s. 239.

11 Aydemir, *Tek Adam,* c. I, s. 239-240.

12 Aydemir, *Tek Adam,* c. I, s. 240.

13 Aydemir, *Tek Adam,* c. I, s. 240.

14 Aydemir, *Tek Adam,* c. I, s. 241.

15 Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe,* s. XXII; ayrıca bkz., Aydemir, *Tek Adam,* c. I, s. 241.

16 Aydemir, *Tek Adam,* c. I, s. 241.

Komutanlar toplantısının ertesi günü 1 Mayıs I915'te büyük taarruza girişildi[17]. 1 Mayıs taarruzu saat 04.00'te topçu bataryalarının ateşi ile başladı. Osmanlı birlikleri taarruza başlayınca İngiliz savaş gemileri yoğun bir şekilde bombardımana başladı. Merkez Grubu'nda bulunan 14'ncü Alay Anzak mevzilerine 200 metre yaklaştığında çapraz makineli tüfek ateşiyle karşılaştı ve ağır zayiat verdi. Mustafa Kemal topçu ateşinin merkeze yoğunlaşmasını istedi ancak, makineli tüfek ateşi karşısında Anzaklar bulundukları yerden sökülemedi. 25 taburdan oluşan Anzak birliklerinde çok sayıda bulunan makineli tüfekler nedeniyle, 19'ncu Tümen Komutanı tüm ihtiyatları da muharebeye sokmuşsa da ilerleme kaydedilemedi.

> *"Benimle beraber burada muharebe eden bütün askerler kesinlikle bilmelidirler ki, bize verilen namus görevini tam olarak yerine getirmek için bir adım geri gitmek yoktur. Rahatlıkla uyuma yolunu aramanın, bu rahatlıktan yalnız bizim değil, bütün milletimizin ebedi olarak yoksun kalmasına sebep olacağını hepinize önemle hatırlatırım. Bütün arkadaşlarımın, fikir birliğinde olduğuna ve düşmanı denize dökmedikçe yorgunluk belirtisi göstermeyeceklerinde şüphem yoktur."*[18]

1 Mayıs taarruzu 24 saat sürdü ancak bir sonuç alınamadı. Türk tarafının 13'ncü, 15'nci ve 33'ncü Alayları'nın toplam zayiatı 25 subay ve 1885 askerdi[19]. Bu olaydan hemen sonra 19'ncu Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal, Başkumandan Vekili Enver Paşa 3 Mayıs 1915'te yazdığı mektupta şu dikkat çekici satırları kaleme aldı:

> *"Evvelce Zatıâlilerinize her mıntıkanın bütün mıntıkalarla olan farkının önemini arz etmiştim. Maydos mıntıkası kuvvetlerine kumanda ettiğim zaman aldığım tertibat ile düşmanın karaya çıkmasına imkân verilmeyebilirdi. Von Sander Paşa hazretleri bizi, Bizim orduları, bizim memleketimizi tanımadığı ve layıkıyla araştırmada bulunacak kadar bir zamana sahip olmadığından, sahilde çıkarma noktalarını tamamen açık bırakacak tertibat almış ve bugün düşmanın karaya asker çıkarmasını kolaylaştırmıştır.*
>
> *Ben, Arıburnu arazisine düşmanın dört tugayı çıktığı zaman mıntıka kumandanlığını yürüten Albay Halil Sami Bey tarafından haberdar edildim. Bu kuvvetin sol kanadına taarruz ettim ve hepsini denize döktüm. Fakat düşman aynı derecede kuvveti aynı mıntıkaya tekrar çıkardı ve karşı taarruz yaptı. Bunu def ettim. Tümenime katılan kuvvetlerle, tekrar üstün kuvvete*

17 Aydemir, *Tek Adam,* c. I, s. 241-242.

18 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı,* c. V/II, Ankara 1978, s. 161; Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe,* s. XXV.

19 1 Mayıs taarruzu hakkında geniş bilgi için bkz; Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu,* s.75-86.

taarruz etmekten başka çare bulamadım. Ve yine düşman kuvveti mahvedildi. Fakat düşman üçüncü defa olmak üzere tekrar kuvvet çıkardı. Bu defa da yine düşmana taarruz ediyorum. Kıtalarım hücum mesafesinde düşmanla karşı karşıya bulunuyor. Arazinin engelleri, maiyet kumandanlarının sevk ve idaredeki beceriksizlikleri yüzünden kati netice henüz elde edilemiyor.

Bu vaziyetimizle dahi, düşmanın Boğaz'ı zapt etmek üzere çıkardığı kuvvetleri imha edilmiş ve müdafaa vaziyetinde muhafazaya çalıştığı harekât üslerine uzaktan yeni kuvvetler getirmekle meşgul olduğu inancındayım.

Vatanımızın müdafaasında kalp ve vicdanları bizim kadar çırpınmayacağına şüphe olmayan başta von Sanders olmak üzere bütün Almanların fikirlerinin üstünlüğüne itimat etmemenizi kati surette temin ederim. Bizzat buraya teşrif eder, umumi vaziyetimizin icaplarına göre bizzat sevk ve idare etmeniz münasip olur kardeşim.

19. Tümen Kumandanı Yarbay Mustafa Kemal"[20]

İngilizler 9/10 Mayıs ve 13/14 Mayıs gecesi Bombasırtı mevzilerine baskın düzenlediler. Mustafa Kemal bu olayı şöyle anlatmaktadır:

"*Biz kişilerin kahramanlık sahneleriyle meşgul olmuyoruz. Yalnız size Bombasırtı olayını anlatmadan geçemeyeceğim. Karşılıklı siperler arasındaki mesafe sekiz metre, yani ölüm muhakkak... Birinci siperdekiler, hiçbiri kurtulmamacasına hepsi düşüyor, ikincidekiler, onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar imrenilecek bir soğukkanlılık ve tevekkülle biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, hiç ufak bir fütur göstermiyor; sarsılmak yok! Okumak bilenler ellerinde Kuran-ı Kerim, cennete gitmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler kelime-i şahadet çekerek yürüyorlar. Bu, Türk askerindeki ruh kuvvetini gösteren şayan-ı hayret ve tebrik bir misaldir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale Muharebesi'ni kazandıran, bu yüksek ruhtur."*[21]

Osmanlı Orduları Başkomutan Vekili Enver Paşa, 11 Mayıs 1915 tarihinde Gelibolu Yarımadası'na geldi ve 5'nci Ordu Komutanı Liman von Sanders'le görüşerek Arıburnu bölgesinde İngilizlerin denize dökülmesi konusunda yeni bir plan hazırladı. Enver Paşa, 3'ncü Kolordu Komutanı Esat Paşa'yı da ziyaret etti ve taarruz konusunda ısrarlı olduğunu gösterdi. Enver Paşa'nın ziyaretinden sonra Arıburnu Cephesi'ndeki birliklerde yeni düzenlemeye gidildi.

20 *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* c. I, s. 218; Nusret Baycan, *Atatürk ve Askerlik Sanatı,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, s. 121.

21 Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe,* s. XXV.

25 Nisan 1915 tarihinde çıkarmanın başlamasından 17 Mayıs tarihine kadar geçen 23 günlük sürede Arıburnu'ndaki tüm birlikler 19'ncu Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal'in komutası altında idi. Yeni düzenleme ile komutanlık Esat Paşa'ya devredildi. Esat Paşa karargâhını Maltepe'den Kemalyeri'ne taşıdı. Mustafa Kemal ise 19'ncu Tümeni idare ettiği savaş yerini Conkbayırı civarındaki yeni yerine kaydırdı. Mustafa Kemal, 17 Mayıs 1915'te Kemalyeri'de "*Muhterem Asker Arkadaşlarıma Kumanda Vedaımdır*" başlığı ile şu mesajı yayımladı:

> "*Bugüne kadar kumandası bende bulunan Arıburnu kuvvetlerinin yeni birliklerle büyüyen bugünkü vaziyeti, 3'ncü Kolordu ve Kuzey Grubu Kumandanı Muhterem Paşa hazretlerinin emir ve kumandayı bizzat üstlenmelerini gerektirmiştir. 25 Nisan'dan bugüne kadar geçen 23 gün zarfında hilafet ve saltanat makamının anahtarı olan Çanakkale Boğazı'nı düşürmek maksadıyla vatanımıza ayak basan düşmanı kumandam altında yaptıkları aralıksız ve kahramanca hücumlarıyla Osmanlı tarihinde bir şan ve namus sayfası oluşturan 19'ncu Tümenimden başka 27'nci, 64'ncü, 33'ncü, 25'nci ve 5'nci Tümenlerin 13'ncü, 14'ncü, 15'nci Piyade ve 5'nci, 7'nci ve 9'ncü Topçu Alayları'nın muhtelif süvari, istihkâm bölükleriyle öteki kıtaların kumandan, subay ve erlerine bu dakikada kumanda vedası ederken takdir ve hürmetlerimi belirtmeyi borç sayarım.*"[22]

Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa 18 Mayıs 1915 günü saat 20.00'de Arıburnu için taarruz emrini yayımladı. Emre göre taarruz baskın şeklinde planlanmıştı. Dört Tümenden oluşan Osmanlı kuvvetleri üç buçuk kilometrelik dar bir şerit üzerinde taarruzu gerçekleştireceklerdi[23]. 19 Mayıs 1915 günü saat 03.00'da başlayan taarruz tüm cephe boyunca kanlı bir savaşa sahne oldu.

19 Mayıs gündüz taarruzlarında tüm ihtiyatlar da cepheye sürüldü. Ancak Anzak birliklerinin makineli tüfek ateşi karşısında birlikler büyük kayıp verdiler. Bunun üzerine 5'nci Ordu Komutanı Liman von Sanders'in onayı ve Kuzey Grup Komutanı Esat Paşa'nın emri ile bütün Arıburnu Cephesi'nde taarruzlar saat 10.00'da durduruldu.

19 Mayıs taarruzlarında siperlerinden çıkan Osmanlı askerleri, Anzak siperlerine ulaşıncaya kadar 200, 300 metrelik mesafeyi koşmak zorunda idiler. Makineli tüfekler bu mesafedeki askerlerin üzerine kurşun yağdırdılar ve pek çoğu şehit oldu. Buna rağmen sürekli taarruza devam edildi. Anzaklar bunun üzerine siperden bir Osmanlı subayı çıkınca ateşi kesip bütün bölük veya takımın siperden çıkmasını bekleyip sonra ateşe başlıyorlardı. Bu da kayıpları arttırdı. Osmanlı askerleri ancak küçük gruplar halinde Anzak siperlerine erişebildiler, onlar da şehit edildiler. 19 Ma-

22 Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu,* s. 133.

23 Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu,* s. 138-139.

yıs taarruzunda sadece Mustafa Kemal komutasındaki 19'ncu Tümen biraz ilerleme kaydedebildi. Taarruz saat 10.00'da sona erdirildi. Pek çok şehidin yanında yaralı da vardı. Ancak bu yaralılara müdahale etme imkânı olmadı ve onların içinden de pek çoğu bir süre sonra şehit oldu.

Mustafa Kemal, Mayıs sonunda bir arkadaşına şunları yazdı: "*Arıburnu'nda İngilizlerle muharebedeyim. Düşmanın esaslı kuvvetini ezdim. Kalanı da cesur kıtalarım tarafından kontrol edilen bir noktaya sürüldü. Pek yakında ümit ederim ki, düşmanın tam imhası haberini yakında alacaksınız.*"[24] Savaş bütün şiddetiyle devam ederken Mustafa Kemal 1 Haziran'da Albaylığa terfi etti. Savaş bütün hızıyla devam ederken Mustafa Kemal 5 Haziran 1915'te tüm birliklerine şu emri verdi:

> "*Düşmanın siperlere yapacağı piyade, makineli tüfek, topçu ve bomba ateşleriyle veya bundan başka herhangi bir vasıtayla hangi etkiyi yaparsa yapsın, yerini bırakan, siperini boşaltan askerlerden hangi rütbede olursa olsun bütün subaylara kadar, o anda orada bulunan üstü tarafından idam edilecek ve neticesi bana bildirilecektir.*
>
> *19. Tümen Kumandanı*
> *Albay Mustafa Kemal*"[25]

Mustafa Kemal, yazdığı bir mektupta şunları kaleme aldı:

> "*Psikolojik bir hadisedir ki, insan, hayatta bazı dostluklar elde etmek için fevkalade çalışmak ve fedakârlıklar yapmak zorundadır. Mesela siz bana sormuştunuz: "Siz ne zaman Albaylığa terfi edeceksiniz? diye. Benim cevabım şu olmuştu: "Bu, bir harp meydanında kazanılır."*
>
> *Siz bana karşılık verdiniz:*
>
> *"Bunu ispat ediniz."*
>
> *Sizin arzunuza uyarak beş günden beri Albayım...*
>
> *Düşmanlarımızı yere serdikten ve sevgili vatanımızı sükûnete kavuşturduktan sonra hemen sizi ziyarete koşacağım.*"[26]

Başka bir arkadaşına ise şöyle yazdı: "*İşte haberler: Daima büyük başarılarla savaşıyoruz. Ümit ederim ki, gümüş imtiyaz, altın harp liyakat madalyalarıyla ve*

24 Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları,* s. 64; *Milliyet,* 28 Kasım 1954; *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* c. I, s.221.

25 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi,* c.V, 3.Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1915-Ocak 1916), ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1980, s.569-571; *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* c. I, s.223.

26 Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları,* s.69; *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* c. I, s.225.

Almanya'nın demir haç nişanıyla dekore edildiğimi ve son defa da Albaylığa terfi ettiğimi duydunuz... Ben İstanbul'a yaralı gelirsem hanginiz beni tedavi etmek lütfünde bulunacak?"[27] Mustafa Kemal her zaman askerlerine güveniyor ve onları şöyle değerlendiriyordu:

> "*Gece gündüz, her gün çeşitli toplardan atılan şarapneller ve diğer mermiler başlarımızın üstünde patlamaktan geri kalmıyor. Kurşunlar vızıldıyor ve bomba gürültüleri toplarınkine karışıyor. Gerçekten bir cehennem hayatı yaşıyoruz.*
>
> *Çok şükür askerlerim pek cesur ve düşmandan daha kuvvetlidirler. Bundan başka manevi inançları, çok defa ölüme sevk eden emirlerimi yerine getirmelerini çok kolaylaştırıyor. Hakikaten, onlara göre semavi netice mümkün: Gazi ve şehit olmak. Bu sonuncusu nedir, bilir misiniz? Dosdoğru cennete gitmek... Orada Allah'ın en güzel kadınları, hurileri onları karşılayacak ve ebediyen onların arzusuna tabi olacaklar. Yüce saadet."*[28]

Mustafa Kemal'in askerlik hayatında Çanakkale Savaşları sırasında ikinci önemli dönüm noktasını, 9 Ağustos 1915'te "*Anafartalar Grup Komutanlığı'na atanması*" teşkil eder.

Mustafa Kemal, "*Anafartalar Muherebâtına Ait Tarihçe*" adlı eserinde bu konuda şunları dile getirir:

> "*Böyle karanlık ve belirsizlik içinde tanımadığımız kuvvetlerle yeni bir işin -üç günden beri üstlenen her kumandan ve kıtanın mağlubiyet ve perişanlığıyla sonuçlanan ve vatanın ya hayat veya ölümüne sebep olunabilecek mühim bir işin- başkaları tarafından başlanmış kanlı ve kaybedilmiş bir savaş meydanının sorumluluğunu üstlenmek o kadar basit bir durum olmasa gerek. Fakat ben, büyük bir iftiharla bu sorumluluğu kabul ettim.*
>
> *27. Alay Komutanı Yarbay Şefik Bey'i yerime bıraktım. Ona Tümen Cephesi'ne ait icap eden görüşlerimi söyledim. 6 Ağustos'tan beri devam eden muharebeler, beni üç gün ve üç gece uykusuzluğa ve sürekli mesaiye mecbur etmişti. Adeta hasta bir halde idim. Bunun için, fakat bundan sonra daha mühim bir sebep için Tümen baştabibi Hüseyin Bey'i beraber almak istedim. Binaenaleyh Hüseyin Bey'i ve bir de o gün şehit olan kahraman yaverim Mülazım Kazım Efendi'nin yerine bir süvari subayı alarak gece yarısından yarım saat*

27 Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları,* s.65; *Milliyet,* 29 Kasım 1954; *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* c. I, s.227.

28 Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları,* s. 65-66; *Milliyet,* 30 Kasım 1954; *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* c. I, s. 228.

önce 19. Tümen Karargâhı'ndan Çamlı Tekke'ye hareket ettim. Hareketimi Anafartalar Grubu Kurmay Başkanı'na telefonla bildirdim."[29]

Mustafa Kemal, 19.Tümen Komutanlığı'ndan ayrılmadan önce arkadaşlarına şu veda mesajını yayınlamıştı:

"*Anafartalar Grubu Kumandanlığı'nı üstlenmek üzere şimdi hareket ediyorum. 27. Alay Kumandanı Şefik Bey Tümen Kumandanlık Vekâletine tayin edilmiştir. Bugüne kadar bana, gayret ve fedakârlığınızla kazandırdığınız başarıyı, işbu yeni üstlendiğim vazifede dahi bana olan muhabbet ve itimadınızla tamamlayacağıma büyük güvenle sizinle veda ediyorum."*[30]

Mustafa Kemal, Anafartalar Grup Komutanı olarak bir durum değerlendirmesinde bulunduktan sonra saat 04.30'da hücum emrini vermişti[31]. Mustafa Kemal bu anı şöyle anlatmaktadır:

"*Süngüleri ve bir ayakları ileri uzatılmış olan askerlerimiz ve onların önünde tabancaları, kılınçları ellerinde zabitlerimiz kırbacımın aşağı inmesiyle demirden bir kitle halinde aslanca bir saldırıyla ileri atıldılar. Bir saniye sonra düşman siperleri içinde gökyüzüne yükselen bir sesten başka bir şey işitilmiyordu: Allah, Allah, Allah!.. Düşman silah kullanmaya vakit bulamadı. Boğaz boğaza kahramanca mücadele neticesinde ilk hatta bulunan düşman imha edildi."*[32]

Mustafa Kemal, Anafartalar Grup Karargâhından Conkbayırı'na dönerken, orada Ordu Komutanı ile karşılaştı. Ona, mevcut tümenlere ilâveten iki yeni alay daha verdiler. Taarruzda bu taze kuvvetleri de harekete getirecekti. Yalnız bu iki alayla, hatta ikisi yetişemese bile tek bir alayla da olsa, mutlaka taarruz edecekti.

Ordu Komutanı Liman von Sanders, kararı çok cüretli buldu. Mustafa Kemal'e şunları söyledi: "*Harekâtın sorumluluğunu kabul eden sizsiniz. Düşünceleriniz üzerinde katiyen tesir yapmak istemem. Ben düşüncelerimi yalnız mütalâa olarak söyledim..."*[33] Mustafa Kemal akşama doğru 05.30'da Conkbayırı cephesine hareket

29 Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe,* s. 28-29; *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* c. I, s. 433-434; İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918),* c. I, s. 59.

30 Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe,* s. 29; İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918),* c. I, s. 60.

31 Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe,* s. 55, İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918),* c. I, s.72;

32 *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* c. I, s. 447; Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe,* s. 55; İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918),* c. I, s. 73.

33 Aydemir, *Tek Adam,* c. I, s. 246.

etti. Yolculuğu maceralı geçti. Hatta bir aralık, yol boyunca kendisi atlı ve üstünde düşman uçağı garip bir yarışa da giriştiler. Etrafındakiler sağa sola dağıldılar. Fakat kendisi genç bir süvari teğmeni (sonra Orgeneral Zeki Doğan) ile uçağın inatlı saldırısı altında da yoldan ayrılmadılar. Conkbayırı'na varıp oraya çıkmak isterken bir geçit yerinde piyade ateşi ile karşılaştılar. Ama bir yerlerden bir yollar bulup Tümen karargâhına vardılar. Etrafında ne kurmayları, ne yaverleri vardı. Cephede bir düzen bulunmuyordu. Bazı yerlerde iki taraf 20-30 metre aralıkla siperlere gömülmüşlerdi. Ceset, kan taaffün, barut ve kirli kokular gene havayı doldurmuştu. Conkbayırı iki tarafın da elindeydi. Dört günden beri zaten herkes ateş içindeydi. Hele son iki günden beri birlikler boyuna ve karşılıklı taarruz halindeydiler. Asker yorgunluktan perişandı. Onun ise, o gün yeniden harbe sokacağı alaylar için akşamdan gönderebildiği emir, âdeta bir dilek mahiyetindeydi. "*Acaba askere, hiç olmazsa, bir sıcak çorba verilemez mi?*"[34] Fakat ilk bakışta göze çarpan şudur ki, herkeste büyük bir manevi kuvvet yüksekliği vardı. Onun kararı kısa ve kesindi: "*Düşmanı ani ve şiddetli bir baskınla yenmek*" Düşmana mesafe zaten 20-30 adım. Tertibat şu: "*Tüfek yok, top yok. Süngü takılacak ve harp safı nizamında hücum yürüyüşü ile düşmanın üstüne saldırılacaktır. Sonra süngü süngüye, boğaz boğaza hesaplaşma... Ve esas karar şudur: Düşman mahvedilecektir.*"[35] Mustafa Kemal'in Çanakkale Savaşları sırasındaki ikinci evresi 9 Ağustos'ta başlamış ve "*Anafartalar Kahramanı*" olarak tarihe geçecek olan bir unvanla noktalandı. Mustafa Kemal, bu başarısı ile tarihe yeni bir yön verme misyonunu yerine getirdi.

İngiliz yazan Alan Moorehead, *Gelibolu* kitabında şunları yazar: *"O genç ve dâhi Türk Şefinin (Mustafa Kemal'in) o esnada orada bulunması, müttefikler bakımından, talihin en acı darbelerinden biridir."*[36]

Mustafa Kemal, düşmanın çekileceğini sezinledi. Düşmanın Gelibolu topraklarında başarı şansı kalmadığını anladı. Düşmanın sessizce kaçmasına meydan bırakmamak, ona son cezasını da vermek için yeni bir taarruz teklif etti.

> "*Başkumandan Vekili Enver Paşa Hazretlerine*
>
> *Rahatsızlığımdan dolayı yüksek iltifat ve teveccühlerinize özel olarak teşekkür ederken, bendenizi yakında meydana gelmesi muhtemel vakalar için hazırlanan kuvvetin başında da bulundurarak zat-ı devletlerine daha büyük hizmetler verilmesine mazhariyetle taltif buyuracağınızdan eminim.*
>
> *21 Eylül 331 (4 Ekim 1915)*
> *Anafartalar Grubu Kumandanı*
> *Albay Mustafa Kemal"*[37]

34 Aydemir, *Tek Adam,* c. I, s. 247.

35 Aydemir, *Tek Adam,* c. I, s. 252-253; ayrıca bkz., Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe,* s. 34-35.

36 Alan Moorehead, *Gelibolu,* (çev. Ali Cevat Akkoyunlu), 3.baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2002, s. 325.

37 *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* c. I, s. 271; İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918),* c. I, s. 76.

Fakat ona verilen cevap, artık bir tek asker bile feda edecek durumda bulunulmadığıdır. Mustafa Kemal'in teklifi gibi, yüksek kumandanlığın bu ret gerekçesini de, aynı iyi niyetle ve sağduyu ile değerlendirmek yerinde olur. Bu cevaptan sonra artık O'nun için Gelibolu'ya veda vaktiydi. Tarih 10 Aralık 1915'i gösteriyordu. Yerine ise 1921 yılından başlayarak Cumhuriyet döneminde de 1944'e kadar Genelkurmay Başkanlığı yapacak olan Fevzi Paşa atandı.

Mustafa Kemal, Çanakkale Savaşları sırasında Gelibolu yarımadasında 289 gün görev yaptı. Bu sürenin 166 günü 19.Tümen Komutanlığı, 123 günü ise Anafartalar Grup Kumandanlığıydı. Ama Mustafa Kemal'in Türk ulusuna karşı görevi ve sorumluluğu daha yeni başlıyordu. İlk ışık Çanakkale'de parlamıştı.

Şevket Süreyya Aydemir'e göre; bir savaş günü, bir insanı on yıl yaşlandırabilir. Çünkü ateş altında insan, kendi hayatı ile oynar. On yıllık tabii ve arızasız bir yaşayışın hiçbir anında insan, kendi hayatını, kozları başkalarının, yani düşmanının elinde olan böyle açık ve kesin bir oyuna vermiş değildir. Fakat eğer o harp gününde teraziye konulan yalnız sizin kendi hayatınız değil de, yüzlerin, binlerin, on binlerin de hayatı ve sorumluluğu ise, işte o zaman Mustafa Kemal'in dediği gibi, "*ölümden daha ağır olan*" bu sorumluluk içinde yoğrulan karar adamının duydukları ve çektikleri, onu bir günde "*insanüstü*" kılabilir.

Çanakkale Savaşları'ndan sonra Mustafa Kemal'in ünü bütün yurda yayıldı. Başkomutan Vekili Enver Paşa onu kıskanmakta ve Gelibolu'da bir ordudan çok olan 11 tümen ve bir süvari tugayına komuta eden Mustafa Kemal'in rütbesinin generalliğe yükseltilmesini geciktirdi. 1 Nisan 1916'da Kafkas Cephesi'ne giderken Generalliğe yükseltildiğini haber aldı.

Anafartalar Komutanı Mustafa Kemal'in İstanbul'dan gelen misafirlerle görüşmesi, 14 Ekim 1915.

Çanakkale Kahramanlarından General Mehmet Esat (Bülkat) Paşa'nın Askerî Hayatı

Mustafa BIYIKLI* & Hatice KAPLAN**

Esat Paşa, 18 Ekim 1862 yılında II. Murad'ın fethettiği Yanya'da (Epir, Yunanistan) doğdu.[1] Esat Paşa'nın kendi yazdığı biyografisinde 1456 tarihinde Selanik'e gelen Taşkentli Mehmet Kaçı'nın soyundan geldiğini, Mehmet Kaçı'nın Sultan II. Murad zamanında Yanya'yı teslim alan kişi olduğunu söylemektedir. Yanya Emlak müdürü Vehib Efendinin torunu, Yanya Belediye başkanı Mehmet Emin Efendi'nin oğludur.[2]

Mehmet Emin Efendi, Fatma Hanım ile 1273 Kânun-ı Evvel'inde evlendi ve Hatice Saadet, Mehmet Ali, Esat, Nakiyüddin, Vehip, Vehip (Paşa) ve Kazım dünyaya geldi. Bunlardan Mehmet Ali, Vehip ve Kazım vefat etttiler. Mehmet Emin Efendi'nin çocuklarının ilk isimlerini "Mehmet" olarak koyması dikkat çekicidir. Mehmet Emin Efendi; Vehip Paşa'ya "Mehmet Vehip", Esat Paşa'ya "Mehmet Esat", Nakıyüddin'e ise "Mehmet Nakıyüddin" isimlerini verdi.

En büyük çocuk olan Esat Paşa ve kardeşi Vehip Paşa askerlik mesleğini seçerek, Osmanlı Devleti'nin değişik yerlerinde görev yaptılar. İkisinin komutanlıkları, Yanya Savunması'nda ve Çanakkale Savaşı'nda kesişti. Diğer kardeşi Mehmet Nakıyüddin ise adalet mesleğini seçti.[3] Soyadı Kanunu'nun çıkmasından sonra üç kardeş farklı

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
** Kütahya Dumlu Pınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

1 Sermet Atacanlı, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*, MB Yayınları, İstanbul 2008, 4. bs., s. 22.

2 *Balkan Harbi'nde Yanya Savunması ve Esat Paşa*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, s. 97.

3 Yüksel Nizamoğlu, *Vehip Paşa (KAÇI)'nın Hayatı ve Askeri Faaliyetleri*, (Basılmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2010, s. 12.

soyadları aldılar. Vehip Paşa "Kaçı", Esat Paşa "Bülkat", Nakiyüddin Efendi'nin oğlu Arif Kazım ise "Taşkent" soyadını kabul etti.[4]

İlk ve orta öğrenimini Yanya'da yaptıktan sonra, 1879 yılında Manastır Askeri Lisesi'nin giriş sınıfına kayıt oldu. Bir yıl sonra İstanbul'da Kuleli Askeri Lisesi'ne nakil oldu. 1884 yılında Pangaltı'da (Harbiye) bulunan Harp okuluna girerek, okulu birincilikle bitirdi. Teğmen rütbesiyle kurmay sınıfına geçip, bir sene sonra üsteğmenliğe yükseldi.[5] 1890 yılında Erkan-ı Harbiye Mektebinden kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu.[6]

1890 yılında Alman ordusuna staj için gönderildi.[7] Haziran ayı başında Strazburg'da 138.nci Prusya Alayı'nın 12.nci bölüğünde, yüzbaşılık rütbesi Alman hükümeti tarafından kabul edildi. Alman uyruğuna girerek, Alman teğmeni rütbesiyle takım komutanı olarak atandı. 1891 yılının Haziran ayında Alman üsteğmeni rütbesine yükseldi. Aynı günlerde Strazburg'da bulunan 15nci Topçu Alayı'na nakledilerek, bu alayın 9.uncu bataryasında takım komutanlığı yaptı. Bu tümende bir yıl kurmay olarak hizmet etti. Aynı yıl içerisinde yapılan kolordu kurmay gezilerine ve Alman manevralarına katıldı. Almanya'da başarılı olanların padişah tarafından terfileri yapıldığından 5 Kasım 1893'te binbaşı oldu. Genelkurmay 2inci şubesinde görev aldı.[8] Daha sonra Von Der Goltz Paşa'ya yardımcı olarak atandı.[9]

1895 yılında Harp Akademisinde Kurmay görevleri öğretmeniyken Yarbaylığa yükseltildi. 1897 yılında Yunan Savaşı'nda Alasonya Ordusu emrindeki faydasından dolayı rütbesi savaş alanında Albaylığa yükseltildi. 1899 yılında Harp Okulu Eğitim Başkanlığına getirildi. Bu okulda pek çok başarılı hizmetlerde bulunduğundan[10] 28 Kasım 1901 yılında tuğgeneral, 27 Kasım 1906'da Tümgeneralliğe yükseltildi.[11] Esat Paşa'nın okuldaki bu hizmetleri sırasında Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa, Hafız Hakkı, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bey, Kazım Karabekir Paşa, Yakup Şevki gibi onun yetiştirdiği öğrencileridir.[12]

4 Hatice Işıldak Kara, *Çanakkale Savaşlarına Katılan Türk ve Alman Generaller*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), DPÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2009, s. 13.

5 *Balkan Harbi'nde Yanya Savunması ve Esat Paşa*, s. 97.

6 Murat Duman, *Cumhuriyetimizin Önsözü Çanakkale*, Ares Kitap, İstanbul 2006, 4.bs., s. 236.

7 *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları*, (haz. İhsan Ilgar), Baha Matbaası, İstanbul 1975, s. 299; "Esat Paşa", *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*, Milliyet Yayınları, c. 8, İstanbul 1986, s. 3804.

8 *Balkan Harbi'nde Yanya Savunması ve Esat Paşa,* s. 98.

9 Ergun Göze, *Çanakkale Kumandanlar Savaşı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2003, s. 129; "Esat Paşa", Meydan Larousse, Büyük Lugat ve Ansiklopedi, c. 6, Sabah Yayınları, s. 369; "Esat Paşa" Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, c. IV, Anadolu Yayınları, İstanbul, s. 2033-2034.

10 Ilgar, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları*, s. 299.

11 Mete Tunçoku v.d., (Haz.), *Çanakkale Kahramanları (1915)*, Çanakkale Valiliği, Aynalı Gazetecilik ve Matbaacılık,(t.y), Çanakkale, s.13.

12 Ilgar, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları*, s. 299.

Esat Paşa, Harp Okulu'ndaki sekiz yıl devam eden ders nazırlığı günlerinden bahsederken: "Öğretim Kurulu Başkanlığım zamanında yetişmiş olan birçok kurmay, mümtaz ve muharip subaylar arasında Atatürk ve İnönü gibi dahiler de vardır" demektedir.[13]

15 Temmuz 1907'de Selanik'te bulunan Üçüncü Ordu Müşir Vekilliğine getirildiyse de İttihat ve Terakki Partisi'nin ordu içerisindeki gizli çalışmalarına engel olmamak suçu ile 11 Haziran 1908'de açığa alınarak İstanbul'a getirilip Askeri Mahkemeye verildi.[14] Her sabah Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'nın dairesine gidip, akşamüstü doğruca gitmek şartıyla evinde ikamete memur edildi. Meşrutiyetin ilanı üzerine bu zorunluluk ortadan kalktı. 10 Ağustos 1908 yılında Dördüncü Ordu Kurmay Başkanlığı'na ve 13 Nisan 1909 tarihinde Genelkurmay İkinci Başkanlığı'na, daha sonra Genel Levazım İşleri Başkanlığı'na atandı. Genel Levazım İşleri Başkanlığı'ndan istifa ettikten sonra 16 Mart'ta, Piyade Müşavirler Kurulu Başkanlığı'na atandı. 1911 yılında Gelibolu'da 5.Nizamiye Tümeni, çok geçmeden de Tekirdağ 2inci kolordu ve 12 Temmuz 1911'de İşkodra Mürettep Kuvvetleri Komutanlığına atandı.

İtalya'nın savaş ilan etmesi üzerine 16 Eylül 1911 yılında Yanya Bağımsız tümen komutanı ve seferberlik projesi gereği 10 Ekim 1911 yılında Yanya Kolordusu Komutanı oldu.[15] Yunanlılar tarafından Yanya'nın 16 Şubat 1913'te işgaline kadar bütün muharebeleri idare etti.[16] Harp Akademisi'nden kurmay subay olarak çıktıktan sonra, birçok askeri görevde bulunan Esat Paşa, asıl ününü Balkan Harbi sırasında yaptı ve Kolordu Komutanı olarak bulunduğu Yanya'yı Müstahkem Mevki Komutanı kardeşi Kaymakam (Yarbay) Vehip Bey (sonradan paşa) ile birlikte aylarca savundu.[17]

Balkan Savaşı sonrası, İstanbul'a dönüşünde Tekirdağ 3.Kolordu Komutanlığına atandı. Bu komutanlık, Esat Paşa'nın askeri kariyerinin Çanakkale safhasının başlangıcını oluşturacaktır.[18] Çanakkale Savaşı'nda 9 Temmuz 1915-29 Eylül 1915 yılları arasında Arıburnu (Kuzey grubu), 3. Kolordu (5, 7, 9, 19. tümenler) komutanı sıfatıyla Conkbayırı'nı büyük fedakarlıklarla savundu.[19]

Çanakkale Savaşları'nda gösterdiği başarı ile bütün dünyaca tanınmış bir komutan olan Esat Paşa,[20] hizmetlerinden dolayı yeniden korgeneralliğe yükseltildi.[21]

13 *Balkan Harbi'nde Yanya Savunması ve Esat Paşa*, s.100.

14 Ilgar, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları*, s. 299.

15 *Balkan Harbi'nde Yanya Savunması ve Esat Paşa*, s.100-101.

16 Turhan Seçer, *Destanlaşan Çanakkale Deniz Kara Hava Savaşları Bütün Yönleriyle Anılar ve Yorumlar,* Kastaş Yayınevi, İstanbul 2005, s. 456.

17 Atacanlı**,** *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*, s. 22.

18 Atacanlı, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*, s. 23.

19 M.Orhan Bayrak, *Çanakkale Savaşları*, Birharf Yayınları, İstanbul 2005, s. 45.

20 Mehmet İhsan Gençcan, *Çanakkale Savaşlarından Altın Harfler*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1997, 6. bs., s. 52.

21 Yusuf İzzettin Barış, *Çanakkale Savaşları*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli 2008, s. 197.

Goltz Paşa'nın 6.Ordu komutanlığına gitmesi üzerine, Esat Paşa 1.Ordu komutanlığına atandı.[22] Kayzer II. Wilhelm'e, Almanya'ya dönene kadar mihmandarlık yaptı. Yıldırım Ordusuna giden Liman Von Sanders'in yerine 1918 yılında Batum'da 5.Ordu Komutanlığına atandı.

Almanya'nın savaşta yenilmesi üzerine, Batum'dan İstanbul'a getirildi ve yeniden kurulan Birinci Ordu Komutanlığına atandı. Mütarekenin ilanı ile Birinci Ordu da lağvedildi. Daha sonra, askeri okullar ve İkinci Ordu Genel Müfettişliği'ne atandı. Askeri okulların adları var kendileri olmadığı için İkinci Ordu Genel Müfettişliğinden istifa etti. 22 Kasım 1919 yılında emekli oldu.[23]

Emekli olduktan sonra Salih Paşa kabinesinde Bahriye Nazırlığı (Deniz Bakanlığı) görevi yaptı. İki defa Yunanistan'a görev için gönderildi. Soyadı kanunundan sonra "Bülkat" soyadını alan Esad Paşa, 3 Kasım 1952'de İstanbul'da vefat etti.[24]

Esat Paşa'nın kendi kaleminden ele aldığı anılarında askeri görevlerini şöyle sıralamaktadır.

1- Osmanlı Yunan Harbi'nde Tümen Kurmayı,
2- Harp Okulu Öğretim Kurulu Başkanı
3- Üçüncü Ordu Müşir Vekili (o tarihlerde bir unvandı, bugün karşılığı yoktur.)
4- Dördüncü Ordu Kurmay Başkanı,
5- Dördüncü Ordu Müşir Vekili,
6- Genelkurmay İkinci Başkanı,
7- Genel Levazım İşleri Başkanı,
8- Piyade İstişare Kurulu Başkanı,
9- 5. Tümen Komutanı,
10- 2. Kolordu Komutanı,
11- İşkodra Mürettep Kuvveti Komutanı,
12- Yanya 23. Bağımsız Nizamiye Tümeni Komutanı,
13- Balkan Harbi'nde Yanya Bağımsız Kolordu Komutanı,
14- Tekirdağ'ında 3. Kolordu Komutanı,
15- Birinci Dünya Harbi'nde Çanakkale'de Kuzey Grubu Komutanı,
16- İstanbul'da Birinci Ordu Komutanı,
17- Bandırma'da Beşinci Ordu Komutanı,
18- Batum'da Üçüncü Ordu Komutanı unvanıyla ve ateşkes devresinde Bahriye Nazırı sıfatıyla hizmet etti.[25]

22 *On Yıllık Savaş Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*, (haz. İzzeddin Çalışlar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 143.

23 Fahrettin Öztoprak, "Osmanlı Paşaları- Mehmet Esat Paşa (1862-1952)", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi,* S. 271, İstanbul 2009, s. 45.

24 Atacanlı, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*, s. 23.

25 *Balkan Harbi'nde Yanya Savunması ve Esat Paşa,* s. 103-104.

Balkan Harbi'ndeki Faaliyetleri

Yanya Savunması denildiğinde ilk akla gelen kişi Esat Paşa (Korgeneral Esat BÜLKAT) dır.[26] Hayatı, askerliğin birçok dallarında başarıyla geçen bu değerli komutan, Yanya Savunması'ndaki dirayeti ile düşmanı, zaman zaman ümitsizliğe düşürdü.

Yanya Savunması Türk evlatlarının, Esat Paşa gibi değerli ve yetenekli komutanların emir ve komutasında bulundukları zaman, kendilerine düşen görevi başarıyla yapacaklarının gerçek bir hikâyesidir. Tarihe geçen bir destandır.[27]

Yanya, Müstahkem Mevkii'nin savunması çok büyük zorluklar içinde cereyan etti. Yanya, Sırp ve Yunan orduları tarafından kuşatıldı ve pusuya düşürüldü. Yanya Kalesi, Anavatanla irtibatı kesilen ve her tarafı düşmanla kuşatılan bir avuç asil Türk askerinin milli tarihlerini al kanlarıyla yazdıkları kahramanlıklarla savunuldu[28]

Doğu ve Batı ordularının her tarafta yenilip dağıldığı günlerde Esat Paşa'nın kolordusu, hiçbir şey olmamış gibi mücadelesini sürdürmekteydi. Diğer cephelerde Sırplar, Bulgarlar, Karadağlılarla ateş kesilmesi, İstanbul'da Babıâli baskınları olması, yeni hükümet kurulması, onları hiç ilgilendirmedi. Çünkü 18 Ekim 1912 tarihinde başlayan Yunan Savaşı ara vermeksizin devam etmekteydi.[29]

Yanya savunmasında dikkati çeken en önemli özellik, Yunan Ordusunun insan, silah ve lojistik imkânlarının çok üstün oluşu karşısında Türk kuvvetlerinin tam tersine Yunanlılara nazaran çok az insan gücüne silah ve harp gereçlerine, kıyafete sahip bulunuşu, sert geçen kış, sefalet derecesinde açlık ve buna eklenen hastalar ve yaralılar ile birlikte ağır şartlar altında, Türk komutanı Esat Paşa'nın görevini yürütebilmesidir. Ayrıca, daha acı bir durumda Arnavut asıllı erlerin, savunmanın en kritik zamanında kaçmaları, mevzilerini terk etmelerinden başka silahlarını da beraber götürmeleriydi.

Yanya Müdafaası'nda, Türk kuvvetlerinin mevcudu ortalama 15.000 insandan fazla değildi. Yunan kuvvetlerinin mevcudu en az 60.000 muharipti. Yanya müdafaası, bu anormal dengesizlikler sonucu çöktü. Ancak bu çöküş düşmana çok pahalıya mal oldu. Yunan ordusunun insan kaybının 15.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir.[30] Yanya'da hayatını kaybeden Türk subaylarının sayısı 450'idi. Bunların büyük çoğunluğu genç teğmenlerdi.[31]

26 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922) Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 39.

27 *Balkan Harbi'nde Yanya Savunması ve Esat Paşa,* s. 43.

28 İsmail Hakkı Okday, *Ankara'dan Yanya'ya*, Sebil Yayınları, İstanbul 1994, 2.bs., s. 39.

29 İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1988, s. 267.

30 *Balkan Harbi'nde Yanya Savunması ve Esat Paşa,* s. 93.

31 Okday, *Ankara'dan Yanya'ya*, s. 132.

Yanya muharebelerinde Esat Paşa'nın görevi, Makedonya ve Trakya askeri hareketlerinden bir sonuç husule gelene kadar Güney Epir'den ilerleyen düşman kuvvetlerini durdurmaktı. Karşılaşılan güçlüklere rağmen, kuvvetli bir şahsiyete sahip olan Esat Paşa, görevine son dakikaya kadar sadık kaldı. Esat Paşa'nın kale inşaatı için gerekli olan zamanı kazandırmak amacıyla zayıf kuvvetlerle ileri yürüyüşü ve daha kuvvetli düşman kolları karşısında asıl mevziye doğru geri çekilmesi doğru bir hareket ve asıl amaca uygundu.[32]

Bu savaşta Esat Paşa ve kale kumandanı Vehip Bey'in hareket tarzları takdire şayandı. Türk harp tarihinde, bu iki kumandanın Yanya Savunmasında gösterdikleri dirayet ve kahramanlık altın harflerle yazılacak şanlı bir sayfayı oluşturdu.[33]

Yunan orduları başkomutanı Veliaht Konstantin'in Esat Paşa'yı teslim olmaya çağıran yazısına cevaben Esat Paşa'nın veliahda yazdığı tarihi cevabı çok önemli ve manidardır:

> *"İnsanlık ve medeniyet adına yapılan asil teklifleri, aynı önem ve titizlikle inceledim. Derin saygılarımla bildiririm ki, cesur ordunuzun her ciddi teşebbüsüne karşı Allah'ın yardımıyla Yanya'yı savunmak için gerekli önlem ve araçlar mevcuttur.*
>
> *Askeri şeref ve namusun, bir kalenin savunucularına yüklediği görevin amacı, tek bir ere, tek bir atıma kadar uygulamada ısrar edileceğine inanıldığından dolayı, özellikle teşekkürlerimi belirtirim. Ancak, zatı asilaneleri gibi, ben de bir görev almış, her ne pahasına olursa olsun, onun yapılmasına ve bitirilmesine karar vermiş ve azmetmişimdir. Cesur ordunuzla çarpışmayı, sonuna kadar sürdürmek, şerefim gereğidir. Dökülen ve dökülecek olan kanlardan dolayı, insanlık ve medeniyet, beni ve ordumu kınamaz. İlahi adalet, bu sorumluluğu savaşa sebep olanlara yükler. Yüksek nezaketinize teşekkür eder, derin saygılarımın kabulünü rica ederim."* [34]

Esat Paşa'nın isteği üzerine, konsoloslar, Yunanistan veliaht prensine, şehrin teslim edilmesini sağlamak için çarpışmaların hemen durdurulmasını isteyen bir mektup kaleme aldılar. Yanya metropoliti, Esat Paşa'nın yaveri ve iki subay bu mektubu Yunan mevzilerine iletmekle görevlendirildi.[35] Dört buçuk aylık Yanya Savunması'ndan sonra Esat Paşa, 6 Mart'ta teslim olmaktan başka çare kalmadığını anladı. Ateş kesildi, 6

32 Okday, *Ankara'dan Yanya'ya*, s. 137.

33 Okday, *Ankara'dan Yanya'ya*, s. 140.

34 Ilgar, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları*, s. 300; *Balkan Harbi'nde Yanya Savunması ve Esat Paşa*, s. 82-83.

35 Guy Chantepleure, *Kuşatılmış Kent Yanya Ekim 1912-Mart 1913*, (çev. Fazıl Bülent Kocamemi), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2010, s. 102.

Mart 1913 tarihinde Yanya teslim edildi. 9 Ekim 1431 yılından beri 482 yıldır Hükümet Konağı'nda dalgalanan Türk bayrağı indirilerek yerine Yunan bayrağı çekildi.[36]

Esat Paşa, 8 Mart 1913 yılında Yunanlılara esir düşerek 2 Aralık 1913'te esaretten kurtuldu.[37] Yanya eski kumandanı Esat Paşa, Atina'da esir bulunduğu süre içerisinde esirlerin isim ve rütbelerinin yer aldığı cetveller hazırlandı. Bu cetveller esirleri teslim eden Yunan askeri ile Osmanlı askerleri tarafından imza altına alındı.[38] İşin ilginç tarafı, her iki komutan, Esat Paşa ile Yunan Veliahdı Konstantin yakın arkadaştı. Berlin Harp Akademisi'nde aynı sınıfta okudular ve birbirleri ile yakın dost oldular. Kader iki arkadaşı bu savaşta karşı karşıya getirdi.[39]

Esat Paşa, anılarında esaret olayını şöyle anlatmaktadır:

> *"Balkan Harbinde, 5 Mart 1913 gününe kadar, Yanya ve civarını düşmanın üstün kuvvetlerine karşı, canımı siper ederek savundum. Bu tarihte Yanya'nın düşmesi sonucunda Yunan Ordusu'na esir düştüm. Askerimizin azlığına rağmen gösterilmiş olan kahramanca direnişi takdir eden Yunan Başkomutanı (sonradan kral oldu) Konstantin kılıcımı almadı. Ve beni esir addetmemiş gibi davrandı. Atina civarında Kifisya Mesiresinde Mela Oteli'nde ikametime müsaade etti."* demektedir.[40]

Çanakkale Savaşları'ndaki Faaliyetleri

18 Mart 1915 tarihinde Çanakkale Boğazı'nda yenilgiye uğrayan İtilaf Devletleri, hem kendi kamuoyunda hem de dünya kamuoyunda önemli derecede prestij kaybettiler ve hayal kırıklığına uğradılar. Bundan dolayı kaybettikleri prestijlerini kazanmak için İstanbul'u ne pahasına olursa olsun ele geçirmenin yeni yollarını aramaya başladılar.[41]

Türk Genel Kurmayı da bu noktadan hareketle yalnız donanmayla başarıya ulaşılamayacağını, harekâtın karadan da denenebileceğini düşünerek Gelibolu yarımadasına yapılabilecek çıkarma operasyonuna karşı, bölgedeki kara birliklerini güçlendirmeye karar verdi.[42]

36 Artuç, *Balkan Savaşı*, s. 271.

37 Tunçoku v.d., a.g.e., s.14.

38 Nebahat Oran Arslan, Fadimana Fidan ''Balkan Savaşları Sonrasında Yunanistan'da Kalan Türk Esirler Meselesi", Türk Dünya İncelemeleri Dergisi, XII/2, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, İzmir 2012, s.256.

39 Artuç, *Balkan Savaşı*, s. 271.

40 *Balkan Harbi'nde Yanya Savunması ve Esat Paşa,* s. 101.

41 Seçer, *Çanakkale Deniz Kara Hava Savaşları,* s. 106.

42 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915),* c. V, I. Kitap, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Yayınları, Ankara 2012, s. 193.

3. Kolordu seferberlik ilanından itibaren bölgedeydi ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya göre Rumeli yakasından 1.Ordu, Anadolu yakasından 2.Ordu sorumlu olmalıydı. 1913 yılından beri orduyu ıslah etmek için İstanbul'a gelen ve seferberlik ilanından sonra Mareşal rütbesiyle 1.Ordu'nun başına getirilen General Liman von Sanders, Enver Paşa'nın bu fikrine karşı çıktı. Sanders'e göre, Çanakkale Boğazı'nın savunmasından ayrı bir ordu sorumlu olmalıydı.[43] Yarımada üzerinde bulunan kuvvetlerin sayısı artırılarak Saroz Körfezi'nden Anadolu yakasındaki Beşige burnuna kadar olan sahilleri savunmakla görevli 5. Ordu kuruldu.[44] Enver Paşa tarafından 24 Mart'ta yeni kurulan 5. Ordu komutanlığının başına Liman von Sanders getirildi.[45] Bu duruma, "*Hemen olumlu karşılık verdim ve şunu ekledim*" der Liman von Sanders, olumlu karşılık verdi ve şunu ekledi: "*Oradaki birlikler hemen takviye edilmelidir, çünkü kaybedecek vakit kalmamıştır*"[46]

5. Ordu, Gelibolu Yarımadası'nda General Esat Paşa komutasındaki üç tümenli 3. Kolordu, Anadolu yakasında Alman Weber Paşa emrinde iki tümenli 15. Kolordu ile Yarbay Mustafa Kemal komutasında ordu ihtiyatı olarak Maydos (Eceabad)'da bulunan 19. Tümen olmak üzere toplam 6 Tümenlik bir kuvvetten oluşmaktaydı.[47]

Savaş bulutları Türkiye üzerinden görüldüğü zaman, Çanakkale Bölgesinde yalnızca 9. Tümen ve Jandarma birlikleri vardı. Savaşın ilanından sonra ilk olarak 72.Tümen ile Kolordu karargâhı geldi ve daha sonra 19. Tümen bölgeye getirildi. Müttefik kuvvetlerin saldırısı başladığı zaman Gelibolu Yarımadası'nın Bolayır'dan Anafartalar'a, Alçıtepeden Ağıldere'ye kadar olan kısım, 32. Kolordu tarafından tutuldu. 7. Tümen Deliyeni Limanı'na kadar olan bölgede görev aldı. 7. Tümenin güneyine 7. Jandarma taburu yerleştirildi.[48]

7. Tümenin kuruluşunda 19., 20. ve 21. piyade alayları, 9. Tümenin kuruluşunda 25., 26., 27. Piyade Alayları, 19. Tümenin kuruluşunda 57, 72, 77.nci Piyade alayları görev almaktaydı.[49]

5. Ordunun asker sayısı 84.000 müttefiklerin ise 75.000 idi. Müttefiklerin donanma hariç 140 topu varken Türk ordusunun 72 topu vardı. Türk asker sayısı düşmandan 9.000 kişi fazla olsa da, bu sadece sayısal bir görüntüydü. Savaş gücünü belirleyen

43 Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum-Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Kitap Yayınları, İstanbul 2003, 2. Baskı, s. 111.

44 Ellis Ashmead Bartlett, *Çanakkale Gerçeği*, (haz. Muzaffer Albayrak), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 29.

45 Tuncay Yılmazer, *Alçıtepe'den Anafartalar'a Çanakkale Kara Muharebeleri, Yeditepe Yayınları*, İstanbul 2005, 2. Baskı, s. 16; Salih Gülen, *Tarihin Yıkılmaz Kalesi Çanakkale*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2009, 2. bs., s. 33.

46 Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, (çev. Örgün Uğurlu), Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, 1999, s. 79.

47 Bartlett, *Çanakkale Gerçeği*, s. 29.

48 *Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları*, (İhsan Ilgar-Nurer Uğurlu), Örgün Yayınları, İstanbul 2004, 2.bs., s. 30.

49 *Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları,* s. 39.

silah kalitesi, cephane özellikle ağır makineli tüfek ve top sayısıydı. Ve bunlarda düşmanda fazlasıyla bulunmaktaydı. Düşmanın sayısız orta ve hafif topu dışında 200'ün üzerinde ağır topu ve korkunç bir donanma topçu desteği vardı. Balonlar ve uçaklarıyla topçuları istediği hedefe yöneltmek ve ateşlerini düzenlemek imkânı ellerindeydi. Türk tarafı mantelli veya eski model dağ topuna birkaç mermi bulmak için kıvranırken, diğer tarafın çok daha mükemmel olan yedi misli güçlü topçusu ile örneğin Queen Elizabeth'in 38 cm.lik toplarıyla sayısız mermi savurması çok ürkütücüydü.[50]

Liman Von Sanders, 26 Mart 1915'te Gelibolu'ya gelerek göreve başladı ve aynı gün Bolayır'a hareket etti. Liman von Sanders bölgeyi arazi üzerinden de inceleyerek, yapmayı düşündüğü planları sıraladı.[51]

Liman von Sanders, birliklerin savunma pozisyonunun tamamen değişmesi gerektiğini düşünmekteydi.

> *"Elimdeki beş tümenin 26 Mart'a kadar olan düzenlerini tam olarak değiştirmek gerekmişti. Bu zamana kadar bunlar, başka bir temel düzene uyarak, eskiden olduğu gibi kıyı koruma birlikleri olarak bütün kıyı boyunca yayılmış bulunuyorlardı. Her ne kadar karaya çıkan düşman her tarafta bir miktar direnme görecekti ama, yedek kuvvet olmadığı için, çıkanların geri püskürtülmesini başaracak birlikler bulunmayacaktı. Verdiğim emirle, tümenlerin birliklerini toplu durumda bulunmalarını, kıyıda yalnızca güvenliği sağlayacak kadar kuvvet bırakmalarını sağladım. Çünkü biricik başarı şansımızın, hafif kuvvetlerle sürekli bir direnmeye değil her üç grubun hareketli savunmalarına bağlı olduğuna inanıyordum."*[52]

Aslında sistemin esası, çok üstün olan donanma ateşinden korunmak, cephenin geniş olması nedeniyle, her yere yetişemeyen birlikleri serbest manevra imkânları içerisinde kullanabilmek, savunmaya oynak ve esnek bir nitelik kazandırmaktı.[53]

Müttefik Devletler donanmasının 18 Mart 1915'te Çanakkale Boğazı'na karşı yaptığı deniz harekatının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, General Hamilton Lord Kitchener'e kara harekatı yapılmadan Boğaz'ın donanmayla geçilemeyeceğini bildirdi. Hamilton 25 Nisan 1915'te iki İngiliz ve bir Fransız tümeni ile bir Hint tugayını Seddülbahir bölgesine çıkarmayı, iki tümenden oluşan Anzak Kolordusu'nu da Kabatepe bölgesine çıkarmayı planladı.

50 İbrahim Artuç, *1915 Çanakkale Savaşı*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2004, s. 111-113.

51 Zekeriya Türkmen, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. IV, Değişim Yayınları, (ed. Mustafa Demir), İstanbul 2008, s. 2187.

52 Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 83.

53 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekatı*, c. V, 2. Kitap, s. 9.

25 Nisan çıkarmasından yaklaşık bir ay önce, Gelibolu'daki 5.Kolordu komutanlığına getirilen Mareşal Von Sanders'in düşüncesine göre, Müttefikler çıkarmayı Saros Körfezi'ne yapacaklardı. Bu nedenle Sanders, birliklerin çoğunu Saros Körfezi ile Anafartalar bölgesine, bir tümeni Seddülbahir bölgesine ve iki tümenli 15inci kolorduyu Anadolu yakasında bulundurmayı uygun buldu. Asıl kuvvetler geride yedekte tutulacaktı.[54]

Liman von Sanders'in savunma planı, kıyılarda zayıf kuvvetler bulundurmak, askerlerin büyük çoğunluğunu derinliklerde muharebeye hazır bulundurmak, bir çıkarma halinde müttefik kuvvetlerinin yerleşip güçlenmesine fırsat vermeden karşı taarruzlarla düşmanı denize dökmek esasına dayanmaktaydı.[55] 3. Kolordu komutanı General Esat Paşa, düşmanın kıyıya çıkmasına engel olmak için savunmayı kıyıda düşündü ve geride yeteri kadar ihtiyat bırakıp kıyının kuvvetle tutulmasını öngörse de [56] Liman Sanders Paşa bunu kabul etmedi.

Müttefikler çıkarma yapmaya 25 Nisan 1915 sabahı başladı. Saros Körfezi'nden Beşige Limanına kadar 120 km'lik kıyı boyunca faaliyet gösteriyorlardı.[57] İtilaf Devletleri'nin planlarına göre, çıkartma gerçek hedef olarak Seddülbahir ve Kabatepeye, şaşırtma hedefi olarak da Saros Körfezi, Kumkale ve Beşige'ye yapıldı.[58] 25 Nisan sabahı, Seddülbahir Bölgesine çıkarma yapan 29. İngiliz tümeni daha önceden tespit yaptıkları beş yere çıkarma yaptı. Bu yerler Hisarlık, Ertuğrulkoyu, Tepe koyu, İkizkoyu, Sığındere kumsallarıydı. Bu bölgeye çıkarılan birliklerin hedefi Alçıtepe ve Kilitbahir'i almaktı.[59]

General Liman Paşa, Saros Körfezi ve Anadolu kıyısına daha çok önem verdiği için, çıkarmanın Arı Burnu ve Seddülbahir'den başladığına dair haberler aldıktan sonra da ihtiyatlarını kullanmakta duraksadı.[60]

3. Kolordu Komutanı Esat Paşa'ya raporlar yağmasına rağmen, ancak Liman von Sanders henüz düşmanın ana hücum yerini tesbit edemedi. 3. Orduya gelen raporlarda 9. Tümenin elindeki araziyi koruduğu fakat durumun kritik olduğunu belirtiyordu. Liman von Sanders, Esat Paşa'yı Seddülbahir'e giderek buradaki muharebenin

54 A. Mete Tunçoku, *Anzakların Kaleminden Mehmetçik Çanakkale 1915*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s. 61.

55 Melike Bayrak, "1915 Çanakkale Cephesi'nde Anadolu Yakası Muharebeleri", *Yakın Tarih İncelemeleri-1 Çanakkale Savaşı,* (ed. Muzaffer Albayrak), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, 2. bs., s. 196.

56 Türkmen, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekatı", s. 2188; Enver Konukçu "Çanakkale Savaşlarında Türk ve Alman Komutanlarının İzlenimleri" *Çanakkale Savaşları Tarihi,* c. V, Değişim Yayınları, (ed. Mustafa Demir), İstanbul 2008, s. 2509.

57 Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu,* s. 60.

58 Fazıl Yazıcı, *Çanakkale'nin Bilinmezleri*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010, s. 52.

59 Aspinall C.F.Oglander, *Büyük Harbin Tarihi, Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı*, c. I, (çev. Tahir Tunay), Genelkurmay Askeri Matbaası, İstanbul 1939, s. 240.

60 Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu,* s. 60.

komutasını doğrudan üstlenmesini istedi.[61] Esat Paşa anılarında olayı şöyle anlatıyordu:

> "*Bir taraftan durumu bildirmek, gerekli emirleri almak üzere aynı zamanda Eceabat'a çabuk gidebilmek için bir araç istemek üzere otomobille kendisini aramaya gittim. Bolayır'a yaklaştığımda yanında yaveri Brike olduğu halde bir çalının arkasında dürbünüyle düşman gemilerini seyrederken buldum. Otomobilimi bir sırtın arkasına bıraktım, yürümeye başladım. Beni görünce düşman görür korkusuyla telaşa kapılarak "yere yat" işaretini verdi. Bunun üzerine yere yatmak zorunda kalarak sürüne sürüne yanına gittim... Kendisine, asıl çıkarmanın Arıburnu ile Seddülbahir'de başladığını ve Saros Körfezi'ne gelen bu gemilerin bir gösterişten ibaret olması muhtemel bulunduğuna söyledim. Bir an önce Eceabat'a gidip duruma el atabilmek için emrinde bulunan şirket vapurunun geçici olarak emrime verilmesini rica ettim. Düşman hakkındaki görüşümü yerinde buldu, karargâha dönüşe karar vererek şirket vapuruyla Eceabat'a gitmeme izin verdi. Yalnız kendisinden yapılacak hareket hakkında hiçbir talimat alamadım…*[62]

Yapılacak kara harekâtında hedef Alçıtepe ve Kilitbahir bölgesiydi. 18 Mart Deniz Savaşı'nda donanmaya ağır hasar verdiren set tabyalar (Baykuş, Soğanlı), merkez tabyalar (Rumeli Hamidiye ve Mecidiye) arkadan çevrilerek tahrip edilecek, tabyalar da etkisiz hale getirilerek donanmanın çok daha kolay boğazı geçmesi sağlanacaktı.

25 Nisan 1915 Gelibolu Yarımadası çıkarmasının en önemli kuvvetlerinden biri Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinden oluşan kolordu düzeyindeki karma birlikti. Mısır'da eğitim gören Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu'nun resmi yazışmalarında kullanılan A.N.Z.A.C. (Australian and New Zeland Army Corps) ifadesi kısa sürede bu birlikleri tanımlayan sembol oldu.

Müttefiklerin çıkarma günü olarak 23 Nisan düşünüldüyse de hava muhalefeti yüzünden 25 Nisan'a ertelendi.[63] Plana göre 25 Nisan 1915 sabahı Gelibolu Yarımadasının batı kıyılarına ve güney ucuna toplam yedi yerden ve Anadolu'da bulunan Kumkale bölgesine çıkarma yapacaklardı. Hedefleri Türkleri birden fazla yerden vurarak şaşırtmak ve bir an önce boğaz yolunu açmaktı. Seddülbahir'deki Ertuğrul koyu kumsalı ve Kabatepe çıkarma yapılan en önemli yerlerdi. Birincisinde karaya çıkan birliklerle yarımadaya hâkim olan Alçıtepeyi almak, ikincisinde ise Maydos'a varıp yarımadanın güneyini ele geçirmekti.

61 Yılmazer, *Alçıtepe'den Anafartalar'a Çanakkale Kara Muharebeleri,* s. 24.

62 Ilgar, Uğurlu, *Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları*, s. 37-38.

63 Tuncay Yılmazer, "Çanakkle Kara Savaşlarında 25 Nisan 1915 Çıkarma Harekâtı", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. IV, Değişim Yayınları, (ed. Mustafa Demir), İstanbul 2008, s. 2067-2069.

Arıburnu bölgesinin savunması, Limon von Sanders'in istekleri doğrultusunda hazırlandı. Ana kuvvet olarak kabul edilen 27.Alay Eceabat batısındaki Zeytinliklerde 1.ve 3. Taburları ile konuşlandı. Alayın 2.Taburu ise Arıburnu sahillerinde yaklaşık 12 km uzunluğunda olan Azmekdere-Çamtepe arasındaki bir araziyi savunmaktaydı. Arıburnu çıkarmasını ilk olarak karşılayan 27. Alayın 2.taburunun 8. bölüğüydü. 8. Bölüğün Asteğmen İbradalı Hayrettin Efendi komutasındaki 1.Takımı Balıkçı Damları bölgesinde, Asteğmen Muharrem Efendi liderliğindeki 2.Takım ise Haintepe'deydi. Tepe bu adı çıkarma sonrası üzerine kurulan Avustralya topçu bataryasının ateşleri yüzünden aldı. Bölük komutanı Faik Bey ise ihtiyatta bulunan 3.Takım ile boyun noktası denilen mevkideydi.[64]

Anzak askeri dolu filikalar sabaha karşı saat 04.45 civarında Arıburnu sahiline yanaştılar. Karaya çıkar çıkmaz Haintepe'den yaylım ateşi başladı.[65] 27. Alay komutanı M. Şefik Bey hatıralarında ateşin filikalar yanaşmadan önce başlaması gerektiğini bu şekilde düşmanın karaya çıkmadan daha fazla zayiat verebileceğini belirtmektedir.[66]

Bu esnada donanma bombardımanı başladı ve özellikle ikinci sırt adı verilen Kanlısırt-Kılıçbayırı arasını cehenneme çevirdi. Yüzbaşı Faik Bey, 3. Takımı alarak Yükseksırt bölgesine doğru ilerledi. Türk ateşi başlangıçta etkili oldu. Karaya ilk çıkanlar kendilerine verilen emir doğrultusunda sırtlara tırmanmaya başladılar. Bir bölümü de Türklerin Korku Deresi adını verdikleri Haintepe güneyindeki Şarapnel Vadisi'nden içeriye girdi. Haintepe'de ağır kayıplar veren 2. Takım sol tarafından çevrilmeye başladı. 60 Kişiden oluşan bir avuç Türk askeri daha ilk saatlerinde Haintepe'ye tırmanan çok sayıdaki Avustralya askerine fazla dayanamayarak, yarım saatlik bir çatışmadan sonra sadece yaralı takım komutanı ve sağ kalan birkaç kişi ile geri çekilmek zorunda kaldı.[67]

Balıkçı damları bölgesinden açılan çapraz ateş Avustralya askerinin bu bölgede ilerlemesini önlerken Gültepe civarındaki 5. ve 7. Bölük ise Kanlısırt'a doğru vuruşa vuruşa geri çekildi. Bu bölüklerin başarılı savunmaları Anzak çıkarmasının Kabatepe üzerine sarkmasına ve Kanlısırt'dan ileriye geçmesini önledi. Fakat saatlerin ilerlemesi ile birlikte Anzak askerleri Cesarettepe'ye çıkmayı başardı. Çıkarmanın ilk saatleri Türk askerlerinin aleyhine gelişmekteydi. Palamutluk ve Kabatepe bataryalarından gün aydınlanınca yapılan topçu ateşleri müttefiklere kayıp verdirse de ilerlemelerini engelleyemedi. Sabah saat 06.00'ya kadar Yükseksırt, saat 07.00 sıralarında ise Kanlısırt bölgesi işgal edilip 3 Türk topu da ele geçirildi.

64 Yılmazer, "Çanakkle Kara Savaşlarında 25 Nisan 1915 Çıkarma Harekâtı"s. 2075.

65 Yılmazer, *Alçıtepe'den Anafartalar'a Çanakkale Kara Muharebeleri,* s. 33.

66 M. Şefik Aker, "Çanakkale –Arıburnu Savaşları ve 27. Alay", *Çanakkale Hatıraları,* c. I, Arma Yayınları, İstanbul 2001, s. 205.

67 Yılmazer, *Alçıtepe'den Anafartalar'a Çanakkale Kara Muharebeleri,* s. 33.

Çıkarmanın başladığı saatlerde 27. Alay, bir gün önce geç saatlerde biten tatbikatın yorgunluğu ile Maydos'ta dinlenmekteydi. Kabatepe'den gelen top sesleri ile uyanan Alay komutanı Yarbay Şefik Bey, Kabatepe'deki Tümen santralini aradı. Henüz bir şey olmadığına dair bilgi alsa da askerlerin hazırlaması için talimatı verdi.[68]

Şefik Bey, anılarında o anları şöyle anlatmaktadır:

> *"...Telefonla tümen komutanlığından emir bekliyordum. Gelmemişti. Alay harekete hazırlanınca telefon başına geçtim. Tümen karargâhındaki karşıma Tümen Kurmay Başkanı Hulusi Bey çıktı. 'Düşman Arıburnuna asker çıkarıyormuş; alay harekete hazırdır' dedim. Aynen şu cevabı aldım.' Verilecek emre göre hareket edersiniz, bunu bekleyiniz'.....Top sesleri şiddetli şekilde devam ediyordu. Fakat bu seslerin arasında derinden derine karanlıklardan gelen bir uğultu vardı ki, bu hazin ve esrarlı ses üzerimde çok derin bir tesir yaptı....bu uğultu Arıburnu'nda bir avuçtan ibret olan; yardımdan uzak, alay arkadaşlarımızın kimbilir ne kadar çok üstün bir düşman karşısında, yine kimbilir nasıl bir sıkıntı içinde vazifelerini yapmaya çalıştıkları izlenimini verdi..."*[69]

Bir avuç asker o gün Haintepe'de Yükseksırt'da şehidlik mertebesine ulaştı. Ancak Avustralya askerlerine hiç beklemedikleri kayıplar verdiler.[70]

9. Tümenin sorumluluk alanının çok geniş olması, çıkarmaların aldatma ya da gerçek olup olmadığının anlaşılmasını geciktirmekteydi. Sonunda alaya saat 05.45 de hareket emri verildi. Maydos'tan Arıburnu'na hareket eden taburlar yolda müttefik askerlerin bombardımanına uğradılar. Baskından yaralı olarak kurtulan askerler düşmanın durumu hakkında gerekli bilgiyi verdiler. Anzaklar Kanlısırt, kuzey de de Düztepe'yi ele geçirdi. Bazı kuvvetler de Karayörük deresindeydi. Kabatepe ve Topçular sırtı elimizde bulunmaktaydı. Yarbay Şefik Bey'in amacı, en kısa zamanda taarruza geçmek ve Anzak ordusunu geri püskürtmekti. Fakat alayın gücünün yetmeyeceğinin farkındaydı.

Binbaşı Halis Bey komutasındaki 3.Tabur birlikleri daha kuzeye doğru yayılıp, Yüzbaşı İbrahim komutasındaki 1. Tabur ise Kanlısırt'ı hedef seçti. Saat 07.55 sıralarında 27. Alayın yapacağı Çanakkale Savaşları'nın büyük taarruzu, 9. Tümen santraline bildirilen raporla başladı.[71]

---

68 Yılmazer, "Çanakkle Kara Savaşlarında 25 Nisan 1915 Çıkarma Harekatı", s. 2075.

69 Aker, "Çanakkale –Arıburnu Savaşları ve 27. Alay", *Çanakkale Hatıraları,* s. 215.

70 Yılmazer, *Alçıtepe'den Anafartalar'a Çanakkale Kara Muharebeleri,* s. 35.

71 M.Şefik Aker, "27.Alay Komutanı Yarbay Şefik Bey'in Arıburnu Muharebeleri Raporu" *Yakın Tarih İncelemeleri -1 Çanakkale Savaşı,* (der. Muzaffer Albayrak), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 55-56.

Esad Paşa, Yarbay Mustafa Kemal'in komuta ettiği 19. Tümen'i, ordu ihtiyatı olarak Bigalı'da tuttu ve harekâtın gidişatına göre görevlendirmeyi bekledi. Düşmanın Kabatepe'nin kuzeyine çıkarma yaptığı haberleri üzerine sabah saat 06.30'da Halil Sami Bey'den gelen bir raporla düşmanın Arıburnu sırtlarına çıktığı bildirilince, bir taburun düşmana karşı sevk edilmesi istendi.[72]

Çanakkale Savaşları'nın efsane alayı Binbaşı Hüseyin Avni komutasındaki 57. Alay, bir dağ bataryası ile beraber Bigalı'dan Conkbayırı'na doğru harekete etti. Sarp arazide zor şartlara rağmen saat 10.00'da 57. Alay birlikleri Conkbayırı'na ulaştı.[73]

Yapılan keşifler sonucu General Esat Paşa, Binbaşı Hüseyin Avni komutasındaki 57. Alay'ın taarruza geçirilmesi emrini verdi. Tekirdağ yöresinin cesur çocuklarından oluşan 57. Alay, Kocaçimentepe'den Conkbayırı istikametinde bir sel gibi akarak düşmanı geriye atmayı başardı.[74] Süngü savaşı ile Conkbayırı o an düşman eline geçmekten kurtuldu. Böylece 27. ve 57. Alaylar tarafından Arıburnu'na çıkan düşman kuvvetleri kontrol altına alındı. Bu esnada Anzak tümeni, tamamıyla karaya çıktı. Bir taburla takviye edilen 57. Alay, boğaz boğaza yapılan savaşlar sonucunda saat 18.00'da Düztepe'yi ele geçirdi. 27. Alay da süngü hücumuyla Kanlısırt'ı geri aldı.

İngilizlerin 1.5 tümene yakın kuvvetine karşı, 57. ve 27. Alayların birlikte gösterdiği taarruzlar sonunda, çıkarma birlikleri ilk çıktıkları kıyı sırtlarına sıkıştırıldılar.[75] Ancak 9.tümenden 19.Tümene gelen "Düşman Kabatepe kumsalına asker çıkardı" haberi üzerine, 77. Alay güneye, Palamutluk sırtına yönlendirildi. Bu vaziyette Yarbay Mustafa Kemal, Maltepe'deki 72. Alayın yanında bulunduğu sırada General Esat Paşa ile karşılaştı.[76] Yarbay Mustafa Kemal, Esat Paşa'nın yanına geldi. Mustafa Kemal, Esat Paşa'ya, *"Tümenini düşman donanması tarafından yapılan ve birçok kayıplara sebebiyet veren ateş yağmurundan kurtarmak için Eğertepe'yi geri almak düşüncesinde olduğunu söyledi".* General Esat Paşa kendisine: *"Beyefendi, askerimiz eğitimi henüz noksan olduğundan tarihte birçok örnekleri görüldüğü gibi bu çekilişi bozgun sayarak istediğimiz yere durmayarak kaçmaya kalkışacaktır. Bunun içindir ki tümenimiz yerinde kalarak gerekirse düşmana saldıracaktır. Ölmek var dönmek yok*" cevabını verdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal cepheye dönerek bulunduğu bölgeyi savunup düşmanın bir adım dahi ilerlemesini engelledi"[77]

72 Ruşen Eşref, "Mustafa Kemal ile Röportaj", *Yeni Mecmua ve Çanakkale Özel Sayısı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006, s. 347-348.

73 Yılmazer, *Alçıtepe'den Anafartalar'a Çanakkale Kara Muharebeleri,* s. 38. Ruşen Eşref, *"Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat"*, Çanakkale Hatıraları, Cilt: 3, Arma Yayınları, İstanbul 2003, s. 24.

74 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (Haz.), *Asker Kahramanlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 6.

75 Türkmen, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekatı", s. 2195.

76 Yılmazer, *Alçıtepe'den Anafartalar'a Çanakkale Kara Muharebeleri,* s. 40.

77 Ilgar Uğurlu, *Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları*, s. 47-48.

25-26 Nisan 1915 gecesi 77. Alayla taarruzlar devam etti.[78] Ordu komutanı Liman von Sanders bölgeye 5. Tümeni takviye birlik olarak gönderdi. Tümen Komutanı Yarbay Ali Rıfat Beyin birliğinde 14. ve 15. Alaylar bulunuyordu. Arıburnu'na yaklaşık olarak 15.000 Anzak askeri çıktı. Yeni 5. Tümenin katılmasıyla kuvvetler sayıca eşit görünmesine rağmen düşmanın top ve makineli tüfek üstünlüğü vardı. Anzakların direnişini kırmak için Mayıs ayının başında yeni bir taarruza karar verildi. Türk cephesinin sağ tarafından 57., 64., 75. ve 77. Alaylar, solundan ise 27., 33., 124. ve 72. Alaylar hücuma başlarken, 5. Tümen, Boyun ve Merkeztepe üzerinden Anzak kuvvetlerini ortadan yarmaya çalışacaktı. Müttefik güçlerin yoğun top atışıyla karşılaşan askerlerimiz çok zor durumda kaldı. Anzak siperlerine 50-60 metre kadar yaklaşabilen birliklerimiz saldırıya ara vermek zorunda kaldı.

Yarbay Mustafa Kemal'in çıkarma günü, 57. Alayı Arıburnu bölgesine sürmesi ve 9. Tümen'in 27. Alayı komutası altına alması, Esat Paşa'yı sıkıntıya soktu.[79] Arıburnu bölgesindeki savaşlar, Mayıs ayı başlarında da devam etti. 1-2 Mayıs gecesi baskın tarzı muharebeler yapıldı. 7-8 Mayıs gecesi şiddetli mevzii muharebeleri izledi. Türk birliklerince yapılan muharebelerle ilgili olarak özellikle Şehitler tepesi baskını, Anzakların 9 Mayıs ve 13/14 Mayıs geceleri düzenledikleri Bombasırtı baskınları takip etmişti. Arıburnu Cephesinin önemi anlaşılınca Başkumandanlık Vekâleti bölgede 5 Mayıs 1915 tarihli bir emirle Gelibolu bölgesindeki yerlerde yeni bir düzenleme yaptı. Bu düzenlemeye göre, Anadolu grubu, Kuzey Grubu (Arıburnu ve Anafartalar bölgesi), Güney Grubu (Alçıtepe'nin güney kesimi) ve Saros grubu olarak birlikler yeni şekilde düzenlendi. Kuzey Grubu komutanlığına Esat Paşa, Güney grubuna ise Alman asıllı Weber Paşa getirildi.[80]

25 Nisan çıkarmasından sonra Anzak kolordusunun ilerleyişinin Kanlısırt ile Kılıçbayırı arasındaki hatta durdurulması Osmanlı 5. Ordu karargâhında düşmanın denize dökülebileceği konusunda iyimser bir havanın doğmasına neden oldu. İstanbul' daki genel karargâha başından beri gerçekçi olmayan raporlar gönderilmesi nedeniyle Başkomutan vekili Enver Paşa da "Arıburnu cephesinden düşmanın sökülüp atılmasını" ısrarlı bir şekilde istemekteydi.[81]

Başkomutan vekili Enver Paşa, 11 Mayıs 1915'te Çanakkale cephesi'ne geldi ve 5. Ordu Komutanı Sanders ile beraber hazırladıkları plan gereği İngiliz birliklerinin denize dökülmesi için genel bir taarruza karar verildi. 19 Mayıs tarihine taarruz planlandı.[82]

78 Türkmen, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekatı"s. 2196.

79 Barış, *Çanakkale Savaşları*, s. 94.

80 Türkmen, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekatı"s. 2197.

81 Yılmazer, "Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, (ed. Mustafa Demir), c. IV, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 2225.

82 Türkmen, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekatı"s. 2197-2198.

Taarruz fikrine 3. Kolordu komutanı Esat Paşa karşı çıktı. Yapılacak taarruza 5 gün kala ordu komutanlığına yazdığı raporda topçu atışlarımızın yetersizliğini, düşmanın tahkimatının çok güçlü olduğunu belirtti. Amacı Kocaçimentepe'yi almak olan düşmanın kendisinin taarruz etmek zorunda olduğunu ekledi. Maalesef bu mektupta yazılan görüşler Enver Paşa'nın taaruz isteğini değiştirmedi.

Enver Paşa, 11 Mayıs'ta cephede Liman von Sanders ile yaptığı gizli görüşmede İstanbul'dan takviye olarak gönderilecek 2. Tümen ile birlikte 19., 5. ve 16. Tümen birliklerinin 18 Mayıs'ı 19 Mayıs'a bağlayan gece hücuma başlaması kararlaştırıldı. Taarruz öncesi komuta kademesinde görüş ayrılıkları oluştu. Ne genel karargâh ve ne de 5. Ordu Komutanlığı, alt rütbedeki subayların uyarılarını dinlemedi ve taarruz fikrinde saplanıp kaldılar.[83]

Bu taarruzun baskın olması bekleniyordu ama planlar gerçekleşmedi. Taarruzdan bir gün önce İngiliz keşif uçakları özellikle Kocadere köyü etrafında ve Osmanlı ön hatlarına giden vadilerde çok sayıda askerin göründüğünü müttefik genel karargâhına bildirdi. Saat 03.30'da başlayan genel taarruzla bazı birlikler Anzak siperlerine girebildilerse de, çapraz makineli tüfek ateşi altında ağır kayıplar vererek başarısız oldular. Saat 10.00'a kadar aralıklı saldırılar yapılsa da başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, genel karargâh, hareketi durdurma kararı aldı. Türk zayiatı 3.000'ni şehit olmak üzere 10.000 kişiyi buldu. 16. Tümenden 486 kişi de kayboldu. Anzak birliklerinin bu taarruzda kaybı 168 ölü 468 yaralıydı. Türk tarihinin en ağır kayıpla sonuçlanan hareketlerinden birisi oldu. 19 Mayıs 1915 Arıburnu saldırısının başarısız olmasının nedenlerinden biri, çok geniş bir cephe hattında yeterli topçu desteği olmadan saldırı yapılmasıydı. 24 Mayıs'ta sabah 08.00'den akşam 16.00'ya kadar ateşkes ilan edildi. Her iki taraf da ceset ve yaralılarını toplayacaktı.[84]

Bu arada müttefik güçler, Çanakkale Cephesi'ni kuvvetlendirmeye ve yeni bir harekete karar verdiler. Bu kararla birlikte Çanakkale muharebeleri'nde Temmuz-Ağustos'da ikinci dönem başlayacak ve özellikle muharebeler kuzey ve güney Anafartalar'da yoğunlaşacaktı.

Böyle bir ortamda Şimal Gurubu Kumandanı General Esad Paşa'nın, 02-20 Temmuz 1915 (19 Haziran-7 Temmuz 1331) tarihleri arasında, cepheden Harbiye Nezareti, kumandanlıklar ve fırkalarla[85] yaptığı yazışmaları ve telefon görüşmeleri kayıt-

83 Yılmazer, "Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler", s. 2225.

84 Yılmazer, "Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler", s. 2226-2228.

85 Esad Paşa'nın cepheden yazıştığı ve görüşmeler yaptığı kumandanlıklar ise şöyledir: Beşinci Ordu Kumandanlığı, Dokuzuncu, Onaltıncı ve Ondokuzuncu fırkaların Anafarta mıntıkası kumandanları, Dokuzuncu Fırka Kumandanlığı, Harbiye Nezâreti, Beşinci Ordu Menzil Yarma Kumandanlığı, Beşinci ve Ondokuzuncu Fırka Kumandanlıkları, Bahşi Köyünde Havan Bataryası Kumandanlığı, Beşinci Fırka Kumandanlığı, Anafarta Mıntıkası Kumandanlığı, Dokuzuncu Fırka Kumandanlığı, Ondokuzuncu Fırka Topcu Grubu Kumandanlığı, Ondokuzuncu Fırka Kumandanlığı, Onaltıncı Fırka Kumandanlığı.(Mustafa Bıyıklı, "Mehmet Esat Paşa'nın Çanakkale Cephesi Şimal Grubu Tahrirat ve

larından anlaşıldığına göre Çanakkale kara cephesi Kuzey Grubu Komutanlığı'nın yaptığı cephe ve mevzi savaşlarında top cephanesi yok denecek durumdaydı. 2 Temmuz 1915'te, Şimal Grubu Kumandanlığı altındaki Kolordu'da ancak dört yüz sandık piyade cephanesi kaldı ve hiçbir adet bomba kalmadı. Düşman, obüs ateşiyle rahatsız edilmeye çalışılıyordu. 4 Temmuz'da On iki santimetrelik seri ateşli obüslerin mermileri kullanılamayacak hale geldi. Bazen Kollar için cephane verilemiyordu. Birinci sınıftan bir zırhlıyla bir kruvazör ve torpido ile düşman devamlı ateş altına tutulabildi ve kara bataryaları şarapnel ateşi düşmana oldukça hasar verebildi. Bölük topçusunun düzenli cephanesi yoktu. Bataryaların çoğunun cephanesi kalmayacak bir durumdaydı. Sahra ile atım cebel ve on iki santimetrelik obüsle onbeşlik ve yirmibirlik havanlar için mermi ihtiyacı hat safhada idi. 11 Temmuz'da otuz çap uzunluğunda bir adet on iki santimetrelik elli atımlık bir top, Kabal Tepe'de Dokuzuncu Fırka'ya verildi. Ancak mermisi hat safhada azdı. Yirmi bir santimetrelik seyyar havan toplarının mermileri dahi yoktu. 12 Temmuz'da iki obüs topu Azmakdere'ye götürüldü. Ancak mermileri yoktu. Onbeş santimetrelik havânlar, düşmana büyük hasarlar vermekte idi. Bunların da mermilerine şiddetle ihtiyaç vardı. İki adet Şinayder sahra bataryasından başka, diğer bataryalarda tahrip danesi yok gibiydi. 15 Temmuz'a gelindiğinde fırkalarda bomba yetersizdi. Akbaş'da Menzil Yarma Kumandanlığı'ndan teslim edilmek üzere, Beşinci Topçu Alayı için bir sandıkta üç adet Şinayder hava baskı tulumbası gelebildi. 16 Temmuz'da Kıtalara vermek üzere fırkada bomba kalmadı. Kolların cephanesini ikmal için durum müsait değildi. Palamutluk'ta bir batarya mevcuttu. Şimâl Grubu'na dört adet sahra seri ateşli on buçuk santimetrelik obüs topu verildi. Söz konusu topların tahrip danesi sıralı tıpalı şarapneli yoktu. 17 Temmuz'da Ağılderesi'nde bir cebel bataryası vardı. Ancak cephane mevcudu sınırın altına düşme tehlikesi vardı. 19 Temmuz 1915'de Fırkaya mensup topçu bataryalarının cephane mevcudiyeti sınırın altında azaldı. Savaş esnasında cephelerde sözü geçen topların cins ve nevileri şunlardı: Gerek Bulgar Harbi esnasında, gerek bu muharebenin başlangıcından beri çok kullanımından yivleri aşınmış ve hemen kullanılamaz bir hâle gelmiş toplar, onbeşlik ve yirmibirlik havan topları, on iki santimetrelik seri ateşli obüsler, sahra topları, Şinâyder sahrâ topları, cebel topu, sahte toplar ve toplar için şiddetle ihtiyaç duyulan tahrîb dâneleri ve akıllı tahrîb dânelerinden ibaretti. Namlu uzunluğu/namlu çapı oranı 20'den küçük silahlar havan, 20 ile 30 arası olanlar obüs, 30'dan büyük olanlar top olarak adlandırılmaktaydı. Havanlar, tek barut hakkı kullanırken obüs ve toplar farklı barut hakları kullanmakta, obüslerde 45 dereceden büyük açılarda farklı barut miktarlarıyla yapılan atışlar, aynı noktaya düşürülebilmekteyken, toplarda bu mümkün olmamaktaydı.[86]

Telefon Görüşmeleri(02-20 Temmuz 1915)", *JASSS The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science,* Volume 6 Issue 2, p. 203-221, February 2013, s. 208

86 Bıyıklı, "Mehmet Esat Paşa'nın Çanakkale Cephesi Şimal Grubu Tahrirat ve Telefon Görüşmeleri", s. 211-212.

Mehmet Esat Paşa'nın yazışmalarından elde bu bilgiler ve veriler, Çanakkale Kara Savaşları'nda Mehmetçiğin cepheler ve mevzilerdeki yaşadıkları atmosfer, cephede çekilen cephane sıkıntısı, özellikle top mermilerinin ne derece tasarruflu kullanılması gerektiği, kısıtlı cephane ile savaşan Mehmetçiğin düşman donanmasının sürekli ve yoğun bombardımanı karşısında yaşadığı zor durumun ve Çanakkale cephe ve mevzi savaşlarında Mehmet Esat Paşa'nın rolünün daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu önem, Çanakkale savaşlarında gün be gün yaşananların her yönüyle araştırılıp ortaya konmasını gerektirmektedir.

Esad Paşa'nın 9. Fırka Kumandanlığı ile yazışmaları cephede çekilen cephane sıkıntısını ve cephanenin tasarruflu kullanılmasının önemini şu ifadelerinde görmek mümkündür:

> "*Özellikle topçu cephanesinin iktisatlı kullanılması gittikçe önem kazanmaktadır. Kolların cephanesini ikmale vaziyet müsait değildir. Elinizdeki cephanenin iyi idare edilmesi ve muhafazasını, düşmanın çıkış ve taarruzunun defedilmesi için beklemeye ve gözlemeye şiddetle lüzum vardır. Sahilden uzak geçen ve çıkış teşebbüsünde bulunmayan gemilere karşı cephane harcanmasından önemle kaçınılması gerekir. Yalnız düşmanın taarruzu halinde Palamutluktaki bataryanın On Altıncı Topçu Alayı'yla haberleşerek taarruz kıtalarının ateşine alınmasının ve vakti zamanıyla ateş açılmasının temini gerekir.*"[87]

6 Ağustos'ta Arıburnu'ndan sahra ve obüs toplarıyla Anzaklar saldırıya geçtiler. Anzak birlikleri Türk siperlerine girdiler ve bu kanlı çarpışmanın ilk gününde, Türkler 1.000 şehit verdi. Karanlık bastığında Anzak kuvvetleri Kanlısırt platosunu ele geçirdi. Kanlısırt'taki düşman saldırısı başarılı oldu ve Türkler ağır zayiat verdi. Fakat buna karşılık, bölgeye yaklaşık 15.000 asker sevk edildi.[88]

Esat Paşa, karargâhının bulunduğu yerden dürbünüyle muharebeyi izlemekteydi:

> *"Düşman ele geçirdiği siperlere flamalarını dikivermişti. Hayret edecek bir şey varsa o da bu saldırı sırasında Kanlısırt'ta bulunan 47. Alay'ın birinci ve ikinci taburlarında ne ateşle ne de süngüyle bir karşı koyma hareketi görülmemişti. Sonradan anladık ki düşmanın obüsleriyle yaptığı o cehennemi atış siperlerde ve dayanma bölgelerinde bulunan kahraman erlerimizi topraklar içerisinde yok edivermiş ve bir kısmı da hendekleri dolduran trotilli mermilerin dumanı içinde bayılıp kalmıştı."*[89]

87 Mustafa Bıyıklı, *Esad Paşa'nın Çanakkale Cephesi Yazışmaları*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2011, s. 45.

88 Kara, *Çanakkale Savaşlarına Katılan Türk ve Alman Generaller*, s. 160.

89 Ilgar, Uğurlu, *Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları*, s. 271-272.

Hemen 57. Alay'ın 1. Taburu ve 13. Alay'dan takviye birlikler Kanlısırt bölgesine doğru kaydırıldı. Yardıma 13. Alay birlikleri de geldi. Kanlısırt düşmemeliydi. 57. Alay'ın 1. Taburu ve 13. Alay sayesinde Kanlısırt cephesi düşmedi.[90]

Gelibolu harekâtının en kritik safhası Sarıbayır Harekâtı 6 Ağustos 1915 akşamı saat 08.30'da Yeni Zelanda birliklerinin hareketiyle başladı. Hedefleri Halit-Rıza tepesindeki 14. Alayın 2. Taburuna bağlı Türk karakoluydu. Saat 22.00 sıralarında Halit-Rıza tepesi düşman güçlerin eline geçti.[91]Sabah saatlerinde Conkbayırı'na 500 metreye kadar yanaşan Anzak birlikleri yerleştirdikleri makineli tüfeklerin himayesi altında ilerlemeye başladılar. Başlatılan karşı saldırılar sonucunda Anzaklar Conkbayırı eteklerinden geri atıldılarsa da Şahinsırtı üzerinde tutunmayı başardılar.[92]

9. Tümen komutanı Albay Kennengiesser'in yaralanmasını Kuzey Grubu komutanlığı vasıtasıyla öğrenen 5. Ordu Komutanı Sanders, Kocaçimen bölgesindeki kuvvetlerin komutasının 4. Tümen komutanı Yarbay Cemil (Conk)'a verilmesini, Anafarta bölge komutanı Binbaşı Wilmer'in de bu komutanlığın emrine girmesini emretti.[93]

Komutayı alan Yarbay Cemil Bey, akşam saatlerine kadar süren çarpışmalarda 25. Alay birlikleri düşmanı söküp atamadılar. 7-8 Ağustos gecesi, Conkbayırı ve Düztepe hattı ağır bombardıman altında kaldı ve saldırıya geçen Yeni Zelanda birlikleri Conkbayırı'nın güney tarafını ele geçirdiler. 8 Ağustos'ta Conkbayır'ında bir takım emir komuta değişikliği oldu. Bütün birlikler Anafartalar grup komutanlığına bağlandı. Başına Albay Fevzi Bey verildi. Cepheye yeni kuvvetler geldi. Türk birliklerinin sayısı sadece Kocaçimen-Conkbayırı hattında 12 tabura yaklaşık 10.000 askere ulaştı. Fakat buna rağmen düşman saldırıları ancak durdurulabildi ama Conkbayırı alınamadı.[94]

Akşam saatlerinde 8. Tümen birlikleri yeniden saldırıya geçti. Esat Paşa, İngilizlerin Arıburnu'na yeniden çıkaracağı birliklerle 8.Tümen cephesinde yapacağı bir taarruzla durumu kötüye çevirebileceğini görmekteydi. Bu nedenle Güney Grubu komutanı olan kardeşi Vehip Paşa'dan yardım istedi. Vehip Paşa elinde bulunan son iki ihtiyat alayını 28. ve 41. Alayları Kocadere'ye hareket emri verdi. [95]

6-7 Ağustos gecesi Anafartalar kıyılarına ve Suvla Limanına çıkarma yapan 20.000'i geçen düşman kuvvetleri ilerlemeye başladı. Kireçtepe, Tekke Tepe, Mestan Tepe, İsmailoğlu Tepe hattı da büyük tehlike altında kaldı. Sanders, 8 Ağustos akşamüzeri Anafartalar bölgesine çıkarma yapan düşmana karşı taarruz emretti.[96] Fevzi

90 Yılmazer, *Alçıtepe'den Anafartalar'a Çanakkale Kara Muharebeleri,* s. 152-153.

91 Yılmazer, "Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler", s. 2250.

92 Kara, *Çanakkale Savaşlarına Katılan Türk ve Alman Generaller*, s. 160-161.

93 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi,* c. V/3, s. 35.

94 Kara, *Çanakkale Savaşlarına Katılan Türk ve Alman Generaller*, s. 161.

95 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi,* c. V/3, s. 367.

96 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi,* c. V/3, s. 371.

Bey, 12. Tümenin toparlanamaması nedeniyle bu saldırının ancak 9 Ağustos sabahı yapılabileceğini söyledi. Emirlerine karşı çıkılmasından hoşlanmayan Sanders, Fevzi Bey'i görevden alarak yerine Esat Paşa'nın tavsiyesiyle 19. Tümen komutanı Albay Mustafa Kemal'i Anafartalar Grubu Komutanlığına atadı.[97]

10 Ağustos'a gelindiğinde Conkbayırı hücumu sonrasında İngiliz hattı bozuldu ve düşman askerleri dağılmaya başladı. Suvla ile Anzak'ta tek bir önemli mevki bile müttefik güçler tarafından ele geçirilemedi. Çanakkale Boğazı için yapılan savaş fiilen sona erdi. 6-10 Ağustos tarihlerinde toplam 50.000 asker savaşa katıldı ve 18.000 şehid verildi.[98]

Conkbayırı'nda dört saat süren mücadeleden sonra 23. ve 24. Alaylar Conkbayırı'nı tamamen düşmandan temizledi ve 28. Alay Şahinsırtı'nın en yüksek sırtını geri aldıktan sonra, Sarıtarla üzerine batıya saldırdılar. Önlerine çıkan düşman kıtasını mağlup edip hezimete uğrattılar ve böylece Conkbayırı geri alındı.[99]

Esat Paşa Çanakkale Savaşı'nın sonu hakkındaki fikirlerini şu ifadelerle dile getirdi:

> *"Denizden ve karadan cephemize ve geri hatlarımıza sayısız mermiler ve kara torpilleri atılıyordu. Havadan inen ve yahut büyük düşen siperlerinden gelen el bombaları, hesapsızdı. Tayyarelerle çivi yağdırılıyor, yeraltından lağım patlatılıyordu. Bunların hepsi askerlerimizin maneviyatına menfi hiçbir tesir yapmadı. Kumandanlar, zabitler, küçük rütbeli zabitler ve nihayet kahraman efradımız vazifelerine fütursuzca devam ediyorlardı. Canlarını esirgemiyorlardı. Büyük bir metanet ve cesaretle muhafaza etmekte oldukları bu mertçe vaziyetlerini, aynı inat ve cesaretle uğraşan İngiliz'e ve Müttefiklere usanç vermiştir. ..Nihayet ricattan başka çare olmadığına hükmederek, Gelibolu Yarımadası'nı tahliye ettiler."*[100]

Müttefik devletlerin Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'a gelmesini önleyen büyük kumandan ve kahramanlardan biri de Esat Paşa'ydı.[101]

Çanakkale 1915 Çanakkale kara ve deniz savaşlarında, dünyanın akla durgunluk veren ateş gücüne sahip en zengin ordusu ile yoksul fakat maneviyatı yüksek cesur bir orduyla mücadele ettiler.[102]

97 Yılmazer, *Alçıtepe'den Anafartalar'a Çanakkale Kara Muharebeleri,* s. 185.

98 Kara, *Çanakkale Savaşlarına Katılan Türk ve Alman Generaller*, s. 165.

99 Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. III/2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 356.

100 Ilgar, Uğurlu, *Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları*, s. 11-12.

101 Kara, *Çanakkale Savaşlarına Katılan Türk ve Alman Generaller*, s. 72.

102 Artuç, 1915 Çanakkale Savaşı, s. 113.

Esat Paşa, Meşrutiyetten sonra rütbesinin indirilerek Mirliva yapılmasından çok üzgündü. Çanakkale Savaşlarında gösterdiği başarılar üzerine, Sultan Mehmet Reşat tarafından rütbesi tekrar 22 Temmuz 1915'te Ferikliğe(korgeneralliğe) yükseltildi.[103]

Çanakkale Savaşı Sonrasında Esat Paşa

Çanakkale Savaşları'nda Esat Paşa'nın adı dünyaca tanındı. 1917 yılında İstanbul'a üçüncü ziyaretini yapan Alman İmparatoru Kayzer II. Wilhem'in mihmandarlığı görevini yaptı.[104]

30 Eylül'de merkezi İstanbul'da bulunan 1. Türk Ordusunun kumandanı Müşir Von Der Golç Paşa, merkezi Bagdat'ta bulunan VI. Ordu komutanlığına atandı. Üçüncü Kolordu Kumandanı Esat Paşa da 29 Eylül tarihi itibariyle Goltz Paşa'nın yerine 1. Ordu Kumandanlığı'na tayin edildi.[105]

8 Haziran 1918 yılında 3. Ordu komutanlığına atanan Esat Paşa, daha sonra Askeri Okullar Müfettişliği ve 2. Ordu Müfetişliği yaptıktan sonra, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan mütareke durumlarını beğenmediği için 19 Ekim 1919'da kendi isteği ile emekliliğe ayrıldı.1920 yılında Ali Rıza Paşa'dan sonra hükümeti kuran Salih Paşa kabinesinde on beş gün Bahriye Nazırlığı yaptı.[106]

Esat Paşa kendi yazdığı kitabında emekli olduktan sonra yaptığı görevleri şöyle anlatmaktadır:

> *"…Mütareke (ateşkes) devresinde Bahriye Nazırı (Deniz Bakanı) sıfatıyla hizmet etmiş olduğum halde, kanun gereği 5.000 kuruş maaşla emekli oldum. Maaşımın azlığını gözden uzak tutmayan Atatürk'ün, emriyle, İstanbul Sigorta ve daha sonra Tramvay Şirketi Yönetim Kurulu Üyeliği'ne, Millet Meclisi Başkanı Mustafa Abdülhalik Renda'nın isteğiyle Göçmen Olmayanlar Komisyonu'na ve nihayet cumhurbaşkanımız İsmet İnönü'nün büyük lütuflarıyla Cam ve Şişe Fabrikaları Yönetim Kurulu Başkanlığı'na atandım. Bugüne kadar geçim sıkıntısını duyurmamış olan adı geçenlerin şükran borçlusu ve ezeli minnettarıyım."*[107]

Esat Paşa, 2 Kasım 1952'de 90 yaşında İstanbul'da vefat etti. Kabri Karacaahmet Mezarlığında bulunmaktadır. "Çanakkale Hatıraları" adlı dört ciltlik kitabı vardır. Ayrıca 1912-1913 Balkan Harbi adlı eseri de Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başakanlığı

103 Muzaffer Albayrak vd., *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*, c. I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 178; BOA, D. HB, 1333. N/141 [22 Temmuz 1915].

104 Atacanlı, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*, s. 23.

105 BOA, D. HB, 1334. M/10 [11 Kasım 1915].

106 Atacanlı, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*, s. 321.

107 *Balkan Harbi'nde Yanya Savunması ve Esat Paşa*, s. 104.

tarafından basıldı.[108] Hatıralarında Liman von Sander'i çok sert bir şekilde tenkid etti. Sanders'i savaşın yükünü Hansın omzundan alıp Mehmetçiklerin sırtına yüklemekle suçlamaktadır. Eleştirilerinde sağlam bir kurmaylık görüşü vardır.[109]

Sonuç

Esat Paşa, 18 Ekim 1862 yılında Yanya'da doğdu.Yanya belediye başkanı Mehmet Emin Efendi'nin oğludur. 1890 yılında Erkan-ı Harbiye Mektebini Kurmay Yüzbaşı olarak bitirdi. Almanya'da askeri eğitim aldı. 1893 yılında Goltz Paşa'nın yardımcılığına getirildi. 1897'de çıkan "Osmanlı Yunan Savaşı'nda Yanya Kolordusu Kurmay Başkanlığı'na atandı. Burada gösterdiği başarılarından dolayı rütbesi albaylığa yükseltildi. Albay olarak Harbiye'de dersler verdi.

1902 yılında Tuğgeneral, 1906'da Tümgeneral oldu. Gelibolu, Tekirdağ ve İşkodra'da kuvvet komutanlıkları yaptı. 16 Eylül 1911'de İtalya'nın savaş ilan etmesi üzerine Yanya Bağımsız komutanı ve seferberlik projesi gereği 10 Ekim 1911 yılında Yanya Kolordusu komutanı oldu. Balkan savaşlarında üstün düşman kuvvetlerine karşı 5 Mart 1913'e kadar Yanya kalesini ve civarını kardeşi Vehip Paşa ile beraber 4.5 ay büyük bir kahramanlıkla savundu. Esat Paşa, Balkan Savaşlarında Yanya'da gösterdiği müdafaa ve direnişi ile ün yapmış bir komutandı.

1913'te Tekirdağ'da 3. Kolordu Komutanlığı'na atandı. 1.Dünya Savaşı'nda Gelibolu Yarımadası'nda 3. Kolordu ve Arıburnu Kuzey Grubu Komutanlığı yaptı.

Kale-i Sultaniye (Çanakkale) muharebelerinde gösterdiği yüksek başarılarından, üstün gayret ve hizmetlerinden dolayı Sultan Mehmet Reşad tarafından kendisine altın muharebe liyakat madalyası verildi.[110]

Esad Paşa, 25 Nisan 1915'de Müttefik kuvvetlerin tekrar Seddülbahir ve Arıburun bölgelerinde karaya çıkarma yapmasıyla Çanakkale kara savaşları başladı. Çanakkale Savaşları'nda savunma hattımız iki kısma ayrıldı. Arıburnu Kuzey Grubu Komutanı olarak Esat Paşa, kardeşi Vehip Paşa'da Güney Grubu Komutanı olarak düşman kuvvetlerinin saldırılarına karşı direniş gösterdi.

Esat Paşa, Haziran ve Temmuz aylarında müttefik kuvvetlerin Arıburnu bölgesine yaptığı taarruzlar karşısında cephane eksikliğine rağmen zor şartlar altında düşmanı geri püskürtmeyi başardı. 6 Ağustos'ta Conkbayırı mevkiine başlayan düşman saldırısını Esat Paşa ve emrindeki Türk askerleri tarafından karşılanarak düşman yenilgiye uğratıldı. Ağustos sonuna kadar devam eden taarruzlar sonunda müttefik kuvvetler Conkbayırı'nı ele geçiremedi ve İstanbul'u işgal etme hayalleri suya düştü.

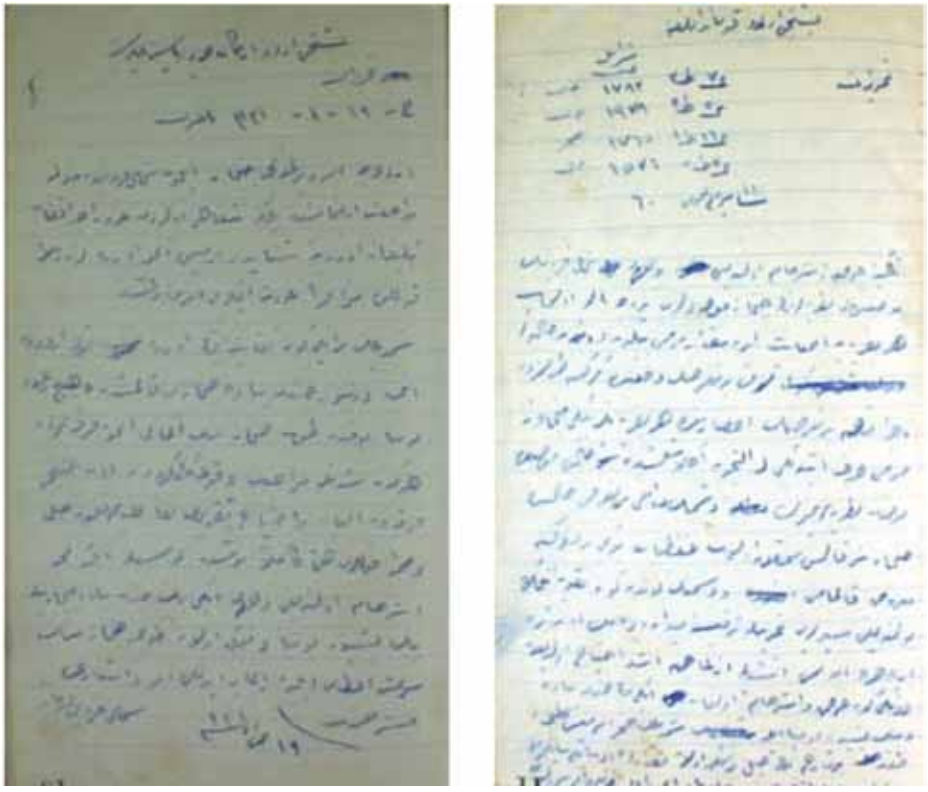
108 *Balkan Harbi'nde Yanya Savunması ve Esat Paşa*, s. 105.

109 Göze, *Çanakkale Kumandanlar Savaşı,* s. 129.

110 BOA, D. TAL, 1333. C/23 [2 Mayıs 1915]; BOA, MB, 910/17 [2 Mayıs 1915].

Çanakkale Savaşlarında büyük kahramanlık gösteren Esat Paşa'nın, kara savaşlarında güçlü düşmana geçit vermemesi, düşmanı geri püskürtmesi, düşmanın belini kırması, geriden gelen askerlerin işini, taarruzunu azami derecede kolaylaştırdı.

Esat Paşa, Çanakkale deniz savaşında düşman kuvvetlerinin boğazı geçerek İstanbul'a varmasını engelleyen komutanlardan biri oldu. Esat Paşa, Çanakkale savaşlarında gösterdiği üstün başarı nedeniyle Sultan Mehmet Reşad tarafından ferikliğe (tümgeneralliğe) yükseltildi.[111] Alman Goltz Paşa'nın Bağdat Komutanlığı'na gitmesi üzerine 1.Ordu Komutanlığı'na, 1918'de Bandırma'da 5.Ordu Komutanlığı'na, ardından Batum'da 3.Ordu Komutanlığına atandı. 22 Kasım 1919'da askeri okullar ve 2.Ordu Müfettişliği görevinden emekliye ayrıldı. Salih Paşa kabinesinde kısa bir süre Bahriye Nazırlığı görevi yaptı. 2 Kasım 1952'de 90 yaşında İstanbul'da vefat etti.

Esad (Bülkat) Paşa'nın Çanakkale Cephesi'ndeki Yazışmaları

111 BOA, D. HB, 1333. N/141 [22 Temmuz 1915].

Binbaşı İzzettin Bey'in Günlüğü ve Mustafa Kemal Bey

Ahmet ESENKAYA*

Günlükler/anılar, geçmişte yaşananlara farklı perspektiflerden ışık tutmaları açısından son derece önemli kaynaklardandır. Günlükler/anılar sonradan hatırlanarak yazılabildiği gibi, olayın yaşandığı gün sıcağı sıcağına da yazılabilir. Günlük yazanların çoğu anılarını her gün not ederler. Günlükler, hangi gün yazıldığını hatırlamak için tarih atılan, çoğu zaman her günün sonunda olup bitenin sıcağı sıcağına anlatıldığı, olaylarla ilgili yorumlar değerlendirmeler yapıldığı yazılardır. Pek çok insanın tuttuğu anı (hatıra) defteri bir tür günlüktür.

Tarih biliminde 'anı' niteliğindeki eserler, her ne kadar kaynaklık değeri açısından son sıralarda yer alsa da, içindeki bazı bilgiler 'haber-i vahit' olarak değerlendirilse de, bunların içinde olağanüstü kaliteli ve müstesna nitelikte olanlar da mutlaka mevcuttur. İşte İzzettin Bey[1]'in anıları da bu istisna eserler arasında ye alır. İzzettin Bey'in notları birçok boyutuyla diğer müteradiflerinden ayrılır.

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi.

1 İzzettin Çalışlar, 1882 yılında Yanya'da doğdu. Ortaöğrenimini askeri okulda, Mühendishane-i Berr-i Hümayun'u (1903), Harp Akademisi'ni (1906) Topçu Sınıfı ikincisi olarak bitirdi ve kurmay yüzbaşı rütbesiyle orduda göreve başladı. İlk görevleri 17 nci Seyyar jandarma Alayı 1 nci Batarya Komutanlığı ve 21 nci Alay 1 nci Tabur Komutan Vekilliği olan İzzettin Çalışlar, 1909 yılında, 3 ncü Ordu (Hareket Ordusu) Karargâhında, 1 nci Mürettep Tümen Kurmay Başkanlığı'nda, daha sonra da sırasıyla, 3 ncü Ordu 21 nci Alay'da, Üsküp 5 nci Kolordu'da Tabur ve Tümen komutanlıklarında bulundu. 1912-1913 yıllarında Balkan Savaşı süresince, Fatih Redif Tümeni, 14 ncü Nizamiye Tümeni kurmaylıkları yapan, 7 Kasım 1913'te kıdemli yüzbaşılığa yükselen İzzettin Çalışlar, Genelkurmay 3 ncü Şube ve Edime Kalesi Komutanlığı'nda görev aldı. Mustafa Kemal Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'ne geldiğinde, İzzettin Çalışlar'ı, 19 ncu Tümen Kurmay Başkanı olarak yanına çağırdı ve binbaşı rütbesiyle cepheye gelen Çalışlar, 1915'te kurmay başkanı olarak, Atatürk'ün yanı başında bu savaşın önemli bir karargâh subayı olarak görev yaptı.

Mustafa Kemal'in Çanakkale Cephesi'nde her an yanında bulunan kurmay başkanınca kayıtlanmış olması,-yayımı çok fazla gecikme ile de olsa da- son derece büyük bir kazanım olmuştur. İşte bu anılar birkaç farklı yerde parçalar halinde yayınlanmış olmasına rağmen, varlığı bilinen ancak bulunamamış olan bölümlere de ulaşıldığı; Balkan Savaşı notları, 9 Aralık 1917'den sonraki Kafkas Cephesi günlüğü, 21 Şubat 11 Kasım 1918'i kapsayan Suriye Cephesi günlüğü ile 3 Nisan 1920'den 11 Ekim 1922'ye kadar olan İstiklal Savaşı günlüklerinin temin edildiği; ayrıca *Atatürk'le İki Buçuk Yıl*[2] adıyla yayımlanan döneme ait, noksan günler ve daha önce 'aile bilgileridir' düşüncesiyle konmamış notların tespit edildiği bilgisi; -gerektiğinde açıklamalara da yer verilerek- okuyucusu ile buluşturuldu.[3]Bu defterler, İzzettin Bey'in damadı, aynı adı taşıyan torunu ve asker akademisyen Yrd. Doç. Dr. İsmet Görgülü'nün emeği ile gün yüzüne çıkmıştır.

Toplamda 544 sayfa olan eserin Çanakkale cephesi ile ilgili kısım yaklaşık 70 sayfa olsa da, her bir gündem tek tek işlendiğinde orta hacimli bir kitap oluşacak kadar malzemeye sahiptir. Bazen bir veya birkaç cümle ile geçiştirilen bir gündem, arşiv malzemeleri ile birleştirildiğinde bu hacim daha da artacaktır.

Bir anı perspektifinden, Kurmay Başkan Binbaşı İzzettin Bey'in kaleminden, genelde Çanakkale Cephesi özelde 19 ncu İhtiyat Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mustafa Kemal Bey, 20 Mart 1915 gününden itibaren gözlemlenmeye başlanacaktır. En başta anıların günü gününe kaleme alındığı neredeyse kesin derecededir.

Bölümler oluşturmada epeyce zorlanılmış olsa da ilk bölümün Mustafa Kemal Bey'e ait olması kaçınılmazdı. Çünkü Binbaşı İzzettin komutanını o kadar kayıtlamıştı ki sanki onun gölgesi olmuştur. Hatta farklı zamanlarda onun savunuculuğunu yapmış, ona akıl vermiş, onun bulunmadığı sıkıntılı anlarda "keşke"lerle onu anma ihtiyacı duymuştur.

İzzettin Bey çoğu zaman karargâhtadır, komutanıyla beraberdir, komutanının nereye gittiğini, nerede olduğunu, geleni, gideni, olması gerekeni, olmaması gerekeni, bazen de duyduklarını velhasıl ne yaşadı ve ne yaşandıysa hepsini günü gününe, sıcağı sıcağına kaleme almıştır. Daha sonraki yıllarda araya sıkıştırılmış bir şeylere de rastlanmamıştır. O kadar ki İzzettin Bey, komutanın da bulunduğu bir sohbette, komutanı ile ilgili sözlerini şöyle sonlandırmıştır: *Evlilik âleminden bahsettik ve Ko-*

2 Atatürk'le İki Buçuk Yıl -Orgeneral Çalışlar'ın Anıları (*2 Ağustos 1914-9 Aralık 1917),* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.

3 *Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Not Defterinden On Yıllık Savaşın Günlüğü,* (haz. İzzettin Çalışlar-İsmet Görgülü), Güncel Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2007, s. 544 ;"Bu kitap, Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın 1912-1922 yıllarına ait günlüklerinin bütünüdür. 10 yıllık sürede, yaşadığı olayları günü gününe kayıt altına aldığı defterlerindeki notlar; Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal savaşları günlerini kapsadığından kitaba "On Yıllık Savaşın Günlüğü" ismi verildi. Kitap, Osmanlı döneminde yetişmiş bir Türk subayının üç büyük savaşta yaşadıklarını ve yaşananları, bu savaşlarda kişilerin tekelinde kalmış ve tarihe mal olmamış bilgileri kapsamaktadır." Sunuş bölümündeki bu ifadeler, eseri yayına hazırlayan torun İzzettin Çalışlar ve Yrd. Doç. Dr. İsmet Görgülü'ye aittir.

mutanı teehhül etmeye karar verdirdik. Lâkin bu konuda sözüne inanılmaz (1 Aralık)". Nereden bilsin komutanının bu aziz millete modern ve çağdaş bir Cumhuriyet kuracağını. Bu bir tek örnek bile, iddiayı destekler niteliktedir.

İkinci bölümde Yüzbaşı İzzettin'in gözüyle Kuzey Bölgesi muharebe bilgisine yer verilmiştir. Konu bütünlüğünü sağlamak amacıyla, detay kısımlar başka bölümlerde kullanılarak geneli kapsayan bilgiler ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde başta veliaht ve şehzade, mebuslar, heyetler, komutanlar, yerli yabancı basın ve medya mensupları gibi cepheye görevli veya ziyaret amaçlı gelen, tanıdık tanımadık ziyaretçilerden bahsedilmiştir.

Dördüncü bölümden devamla birkaç bölümde teftiş ve ziyaret edilen kişiler ve mekânlar (siperler, birlikler v.b. gibi); birliklerin sevk ve intikali, sağlık ve temizlik hizmetleri, muhabere hizmetleri ile ilgili bilgiler, cephe bilgisine farklı bir boyut kazandırır. Muharebe meydanında işlerin nasıl gittiği, karargâh yerleri, siperlerin nasıl adlandırıldığı, lojistik hizmetlerin nasıl yürütüldüğüne dair uygulamalara yer verilmiştir. Gün be gün aktarılan hava durumu ve muharebedeki etkisine de temas edilmiştir.

Binbaşı İzzettin Bey'in yaşanan gelişmeler karşısındaki yorum ve tahlilleri; haksız, yersiz ve yanlış uygulamalar karşısındaki tepkileri ve uyarıları; alan, cephe ve mesafe bilgileri vermedeki kıvrak tavrı; defn-i emvat komisyonu başkanlığı yapışı; kendisi ile ilgili verdiği bilgiler; maneviyatı; ikramlar karşısındaki tutumu da bir bölümü oluşturacak kadar malzeme içermektedir.

Muharebe devam ederken insan olmanın getirdiği refleksle, başta özlük hakları olmak üzere, bir tarafta cephede ter dökenlerin yerine, oturduğu yerden terfi alanları eleştirirken "parsayı kimler topluyor" ironisiyle savaşta bile rütbe, katsayı, terfi ödül ve maaş gibi tamamen dünyevi olaylardan vazgeçemeyeceği gerçeği de, çok net bir şekilde ortada olduğu görülecektir..

İçin için Almanlara duyulan öfke ve kırgınlık bazen "*Komutan, kavga sonrası Topçu Binbaşı Hamdi'yi Almanlara karşı korudu ve onu teslim etmedi*", "*Komutan, 27 Nisan 1915 günü 19 ncu tümen kurmay başkanı olarak görevlendirilen ve Kemalyeri karargâhına gelen Alman Kurmay Binbaşısı Reimond'u uzaklaştırdı.*" gibi gururlu ifadelerle beliriverir.

Belki de tüm bunların ötesinde genç komutan İzzettin Bey, -tam anlamıyla kendinden sonraki nesillere örnek olacak şekilde- muharebe anında bile ideallere doğru koşmanın en somut tarafını temsil eder.

Mustafa Kemal Bey Cephede

19 ncu İhtiyat Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mustafa Kemal Bey, Tekirdağ'dan 25 Şubat 1915 günü alayları ile birlikte gelmiş, Eceabat'ın kuzeyindeki

Bigalı Köyü'nde, amfibi istilanın başladığı 25 Nisan 1915'e kadar tümeninin başında talimlerle uğraşmıştır.

Kurmay Binbaşı İzzettin Bey, 14 Mart 1915 günü Mustafa Kemal Bey'den kendisini beklediğine dair bir telgraf aldığını ve bir hafta içinde görevine başladığını defterine kaydetmiştir.

"İtilaf güçleri Arıburnu, Seddülbahir ve Kumkale'den ihraca başladı. (19 ncu) Tümen Arıburnu'ndaki düşmana taarruza memur oldu. Öğleden önce Tümen Komutanı, Süvari Bölüğü, 57 nci Alay ve cebel bataryasıyla gitti (25 Nisan)" ifadesi sekiz buçuk ay devam edecek muharebenin sanki habercisi gibidir.

"*Anzak birlikleri takip edilemediğinden imdat kuvveti alarak yerleşti. Gece ateş tertibi ve taarruz devam edildiyse de kesin sonuç alınamadı* (27 Nisan)." Ara sıra ne pahasına olursa olsun artık kesin sonuca ulaşma adına akılları durduran zayiatla sonuçlanan girişimlerde de bulundular. Mesela bu tarz bir deneme olan 19 Mayıs 1915 günü büyük ve çok kanlı Türk hücumunda da –şehit sayısını çoğaltmaktan başka– bir çözüme ulaşılamadı:

"*Komutan Bey yarın yapılacak hücum için subaylara gerekli şifahi talimatlar verdi ve erlere teşvik edici sözler söyledi* (18 Mayıs)."[4] Her şeye rağmen 19 Mayıs günü hatalar zincirinin tüm aktörleri tümenleri biçiyordu. Diğer işleri yanında Mustafa Kemal Bey yaklaşık her gün ağır muharebe ortamı sebebiyle birliklerin harekâtını idare etmek için hep çaba sarf etti. Bir hafta bile olmadan her iki taraf kendi elleriyle kazmaya başladıkları siperlerine gömülüp ikinci sırttın iki yanında sekiz buçuk ay birbirlerini yok etmenin yollarını aradılar. Her deneme başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun üzerine İzzettin Bey, 31 Mayıs günü İsmet İnönü'ye tüm olanları kapsayan bir mektup gönderdi:

> *"İsmet'e (İnönü) ve Refik'e birer mektup gönderdim. Bizi bu sıtmalanmış vaziyetten mümkünse kurtarmalarını yazdım. Muharebe vaziyeti değişmiyor. İngilizler müstahkem mevzilerinde, biz de öyle, İngilizleri fedakâr hücumlarla ancak atabiliyoruz. Alan dar olduğundan manevra sahası yoktur. Defalarca hücumlarımız başarı ile neticelenmedi. Çok büyük zayiat verildi. Bu, İngilizlerin kendilerine güvenini artırdı. Onların cesareti ise hiç yoktur. Hücum etseler, mahvetsek ve bir karşı hücumla mevzilerine girsek çok iyi olur. Cengâverane hissiyatımız hamdolsun çok iyidir. Yalnız beklemek can sıkıyor* (31 Mayıs)."

4 *"Bugün Arıburnu kuvvetlerinin emir ve kumanda teşkilatı değişti. Kuzey Grubu ve Kolordu Kumandanı Esat Paşa muharebe meydanında emir ve kumandayı üzerine aldı ve Kemalyeri'ne geldi* (17 Mayıs)."

Muharebe devam ederken bazen birlikler, bölgeler, mevziler el değiştirdi ve hata bu yüzden kırgınlıklar bile yaşandı:

> *"Esat Paşa ile Kurmay Başkanı karargâhımıza geldiler. 57 nci Alay merkez cephesini teslim alıp, Anafarta Irmağı'na kadar olan bölge bize verdi* (3 Haziran)." "*Karargâha Esat Paşa ve Fahrettin Bey geldiler. Ağıldere bölgesini Tümen'den ayırdılar* (10 Haziran)." "*Kuzey Grubu karargâhına gittim. Sazlıdere meselesi hakkında tümenden yazılan görüşün ifade tarzı (Esat) Paşa'yı üzdüğünü Fahrettin (Altay) Bey söyledi. Ben de bu durumu açığa kavuşturmak ve bir hataya meydan vermemek için geldiğimi söyledim. Kemal Bey'in Paşa'ya özel hürmeti vardır, dedim* (19 Haziran)."

24 Haziran günü, Mustafa Kemal Bey'e Kolordu Komutanlığı'na seçilmesi gündemi ile ilgili yazışmalarla geçti: "*Kolordu'dan Ohrili Kemal Bey geldi. Harbiye Nezareti'nce Komutan'ın Kolordu Komutanlığı'na seçilmesi keyfiyeti, Ordu ve Kolordu Komutanlarından sorulduğunu söyledi. Bu olmuş bir iştir. Beni de terfi ile yanına kurmay başkanı almak üzere Harbiye Nazır'ına mektup yazdı* (24 Haziran)."

Suvla bölgesine yapılan ikinci büyük çıkartma, önce Conkbayırı, sonra Anafartalar bölgesinde, olağanüstü ve kritik bir hal aldı. Mevcut krizin çözümü için 8 Ağustos 1915 günü komutan Mustafa Kemal Bey'e teklif edildi. Orada bulunan 'tümenler'in kumandasını isteyince başta pek razı olunmadı. Sonra Ordu Komutanı Liman von Sanders bu isteği kabul etti. Kendisine Anafartalar Grubu Komutanlığı tevcih edildi:

> "*Sabah sağ tarafta, Conkbayırı muharebesi başladı. Conk Tepesi'nde vaziyet nazikti. Düztepe'ye gittim. Conkbayırı'nda düşman vaziyetini tetkik ettim. Ciddiyeti Komutan'a bildirdim. Alay 11, Tabur 1'i, 25 nci Alay'ı takviye etmek üzere gönderdim. Sonra 10 ncu Alay geldi. Onun da iki taburunu o tarafa gönderdim. 25 nci Alay Komutanı ve 10 ncu Alay Komutanı Beylere Conkbayırı'nı düşmana kaptırmasınlar diye rica ederim. Öğle vakti karargâha geldim. Komutana vaziyeti anlattım. Bilhassa Conkbayırı'nda emir ve komuta edecek birinin yokluğu büyük bir sıkıntı idi. Kumandayı Kemal Bey'e teklif ettiler o da şart öne sürdü. Orada bulunan Tümenlerin kumandasını istedi. Başta pek razı olmadılar. Sonra Ordu Komutanı muvafakat etti. Ve Anafartalar Grubu Komutanlığını tevcih ettiler. Gece yarısı Kemal Bey Çamlıtekke'ye gitti ve emir ve kumandayı devraldı.* (8 Ağustos)"

Mustafa Kemal Bey'in faaliyet ve tesirinin semeresi görüldü. Herkes beraber geniş bir nefes aldı. Düşman Conkbayırı'nda gerek gemilerden ve gerekse karadan attığı obüs ve sahra mermi sayısı hesapsızdır:

> "*Sabahın ilk ışıklarında Conkbayırı'na saldırı başladı. Düşmanın püskürtülmesiyle neticelendi. Nazik olan vaziyet ıslah edildi. Kemal Bey'in faaliyet ve tesirinin semeresi görüldü. Hepimiz de geniş bir nefes aldık. Düşman Conkbayırı'nda gerek gemilerden ve gerekse karadan yaptığı obüs ve sahra mermi adedi hesapsızdır. 15.000 muhakkaktır. Bu kadar cehennemi ateşler içinde askerimiz kahramanca durarak harp etmiştir. Conkbayırı şiddetli bir muharebe tarzında cereyan etti. Mestantepe'ye kadar beş tümen hücum etti. Öğleden sonra biraz rahatlama oldu. Kemal Bey taarruzu durdurdu* (9 Ağustos)."

Anafartalar Grup Komutanı Albay Mustafa Kemal Bey, her fırsatta sürekli cephede ve birliklerinin yanındadır.[5]

> "*Öğleden sonra saat 15.00'te düşman 12 nci Tümen ve 7 nci Tümen cephesine taarruz etti. Taarruz istikametleri, Baskın Tepesi, Azmak ve Kabatepe ağılı güneyinde 7 nci Tümen merkezine karşıydı. Düşman Yusufçuk Tepesi'ne Azmak kenarında 34 ncü Alay sol tarafında ve 7 nci Tümen merkezinde biraz muvaffak olur gibi oldu. Bununla beraber taarruzu durdurdu. Ve büyük zayiat verdirildi. Muharebe pek şiddetli oldu. Düşman iki gün ve gece yaralılarını taşımakla bitiremedi. Akşama doğru harekât durdu. Sabaha yakın 7 nci Tümen cephesindeki yeni taarruzları da püskürtüldü. Muharebe, Karargâhtan telefonla idare edildi. Böylece düşmanın yeni teşebbüslerine karşı seri bir şekilde kuvvetler sevk edildi* (21 Ağustos)."

> "*Öğleden sonra düşman faaliyete başladı. Kireçtepe'deki kuvvetini takviye etti. Saat 16.00'da cebel ve obüs topçusuyla 7 nci Tümen cephesini ve özellikle 21 nci Alay sağ tarafındaki Kayacıkağılı Tepesi'ni ateş altına aldı ve saat 10.00'da taarruz etti. Bir kısım siperlerimize girmeyi başardı. Bu taarruzun 20 nci Alay'ın sol tarafına gelen kısmı topyekûn kayıp verdirilerek püskürtüldü. Düşman yeniden ihracat yapmıştır. 3 ncü Tümen ve 26 ncı Tümen*

5 "*Komutan Bey, kendisinin muharebe meydanına geldiğini kıtalara tebliğ etti* (16 Ağustos), "*Komutan Bey her iki kolordu komutanlarıyla Abdurrahmanbayırı'na gitti* (14 Eylül)…*Komutan, Ordu Karargâhında misafir* (7 Ekim), …*Komutan Bey ile 26 ncı Tümen karargâhına gittik ve Tümen Komutanı Esat Bey'le görüştük* (10 Ekim)…."*Komutan, 5 nci Tümen'e gitti…Komutan Bey de otomobille geldi….Peşinden 15 nci Kolordu karargâhına gittik* (25 Ekim)…*Komutan Bey'le Kireçtepe'deki kızaklı bataryayı görmeye gittik* (8 Kasım), …."*Kemal Bey, Fevzi Paşa'yla cepheyi görmek üzere 7 nci Tümen'e gittiler* (9 Aralık)."

Bütün gece telefon başında muharebeyi takip ve idare ile meşgul olduk (27 Ağustos)."

Mustafa Kemal Bey 20 Eylül 1915 günü rahatsızlanmış ve Liman von Sanders hatırını sormak için karargâha gelmiş, sonra hususi doktorunu göndermiştir:

"Komutan biraz rahatsız. Liman Paşa hatırını sormak için geldi. Sonra hususi doktorunu gönderdi (20 Eylül)." *" Saat 11 00'de Liman Paşa, Nicolai Bey, 12 nci Tümen Komutanı Hovig Bey karargâha geldiler. Komutan rahatsız olduğu için yatıyordu* (22 Eylül)."

"Komutanın beklediği Çolak İbrahim geldi. İstanbul'dan Komutan Bey'e gönderilen otomobil ile Uzunköprü'den geldiler (16 Ekim)."

"Suriye Edebi Heyeti Karargâh'ta Komutan Bey'e karşı Arapça methiyeler okudular (21 Ekim)."

"*21Kasım'da Harbiye Nezaret'ine gittim. Süleyman Paşa'ya, Kemal Bey'in hediyesini getirdim* (İstanbul, 21 Kasım)"

"Komutan Bey ve Fuat (Bulca) ile gece yarısına kadar oturduk. Evlilik âleminden bahsettik ve Komutanı teehhül etmeye karar verdirdik. Lâkin bu konuda sözüne inanılmaz (1 Aralık)."

Düşman çekildi/kaçtı, kimsenin haberi de olmadı: *"Düşman pek gizli bir suretle çekilme hareketi icra etti ve sır vermedi. Bu suretle Mustafa Kemal Bey'in gerek Arıburnu'nda ve gerekse Anafartalar'da tesis ettiği cephe karşısında aylardan beri duran İngilizler ümitsiz ve çaresiz kalarak firar ettiler* (19 Aralık)."

İzzettin Bey, Mustafa Kemal Bey'den mektup aldığını, dinlenerek vakit geçiriyor olduğunu aktardıktan sonra cevaben düşmanın firarını bildirdiğini(21 Aralık), Rauf vasıtasıyla komutanından bir mektup daha aldığını ve düşmanın çekilmesi hakkında detaylı bilgi istediğini, hâlbuki bir önceki mektupla bildirdiğini (31 Aralık) yazar. 2 Ocak 1916 günü gelen telgrafla mektupların kendisine ulaştığını ve Baştabip Bey'in iznini bir ay daha uzatmış olduğunu; Cephane Kolları Komutanı Şevki Bey'in getirdiği mektupta İstanbul'daki vaziyetinin çok iyi olduğunu (3 Ocak), İstanbul'dan Cevat'tan bir mektup aldığını, Mustafa Kemal Bey'in orada halk ve memurlar arasında büyük bir hürmetle karşılandığını yazdığını (5 Ocak) not eder.

Son mektupta Mustafa Kemal Bey, İzzettin Bey'den aşağıdaki hususları bildirmesini istemiştir:

"Grup karargâhı ne maksat üzerine hali hazırında muhafaza olunuyor? Karargâh hakkında ve kendisi hakkında Liman Paşa'nın fikri ve ne olduğunu Kâzım (İnanç) Bey'den sormalıymışım."

"- Karargâhın dağılması halinde hangi kolordulara verilecek ve beni nereye tayin edeceklerdir?"

"- Kemal Bey bir haftaya kadar Sofya'ya gidecekmiş, bu müddet zarfında icap eden havadisleri Cevat'a yazmalıymışım."

Terfiler, Madalyalar ve Teklifler

Mustafa Kemal Bey'e 29 Nisan'da Tümen Komutanı'na gümüş imtiyaz muharebe madalyası, 23 Mayıs'ta Alman İmparatoru tarafından 'demir salip' nişanı verilmiş; 2 Haziran'da albaylığa terfi etmiştir.

Albay Mustafa Kemal Bey'e Trablus'a tayin teklifi yapıldı. Başkomutan Vekili Enver Paşa, tuğgeneral rütbesi ve ordu komutanı yetkisiyle Trablus'a gitmek arzusunda olup olmadığını kendisine sordurdu. Mustafa Kemal Bey, İstanbul'a gelip durumu karşılıklı görüşmek niyetinde olduğuna dair bir cevap verdi. Ancak bu cevabından bir süre sonra, İtilaflar, Gelibolu Yarımadası'na ikinci büyük çıkarmayı yapınca Albay Mustafa Kemal Bey İstanbul'a gidemedi.

19 Temmuz 1915'e ait günlüğün satırları arasında aşağıdaki şu bilgiler yer almaktadır:

"*Bu gece 24 ncü Alay Komutanı Nuri (Conker) Tümen Komutanı'na Trablus'a gitmek arzusunda olup olmadığını, Muamelatı Zatiye Müdürü Nazır Paşa'nın emriyle soruyordu -mirliva rütbesinde ve ordu komutanlığı yetkisiyle-. Bu gündem istişare edildi. Netice, Kemal Bey'in İstanbul'a gidip birebir görüşmesi ve meselenin niteliğinin anlaşılması kararına varıldı. Ona göre cevap verildi* (19 Temmuz)."

8 Ağustos'ta Anafartalar Grubu Komutanlığını tevcih edilmiş ve gece yarısı Kemal Bey Çamlıtekke'ye gitmiş ve emir kumandayı üstlenmiştir."

Albay Mustafa Kemal Bey, Çanakkale Muharebeleri'nin sonuna doğru 4 Ekim 19l5'te Bulgaristan'a yardım için gönderilecek ordunun komutanlığını talep etti. Ancak Başkomutanlık bunun yerine Irak Ordusu Komutanlığını teklif etti. Çünkü bu sıralarda Irak'taki 23 Eylül 1915'te Kutü'l-amare Muhaberesi kaybedilmiş, Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay (Sakallı) Nurettin'e duyulan güven sarsılmıştır. Başkomutanlık Irak'taki komutayı yeniden düzenlemeyi ve burada yeni bir ordu kurmayı düşünür. İlk teklifi de Mustafa Kemal'e yapar. Mustafa Kemal Bey, bu teklifi bazı şartlarla kabul edebileceğini bildirir: Basra ve Bağdat valilikleri, Irak Genel Komutanlığı unvanı, terfi ettirilmesi, istediği kişileri yanına alabilmesi.[6]

6 Irak Cephesi'ne Albay Mustafa Kemal Bey'in yerine 1 nci Ordu Komutanı Golç Paşa gönderilir.

"Komutan'a Irak Ordusu Komutanlığı teklif olundu. Aşağıdaki şartlarla kabul edeceğine dair cevap verdi. Basra ve Bağdat valilikleri, terfian Irak Umum Komutanlığı unvanı, bazı zevatı taltifen yanına almak. Daha önce Bulgaristan'a yardım için toplanacak orduya komutanlığı istedi. Buna mukabil Irak Komutanlığı teklif olundu (6 Ekim)."

Liman Paşa ile İlişkiler ve Cepheden Ayrılış

Enver Paşa 25 Eylül 1915 günü sabahleyin Kuzey Grubu'na gitmiş ve Mustafa Kemal Bey'in komutası altındaki Conkbayırı'nı gezmiş. Sonra 5 nci Ordu'ya gitmiş, Çamlıtekke'deki Anafartalar Grup Karargâha uğramamıştır.

Mustafa Kemal Bey de Enver Paşa'nın bu davranışına gücenmiş ve istifasını vermiştir. Belki bu karar Cephe'den ayrılma konusunda ilk teşebbüsü olabilir. Bu istifa Liman Paşa işleme koymamış ve bilakis Liman Paşa, Enver Paşa'dan Mustafa Kemal'in gönlünü almasını rica etmiştir. Enver Paşa da Mustafa Kemal' i yatıştırıcı bir mektup yazmış ve iş tatlıya bağlanmıştır:

*"Enver Paşa sabahleyin Kuzey Grubu'na gitmiş ve bizim cephede Conkbayırı'nı gezmiş. Sonra orduya gitmiştir. Bize gelmedi (*26 Eylül)."

"Komutan, Enver Paşa'nın muamelesinden dolayı gücenerek istifasını Ordu Komutanı'na verdi. 15 nci Kolordu Kurmay Başkanı Edip (Servet Tör) Bey ve Ordu Kurmay Başkanı Kâzım (İnanç) Bey karargâha geldiler. Komutan, bu istifa meselesini onlara da anlattı. Onlar da davranışını onaylamadılar. Fakat Kemal Bey kararında ısrarcı davrandı. (27 Eylül)."

Mustafa Kemal Bey, Ordu Komutanı'nın istemediği bazı hadiselerin yaşanabileceğini, İstanbul'a, Enver Paşa'ya daha Mayıs ayının ilk günlerinde işlerin iyiye gitmediğine yönelik yazmış olduğu mektupla ortaya koyar.[7] İşte İzzettin Bey'in 30 Kasım günü defterine yazdığı gerekçeler, Liman Paşa ile Mustafa Kemal Bey'in aralarındaki ilişkilerin günden güne ve bir daha tamiri pek mümkün olmayacak süreci yansıtır. Bu süreç 30 Kasım tarihi itibariyle en çok dikkat çeken gündem olarak birinci sıraya yerleşir. İzzettin Bey, sebepleri özetle şöyle sıralamıştır:

-Liman Paşa'nın emriyle Alman Kurmay Binbaşısı Reimond'un, 27 Nisan'da 19 ncu tümen kurmay başkanı olarak görevlendirildiği ve Kemalyeri karargâhına geldiği, fakat Mustafa Kemal Bey'in, İzzettin Bey'den son derece memnun olduğunu belirterek Reimond'a atandığı görevi vermediğini, günlük hizmet işlerinde görevlendirmekle, yetersizliğini hissettirerek karargâhtan uzaklaştırıldığı;

7 3 Mayıs 1915 tarihli mektup ve sonrası ile ilgili bkz: Esenkaya, "Basında Mustafa Kemal".

-11 nci Tümen'de Topçu Binbaşısı Hamdi Bey ile Grup Topçu Komutanı Von Berg arasında bir münazaa olması, Hamdi'nin, Von Berg'in emirlerini reddetmesi ve divan-ı harbe vermekten kurtarılıp Mustafa Kemal Bey tarafından himaye edilmesi ve Liman Paşa talep ettiği halde gönderilmemesi (4 Kasım);

-11 nci Tümen ve 16. Kolordu karargâhlarında bulunan Alman subaylarının sayılarının fazla olduğunu göstermesi;

-Holman'ın 11 nci Tümen'den gönderilmesi ve Mareşal'in bundan gücenerek bir daha Anafartalar Grubu'na Alman subay göndermeyeceğini resmen bildirmesi;

-İngiliz kuvvetlerini anlamak üzere keşif taarruzları emredildiği ve Grupça icrasına teşebbüs edildiği halde birinci emrine muhalif olarak ikinci emirle Grubun hareketini tenkit eylemesi. Kemal Bey'in de buna karşılık Mareşal'in bu davranışını ret etmesi ve kabul etmemesi; *"Müşir Paşa bugün bizim karargâh önüne kadar geldi. Yanına Pertev gitti. Pertev'e yolların düzensizliğinden şikâyet etti, dedi ki "Kemal Bey villa yapacağına yolları yaptırsaydı." Bu sözleriyle Mareşal yine küçüklük gösterdi* (4 Aralık)." Bu gelişmeler iki komutan arasında büyük bir su-i tefehhüm (yanlış anlayış) ve bürudet (soğukluk) tevlit etmiş (belirmiş)ve Kemal Bey'in raporlu olarak İstanbul'a gitmesine sebebiyet vermiştir.

Kuzey Bölgesi Muharebeleri[8]

Arıburnu, Seddülbahir ve Kumkale'den ihraca başladı. 19 ncu Tümen Arıburnu'ndaki düşmana taarruza görevlendirildi. Öğleden önce Tümen Komutanı, Süvari Bölüğü, 57 nci Alay ve cebel bataryasıyla gitti. Öğleden sonra muharebe meydanına gittim. Bugünkü taarruzda başarı sağlandı. Düşmanın 45 livası vardı, atıldı ve mahvedildi. Bizden de çok kayıp oldu. (25 Nisan).

Muharebe devam ediyor. Taarruz yok. Yarınki taarruzu hazırlamakla meşgulüz. İlk gün muharebede perişan olan 77 nci Alay'ı toplamakla meşgulüz. Bugünkü vaziyet bizim için biraz kritik idi. Bütün alaylar imdat istemekte ve feryat etmekteydiler (26 Nisan).

Her taraftan hücum ettik. Düşman merkez ve yanlardan kaçtıysa da takip edilemediğinden imdat kuvveti alarak yerleşti. Gece kesin sonuç alınamadı (27 Nisan). Düşman soldan tazyik etmek istediyse de başarılı olamadı. Gece muharebesi devam etti (28 Nisan). Düşman imdat kuvveti alarak faaliyet göstermeye başladı. Birliklerimiz işgal ettikleri mevzilerde kaldı (29 Nisan).

Ertesi günkü hücum için hazırlık yapıldı. Komutanlar karargâha çağırılıp şifahi talimat verildi. Genel hücum yapılmıştır. Fakat kesin sonuç elde edilemedi. Sol taraf

8 İzzettin Bey'in ifadelerinin aynen muhafaza edilmesi uygun görülmüştür.

birliklerimiz neredeyse mevzilerinden bile çıkamadılar. Merkezden ilerleyen beş tümen en çok kayıp verdi. Merkezden düşman siperlerine yaklaştı. Hücum pek şiddetli oldu (30 Nisan).

Gece saldırısı akim bırakılmış, çok kayıp verdirilmiştir. (2 Mayıs). Siperler ile birlikte ilerlemeye karar verilmiştir (3 Mayıs). Düşman, mevziine yerleştirdiği bataryalarla bizim siperlerimize ateş etti. Bizim bataryalar susturdu (6 Mayıs).

Bu gece düşmanın sağ tarafına hücum ettirilmek üzere bir fedai müfrezesi oluşturuldu. Bu müfreze 137 asker, 125 nci Alay'dan Saffet Efendi kumanda edecektir. Gece hücum yapıldı. Başarıya ulaşılamadı (7 Mayıs). Bu gece düşman siperlerimize üstün kuvvetlerle sağ taraf ile merkez arasına bir defa saldırmış, yüzlerce kayıp vererek bozulmuştur (9 Mayıs).

Karşımızda 1 ve 16 numaralı Avustralya taburları, Zelanda Tugayı, bahriye askeri vardır. 15.000-20.000 asker (10 Mayıs). Gece merkez ve sağ taraf arasındaki bölgede karşılıklı ateş başladı (11 Mayıs). Hücum hazırlıklarına devam ediliyor. 21'lik bir havan geldi. 90 kilo mermi atacaktır. Gece karşılıklı ateş devam etmiştir.(13 Mayıs). Düşman gece sağ taraf ve merkez arasına, Alay 125, üç defa baskın tarzında hücum etmiş ise de fazla zayiat olmuştur (14 Mayıs). Düşman merkezde 11 nci Alay cephesine üç defa hücum icra etmiş ve siperlere kadar girmiş, kayıp verdirilmiş ve püskürtülmüştür (15 Mayıs).[9]

Kurmay Başkanı biraz tereddütle beraber hücumun, yapılmasına karar verdi (18 Mayıs). Genel hücum günü. Baskın saat 03.30'da başladı. Hücum hiç başarılı olmadı. Taarruz durduruldu (19 Mayıs). Sağ taraf siperleri dolaştık. Öğleden sonra Merkeztepe'ye düşman Kızılhaç çıkardı. Kızılay ile karşılıklı şehit ve ölüleri defnettiler. Devamla düşman cephemize şiddetli tüfek ve topçu ateşi başlattı (20 Mayıs). Kolordu'dan Kemal Bey defin ateşkesi için Arıburnu'na, İngilizlerin karargâhına gitti (21 Mayıs).

Kemalyeri'ne gittim. Diğer Tümen kurmayları da oradaydılar. Savunmada kalma konusunda görüş alış verişinde bulunuldu. Ben, dört alay ile olur dedim, diğerleri iki tümenle mümkün olacağını söylediler (22 Mayıs). Cesarettepe'den bir mitralyöz ile düşman ordugâhı ve bir düşman birliği ateş altına alındı. (27 Mayıs). Saat 03.30'da muharebe yapıldı ancak kesin bir başarı elde edilemedi. Saat 08.00'e kadar muharebe devam etti (29 Mayıs).

Saat 13.15'te düşman 27 nci Alay cephesine önce şiddetli top ve sonra tüfek ateşiyle teşebbüse başladı. Sonra taarruz ettiyse de taarruzu def edildi. Muharebe saat 15.30'a kadar devam etti. Sazlıdere kuzeyindeki düşmana hücum var (30 Mayıs). Biz

9 "Bugün Arıburnu kuvvetlerinin emir ve kumanda teşkilatı değişti. Kuzey Grubu ve Kolordu Komutanı Esat Paşa muharebe meydanında emir ve kumandayı devraldı ve Kemalyeri'ne geldi. 19 ncu Tümen sağ tarafa konuşlandı (17 Mayıs)."

cephemizde bir taarruz bekledik. Doğru çıktı. Saat 11.05'te 27 nci, 64 nci ve 57 nci Alay cephelerine taarruz etti. Bu harekât hakkında vaktinde bilgi aldık. Biraz sonra 27 nci ve 64 nci Alayların taarruzları defettikleri anlaşıldı (4 Haziran).

Saat 05.00'te düşmanın 57 nci Alay'dan 30, 32 numaralı siperleri aldığı haberi geldi. Bu uğursuz haber üzerine 57 nci Alay karargâhına, alay mahvoluncaya kadar karşı siperleri geri alma emri verildi. 27 nci Alay düşmanı bombalarla havaya uçurarak, 57 nci Alay siperleri geri aldı. Düşman kahroldu. (5 Haziran). Süvari hücumu yapmışlar. Peşinden 2 nci Tümen'in takviyesiyle düşman mağlup edildi ve siperler geri alındı (6 Haziran).

Gece saat 23.00'te düşman 23 numaralı sipere hücum etti. Püskürtüldü. 33, 34 numaralı siperlere de, Alay 27'nin 25 numaralı siperine de hücum etti. Netice alamadı (7 Haziran). Saat 04.30'da düşman bölgemizi iki saat kadar şiddetli bir surette ateş altına aldı. Bombasırtı'ndaki siperlerimiz yangın enkazı halindedir. Düşmanın bomba tahribatı pek çoktur (13 Haziran).

Saat 22.30'da tüm cephede düşman tarafından bir ateş açıldı (20 Haziran). Düşman 31 numaralı sipere 100 bomba attı. Bir hasarı olmadı (23 Haziran). Saat 22.00'a doğru, 10 dakika devam eden şiddetli ateş açıldı. Düşman 57 nci Alay cephesinde iki lağım patlattı (25 Haziran).

Sabahleyin saat 05.00'te bütün cephede bir baskını yaptık. Topçumuz iyi tesir yaptı. Düşman ateşleri sükûnetle karşıladı. (27 Haziran). Öğleye doğru 12.30'da düşman tüm cephemizde ateşe başladı. Bir müddet tüfek ve topçu muharebesi devam etti. Düşman 16 ncı Tümen'in soluna saldırıya devam etmiş, püskürtülmüş (28 Haziran).

Düşman saat 21.00'e doğru bütün cephemize ateş açtı. Merkezden taarruza teşebbüs etti. Püskürtüldü (29 Haziran). Karşılık olarak 57 nci Alay'a taarruz emri verildi. 72 nci Alay'la takviye edildi. Fakat taarruza kalkamadılar. 18 nci Alay saat 11.30'da Yüksektepe'ye taarruz etti. İlk düşman siperlerini ele geçirdi. Fakat idare edilemedi. İşgal edilen siperler terk edildi. Çok zayiat var (30 Haziran). Gece her iki tarafta oldukça ateş oldu. Bombalar eksik olmuyor (3 Temmuz). 16 ncı Tümen cephesinde Kanlısırt'ın güneyinde de bir gösteri taarruzu yapmak istedi. Defedildi. Gece saat 21.30'da tüm cephede yine ateş açtı, top atışı başlattı (12 Temmuz).

Ağustos ayı başlarında düşmanın bir taarruz yapacağı haberi alınmıştır. Yeni bir çıkarma beklenmektedir (25 Temmuz). İngilizlerin muhtemel topyekûn taarruzu bekleniyor. Gece saat 22.00'de düşman 16 ncı Tümen'in sol tarafına taarruza kalktı. Bizim cephe alarm durumunda (1 Ağustos). Cephede ateş ve bomba faaliyeti biraz ziyadece oldu (2 Ağustos). Alay 27 siperlerinde iken bizim 32 numaralı siperde düşmanın bombalarından yangın başladı (5 Ağustos).

Öğleden sonra düşman obüsleriyle Kanlısırt'ı ve Merkeztepe'yi şiddetli ve iki saat kadar bombardıman ettikten sonra Kanlısırt'a hücum etmiş ve maalesef Kanlısırt'ı işgal etmiştir. Bu yüzden büyük bir hüzün çöktü. Bu hareket düşmanın genel taarruzunun ve yeni ihracının başlangıcı oldu. Düşman, gece 47 ve 48 siperlerimizi müteaddit lağımlar ile attıktan ve obüsüyle de dövdükten sonra hücum etmiş ise de püskürtülmüştür. Gece düşman Ağıldere bölgesine taarruza başlamış ve şiddetli topçu ateşiyle sabahın ilk ışıklarına kadar ateş altında tutmuş. (6 Ağustos).

Vaziyet kritik bir haldedir. Düşman Kemikliler'de asker ihracına başladı. Saat 04.30'da 18 nci ve 27nci Alay cephelerine taarruz ve hücum etti. Püskürtüldü. 57 nci Alay cephesine tekrar ettiği hücum dahi mahvoldu. Bir kaç siperlerimize giren düşman asker ve subaya kayıp verdirildi. Tümen cephesinde başarı sağlandıktan sonra Conkbayırı'nda vaziyeti daha nazik bir hal aldı. Şahinsırt'tan ve Ağıldere'den düşman Conkbayırı'na tırmanmaya çalışıyor. Tümenden 72 nci Alay 1 nci Tabur'dan iki bölük Şahinsırt'a yetişebildi. 14 ncü Alay 1 nci Taburu da Conkbayırı'na gönderildi. Bu suretle düşmanın ilerlemesi durduruldu. 9 ncu Tümen geldi. Şahinsırt- Conkbayırı-Kocaçimen cephesini tuttu. 9 ncu Tümen Komutanı Kannengiesser bir mitralyöz kurşunuyla göğsünden yaralandı. Bir aralık Conkbayırı vaziyeti yine kritik bir konum aldı. Hamdolsun yine kuvvet yetiştirerek bertaraf edildi. Ve durum iyileşti (7 Ağustos).

Sabah erkenden sağ taraf, Conkbayırı muharebesi başladı. Conk Tepesi'nde vaziyet nazik. Düztepe'ye gittim. Öğleye kadar orada kaldım. Conkbayırı'nda düşman vaziyetini tetkik ettim. Durumun ciddiyetini Komutan'a bildirdim. Alay 11, Tabur l'i, 25 nci Alay'ı takviye etmek üzere gönderdim. Sonra 10 ncu Alay geldi. 25 nci Alay Komutanı ve 10 ncu Alay Komutanı Beylere rica ettim. Conkbayırı'nı düşmana kaptırmasınlar. Öğle vakti Karargâha geldim. Komutana vaziyeti anlattım. Özellikle Conkbayırı'nda komutan yokluğu büyük bir sıkıntı idi. Bu durum Esat Paşa'ya özel ve re'si bildirildi. Kumandayı Kemal Bey'e teklif ettiler. O da şart öne sürdü. Orada bulunan tümenlerin kumandasını istedi. Başlangıçta pek razı olmadılar. Sonra Ordu Komutanı kabul etti ve Anafartalar Grubu Komutanlığını tevcih ettiler. 19 ncu Tümen Komutan vekâletine de Şefik Bey tayin oldu. Gece yarısı Kemal Bey Çamlıtekke'ye gitti ve emir ve kumandayı devraldı (8 Ağustos).

Sabahın ilk ışıklarında Conkbayırı'nda taarruz ve hücum başladı. Düşmanın püskürtülmesiyle neticelendi. Nazik olan vaziyet toparlandı. Kemal Bey'in faaliyet ve tesirinin semeresi görüldü. Hepimiz de geniş bir nefes aldık. Düşman Conkbayırı'nda gerek gemilerden ve gerekse karadan yaptığı obüs ve sahra mermilerinin adedi hesapsızdır. 15.000 muhakkaktır. Bu kadar cehennemi ateşler içinde askerimiz kahramanca durarak harp etmiştir. Conkbayırı şiddetli bir muharebe tarzında cereyan etti. Mestantepe'ye kadar beş tümen taarruz etti ve öğleden sonra biraz ortalık sakinleşti. Kemal Bey taarruzu durdurdu. İkindiye doğru Alman Bahriye subayları geldiler. Bizim cephede mitralyöz koymak için mevzi seçtik (9 Ağustos).

Düşmanın faaliyeti Anafarta Grubu'nda. Bizde az. Bazı subaylar Yükseksırt siperlerinde tetkikler ile meşgul. Bahriye mitralyözleriyle düşmanın Ağıldere harekâtı can sıkıyor ve güçlük çıkıyor. Kayıp verdiriliyor. Gece Anafarta ovasında şiddetli tüfek muharebesi cereyan etmiştir. Cephemizde sessizlik vardı (12 Ağustos). Akşam derhal Anafarta Grubu karargâhına hareketim emredildi. Yaklaşık iki buçuk saat yol yürüdüm. Anafarta Çamlıtekke'ye saat 23.00'te geldim (15 Ağustos).

Düşmanın Kireçtepe'yi kuvvetli tazyik ettiği anlaşılmıştı. Hemen otomobile binip Turşun'a gittik. İleriden takviye istiyorlardı. Burası için gerekli kuvvetler çağırıldı. Kireçtepe, muharebe meydanının ana noktasını teşkil ediyordu. İşe yarar kuvvetler hep buraya geldi. Sonra Küçük Masırlık'a kadar gittik. Vaziyeti yakından gördük. Büyük Masırlık önünü torpido ateşi altında koşarak geçtik. (16 Ağustos). Vaziyet iyi. Kireçtepesi tamamen elimizde, emin bir vaziyette (17 Ağustos). Düşmanın bir alayı Kireçtepe'ye doğru ilerlemiş, Piyade ve topçu ateşimizle ezilmiş. Karşımızda 11 nci, 13 ncü, 53 ncü, 54 ncü, 27nci Tümenden oluşan liva, 4 ncü Avustralya livası vardır (18 Ağustos).

Cepheye Ve Karargâha Ziyarete Gelenler

a. Veliaht

"Saat 04.00'de Kumandan Bey'le Veliaht Yusuf Efendi'yi karşılamak üzere Kemal Yeri'ne gittik. Tümen Kumandanları ve Bölge Kumandanlarıyla Kurmaylar mevcuttu. Uçak ve obüs bombardımanı yüzünden ziyaret iki saat ertelendi. Saat 07.00'de Veliaht teşrif etti. Karşılama merasimi yapıldı, bir saat kadar oturdular. Aynı merasimle döndüler (19 Temmuz)."

b. Şehzade

"*Enver Paşa, Şehzade Ömer Faruk Efendi, Cahit Bey, İsmet Bey, Kâzım Bey, diğer yaverler, iki saat kadar bizde kaldılar. Kemal Yeri'nden bize kadar yaya geldiler* (29 Haziran)."

c. Yerli ve Yabancı Medya Mensupları

Çanakkale cephesi'ndeki gelişmeler, yaklaşık dünyanın büyük bir bölümünün dikkatini çekmekte gecikmemiştir. Herkesin gözü kulağı Çanakkale'den gelecek İngiliz zafer haberine kilitlenmiş; bazı cephelerde savaşlar bekleme aşamasına bile gelmiştir: Çanakkale cephesi'nde savaşan her iki taraf, olumsuzlukları perdelemek ağır

sansür kuralları uygulamışlardır. Haber alma kaynaklarına konulan sansürün[10] ortaya koyduğu engelleri nispeten azaltmak, gelişmeleri yakından takip etmek amacıyla pek çok ülke ve medya kuruluşları (gazete ve mecmua) Çanakkale'ye savaş muhabiri gönderme yolunu tercih etmişlerdir.

"*Karargâhımıza ecnebi Alman ve Macar gazetecileri gelmiştir* (8 Mayıs)**."**

"Karargâha Ajans Müdürü Hüseyin Tosun Bey ve Müdafaa-i Milliye gazetesinden Ali Ekrem Bey geldiler (1 Temmuz)."

"Öğleden Tasvir-i Efkâr muhabirlerinden Ferit Bey misafir geldi. Onunla Cesaret siperlerini gezdim (10 Temmuz)."

*"Akşam, Polonya gazeteleri muhabirlerinden bir madam geldi. Gece arabayla iade edildi. Avrupa kadını bir maksat ve gaye için harp meydanını geziyor (*21 Ağustos). *Akşam karargâha Polonyalı muhabir kadın yine geldi* (24 Ağustos).*[11]"*

"*Akşam karargâha bir ihtiyar Alman muhabiri geldi. 2 nci Kolordu Karargâhı'na götürdük* (2 Eylül)."

"*Sinema almak üzere ordudan Necati Bey isminde birisi geldi. Grup heyetinin birkaç vaziyette resmi alındı* (8 Eylül)."

"*Abdurrahmanbayırı'ndan vaziyeti gözlemledim. Yanımda Tanin Muhabiri Ekrem Bey ve Sinemacı Necati Bey vardı. Kayacıkağılı'na bir top ateşi açtırdık. Sineması alındı* (10 Eylül 1915)"

d. Diğer Ziyaretçiler[12]

Karargâhı ziyarete gelen hiç eksik olmamıştır:

Edirne Valisi Hacı Adil Bey, Gelibolu Mutasarrıfı, Maydos Kaymakamı, (16 Mayıs)**.** *Talat Bey, Hacı Adil Bey, İsmail Canpolat Bey, Ömer Abdülkadir, Nazım Bey'ler (*5 Haziran). *Maydos (Eceabat) Kaymakamı* (25 Haziran). *Mustafa Kemal Bey'in enişte si Lütfü Efendi de misafir geldi* (5 Temmuz). *Gelibolu Mutasarrıfı Süreyya ve Maydos Kaymakamı Rahmi Bey'ler* (17 Temmuz). *Maydos Kaymakamı Rahmi Bey (*30 Ağustos). *Bursa Sultanisi Edebiyat Muallimi Baha Bey* (31 Ağustos). *İstanbul'dan Beyazıt dersiamlarından Hüseyin Hilmi Efendi vaaz ve nasihat için (*5 Eylül). *Sobranya azasından Gümülcine Mebusu İsmail Hakkı Bey* (21 Eylül). *Biga'dan Derbentzade İzzettin Efendi* (4 Ekim) geldiler.

10 Bkz: Esenkaya, "Çanakkale Savaşları Sürecinde Türk Basını", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* S.1, Çanakkale 2003, s.36-63.

11 BOA, DH. EUM. VRK, 25/41, (3, 17, 18, 19 Ağustos 1915).

12 Bu başlık altında ağırlıklı olarak sadece cepheye dışarıdan gelen ziyaretçilere yer verilmiştir.

"*Komutanın beklediği Çolak İbrahim geldi. İstanbul'dan Komutan Bey'e gönderilen otomobil ile Uzunköprü'den geldiler* (16 Ekim)."

"*Yarın gelecek Suriye Heyeti Edebiyesi'ni istikbal için hazırlıklarla meşgul olduk* (20 Ekim). *Suriye Heyeti Edebiyesi'ni karşılamak için Kumköy'üne kadar otomobil ile gittim. Heyet reisi Esat es Sefit Efendi'ye karşıladım. Heyete büyük bir resmikabul yapıldı Kumköy'de bir süvari bölüğü ile ve Kumköy ile karargâh arasında bütün 26 ncı Tümen ile karşıladık*. (21 Ekim)."[13]

"*Ayan ve Mebusan heyeti geldiler. Saruhan mebusu Sabri Bey de vardı. Komutanla 59 tarassuduna gittiler. Harp cephesini gördüler. Öğle yemeğini birlikte yaptık. Benim bulunduğum sofrada Sabri (Saruhan), Sudi (Lâzistan), Kâzım (*Kale*-i Sultaniye), Veli (Aydın) Beyler ile Urfa ve Trabulusşam mebusları vardı. Muş Mebusu İlyas Efendi'ye bir tüfek hediye ettim. Meydanı harpten sakladığım tüfek ona kısmetmiş. İlyas Efendi askere hitaben bir mevize okudu* (3 Kasım)." [14] "Bu akşam Fethi (Okyar) Bey, Bey, Doktor Bahattin Şakir, Tevfik Rüştü (Aras) Bey'ler misafir olarak geldiler *(8 Aralık)*."

Yüzbaşı İzzettin

a. Kendisi

İzzettin Bey, 34 yaşındadır ve Komutanından bir yaş küçüktür. Her ne kadar karargâh subayı olmasına rağmen –daha çok öğleden sonraları– cepheyi, birlikleri, siperleri sürekli gezer, teftişler yapar. Bu hal de arzu edilmedik kazalara yol açar:

"*Topçu 39 ncü Alay 7 nci bataryası tarassut mevziinde bir gemi top mermisinin dip tablası omuzum üzerinden geçerek hemen önümüze düştü* (27 Nisan)."…"*Bir şarapnelin gövde parçası müdevver sathıyla sol elimin üzerine vurdu. Bir zarar vermedi* (19 Mayıs)."…"*Yine şarapnel yağmuru içinde kaldık* (30 Mayıs)."…."*Mermilerin çıkardığı toprak parçalarından birisi, 10-15 metre yukarıdan beynim üzerine düştü. Eğer demir parçası olsaydı behemehâl parçalardı. Yalnız biraz sersemletti* (17Haziran)."…."*32 numaralı siperden biraz geçince düşman altımızda bir lağım patlattı. Ben tepemize bomba attı zannettim*(9 Temmuz)." …"*Düşmanın Cesaret Tepesi karşısına gerdiği telleri gördüm. Bu sırada düşman obüs topçusunun ateşine maruz kaldım* (23 Temmuz).

13 Kassam Umumi Müşaviri Uryanizâde Ali Vahid, *Çanakkal'a Cephesi'nde Duyup Düşündüklerim*, Darü'l-Hilafeti'l-İlmiyye-Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1332-1334, s.3-6; Sebilü'r-Reşad, c.14 (29 Teşrin-i evvel 1331), İstanbul 1331, s. 102-103; Abdülkadir Karahan , "Bir Arap İlmi Kurulu Gözü İle Atatürk", *Hürriyet Gazetesi*, 10-11 Kasım, İstanbul1981, s. ??

14 Fakat 11 Temmuz1915 günü cepheye ulaşan İstanbul Heyet-i Edebiyesi ilgili bilgi yoktur. Belki de Heyet, Mustafa Kemal Bey ile görüşmek istemiş, mesafenin uzunluğu ve yol güzergâhındaki savaş hali buluşmayı engellemiştir. İbrahim Alaeddin, *Çanakkale İzleri*, Marifet Matbaası, İstanbul 1926, s. 3-4.

Bazen ödüllendirilir: "*Tümen Komutanı 57 nci, 27 nci 64 ncü Alay kumandanlarını, beni ve Emir Subayı Kazım'ı nişanla taltif etti* (29 Nisan)." "*Kumandan terfiimi inha etti. Pek güzel bir inha yazdı. Meali "Ciddi, haluk, muktedir, cesur, tecrübe edildi. Tümen kumandanlığına namzet olabilir*" (15 Haziran)."

19 Mayıs 1915 büyük baskın girişimi büyük kayıplarla sonlanınca defin ortak komisyonunda birinci kurmay sıfatıyla ve hakem olarak görevlendirildi:

> "*Defni emvat mütarekesi şartnamesini öğrendik. Ben birinci kurmay sıfatıyla ve hakem olarak bulunacağım. Yarın defni emvat olacakken tehir edildi* (22 Mayıs)." "*Yarın defni emvat mütarekesi olduğuna dair emir geldi. Ben Osmanlı ciheti Heyeti Murahhasa Reisi oldum* (23 Mayıs)." "*Gece yarısından sonra karargâhtan hareket ve saat 05.00'te Kabatepe'ye gittim. Diğer heyet azaları dahi geldiler. Saat 07.30'da mülakat mahalline gittim ve İngiliz murahhas heyeti ile buluştum* (24 Mayıs)."

Bir kaç haklı öfkesi de vardır*:*

> *"Terfi teklifimin kabul edilmemesi sebebiyle zihnim az çok meşgul oldu. Ne sebepten ve hangi makam mani olmuştur, anlayamadım. Buna da şükür* (15 Temmuz)." *"Benim terfiimin iki sene kıdeme inmesi ve Zat İşleri Dairesinde savaştan uzakta görev yaparken daha çok mazharı atıfet olmaları meselesi yine zihnimi bulandırdı* (30 Temmuz)." *"Öğleden sonra Kâzım Bey'le görüşmek üzere Ordu Karargâhı'na gittim. Fevzi Paşa da Liman Paşa ile veda etmek üzere gitmişti. Göğsünde yeni aldığı gümüş imtiyaz ve altın liyakat madalyaları vardı. Tebrik ettik, hoşuna gitti. Kimler fedakârlık etti, kimler parsayı topluyor."*

Midesinden üç gündür rahatsız olduğunu (30 Mayıs), Çoğu zaman gece yarısından sonra ancak uyuyabildiğini (3 Temmuz), vücutça çok rahatsız olduğunu (23 Temmuz), tifo aşısıyla aşılandığını,[15] aşının pek ziyade tesir ettiğini, sıtma yaptığını, bütün gece hastalığının devam ettiğini ve üç gün daha sürdüğünü (31 Temmuz), yorgunluk ve kafa sersemliğini sürekli yaşadığını (9 Ağustos)not ettikten sonra, tek çözümün rahat uyku uyumak ve kendine gelmek olduğunu da paylaşır.

İzzettin Bey, sabahleyin Kannengiesser Bey'in kendisini yanına çağırdığını, Hulusi (Conk) Bey de orada olduğunu, kendisinin 'kurmay başkanı', Hulusi Bey'in de '1A'dır dediğini; sonra kolordunun Edirne'ye karargâhın hareketi hakkında görüşüldüğünü ve Kannengiesser Bey'in torpidoyla gitmek üzere hareket ettiğini ve 15Ocak'ta Ordu dairesinde buluşacaklarını söylediğini bildirir.

15 Ahmet Esenkaya, Volkan Marttin, "Çanakkale Savaşları'nda Temizlik", *Temizlik Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 261-274.

İzzettin Bey, Çanakkale cephesi'nden ayrılışını aşağıdaki ifadelerle tamamlar:

> *"Hulusi Bey'le Akbaş'a geldik. Nokta'ya sorduk. Yarın sabah Gülnihal ve akşamüzeri de bir torpido var, dediler. Fakat tereddütlü. Sonra menzil müfettişi Sadık Sabri Bey'e gittik. O, Gülnihal'in yarın akşam veyahut diğer gün sabah hareket edeceğini söyledi. Derken bir gambot Akbaş'a geldi. Ona yetişelim diye koştuk, hatta istimbota binip takip ettik, kaçtı. Diğer bir gambot geçiyordu. Onu takip ettik, durdurduk, o da Bandırma'ya gidiyordu. Geri geldik ve Gülnihal'e bindik. Bakalım Allah İstanbul'u ne zaman kısmet edecek?* (13 Ocak 1916)"

b. Maneviyatı

İzzettin Bey'de büyük bir maneviyat satırlar arasında kendini hissettirecek kadar belirgindir:

> *"Cenabı Hak hüsnü muvaffakiyet ihsan buyursun (*22 Mart)*."…"Cenabı Hakkın avnü keremiyle inşallah muvaffak olacaktır (*7 Mayıs)*." …"Allah'ı Zülcelâl düşmanı makhur etsin (*17 Mayıs)*."…"Efradımızın hahiş ve kuvvet-i maneviyeleri mükemmeldir* (3 Mayıs)*." … "Cenabı Hak muvaffak buyursun, âmin (30 Mayıs)." …"Maazallah (2 Haziran)."…. "Lehülhamd bir hasarı mucip olmadı (*23 Haziran)*." …"İnşallah şayanı kabul olur da daha çok hizmet etmeye muvaffak olurum (15 Haziran)." …"Lehülhamd bir hasarı mucip olmadı (*23 Haziran)*."….."Bu gün Ramazan'ın birinci günü. Cenabı Hak emsali kesiresiyle müşerref eylesin ve Ramazan hürmetine ordumuza Nusret ve millet ve vatana saadet bahşetsin* (13 Temmuz)*."…"Cenabı Hak muzafferiyeti katiye ihsan etsin* (8 Eylül)*."…"Mazhariyet ve inayeti rabbaniye tecelli etti (19 Aralık)."… "Cenabı Hakka tekrar hamd ve şükreyledim* (9 Ocak 1916)*."*

Askerine güveni tamdır: "*Cengâverane hissiyatımız hamdolsun çok iyidir* (31 Mayıs)." Şehitlere hürmeti sonsuzdur: "*Hücum pek şiddetli oldu. Subay ve efrat aslanlar gibi düşman siperlerine kadar atıldılar ve şehit oldular* (30 Nisan)."… "*Kıtaat efradı kahramanlıklar gösterdiler, düşman siperleri üzerinde şehit oldular. Bu kahramanlık ve savlet, tarihimizde altın harfler ile yazılacaktır* (19 Mayıs)." *Hep askerini düşünür:* "21'lik bir havan geldi. 90 kilo ağırlığında mermi atacaktır. İnşallah bu top düşman müstahkem mevkiini tahribe muvaffak olur da piyadelerimizin hücumu kolaylaşır *(13 Mayıs)." Bir tek sevinci vardır: "*Vaziyet iyi. İngilizlerin Çanakkale'deki perişan hallerini kendileri de itiraf ettiklerini görerek seviniyoruz *(16 Eylül)."* Şehit olan arkadaşlarını duydukça çok etkilenir: "*Çalışkan ve faal subaylarımızın kaybı bizi hep üzüntüye boğuyor* (13 Haziran)."

Sonuç

Kurmay Binbaşı İzzettin Bey 14 Mart 1915 günü Mustafa Kemal Bey'den kendisini beklediğine dair bir telgraf alır, bir hafta içinde görevine başlar. İzzettin Bey, Mustafa Kemal Bey'in kurmay başkanıdır. İzzettin Bey yoğun mesaisinin yanı sıra her gün ne yaşanmışsa defterine kaydeder. O sebeple defterlerinin her yerinde tamamen doğal şekilde komutanı ile ilgili pek çok bilginin varlığı ilgili günlüğe ayrı bir değer katar. Sonraki yıllarda daha da kıymeti artacak olan günlükteki en önemli gündemin Mustafa Kemal Bey'li sayfaların Mustafa Kemal Bey'in biyografisine katmış olduğu notlarıdır. Defterindeki cephe, karargâh ve Komutanı (19 ncu İhtiyat Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mustafa Kemal Bey) ile ilgili notlarla, -belki de farkında olmadan- bir anlamda komutanı ile ilgili Çanakkale günlerini kaleme almak gibi bir hizmeti de yerine getirmiş olmasıdır. Görev alanı olan kuzey cephesini (Arıburnu, Conkbayırı, Anafartalar, Suvla bölgesi ve civar köyler) çok sıklıkla gezdiği bilgisi, her an kendini hissettirmektedir. Ayrıca -14 Aralık günü civar bölgede bir teftiş esnasında her taburda 50-60 askerin ayaklarının tamamıyla çıplak olduğunun kaydetmesi dışında- her iki taraf için olumsuz sayılabilecek şeyler kaydedilmemiştir. 19 Mayıs büyük taarruz öncesi Ordu Karargâhı'ndan gönderilen Rayman ile 10 Ağustos günü Komutanının saatinin parçalanması ile ilgili bilgiye yer vermemiştir.

Her gün hava durumu ile ilgili bilgi vermesi, yemek konusundaki hassasiyeti, kahve, çay, limonata ve çikolataya karşı hiç hayır dememesi gibi yönleri yazarı okuyucuya daha çok kaynaştırır. Karargâha yerli yabancı, uzaktan yakından gelenler hakkında verdiği bilgilerle; eserin her sayfasında rahatlıkla görülebildiği gibi, -varsa- gelenlerin ziyaret sebeplerine de yer verir. Bazı haksız uygulamalara karşı ortaya koyduğu tepkiler, dik duruşlar ve eleştiriler ve isabetli yorum ve önerileri, genç bir Binbaşının istikbale yönelik gelecek vaat ettiğini ortaya koyan ipuçlarıdır. Telefon ve telgrafla görüşmeler, mektuplaşmalar, cephane ve silahların nasıl ganimet olarak alındığı, Fedai Müfrezelerinin ne yaptığı, numaralı siperler, kirpi mâniaları, hendekler, lağımlar ve avcı hat ve siperleri, bomba siperleri, gözetleme yerleri, çıkan ve/ya çıkarılan yangınlar ile ilgili bilgiler, cephe bilgileri ana gündemi oluşturan belli başlı aktarımlardır.

25 Nisan amfibi harekâtı ile birlikte Mustafa Kemal Bey'in Süvari Bölüğü, 57 nci Alay, cebel bataryasıyla gittiği ve ortaya koyduğu mücadele dile getirilir. 26 Nisan günü vaziyetinin çok kritik olduğu, bütün komutanların yardım istediklerini ve feryat etmekte olduklarını aktarılır. 29 Nisan günü Mustafa Kemal Bey'e gümüş imtiyaz muharebe madalyası, 23 Mayıs'ta Alman İmparatoru tarafından 'demir salip' nişanı verilir, 1 Haziran günü Albay olur. 19 Temmuz'da tuğgeneral rütbesi ve ordu komutanı yetkisiyle Trablus'a gitmek arzusunda olup olmadığını kendisine sorulur. İstanbul'a gelip durumu karşılıklı görüşmek niyetinde olduğuna dair bir cevap verir. Kısa bir süre sonra, İtilaflar, Yarımada'ya ikinci büyük çıkarmayı yapınca İstanbul'a gidemez.8 Ağustos'ta Anafartalar Grup Komutanlığına atanır. Bulgaristan'a gönde-

rilecek "Ordu"nun komutanlığını istemesi ve bunun yerine 6 Ekim'de Irak Ordusu komutanlığına tayininin teklif edildiği bilgisi de yer alır.

Liman Paşa'nın emriyle Alman Kurmay Binbaşısı Reimond'un, 27 Nisan'da 19 ncu tümen kurmay başkanı olarak görevlendirildiği ve Kemalyeri karargâhına geldiği, fakat Mustafa Kemal Bey'in, İzzettin Bey'den son derece memnun olduğunu belirterek Reimond'a atandığı görevi vermediğini, günlük hizmet işlerinde görevlendirmekle, yetersizliğini ve işe yaramadığını hissettirerek karargâhtan uzaklaştırıldığını not eder. Muharebe döneminde karargâhların nerelere nakledildiği ile ilgili bilgilere rastlanır. 19 Mayıs günü hücum fecaatinden bahsedilir ve defin hizmetinde 22 Mayıs günü de birinci kurmay sıfatıyla ve hakem olarak bulunacağını bildirir.

Binbaşı İzzettin (Çalışlar)

Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat Paşa

Ahmet YURTTAKAL*

Çanakkale Muharebeleri sırasında Müstahkem Mevkii komutanı olarak görev yapan Cevat Çobanlı Paşa, Çanakkale zaferinde en fazla emeği olan komutanlardandır. Öyle ki 29 Ekim 1915'te Tasvir-i Efkar Gazetesi'nde İstanbul'u kurtaran iki komutandan biri olarak belirtilir. Diğeri ise Albay Mustafa Kemal'dir. Bu yazımız ile Cevat Paşa'nın Çanakkale Muharebeleri sırasında ki rolüne değinilecektir.

Hayatı ve Askeri Yaşamı

Cevat Paşa, 1871 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Osmanlı Genelkurmay Başkanlarından Müşir Şakir Paşa'dır. Galatasaray Sultanisi'nden mezun olan Cevat Paşa 1888'de Harp Okulu'na girdi. 1891'de Harp Okulu'nu başarılı bir derece ile bitirerek Teğmen rütbesi ile Harp Akademisi'ne devam hakkını kazandı. 1892'de üsteğmen oldu. 1894'te Harp Akademisi'ni birincilikle bitirerek Kurmay Yüzbaşı oldu. 1894'te kıdemli yüzbaşı oldu. 1894-1909 tarihleri arasında Padişah Yaveri sıfatıyla, Maiyet-i Seniye Erkân-ı Harbiyesi'nde görev aldı. 1895'te binbaşı oldu.

25 Ağustos 1895'te Orleans'da yapılan Fransız Ordusu manevralarında bulunmak üzere Paris'e gönderildi. 24 Ocak 1898'de yarbaylığa yükseldi. 1899'da Bulgaristan'a Silâhların Yasaklanması-silahsızlanma- Konferansı'nda görevlendirildi. 1900'de albay oldu. 1901'de mirlivalığa yükseldi. 2 Ağustos 1904'te Hicaz Demiryolunun Şam ile

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı

Ma'an arası açılış töreninde görevlendirildi. 1906'da ferik oldu. Tasfiye-i Rütbe Kanunu gereğince 1909'da rütbesi yarbaylığa indirildi. 1909'da Harp Akademisi Komutanlığına atandı. 1910'da ikinci defa albay oldu. 1911'de 1. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı oldu. 1912'de bir süre Genelkurmay İkinci Başkanlığı'na vekâlet etti. 1912'de yeniden 1. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı oldu. 1912'de Şark Ordusu Kurmay Başkanlığına, daha sonra Çatalca Ordusu Topçu Komutanlığı Kurmay Başkanlığına getirildi. 1913'te 9'ncu Tümen Kumandanlığına atandı ve fırkasıyla Balkan Harbi'ne katıldı. 1913'te Osmanlı-Bulgar Sınır Komisyonu Başkanlığı yaptı. Ocak 1914'te ise 9. Tümen görevine geri döndü. 1 Mart 1914'te Balkan Harbi'ndeki üstün hizmetine karşılık olarak bir senelik kıdem zammı aldı. 7 Mayıs 1914'te oluşturulan Tahdidi Hudut Komisyonu başkanlığı yaptı. Kasım 1914'te mirlivalığa yükseldi.

10 Ağustos 1914'te Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığına atandı. 9 Ekim 1915'te Seddülbahir'deki 14. Kolordu Komutanlığı'na atandı[1] ve kara muharebeleri sırasında da 3,5 ay görev yaptı. Daha sonra 6. ve 14. Kolordulardan oluşan Güney Grubu komutanı oldu. Müttefiklerin Yarımada'yı tahliyesinin ardından 11 Ocak 1916'da Çanakkale Grubu komutanı oldu. Tahliye sonrası muharebelerdeki üstün hizmetlerine mükâfat olarak "Muharebe Altın İmtiyaz madalyasıyla taltif edildi.[2]

Kasım 1916'da 15. Kolordu Komutanlığına atanarak Galiçya Cephesi'nde görev aldı. Ağustos 1917'de tekrar 14. Kolordu Komutanı oldu. Kasım 1917'de 8. Ordu Komutanı oldu[3] ve olarak Filistin Cephesi'ne katıldı. 1918'de ferik (Korgeneral) oldu. Kasım 1918'de Genelkurmay Başkanlığı'na tayin oldu.[4] Aralık 1918'de Harbiye Nazırı oldu.[5] Ocak 1919'da Harbiye Nazırlığından ayrıldı. Mayıs 1919'da İkinci defa Genelkurmay Başkanı oldu. Ekim 1919'da Genelkurmay Başkanlığı'ndan istifa etmesine rağmen Genelkurmay Başkanlığı'na tekrar getirildi.[6]

16 Mart 1920'de İstanbul'un fiilen işgali sırasında İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürüldü. 670 günlük süren çileli sürgünün ardından 15 Ocak 1922'de İtalyan vapuru ile vatana döndü. Döner dönmez vakit kaybetmeden Ankara'ya geçerek Mustafa Kemal ile görüştü ve Şubat 1922'de El Cezire Cephesi Komutanlığı'na atandı.

İstiklâl Harbi'nde gösterdiği başarıdan dolayı Cevat Paşa, 29 Ağustos 1923'te kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası ile taltif edildi.[7] 21 Ekim 1923'te 3. Ordu Müfettişliği ve

1 BOA, İ.HB, 1334.M-12
2 BOA, İ.TAL, 1334.Ra-13
3 BOA, İ.DUİT, 156/1
4 BOA, İ.DUİT, 157/72
5 BOA, İ.DUİT, 9/47
6 BOA, İ.DUİT, 159/62
7 BCA 2644 30 18 1 1 7 27 5

aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi II. Dönem Elazığ Milletvekilliği yaptı. 25 Aralık 1924'te milletvekilliğinden istifa etti[8] ve Askeri Şûrâ üyesi oldu.[9]

7 Ocak 1925'de Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) namına Musul'a giden heyette görevlendirildi. 28 Kasım 1925'te Türk-Irak hudut meselesinin Milletler Cemiyeti'nde görüşülmesinde askerî müşavir olarak bulundu.

30 Ağustos 1926'da orgeneral oldu. 28 Nisan 1928'de İstanbul Generaller Askerî Mahkemesi Başkanı oldu. 12 Mart ve 3 Kasım 1928 tarihlerinde yapılan Cenevre Konferansı'nda delege olarak görev yaptı. 28 Nisan 1928'de İstanbul Erkân Divan-ı Harp Başkanı olarak atandı.

13 Ocak 1932'de Cenevre silahları sınırlandırma konferanslarına müşavir olarak katıldı. 2 Eylül 1934'te ek görev olarak son Tetkik Mercii Encümeni Başkanlığı yaptı. 14 Eylül 1935'te Askeri Şura Üyesi iken yaş haddinden emekli oldu. 13 Mart 1938 günü İstanbul'da vefat etti. [10]

Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat Paşa

2 Ağustos 1914 günü seferberlik esnasında 9. Tümen Komutanı olarak Gelibolu'da bulunan Cevat Paşa, Boğaz'ın karakol görevini üstlenmişti. 10 Ağustos 1914'te Mirliva (Albay) rütbesi ile Müstahkem Mevkii Kumandanlığı'na atandı. Bu göreve gelir gelmez Boğaz'ın savunmasını ele aldı. Çanakkale Müstahkem Mevkii'nin yetersiz olan savunma planını ve tahkimatını göreve geldikten sonra ikmal ederek, elde mevcut imkânlarla Boğazı geçilemeyecek hale getirdi. İngiliz kaynakları 1914 Kasım ile 1915 Şubat arasında, Çanakkale Boğazı'nın savunma sisteminde büyük değişiklik meydana geldiğini, Boğaz savunmasının top ve bataryalar ile ustaca yerleştirilmiş olan mayınlar ile korunduğunu belirtir.[11]

Çanakkale Müstahkem Mevkii'de yeni baştan savunma planları oluşturulmaya başlandı. Seferberlik öncesi 25 bataryanın 13'ü kuruluştan çıkarılmıştı. Cevat Paşa kadro dışına çıkarılan bataryaları yeniden tanzim ettirdi. Tabyalardaki toplar tekrar kuruluşa alındı. Bu bataryalara asker ve subay yerleştirildi. Mevcut batarya ve tabya kadroları değiştirildi. Kadro haricine çıkan bütün bataryaların mevcut asker ve subaylarla doldurulmasını, en emniyetsiz vasıtalardan bile istifade edilmesini istedi.

Çanakkale Boğazı'nın savunmasında Kasım 1914'te plan hazırlayıp Başkomutanlığa sundu. Hazırladığı bu planda Boğaz'ı dört bölgeye ayırdı:

8 BCA 544 30 10 0 0 4 23 43

9 BCA 45796 30 11 1 0 9 35 3

10 Ahmet Yurttakal, *Cevat Çobanlı Paşa Çanakkale Kahramanı,* Malatya Kitaplığı, Malatya 2014, s. 13.

11 Robert R. James, *Gelibolu Harekâtı*, (Çev. Haluk V. Saltıkgil), Belge Yayınları, İstanbul 1965, s.22.

1 Bölge: Kumkale, Orhaniye, Seddülbahir ve Ertuğrul tabyalarından oluşuyordu. Bu bölgenin görevi düşmanın girmesine girişte engel olmak.

2. Bölge: Erenköy Koyu bölgesini savunan obüs bataryalarıdır. Bu bölgenin görevi Erenköy Koyu'na sokulacak düşman donanmasıyla mücadele etmek.

3. Bölge: Bu bölge set bataryalarından oluşmaktadır. Boğaz'a döşenen mayınların korunmasıyla görevlidir. Mayınları toplayacak düşman gemilerini püskürtmek ve hareketlerini güçleştirmek.

4. Bölge: Savaşın kilit noktası olan merkez tahkimatını oluşturuyordu. Anadolu Hamidiye, Anadolu Mecidiye, Çimenlik, Rumeli, Hamidiye, Rumeli Mecidiye ve Namazgâh, Değirmenburnu tabyaları ile savunmanın asıl cereyan edeceği Boğaz'ın en dar yeridir. Diğer bölgelerden geçen düşman donanmasını etkisiz hale getirecek bölge burasıdır.[12]

Yukarıdaki savunma planına bakıldığında ve 18 Mart'ta alınan sonuç itibariyle değerlendirdiğimizde, planın iyi bir şekilde yapıldığı ve uygulandığı görülmektedir. Erenköy Koyu'na 7–8 Mart gecesi döşettiği mayın hattını da bu amaçla döktürdüğü ortaya çıkmaktadır. Düşman donanmasının manevra ve demirlemesini yapacağı Erenköyü Koyu'nu bu raporunda tespit etti. O bölgeye çeşitli bataryalar takviye ederek, mayınlayarak savunmayı güçlendirdi. 18 Mart öncesi Boğazda müttefik donanması çeşitli saldırılarda bulundu. Bu saldırılar Müstahkem Mevkii'nin hazırlıklarını etkiledi ve savunma düzeninin saldırıya katılan zırhlıların hareketlerine göre şekillendi.

> *Müttefik donanması 18 Mart 1915 sabahı tüm donanma gücünü hazırlayarak Boğaz'a doğru hareket etti sırada Cevat Paşa sabah erkenden Kirte (Alçıtepe) bölgesindeki birlikleri teftiş için Rumeli yakasına geçmişti. O günkü hatıraları şöyle aktarmaktadır:*
>
> *O sabah (18 Mart sabahı) Kilitbahir' deki kıtaatımı teftişe gidecektim. Geç yatmama rağmen erken kalkmıştım. Hava güzel, açık, gökte küçük bir bulut bile yok. Deniz sakindi. Karargâha geldim. Karşıma emir çavuşum Bekir çıktı:*
>
> *– Paşam! İleri tarassudun telefonda maruzatı varmış», haberini verdi. İçeri girdim. Nöbetçi tarassut subayı; «Bozcaada önlerinde bir kaç düşman gemisinde bazı faaliyet görüldüğünü» bildirdi. Kurmay Başkanım Selahattin Adil Bey'i bularak, bu havalide bir tayyare keşfi yaptırmasını, karşıya geçip Kilitbahir'e teftiş için gideceğimi bildirdim ve motorla hareket ettim.[13]*

12 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII. Cilt, Deniz Harekâtı,* Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara 1976, s.525–532.

13 Gıyas Yetkin, *"Yaratanların Ağzından 18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi"* Türkiye Eski Muharipler Cemiyeti Yayınları, Ankara 1966, s.119.

Cevat Paşa, karşıya geçtiğinde Kurmay Başkanı Selahattin Adil Bey hemen hava keşfi yaptırır. Binbaşı Schneider ve Yüzbaşı Serno uçuşlarını tamamladıktan sonra Bozcaada arkasında gemilerin Boğaz'a doğru yaklaştıklarını haber ederler. Bu raporun özünü Selahattin Adil Bey hemen Cevat Paşa'ya bildirir. Cevat Paşa, bu sırada Maydos'ta (Eceabat'ta) bulunan 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal'i ziyaret etmiş, birlikte Kirte (Alçıtepe) tarafında bulunan birlikleri teftişe gitmişti. Bu sırada düşman donanmasının fevkalade bir hazırlık içinde Boğaz'dan içeriye girdiklerini görmeleri üzerine derhal karargâhına geri döndüğünü şöyle anlatıyor:

> *19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal Bey'le beraberdik. Kirte'ye gittik. Bu sırada düşman donanmasının Boğazlara doğru ilerlemekte olduğunu gördük. Gemilerin almış olduğu tertibata nazaran bunun alelade bir harekât olmadığına kani olarak hemen Alçıtepe'ye doğru geri döndük. Bu anda ilk taarruz mermisi başımızın üzerinden geçerek Alçıtepe'ye saplandı. Hemen Maydos'a (Eceabat) hareketle Mustafa Kemal Bey'den ayrılarak Çanakkale'ye döndüm.*[14]

Yarbay Mustafa Kemal (Atatürk) Bey hatıralarında belirtilir.[15] Cevat Paşa'nın teftişi sırasında başlayan Boğaz Muharebelerini Kurmay Başkanı Selahattin Adil Bey yönetir. Bu büyük sorumluluk altında ezilen Selahattin Adil Bey, Cevat Paşa'nın gelip komutayı devralmasıyla üzerinden büyük bir yük kalktığını ifade eder. Selahattin Adil Bey, Cevat Paşa'nın geri dönüşü ile Fransız zırhlısı Bouvet'in batışının aynı ana denk gelmesini *"Paşa'nın ayağının uğuruna"* bağlamaktadır. [16] Saat iki gibi Çanakkale'ye geçen Cevat Paşa önce karargâha daha sonra Hamidiye Tabyası, Çimenlik Kalesi ve Dardanos tabyalarını ziyaret etmiştir.

18 Mart günü müttefik donanması ağır yara almış üç büyük zırhlıları batmış ve yüzlerce asker kaybetmiştir. Cevat Paşa müttefik donanmasının çekilmesini Dardanos bataryasında izlemiştir. Dardanos Bataryasındaki şehitlerden dolayı üzgün fakat düşmanın çekilişinden dolayı gururlu bir şekilde Boğaz'da düşman donanmasının gidişini seyrederken dudaklarından şu söz dökülür: ***"Gittiler… Geçemediler… Geçemeyecekler…"***[17]

Cevat Paşa, 18 Mart Zaferinden dolayı kendisine gelen tebrik mesajlarına Boğazı savunan subay ve erleri adına cevap verir ve zaferi onların azim ve cesaretinde görür.

14 Feridun Kandemir, "General Cevat Çobanlı Hatıralarını Anlatıyor", *Yedigün Dergisi*, İstanbul, 19 Ağustos 1936.

15 Uluğ İğdemir, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, Türk Tarih Kurumu Yay.1990 Ankara s.XI-XII.

16 Selahaddin Adil Paşa, S*elahattin Adil Paşa, Hayat Mücadeleleri, Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları,* Zafer Matbaası, İstanbul 1982, s. 41–42

17 Yetkin, *"Yaratanların Ağzından 18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi",* s.153

Askerlerine yayınladığı mesajda gelen tebrikleri onlara ileterek daha fazla şevk ve azimle vazifelerine sarılmalarını isteyen coşku dolu sözlerle onları gayretlendirir:

> *"Birçok yerlerden Müstahkem Mevki adına kutlamalar alınmakta olduğunu da müjdelerim. Önceki gün sabahtan akşama kadar süren bombardımanda, düşman binlerce mermi harcamış olduğu halde, elde edebildiği sonucu tamamıyla bildirmiştim. Düşmanın bundan sonra girişeceği bombardımanlarda da elde edebileceği sonuç bundan başka bir şey olamayacaktır. Biliyorsunuz ki, askerlikte dayanma, başarının esasıdır. Kumandanlar, savaş içinde yalnız kendi kıtalarının durumunu değil, düşmanın durumunu da daima göz önüne getirmeli ve o suretle savaş etmelidir. Kalelerimizin bu suretle savaşacağına imanım kadar inanç ve güven sahibiyim. Çünkü subay kardeşlerimin ve kahraman er evlatlarımın geçen ki bombardımanda gösterdikleri kahramanlık ve dayanma gücü, bu görevi gereğince yapmayı başarabileceğimize en kuvvetli güvencedir. Arkadaşlarım şunu iyi bilmelidir ki altı yüz yıllık büyük bir İslam devletinin gelecekteki yaşam ve kaderiyle tümden ilgili bulunan bu savaşta, kesin olarak ölmek var dönmek yok! Şanlı atalarımızın buraların alınması ve sahip olunmasında, geçmişte döktüğü kan, harcadığı emekler hep bu günkü savunmada göstereceğimiz hareketlere işarettir.*
>
> *Taburlarımızda tek bir top kalıncaya kadar ateş püsküreceğiz, o da sönmeye mahkûm olunca, yiğitçesine tüfeklerimize sarılacağız. Bizden tek birimiz sağ kaldıkça ateşi sürdürerek düşmana asla boyun eğmeyeceğiz. Büyük atalarımızın şanlı mazisi hatırlanmış, kahraman Osmanlı ordularının tarihin sayfalarına şan veren büyük başarıları, hep zorluklara katlanmak, direnme ve dayanma gibi, Allah vergisi kısmetlerin çokluğudur. Bu alanda fazla söylemeyeceğim. İslam halifesinin ve tüm milletin, hatta tüm İslam halifesinin ve tüm milletin, hatta tüm İslamlık dünyasının gözü bu savaşta bize dönük, hayat ve emniyeti bizim hareketlerimize bağlıdır. Yüce Allah her zaman yardımcımız olsun, ordumuzu muzaffer eylesin.[18]"*

Cevat Paşa, zafer sonrasında asla kendini ön plana atmamış, sürekli askerlerin kahramanlıklarından bahsetmiştir: "Hatta o gece tabyalardaki bütün erler gündüz ki müthiş yorgunluğa rağmen gece sabaha kadar çalışarak tabyalarının harap olan yerlerini tamir ettirir Topları gömüldükleri toprak yığınlarından çıkarmış, temizlemiş ve ertesi gün ateşe hazır vaziyete getirmişlerdi. Her ihtimali dikkate alarak ertesi güne hazırlanılmış Cevat Paşa'da bu çalışmaları takip etmiştir.[19]

18 Bnb. Halis (Ataksor) *Bey Çanakkale Raporu,* Arma Yayınları, İstanbul-1975, s. 72–73.

19 Yetkin, *"Yaratanların Ağzından 18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi",* s.155.

Çanakkale Zaferinin Ardından

Cevat Paşa'ya yıllar sonra 18 Mart 1915 gününün en kıymetli ânı sorulduğu zaman: *"O gün güneşin son ışıklarıyla Boğaz'dan peri*şan halde çıkmakta olan düşman filosunun görünüşü idi…" cevabını verir.[20]

Çanakkale bombardımanında gösterdiği üstün şecaat ve gayretten dolayı "Altın Muharebe Liyakat Madalyasıyla taltif edildi.[21] Almanya Devleti tarafından ikinci rütbeden "Croix de Fer" nişanı verildi.[22] Ayrıca Avusturya-Macaristan imparatoru tarafından ikinci rütbeden "Merit Militer" (Askeri Meziyet) Madalyası verildi.[23]

Ayrıca 18 Mart günü zaferden dolayı II. Kaiser Wilhelm, Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya yazdığı 20 Mart 1915 tarihli telgrafında Cevat Paşa'yı tebrik etmiş ve şu temennilerde bulunmuştur:

> *Dün ve evvelki gün Çanakkale müdafaası esnasında ihraz olunan parlak muvaffakiyetlerinden dolayı samimi hassı tebrikatımı beyan eder, iş bu tebrikatımızın cesur kumandanı Cevad Paşa'ya kendi namına tebriğini rica ederim. Cenab-ı Hak bundan böyle dahi silahlarımızı tevfikat-ı rabbaniyesine mazhar buyursun.*[24]

Gelibolu'da bulunan 3. Kolordu Komutanı Esat (Bülkat) Paşa'da Cevat Paşa'ya zaferi tebrik için şu telgrafı gönderir:

> *Dünkü başarısından dolayı, Boğaz'ın şanlı müdafaasını, büyük bir kıvançla, Kolordu adına kutlar ve gösterilen fedakârlıklarını överek daha pek çok başarılara erişmelerini yüce Allah'tan niyaz ederim.*[25]

Ayrıca Esat Paşa aynı zamanda hatıralarında Cevat Paşa'nın İstanbul'u kurtaran kişi olarak anmaktadır: *"Düşman donanmasının Çanakkale Boğazı'na yaklaşmak ve Boğaz'ı zorlayıp İstanbul'a gelmek fırsatı vermeyenlerin birincisi Cevat Paşa'dır."*[26]

> *Cevat Paşa, 1936 yılında Yedigün Dergisi ile yaptığı röportaj sırasında şunları söylemiştir: Mehmetçik olmasaydı «Çanakkale» olur muydu? Çanakkale Harbi diğer sahalarda yapılan harplerle kabili mukayese değildir. Tasavvur buyurun, denizde bir harp oluyor, fakat ötede, karada üç dört kilometrelik bir sahada da insanlar birbirlerine giriyorlar... Ve Mehmetçik orada da gıdasın-*

20 Yetkin, *"Yaratanların Ağzından 18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi",* s.155.

21 BOA, İ.TAL, 1333.Ca-40

22 BOA, İ.TAL, 1333.Ca-37

23 BOA, İ.TAL, 1333.C-43

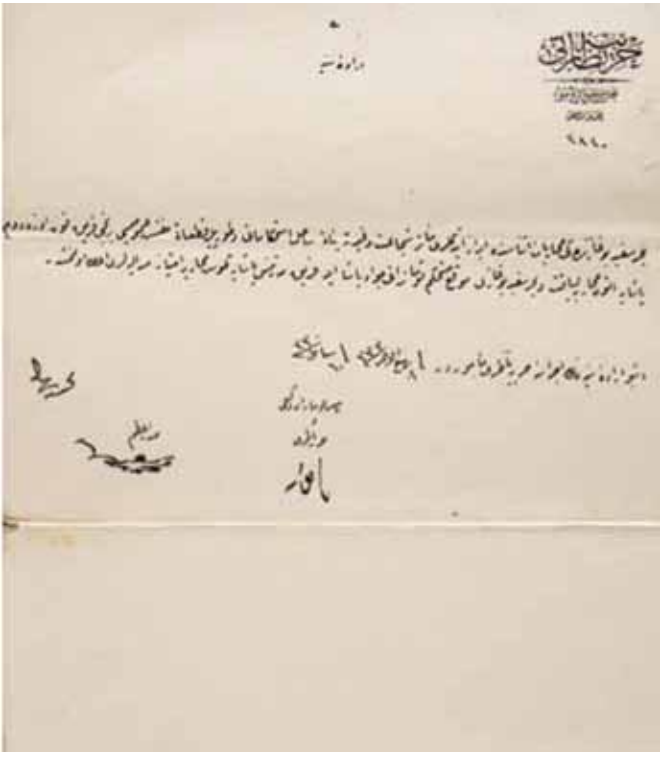
24 Tanin Gazetesi, 24 Mart 1915.

25 Ataksor, *Bey Çanakkale Raporu,* s.72

26 *Yanya Savunması ve Esat Paşa,* Genkur. ATASE Bşk.lığı, Ankara 1983, s. 146

dan bile mahrum olduğu halde memleketin kapısını beklemekten büyük bir zevk duyuyor.[27]

Cevat Paşa'ya yıllar sonra 18 Mart 1915 gününün en kıymetli ânı sorulduğu zaman ***"O gün güneşin son ışıklarıyla Boğaz'dan perişan halde çıkmakta olan düşman filosunun görünüşü idi..."*** cevabını verecektir. [28]

BOA, İ.TAL, 1333.R-12

Çanakkale Boğazı'ndaki muharebeler esnasında göstermiş olduğu şecaat ve gayretten dolayı Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevki Komutanı Cevad Paşa'nın "Gümüş Muharebe İmtiyaz Madalyası" ile taltif edildiğine dair, Padişah Mehmed Reşad, Sadrazam Said Halim Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa imzalarını taşıyan irade. 23 Şubat 1915

27 Kandemir, "General Cevat Çobanlı Hatıralarını Anlatıyor", s.

28 Yetkin, *"Yaratanların Ağzından 18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi"*, s. 155.

Çanakkale Cephesi'nde Bir Komutan: Selahaddin Adil Bey

Muzaffer ALBAYRAK*

Çanakkale Muharebeleri'nde görev alan komutanlar bu büyük zaferin kazanılmasında rütbe, görev, yetki ve sorumlulukları dahilinde pay sahibi olmuş kahramanlardır. Bu komutanlardan birisi olan Selahaddin Adil Bey, Ağustos 1914'te binbaşı olarak girdiği Çanakkale'den Ekim 1915'te yarbay rütbesiyle çıkmıştır. Selahaddin Adil Bey, hem deniz hem de kara muharebelinde bulunan birkaç komutandan birisi olarak Çanakkale Muharebeleri'nde müstesna bir yere sahiptir. I. Dünya Savaşı'nın en başında ilk görev yeri Çanakkale olduğu gibi, dört yıl süren savaşın en sonundaki görev yeri de Çanakkale olmuştur. Selahaddin Adil Bey için I. Dünya Savaşı Çanakkale'de başlamış, Çanakkale'de sona ermiştir.

Çanakkale'ye Kadar Selahaddin Adil Bey'in Hayatı[1]

Selahaddin Adil, 19 Ocak 1882'de İstanbul'un Çarşamba semtinde dünyaya geldi. Babası Osmanlı donanmasında amiralliğe kadar yükselmiş Adil Paşa'dır. 14 Mart 1897'de girdiği Harp Okulu'nu 1899'da teğmen olarak bitirdi. Kurmay subaylık eğitimi için Harp Akademisi'ne devam ederek 1902 yılında kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. 19 Aralık 1902'de Şam'da bulunan 5. Ordu'ya tayin edildi. 1905 yılında Suriye'deki 5. Ordu'dan kendi isteği ile ayrılarak Rumeli'deki 3. Ordu'ya tayin edildi. Görev yeri Serez'deki 9. Tümen idi. Buradan Nevrekop'taki eşkıya takibiyle görevli 66. Alay'a

* Uzman, Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1 Bu bölümdeki bilgiler için geniş ölçüde Selahaddin Adil Paşa'nın hayatını anlattığı; "*Hayat Mücadeleleri*, Zafer Matbaası, İstanbul, 1982" kitabından faydalanılmıştır.

tayin edildi. 1906 yılında Selanik Harp Okulu'nda "ordu ve teşkilat" dersi hocalığına tayin edildi. Selanik'teyken arkadaşı Kazım Karabekir vasıtasıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı. Ekim 1908'de kurmay binbaşılığa terfi ederek Cisr-i Mustafa Paşa'daki 2. Ordu, 13. Alay 3. tabur komutanlığına tayin edildi. 1909 yılında 31 Mart Vakası sırasında Hareket Ordusu'na katılarak İstanbul'a geldi. 1910'da İstanbul'da kurulan Mürettep Tümen'in 2. Alay kumandanlığına tayin edildi. 22 Aralık 1910'da Bükreş Sefareti askeri ataşeliğine atandı. 1911 yılında İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali ile başlayan savaş sebebiyle Bükreş'ten Kahire'ye tayinini isteyerek buradaki Osmanlı Fevkalade Komiserliği bünyesinde çalışmaya başladı. Kahire'deki görevi Trablusgarp'ta savaşan Türk subaylarıyla irtibatı sağlamak ve onlara her türlü yardım ve kolaylığı sağlamaktı.

Ekim 1912'de Balkan Harbi başlayınca Vardar Ordusu kurmay heyetinde ikinci şube müdürlüğüne atandı. Balkan Savaşı boyunca bu görevde kaldı. Selahaddin Adil verilen görev gereği, mağlup olarak ricat eden Vardar Ordusu'nun Arnavutluk'un Adriyatik sahiline kadar çekilip gemilerle ülkeye dönmesi için gerekli çalışmaları yürüttü. Balkan Savaşı mağlubiyeti üzerine İstanbul'a dönen Selahaddin Adil Eylül 1913'te evlendi. 1913 Ekim ayında Türk-Bulgar Sınır Düzeltme Komisyonu'na seçildi. Komisyon başkanı Albay Cevat Bey'di (Paşa). Çanakkale'nin savunulmasında omuz omuza mücadele edecek olan ikilinin mesai arkadaşlığı o zaman başlamıştı.

1914 Haziran ayında Avrupa'dan satın alınacak dağ toplarının incelenmesi için oluşturulan heyetin başkanı olarak Avrupa'ya gönderildi. Almanya, Fransa, Belçika ve İtalya'daki top fabrikaları gezildi. 28 Temmuz 1914'te Avrupa'da savaş başlayınca görevlerini yarıda kesip İstanbul'a döndü.

Selahaddin Adil Bey Çanakkale'de

1914 yılı Ağustos ayı başında bütün Avrupa kıtasına yayılan I. Dünya savaşı devam ederken Osmanlı Devleti Almanya ile ittifak yapmış olmasına rağmen tarafsızlığını ilan etmişti. Aynı zamanda genel seferberlik de ilan ettiğinden ülke çapında yoğun bir askeri hareketlilik başlamıştı.

Osmanlı Devleti'nin askeri açıdan stratejik önemi haiz noktalarından birisi olan Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı da seferber olmuştu. 10 Ağustos'ta Müstahkem Mevki Komutanlığına Cevat Bey (Paşa) atanmıştı. 15 Ağustos 1914'te Müstahkem Mevki Komutanlığı kurmay başkanlığına da Kurmay Binbaşı Selahaddin Adil Bey atandı. Çanakkale'de göreve başladığı zaman Cevat Bey ve karargahı Alman ıslah heyetinin uygulamaları yüzünden karmakarışık bir halde bulunuyordu. Almanların planına göre eski toplar tamamen geri alınacak, Boğaz'da mayın müdafaasından vazgeçilerek üç adet torpido bataryası kurulacaktı. Neyse ki seferberlik ilan edilince bu kararlar uygulanamadı ve savaşa hemen girilmediğinden durum düzeltmek ve hazır-

lanmak için vakit kaldı. Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa imkânsızlıklardan dolayı hiçbir zaman karamsar ve ümitsiz olmadı.

Çanakkale Boğazı'nın muhtemel bir saldırıya karşı tahkimi işine hemen başlandı ve karadaki tabyalar elden geçirilip yeni toplarla takviye edildi. Gemilerden çıkarılan toplarla yeni bataryalar oluşturuldu. Boğazın savunması için yapılacak takviyelerin Çanakkale-Kilitbahir hattı ile İntepe-Eski Hisarlık hattı arasında yoğunlaştırılması ve esas savunmanın burada yapılmasına karar verilmişti. Karada bu çalışmalar sürerken Ağustos ayından itibaren denizde de mayın hatları kurulmaya başlandı. Mayın hatlarını korumak için top bataryaları, projektörler kuruldu.

26 Eylül'de Akhisar torpidosu Boğazdan gözetleme vazifesiyle çıkmışken İngiliz gemileri tarafından engel olundu ve bundan sonra çıkacak gemilerin yakalanacağı bildirildi. Böylece Boğaz tüm gemi geçişlerine kapatıldı. 29 Ekim 1914'te Osmanlı donanmasının Amiral Souchon komutası altında Karadeniz'deki Rus limanlarını bombardıman etmesi üzerine 1 Kasım'dan itibaren Rusya ile harp başladı. Rusya ile müttefik olan İngiltere ve Fransa da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Çanakkale Boğazı önünde beklemekte olan İngiliz-Fransız müttefik donanması 3 Kasım 1914'te Boğaz'ın giriş tahkimatı olan Seddülbahir ve Kumkale tabyalarını bombardıman etti. Bu bombardımanda yaşanan bir talihsizlik sonucu, düşman bombardımanı Seddülbahir Kalesi içindeki cephaneliğe isabet ederek havaya uçurdu. Cephaneliğin yanındaki sığınakta bulunan 81 er, 5 subay Çanakkale'nin ilk şehitleri olarak tarihe geçti. Selahaddin Adil Bey Çanakkale'de iken 29 Kasım 1914'te kurmay yarbaylığa terfi etti.

Çanakkale Deniz Muharebelerinde Selahaddin Adil Bey

1915 yılı Ocak ayında İngilizler, Osmanlı Devleti'ni safdışı bırakmak amacıyla İstanbul'u hedefleyen bir deniz harekâtına karar vermişlerdi. Bu harekâta Fransız donanması da katıldı. Harekât planı; Çanakkale Boğazı tahkimatını zorlayarak tabyaları susturmak, açılan yoldan Marmara'ya geçen müttefik donanma eliyle Osmanlı Devleti'ni teslim olmaya zorlamaktı. 19 Şubat 1915'te İngiliz-Fransız müttefik donanması boğaz girişindeki bataryaları saatlerce bombardıman etmişti. 25 Şubat'ta tekrar boğaz önüne gelen müttefikler giriş tabyalarını yeniden bombardımana tutarak susturdu. Bundan sonra boğazdan içeri girerek sahil bataryalarını topa tuttular. Bu sırada mayın tarama gemileri de denizdeki mayın hatlarını temizlemeye başladılar. Düşman donanması gece yarısından sonra mayın temizleme işine başladığından sabaha kadar sahil bataryalarıyla mücadele devam ediyordu.

7/8 Mart'ta Nusret'in mayınları düşmana sezdirilmeden atıldı. Selahaddin Adil Bey Ocak ayından beri eşini İstanbul'dan Çanakkale'ye getirmiş ve şehir merkezinde tutmuş olduğu bir evde kalmaktaydı. 19 Şubat'ta deniz muharebesi başlayınca şehrin 10 km. dışında bulunan Hacı Paşa Çiftliği'ndeki karargâha taşınmış olduklarından ve

harp hiç aralıksız devam ettiğinden evine gidememekteydi. Bu yüzden eşiyle mektuplaşarak haberleşiyordu.

Cevat Paşa da deniz harbi başladığından beri Hacı Paşa Çiftliği binasındaki karargâhtan geceleri bile ayrılmıyordu. Kendisi çok erken kalktığından erken yatıyordu. Kurmay heyetindeki subaylar geceleri birinci şube müdürü Osman Zati Bey'in odasında toplanarak alışageldiğimiz mayın toplama mücadelesinin başlamasını beklerken ellerine geçen *"Binbir Gece Masalları"* kitabını okumaktaydı. Bir gece yüksek sesle gülüp ve gürültü edilince Cevat Paşa uyanmış ve haklı olarak kızmıştı. Fakat bütün günün yorucu çalışmalarından sonra geceleri de güneşin doğmasına kadar görev yapmakta olan karargâh heyeti bu gibi şeylerle moral bulmaya çalışıyordu[2].

Çanakkale'de düşmana karşı cansiperane mukavemet eden, gecesini gündüzüne katan Müstahkem Mevki kıtaatı buna rağmen düşmanın boğazdan geçemeyeceğini garanti edemiyordu. Müstahkem Mevki Kurmay Başkanı olarak Selahaddin Adil Bey de elinden gelenden fazlasını yapmaya çalışmakla beraber endişelidir ve Çanakkale'ye getirmiş olduğu eşini tekrar İstanbul'a geri göndermeye çalışmaktadır. Karargâhta olduğundan eşiyle mektupla haberleşmektedir. 3 Mart 1915 tarihli mektupta şöyle yazıyor:

> *"Ne şekilde hareket etmen gerektiğine dair fikrimi sana evvelce de söyledim. Bu harp memleketlerin hayat-memat meselesi olduğundan ne kadar süreceği malum değil. Herkes düşmanı sonuna kadar vurmaya karar vermiştir. Fikrim şu:*
>
> *1- Buradan düşman geçtiği halde, İstanbul da taht-ı emniyette (güven içinde) olmamakla beraber, herkesin başına ne gelirse bana da deyip gidersiniz.*
>
> *2- Veya şimdiden içerilerde; Bayramiç, Karesi, Balıkesir gibi bir yere göndereyim.*
>
> *Benimle beraber bulundukça bittabi ara sıra haber almakla beraber sizin ve yavrumun bedenen ve benim fikren meşgul olmamaklığım pek tabii.*
>
> *Ben İstanbul'da Server'le birlikte gitmeni ve fakat İstanbul'da kalmayıp yengem ve çocuklarla birlikte Eskişehir'e çekilmelerini tercih ediyorum.*
>
> *İstanbul'a git fakat orada kalmayın, mektubumu pedere, yengeme göster. Hemen bir an evvel Eskişehir'e ismi aklıma gelmeyen beyin yanına gidiniz.*
>
> *Daha bir-iki gün için burada tehlike yok. Bugün akşama doğru Kale'ye inerek eşyaları hazırlayıp ilk vapurla İstanbul'a gidersiniz. Fakat dediğim gibi orada kalmayıp Bursa'ya, Eskişehir'e, neresi olursa dâhili bir yere gidiniz.*

2 Selahaddin Adil, *Hayat Mücadeleleri*, Zafer Matbaası, İstanbul, 1982, s. 221.

Anadolu'ya geçmenize ağabeyim veya yengem razı olmazsa sen yalnız Üsküdar'dakilerle beraber hareket et.

Selahaddin Adil"[3]

Selahaddin Adil eşini razı ettikten sonra gemi ayarlamaya çalışırken 4 Mart 1915 tarihli mektubunu gönderir:

"Reşit Paşa Vapuru vakıa daha iyi fakat bunun İstanbul'a mı yoksa başka yere mi gideceği belli değil. Hâlbuki Leon, Gelibolu'ya uğrayıp doğru İstanbul'a gidecek. Römorkör deyip de küçük bir şey zannetme. Sizin "Edremit" kadar bir şeydir. Sonra Kaptan'a söylendi. Sana kamarasını tahsis edecek. Her türlü istirahatın temin olunacak. Zaten havalar güzel merak etme, rahatça gidersiniz. Şayet Reşit Paşa daha evvel hareket eder ve doğruca İstanbul'a giderse ona bindiririm. Ahmed Efendi'yi size gönderdim. Ne lâzımsa yapacak. Bacı da beraber olduktan sonra rahat ve emin olursun.

Melûn heriflerin [düşmanın] ne yapmak istediklerini henüz bilmiyoruz. Her halde daha on-onbeş gün Boğaz'dan geçemezler. Siz de İstanbul'da hazırlanır ve mümkün olursa ağabeyimden de izin alırsınız.

Selahaddin Adil"[4]

En sonunda eşini İstanbul'a gönderen Selahaddin Adil Bey bir taraftan görevini yaparken diğer taraftan ailesini merak etmektedir. İstanbul'da bulunan eşine 17 Mart 1915 günü yazdığı mektup hem savaşa hem de ailevi durumlara dair bilgiler vermektedir:

"Geçen gün Niyazi Bey'den bir servis aldım ve cevap verdim. Üsküdar'da olduğuna, sıhhatinize memnun oldum. Nasılsın? Doktora gitmeni yazmış idim. Rica ederim ihmal etme bir mektup ile bana hâl ve vaziyetini bildir.

Burada on gündür sükûnet var. İnsan heriflerin ne yapmak istediklerine, ne yapacaklarına akıl erdiremiyor. Henüz biz de Çiftlik'te oturuyoruz.

Ağabeyim bir haftadır gemisiyle İstanbul'a döndü. Belki görüşmüşsünüzdür. Bir şeye ihtiyacınız olursa yaz.

Peder de Kanlıca da mı? Elhasıl vaziyet-i umumiyeniz (genel durumunuz) hakkında bana malumat verir mektubunu yaz, bu mektubu sana getiren askere teslim et.

3 Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesi'nden Mektuplar–Hatıralar*, (haz. Muzaffer Albayrak), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 152.

4 Selahaddin Adil Paşa, *Mektuplar- Hatıralar*, s. 154.

Beni merak etme. Validelerin ellerinden öperim. Teyzelerine ihtiram. Niyazi Bey'e selam, çocukların gözlerinden öperim.

Selahaddin Adil"[5]

Büyük gün günü gelip çatmış düşman filosu kesin sonuç almak üzere 18 Mart sabahı bütün gücüyle Boğaz'a yüklenmişti. 18 Mart günü pek erkenci olan Cevat Paşa, Gelibolu'ya gelmiş olan 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa'yı ziyaret ve Bolayır istihkâmlarını teftiş etmek üzere Gelibolu Yarımadası'na geçmişti. Büyük bir düşman filosunun Boğaza doğru ilerlediği haber alınınca bu durum telgrafla kendisine bildirildi.

İstanbul'daki genel karargâha da durum bildirilmişti. Alınan cevapta her 10 dakikada bir harbin seyrinin bildirilmesi emrediliyordu. Hükümetin gerektiğinde Anadolu'ya çekilmek ve acele alınması ve uygulanması gereken önemli kararlar almış olduğu anlaşılıyordu. Düşmanın Çanakkale Boğazı'nı geçtiği anda İstanbul'daki hükümet ve saray mensuplarının Anadolu'ya nakli başlayacaktı.

Selahaddin Adil, hatıratında bu günü şöyle anlatır:

Düşmanın Boğaz'a doğru ilerlediğini haber alınca, biz de karargâhın birkaç yüz metre ilerisinde Boğazı ta girişine kadar hemen bütün bataryaları görmeye müsait tepecikteki gözetleme mevkiinde dürbünlerin başına geçmiştik.

Boğaza giren filoda ilk ateşi Triumph zırlısı 11.15'te yaptı.

18 Mart günü Saat 11.15'ten saat 14'e kadar vaziyet nazik olarak devam etti. Bu nezaketi bizzat kendi şahsımda hissediyordum. Ne yazık ki komutanımız bu sabah Gelibolu'ya gitmiş olup henüz dönmemişti. Bu sebeple o gün bütün sorumluluk üzerimde bulunuyor, her an Cevat Paşa'nın dönüşünü bekliyordum.

Saat 14'te bulunduğumuz yerden Bouvet'in batmakta olduğu görülüyordu. Hepimizin yüzünde bir ümit tebessümü belirmiş, sabahtan beri gitgide artan yüreğimizdeki ağırlıkta bir gevşeme hissetmiştik.

Bana gelince; sabahtan beri taşımakta komutanlığa vekâlet etmenin olduğum manevi mesuliyet yükünü, birkaç dakika sonra gözetleme mevkiine gelmiş olan Cevat Paşa'ya müjdeli haberi vererek devretmiş olmakla hem rahatlamış hem de genel durumun ümit verici bir hal aldığını, vazifemin de hafiflemiş olduğunu görmüş olmakla ayrıca memnun olmuştum."[6]

5 Selahaddin Adil Paşa, *Mektuplar- Hatıralar* s. 155.

6 Selahaddin Adil, *Hayat Mücadeleleri,* s. 226-227.

Bouvet'in batışı tam da Cevat Paşa'nın Rumeli'den Anadolu'ya ayak bastığı zamana tesadüf ettiğinden Selahaddin Adil bu olayı paşanın ayağının uğuruna bağlar.

Bouvet'nin batışı muharebede dönüm noktası olmuştur. Hemen peşinden Irresistible ve Ocean zırhlılarının da batması üzerine müttefik donanma perişan halde Boğaz'ı terk etti. 18 Mart günü zafer Türk askerinindi. Kazanılan zaferde en büyük övgünün ateş altında yılmadan mücadele eden erlere ait olduğunu söyleyerek 18 Mart zaferini şu cümleyle özetler:

> *"18 Mart'ta başarının en mühim noktası erlerin ve subayların vazifedeki fedakârlığıdır. Gerek Anadolu Hamidiyesi'ni tutan Alman ve Türk askerleri gerek Rumeli Hamidiye ve Mecidiye, Namazgâh tabyaları ve merkez grubu efradı bütün gün vazifeleri başından ayrılmamışlar ve elinden hizmet gelmeyen yaşlı askerlerimiz su taşımak, ezan okumak vesair suretle maneviyatı yükseltmeye çalışmışlardır. Mecidiye tabyası üç defa ateş altında askerini değiştirmişti.*
>
> *Malzemenin kıymeti ne olursa olsun iyi kullanılır ve azim ve iman ile maksada doğru yürütülürse başarıya ve neticeye ulaşmak mümkün olur. Her zaman maneviyatını, inancını kuvvetli bulunduran tarafın muvaffak olacağına, 18 Mart muharebesi güzel bir misal teşkil eder."*[7]

Çanakkale Kara Muharebelerinde Selahaddin Adil Bey

18 Mart Deniz zaferinden sonra, Müttefikler denizden geçişte başarılı olamayınca karaya asker çıkararak tabyaları kara ordusuyla düşürüp, donanmaya Marmara yolunu açmak için çıkarma hazırlıklarına başladı. Türk genelkurmayı da 25 Mart Çanakkale'nin savunmasıyla görevli 6 tümenden oluşan 5. orduyu kurdu. Komutanlığına Liman von Sanders atandı. 25 Nisan 1915'te kara muharebeleri başladığında Müstahkem Mevki'de bulunan Selahaddin Adil, 29 Nisan 1915'te İzmir'den gelen 12. tümen komutanlığına tayin edildi. Eşine yazdığı 23 Mayıs 1915 tarihli mektupta yeni görevini haber veriyordu:

> *"Bugün tümenimle cephe hattına giriyorum. Cenab-ı Hakk'tan muvaffakiyetler temenni eder, sizin ve yavrumun gözlerinden öperim. Artık mektup yazmak belki müşkül olacak, ara sıra her halde malumat vermeye çalışırım.*
>
> *Sizleri Cenab-ı Hakk'a ve ağabeyime emanet ediyorum. Yengemin çocukların gözlerinden ve pederin ellerinden öperim. Biradere selam. Üsküdar'dakilere, Servergillere ihtiram ve selamlar.*
>
> *Selahaddin Adil"*[8]

7 Selahaddin Adil Paşa, *Mektuplar–Hatıralar*, s. 46.

8 Selahaddin Adil Paşa, *Mektuplar- Hatıralar*, s.157.

12. Tümen 26 Mayıs'ta Güney Grubu yedeği olarak Alçıtepe gerisinde toplanmıştı. Tümenin 34 ve 36. Alayları gelmişti. 35. Alay, İzmir'de bırakılmıştı. Bu alay yerine tümene 22. Alay verilmişti. 4-6 Haziran 3. Kirte muharebesinde 22 Alay sağ kanat, 34 ve 36. Alaylar sol kanat ihtiyatı olarak cepheye sevk edilmiş muharebeye katılmıştı[9]. 3. Kirte Muharebesinden sonra Güney Grubu komutanı Weber Paşa cephenin durumundan memnun değildi. Cephe hattının geriye alınmasını istiyordu. Ayrıca Alman kurmay başkanı Thauvenay'la anlaşamıyordu. 3. Kirte muharebesinden sonra çeşitli tümenlere bağlı 21 taburluk bir kuvvet toplamı 2 km'lik bir alanda birbirine karışmış bir yığın halindeydi. Grup kurmay başkanı Yarbay Thovaney durumdan ümitsizdi ve cephe hattının geri çekilmesini öneriyordu. Gerideki 7 taburluk kuvvetin cepheye alınarak birbirine karışmış kıtaların geriye alınıp yeniden organizasyonu gerekiyordu.

Grup Kurmay Başkanı Yarbay Thovaney ordu komutanlığı emriyle İstanbul'a dönme emri aldı. Yerine kurmay Binbaşı Çolak Hüseyin Selahaddin atanmıştı. Ancak onun göreve başlamasına kadar geçici olarak 12. Tümen komutanı kurmay Yarbay Selahaddin Adil görevlendirildi. 5 gün içinde grup kurmay subaylarından Bursalı Binbaşı Mehmed Nihat Bey'le birlikte, düzensiz, karmakarışık durumda olan cephede yeni bir organizasyon yaparak karışıklığa son vermişlerdir. Bu sayede sürekli muharebeler sonucu yıpranmış birlikler geriye alınarak dinlenme ve kendilerini toparlama fırsatı verilmiştir.

Selahaddin Adil birlikleri yeniden organize etti. Güney grubu cephesinin üç tümenle tutulması konusunda Weber'i ikna etti. Böylece cephe ferahlamış 4 tümen Grup ihtiyatı olarak geri alınmış oldu. 13 Haziran'da Hüseyin Selahaddin gelerek görevine başladı[10]. O sırada Güney Grubu kurmay heyetinde bulunan Bursalı Mehmed Nihat Bey Selahaddin Adil'in kısa sürede başardığı bu işten dolayı ondan övgüyle söz etmektedir. sSelahaddin Adil'in eşine yazdığı 13 Haziran 1915 tarihli mektup cephedeki konumunu anlatmaktadır:

> *"Grup Erkan-ı Harbiye Riyaseti [Seddülbahir Grup Komutanlığı Kurmay Başkanlığı] vazifesini muvakkaten ifa ettikten sonra tekrar Fırka'ma iltihak ediyorum. Çok şükür vücutça afiyetteyim.*
>
> *Kereviz Deresi, Fırka'mın bulunduğu hattın birkaç yüz metre gerisindeki her gün pek çok, bazen yüzlerce şüheda ve mecruhine penah olan kanlı bir mahaldir. Cenab-ı Hakk'ın hıfz ve inayetiyle muharebeye devam ediyoruz. Bu gece bir aydır ileride bulunan fırkam, istirahat için biraz geriye geldi.*
>
> *Selahaddin Adil"*[11]

9 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi*, c. 5, 3. kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1980, s. 45.

10 *Çanakkale Cephesi*, s. 84.

11 Selahaddin Adil Paşa, *Mektuplar–Hatıralar*, s. 159.

12. Tümen Seddülbahir cephesinin sol kanadının savunulmasıyla görevlendirildi. 13 Haziran'da görevi 2. Tümen'e devrederek ihtiyata alındı. 21 Haziran'daki Kerevizdere Muharebelerinde zaten yıpranmış bir tümen olan 2. Tümen'e takviye olarak tekrar cepheye sürüldü. Kerevizdere Muharebelerinden sonra 12. Tümen yine cephenin savunulmasını üstlendi. 5 Temmuz'da sürekli muharebelerden yorgun düşen 12. Tümen dinlendirilmek üzere cephesini 4. Tümen'e devrederek Alçıtepe gerisinde ihtiyata alındı. 7 Temmuz'da 12. Tümen'in Saros Grubu'ndaki 8. Tümen'le yer değiştirmesi ordu komutanlığından emredildi. Emrindeki 22. Alay geride bırakılacaktı[12]. 10 Temmuz'da Bolayır'a gelen 12. Tümen İzmir'den gelen 35. Alayın da katılmasıyla kadrosunu tamamlamış olarak ikmal edildi. Güney grubundaki sürekli muharebelerde kanlı boğuşmalarda 12. Tümen önemli kayıplara uğramış, bazı birliklerinde %40 oranında zayiat vardı. Selahaddin Adil 15 Temmuz 1915'te eşine gönderdiği mektupta tümeninin vaziyetini bildiriyordu:

> *"Evvelce bildirdiğim veçhile lehü'l-hamd Gelibolu'ya geldik. Saros Grubu'nda bulunuyorum. Fırkamda beraber. Ahval-i fevkalâde zuhur etmezse la ekall bir ay muharebeye girmede burada talim ve terbiye ile iştigal edeceğiz ki şahsım için ehemmiyetsiz iş. İnşallah geçecek müddet zarfında biraz kendime gelirim.*
>
> *Cenab-ı Hakk'a hamd ü sena olsun. Fırkam bütün Ordu'nun en şanlı, en güzide bir cüzü olduğunu ispat etti ki; iki ay mütemadiyen gazetelerin metanetinden bahsettiği sol cenahı, bütün Fransız ve bir kısım İngiliz kuvvetlerine karşı tutmakla düşmanı yıldırdı. Amma ben de, fedakâr zabitlerim de, kahraman efradım da bitti. Her biri, kanını pahalıya satarak düşmana iki-üç misli zayiat verdirdi.*
>
> *Selahaddin Adil"*[13]

12. Tümen Bolayır'da 16. Kolordu emrindeydi. Kolordu komutanı Albay Feyzi Bey 12. Tümenin Selahaddin Adil'den önceki komutanıydı. 6 Ağustos'ta Anafartalar mıntıkasına yapılan düşman çıkarması üzerine 7 Ağustos sabahı Saros Grubu'ndaki 7 ve 12. tümenlerin oraya sevki emredilmişti. 12. tümen saat 12'de Bolayır'dan yola çıktı. 8 Ağustos sabahı Anafartalar gerisine ulaşıldı. 8 Ağustos öğleden sonra taarruz edilmesi yönünde Liman Paşa tarafından verilmiş olan emrin askerin yorgunluğu, birliklerin tam toparlanmadığı, acil taarruz için sebep olmadığı, hazırlıksız taarruzların kötü sonuçlar verdiğine dair Güney Grubundan alınan acı dersler gibi gerekçelerle 7 ve 12. tümen komutanlarının birlikte görüş bildirmeleri üzerine Kolordu Komutanı Feyzi Bey taarruzu onların isteği doğrultusunda 9 Ağustos şafak vaktine

12 *Çanakkale Cephesi*, s. 221.

13 Selahaddin Adil Paşa, *Mektuplar–Hatıralar,* s. 161.

erteledi. Ancak bu karar Feyzi Bey'in görevinin sonu ermesine yol açtı. Yerine Mustafa kemal tayin edildi.

9 Ağustos sabahı muharebe başladı. Akşama doğru İngilizler sahile kadar atılmıştı. Gelen raporlardan Mestantepe'nin işgal edildiği bildiriliyordu. Muharebenin sonucundan Liman Paşa'nın memnun olacağını umarken ertesi gün Paşa'nın azarlaması ile karşılaştı. Paşa Mestantepe'nin işgal edilmemiş olduğunu raporunun doğru olmadığını sert bir şekilde söylemişti[14]. Mestantepe başta işgal edilmişse de sonradan gemi bombardımanı ve yangın çıkması sebebiyle birliklerimiz tarafından tahliye edilmişti. Farkında olmadan yapılan bir hatadan dolayı maruz kalınan bu muamele derin bir üzüntü ve tümen adına elem duymasına sebep olmuştu.

Selahaddin Adil, duyduğu üzüntü sebebiyle, bağlı bulunduğu Kolordu Komutanı olan Mustafa Kemal'in Çamlıtekke'deki karargâhına giderek durumu ayrıntılı olarak kendisine anlatmış ve ordu komutanının güveni kalmamış ise görevi bırakmaya hazır olduğunu bildirmişti. Ancak Liman Paşa birkaç gün sonra Selahaddin Adil'in karargâhına gelerek cepheyi gözetlemiş, verilen malumatları memnuniyetle dinledikten sonra getirdiği birkaç harp madalyasını gerekenlere verilmek üzere bırakarak güven tazelemiştir[15]. 8 Ağustos'ta Selahaddin Adil Bey'in ağabeyi Muzaffer Bey'in komutanı olduğu Barbaros Hayrettin Zırhlısı Gelibolu önünde İngiliz E-11 Denizaltısı tarafından batırıldı. Muzaffer Bey sağ kurtulmuştu.

18 Eylül'de ordu komutanı emriyle 13. Tümen komutanı Havik Bey'le görev yerleri değişti. Bu değişikliğe karargâhının savunma hattına yaklaştırılması hakkında Kolordu kurmay başkanı vasıtası ile biraz da ısrarlı olarak yapılan müdahaleci talebin, gerekçe gösterilerek yapılmamasının cephe komutanlığında (Mustafa Kemal) yarattığı gocunma mı yoksa mektepten beri tanıştığı Vehip Paşa'nın arzusundan mı ileri geldiğini anlayamamıştı[16]. Yeni tayin olunduğu 13. Tümen, Vehip Paşa ile birlikte Güney Cephesine gelen birliklerdendi. Seddülbahir cephesinin sol iç tarafını tutmaktaydı. Mıntıka komutanı Fevzi Paşa (Çakmak) idi.

Güney cephesine geldikten sonra nispeten sükûnet sağlanmış, siper muharebeleri yaşanmıştı. Cephane sınırlı olduğundan idareli harcanıyordu. Vehip Paşa günlük 4 mermiden fazla harcayan batarya komutanını hesaba çekiyordu. 13. Tümen 15 Ekim'de cepheden geriye alınarak 21 Ekim'de Şarköy'e hareket etti. 25 Ekim'de Şarköy'e geldi. 30 Ekim'de Keşan'a ordugâha yerleştiler[17]. Keşan'dan eşine yazdığı 3 Kasım 1915 tarihli mektup cephe gerisinden yazılmaktaydı:

14 Selahaddin Adil, *Hayat Mücadeleleri*, s.263.
15 Selahaddin Adil, *Hayat Mücadeleleri*, s.265.
16 Selahaddin Adil, *Hayat Mücadeleleri*, s.268.
17 Selahaddin Adil, *Hayat Mücadeleleri*, s. 265.

"Keşan civarına yerleştik. Her halde burada Şarköy'den çok duracağız. Fakat ne kadar, bunu ancak Allah teala bilir. İngiliz, Fransız, düşmanlarımızın harekâtına bağlıyız. Fakat şimdilik birkaç hafta kalmamız muhtemel. Mektuplarını buraya gönder. İzin için uğraşıyorum. İnşallah muvaffak olursam telgrafla bildiririm.

Çok şükür sıhhatim iyidir, burada süt, tereyağı ve yumurta, tavuk mebzul ve ucuz. Bugünden itibaren besiye başladım. Biraz daha kendimi toplamaya çalışıyorum.

Selahaddin Adil"[18]

1916'dan 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ne Kadar Selahaddin Adil

Selahaddin Adil Çanakkale cephesinden çıktıktan dört ay sonra Mart 1916'da doğu cephesinde gönderildi.15 Mart 1916'da Trabzon-Gümüşhane hattında Ruslara karşı kurulan cephede bulunan 11. Kolordu komutanlığına atandı. 13 Eylül 1916'da 11. Kolordu komutanı iken tenzil-i rütbe ederek 2. Kafkas Tümeni komutanlığına tayin edilmesine itiraz ederek İstanbul'a döndü.18 Kasım 1916'da İzmir'deki 17. Kolordu Komutanlığına atandı. 21 Kasım 1917'de Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na atandı. 1918 Ağustos ayında sahil topçuluğu konusundaki gelişmeleri görmek üzere Flandr cephesine gönderildi. 1918 Ekim ayında yeniden Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na döndü.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi hükümlerini yerine getirmek üzere Çanakkale Müstahkem Mevkii'nde görevlendirildi. Bataryaların boşaltılması, Boğazdaki mayınların kaldırılması, silah ve cephanenin gönderilecek İtilaf subayına devir ve teslimi işlerini yerine getirdi. 11 Kasım 1918'de Çanakkale Boğazı temizlendikten sonra kendini Müstahkem Mevki Komutanı olarak tanıtan İtilaf Devletleri komutanı Kroker'i Rumeli Mecidiye Tabyası'nda kabul ederek Müstahkem Mevki Komutanlığını devretmiştir.

Selahaddin Adil'in kaderi savaşın son yılında onu tekrar Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı olarak Çanakkale'ye sevk etmiş, Mondros Mütarekesi imzalandığında mütareke hükümleri gereği Çanakkale'yi düşmana teslim etme acısını yaşatmıştır.

Binlerce şehit pahasına müdafaa ettiği Çanakkale'yi teslim etmenin onun ruhunda nasıl bir yara açtığı şu sözlerinden anlaşılmaktadır: *"Kumandam altında on binlerce şehit verdiğimiz, gerek kara savaşlarında şanlı zaferler kazandığımız Çanakkale Müstahkem Mevkii'nin teslimi gibi ağır bir görevin yerine getirilmesi uğradığımız fe-*

18 Selahaddin Adil Paşa, *Mektuplar–Hatıralar*, s. 175.

laketli sonucun ilk uygulama darbesinin acısı bana düşmüştü"[19]. Buna rağmen hiçbir zaman ümitsizliğe kapılmayan Selahaddin Adil, 15 Şubat 1920'de Harbiye Kurmay Okulunda verdiği konferansta subay adaylarına sözleri çok anlamlıdır:

> *"Bugün mütareke ve genel durum tesiriyle herkeste az çok mesleğinde bir tereddüt fikri mevcut ise de gelecek hiçbir zaman belli olmadığından bütün arkadaşlarımın her bir hale karşı hazır olmaları ve çalışmaları lazım geldiği kanaatindeyim.*
>
> *Karamsarlığın fena olduğunu, en küçük cüretkârane teşebbüslerin başarılı sonuçlar vereceğini ve gayeye doğru yürümek lazım geleceğini ifade etmek isterim."*[20]

Belki de Çanakkale Muharebeleri'nin en yüksek kazancı bu sözlerde gizlidir.

Çanakkale Zaferi Türk milletine ve ordusuna erinden komutanına kadar yüksek bir özgüven kazandırmıştı. Çanakkale'de muharebe edenler yokluklar, imkânsızlıklar içinde bile olunsa, azim, gayret, cesaret ve inançla nelerin başarılabileceğini yaşayarak öğrenmişlerdi.

Selahaddin Adil Bey de bu tecrübesini geleceğin kurmay subay adaylarına aktararak onlara Çanakkale Ruhunu ilham etmiştir.Ümitsizliğe ve karamsarlığa kapılmayan Selahaddin Adil Bey, Anadolu'da başlamış olan Milli Mücadele'ye katılmakta tereddüt etmedi. 15 Haziran 1920'de Milli Mücadele'ye katılmak üzere İstanbul'dan ayrıldı. 27 Haziran 1920'de Güney Cephesi komutanlığına tayin edildi. 13 Eylül 1921'de 2. Kolordu Komutanlığına tayin edildi. 15 Ekim 1921'de mirliva (tümgeneral) oldu.

22 Kasım 1922'de Ankara Hükümeti tarafından İstanbul Kumandanlığına tayin edildi. Bu görevde iken Lozan Antlaşması hükümlerine uyularak 25 Ağustos 1923'ten itibaren işgal kuvvetlerinin İstanbul'u tahliyesi hazırlıklarına ve binaların tarafımıza teslimine başlandı. Eylül ayı sonunda işgal kuvvetleri İstanbul'daki binaları boşaltıp askeri birlikleri memleketlerine göndermişlerdi.

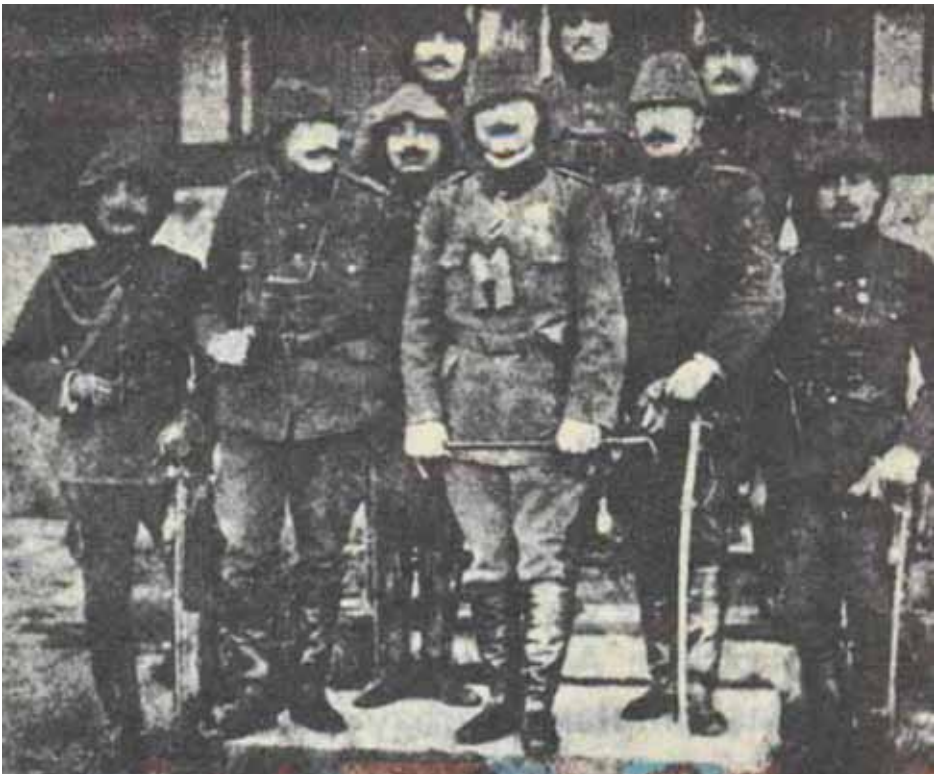
2 Ekim günü Galata rıhtımındaki Arabic transatlantiğinde Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince İtilaf kuvvetleri tarafından el konmuş olan bütün cephane ve savaş malzemesinin Türk Hükümetine teslim edildiğine dair hazırlanan belge işgal kuvvetleri komutanları ve Selahaddin Adil Paşa tarafından imzalanarak son işlem yerine getirildi. 2 Ekim günü işgal kuvvetleri komutanları Selahaddin Adil Paşa tarafından ülkelerine yolcu edildi.

19 Selahaddin Adil, *Hayat Mücadeleleri*, s. 298.

20 Selahaddin Adil Paşa, *Mektuplar–Hatıralar*, s. 49.

Selahaddin Adil Paşa, 2 Ekim'de ülkelerine uğurladığı işgal kuvvetleri komutanlarına el sallarken mutluluğuna diyecek yoktur. Onbinlerce şehid kanı pahasına kazanılan Çanakkale zaferinde hem deniz hem de kara muharebelerinde bulunmuş bir komutan olarak Mondros Mütarekesi gereği yine kendi eliyle Çanakkale'yi düşmana teslim etmiş olan Selahaddin Adil bu defa İstanbul'u işgal kuvvetlerinden geri alan komutandı.

Selahaddin Adil Paşa 29 Eylül 1923'te kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. 1923'ten itibaren ticaretle uğraştı. 1950-54 arası Demokrat Parti'den Ankara milletvekili oldu. 27 Şubat 1961'de vefat etti. İstanbul Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedildi. Naaşı 29 Kasım 1988'de buradan alınarak Ankara'da Devlet Mezarlığına nakledildi.

Selahattin Adil Bey Çanakkale'de (soldan ikinci)

Cafer Tayyar Eğilmez ve Çanakkale Muharebeleri

Zülâl KELEŞ*

Çanakkale Muharebeleri, I. Dünya Savaşı'nın en çetin ve sonuçları bakımından en önemli cephesidir. Cephe, İngiltere ve Fransa'nın Boğazı geçerek, İstanbul'u almak ve Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak hedefiyle açılmıştır. Böylece Rusya'ya savaş malzemeleri ulaştırılarak bu devletin savaş kabiliyetini artırmaları mümkün olacağı gibi, Almanya güney doğu yönünden kuşatılarak, savaş kısa sürede sonlandırılabilecekti. Planlanan hedef doğrultusunda zamanın en modern ve güçlü silahlarıyla donatılmış İngiliz ve Fransız bileşik filosu, 1914 Ağustos ayı ortalarında bölgede konuşlandırılmaya başlamıştı. Nihayet 19 Şubat 1914'te etkin taarruz harekâtı başlamış, İtilaf gemilerinin ağır bombardımanıyla Boğaz'ın iki yönündeki Türk tabyaları tahrip edilmişti. 18 Mart 1915 günü yaşanan deniz muharebeleri, İngiliz ve Fransız donanmasının hezimetiyle sonuçlanmıştı. İtilaf Devletleri için artık karaya çıkmak ve burada etkin bir hâkimiyet kurduktan sonra Boğazı geçerek, hedefe ulaşmak planını uygulamaktan başka yol kalmamıştı. Zira deniz yoluyla Çanakkale'yi geçme teşebbüsü, İngiltere ve Fransa'ya hem itibar kaybettirmiş hem de savaş gücü bakımından ciddi kayıplara mal olmuştu. Hazırlıklarını hızla tamamlayarak, 25 Nisan 1915 günü aynı anda Kumkale, Seddülbahir ve Arıburnu'na çıkarma harekâtına başladılar. Böylece kara muharebeleri dönemine geçildi.[1]

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi.

1 Geniş bilgi için bkz. Gen. Kur. Bşk. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Harekâtı,* I nci Kitap (Haziran 1914-25 Nisan 1915), V nci Cilt, Genelkurmay Basımevi, *Ankara 1993.* Ayrıca bkz. İsmail Bilgin, *Çanakkale Savaşı Günlüğü, Gün Gün, Saat Saat Çanakkale,* Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. *23-175.*

Çanakkale Muharebeleri'nde komuta kademesinde yer alan birçok Türk Subayı, I.Dünya Savaşı'nda cepheden cepheye koşarak hizmet etmiş, Savaş'ın sonunda Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Mütareke'sine dayanarak işgal edilen vatanını kurtarmak uğruna hayatını ortaya koymuş ve üzerine düşen vazifeyi yerine getirmeye çalışmıştır. Bu isimlerden biri de Milli Mücadele'nin *Trakya Milli Kumandanı* olan Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa'dır. Cafer Tayyar Paşa[2], Çanakkale Muharebeleri'ne görev ve unvan noktasında 1. Tümen Komutanı Yarbay Cafer Tayyar Bey olarak katılmıştır. Çalışmamızda öncelikle Cafer Tayyar Paşa askeri ve siyasi yönleriyle tanıtılacak, ardından Çanakkale Savaşlarındaki rolü irdelenecektir.

Askeri ve Siyasi Yönleriyle Cafer Tayyar Paşa

Cafer Tayyar Paşa[3], 1878 yılında Kosova Vilayeti'nin Priştine Sancağı'nda dünyaya gelmiştir. Babası Plevne şehitlerinden Yüzbaşı Emin Efendi'dir. Eğitimine, Drama İdadi-i Mülkiye Mektebi'nde başlamış, Manastır Askeri Rüştiyesi'nde ve İdadisi'nde devam etmiştir. 1 Mart 1898'de başladığı Harp Okulu'nda Kurmay sınıfına seçilmiş; 4 Ocak 1904'te Harp Akademisi'nden Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur.[4] Harp Okulu dönem arkadaşları arasında Ali Fethi (Okyar), Hafız Hakkı, Ali Fuat (Erdem) Kara Vasıf (Karakol) gibi şahsiyetler bulunmaktaydı.[5] İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olan Cafer Tayyar Paşa, Cemiyetin Üsküp şubesinin kuruluşunda ve bölgede teşkilatlanmasında aktif olarak görev almıştır.[6]

Stajını, merkezi Selanik'te bulunan III. Ordu'da Üsküp, 72. Nizamiye Alayı ve Üsküp Topçu Alayı'nda tamamlamıştır. Sonra sırayla Kosova Mıntıka Kumandanlığı Kurmay Başkanı, Metrovice Tümeni Kurmay Başkanı, Aydın Eşkıya Takip Kumandanlığı, Takip Müfrezesi Kumandan Yardımcılığı, Aydın Divan-ı Harp Üyesi ve Ödemiş Divan-ı Harp Reisi görevlerinde bulunmuştur.[7]

2 Çalışmamızda Çanakkale muharebeleri sürecinde yarbay olan Cafer Tayyar Eğilmez'den, anlatım ve yazım birlikteliğinin sağlanması için daha sonra iktisap edeceği "Paşa" rütbesiyle söz edilecektir.

3 Geniş bilgi için bkz. Zülâl Keleş, *Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜ, TİTE, Ankara 1993.

4 Genel Kurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Rütbedeki Komutanların Biyografileri*, Ankara 1972, s. 129; Cafer Tayyar Paşa, *Basılmamış Hatıratı*, s. 1. Merhum Cafer Tayyar Paşa'nın söz konusu hatıratı, kendi el yazısıyla Osmanlıca olarak kaleme alınmıştır. Burada doğumundan başlayarak, 1924 yılı Ekim ayına kadar hayatındaki önemli olaylar kısaca anlatılmaktadır. Cafer Tayyar Paşa, hatıralarını tamamlamak üzere önemli belgeleri ve konuları notlar halinde dosyalamıştır. Çalışmamızda belgeleri, kendi düzenlediği dosya adlarıyla, bilgi notları da *notlarından* şeklinde gösterilecektir. Bu vesile ile bir kez daha özel arşivinden yararlanma imkânı veren Eğilmez ailesine teşekkürü borç bilirim.

5 Ali Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (haz. Cemal Kutay), İstanbul 1980, s. 6; Fethi Tevetoğlu, "Ali Fethi Okyar'ın Günlük Hatıraları", *Belgeler*, *Türk Tarih Kurumu Belgeler Dergisi*, X/16, (1987), s. 113.

6 *Cafer Tayyar Paşa,* s. 3; Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1908*, İstanbul 1982, s. 210.

7 *Komutanların Biyografileri,* s. 130.

Staj döneminde Sırp ve Bulgar çeteleriyle başarıyla mücadele eden Cafer Tayyar Paşa[8]; 4 Ağustos 1910'da İpek Sancağı Mutasarrıflığı ve Kumandanlığı ve Kosova Mürettep Kolordusu 4. Tümen Kurmay Başkanlığı yaptığı sıralarda da isyan eden Arnavutlarla bizzat çarpışarak mücadele etmiştir.[9] Hükümetin isyan bölgesinde almak istediği tedbirler ve ıslahat yöntemi konusunda özellikle Dâhiliye Nazırı Halil Bey ile görüş ayrılığına düşmüş ve bu nedenle İpek Sancağı Mutasarrıf ve Kumandanlığı görevlerinden istifa etmiştir.[10] İlerleyen yıllarda da benzer olaylarda gösterdiği bu tavrı, Onun mevcut yapıyı iyileştirmek için fikirler üreten yaklaşımı ve kararlarındaki keskinliği göstermesi bakımından önemlidir.

Cafer Tayyar Paşa, Balkan Savaşı arifesinde Genelkurmay Başkanlığı 3. Seferberlik Şubesi'nde görevlendirilmişti (14 Ağustos 1912). Göreve başladığı günden bu tarihe kadar hayatının büyük bölümünü Arnavutluk ve Makedonya bölgesinde geçirmişti. Bu tecrübeyle özellikle Bulgarların ve diğer devletlerin muhtemel cephelerini ve stratejik yerleri belirleyen değerlendirmeler yaparak, çalışmalarını sürdürdü.[11] Balkan Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Bulgarlara önemli kayıplar verdirdiği Vize muharebelerine katıldı. Doğu Ordusu 2. Kolordu Kurmay Başkanı oldu. 28 Ocak 1913'te Batı Ordusu'nda görevlendirildi. 14 Haziran 1913'te İstanbul'da "*Üsküdar Ciheti Kumandanlığı*" sonra da Askeri mahkeme üyeliğine atandı. 1914 yılı sonunda Kaymakam (Yarbay) rütbesine terfi etti.[12]

Çalışmanın ikinci bölümünde anlatılacağı üzere, Osmanlı Devleti'nin fiilen I. Dünya Savaşı'na girdiği sırada 1.Tümen Kumandanlığına tayin edildi. Yaklaşık altı ay kadar İstanbul'da kaldıktan sonra Çanakkale (Seddülbahir) Cephesinde görevlendirildi ve Çanakkale Cephesi'ndeki hizmetlerinden dolayı üç yıl "*kıdem zammı*" alarak, 14 Aralık 1915'te Albay oldu.[13]

Cafer Tayyar Paşa, Çanakkale Savaşı'ndan sonra II. Ordu'ya bağlı 2. Kolordu Komutanlığı emrinde I. Tümen Komutanı olarak bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra, Kafkas Cephesi'nde görevlendirildi (Haziran 1916 başı).[14] Bingöl, Çapakçur ve Ka-

8 Cafer Tayyar Paşa, bu dönemdeki hizmetlerinden dolayı 5 Haziran 1905'te Dördüncü Rütbeden Osmanî ve 14 Aralık 1905'te de Dördüncü dereceden Mecidî Nişanı almıştır. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Taltifat, 41, 19 Şevval 1323/1078.

9 *Cafer Tayyar Paşa,* s. 6-7; Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir 1944, s.400.

10 *Cafer Tayyar Paşa,* s. 7. Arnavutluk'ta (merkezi İpek ve Yakova Sancakları olan) yeni bir isyanın başlaması üzerine, tecrübesinden dolayı 29 Aralık 1911'de ikinci kez İpek Sancağı Mutasarrıf ve Kumandanlığına atandı. 3 Ağustos 1912'ye kadar devam eden bu görevlerinden istifa ederek ayrıldı Cafer Tayyar Paşa, *İpek Dosyası Notları*, s. 16.

11 ATASE Arş. 4/21, Kl.321, D. 49, F.1-8,1-10.

12 *Cafer Tayyar Paşa,* s. 9; *Komutanların Biyografileri*, s. 130.

13 *Cafer Tayyar Paşa,* s. 9; *Komutanların Biyografileri*, s. 130.

14 Genelkurmay Başkanlığı, *I.Dünya Harbinde Kafkas Cephesi,1916-1918*, c. II, Kısım 2, Ankara 1978, s. 73.

rir Dağlarında Ruslara karşı başarılı savunma muharebelerinde bulundu.[15] 2/3 Eylül 1916'da Mürettep Kolordu Komutanı olan Cafer Tayyar Paşa, Karir Dağları, Göynük Vadisi ve Çorsan arasındaki bölge ve ilerisinde bulunan mevzilerin tahkim ve savunmasında görev aldı.[16] 25 Eylül 1916'de Mürettep Kolordu, II. Kolordu Komutanlığına çevrildi. 1917 başlarında Diyarbakır Siverek hattında bulundu. 7 Mart 1917'de Kafkas cephesindeki yeni düzenleme sonunda II. Ordu Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa ile bir süre emir komuta zinciri altında görev yaptı.[17]

8 Nisan 1917'de 18. Kolordu Komutanı olan Kazım Karabekir Paşa'nın talebi üzerine karşılıklı görev değişikliğini kabul eden Cafer Tayyar Paşa, 18. Kolordu Komutanı olarak Irak Cephesi'ne gitti.[18] 1918 Haziran sonuna kadar burada kalan Cafer Tayyar Paşa, 14 Temmuz 1918'de Şark Orduları Grup Kumandanlığı'na bağlı *Kuzey Kafkas Kumandanlığı*'na atandı ise de altı gün sonra (20 Temmuz 1918'de) İstanbul'da bulunan I. Kolordu Komutanlığı'na tayin edildi.[19]

Cafer Tayyar Paşa, I. Kolordu Komutanı olarak üç aya yakın bir süre İstanbul'da kaldı. Bir yandan mevcudu azalan Kolordu birliklerini takviye etmeye çalışırken bir yandan da görevi gereği İstanbul'un asayişi ve firarilerin takibi ile ilgili tedbirler aldı.[20] Bu sırada Osmanlı Devleti'nin müttefiki Bulgaristan İtilaf Devletlerinin ortak genel taarruzu sonucu yenilerek, savaş kabiliyetini kaybetmişti. Bulgaristan'ın 29 Eylül 1918'de Selanik Mütarekesi'ni imzalaması, müttefiklerini birçok açıdan zor durumda bırakmıştı.[21] Söz konusu mütareke, İtilaf Devletlerinin Bulgaristan topraklarından geçerek, eski müttefiklerine karşı harekât imkânı sağlamaktaydı. Bu nedenle savunma için yeterli askeri birlik bulunmayan Doğu Trakya'nın da işgali tehlikesi belirmişti. Harbiye Nezareti, Cafer Tayyar Paşa Komutasındaki 1. Kolordu'yu buraya gönderme kararı vermişti.[22]

Cafer Tayyar Paşa, 29 Eylül 1918 günü Kolordu birliklerinin ilk kademesiyle birlikte Trakya'ya hareket etti.[23] Bu sırada Boğazlar ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da

15 *I. Dünya Harbinde Kafkas Cephesi,1916-1918*,130, 132,135, 139; Ayfer Özçelik, *Ali Fuad Cebesoy*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s. 20.

16 Özçelik, *Ali Fuad Cebesoy*, s. 216-218.

17 *Kafkas Cephesi,1916-1918*, c. II, Kısım 2, s. 238.

18 *Cafer Tayyar Paşa*, s. 11; Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, Sinan Matbaası Neşriyat Evi, İstanbul 1951, s. 24.

19 *Komutanların Biyografileri*, s. 130.

20 ATASE Arş. 1/179, Klasör (Kl) 3881, Dosya (D) 118, Fihrist (F) 49-2, 66,90; Aynı Arş. 1/179, Kl. 3847, D.59, F. 38-2; Aynı Arş. 1/179, Kl.2, D.127, F.124,124-3, 124-4; Aynı Arş.1/131, Kl. 2301, D. 71, F.33, 33-2, 34.

21 Genel Kurmay Başkalığı,, *Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, c. I, ATASE Yayınları, Ankara 1992, s. 24.

22 *Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi,* s.161-161.

23 ATASE Arş. 5/179, Kl. 3848, D. 68, F. 1, 1-4; *Cafer Tayyar Paşa*, s. 11.

kalan son topraklarını savunacak kuvvet[24], V. Ordu'ya bağlı olan 1. ve 14. Kolordudan ibaretti. V. Ordu Komutanı Mahmut Kamil Paşa'nın 14/15 Ekim gecesi Gelibolu'dan gönderdiği savunma planı doğrultusunda düzenlemeler yaptı.[25] Her zaman emrindeki askerin ihtiyaçları ve sağlığını ön planda tutmasıyla bilinen Cafer Tayyar Paşa, yaptığı teftişlerle Kolordu birliklerinin eksiklerini tespit ederek, derhal gereken tedbirleri almaya çalıştı.[26]

Cafer Tayyar Paşa, Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada İstanbul'da bulunmaktaydı.[27] Burada asker ve sivil yetkin şahsiyetlerle yaptığı görüşmelerde, Doğu Trakya'nın güvenliği meselesi, işgali ihtimaline karşı savunulması gerektiğini, bunun aynı zamanda İstanbul'un kaderi açısından da önemi üzerinde durdu. Diğer yandan İstanbul'daki Trakya ileri gelenleri de 2 Kasım 1918'de bir araya gelerek, Doğu ve Batı Trakya'nın geleceği ile ilgili alınabilecek tedbirleri değerlendirdiler. Böylece Trakya-Paşaeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti'nin ilk hazırlığı yapılmış oldu.[28]

Mütareke'nin imzalanmasından sonra Harbiye Nezareti'nin emriyle Gelibolu Yarımadası'ndaki 14. Kolordu Karargâhı ve Yarbay Alaaddin Bey komutasındaki 55. Tümen Tekirdağ'a, Albay Şükrü Naili Bey Komutasındaki 49. Tümen Kırklareli'ne, Albay Kazım Bey emrindeki 60. Tümen de Keşan'a gönderildi. Kolordu Karargâhıyla Cafer Tayyar Bey de Keşan'dan Edirne'ye geçti.[29] Bu sırada geçici olarak Trakya'ya alınmış olan 14. Kolordu'nun komutasını üstlenmiş olan Kazım Karabekir Paşa, Tekirdağ'da bulunmaktaydı. Onunla da memleketin içinde bulunduğu durum hakkında neler yapılabileceği hususunda görüşmeler yapma imkânı buldu. Söz konusu görüşmelerinde mücadelenin Trakya'dan değil, Anadolu'dan başlaması gerektiği kanaati öne çıkmıştır.[30]

Cafer Tayyar Paşa, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra 1. Kolordu kuvvetleriyle Doğu Trakya'yı muhtemel Yunanistan işgaline karşı hazırlıklara başladı. Özellikle Mütareke hükümlerine göre terhis edilmesi gereken askeri elde tutmaya

24 Bölgedeki ordu mevcudu ve konuşlanma noktaları için bkz. Gen. Kur. Bşk., *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, c. I, s. 159-161.

25 ATASE Arş. 5/179, Kl. 3849, *Hc.*58, F.1-2,1-3, 1-8, 1-9.

26 ATASE Arş, 5/179, Kl. 3849, Hc. 58, F.1-13, Aynı Arş. 1/79, Hc. 39, F.1-14.

27 Cafer Tayyar Paşa, 19 Ekim 1918 günü vekâleti 55. Tümen Komutanı Alaaddin Bey'e bırakarak, İstanbul'a gitmişti. ATASE Arş, 5/179, Kl. 3849. D.73, F.10.

28 Edirne milletvekillerinden Faik (Kaltakkıran) Bey, Edirne Belediye Reisi Şevket Bey, Avukat Şeref Bey ve Edirne tüccarlarından Yolageldili Kasım Bey'in katıldığı bu toplantıda 2 Aralık 1918'de resmi kuruluşu gerçekleşecek olan Trakya Paşaeli Heyet-i Osmaniyesi Cemiyeti'nin ilk çekirdeği oluşturulmuştur. ATASE Arş.1/1, Kl. 51, D.200, F.1; *Vakit Gazetesi*, sayı 20, 2.12.1918, s. 1; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, c. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992 Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 124-125.

29 *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, c. I, s..159-161.

30 *Cafer Tayyar Paşa*, s. 13; Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1908*, s. 33; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c. I, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 145; Eric J. Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, (çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul 1987, s. 142.

çalıştı. Bu konuda hükümetle karşı karşıya gelse de eldeki silah ve cephaneyi teslim etmemek için uzun süre direndi[31] ancak bu hususta kısmen başarılı olabildi.[32] Trakya'da yaşayan Rumlar, mütareke gereği demiryollarını işgal eden Yunan taburundan aldıkları destekle karışıklıklar çıkarırken; Yunan Hükümeti ve din adamları da Trakya'yı Yunanistan'a vermeleri için İtilaf Devletleri nezdinde siyasi girişimlerde bulunmaktaydı. Trakya'daki Rumlar, *Yunan Hat Taburunun* desteğiyle silahlanırken, Osmanlı Hükümeti, buradaki Türk birliklerini silahlarını teslim etmesi için Kolordu Komutanına baskı yapmaya devam etmekteydi.[33] Cafer Tayyar Paşa'nın gerek hükümet gerekse Edirne'deki İtilaf Devletleri temsilcilerine başvurarak, Yunan Taburunu başka bir millete ait birlikle değiştirme girişimleri sonuç vermedi. Bunun üzerine Rum çetelere karşı takviye ettiği jandarma kuvvetlerini harekete geçirdiği gibi, bazı birliklerin yerlerini değiştirerek asayişi sağlamaya gayret etti.[34] Her türlü çabaya rağmen Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girdiği 31 Ekim 1918'den Mayıs ayı başına kadar geçen yaklaşık altı aylık sürede I. Kolordu'nun silahlarının büyük bir kısmı İtilaf Devletleri temsilcileri tarafından toplanarak çeşitli yerlerdeki depolara koyulmuştu.[35]

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanistan tarafından işgali üzerine Cafer Tayyar Paşa, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafla Yunanlıların aynı hazırlığı Trakya içinde yaptıklarına dikkati çekerek, böyle bir durumda Trakya'yı savunacağını ve bunun için 1. Kolorduya seferberlik emri yetkisinin verilerek hazırlanmak gerektiğini belirtti.[36] Seferberlik ilanına izin vermeyen Harbiye Nezareti, olumlu bir adım atarak, o güne kadar emrine verilmemiş olan 55. Tümen'i Kolordu emrine bırakmayı kabul etti.[37]

İzmir'in işgalinden hemen sonra Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, istiklal mücadelesini yürütmek üzere Anadolu ve Trakya'da bu amaçla kurulan milli cemi-

31 ATASE Arş. 5/1400, Kl. 284, D.115, F.10, 14, 49, 65, 117. Cafer Tayyar Paşa, terhis işlemlerine engel olduğu gerekçesiyle Edirne'deki İngiliz Kontrol Subayı tarafından uyarıldığı ve Hükümete şikâyet edildiği gibi; 28 Ocak 1919 günü Harbiye Nezaretinden gönderilen bir telgraf emriyle: *"...İlk terhis emri mucibince derhal terhisleri cihetine gidilecek, bu hususta hiçbir suretle âsâr-ı lâkaydı gösterilmeyecektir..."* ifadesiyle Hükümet tarafından da kesin bir dille Mütareke hükümlerine uyması bildirilmekteydi. Bkz. ATASE Arş. 5/1400, Kl.269, D.40, F.19. 27 Nisan 1919'da gönderilen bir başka emirle ısrarla ordunun silahlarını teslim etmemek için çaba sarf eden Cafer Tayyar Paşa, Mütarekenin tatbikini engellediği için uyarılırken; İngiliz subaylarına silah ve cephaneler konusunda doğru bilgi verilmesi "*bilgim yok", "bilmiyorum*" gibi oyalayıcı cevaplardan kaçınılması isteniyordu. Bkz. ATASE Arş. 5/1400, Kl. 268, D. 36, F.52.

32 ATASE Arş. 5/1400, Kl.269, D. 40, F. 25, 29.

33 27 Nisan 1919 da gönderilen bir emirle ısrarla ordunun silahlarını teslim etmemek için çaba sarf eden Cafer Tayyar Paşa, Mütarekenin tatbikini engellediği için uyarılırken, İngiliz subaylarına silah ve cephaneler konusunda doğru bilgi verilmesi "*bilgim yok", "bilmiyorum*" gibi cevaplardan kaçınılması isteniyordu. Bkz. ATASE Arş. 5/1400, Kl.268, D. 36, F.52.

34 ATASE Arş. 1 / 2, Kl. 74, D. 279, F. 29, 66-7; Aynı Arş.1/16, K. 181, D. 81, F. 307.

35 ATASE Arş., 1/ 16, Kl. 181, D. 81, F. 266. Depolardaki silah ve cephane mevcudu için bkz. Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele,* c. I, s. 199.

36 ATASE Arş. 1/1, Kl.13, D. 54, F.77, 26-5.

37 ATASE Arş. 1/1, Kl.13, D. 54, F. 26-5.

yetler ve ordu komutanlarıyla temasa geçti.[38] Genelkurmay Başkanı Cevat (Çobanlı) Paşa'dan Cafer Tayyar Paşa'nın Edirne'de olduğunu öğrenen Mustafa Kemal Paşa, 16 Haziran 1919 günü Amasya'dan Cafer Tayyar Paşa'yı telgrafla *vatanın kurtuluşu için* birlikte çalışmaya çağırdı.[39] Mustafa Kemal Paşa, özellikle milli teşkilatlanmaya önem verilmesini tavsiye ederken; Sivas'ta toplanması düşünülen kongreye, Edirne Vilayeti'nden temsilci göndermelerini istemiştir. Bu çağrıya uyan Cafer Tayyar Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın işbirliği, Trakya Paşaeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti üyelerini memnun etmiştir. Ancak Trakya ile Anadolu'nun işbirliği, coğrafi şartlar nedeniyle fiili destek ve yardımdan çok, strateji ve fikrî dayanışma şeklinde gelişecektir. Nitekim Sivas Kongresi'ne temsilci gönderilememiş, ancak Kongre kararlarına uyulacağı bildirilmiştir.[40] 7 Ekim 1919'da Edirne'de toplanan Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi, Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-ı Osmanî Cemiyeti adını alarak, faaliyetlerini Sivas'ta alınan karar gereği Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Edirne şubesi olarak sürdürmeye karar vermişti.[41]

Cafer Tayyar Paşa, İstanbul'un resmen işgaline kadar bir yandan savunma tedbirlerini alırken, bir yandan da hükümetle ilişkilerini devam ettirdi. Mütareke gereği orduya asker almak mümkün olmadığından dolayı, jandarma sayısını artırmaya çalışan Cafer Tayyar Paşa *Kuva-yı Milliye* ve *Kır Bekçileri* adı altında halkı silahlandırdığı gerekçesiyle Trakya'daki İtilaf devletleri görevlileri tarafından Hükümete şikâyet edilmiştir.[42] Harbiye Nezareti Cafer Tayyar Paşa'ya halka silahlandırmanın Müslümanlara zarar vereceğini bu nedenle bu tür faaliyetlere son vermesini bildirmiş, ancak onu görevden almamıştır.[43] Harbiye Nezareti, Cafer Tayyar Paşa'nın Trakya'da üstlendiği misyonun farkındadır. İlgili belgede bu durum *"…Bütün iyi niyetine rağmen fazla askerce olan düşüncesiyle silahlı müdafaayı bir kurtuluş kabul edip Trakyalılara yardım ettiği…"* cümlelerinden anlaşılmaktadır. Cafer Tayyar Paşa, buna karşılık mufassal bir raporla faaliyetlerinin gerekçelerini anlatmaya çalışmıştır.[44]

16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali üzerine, Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye kararlarına uyarak, İstanbul'la telgraf hattını kapattıran Cafer Tay-

38 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.III Türk Devrim Tarihi Enstitüsü yay., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1990, s.903 vd.

39 ATASE Arş. 5/1400, Kl. 277, D. 79, F. 1-2; Atatürk, *Nutuk*, c. III, s. 909.

40 Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele,* c. I, s. 171.

41 *Bıyıkoğlu, Trakya'da Milli Mücadele,* s. 174.

42 ATASE Arş. 5/1400, Kl. 276, D.76, F12-1.

43 ATASE Arş. 5/1400, Kl. 276, D.76, F.23-8.

44 ATASE Arş. 5/1400, Kl. 276, D.76, F.23. Raporda: Resmi istatistiklerle Rum çetelerin Müslüman halka yaptığı mezalimin boyutunu, Rumların Lüleburgaz ve Çorlu'da isyana kalkıştıkları, Trakya- Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin ilmi ve siyasi bir cemiyet olduğu, halka silah dağıtma imkânlarının olmadığını, Memleketin huzurunu bozanların Müslüman-Hıristiyan ayrımı yapmadan takip edildiğini belirtmektedir. Cafer Tayyar Paşa, Müslüman halkın İzmir'de olduğu gibi Trakya'da da himayesiz bırakılmak istenildiğini, böyle bir işgal meydana gelme ihtimaline karşı ordunun şimdiden tedbir almasının maddi ve manevi mesuliyetini taşıdığını, kendisinden şikâyetçi olanlara itibar edilmesinden üzüntü duyduğunu belirtmiştir.

yar Paşa, Doğu Trakya'da seferberlik ilan etti.[45] 31 Mart - 2 Nisan 1920 tarihlerinde gerçekleştirilen Lüleburgaz Kongresi'nde ise "*Trakya'da iç ihtilal ve yabancı işgaline karşı müdafaa ve mukavemet*" kararlaştırıldı; Cafer Tayyar Paşa'ya da alınan savunma kararını askeri komutan olarak uygulama görevi verildi. Ayrıca bu Kongre'de Cafer Tayyar Paşa, Kazım Karabekir Paşa ve İsmet Paşa (İnönü) TBMM Edirne milletvekili seçildiler.[46] Kongrede alınan kararlar, TBMM'nin açılış hazırlıklarını yürütmekte olan Mustafa Kemal Paşa'ya da bildirildi.[47]

Cafer Tayyar Paşa ile İstanbul Hükümeti arasındaki asıl kırılma noktası, 1.Kolordu'nun ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla 20 Nisan 1920 tarihinde İstanbul'a gidişine rastlar.[48] Cafer Tayyar Paşa, İstanbul'daki temaslarında Hükümetten istediği desteği alamadığı gibi, 1. Kolordu Komutanlığı'ndan da azledildi ve tutuklanmaktan son anda kurtularak Edirne'ye döndü.[49] Cafer Tayyar Paşa İstanbul'a gitme nedeni ve temasları hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi verdi.[50] Bunun üzerine TBMM tarafından Cafer Tayyar Paşa'ya "*Rumeli Umum Komutanlığı*" unvan ve salahiyeti verildi.[51] Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından (Edirne Kongresi'nde) Cafer Tayyar Paşa'ya "*Trakya Milli Kumandanı*" unvanı verilecektir.[52] Ancak burada hemen belirtmek gerekir ki, İstanbul Hükümeti tarafından 1. Kolordu Komutanlığı'na atanan ve esasında Milli Mücadele taraftarı olan Muhittin Bey ile Cafer Tayyar Paşa arasında mücadelenin stratejisi ve İstanbul Hükümeti ile ilişkiler hususunda yaşanan fikir ayrılıkları[53], Doğu Trakya'nın savunmasını olumsuz yönde etkiledi.[54] Zira *Milli Kumandan* olan Cafer Tayyar Paşa ile ona bağlı çalışması gereken 1. Kolordu

45 TC Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Dolap 1, Kutu 7-3, Dosya 19, F.17-1; ATASE Arş. 5/1400, Kl. 283, D. 111, F. 61-26; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Yıl 7, sayı 24, vesika 604, 606, 607; *Cafer Tayyar Paşa,* s. 13.

46 Cafer Tayyar Paşa, Milli Mücadele Dosyası Belgeleri; Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele,* c. I, s. 217-219.

47 Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele,* s. 217-219.

48 TC Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Dolap 1, Kutu 7-3, Dosya 19, F.17-3; ATASE Arş. 1/4282, Kl. 554, D. 2, F. 60.

49 TC Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Dolap 1, Kutu 7-3, Dosya 19, F.17-4; ATASE Arş. 1/4282, Kl. 554, D. 2, F. 73.

50 Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele,* c. I, s. 238. İstanbul'a gitme sebebini, *"…Trakya'nın özel durumu ve halkın isteği ile Hükümet merkeziyle anlaşmış bir durumda işleri idare etmekte kati bir zaruret vardır. Son hareketimin sebebi budur"* ifadesiyle anlatmıştır.

51 ATASE Arş. 1/4283, Kl. 613, D. 16, F.11.

52 ATASE Arş. 1/1400, Kl.74, D. 49, F.1-19; Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele,* s. 240.

53 Örneğin seferberlik ilanında geç kalınmış, Muhittin Bey Edirne Kongresi'nde alınan kararların aksine askere çağrılan 1301 doğumluları doğrudan Kolordu emrine almayarak, jandarma birliklerine yerleştirilmesini emretmiştir. İkisi arasındaki fikir ayrılıklarının belki de en önemlisi, mücadelenin stratejisi meselesi olmuştur. Cafer Tayyar Paşa bazı bölgeleri boşaltarak Yunan ordusunu Istranca Dağlarına çekerek mücadeleyi burada kabul etmenin doğru olacağını savunurken; Muhittin Bey, Doğu Trakya'nın her noktasını savunacak bir plan yapmıştı. Kolordu Kurmay Başkanı Nafiz Bey de mevcut kuvvetlerin geniş bir alanda savunmaya yeterli olmadığı kanaatindeydi. Ona göre savunma hattı Edirne'nin kuzeyinde Meriç ve Tunca nehirleri arasında olmalıydı. Bkz. ATASE Arş. 5/1400, Kl.74, D. 49, F.1-29. 1-20; Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele,* c. I, s. 323-324.

54 Bkz. Zülâl Keleş "İstiklâl Savaşı'nda Trakya Bölgesi ve Başarısızlık Nedenleri (Ekim 1918 – Temmuz 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XV/57, (2004), s. 1017-1042.

Komutanı arasındaki anılan fikir ayrılıkları, emir-komuta zincirinin işlemesine engel olmuştur.

Trakya'nın işgali, 20-27 Temmuz 1920 tarihinde başladı ve bir hafta içinde tamamlandı. Karadan ve denizden başlayan Yunan taarruzları kısa sürede ilerledi. Özellikle Tekirdağ'ı savunmakta olan 55. Tümenin dağılması üzerine, diğer birlikler de zor durumda kaldı. 23 Temmuz 1920 günü Kolordu Karargâhında toplanan Cafer Tayyar Paşa ve I. Kolordu Komutanı Muhittin Bey, ordunun dağılan birliklerini Babaeski'de toplayarak savaşı sürdürme kararı aldılar. Cafer Tayyar Paşa, birlikleri toparlamak ve durumu değerlendirmek amacıyla Havsa-Babaeski yönünde keşfe çıktığı sırada talihsiz bir şekilde atından düşerek yaralanmış ve köylüler tarafından Bostanlı Köyü yakınlarındaki bir Yunan birliğine teslim edilmiştir. Esaret hayatı[55], 30 Ocak 1923'de Lozan'da yapılan anlaşma[56] üzerine gerçekleşen esir değişimi ile 4 Haziran 1923 günü sona ermiştir.[57]

Cafer Tayyar Paşa, TBMM'nin II. döneminde de Edirne Milletvekili seçilmiş; ancak 12 Ağustos 1923 günü, Mustafa Kemal Paşa tarafından –bir yandan de milletvekilliğine devam etmek üzere- Diyarbakır'daki 7. Kolordu Komutanlığı'na atanmıştır.[58] Mustafa Kemal Paşa'nın ifade ettiği gibi, bu kararın nedeni Musul Meselesinin gündemde olması sebebiyle bölgede güçlü birlikler ve *güvenilir birinin* bulunmasının gerekmesidir.[59] Nitekim 7 Ağustos 1924'te Hakkâri'de başlayan Nasturi İsyanı,[60] Cafer Tayyar Paşa tarafından bastırılmıştır.[61] Cafer Tayyar Paşa 24 Eylül 1923 tarihinde Generalliğe (Mirliva) terfi etmişti. İsyanın bastırılmasından sonra da Hükümetin Musul'a bir askeri müdahale ihtimaline karşı görev ciddiyetiyle hareket ederek, Kolorduyu her an savaşa hazır tutmuştur. Ancak Türkiye Cumhuriyeti, o günkü iç ve dış şartları değerlendirerek, Musul meselesini diplomatik yollarla çözmeyi tercih etmiştir.

---

55 ATASE Arş. 5/1400, Kl. 2131, D. 8, F. 3; Aynı Arş, 5/1400, Kl. 741, D. 42, F.34. Ayrıca bkz. Veysi Akın, "Cafer Tayyar Paşa'nın Esir Alınışı ve Esaret Hayatı", *İlmî Araştırmalar,* İlim Yayma Cemiyeti, 1, İstanbul 1995, s. 31-38.

56 *Sivil Tutukluların Geri Verilmesi ve Savaş Esirlerinin Mübadelesine İlişkin Türk- Yunan Anlaşması.* Bkz. *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler,* c. II, Kitap 2, (çev. Seha L. Meray), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 310-311.

57 *Cafer Tayyar Paşa,* s. 16; Akın, "Cafer Tayyar Paşa'nın Esir Alınışı ve Esaret Hayatı", s. 38.

58 7. Kolordu'nun görev bölgesi için bkz ATASE Arş. 5/1400, Kl. 2210, D. 1, F. 3; *Cafer Tayyar Paşa,* s. 17.

59 Cafer Tayyar Paşa, notlarından.; Bülent Demirbaş, "Musul-Kerkük Sorunu ve Misak-ı Milli", *Güneş Gazetesi*, 29.11,1990. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yakınında bulunan Kılıç Ali, Gazi'nin ve kendisinin Cafer Tayyar Paşa hakkındaki kanaatini, *"... Atatürk'ün kendisi için her zaman söylediği " değerli ve mert bir arkadaş " övgüsüne daima layık oldu."* ifadesiyle belirtir. Bkz. Kılıç Ali, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları,* (der. Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 235.

60 Reşat Halil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar 1924-1938,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1972, s. 22.

61 Mehmet Nuri, "Musul Meselesi, Chemberlain'ın Beyanatı ve Nasturi Meselesi", *Hâkimiyet-i Milliye,* 20.03.1925; *Cafer Tayyar Paşa,* s. 18 ve *7. Kolordu Komutanlığı Dosyası notlarından.*

Cafer Tayyar Paşa da Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşalar gibi hem milletvekili hem ordu komutanı olan şahsiyetlerin izinden giderek, 3 Kasım 1924'te milletvekilliğini tercih etmiş ve 7. Kolordu Komutanlığından ayrılmıştı.[62] İki ay sonra da Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa ederek, anılan şahsiyetler tarafından kurulmuş olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na üye olmuştur. Cafer Tayyar Paşa, bu dönemde yıkıcı bir muhalefete karşı çıkarak, muhalefetin görevi, ülkede demokrasinin yerleşmesine hizmet etmektir anlayışıyla hareket etmiş ve ordunun siyaset dışı kalmasını savunmuştur.[63] Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının 3 Haziran 1925'te kapatılmasından sonra, bağımsız milletvekili olarak Meclis çalışmalarına devam etmiştir. İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya karşı yapılması planlanan suikastın arkasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının olduğu iddiası üzerine, Cafer Tayyar Paşa da Kazım Karabekir ve Ali Fuat (Cebesoy) ile birlikte yargılanmış ve 13 Temmuz 1926'da beraat etmiştir.[64]

Cafer Tayyar Paşa'nın milletvekilliği, 1 Kasım 1927 tarihinde sona ermiş, 9 Ocak 1928'de ordudan da emekli edilmiştir.[65] Eğilmez soyadını, Kazım Karabekir'in "*Hiç eğilmedin Eğilmez soyadını al*" tavsiyesiyle edinmiştir. Cafer Tayyar Paşa, 3 Ocak 1958'de İstanbul'da vefat etmiştir.

Çanakkale Muhabeleri'nde Cafer Tayyar Paşa

Cafer Tayyar Paşa, Osmanlı Devleti'nin fiilen I. Dünya Savaşı'na dâhil olmasından sonra, 1. Kolordu'ya bağlı 1. Tümen'in Komutanlığına tayin edilmiş ve 9 Aralık 1914 tarihinde Yarbay rütbesini almıştır. Boğaz'ın Avrupa yakasına yerleştirilen 1.Tümen Komutanı olarak buradaki görevini, "Esas vazife düşmanın buraya asker çıkarmasına mani olmak ve karaya çıkan düşman kuvvetlerini denize dökmekti"[66] şeklinde ifade eder.

Çanakkale Cephesi'nde Yer Aldığı Çarpışmalar

Cafer Tayyar Paşa, Çanakkale cephesine geçtiğinde kara muharebeleri devam etmekteydi.[67] İtilaf Devletlerinin Boğazı geçme teşebbüsleri akîm kalmış, 25 Nisan

62 Cumhur Başkanlığı Arş., Dolap 5, Kutu 47-1, D.61, F.12; Atatürk, *Nutuk*, c. II, s. 857-860.

63 Cafer Tayyar Paşa, *Notlarından*; Kılıç Ali, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları,* s. 444-445.

64 Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri,* İstanbul 1971, s. 126-127. Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri 1923-1927,* Ankara 1982, s. 330-365; Kılıç Ali*, Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları,* s. 444-445. Kılıç Ali *"… Cafer Tayyar Paşa, milletvekili olarak kimseye tâbi olmadan kendi inandığı gibi hareket etmiş, milletvekilliğinden sonraki hayatında da – belki yokluk içinde olduğu halde- ne kimseye dalkavukluk etmiş, ne de kimseye sığınmamıştı. Fikirlerine sadık, mert ve dürüst bir insan olarak yaşadı…"* ifadeleriyle onun bu özelliğini anlatmaktadır. *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları,* s. 235.

65 *Komutanların Biyografileri*, s. 130.

66 ATASE Arş.5/179, K.l. 3868, D. 61, F.3-10.

67 Konumuz itibarıyla Çanakkale Muharebeleri'nin ayrıntısına girilmemiş, Cafer Tayyar Paşa'nın Seddülbahir Cephesi'ndeki yerini almasına kadar olan süreç, girişte kısaca verilmiştir.

1915'te kara harekâtı başlamıştı. *"Birinci Kirte Muharebeleri"* denilen bu çarpışmalarda, Türk birlikleri büyük kayıplar vermişti.[68] 6 Mayıs 1915'te başlayan "*İkinci Kirte Muharebeleri"*nde bölgeye yeni gelen kuvvetler cepheye gönderilmiş, önemli kayıplar verilmiş, ancak işgal orduları da isteklerini gerçekleştirememişti.[69] Bu sırada Çanakkale Cephesi'ndeki Türk Ordusu, General Liman von Sanders Paşa komutasındaki V. Ordu'ya bağlı Kuzey ve Güney Gruplarından oluşmaktaydı. Liman von Sanders Paşa, 1.Tümen'in cepheye ulaşmasından sonra Asya Grubu'nu oluşturmayı planlamıştı.[70] Cafer Tayyar Paşa (Bey) komutasındaki 1.Tümen, Mayıs sonunda Gelibolu'ya nakledilmiş ve Mehmet Ali Paşa'nın komutasındaki Asya Grubu emrine verilmiştir[71].

1.Tümen birlikleri mıntıkalarına intikal ettirilmeye çalışırken, Seddülbahir cephesinde mücadele şiddetlenmişti. 4 Haziran 1915 günü İngilizler, Arıburnu'da aldatma taarruzu yaparken, Güney Grubu sahasında bulunan Kirte Vadisi'nde İngiliz ve Fransızların saldırılarıyla başlayan ve 5-6 Haziranda devam eden *Üçüncü Kirte Muharebeleri*, iki taraf için de büyük kayıplara mal olmuş, ancak Türk ordusunun mücadele gücü ve başarısını da ortaya koymuştu. Türk birliklerinin muharebelerdeki kaybı 10 bine yaklaşmış ancak, özellikle 5-6 Haziran 1915 günlerindeki Türk birliklerinin olağanüstü mücadelesi, İngilizlerin ümitlerini kırmıştı[72]. Bunu General Hamilton'ın 6 Haziran günü takviye birlikler isterken, sarf ettiği "*Bugünkü harekâttan sonra şuna inanmış oldum ki, elimdeki kuvvetlerle harekât çok yavaş gelişecektir*" [73] sözlerinden çıkarmak mümkündür.

Liman von Sanders Paşa *Üçüncü Kirte Muharebeleri'nden* sonra yaptığı incelemelerde, Güney Grubu birliklerini yorgun ve düzensiz bulmuş, yeni bir düzenleme yapmaya karar vermiştir. Bu düzenlemeyle 1. Tümen'in 124. Alayı, geçici olarak Güney Grubuna ihtiyat kuvveti olarak alınmıştı. Böylece Cafer Tayyar Paşa, 1. Tümen Karargâhı ve 124. Alayla Güney Grubu emrine geçerken; 70. ve 71. Alaylar Asya Grubu emrinde tutulmuştu. Birliklerinin bölünmesi anlamına gelen bu durum, Cafer Tayyar Paşa'nın isteği hilafına gerçekleşmişti. Cafer Tayyar Paşa, Güney Grubu Komutanı Weber Paşa'nın sözlü emriyle önce Grubun Sol Kanat'ında görevlendirilmişti[74]. Yaptığı incelemelerde Güney Grubu Sol Kanat tahkimatını yetersiz bulan Cafer Tayyar Paşa, bu hususu, "*Tahkimat nâmına yapılan şeyler, hiçbir kıymet ifade etme-*

68 Gen. Kur. Bşk. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Vinci Cilt, 3üncü Kitap, Çanakkale Harekâtı (Haziran1915- Ocak 1916),* (*Çanakkale Harekâtı*, c. V, k. 3*),* Ankara 1980, s. 619.

69 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Vinci Cilt, 3üncü Kitap,* s. 21.

70 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Vinci Cilt, 3üncü Kitap,* s. 18.

71 *Cafer Tayyar Paşa,* s. 10.

72 Bilgin*, Çanakkale Savaşı Günlüğü,* s. 302-305.

73 Gen. Kur.Bşk., *Çanakkale Harekâtı,* c. V, k.3 s.74.

74 Cafer Tayyar Paşa*, Çanakkale Dosyası Notları.*

yen ince bir hattan ibarettir en ufak bir bombardıman burada insan barındırmaz ve siper nâmına bir şey bırakmazdı"[75] şeklinde ifade etmiştir.

Ona göre daha fazla zayiat vermeden ordunun toparlanabilmesi için bir süre savunmada kalıp, tahkimatın kuvvetlendirilmesi gerekmekteydi. Bu konuda üstleriyle sık sık karşı karşıya gelse de henüz Yarbay rütbesinde olan Cafer Tayyar (Bey) Paşa, mevcut şartlarda *"gereksiz taarruz"* yerine, sağlam bir müdafaa ve topçu ateşiyle desteklenen karşı taarruzların, daha az kayıplarla başarıya ulaştırabilecek- yerinde bir harekât tarzı- olduğunu savunmaktan geri durmamıştır.

İngilizlerin 4 Hazirandan beri Zığındere sırtlarını ele geçirmek amacıyla gerçekleştirdikleri taarruzlar, Türk direnişi karşısında etkili olmamıştı. Bu defa Zığındere'nin doğusundaki Keçi Deresi ve Zığındere'nin kesişme hattına yönelmek istediler. İngiliz ve Fransız topçuları ve obüs bataryaları ayrıca kıyıdan gemilerin topçu ateşiyle destekli bir harekât planlamışlardı. Plan doğrultusunda 25 Haziran 1915 günü İngilizler Güney Grubu sahasındaki Zığındere'ye taarruz etmiş, Türk siperlerinin bir kısmı kaybedilmişti. Karşı taarruzla kısmen başarı elde edilmiş fakat çok kayıp verilmişti. İngiliz birliklerinin 28 Haziran'da gerçekleştirdikleri taarruzda Türk siperleri İngilizlerin eline geçmişti. Savaş gemilerinin ateşiyle desteklenen Hint Tugayı, Triyandafil Çiftliği'ne kadar ilerlemişti[76]. Bunun üzerine Liman von Sanders, Weber Paşa'nın isteğiyle 2. Kolordu Komutanı Faik Paşa'yı Sağ Kanat Komutanlığı'na getirmişti[77]. Weber Paşa'nın düşüncesi yapılacak bir taarruzla İngiliz ve Fransız birliklerini geri atmaktı. Cafer Tayyar Paşa'nın emrindeki 124. Alay, bu defa da Faik Paşa'nın emrine verilmişti. Ancak Cafer Tayyar Paşa ile Faik Paşa arasında harekât planı üzerinde sert bir tartışma geçmiştir. Cafer Tayyar Paşa, o güne kadar yapılan taarruzlardan edindiği tecrübeyle, yeni bir taarruzun başarı ile sonuçlanmasını mümkün görmediğini, mevcut şartlarda taarruza karşı taarruzla mukabele etmenin daha doğru bir harekât tarzı olacağını bir kez daha ifade etmiştir. Israr edildiği takdirde Tümenin hazır olduğunu ancak *hiçbir şekilde mesuliyet kabul* etmeyeceğini belirtince yetkisi alınarak, 1. Tümen Komutanlığı'ndan uzaklaştırılmak istenmiştir[78]. Aslında 11. Tümen Komutanı Rafet Bey de taarruzun zamanlamasını doğru görmemiş, *"...bırakın taarruzu direnme imkânı göremiyorum"*[79] sözleriyle yorgun ve bitkin birliklerinin taarruz gücü olmadığını söyleyerek karşı çıkmıştı.

29-30 Haziran 1915 gecesi 1.Tümen'in 124. Alayı İngilizlerin sol kanadına karşı yapılan harekâtta görevlendirilmiştir. 124. Alayın bir taburu Triyandafil Çiftliği'nden

75 *Cafer Tayyar Paşa,* s. 10.

76 Bilgin, *Çanakkale Savaşı Günlüğü,* s. 327-330.

77 Gen. Kur.Bşk., *Çanakkale Harekâtı*, c. V, k.3, s.116.

78 Cafer Tayyar Paşa, *Hatıratı*, s.10; Münim Mustafa, *Cepheden Cepheye 1914-1918 Cihan Harbinde Kanal, Çanakkale ve Kafkas Cephelerine Ait Hatıralarım,* c. I, Ege Basımevi, İstanbul 1940, s.52.

79 *Çanakkale Harekâtı*, c. V, k.3, s.164.

güneye doğru İngiliz sol kanadına, iki taburu da Keçideresi yönündeki cepheye taarruz ettirilmiş, 1. Tümen'in diğer iki alayı da (70. ve 71. Alaylar) Alçıtepe'nin güneyinden geçen savunma hattını tutmuştu[80]. Taarruzun başladığı anda Cafer Tayyar Paşa'nın haklı olduğu ortaya çıkmıştı. 124. Alay'ın asıl kanat taarruzunda görevli olan taburları çok az bir ilerleme kaydetmiş, Triyandafil Çiftliği'nden ilerleyen taburu, diğer taburlarla irtibat kuramamış ve takviye için gönderilen taburu da yardıma yetişememiştir. 124. Alay çok sayıda subay ve erini burada kaybetmişti. 124. Alayın sadece 3. Taburunda bulunan on subaydan üçü şehit düşmüş, dördü yaralanmış ve er mevcudu binden, üç yüze düşmüştür. Bu nedenle 124. Alay'ın çarpıştığı Triyandafil Çiftliği'nin güney batısındaki bölgeye *"Şehitler Sırtı"* adı verilmiştir[81].

Cafer Tayyar Paşa, 30 Haziran 1915 günü Güney Grubu Komutanı Weber Paşa tarafından (saatler sonra yeniden 1.Tümen Komutanı olarak), 2. Kolordu emrine verilmiştir. 2. Kolordu Komutanı Faik Paşa tarafından Taarruz Kanadı Komutanlılığına getirilen Cafer Tayyar Paşa'nın, tekrar emrine verilen 124. Alayı, 17. Alay ve 18. Alay'ın bir taburuyla takviye ederek, sabaha karşı gerçekleştirdiği taarruz, İngilizlerin şiddetli topçu ateşi karşısında sonuç vermemiştir. İngilizleri geri atmak mümkün olmamış, kayıpların büyüklüğü yanında, Sağ kanattaki 1. ve 11. Tümene mensup Türk birlikleri birbirine karışmıştır[82].

1. Tümenin yerinde değerlendirilmemesi ve verdiği kayıplar, Cafer Tayyar Paşa'yı oldukça üzmüştür. 2. Kolordu Komutanı'na gönderdiği bir raporunda hissiyatını, *"... En büyük emelim, kendi tümenimle harbe girmekti, ne yazık ki durum benim bu kutsal emelimin oluşmasına engel oldu..."*[83] sözleriyle ifade etmiştir.

Cafer Tayyar Paşa, anılan raporunda taarruzun emrindeki birlikleri erittiğini, subayların çoğunun şehit düşmesi ya da yaralanması nedeniyle düzen ve disiplinin bozulduğu, 71. Alay'ın sol kanatta eritildiğini, 124. Alayın da önce kendi komutasında olmadan taarruza katılıp, büyük kayıp verdiğini bildirmekteydi. Taarruzun yersizliği, yanında emrine verilen birlikleri tanımadığından dolayı güçlük çektiğini ve hiç olmazsa bundan sonra kendi yetiştirdiği, yeteneklerini ve özelliklerini bildiği 1. Tümenin tamamının emrine verilmesiyle bundan sonraki çarpışmalarda başarı sağlanacağına inancını anlatmaktaydı. O sırada 1. Tümen'in yıpranmamış tek gücü olan 70. Alay ile 124. ve 71. Alaylardan kalan kuvvetlere dayanmak istemekteydi.

Faik Paşa, Cafer Tayyar Paşa'nın söz konusu raporu üzerine 30 Haziran günü gündüz yapılması planlanan taarruzu, geceye bırakmaya karar vermiş ise de diğer

80 *Çanakkale Harekâtı*, c. V, k.3, s.165-166.

81 İbrahimoğlu Ömer, *"Seddülbahir'de Sağ Cenahta I.Fırka'nın Şehitler Sırtı Destanı"*, Askeri Matbaa, İstanbul 1916; Gen. Kur. Bşk., *Çanakkale Harekâtı Çanakkale Harekâtı*, c. V, k.3, s.167.

82 TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*, c. II, Ankara 2005, s. 167-168.

83 *Çanakkale Harekâtı*, c. V, k.3,s.168.

isteklerini kabul etmemiş ve Cafer Tayyar Paşa, yine tanımadığı yeni birliklerle taarruza geçmeye mecbur olmuştu. 70. Alay yerine 127. Alay'ın 1. Taburu takviye olarak gönderilmişti. Bu şartlarda gerçekleştirilen taarruz da önemli bir başarı getirmemiş, yalnız İngilizlerin bir gece önce Türklerin eline geçen siperlere taarruzlarına karşı, süngü süngüye verilen mücadele ile siperlerin elde kalması sağlanmıştır. Ancak bu tecrübeden sonra Faik Paşa da bir süre taarruza ara vererek, varılan hatta savunmaya geçilmesini emretmiş, 70. Alay da sağ kanada kaydırılmıştı[84]. Cepheye geldiğinden beri tahkimatın yetersizliğinden yakınan Cafer Tayyar Paşa'nın görüşü, nihayet dikkate alınmış ve 2. Kolordu Komutanı Faik Paşa 1 Temmuz 1915 günü verdiği bir emirle bölgedeki tahkimatın 1.Tümen Komutanı Cafer Tayyar Bey tarafından takip edileceğini tebliğ etmiştir. Aynı zamanda 70. ve 71. Alay mevcudunun tamamı da emrine verilmiştir[85].

Güney Grubu Komutanı Weber Paşa da kayıpların büyüklüğü ve daha da artmasından duyduğu endişeyle, taarruz harekâtına bir müddet ara verilmesi gerektiği kanaatindeydi. Ancak V. Ordu Komutanı Liman von Sanders, taarruzun ara verilmeden devam ettirilmesini istedi. 2. Kolordu'ya 2 Temmuz 1915 günü taarruz emri verildi. Taarruzu 1. Tümen gerçekleştirecekti. Faik Paşa'nın saat 11.00'da istediği bir alayla taarruzu başlatması emrini alan Cafer Tayyar Paşa, mevcut durumu değerlendirerek verdiği raporlarla taarruz saatini erteleterek, akşamüzerine aldırdı[86]. Bir yandan karşı tarafın gücünü tespit amacıyla ileri mevzilere giderek incelemelerde bulundu. Bu arada yorgun, aç ve susuz kalmış askerin yiyecek ve özellikle de su ihtiyacını gidermeye çalıştı. Aynı gün akşamüzeri taarruz emrini verirken askerine oldukça etkili bir hitapta bulundu. "*Osmanlılığın ve Müslümanlığın kalımına ilişkin bu taarruzun başarıya erişmesini Tanrıdan diler ve arkadaşlarımın fedakârlık ve kahramanlıklarını beklerim. Şehit olacakların ruhuna Fatiha sunar, gazi olacakların gözlerinden öperim.*"[87] sözleriyle tamamladığı konuşması, Malazgirt'te Sultan Alparslan'ın orduya hitabını hatıra getirmektedir. 3 Temmuz günü akşam saatlerinde taarruza geçen 70. Alay'a mensup subay ve erler gerçekten de olağan üstü bir mücadele vermiş, komutanlarının beklediği kahramanlığı fazlasıyla göstermiştir[88]. Bütün gece devam eden taarruz, açık arazide gerçekleşmiş ve fazla etkili olamamıştır. İngilizlerin ağır ateşi altında ciddi kayıplar verilmişti. Faik Paşa'nın taarruza devam emrini alan Cafer Tayyar Paşa, ileri giderek, şehit ve yaralı sayısının çok yüksek olduğunu bizzat görmüş ve yeni bir taarruzun daha da büyük kayıplara yola açacağını bildirmişti. Bunun üzerine

84 *Çanakkale Harekâtı*, c. V, k.3 s.171.

85 Cafer Tayyar Paşa, *a.g.h.*, s.10.

86 "*Cephedeki durumu bütün çıplaklığı ile bilen yüksek nitelik ve yeteneklere sahip olan I inci Tümen Komutanı, tüm baskılara karşı koyarak, gereksiz acelecilik ve ataklıktan kaçınıyordu*" *Çanakkale Harekâtı*, c. V, k.3 s.177.

87 Gen. Kur.Bşk., *Çanakkale Harekâtı, Çanakkale Harekâtı*, c. V, k.3 s.178.

88 70. Alay 3. Tabur Komutanı Binbaşı Reşat Bey yaralanmış, ancak askerinin moralini bozmamak için cepheden ayrılmamıştır. Taburun komutasını Şerif Bey üstlenmiştir. *Aynı eser*, s.181.

savunmaya geçilmesi kararı verilmişti. Ancak Faik Paşa'nın bu kararı, Güney Grubu, Sağ Kanat Komutanlığından alınmasına neden olmuştur. Zira Weber Paşa ve Faik Paşa'nın savunmaya geçme kararı, V. Ordu Komutanı Liman von Sanders tarafından kabul görmemiştir.

3 Temmuz 1915 günü, yapılan düzenlemeyle Asya Grubu Komutanı Mehmet Ali Paşa, 1., 6. ve 11. Tümenlerden meydana gelen Güney Grubu Sağ Kanat Komutanlığı'na getirilmişti[89]. Güney Grubu'nda bulunan 3., 5. ve 9. Tümenler, Kuzey ve Asya Grubu'na gönderilmeye başlanmıştı. Söz konusu değişiklikten sonra taarruz kararı verilmştir. Ancak 4/5 Temmuz 1915'te yapılan taarruz da beklenen sonucu vermediği gibi; büyük kayıplara mal olmuştu[90]. Üstelik İngilizlerin karşı taarruzu ile daha önce ele geçirilen siperler de kaybedilmişti. 70. Alayın iki taburuyla kaybedilen yerleri geri alma emri verilen Cafer Tayyar Paşa, Mehmet Ali Paşa'ya bir rapor göndermiş, takviye alamayan 70. Alay'ın taarruz gücü olmadığını bildirerek yeni kayıpların önüne geçmiştir.

Başkomutanlık Vekâleti, Bulgaristan yönünden emin olduktan sonra V. Ordunun kuzeyini korumak maksadıyla görevlendirdiği II. Ordu'yu güneye kaydırmak suretiyle, V. Ordu'yu güçlendirmeye karar vermişti. II. Ordu Komutanı Vehip Paşa, Güney Grubu Komutanlığı'nı doğrudan Başkomutanlığın emrinde olmak kaydıyla kabul etmişti. Yapılan düzenlemeyle II. Ordu'nun 14. ve 5. Kolorduları güneye gönderilirken, o güne kadarki çarpışmalarda yıpranan ve mevcudu azalan 1., 7., 11. ve 12. Tümenler, Saros Grubuna geçirilecekti[91]. Ancak Vehip Paşa'nın cepheye gelip Weber Paşa'dan görevi devralmasından sonra yeni bir düzenleme daha yapılmıştı. 6 Temmuz 1915 tarihli Güney Grubu Komutanlığı emriyle, (Saros bölgesine gönderilmesinden vazgeçilen) 1. Tümen ve 9. Tümen, 8 Temmuz'dan itibaren 2. Kolordu'dan ayrılarak, kendi bölgelerinden sorumlu olacaktı. Söz konusu emirle 1.Tümen'in görevi, Zığındere'den denize kadar olan bölgeyi tahkim edip, burayı tutarak işgal kuvvetlerinin kuzeye doğru ilerlemesini engellemekti. Cafer Tayyar Paşa'nın emrine 1. Tümen'in kendi alayları yanında, 9. Tümen'in 25. Alayı da bölge ihtiyat birliği olarak verilmişti[92].

9 Temmuz sabahı Zığındere'de hayatını kaybedenlerin gömülmesi için ateşkes istenmiş ancak İngilizler tarafından taarruz taktiği olarak değerlendirilip kabul edilmemişti[93]. Bu sırada *Kerevizdere Muharebeleri* başlamıştı. Mehmet Ali Paşa 11 Temmuz 1915'te Güney Grubu Sağ Kanat Komutanlığı'nı 14. Kolordu Komutanı Trommer Paşa'ya devrederek, Asya Grubu'na hareket etmişti. Vehip Paşa, Seddülbahir

89 Bilgin, *Çanakkale Savaşı Günlüğü,* s. 338.

90 *Çanakkale Harekâtı,* c. V, k.3, s. 195-196.

91 *Çanakkale Harekâtı,* c. V, k.3, s.226.

92 *Çanakkale Harekâtı,* c. V, k.3, s.218.

93 C. F. Aspinall Oglander, *Büyük Harbin Tarihi, Çanakkale Gelibolu Askerî Harekâtı,* c. II, Çev. M. Hulusi, Askeri Matbaa, İstanbul 1940, s.95.

Cephesinde yaptığı görev dağılımında[94] Sağ Kanat bölgesinin idaresini 14. Kolordu Komutanı Trommer Paşa'ya vermişti. Bu sırada Cafer Tayyar Paşa 1. Tümenin tüm mevcudu ve geçici olarak emrine verilen 5. Tümen'in 15. Alayı ile Güney Grubu'nun sağ kanadını tutmuştu. Vehip Paşa, 1. Tümen'i 14. Kolordu emrinde bulunmak kaydıyla olduğu yerde bırakmayı tercih etmişti.

Yeni düzenlemeler gereği yer değiştiren birlikler, henüz görevlendirildikleri mıntıkalara ulaşıp yerleşmeden ve tahkimat çalışmaları hızla devam ederken, İngiliz ve Fransız birlikleri, 12 Temmuz 1915 günü Kerevizdere'ye taarruza geçmişti. İki gün devam eden *İkinci Kerevizdere Muharebeleri'nd*e İtilaf orduları, Kerevizdere'ye hâkim bir hattı tutmuş, ancak daha ileri gidememişti. İngiliz ve Fransızlar, Türk savunma gücü karşısında önemli askeri güçlerini ve morallerini kaybetmiş; tam tersi Türk birliklerinin moral ve güven duyguları artmıştı. Cafer Tayyar Paşa'nın bulunduğu hatta ise kayda değer bir çarpışma yaşanmamıştı[95].

Cafer Tayyar Paşa, bundan sonra önemini ısrarla dile getirdiği tahkimat işini büyük hızla ele almıştı[96]. Kısa zamanda tamamlanan tahkimatta yalnız amele taburları değil, neredeyse bütün birlik efradı görev almıştır. Neticede at ve arabaların rahat geçebileceği yollar, piyadelerin cepheye ulaşımını sağlayacak gizli yollar, cepheler arasında savunma hatları, subay ve erlerin sığınak alanları, üstü kapalı mitralyöz ve bomba mevzileriyle bu bölge "*adeta bir kale*" halini almıştı. Cafer Tayyar Paşa, bu faaliyetiyle takdir almış, tahkimatı yerinde gören II. Ordu Komutanı Vehip Paşa, "*En tehlikeli olan cenah en emin oldu"* sözüyle 1.Tümen Komutanı ve efradını takdir ettiği gibi, bu tahkimatın bütün Güney Grubu bölgesinde örnek alınarak uygulanmasını istemiştir[97]. 10.Tümen'de ihtiyat subayı olarak bulunan Münim Mustafa bu gelişmeyi şu sözlerle dile getirmiştir:

> *"Biz Çanakkale'ye geldiğimiz vakit, Miralay Cafer Tayyar Bey tarafından ortaya atıldığını işittiğimiz müdafaa fikri kökleşmekteydi. Cafer Tayyar Bey'in Fırkası, cephesinde meydana getirdiği mükemmel siperler sayesinde düşman hatlarına zayiat vermeden yaklaşıyor ve askerlikçe ehemmiyetli noktaları elde ettiğinden, bu tahkimat Cenup Grubundaki diğer kıtalara da teşmil edilmek üzere adeta bir model gibi zabitlere gösteriliyordu..."*[98].

94 Bilgin, *Çanakkale Savaşı Günlüğü,* s. 344.

95 Taarruz bölgesi içinde olmasalar da 1. ve 11. Tümenler şehit ve yaralı olarak 247 askerini kaybetmiştir. Bkz. Bilgin, *Çanakkale Savaşı Günlüğü,* s. 247.

96 *Çanakkale Harekâtı*, c. V, k.3, s.220.

97 Cafer Tayyar Paşa, *a.g.h.,* s. 10.

98 Münim Mustafa, *a.g.h.,*s.53-54.

Cafer Tayyar Paşa'yı Ordudan Ayrılma Noktasına Getiren Bir Gelişme

Ağustos ayı ortalarında Seddülbahir Cephesi'nde savaş nispeten hızını azaltmıştı. Güney Grubu'nda 14. Kolordu'ya bağlı 1. ve 10. Tümenler ve 5. Kolordu'ya bağlı 13. ve 14. Tümenler bulunmaktaydı. Yeni bir düzen kurularak muhtemel taarruzları karşılamak için tedbirler alınmakta, siperler tamir edilmekteydi. Bu sırada 14. Kolordu ve Sağ Kanat (1. Mıntıka) Komutanı Trommer Paşa'nın hava değişimi alarak Edirne'ye gitmesi üzerine Cafer Tayyar Paşa, Güney Grubu Komutanı Vehip Paşa'nın 18. 8. 1331 (1 Eylül 1915) tarihli emriyle 14. Kolordu ve Sağ Kanat (1.Mıntıka) Komutanlığı'na vekâleten atanmıştı. Ancak yaklaşık bir hafta sonra Vehip Paşa'dan gelen ikinci bir emirle, Albay Kanengiesser'ın 14. Kolordu Kumandanlığına vekâleten, Mıntıka Komutanlığı'na da asaleten tayin edildiği bildirilmiştir[99].

Birinci Mıntıka Komutanlığı'nın görev ve sorumluluk alanı, 1. ve 10. Tümenlerin bulunduğu bölgeydi. Bu durumda Cafer Tayyar Paşa da 1.Tümen Komutanı olarak, Albay Kanengiesser'in emrinde olacaktı. Tayininden çok kısa bir süre sonra görevden alınması ve açıkça ifade etmese de özellikle yerine bir Alman subayının atanması, Cafer Tayyar Paşa'yı ordudan ayrılmayı düşünecek kadar sarsmıştır[100]. Bu dönemde birçok Türk subayı Alman subaylarıyla anlaşamamış, kendi ordularında sevk ve idarenin Almanlara bırakılmasından rahatsızlık duymuş ve tepki göstermiştir. Bu konuda pek çok örnek vermek mümkündür. *Irak Cephesi Umum Kumandanı* Albay Nurettin Bey (Paşa Sakallı), o sırada Irak Cephesi'nde VI. Ordu Komutanı olan Mareşal Goltz Paşa ile[101] ve Sina- Filistin Cephesi'nde Albay Ali Fuad Bey (Cebesoy Paşa) Gazze Muharebeleri esnasında Falkenhayn'ın ile benzer sorunlar yaşamıştır[102]. Bunlar arasında en bilinen Suriye – Filistin cephesinde izlenen harekât tarzını onaylamayan ve sonuçta VII. Ordu Komutanlığı'ndan istifa eden Mustafa Kemal Paşa-Falkenhayn çatışmasıdır[103].

99 Cafer Tayyar Paşa, *Çanakkale Dosyası Belgeleri*, 26.08.1331 tarihli Cenup Grubu Erkan-ı Harbiyesi, 3. Şube 7/389 numaralı emirname sureti.

100 Vehip Paşa'ya gönderdiği bir mektupla üzüntüsünü *"Orduda şerefsiz yaşamayı kabul etmeyeceğim cihetle, şeref-i askeriyeme dokunan bu meseleden dolayı tekaütlüğümün icrasını talep eder ve şâyet talebim kabul buyrulmayacak olursa elliye yakın muharebe ve muhasamatta vatana yaptığım hizmet kâfi görülerek, askerlikten istifamın kabulünü rica ve istirham ederim"* sözleriyle dile getirmiştir. Cafer Tayyar Paşa, *Çanakkale Dosyası Belgeleri.*

101 Nurettin Paşa, Mareşal Goltz Paşa'nın Alman menfaatleri doğrultusunda Iraktaki bazı kuvvetleri İran'a göndererek, Kût'ül Ammare'de yenilen İngilizlerin tamamen Irak'tan atılmasına engel olduğu gerekçesiyle tepki göstermiş, tespit ve tepkisi kendisinin görevden alınmasına neden olmuştur. Fahri Taş, "Nureddin Paşa", *Kurtuluş Savaşı'na Yön Verenler, Cumhuriyet'in Kuruluşunun 70. Yıl Armağanı,* GÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Ankara 1994, s.168-169.

102 20 Kolordu Komutanı Albay Ali Fuad Bey, Birüssebi'nin düşmesi üzerine Falkenhayn'ın İngiliz ileri harekâtını durdurmak için oluşturmak istediği ordu grubunun komutasını Yarbay Herrgot'a vermek istediğinde bölgeyi ve buradaki Türk birliklerini iyi tanımayan bir Alman subayının göreve getirilmesini doğru bulmamış, bu göreve kendisinin atanması gerektiğini savunmuştur. Bkz. Özçelik, s.26.

103 İngilizlerin Bağdat'ı işgalinden sonra (10 Mart 1917) burayı geri alma düşüncesi ile Yıldırım Ordula-

Yürürlükteki askeri nizamname, bir kolordu komutanının geçici olarak görevden ayrıldığında, yerine o kolordunun en kıdemli tümen komutanının vekâlet etmesini öngörüyordu. Cafer Tayyar Paşa, o sırada 14. Kolordu'nun en kıdemli Tümen komutanıydı. Silsile gereği görevin önce kendisine verilip, kısa zamanda geri alınmasını bir onur meselesi kabul ederek istifa etmek istedi ise de, Vehip Paşa tarafından vazgeçirildi[104].

Cafer Tayyar Paşa'nın istifa etmek istemesini, 14. Kolordu Komutan vekili Albay Kannengiesser, "*Cafer Tayyar Bey çok müthiş bir Fırka kumandanı idi. Fakat fevkalade alıngan bir zat idi. O zamana kadar General Trommer'e vekâlet etmiş olduğu için benim oraya gelişim ağırına gitti ve istifasını vermek istedi*"[105] şeklinde yorumlamıştı. Öte yandan Albay Kanengiesser'in, tarafsız bir değerlendirmede bulunduğunu, Onun askeri yönünü "*Birinci Fırkanın alayları ve kumandanları mükemmel idi, Bilhassa Birinci Fırkanın siperlerinden (hendeklerinden) gidildiği zaman her şey parlatılmış gibi görünürdü.*" [106] sözleriyle övdüğünü ifade edebiliriz.

rı Grup Kumandanlığına getirilen General Falkenhayn, ağırlıklı olarak Alman subaylarından oluşan karargâhıyla etkin bir Alman ağırlığı kurmuş, Türklere karşı küçümseyici bir tavır içinde bulunmuştur. Yıldırım Orduları Grubu'nun kurulma amacı Bağdat'ı geri almaktı. Ancak Falkenhayn'ın isteğiyle İngiliz ordusunun Filistin'den kuzeye doğru ilerleme tehlikesine karşı Gazze-Birüssebi'de bulunan İngiliz ordusunu geri atmak görevi verilmişti. Bu noktada Bahriye Nazırı, IV. Ordu Komutanı ve Suriye ve Batı Arabistan Genel Valisi Cemal Paşa ile çatıştı. Filistin bölgesi (Kudüs Müstakil Mutasarrıflığı) Cemal Paşa'dan alınarak Falkenhayn'a verilmişti. Yine Cemal Paşa'nın komuta ettiği IV. Ordu lağvedilerek, Suriye ve Batı Arabistan Umum Kumandanlığı verildi. Cemal Paşa, Yıldırım Orduları Grubu emrindeki VII. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa ve VIII. Ordu Komutanı von Kress Paşa İngilizlere karşı saldırının yanlış olduğunu fikrindeydiler. Aslında Enver Paşa dışında Falkenhayn'ın planını destekleyen yoktu. Mustafa Kemal Paşa ile Falkenhayn arasındaki çatışma, Mustafa Kemal Paşa'yı VII. Ordu Komutanlığı'ndan çekilmesine kadar büyüdü. Mustafa Kemal Paşa, nedenlerini en ince ayrıntısıyla izah ederek, saldırıdan vazgeçilmesi gerektiğini ve alınabilecek tedbirleri içeren bir rapor hazırladı. Raporu, Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa başta olmak üzere ilgililere gönderdi. Mustafa Kemal Paşa, Suriye ve Hicaz'da Müslüman- Osmanlı bir komutanın işbaşına getirilmesi gerektiği fikrindedir. Ona göre şayet Falkenhayn'ın askeri bilgi ve tecrübesinden faydalanmak çok gerekliyse Müslüman-Osmanlı bir Suriye-Hicaz Genel Komutanı emrine verilerek bu sağlanabilirdi. Mustafa Kemal Paşa bu konudaki kanaatini şu sözlerle ifade etmekteydi:*" …Almanlara karşı zaaf göstermek çok zarar verir. Falkenhayn her yerde Alman olduğunu ve kendini Almanların menfaatlerini korumakla görevli saydığını belirtmekten çekinmiyor; aşiret başkanlariyle Alman subayları vasıtasıyla doğrudan temas ediyor. Bana bile "Araplar Türklere düşmandır, biz Almanlar bitaraf olduğumuzdan onları kazanabiliriz" demekten çekinmemiştir. Falkenhayn'ın saldırı yapmak yolundaki sözleri bütün Suriye ve Arabistan'ın kendi yönetimine girmesi için bir vesiledir. Yurdumuzu bir sömürge durumuna düşürmeye çalışıyor… Özet olarak bu sırada yurdun hiçbir köşesinin yabancı nüfuzu ve idaresi altına verilmesi caiz değildir…"*Hikmet Bayur, "Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çatışmasiyle İlgili Henüz yayınlanmamış Bir Raporu", Belleten, XX/80, (1995), 2.bs., s.619-632. Alman subaylarıyla anlaşmazlıklar yaşayan isimlerden biri de Yakup Şevki Paşa idi. Bkz. Selma Yel, "Yakup Şevki Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri", *Kurtuluş Savaşı'na Yön Verenler, Cumhuriyet'in Kuruluşunun 70. Yıl Armağanı,* GÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Ankara 1994, s.195-196, 198.

104 Vehip Paşa'nın,*"Bugün bir hak davası uğrunda milyonlarca insan ölüyor. Yine bir hak davası için kendi mevcudiyetimizi koymazsak çok mudur? Ben de sen de bundan zevk duyarız değil mi? Fakat senin bu teşebbüsün, hakkının benim tarafımdan muhafaza edileceğine şüphe getirdiğine delalet etmez mi?..."* sözleri onu istifadan vazgeçirmiştir.

105 Cafer Tayyar Paşa, Çanakkale Dosyası Notları- (Hans Kannengiesser, Posha the Campaign in *Gallipoli, adlı hatıratı,* s.194'dan naklen).

106 Cafer Tayyar Paşa, *Çanakkale Dosyası notları.*

İtilaf ordularının, Ağustos ayı başlarında yeni bir çıkarma harekâtına hazırlandıklarına dair duyumlar sonucu alınan tedbirler doğrultusunda Albay Kannengiesser, Kuzey Grubu 3. Mıntıka Komutanlığı'na tayin edilmişti. Bunun üzerine 31 Eylül 1915'te Cafer Tayyar Paşa yeniden 14. Kolordu Komutanlığı'na (vekâleten) ve 1. Mıntıka Komutanlığı'na (asaleten) atanarak; Çanakkale Muharebeleri'nin sonuna kadar anılan görevde kalmıştır. Albay Kannengiesser, Kuzey Grubu'nda görevlendirilmesini, biraz da Vehip Paşa'nın Cafer Tayyar Paşa'yı yeniden 14. Kolordu Komutanı vekilliğine getirmek istediği için bulduğu bir çözüm yolu olarak yorumlamıştır[107]. Savaş esnasında böyle bir özel muamelede bulunup bulunulamayacağı sorusuna cevap vermek gerekirse, Albay Cafer Tayyar Bey'in Grup Komutanı Vehip Paşa'ya istifasını bildirdiği yazısında çok da resmi olamayan üslubu, sitemini açık bir şekilde ifade etmesi; Vehip Paşa'nın da *Kardeşim Cafer Tayyar Bey* ifadesiyle başlayan samimi cevabî mektubunu dikkate alırsak, bu fikre bir ölçüde iştirak etmek mümkündür[108].

Ağustos 1915 başlarında İngilizler, Çanakkale'de kesin zafere ulaşmak amacıyla büyük bir taarruza hazırlanmaktaydı. Asıl hedefleri, Kuzey'de Anafartalar bölgesine asker çıkarmaktı. Hedef şaşırtıp, çıkarmayı gizlemek ve Güney'den yardım gönderilmesini engellemek amacıyla Seddülbahir ve Arıburnu'na da aynı anda taarruz etmeyi planlamışlardı. Liman von Sanders, Arıburnu ve Seddülbahir'in önemi üzerinde dururken[109]; Kuzey Grubu'nda 19. Tümen Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, üst makamları İngiliz ve Fransızların gerçekte Anafartalar bölgesini hedef aldıkları konusunda uyarmaya çalışmaktaydı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın fikrinde isabet olduğu görülecektir[110].

İngilizler, 6 Ağustos 1915'te Kuzey'de Anafartalar'a yaptıkları çıkarmayı gizleyip, Türkleri yanıltmak amacıyla ilk taarruzu Seddülbahir cephesindeki Kirte ve Alçıtepe'ye gerçekleştirmeye başlamıştı. Bu sırada Alçıtepe'deki 10.Tümen'in 30. Alayı'na yönelik top ateşlerini gören Cafer Tayyar Paşa, I.Tümen yönünde saldırı olmadığından dolayı 71. Alay'ın iki taburunu, yardıma göndermek için hazırladı. Diğer taraftan 124. Alay Makineli Tüfek Bölüğü'nü 30. Alay'a taarruz eden İngiliz Tugayı'na

107 *"...eski Kayaltepe' deki mevzilerim yeniden ehemmiyet kesbetti ve böylece orada bir üçüncü kolordu cephesi teşekkül etti. Vehip Paşa Mareşal 2 teşrin-i evvel* (1915) *tarihli nazikâne bir yazı ile beni oranın kumandanlığına tayin etti*
Vehip Paşa'nın bu suretle Cafer Tayyar Paşa'nın Kolordu Komutanı vekilliğine getirmek düşüncesi zihnimi hayli işgal etti." Cafer Tayyar Paşa, Çanakkale Dosyası notlarından Kannengiesser, *a.g.h.*, s.196'dan naklen). *."(*Albay Kannengiesser'in 7-8 ağustosta kuzeye gittiği bilinmektedir. Bu durumda şifahi bir emirle görevlendirildiği,, resmi atamanın ise bu tarihte olduğu söylenebilir.)

108 Cafer Tayyar Paşa, *Çanakkale Dosyası Belgeleri*. Bkz. dn.103.

109 Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, (haz. Muzaaffer Albayrak), Yeditepe Yayınevi, 3. Bs., İstanbul 2007, s.106.

110 Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, s. 110- 120, Konumuzun Güney Cephesi, I.Tümen komutanı Cafer Tayyar Paşa (Bey) olması hasebiyle Kuzey Grubu gelişmelerine değinilmemiştir.

bağlı İngiliz piyadelerinin üzerine yan ateşe almakla vazifelendirdi. Bu birliğin ateşi sayesinde çarpışmaların kaderi değişmiştir. Taarruzla Türk siperlerine giren İngilizlerle süngü süngüye çarpışan Türk birlikleri, büyük kayıplar verseler de İngilizler de çok kayıp vermiş, bu arada 3'ü subay olmak üzere 75 İngiliz askeri de esir alınmıştı[111].

İngilizler, 10-11 Ağustos günlerinde I. Tümen, 124. Alay üzerine taarruza geçti. Ancak kısa sürede durduruldular. Asıl muharebe kuzeyde yaşanırken; Güney cephesindeki birkaç önemli taarruz dışında harekât gece baskınları ve topçu ateşiyle devam etmekteydi. 13 Ağustos günü, harekete geçilmiş; ilk taarruzda İngilizlerin eline geçen siperler geri alınmıştır. 6-13 Ağustos arasındaki çarpışmalarda Güney Grubu'nun kayıpları: 41 subay ve 2717 er şehit; 64 subay ve 4116 er yaralı; Cafer Tayyar Paşa'nın komutasındaki 1.Tümen'in kayıpları ise 26 er şehit, 1'i subay 135 yaralı idi. 30. Alay cephesine yapılan topçu ateşi sırasında I. Tümenin tel örgü ve siperleri büyük ölçüde tahrip olmuştu, tamirleri esnasında açılan ateşle 4 er şehit düşmüş, 1 subay ve 12 er yaralanmıştır. İşgalcilerin kaybı da Türklerin kayıpları kadardı[112].

Bu dönemde Seddülbahir cephesinde verilen mücadelede Türk birlikleri kontrolü ellerinde bulundurduğu gibi, İngilizlerin, Seddülbahir'e taarruz ederek, buradan Kuzey Grubu'na yardım gönderilmesine engel olma planları da gerçekleşmemiştir. Kuzey Grubu'na yardımcı olmak üzere, Liman von Sanders ve Vehip Paşa'nın emriyle 14. Kolordu'nun 28. Alayı ve 5. Kolordunun 41. Alayı ile 8. ve 4. Tümenler Anafartalar bölgesine gönderilmiştir.

Ağustos ayı sonlarına gelindiğinde Seddülbahir'deki savaş, hızını azaltmış, karşılıklı top atışları devam ederken, siper çarpışmalarında durgunluk dönemine girmişti[113]. Aslında İngiliz ve Fransızların kuzeyden çıkarma harekâtı, Anafartalar bölgesindeki mükemmel mücadele sonunda başarısız olduktan sonra tüm cephelerde mücadele genel olarak rutin bir hal almıştı. Anafartalar çıkarmasının başarısız olması, çok fazla kayıp vermeleri bu nedenle ilerleme imkânlarının kalmaması üzerine İngiliz ve Fransız hükümetleri Çanakkale'den çekilmek veya savaşa devam etmek konusunu tartışmaya başladı. Gelibolu'daki İşgal Orduları Başkomutanı Hamilton Anafartalar ve Seddülbahir'deki yenilgi ve kayıplarına rağmen yeni kuvvetlerle başarılı olunacağına inanmaktaydı. Ancak İngiliz ve Fransız Başkomutanlıkları ve hükümetler buraya yeni kuvvet göndermeye taraftar değillerdi[114]. Ayrıca 25 Ağustos 1915 tarihinde Almanlar Brest – Litovsk'u ele geçirmiş, İstanbul Boğazına çıkarma yapması planlanan iki Rus Kolordusu, Doğu Avrupa cephesine gönderilmişti. Dolayısıyla Çanakkale Boğazını açmak için Rusya'nın müttefiklerine yardım etmesi mümkün olmayacaktı. İngiliz ve Fransız hükümetleri savaşın kış aylarına uzamasını sakıncalı buluyordu. Di-

111 *Çanakkale Harekâtı*, c. V, k.3, 312- 313.

112 *Çanakkale Harekâtı*., 325-327.

113 *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*, c. II, s. 20, 23, 25, 28-29, 79, 88-90.

114 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.III, k.2, TTK Yay. 3.bs., Ankara 1983, s.377.

ğer yandan Fransızlar, Bolayır, Arıburnu ve Çanakkale Boğazının Anadolu yakasına olmak üzere üç hedefe yönelik yeni bir çıkarma planı hazırlamıştı. İngiltere bu planı ekim ayına kadar hayata geçirmek istemiyordu[115]. Bu sırada Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti ve müttefikleri safında savaşa dâhil olması nedeniyle İngiltere ve Fransa'nın Sırbistan ve Yunanistan'a yardım etmek mecburiyetinde kalması, Anafartalar bölgesini boşaltma kararı almalarına neden oldu[116]. Neticede Seddülbahir Cephesi dışındaki kuvvetlerini çekme kararı alan İtilaf Devletleri, 22 Kasım 1915 tarihinde Anafartalar ve Arıburnu bölgesinden çekilmeye başladılar, ancak buradaki asıl çekilme 19 Aralık gece vakti gerçekleşmiş, iyi planlanıp uygulanan çekilme Türk tarafından vaktinde anlaşılamamıştır. Son olarak Seddülbahir Cephesi'nden ayrıldılar[117]. Cafer Tayyar Paşa, 1 Aralık 1915 günü Çanakkale Cephesi'ndeki hizmetlerine karşılık üç yıl kıdem zammı alarak Albay rütbesine yükselmiş, işgal kuvvetlerinin Yarımada'yı tamamen boşalttıkları 9 Ocak 1916 tarihine kadar burada kaldı.

Çanakkale Güney Grubu Cephesinde Yaşanan Muharebeler Hakkında Raporu

Cafer Tayyar Paşa, *İkinci Kerevizdere Muharebeleri'nden* sonra 16 Temmuz 1915'te o güne kadar bölgede verilen savunma ve taarruz harekâtı, birliklerin içinde bulunduğu şartlar, ihtiyaçlar ve bundan sonra izlenecek hareket tarzıyla ilgili Güney Grubu Komutanlığı başta olmak üzere, üst makamlara bir rapor sundu. Bu kapsamlı rapor, onun askeri tecrübe ve bilgisinin bir nişanesidir. Bunun yanında Cafer Tayyar Paşa'nın Çanakkale Cephesindeki yerini, görev ciddiyetini ve iyi yetişmiş bir komutan olma özelliğini de göstermesi açısından oldukça önemlidir. Aynı zamanda söz konusu rapor, Türk Tarihinde özel bir yeri olan Çanakkale Muharebeleri'nin hangi şartlarda gerçekleştiğinin de ifadesidir.[118] *"... Mafevkleri tenkit veya fikir öğretmek davasıyla asla alakadar olmayan mütalaatımı arz ve iblağ etmeyi vazife-i mecburiye adderek işbu raporumu takdim ediyorum..."* cümlesiyle emir komuta zincirine saygısını dile getirdiği bu rapor, 19 maddeden oluşur ve Türk birliklerinden iyi istifade edilebilmesi için gerekli gördüğü hususları kapsar. Raporun sonunda, dile getirdiği hususları, üst makamları tenkit amacıyla değil, samimiyet ve görev duygusuyla kaleme aldığını bir kez daha ifade etmiştir.

Cafer Paşa'nın raporunu, "muharebe metodu ve tahkimat hakkında" sunduğu görüşleri ile "askerin ihtiyaçları ve tedarik sistemi hakkında" ki görüşleri üzerinden iki başlık altında incelemek mümkündür.

115 *Çanakkale Harekâtı*, c. V, k.3, s.480.

116 *Çanakkale Harekâtı*, c. V, k.3, s. 484.

117 Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, s. 126-131.

118 Cafer Tayyar Paşa, *Çanakkale Dosyası Belgeleri*.

a. Muharebe Metodu ve Tahkimat

Raporun ilk maddeleri, Cafer Tayyar Paşa'nın muharebe metoduna ilişkin izlenim ve görüşlerine ayrılmıştır. Burada öncelikle savaşın uzun süreceğini öngörmüş ve karşıdaki orduların Balkan orduları değil, "*Düvel-i Muazzama*" orduları olduğuna vurgu yapmıştır. Ona göre, bölgede yapılan muharebelerde kale muharebelerindeki kural ve metotlar uygulanmalıdır ve savaşa devam edebilmek için eldeki kuvvetleri yerinde kullanarak tasarruf edilmelidir. Cafer Tayyar Paşa, bu noktada cepheye gelir gelmez uygulanan, kendi yetiştirdiği birlikleri ciddi kayıplara uğratan ve arzusu dışında yapılan taarruzları örnek vermektedir. Bu hususu, *"31 Haziran, 2 Temmuz, 5 Temmuzda Triyandafil Çiftliği civarında yapılan ve 5.000 şehit, iki misli yaralıya mal olan, bizi hiçbir başarıya ulaştırmayan gereksiz sahra savaşı tertibindeki taarruzlardan kaçınmalıdır. Ancak, (karşımızdaki düşmanın yaptığı gibi) topçu tarafından yapılacak harekâtla düşman siperleri tahrip edilip, siperdeki kuvvetleri imha edilirse başarı sağlanabilir"* cümleleriyle dile getirmiştir.

Ayrıca komuta kademesindeki şahısların sık sık değişimini de sakıncalı bulmuştur. Ona göre cepheye gelen komutanlar, daha savaşacakları bölgeyi tanımadan, işgal kuvvetlerinin savaş tarzını çözemeden ve kuvvetlerini tanımadan görevden alınarak başka biri atanmıştır. Örneğin 29 Haziran 1915 ile 16 Temmuz 1915 arasında (18 günde) Güney Grubu Sağ Kanatta Faik Paşa, Mehmet Ali Paşa, Trommer Paşa olmak üzere üç komutan değişikliği olmuştu. Nitekim sık sık komutan değişikliğine gidilmesinin komuta kademesinin motivasyonu üzerinde de olumsuz etkileri vardır. Meseleye hizmet ve başarının takdiri hususundaki hassasiyeti ile de yaklaşan Cafer Tayyar Paşa'ya göre, komutanının değişmesi nedeniyle birçok çalışkan ve fedakâr subayın hizmeti unutulmakta; bu subaylar terfi ve taltifden mahrum kalmaktadır. Bu da kendisinden *daha az ehil birisinin* hem kıdem hem terfi alarak *rütbece* arkadaşını geride bırakmasına; hem de komutan olarak daha tecrübeli olan arkadaşının başına geçmesine yol açmıştır. Cafer Tayyar Paşa'ya göre, *kale muharebelerinde* olduğu gibi, savaşın sonuna kadar görevinin başında kalacak birer mıntıka kumandanı atanmalı, o mıntıkada yapılan tahkimat, savaş araç ve gereçleri ve topçuların doğru bir biçimde istihdamı sağlanmalıdır.

Cafer Tayyar Paşa'nın daha önce de söz konusu edilen tahkimata verdiği büyük önemi ve yetersizliği konusundaki endişe ve hassasiyetini, raporunda da açıklıkla dile getirdiğini görüyoruz. Bu konudaki görüş ve önerilerine, *"Tahkimat: burada tüfekten çok kazma küreğin işe yarayacağı açıkça belliyken, tahkimata; bilhassa mesturi yollara önem verilmediği görülüyor..."* tespitiyle başlamıştır.

Burada Cafer Tayyar Paşa, tümenlerden biri, kendi bölgesindeki tahkimatı ciddiye aldığı ve çalıştığı halde diğerinde yeterince önem verilmediğinden, tahkimat bakımından zayıf olan cephenin düşmesinin diğer cepheyi tehlikeye attığından yakınmaktadır. Ayrıca tahkimatın yalnız istihkâm bölüklerine ve tahkim müfrezelerine

bırakılmasının da yanlış olduğunu, gerekirse fedakârlık ederek herkesin eline kazma küreği alması gerektiği düşüncesindedir. Birliklerin ve komuta kademesinin sık sık değişmesinin bu hususta da sorun yarattığı görüşünde olan Cafer Tayyar Paşa, bunu *"… Bu tahkimatın ihmal edilmesine fırkaların tebdili keyfiyeti de inhizâm ediyor… "*sözleriyle dile getirirken, tahkimat konusunun bir sonra gelecek birliklere bırakılarak, mevcut birliklerin işe sarılmamalarını tenkit etmektedir.

b. Askerin İhtiyaçları ve Tedarik Sistemi

Cafer Tayyar Paşa, emrindeki subay ve erlere daima çok iyi davranmış, adeta bir baba gibi sık sık askerin arasında bulunarak, onlarla sohbet edip sorunlarını dinlemeye özen göstermiştir.[119] Çanakkale Cephesi'ne giden *"Edebi Heyet"*te[120] bulunan İbrahim Alaaddin (Gövsa), *Siperler Arasında*[121] adlı şiirinde, ziyaretleri sırasında kendilerine Seddülbahir Cephesini gezdiren Cafer Tayyar Paşa ile askeri arasındaki yakın ilişkiden esinlenmiştir. Alaaddin Gövsa, siperleri gezerken kendilerine refakat eden[122] Paşa'nın heyette bulunanları korumaya çalıştığını, askerin ise komutanına siper olmayı teklif edecek kadar bağlılık gösterdiğini ve onların olağanüstü asalet ve cesaret sahibi olduklarını şu dizelerle dile getirmiştir:[123]

> *"Kayıtsızca tırmanmaya hazırlandı kumandan/ O sırada yüzü kumral gölgelerle örtülü / Vicdanının yüksekliği gözlerinde parlayan / Boylu poslu aslan gibi bir Türk oğlu göründü./ Kumandana yaklaşarak: Beyim gel beri sana mukat (mukayyet) olayım ben kurşun yalar o yeri…*

119 İbrahim Oğlu Ömer, *I. Fırkanın Şehitler Sırtı Destanı*, s. 11. İbrahimoğlu Ömer'in samimiyetle dile getirdiği şu dizeler bu hususu en sade şekliyle göstermektedir.
Cafer Bey askerle yaranlık ider
Hiç durmaz her vakit cepheyi gezer
Bir yandan düşmanı keşf ider gider,
Gösterir böylece şan-ı erkânı.

120 *Çanakkale Harekâtı*, c. V, k. 3, s. 599; Bilgin, *Çanakkale Savaşı Günlüğü,* s. 343. Harbiye Nezareti, Çanakkale'de Türk ordusunun verdiği mücadeleyi bir an önce belgelemek ve tarihe geçirmek amacıyla şair, yazar ve ressamlardan oluşacak bir heyeti cepheye göndermeye karar vermişti. Heyet, vatan savunmasında kahramanlık destanları yaratan Türk askerini yakından görerek, ürünleriyle ölümsüzleştirecekti. Bunun yanında heyetin cepheye gitmesi, askerin moral gücünü yükseltecekti. Harbiye Nezareti'nin çağrısına uyanlar arasında ressam İbrahim Çallı ve Nazmi Ziya, Edebiyatçı; M. Emin Yurdakul, Muhittin Müfit Ratıp, Ali Canip Yöntem, Ahmet Ağaoğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver, İbrahim Alaaddin Gövsa, Orhon Seyfi Orhun, Ömer Seyfettin, Müzik Öğretmeni Ahmet Rauf, Yusuf Razi ile birer fotoğraf ve sinema sanatçısı bulunmaktaydı. Bkz. Mustafa Selçuk,"Birinci Dünya savaşı Sürecinde Harbiye Nezareti'nin "Çanakkale Kahramanlığını Yaşatma" Amaçlı Faaliyetleri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, I/2, (2012), s. 195-242.

121 İbrahim Alaaddin Gövsa, *Çanakkale İzleri,* Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurum, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1989, s. 48-51.

122 Cafer Tayyar Paşa, *Çanakkale Notları*; Gen. Kur.Bşk. s. 600.

123 Şair, gözlemini şiirine düştüğü *" Bu manzumedeki müşahedeler ve nihayetinde hurafeye benzeyen vaka, bir hayal ürünü değil, 18 Temmuz 1331'de Seddülbahir, Sağ Cenah ileri siperlerine giderken anlattıklarımı aynen görmüş ve bahsettiğim kahramanlık hadisesine orada tesadüf etmiştim"* dipnotuyla dile getirmiştir. Gövsa, *Çanakkale İzleri,* s. 48.

"Bu ne asil, ne müstesna bir fıtrattı ya Rabbi, / Amirine siper olup huzur içinde ölecek. / Lâyık olan teşekkürle reddolundu talebi, / Talep gibi cevap oldu, hem tabii hem yüksek."[124]

Cafer Tayyar Paşa'nın askerine verdiği değer ve alakasını raporunun 5. maddesinde görüyoruz. Ona göre savaş uzun sürecektir ve eldeki askerin ihtiyaçlarına ve sağlığına önem verilmelidir. Zira eldeki asker, ordunun yetişmiş ve tecrübeli son askeridir. Depo taburlarından gelecek olanlar aynı nitelikte olamayacaktır. Ancak hizmetler zaman zaman aksamaktadır. Bu konudaki önerileri: Askere sıcak yemek vermek için gereken malzemelerin sağlanması; çay için semaver temin edilmesi, kahve ve tütün temin edilmesi, geride çamaşırcı müfrezelerinin düzenlenmesi, sabun verilmesi, yırtılan kıyafetlerin tamirinde kullanılacak iğne-iplik gibi ihtiyaçların karşılanması için seyyar bakkal getirilmesi. Bunların dışında, en önemli ihtiyaç maddesi olan suyun azlığından dolayı yeni artezyen kuyularının açılması, tulumba gönderilmesi, sakaların işinin kolaylaştırması için çok sayıda su fıçısı temin edilmesi gibi öneriler yer alır. Aslında I. Dünya Savaşı esnasında askerin iaşesini temini noktasında Çanakkale Cephesi'nin, diğer cephelere oranla iyi olduğu düşünülür. Ancak, kimi zaman yeterli imkânların sağlanamaması, Cafer Tayyar Paşa'nın mükemmeliyetçiliği ve askerin ihtiyacını ön planda tutan karakteri onu bu konuya dikkati çekmeye yöneltmiştir.

Raporda ayrıca sağlık hizmetleri konusunda, yaralıların iyi bakılabilmesi ve ölümlerinin önüne geçebilmek için sıhhiye bölüklerinin daha düzenli hale getirilmesi, -sıhhiye bölüklerinde ve yollarda ilgisizlikten dolayı yaralıların öldüğü tenkidiyle- önerilmiştir.

Cafer Tayyar Paşa, ihtiyatların karşıdan gelen topçu şarapnellerinden korunması amacıyla, sığınaklar yapmak ve bunların yapımında kullanılmak için çivi, tel, tahkimatın yapımı esnasında korunmak amacıyla çok sayıda kum torbası[125], ani baskınlardan korunabilmek için tel örgü, dikenli tel ve kazık talep etmişti. Ayrıca tahkimatta kullanılan araç ve gereçlerin tamiri için en kısa zamanda bir tamirhane kurulmasını gerekli görmüştü.

Cafer Tayyar Paşa, Balkan Savaşı'nda özellikle Vize-Karıştıran hattında çamur haline gelen, arazi ve yolların adeta bir bataklık gibi çok sayıda insanı, ordunun hay-

124 Gövsa, *Çanakkale İzleri,* s. 50-51.

125 Kum torbası eksikliği Güney Grubu Sol Kanattaki 5. Kolordu bölgesinde de büyük bir problem halini almış, 5000 kum torbası ihtiyacına karşılık 2000 adet gönderilerek, eksikliğin boş cephane sandıklarıyla giderilmesi çözüm olarak görülmüştür. Bkz. Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Hatıralar, Altıncı Fırka Çanakkale Harbi'nde* (haz. Servet Avşar-Hasan Baban), Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 180, 211-212. Liman von Sanders, kum torbası temininin zor olduğundan bahsederken, kimi zaman az miktarda gelen kum torbalarının da "*küçük rütbeli birlik komutanları*" tarafından askerin yırtılmış elbiselerini tamir için kullandırıldığını ileri sürmektedir. Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, s. 99.

vanlarını ve savaş malzemelerini içine aldığını görmüştü. Aynı hadiseleri yaşamamak adına kendi sorumluluk bölgesinde yolların yapımı ve düzenlenmesine büyük önem vermiştir.[126] Elbette savaşta ulaşım ve iletişimin önemi göz ardı edilemezdi ancak Tümen komutanının tespit ve ifadelerinden bu konuda birtakım aksaklıkların olduğunu da anlıyoruz. Bu hususta görüş ve önerileri şöyledir:

> *"Yollar: Mesturi yollar (Sıçan Yolları) çok azdır. Takviye birlikleri yolda ateş altında kalıyor, yaralı taşıyanlar su ve ekmek getirenler yollarda büyük kayıplar veriyor.[127] Çevre yollar ise hiç yoktur. Müdafaa hattının gerisinde bir yol lazım ki bir bölgeden diğerine giden piyade ve topçu kayıp vermeden imdada yetişsin. Geriye giden yollar patika ve izlerden meydana gelmiştir. Yağmurlu havalarda erzak ve cephane çamurdan gelemeyecek, yağmur başlamadan bunların düşünülüp, düzenlenmesi lazımdır. Yollarda ve tahkimatta istihdam edilmek üzere amele taburlarına ihtiyaç vardır."[128]*

Raporun konuları arasında belki de en fazla üzerinde durulması gereken husus, bürokratik işlemlerin zaman alması sebebiyle ihtiyaç maddelerinin cepheye ulaşımını geciktirmesidir. Bütün ihtiyaç maddelerinin temini için *"mazbata, tasdik, komutanın resmi talebi..."* gibi işlemlerin değiştirilmesini istemiştir. Malzemelerin depolarda yeterli miktarda bulundurulması önemlidir. Zira I. Tümenin ihtiyaçlarını almak üzere gönderilen memur ve vasıtalar, çok defa eli boş döndürülmüştü.[129]

Cafer Tayyar Paşa, cephede subay kayıplarının büyüklüğünü *"...Öyle ki her birlik subayından üçte birini kaybetmiş durumdadır"* cümlesiyle ifade etmektedir. Taburların er kadrolarının tamamlandığı halde subay gönderilmediğini, birçok bölüğün komutasını çavuş ya da başçavuşların üstlendiğini ve bir an evvel subay kadrolarının tamamlanmasını istemektedir. Konuya verdiği önemi, *"Efradı kurtaracak olan zabittir, zabitsiz insan kalabalığının kıymet-i harbiyesi olmaz"*[130] sözleri anlatmaktadır. Ayrıca cephede uçaklar ve bombalar altında asker yetiştirme güçlüğünden dolayı, *ikmal efradının* üç ay depo taburlarında yetiştirildikten sonra gönderilmesinin yerinde olacağını ifade eder. Kaldı ki cephede bunları yetiştirecek *küçük zabit* verilememiştir.

Cephede su, erzak ve cephane taşımada kullanılan hayvanların çoğunun ölmesi sebebiyle, bu eksikliğin giderilmesini de istemiştir. Aynı zamanda mevcutlara ot - saman verilemeyip, yalnız arpayla beslendiklerinden dolayı güçten düştüklerini,

126 ATASE Arş. 5/179, Kl. 3868, D.61, F.3-5.

127 Örneğin 1 Temmuz 1915 günü, Güney Grubu Sol Kanatta görevli 10. Alaya cephane taşıyan efraddan 19'u yolda yaralanmıştır. Bkz. Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Hatıralar,* s. 150.

128 Cafer Tayyar Paşa, *Çanakkale Dosyası Belgeleri.*

129 Cafer Tayyar Paşa, *Çanakkale Notları.*

130 16 Temmuz 1915 Tarihli Rapor.

Anadolu'dan Bandırma yoluyla ot ve saman temin edilebileceği önerisinde bulunmuştur.

Cafer Tayyar Bey, raporun sonunda, Güney Grubunun da II. ve V. Ordular gibi bir ordu haline getirilip, *Kilya İskelesi* bu ordunun menzil noktası olarak seçildiği takdirde, Tümen ve Kolordunun ihtiyaçlarının daha düzenli ve hızlı bir şekilde sağlanabileceğini ifade etmiştir. Ordunun ihtiyacının zamanında temini açısından da bu öneri yerinde görülmektedir. Zira herhangi bir malzemenin istenmesi ve yerine ulaşması için, tabur alaya, alay tümene, tümen kolordu kumandanlığına, kolordu mıntıka kumandanlığına, mıntıka Güney Grubu Kumandanlığı'na, Güney Grubu Ordu Menzil Müfettişliğine, oradan Levazımata…[131] Böylece uzayıp giden yazışma ve işlemler yüzünden ona göre bir su tulumbası dahi zamanında ve eksiksiz bir şekilde ihtiyaç noktasına ulaştırılamamıştı.

Raporun Etkileri

Cafer Tayyar Paşa'nın gönderdiği rapordan kısa bir süre sonra Güney Grubu Komutanı Vehip Paşa, ilk iş olarak Cafer Tayyar Bey'in işaret ettiği gibi Kilya'da Albay Sadık Sabri Bey idaresinde bir *Geri Bölge Komutanlığı* kurmuştur.[132] Anılan komutanlığın görevi posta işleri, yiyecek ve cephane kollarının düzenini sağlamak, tahkimat araçlarının, hasta ve yaralıların gereken yerlere hızla ve zamanında ulaştırılmasını gerçekleştirmekti. Büyük birliklerin, geri hizmetlerinden sorumlu idari ve sıhhi konularda yetkili olanlarıyla, topçu ve istihkâm komutanlarının, posta görevlilerinin isteklerini bu komutanlık aracılığıyla sağlayabilmeleri için bir düzen oluşturuldu. Böylece Cafer Tayyar Paşa'nın raporunda dile getirdiği aksaklıkların giderilmesi için önemli bir adım atılmış oldu.

Vehip Paşa göreve gelmeden önce Weber Paşa döneminde bütün geri hizmetler (kol katarların yönetimi, geri bölgenin disiplininin sağlanması gibi görevler) Binbaşı Schröder'e verilmişti. Vehip Paşa, bunu sakıncalı görmüş, yeni planlamada Binbaşı Schröder'e sadece Kol ve Katarlar Komutanlığını bırakmıştır. Söz konusu düzenlemeyle beklenen sonuç alınmış, ancak askerin yiyecek problemi tam olarak halledilememişti. Bu konuda Levazım Dairesi Başkanı İsmail Hakkı Paşa ile Vehip Paşa arasında sert tartışmalar yaşanmıştır. Ayrıca Enver Paşa'ya gönderdiği 3 Ağustos 1915 tarihli telgrafla *"…İmkânsızlıklara bir şey diyemem ama bu günkü şatlarda beslenmenin daha iyi yapılabileceğine inanıyorum"*[133] diyen Vehip Paşa, askerin daha iyi beslenmesi hususunda ısrarcı olmuştur.

131 Cafer Tayyar Paşa, *Çanakkale Notları*.

132 *Çanakkale Harekâtı*, c. V, k. 3, s. 279.

133 *Çanakkale Harekâtı,* c. V, k. 3, s. 280-281.

Cafer Tayyar Paşa'nın raporu, Çanakkale muharebeleri esnasında yürütülen savaş stratejileri konusunda önemli fikirler vermektedir. Paşa, özellikle hazırlıksız saldırı stratejisinin yanlışlığına dikkat çekmiş, bu konuda komutanlarını uyarma ihtiyacı hissetmiştir. Cephedeki taarruz tecrübelerinden sonra artık Türk ordusunun cepheye ulaşan her yeni kuvvetini gelir gelmez taarruza geçiren ve önemli kayıplara neden olan harekât tarzından ziyade, Vehip Paşa, Cafer Tayyar Paşa ve birçok Türk subayının üzerinde hemfikir olduğu düşmanın taarruzunu karşı taarruzla durdurmak ve topçu atışları himayesinde ilerlemek prensibi yerleşmeye başlamıştı. Harekât tarzı hususunda Vehip Paşa ile ters düşen V. Ordu Komutanı Liman von Sanders, kendisini Enver Paşa'ya şikâyet etmişti. Ancak Enver Paşa cepheye gelip incelemelerde bulunduktan sonra Vehip Paşa'yı haklı bulmuştur.[134] Öte yandan Liman von Sanders, Çanakkale'de taarruz taarruz diye direnip bir an evvel sonuca ulaşmak aceleciliğiyle Türk askerine verdirilen büyük kayıplardan iki yıl sonra 13 Aralık 1917'de, *"Savaşta yalnız iyi şeyler olmayacağını bilenlerdenim ve en iyi kumandanlar ve kıtaların da başarısızlığa uğraması mümkündür. Fakat ben şunu da açıkça söylemelim ki, sırf taarruz mu yapmak müdafaada mı kalmak gerektiğini bilememek yüzünden hiçbir zaman kıtalar harcanmamalıdır"* diyecekti.[135]

Sonuç

Savaşan taraflar için büyük kayıplara mal olan ve I. Dünya Savaşı'nın seyri üzerindeki en etkili cephelerden biri olan Çanakkale Muharebeleri, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Fevzi Çakmak Paşa, Kazım Karabekir, Cafer Tayyar Paşa ve diğer birçok komutan gibi Milli Mücadele'nin önder kadrolarının yeteneklerinin ortaya çıktığı bir cephe olma özelliğine de sahiptir.

Cafer Tayyar Paşa, Çanakkale Muharebeleri'nde I. Tümen Kumandanı olarak, önce Asya Grubu'nda, daha sonra Seddülbahir Cephesi-Güney Grubu Komutanlığı emrinde bulunmuştur. 28 Haziran-5Temmuz 1915 *Zığındere* ve 12 -13 Temmuz tarihlerinde *İkinci Kerevizdere Muharebeleri'nde* görev almıştır. Savaşın son döneminde 14. Kolordu vekili ve 1. Mıntıka Komutanı olarak hizmetini tamamlamıştır.

Cafer Tayyar Paşa'nın Seddülbahir Cephesindeki faaliyetlerinde özellikle üzerinde durulması gereken yönü acele ataklardan kaçınarak, önce gerekli hazırlıkları hızla tamamlamak ve taarruzu karşı taarruzla cevaplamak şeklinde özetlenebilecek bir stratejiyi benimsemesidir. Seddülbahir Cephesi'nde uyguladığı tahkimatla kayıpları önleme noktasında etkili olmuş ve bu konuda takdir kazanmıştır. Aldığı isabetli

134 Vehip Paşa, Enver Paşa cephedeyken, İngiliz cephesine topçu ateşi açtırmış, karşıdan daha şiddetli bir ateş başlamıştı. Vehip Paşa, Enver Paşa'ya *"…Eğer biz elimizdeki azıcık topçu cephanesiyle taarruza kalkışacak olursak, İngilizlerin elindeki hesapsız cephanesiyle taarruzumuzun ne olabileceğini şu küçük deneyden anlayabilirsiniz…"* demiştir. Bkz. *Çanakkale Harekâtı*, c. V, k. 3, s. 304.

135 Akdes Nimet Kurat, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, sayı 133, Ankara 1966, s. 21.

önlemlerle kayıpların önüne geçmiştir. Yalnız Çanakkale'de değil görev aldığı bütün cephelerde maiyetine büyük değer veren sevilip sayılan bir komutan olması dikkat çekici bir hususiyettir. Cafer Tayyar Paşa, kimi zaman üstleriyle karşı karşıya gelse de vatan menfaati söz konusu olduğunda doğru bildiğinden şaşmamış, Kazım Karabekir'in "*Taktik kabul etmeyen adam*" nitelemesini haklı çıkaran duruşunu, Çanakkale Muharebeleri'nde de sürdürmüştür.

Çanakkale'nin Kahramanı 57. Alay Komutanı Şehit Hüseyin Avni Bey

F. Rezzan ÜNALP*

Hüseyin Avni Bey, Manastır'da dünyaya gelmiştir. 1889 yılında girdiği Harp Okulundan 1892 yılında, Piyade Teğmen rütbesiyle mezun olmuş ve 15 Mayıs 1892'de, karargâhı Selanik'te olan 3'üncü Ordu, 18'inci Nizamiye Alayı, 3'üncü Tabur 2'nci Bölüğüne atanmıştır. Üç yıl bu birlikte görev yapan Hüseyin Avni Bey sırasıyla, 8 Ağustos 1895'te üsteğmen rütbesine terfi ederek 3'üncü Orduya bağlı Görice 33'üncü Redif Alayı, 4'üncü Bölüğüne; 23 Mayıs 1897'de Priştine 29'uncu Redif Alayı Kurmay Mülhak Subaylığına; 10 Ocak 1898'de yüzbaşı rütbesiyle 38'inci Redif Alayı, 2'nci İştip[1]. Taburu, 1'inci Bölüğüne; 22 Ağustos 1904'te 90'ıncı Nizamiye Alayı 3'ncü Taburuna; 2 Haziran 1908'te binbaşılığa terfi ederek yine 3'üncü Orduya bağlı 17'nci Nizamiye Alayı, 3'üncü Taburuna atanmıştır.

Bu göreve atandığı sırada, aynı zamanda binbaşılığa terfi eden Hüseyin Avni Bey, II.Meşrutiyetin ilanına kadar uzanan süreçte Makedonya'da, dolayısıyla 3'üncü Ordu bölgesinde cereyan eden olaylara tanık olmuş, 17'nci Nizamiye Alayındaki üç yıllık görevini müteakiben 11 Temmuz 1912'de, Üsküp'teki 7'nci Kolordu İdare heyeti 3'üncü Şube Müdürlüğüne tayin edilmiştir. Bu göreve atandıktan çok kısa bir süre sonra, 8 Ekim 1912'de Balkan Harbi başlayacaktır.

· Dr. Hv. Öğ .Alb. Gnkur ATASE D.Bşk.lığı As.Tar.Ş.Md.ve Türk Askeri Tarih Komisyonu Genel Sekreteri

1 1959-1960 yılları arasında Hava Kuvvetleri Komutanı olarak görev yapmış olan Hava Orgeneral M.Tekin Arıburun, Hüseyin Avni Bey'in oğludur. Babasının görev yeri dolayısıyla İştip'te, 1903 yılında doğmuştur. Arıburnu/Arıburun soyadını, Çanakkale Muhareberleri sırasında şehit olan babasından dolayı, Atatürk'ün isteği üzerine almıştır. Eşi Perihan Arıburun, Atatürk'ün Harp Okulunda öğretmeni olan Korgeneral Naci Eldeniz'in kızıdır.

57. Alay Komutanı

12 Ocak 1914'te karargâhı Tekirdağ'da bulunan 3'üncü Kolorduya 23'üncü Alay Komutan Muavini olarak atanan Hüseyin Avni Bey, daha sonra 1 Şubat 1915'te Çanakkale cephesinde ünlenen 57'nci Alay'a komutan olarak tayin edilmiştir.

Balkan Savaşlarından sonraki barış döneminde Çanakkale Boğazı'nın savunması Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığının sorumluluğundaydı. Yunan savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı yakınındaki harekatının Osmanlı Genelkurmayını alarma geçirdiği 31 Temmuz 1914'de, yarımadanın savunma planları yeniden faal bir hale getirildi. Harbiye Nazırı aynı tarihte özel bir seferberlik emri yayımlayarak Müstahkem Mevki Komutanını hazırlıklara başlaması ve takviye beklemesi için alarma geçirmişti. Güncel savunma planları 3'üncü Kolordunun kaleyi tahkim etmesini ve yarımadanın savunması için asker tedarik etmesini gerektiriyordu. Ancak, 1914 yılı Ağustos başlarında ne Müstahkem Mevki ne de 3'üncü Kolordu savaşa hazırdı.

1914 yazında henüz imparatorluk savaşta olmasa bile bir tedbir olarak seferberlik ilan edilmesine karar verildi ve 2 Ağustos 1914 tarihli seferberlik emri Tekirdağ'da bulunan 3'üncü Kolordu Komutanlığına gönderildi. Bunun üzerine hazırlıklara başlanıldı ve Kasım 1914'te 3'üncü Kolordu Komutanlığı karargâhı, Tekirdağ'dan Gelibolu'ya taşındı. Kolordu bünyesinde bulunan 7'nci ve 9'uncu Piyade Tümenleri Gelibolu'ya intikal ederken 1 Ocak 1915'te 19'uncu Piyade Tümeni de faaliyete geçirildi. 19'uncu Piyade Tümeni 57, 58 ve 59'uncu Piyade Alaylarından oluşuyordu. Bununla beraber, 58 ve 59'uncu Piyade Alayları 6'ncı Kolorduya gönderilmiş ve tümen 9 Şubat 1915 tarihinde 72 ve 77'nci Piyade Alaylarının dahil edilmesiyle yeniden düzenlenmişti. Tümen, 6 Nisan 1915'te yeni kurulan 5'inci Orduya bağlandı.

Hüseyin Avni Bey'in 1 Şubat 1915'te atandığı 57'nci Piyade Alayı anlaşılacağı üzere önce Tekirdağ'da teşkil edilmiş ve alay 22 Şubat'ta alay sancağını almıştı. 3'üncü Kolordu Komutanı, yeni kurulmuş olan alayın eğitimini daha da geliştirmek için 7'nci Piyade Tümenine üç mümtaz yüzbaşısını askerlerin eğitiminde yardımcı olmaları için alaya göndermesini emretti. Böylece alay iyi eğitimli subaylar tarafından komuta edilen çok tecrübeli askerlerden oluşmuştu ve Mustafa Kemal tarafından en güçlü alayı olarak kabul ediliyordu. Alay, 23 Şubat'ta Eceabat (Maydos)'a intikal etti ve iki ay boyunca sıklıkla icra edilen arazi tatbikatlarına katılarak eğitim gördü.

25 Nisan Kara Çıkarmalarında

25 Nisan 1915 tarihinde Çanakkale cephesinde kara muharebelerini başlatan çıkarma harekatı gerçekleştiğinde; 57'nci Alay, 5'nci Ordu ihtiyatı olan 19'uncu Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mustafa Kemal'in emrinde muharebelere katılacaktır. 25 Nisan günü Arıburnu bölgesinde saldırıya geçen Anzak birliklerine karşı, ne 27'nci Alay Komutanı Yarbay Şefik (Aker) ve ne de Yarbay Mustafa Kemal hazırlıksız bir

taarruza girişmişler, muharebe etkinliğini muahafaza etmek için azami gayret göstermişlerdir. Hareket halindeyken topçunun ve makineli tüfeklerin tam desteğiyle müşterek bir taarruzu koordine etmişlerdir. 9'uncu Tümen Komutanı Albay Halil Sami 27'nci Alayın sevk ve idaresini Mustafa Kemal'e bırakmakla, 19'uncu Piyade Tümenine alay muharebe desteği sağlamıştır. Altı saaat içinde Yarbay Mustafa Kemal ve Yarbay Şefik, zor olanı başararak, kilometrelerce uzakta ihtiyat mevzilerinde bulunan dört piyade taburunu destek bataryaları ve silahlarıyla birlikte muharebeye sokmuşlardır.

Bu taaruzda Türk süngü hücumu Anzakların moralini ve muharebe etkinliğini bozmuş, Anzaklar Türk askerinin karşısında dayanamayacaklarını anlamışlardı. Öğleden sonra 77'nci Piyade Alayının iki taburu ile 72'nci Piyade Alayının üç taburu da savaşa katılmıştı. Mustafa Kemal tarafından 3'üncü Kolorduya yazılan raporda, *"düşmanın her tarafta ricate mecbur edildiği ve geri çekilen düşmanın takip edildiği, geceye kadar düşmanın tutunduğu mıntıkadan tard edilememesi durumunda bütün kuvvetle gece hücumu yapılacağı"* bildirilmişti. Bu raporu takip eden saatlerde 57'nci Alay Komutanı Binbaşı Hüseyin Avni Bey, 19'uncu Tümen Kurmay Başkanlığına gönderdiği raporda, "*Alayının düşmana şiddetli taarruz ettiğini, iki bölükten başka makineli tüfek de dahil olmak üzere birinci hatta bulunduklarını, oradaki diğer alayla irtibat kurulamadığını*" bildirmişti. Bir süre sonra Binbaşı Avni Bey, tümen komutanına yazdığı raporda, *"57'nci Alayın bütün kuvvetiyle birinci hatta bulunduğunu, üç bölüğün ihtiyat olarak bırakıldığını, 72'nci Alaydan bir taburun sol cenahı takviye ettiğini ve gece taarruza geçmek istediğini"* belirtiyordu. Mustafa Kemal'de alaylarına geceleyin süngü taarruzuna devam emrini vermişti.

57'nci Alay Komutanı Binbaşı Hüseyin Avni Bey'in gece devam eden muharebeler sırasında Tümen Komutanına gönderdiği ikinci raporunda şu satırlar yer almaktaydı:

> *"Emredilen taarruza evvelce kalktım. 2'nci Tabur panikledi. 4'üncü bölükler bir işe yaramaz. Hali hazırdaki askerle ancak cepheyi tutabilirim. Sol cenahtaki 72'nci Alay, müfrezesinden ve karşısındaki düşmanın siper yapmasından şikayet ediyor. Yalnız düşman pek kesik arazi içindedir. Muntazam bir kıt'a gelirse sol cenahımızdan 72'nci Alayla birleşip taarruz edebiliriz. Herhalde muntazam kuvvet ise elimde yalnız bir bölük kadar ihtiyar askeri vardır."*

Bu raporu takiben gönderdiği bir diğer raporunda, *"Zayiat oldukça fazladır. Fakat tamamıyla malûmat alamadım. Bizce bilinen üç subay şehit, beş subay da yaralıdır. Düşmana gayet yakınız. Etrafı keşfettiriyorum. Neticesini arz ederim. Fakat sizden çok uzaktayız. Düşmanın bu sabah tuttuğu yerlerden ilerideyiz. Denize yakın bulunuyoruz. Sağımdaki, solumdaki taburlarla temas peydasına çalışıyoruz."*sözleriyle durum hakkında bilgi vermekteydi.

57. Alay Komutanı Yarbay Hüseyin Avni Bey

Gece vakti muharebe hattına gelen Mustafa Kemal, bizzat 57'nci Alayın taarruzunu teşvik etmiştir. Saat 02.00'de Mustafa Kemal tarafından topçu mevziinden verilen emirde, düşmanın tamamen kaçmakta olduğu belirtilerek, bütün kuvvetlerle ihtiyatlar da dahil düşmana hücum edilmesi isteniyordu. Sabaha doğru saat 04.00'de 57'nci Alay Komutanlığından 19'uncu Tümene gönderilen raporda ise, *"Alayın 1'inci Taburu tarafından sol cenahtaki düşmanın sağ cenahına süngü hücumu yapıldığı ve Kabatepe tarafındaki Arıburnu sırtlarının geri alındığı"* belirtiliyordu. Bunlara ilave olarak 19'uncu Tümen Kurmay Başkanı Binbaşı İzzettin Bey, hatıralarında, *".....Bugünkü taarruzda muvaffakiyet oldu. Düşmanın 4-5 tugayı vardı, atıldı, mahvedildi. Bizden de çok telefat oldu. Gece üzeri hatları gezdik."* şeklinde bahsetmiştir.

Takdire şayan bir kahramanlık sergileyen ve haklı olarak Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan 57'nci Alay ve Komutanı Binbaşı Hüseyin Avni Bey, 25-26 Nisan tarihinde cereyan eden muharebeler sırasında verdikleri olağanüstü mücadele ve gösterdikleri fedakarlıklar dolayısıyla üst makamların övgüsüne mazhar olmuşlar, Hüseyin Avni Bey, Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal tarafından takdir edilmiştir. Muharebeler sonrasında 3'üncü Kolordu Komutanı Esat Paşa tarafından Arıburnu Cephesi Komutanlığına atanan 19'uncu Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal, Kemalyeri'nden, 12 Mayıs 1915 tarihinde gönderdiği telgrafla kendisine rütbesinin yarbaylığa yükseltildiğini bildirmiştir.

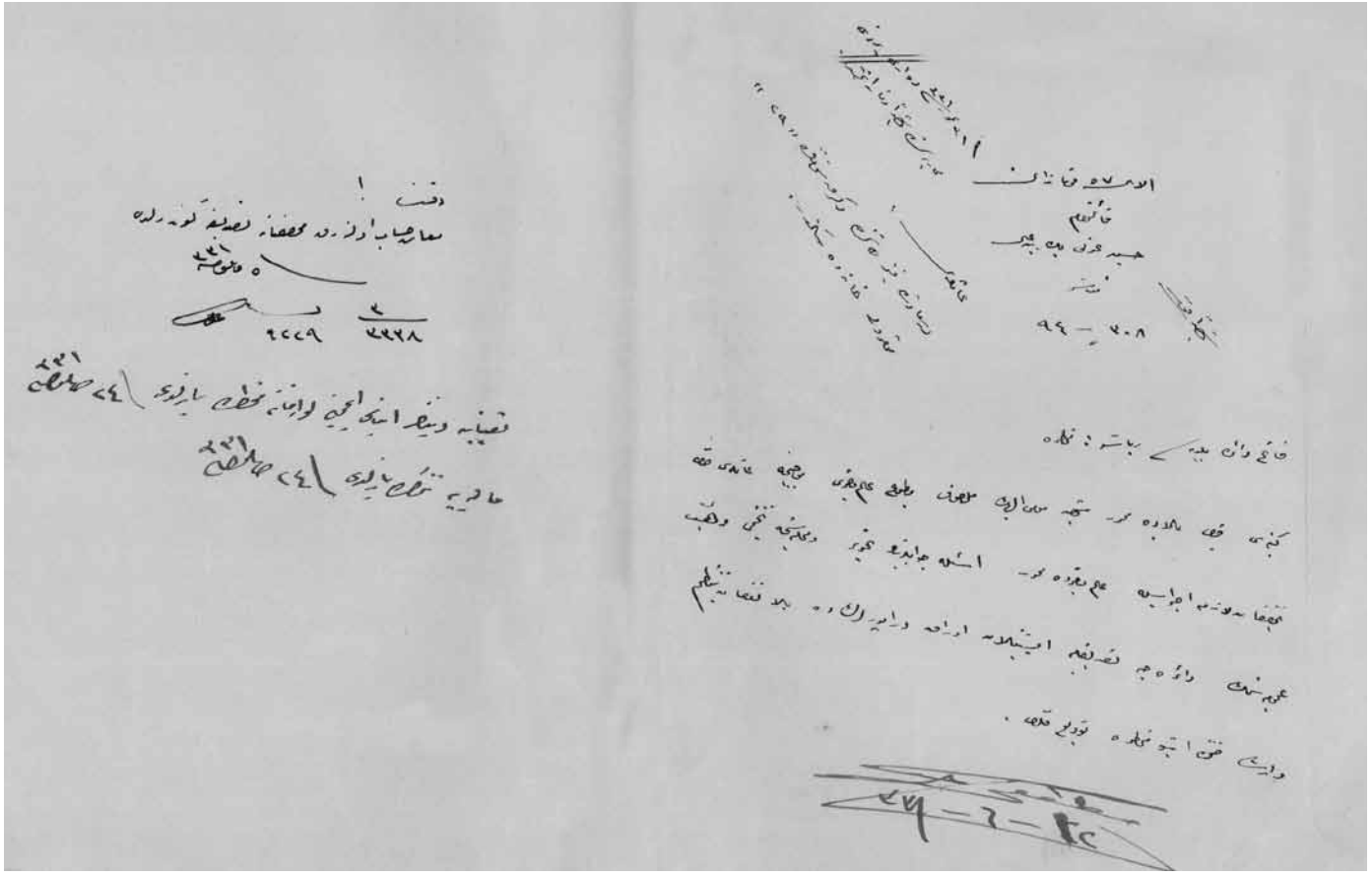
1 Haziran 1915'ten geçerli olarak yarbaylığa terfi eden Hüseyin Avni Bey, maalesef Arıburnu Muharebeleri sırasında karargâhına isabet eden bir obüs mermisi nedeniyle, 13 Ağustos 1915 tarihinde şehit olmuştur. Şehit olduktan sonra 30 Kasım 1915'te yayımlanan padişah iradesiyle, 57'nci Alay sancağına altın ve gümüş imtiyaz ve harp madalyası takılmıştır.

Hüseyin Avni Bey, bugün Gelibolu Yarımadasında bulunan ebedi istirahatgâhında yatmaktadır.

"31 Temmuz 331 [13 Ağustos 1915] tarihinde şehiden vefat eden müma iley Hüseyin Avni Bey'in ber-vech-i bala efrad-ı ailesine 1 Ağustos 331 tarihinden itibaern maaş tahsis kılınmış, ve cereyan-ı hal muvafık kanun bulunmuş olduğunun beyanıyla muamelat-ı zatiyye müdiriyetti aliyyesine tevdi kılındı. 1 Teşrinisani 331"

Hüseyin Avni Bey'in ailesine maaş tahsisi hakkında dosyasındaki bir belge.

Hüseyin Avni Bey'in ailesine maaş tahsisi hakkında Milli Savunma Bakanlığı şahsi dosyasındaki bir belge

Çanakkale Muharebeleri'nde 27. Alay Komutanı Yarbay Mehmet Şefik (Aker) Bey

Lokman ERDEMİR*

Birinci Dünya Harbi'nin neredeyse bütün taraflarının bulunduğu Çanakkale Cephesi'ndeki muharebelerde Osmanlı Devleti'nin yirmi iki tümen ve onlarca alayı mücadele etmiştir.

Bu alaylardan biride 27. Alaydır. Bu alayı diğerlerinden ayıran husus ise 25 Nisan 1915 sabahı Arıburnu bölgesine yapılan çıkarmayı ilk karşılayan birlik olmasıdır.

27. Alay, 25 Nisan sabahı Arıburnu'nda karaya çıkan Anzak (Avustralya ve Yeni Zelenda Ordu Birlikleri) kuvvetlerine karşı kahramanca mücadele eder, çıkan askerlerin ilerlemesini geciktirir. Bu alayın bugün pek az bilinen kahraman komutanı ise Yarbay Mehmet Şefik Aker'dir. Bu yazımız ile Çanakkale Muharebeleri'nde 27. Alay ve komutanının çıkarmanın ilk saatlerindeki mücadelesi anlatılmaya çalışılacaktır.

Mehmet Şefik Aker'in Kısa Biyografisi

Mehmet Şefik Bey (1312-P. 84) 1877 yılında Manastır'da (Kesriye), doğdu. 28 Nisan 1894 yılında girdiği Harp Okulundan 17 Ağustos 1896'da teğmen olarak mezun oldu ve 3. Ordu emrine atandı. 8 Mart 1900'de yüzbaşı (üsteğmenliği atlamış), 25 Eylül 1905'te kıdemli yüzbaşı, 18 Temmuz 1908'de binbaşı oldu. 29 Kasım 1914'te yarbaylığa terfi etti ve14 Aralık 1916 yılında albay oldu.

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Mehmet Şefik Bey, Çanakkale Cephesi'ne gelinceye kadar muhtelif görevlerde bulunmuştur. 29 Ağustos 1896 yılında 72. Alay 3. Tabur 2. Bölük komutanlığına; 28 Eylül 1896'da 1. Nizamiye Ordusu açığına; 1 Mayıs 1897'de 2. Alay 1. Tabur 3. Bölüğüne; 8 Mart 1900'de 7. Ordu 28. Tugay Komutanlığı Mülhakına; 17 Ekim 1901'de 14. Tümen mülhaklığına; 17 Mayıs 1903'te 2. Ordu 24. Redif Alayı 2. Tabur 2. Bölüğüne; 13 Kasım 1907'de 2. Ordu 4. Edremit Tabur Komutanlığına; 18 Temmuz 1908'de 137. Redif Alayı 3. Ezine Tabur Komutanlığına; 8 Eylül 1914'te 3. Kolordu 25. Nizamiye Alayı 3. Tabur Komutanlığına; Ekim 1914'te ise 9. Tümen 27. Alay Komutanlığı'na atanmıştır. Çanakkale Muharebeleri sırasında 27. Alay Komutanlığı yapmış, 8 Ağustos 1915'te ise Yarbay Mustafa Kemal'in (Atatürk) yerine 19. Tümen Komutanı olarak göreve başlamıştır. Bu görevde iken Galiçya Cephesi'ne gitmiştir. Daha sonra 7 Ekim 1916'da İzmir Tümeni Askerlik Dairesi Başkanı, 28 Ocak 1917'de 5. Ordu 21. Kolordu 59. Tümen komutanı, 19 Temmuz'da 49. Tümen komutanı, 24 Temmuz'da becayişle 57. Tümen komutanı olmuş ve 24 Ekim'de de ek görev olarak 8. Ordu 21. Kolordu komutanı vekili olmuştur.

Mehmet Şefik Bey, 57. Tümen komutanlığı vazifesiyle Milli Mücadele döneminde de hizmet etmiş ve 57. Tümen ile beraber İzmir Güney Cephesi (Menderes Grubu) Komutanı olarak tayin edilmiştir. Ağustos 1920'de Konya ayaklanması nedeniyle teşkil edilen Takip Müfrezesi'nin başında ve Millî Savunma Bakanlığının Antalya'da İtalyanlardan silah ve cephane tedarikine ait işlerde görevlendirilmiştir. 1 Mart 1921'de 6. Tümen komutanı olmuş daha sonra Dinar - Menderes Havalisi komutanı, 14 Haziran 1921'de Antalya ve Havalisi komutanı, 24 Kasım 1921'de 2. Ordu 2. Kolordu 7. Tümen komutanı, 9 Mayıs 1922'de Konya'da Batı Cephesi'ne bağlı Divan-ı Harb-i Mahsusi Başkanı, 11 Eylül 1922'de Elazığ'da 11. Kolordu Asker Alma Kurulu Başkanı olarak atanmıştır. Kasım 1923'te ise açığa alınmış ertesi yıl 28 Ocak 1924'te MSB 2 Numaralı İstanbul Üstsubay ve Subay Divanıharp Üyesi olarak tayin edilmiştir.

Bütün askerlik hayatı boyunca muhtelif madalyalar kendisine tevcih edilir: 1898'de Yunan Muharebe Madalyası, 1899'da Beşinci Dereceden Mecidî Nişanı, 1900'de Liyakat Madalyası, 1915'de Çanakkale Cephesi'ndeki hizmetlerinden dolayı Muharebe Gümüş Liyakat Madalyası verilmiştir. Bununla birlikte Galiçya Cephesi sırasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun muharebeye mahsus ve Şövalye Rütbesinden Lsoposd Nişanı ile yine üçüncü dereceden Harp Leopold Madalyası verilmiştir. Ayrıca İstiklal Harbi'nde gösterdiği kahramanlıklarından dolayı TBMM tarafından da İstiklal Madalyası ile taltif edilmiştir.

Mehmet Şefik Aker, 25 Şubat 1931'de emekli olmuş, emekliliğin ardından 1935 yılında Çanakkale Cephesi'ndeki hatıralarını *"Çanakkale Arıburnu Savaşları ve 27. Alay"* adlı eserinde toplamıştır. İstiklal Harbi'ndeki hatıralarını ise *"İstiklal Harbi'nde, Büyük Harbin Mütarekesinden 1336 (1920) Senesi Sonuna Kadar 57. Tümen ve Ay-*

dın Millî Cidali"[1] adlı eserde yazmıştır. 6 Şubat 1964 tarihinde 87 yaşında İstanbul'da vefat etmiştir.[2]

27. Alay Çanakkale Cephesi'nde

Çanakkale'nin savunması ile sorumlu olmak üzere kurulan 5. Ordu'ya bağlı olarak Tekirdağ'daki 3. Kolordu'nun Çanakkale harekât alanı içerisinde kalan bölgede Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı dışında, boğazın iki yakasında gözetleme ve emniyetle görevlendirilen 9. Tümen bulunuyordu. Bu tümene bağlı 25. Alay, Çanakkale'de, 26. ve 27. Alaylar ise Eceabat ve Gelibolu'da idi.[3]

Yarbay Şefik Bey'in komutasındaki 27. Alay ordugâhı ve Binbaşı Malatyalı İbrahim komutasındaki 1. Tabur ve Yüzbaşı Halis komutasındaki 3. Tabur ve bir ağır makineli tüfek bölüğü Eceabat'ın batısındaki zeytinliklerle örtülü çevrede idi. 27. Alay'ın Binbaşı İsmet komutasındaki 2. Tabur bölüklerinin kıyı gözetleme vazifesi ile sorumlu oldukları alan, Azmakdere'den başlayarak ve Arıburnu, Çamtepe'ye kadar uzanan sırtları arasındadır. Çıkarmanın olduğu sabah ilk örtü birliklerini karşılayacak bölük ise bu taburun 8. Bölüğü olacaktır. Bu tabur, idari olarak 9/27. Alay'a bağlı iken muharebe görevi bakımından 9. Tümen'e bağlıydı.[4]

Alayın 2. Taburu, 22 Nisan 1915 günü 3. Taburdan kıyı bölgesini teslim almıştı. 2. Tabur bölgeye henüz yerleşmeye çalışıyor, tahkimat işleriyle uğraşıyordu.[5] Taburun bir bölüğü Kabatepe'nin gerisinde ihtiyatta diğer iki bölüğü geniş bir alanda mevzilenmişti.

Alay, muhtelif çıkarma ihtimallerine göre kıyılar üzerine birçok kez tatbikat yapmıştı. Son tatbikatı 24 Nisana rastlamış ve 24/25 Nisan gecesi geç vakitlerde ordugâha dönmüştü. 25 Nisan günü için uykusuz ve oldukça yorgun bulunuyordu.[6]

25 Nisan 1915 Kara Çıkarması

İtilâf güçleri, Gelibolu Yarımadası'na yapacakları kara harekât gününü 23 Nisan olarak belirlemişti. Ancak 21 Nisan'da çıkan fırtına nedeniyle, harekât önce 24 saat

1 Bu eser, ATASE Başkanlığı tarafından "57'nci Tümen ve Aydın Millî Mücadelesi 1918 – 1920" şeklinde yeniden basıldı.

2 *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri,* c. II, (haz. Hülya Toker, Nurcan Aslan), ATASE Yayınları, Ankara 2009, s. 297-299.

3 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915),* V. cilt, II. Kitap, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012., s. 19; 1913 yılı ordu teşkilatı için bkz., *Osmanlı Devleti Ordu Teşkilatı*, T.C. Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 147-155.

4 *Çanakkale Cephesi, II,* s. 61.'den naklen ATASE Arşivi, 27. Alay Harp Ceridesi, 5338/H-10/1.

5 *Çanakkale Cephesi, II,*, s. 61.

6 *Çanakkale Cephesi, II,*, s. 62.

ertelendi, havanın düzelmemesi üzerine süre 48 saate çıkartıldı. 23 Nisan'da havanın düzelmesi üzerine harekâtın başlangıç tarihi 25 Nisan olarak kararlaştırıldı.[7]

Anzak Kolordusuna verilen çıkarma görevinde hedef 5. Ordu'nun kuzey ile güney birlikleri arasındaki irtibat ve ulaşımını kesmek üzere, Kabatepe kuzeyinde karaya çıkmak, sol tarafını emniyete aldıktan sonra da, Maydos'a doğru, doğu istikametinde yürümekti.

Arıburnu'nda baskın bir çıkarma yapılması için sessizliğin esas alındığı bir plan hazırlanır. Bu maksatla Kabatepe sahilinin geniş, akıntının hafif ve kaya ihtimallerinin zayıf bulunduğu bir mil kadar kuzey kısmına gün ağarmadan birliklerin çıkartılmasına karar verilir.[8]

Anzak kuvvetlerinden ilk olarak örtü kuvveti olarak Tuğgeneral Singlair Mac Lagan komutasındaki 1. Avustralya Tümeni'nden 3. Tugay'ın çıkmasına karar verilmişti. Albay Singlair Mac Lagan, bunun için, tugayın IX. Tabur'unu sağ cenahta, X. Tabur'u merkezde, XI. Tabur'unu da sol cenahta karaya çıkmak üzere ayırmıştır. Hedef, üç dalga hâlinde, gün ağarmadan 4.000 askeri sahile çıkarmaktı.[9]

Türk tarafında Kabatepe-Anafartalar hattında savunmada 27. Alay'ın 2. Taburu Azmakdere - Çamtepe arasındaki ortalama 12 km'lik bir kıyı şeridine yayılarak düzenlenmişti.[10] 27. Alay, 2. Tabur'unun 5. Bölüğü Kabatepe'den 1,5 km doğuda ihtiyatta, 6. bölüğü Çamtepe'de, 7. bölüğü Kabatepe'de, 8. Bölüğü ise Arıburnu-Azmakdere arasında konuşlandırıldı. Alayın diğer 1. ve 3. Taburları Eceabat gerisindeki zeytinlikte ordugâhta bulunmaktaydı.[11]

25 Nisan Sabahı: Karaya Asker ihracı

24/25 Nisan gecesi harekete geçen müttefik askerlerin ilk çıkarma haberi Arıburnu mıntıkasında konuşlu 8. Bölükteki iki gözcüden gelir. 8. Bölük Komutanı Yüzbaşı Faik Efendi o anları şöyle anlatır:

> *"…O gece yarısı saat 2.00 sıralarında ay ışığı henüz vardı, yanımdaki ihtiyattan gözcüler Bigalı İdris ve Gelibolulu Cemil, ay ışığında düşman çıkarma gemilerinin görülmekte olduğunu haber verdiler. Kalktım dürbünle baktım. Tam karşımızda fakat epeyce uzaklarımızda büyüklüğü küçüklüğü fark*

7 Oglander, C. F. Aspinall, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı: Seferin Başlangıcından 1915 Mayısına Kadar*; c. I, (haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 188-189.

8 Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı*, s. 179.

9 Oglander *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı*, s. 211; Nigel Steel, Peter Hart, *Gelibolu: Yenilginin Destanı,* (çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1996, s. 39.

10 Kadri Perk, "Çanakkale Savaşları Tarihi", *Askeri Mecmua*, S. 56, İstanbul 1940, s. 48

11 Murat Karataş, "27. Alay Harp Ceridesine Göre Çanakkale Cephesi Karamuharbeleri'nin İlk Günü (25 Nisan 1915")", *Çanakkale Araştırmları Türk Yıllığı*, Bahar-Güz 2008, s. 2.

edilmeyen birçok gemilerin vücudunu gördüm. Harekette olup olmadıkları anlaşılmıyordu."[12]

Yüzbaşı Faik Efendi bu haberi derhal telefonla Kabatepe'deki 2. Tabur komutanlığına bildirir. Daha sonra saat 02.30 civarında gemilerin kalabalıklaştığını görünce derhal 9. Tümen komutanlığına bildirmiştir.[13]

Saat 05.05'te Gelibolu'da bulunan 3. Kolordu karargâhına Tayfur'da bulunan Gelibolu Seyyar Jandarma Taburundan telefonla Seddülbahir ve Arıburnu bölgelerinde düşman gemilerinin toplanıp bombardımana giriştikleri, buralarda çıkarmaya benzer hareketler olduğu ve 19 parça geminin görüldüğü bildirilir.

Saat 05.17'de 3. Kolordu Komutanlığına, 9. Tümen komutanı rapor verir. Tümen komutanı Albay Halil Sami, raporunda; Kabatepe'nin kuzey ve güneyi ile Arıburnu ve Ağıldere önlerinde düşmanın birçok savaş ve taşıt gemileri görülmektedir. Düşmanın Arıburnu kıyılarına bir miktar asker çıkardığı ve bunların denize atılması için emir verildiğini bildiriyordu.[14]

Şefik Bey, çıkarma sabahı yaşananları şöyle anlatır:

"1. ve 3. Tabur ve makinalı tüfek bölüğü ile 24/25 Nisan 1915 gecesi Kabatepe'ye giderek bir gece tatbikatı yapmıştık. Gece yarısından sonra saat ikide çadırlara dönmüş ve yorgun argın uykuya dalmıştık. Çok geçmeden top sesleri uykumuzu sarstı. Biz her gece Boğaz'dan gelen top seslerine alışmıştık. Fakat bu seslerin istikameti Kabatepe tarafındaydı. Derhal telefon başına fırladım."

O sırada Telefonla Kabatepe telefon merkeziyle görüşür, çıkarmanın Kabatepe'ye olmadığını Arıburnu'ya asker çıktığını öğrenir.[15] Bunun üzerine askeri kaldıran Şefik Bey, askerleri içtima yerlerinde muharebe ağırlıklarını yükleterek silahbaşı yaptırmış, askerin ise ekmeklerini dağıttırmıştır. Alay Komutanı Şefik Bey, Arıburnu'ndan gelen haberlere rağmen kendisine hareket emri gelmesini beklemektedir. Amacı zaman geçirmeden iki taburunu da ileri hatta sürmektir.

Bu arada taburların hazırlıklarını yaptırır. Şefik Bey, alay harekete hazır hale gelmesine rağmen beklenen emrin bir türlüde beklenen emrin de gelmemesi üzerine bir defa daha telefon başına geçecek, tümen karargâhından Kurmay Başkanı Hulusi Bey

12 Şefik Aker, *Çanakkale Arıburnu Savaşları ve 27. Alay*, Askeri Mecmua, S. 40, İstanbul 1935, s. 21.

13 Aker, *Çanakkale Arıburnu Savaşları ve 27. Alay*, s. 22.

14 *Çanakkale Cephesi, II,* s. 19-20.

15 Aker, *Çanakkale Arıburnu Savaşları ve 27. Alay*, s. 32.

ile görüşür. Hulusi Bey'e *"Düşman Arıburnu'na asker çıkarıyormuş, alay harekete hazır"* diyecektir. Bunun üzerine Hulusi Bey *"Verilecek emre göre hareket edersiniz, buna intizar ediniz"* cevabı üzerine Şefik Bey beklemek zorunda kalır. [16]

Bu sırada asker çorbalarını içmiştir. Bekleyiş uzun sürmüş, Şefik Bey, durumdan iyice endişelenip tekrar telefona sarılarak 9. Tümen Kurmay Başkanı'na, *"Hulusi Bey! Arkadaşlarımız orada ateş içinde yanıyor biz daha bekleyecek miyiz?"* diyerek tekrar hareket izni istemiştir. Hulusi Bey ise: *"Bu ihrâcın bir nümayiş olmadığı ne malum? Hakiki ihrâcın nereden yapıldığı anlaşılmadıkça size hareket emrini nasıl verelim."* diyerek manzaranın kesinleşmesine kadar izin vermez. Bu arada top tüfek sesleri azalırken Şefik Bey'in ıstırabı daha da artmıştır. Beklenen hareket emri saat 05.45'te gelir. Alayın hareketi ise on dakika sonra olur. Alaya hareket emri verilmiş ve hemen yola çıkılmıştır.

Saat 06.00'da Kolordu da 9. Tümenden ikinci bir raporu alır: Tümen Komutanı, Arıburnu çıkarmasını tekrarlıyor; bu bölgeye Eceabat batısındaki 27. Alayını hareket ettirmiş olduğunu, Tümenin Sarafim'de bulunan diğer kısımlarını alarak harekete geçirdiğini belirtir.

Vakit ilerlemiş, hava iyiden iyiye aydınlanmıştı. Yürüyüşe başlayan alayın kolları, cepheye ulaşmak için Maltepe Ovası'nı geçmek zorundadır. Düşman uçakları ve balonlar cephe gerisini gözetliyor, takviye kuvvet gelip gelmediğini kontrol ediyorlardı. 27. Alay'ın görülmesi hâlinde, donanmanın bütün toplarının üstlerine çevrileceğine şüphe yoktu. Alay Komutanı Şefik Bey bu riski göze alarak, alayını uçakların ve balonların gözleri önünde Maltepe Ovası'ndan geçirip, Topçular Sırtı'na ulaştırmıştı.[17]

Şefik Bey I. Tabur'un öncüsünün Kavakdere'nin geniş ağzına gelmiş ve burada durmuş olduğu hali şöyle anlatacaktır:

> *Ben öncü bölüğün ilerisinde gidiyordum. Hayvanımı dörtnala sürerek ucun yanına gittim. "Neden durdunuz? Cevaben subay: Şu yaralı er düşmanın yakınlarda olduğunu söyledi de onu haber vermek için durduk. Yaralının ifadesine inanmak lazım gelirse Düşman Kavaktepe'nin hemen ilerisinde idi. Ben de dahi iyi ya. Biz de düşmana bir an evvel kavuşmak istiyoruz. Aralıklarınızı açınız...*

Taarruz öncesi düşmana yaklaştıkça Anzakların, Kanlısırt ve Kırmızısırt'taki hareketleri fark ediliyor, Kabatepe-Conkbayırı arasındaki hâkim sırtlara doğru ilerledikleri görülüyordu. Düşman, geçen bu süre zarfında karaya çok sayıda asker ve silah da çıkarmıştı.

16 Aker, *Çanakkale Arıburnu Savaşları ve 27. Alay*, s. 32.

17 Aker, *Çanakkale Arıburnu Savaşları ve 27. Alay*, s. 32-37.

Yarbay Şefik Bey Kavaktepe'nin namüsait şartlarından dolayı buradan taarruzdan vazgeçecektir. Göktepe'yi geçtikten sonra 165 rakımlı Tepe'ye gelince 3. Taburu sağa, 1. Taburu ise sol kısma geniş kol nizamında toparlanmaları emrini veren Şefik Bey taarruz hazırlılarına da başlamıştır. Şefik Bey bu noktaya geldiğinde saat 7.40'tı.

Böyle bir kuvvetin, geniş bir arazide sadece iki taburla tutulamayacağı gerçeğini fark eden Yarbay Şefik Bey, 07.55'te 9. Tümen Komutanlığı'na gönderdiği şu raporda taarruza başlayacağını bildiriyordu:

Kabatepe Telefonu Vasıtasıyla Maydos'ta 9. Tümen Komutanlığına

Saat 7 dakika 55

Düşman Arıburnu sırtlarını işgal etmiştir.

Arıburnu sırtlarıyla Kocadere arasındaki sırtlardan İnayeti Hakka istinaden taarruza başlıyorum.

Kocaçimen'i serian 19.Tümen'e tutturmanız müsterhamdır.

Mehmed Şefik 27. Alay Komutanı [18]

27. Alay taburları, taarruz için yerleştikleri sırada yukarıdaki raporun cevabı ulaşmıştır. 9. Tümen komutanı 57. Alay'ın Kocaçimentepesi istikametine harekât ettiğini bildirdikten sonra Şefik Bey'den 19. Tümen ile irtibat kurarak birlikte hareket etmesini istemiştir.[19]

Arıburnu bölgesinde çok çetin muharebeler sürüyordu. Alay tüm hatları ile cepheyi savunuyordu. Bu arada, 1. Tabur Kanlısırt platosuna kadar ilerleyerek Kanlısırt'ı ve sabah Avustralyalıların aldığı üç topu ele geçirmeyi başarmıştır[20]. 3. Tabur Kanlısırt taarruzu kontrolsüz bir şekilde Topçular Sırtı'na kadar ilerlemiş, Anzakları durdurmuş, yeni bir taarruz hazırlığına başlanmıştır.

Anzakların sol cenahı, Kocaçimentepe'si tarafının savunmasına ise, 19. Tümen yetişmiştir. 19. Tümen karargâhı ordu ihtiyatı olarak Bigalı'da bulunmaktaydı. Çıkarma ile ilgili haber Yarbay Mustafa Kemal'e de gelmişti. Şefik Bey de, hatıratında belirttiği üzere[21] kendisinin 07.55'teki raporu üzerine 9. Tümen komutanı Albay Sami Bey, Mustafa Kemal'den Arıburnu sırtlarına çıkan düşmana karşı bir taburun sevkini istemiştir[22].

18 Aker, *Çanakkale Arıburnu Savaşları ve 27. Alay*, s. 42; Karataş, "27. Alay Harp Ceridesine Göre…", s. 5-7.

19 Aker, *Çanakkale Arıburnu Savaşları ve 27. Alay*, s. 42.

20 *Çanakkale Cephesi, II,* s. 66.

21 Aker, *Çanakkale Arıburnu Savaşları ve 27. Alay*, s. 41.

22 Halil Sami Bey'in Raporu "Kabatepe'de tabur kumandanlığından şimdi alınan raporda düşmanın Arıburnu sırtlarından Kabatepe'nin gerilerindeki sırtları sarmakta olduğu bildiriliyor. En yakın bu-

Öteden beri bu bölgeden bir çıkarma harekâtı bekleyen Mustafa Kemal, tümenini kendi ifadesi ile "emr-i harekâta müheyya" (saldırıya hazır) bulunduruyordu[23]. Bir taburun yetmeyeceğine kanaat getirmiş, bütün sorumluluğu üzerine alarak en yakın yerde hazır bekleyen Hüseyin Avni Bey komutasındaki 57. Alay ile bir dağ bataryası ve bir sıhhiye müfrezesini Kocaçimentepe'si istikametinde hareket edecek şekilde düzenlenmesi hususunda birlik komutanlarının emir almak üzere tümen karargâhına gelmesini istemiştir[24]. Karargâha gelen birlik komutanlarına 6 maddelik emir yazdırdıktan sonra 3. Kolordu Komutanlığı'na durumu ve teşebbüsünü telefonla bildirilmek üzere bir rapor yazdırarak[25] yukarıda zikredilen birliklerle Kocaçimentepesi'ne doğru 08.00'de cevabî emri beklemeksizin harekât emri vermiştir[26].

57. Alay'ın karşı taarruzunun Conkbayırı'nı hedef seçen Avustralyalıları durdurmasından saatler önce 27. Alay, düşmanı durdurmuş[27], nihai taarruz için hazırlıklarına başlamıştı. Öğlen sıralarında 27. Alay komutanı 57. Alay ile irtibat kurmak için harekete geçmiştir. 19. Tümen komutanına gönderdiği yazılı raporda karşısındaki düşmanın durumunu ve kendi harekât planını bildirerek, harekâtın birlikte koordine edilmesi teklifinde bulunmuştur[28].

Bu irtibatın sağlanması ile Türk kuvvetleri kuzeyden güneye düşmanı çevrelemişti. Bu durumda yapılacak tek şey, düşmanı büyük bir taarruzla geldiği yere gönder-

lunması hasebiyle Maltepe'deki kuvvetlerinizden bir taburu, Kabatepe'nin kuzeyindeki Arıburnu'na karşı olan sıralara müsâreaten (hızlı bir şekilde) sevk ile neticesinin iş'arı mercudur." 19. Tümen'in ordu ihtiyatı olması ve Albay Halil Sami Bey'in rütbesinin yüksek olması da dikkate değerdir. Bazı kaynaklarda, Yarbay Mustafa Kemal'in tamamen kendi inisiyatifi ile harekete geçtiğini bildirilmesi bizzat Mustafa Kemal'in de hatıratında belirttiği gibi yanlış bir bilgi olsa gerektir. Yukarıda da belirtildiği gibi Mustafa Kemal inisiyatifini kullanarak kendinden bir taburluk kuvvetin istenmesine rağmen ilk önce bir alayını daha sonra tümenini harekete geçirmiştir. Bkz. Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu,* Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 14-15; Ruşen Eşref Ünaydın, Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat, İstanbul 1930, s. 18.

23 Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu,* s. 20.

24 *Çanakkale Cephesi, II,* s. 72.

25 Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu,* s. 21.

26 Şefik Aker, 7.55'de yazdığı raporundaki 9. Tümen'in 10 dakika önce hareket ettiği, bu nedenle bu raporu, kendisinin alamadığı ifadeden Mustafa Kemal'in söylendiği gibi 8.00'de değil de saat 7.45'de hareket ettiği anlaşılmaktadır. Aker, *Çanakkale Arıburnu Savaşları ve 27. Alay*, s. 42.

27 Düşmanın durdurulduğu ve içinde bulunduğu hâl İngiliz resmî tarihinde şöyle anlatılmaktadır. "Saat 15.00'da bu noktada bulunan Avustralyalılarla, Yeni Zelandalılar, hepsi de karmakarışık olmuş, hepsi de bir biri peşine yapılan şiddetli ve bağımsız hücumlardan az çok yorgun düşmüş yedi tabura mensup kısımlardan ibaretti. Muharebe sahnesinin bu kısmında, emir ve komutayı eline almış bir kimse yoktu. Dağılmış bölüklerin, kendilerinden beklenen şeyin ne olduğundan haberleri yoktu. Mesaide bir birlik temini, imkânsızdı. Cephe hattı, Kılıçbayır üzerinde, saatlerle, bir ileri bir geri gidip durmuştu. Her takviye müfrezesi, biraz ilerlemeyi başarıyor, fakat zirveden yukarı kendisini gösterir göstermez, Türklerin tüfek ateşi ile geri püskürtülüyordu. Türklerin ateşi sabahtan itibaren hissedilir derecede artmıştı. Subay kaybı ağırdı. Kıtalar, saat 13:00'den itibaren, Conkbayırı yönünden hiç mukabele görmeden top ateşi altına alınmıştı." Bkz. Oglander, *Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı,* s. 234.

28 *Çanakkale Cephesi, II,* s. 73.

mek olacaktı. Zaten bundan önceki gayretler de bunu temin içindi. Bu saatten sonra birbiri ardınca yapılan taarruzlar neticesi akşamüzeri inisiyatif Türk tarafının eline geçmişti. Düşman için harekâtın ilk hedefi Kabatepe, Conkbayırı, Kocaçimentepe'si hattı çok uzaklarda kalmıştı[29]. Bu durumu İngiliz tarihi şöyle aktarmaktadır[30]:

> *Saat 03:00'den sonra bu noktada bulunan Avustralyalılarla Yeni Zelandalılar, hepsi de karmakarışık olmuş, ardı sıra yapılan şiddetli ve bağımsız hücumlardan az çok yorgun düşmüş yedi tabura mensup kısımlardan ibaretti. Muharebe sahnesinin bu kısmında, emir ve komutayı eline almış bir kimse yoktu. Dağılmış bölüklerin, kendilerinden beklenen şeyin ne olduğundan haberleri yoktu. Mesâi sırasında bir birlik temini, imkânsızdı. Cephe hattı, Kılıçbayır üzerinde, saatlerce, bir ileri bir geri gidip durmuştu. Her takviye müfrezesi, biraz ilerlemeyi başarıyor, fakat zirveden yukarı kendisini gösterir göstermez Türklerin tüfek ateşi ile geri püskürtülüyordu. Türklerin ateşi sabahtan itibaren hissedilir derecede artmıştı.*

Şefik Bey komutasındaki 27. Alay 25 Nisandan daha sonraki günlerde şiddetli çarpışmalarda görev almıştır. 26/27 Nisan, 1 Mayıs ve 18/19 Mayıs kanlı hücumlara katılmıştır. Ayrıca gece hücumları ve siper baskınlarında Arıburnu'nda kahramanca mücadele edilmiştir.[31]

Yarbay Şefik Bey'in 19. Tümen Komutanlığına Atanması

Ağustos'ta kuzey bölgesinde muharebeler şiddetli bir hali almıştı. Conkbayırı'na kudretli bir komutanın ataması gerekiyordu. 5. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kazım ile Albay Mustafa Kemal'in telefon görüşmesinin ardından Mustafa Kemal'in Anafartalar Grup komutanlığına ataması yapıldı. 8 Ağustos'ta gece yarısı 19. Tümen Komutanlığına ise Yarbay Şefik Bey'in vekâlet edeceği şu emirle bildirilmişti[32]:

> *19. Tümen Komutanlığına*
>
> *8 Ağustos 1915*
>
> *Saat 21.50*
>
> *Sureti aşağıda yazılı olan ordu emri gereğince hemen hareket etmeniz lazımdır. 19. Tümen Komutanlığına vekil olarak 27. Alay Komutanı Şefik bakacaktır. Onun yerine uygun birisi tayin edilecektir.*
>
> *Kuzey Grubu Komutanı*
> *Esat*

29 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi Harekâtı (25 Nisan 1915 Mayıs 1915) c.* V, 2. Kitap, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1978, s. 119.

30 Oglander, *Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı,* s. 234.

31 Aker, *Çanakkale Arıburnu Savaşları ve 27. Alay*, s. 84.

32 Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu,* s. 138-139.

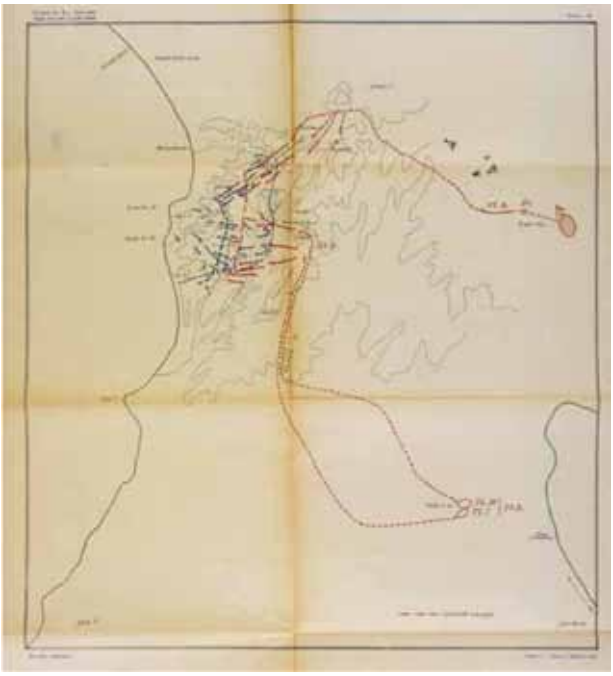
Mustafa Kemal, hemen hazırlıklarını yapıp, 19. Tümen'in komutasını da 27. Alay Komutanı Şefik Bey'e teslim ettikten sonra gece yarısına yarım saat kala, Çamlıtekke'ye hareket etmiştir. Mustafa Kemal, o günkü hatıralarında Şefik Bey'e devredişini şöyle anlatır:

> *"...Fakat ben, iftiharla bu sorumluluğu kabul ettim. 27. Alay Komutanı Yarbay Şefik'i yerime vekil bıraktım. Ona tümen cephesiyle ilgili görüşlerimi söyledim."*[33]

Şefik Bey de bu göreve gelişini hatıralarında şöyle bahseder:

> *"...Ancak vaziyet böyle tehlikeli bir hal aldıktan sonra 8 Ağustos 1915'te Mustafa Kemal Bey, 19. Tümen Komutanlığını bize tevdi ederek Anafartalar Grup Komutanlığını ele aldı."*[34]

Şefik Bey 19. Tümen komutanlığı ile Conkbayırı ve Anafartalar Muharebeleri'nde görev yapmış, Müttefiklerin Yarımada'dan çekilene kadar komutanlığı sürdürmüştür.

27. ve 57. Alayları 25 Nisan 1915 sabahı cepheye intikalleri

33 Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe*, s. 21.

34 Aker, *Çanakkale Arıburnu Savaşları ve 27. Alay*, s. 91-92

Çanakkale Muharebeleri'nde 2. Ordu ve Vehip Paşa

Yüksel NİZAMOĞLU*

18 Mart 1915'te büyük bir yenilgiye uğrayan İngiliz ve Fransızların daha büyük kuvvetlerle harekâta devam edecekleri tahmin edilmekteydi. İtilaf devletlerinin bundan sonraki hedefi, karaya asker çıkararak İstanbul'u ele geçirmekti. Türk Genelkurmayı yeni bir taarruza karşı Çanakkale savunmasını güçlendirmeye çalıştı. Bu çerçevede 3., 15. Kolordular, 5. Tümen ve Bağımsız Süvari Tugayı'ndan meydana gelen 5. Ordu kurularak komutanlığına Liman von Sanders atandı. Müstahkem Mevki Komutanlığı da sürekli olarak 5. Ordu ile işbirliği yapacaktı.[1] Kara muharebelerinin başlamasından kısa bir süre önce 19 Nisan 1915'de 5. Ordu 3. Kolordu (7., 9. ve 19. tümenler), 15. Kolordu (3., 5. ve 11. Tümenler) ile Bağımsız Süvari Tugayı ve Ordu karargâhından oluşmaktaydı.[2]

Müttefikler kara muharebesini 25 Nisan 1915 tarihinde Saros, Arıburnu ve Seddülbahir bölgelerinden çıkarma yaparak başlattılar. Bundan sonra Temmuz ayına kadar Çanakkale Cephesi'nde şu muharebeler gerçekleşti: Birinci Kirte Muharebesi (28 Nisan 1915), İkinci Kirte Muharebesi (6-8 Mayıs 1915), 9-24 Mayıs Muharebeleri, Üçüncü Kirte Muharebesi (4-6 Haziran), Birinci Kerevizdere Muharebesi (21-22 Haziran 1915) ve Zığındere Muharebesi (28 Haziran-3 Temmuz 1915).[3]

* Yrd. Doç. Dr, Turgut Özal Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

1 *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekâtı 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi,* Ankara 1997, c. V, s. 51-52. (Bundan sonra *BDHTH Çanakkale Cephesi* şeklinde kısaltılacaktır).

2 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, Ankara 2012, c. V, I. Kitap, s. 208.

3 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922,* Ankara, 1993, s.78-79.

2. Ordu'nun Çanakkale Cephesi'ne Gönderilmesi

2. Ordu'nun Gelibolu yarımadasına gönderilmesinde 5. Ordu birliklerini takviye etme, bazı birlikleri değiştirme ve XV. Kolordu Komutanı Weber Paşa'nın yerine başka bir komutan atama düşünceleri etkili olmuştur. 14. Kolordu Kumandanlığı'na Mirliva Trommer Paşa ve 15. Kolordu Kumandanlığı'na Mirliva Weber Paşa 4 Nisan 1915 tarihinde tayin edilmişlerdi.[4]

5. Ordu'nun önemli bir bölümünü oluşturan Güney Grubu yaptığı savaşlarda çok fazla kayıplar vermişti. Savaşın başlangıcından Vehip Paşa'nın komutası altında yapılan ilk savaş olan İkinci Kerevizdere Muharebesi'ne kadar toplam kayıp sayısı 99.855 askerdi.[5]

Weber Paşa'nın görevden alınmasına neden olan gelişmelerden birisi, Zığındere Muharebesi'nde başlangıçta karşılaşılan mağlubiyetle birlikte büyük bir panik yaşamasıdır. O zamana kadar temkinli bir hareket tarzı sergileyen Weber Paşa, Zığındere batısındaki bütün siperlerin İngilizlerin işgaline uğraması üzerine paniğe kapılmış ve geri çekilme emri vermek istemiştir.[6] Weber kuvvetlerin Alçıtepe önündeki son savunma hattına çekilme emrinin yazılmasını istemiş, durum Liman von Sanders'e haber verilince çok kızmış ve Weber Paşa 7 Temmuz'da istifa etmiştir.[7] İngiliz karargâhı ise 17 Temmuz tarihli günlük emrinde Weber Paşa'nın *"liyakatsızlık"* nedeniyle görevden alındığını ve yerine Vehip Paşa'nın getirildiğini belirtmektedir.[8] Sanders, Weber'in yerine *"cesur ve güçlü"* bir komutan tayin edilmesi için Başkomutanlığa başvurmuştur. Esat Paşa yaşanan gelişmeler hakkında Weber Paşa'yı eleştirmekten de geri durmaz: *"Alman eğitim uzmanlarının istihkâm uzmanı olarak bulunan Veber (Weber) Paşa, Güney grubuna gönderildiği tarihten bugüne kadar ne askerimizi barındıracak barınaklar meydana getirmiş, ne de güvenilir bir tahkimat yaptırtmıştı. Onun bu ilgisizliği büyük kayıplar vermemize neden oldu."*[9]

Kuzey ve Güney gruplarında sürekli yaşanan muharebelerden dolayı sık sık takviye gerekmekte, harbe girmemiş taze kuvvetler buralara gönderilmekteydi. Bu amaçla, Temmuz başında 5. ve 14. Kolordu'dan oluşan 2. Ordu'nun Çanakkale'ye gönderilmesi kararlaştırılmış ve Vehip Paşa da Güney Grubu komutanı olarak tayin edilmiştir. Bundan sonra Seddülbahir bölgesinin savunmasının başında Vehip Paşa

4 *BOA*, İ. HB, D. 167, G. 1333. Ca/36, 19/Ca/1333 (Hicri).

5 Mehmed Nihad, *Harb-i Umumi'de Seddülbahir Cenub Grubu Muharebatı*, İstanbul 1336, s. 59.

6 Nihad, *Harb-i Umumi'de Seddülbahir Cenub Grubu Muharebatı*, s. 54, Fahri Belen, *Çanakkale Savaşı*, İstanbul 1935, s. 83. (Bundan sonra Belen, Çanakkale Savaşı olarak kısaltılacaktır).

7 *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekâtı*, Ankara 1980, V. Cilt 3 ncü Kitap, s. 209-210. (Bundan sonra Türk Harbi Çanakkale Cephesi).

8 Charles F. Roux, *Çanakkale'de Ne Oldu?*, (haz. Burhan Sayılır), Ankara 2007, s. 164.

9 Weber Paşa'nın istifası için bkz. Esat Paşa, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları,* (haz. İhsan Ilgar), İstanbul 1975, s. 90-91.

bulunmuştur.[10] Vehip Paşa, 1 Temmuz 1915 günü öğleden sonra Kurmay Başkanı Albay Nihat Bey, Yarbay Cevat Bey ve yaverleriyle Kuzey Grubu Karargâhı'na gelerek incelemelerde yapmıştır. Vehip Paşa'nın Çanakkale'ye gönderilmesinde Erkan-ı Harbiye Vekili olan Enver Paşa ile olan ve Manastır'a kadar dayanan dostluğunun da etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Enver ve Vehip Paşalar İttihat ve Terakki'nin Manastır örgütlenmesini birlikte gerçekleştirmişler, 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyeti ilan eden beyannameyi de sonradan "Hürriyet Meydanı" adını alacak meydanda Vehip Paşa okumuştur. Vehip Paşa'nın Meşrutiyetin ilanı sonrasındaki görevlerinde İttihatçıların büyük bir rolü olmuş; Harp okulları komutanlığı, Hicaz Fırkası komutanlığı ve Hicaz vali vekilliği görevlerine getirilmiştir. 1915 yılında Hicaz'dan İstanbul'a getirilerek 2. Ordu komutanı yapılmasında da Enver Paşa'nın rolü olduğu söylenebilir.[11]

Enver Paşa'nın Seddülbahir savunmasıyla ilgili tereddütlerinin olduğu ve Sanders'e 2. Ordu'nun buraya gönderilmesi teklifinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Sanders bu teklifi yarımadanın savunmasının tek komutan tarafından yapılmasının daha uygun olduğunu belirterek reddetmişse de Enver Paşa 5. Ordu'nun tümenlerinin kayıplar sonucunda alay seviyesine inmesinden dolayı takviyenin şart olduğunu ileri sürerek 2. Ordu'yu gönderme kararı almıştır.[12] Enver Paşa'nın tercihinde bir diğer neden de Sanders'ten sonraki en yüksek seviyedeki Türk komutan olan Esat Paşa ile uyum içinde çalışabilecek bir komutan aramasıdır. Bu arayış Esat Paşa'nın kardeşi olan Vehip Paşa'nın cepheye gönderilmesi ile sonuçlanmıştır. Bunun da çok yerinde bir karar olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde 2. Ordu komutanı A. İzzet Paşa ile 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa arasındaki geçimsizliğin Rusların Erzincan'ın batısına kadar ilerlemesinde etkili nedenlerin başında geldiği göz önüne alınırsa bu tercihin ne kadar doğru olduğu anlaşılacaktır.[13] Sanders de bu iki kardeşin biri Şimal, diğeri Cenub Grubu'ndaki komutanlıklarındaki uyum ve işbirliklerinden memnun kalmıştır.[14]

2. Ordu askerleriyle birlikte, bütün komuta heyetinin yarımadaya gelmesi, bundan sonraki muharebeleri de olumlu yönde etkilemiştir. Komuta kademesine baktığımızda daha sonraki muharebelerde ve Kurtuluş Savaşı'nda önemli rol oynayacak Fevzi Paşa (Çakmak), Kazım Karabekir, Nihat Paşa (Anılmış), Selahattin Adil (Paşa) ve Cafer Tayyar (Eğilmez) 2. Ordu bünyesinde görev yapmışlardır.[15] Bu komutanlar,

10 Demaz, *Çanakkale Seferi,* Nakleden: Bahaeddin, İstanbul 1930, s. 86, Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, (haz. Muzaffer Albayrak), İstanbul 2007, s. 104, Belen, *Çanakkale Savaşı*, s. 86, *Türk Harbi Çanakkale Cephesi*, s. 171

11 Yüksel Nizamoğlu, *Kahramanlıktan Sürgüne Vehip Paşa*, İstanbul 2013, s. 19-131.

12 Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, İstanbul 2011, 3. Baskı, s. 123.

13 Nizamoğlu, *Kahramanlıktan Sürgüne Vehip Paşa*, s. 190-195.

14 Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 104-105.

15 Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu,* s. 78-82.

2. Ordu'nun Ekim ayına kadar devam eden süreçteki görevini başarıyla yerine getirmesinde önemli bir rol üstlendiler.

2. Ordu'nun Gelibolu'ya gönderilmesiyle birlikte burada iki ordu komutanının görevlendirilmesi durumu ortaya çıkmış ve yeni bir tartışmaya neden olmuştur. Vehip Paşa kendisi de ordu komutanı olduğundan Liman von Sanders'in emrinde olmamak ve doğrudan Başkomutanlık'a bağlı olmak şartıyla Güney Grubu Komutanlığı görevini kabul edebileceğini açıklamıştır.[16] Enver Paşa bu problemi çözmek için 6 Temmuz 1915 tarihinde V. Ordu Komutanlığı'na bir yazı göndermiş ve *"Güney Grubu Komutanlığı'na, 2. Ordu Komutanı Vehip Paşa atanmıştır. Kendisi, sizin emriniz altında bulunacak ve Grup Komutanı olarak bir ordu komutanı yetki ve ödeneklerini haiz olacaktır. Hemen görev yerine hareket etmesi kendisine bildirilmiştir."*[17] Bu emirden anlaşılacağı gibi Vehip Paşa *"Grup Komutanı"* olarak bir *"ordu komutanı"* yetkisini kullanacak olsa da Sanders'e bağlı olarak görev yapmıştır. Burada dikkat çeken husus, Sanders'in Başkomutanlık Vekâleti'ne gönderdiği raporlarda cephenin durumunu belirtirken; *"Şimal Grubu cephesi", "Anafartalar Grubu cephesi", "Saros Grubu cephesi"* ifadesini kullanmasına karşılık Güney Grubu için *"Cenub Grubu 2. Ordu cephesi"* ifadesini kullanmayı tercih etmesidir. 2. Ordu'nun Çanakkale'den ayrılmasından sonraki yazışmalarda ise sadece "Güney Grubu" ifadesi kullanılmıştır.[18]

2. Ordu'nun görev yaptığı Güney Grubu, Çanakkale Savaşı'nda İkinci Kerevizdere (12-13 Temmuz 1915), 6-13 Ağustos 1915 Muharebeleri ve Eylül 1915'de başlayan mevzi muharebelerini yaptı. Vehip Paşa, 9 Temmuz tarihinde Salimbey Çiftliği'ndeki Güney Grubu Karargâhı'na gelerek görevine başladı.[19] 2. Ordu'nun Gelibolu'ya gelmeye başladığı sırada 18 Temmuz 1915'de Heyet-i Edebiye olarak adlandırılan bir grup gazeteci, yazar ve şair Seddülbahir Cephesi'ni ziyaret etmişler, Vehip Paşa ile de görüşmüşlerdir.[20]

2. Ordu'nun Güney Cephesindeki Muharebeleri

Vehip Paşa'nın Güney Grubu komutanı olmasından sonra 10 Temmuz 1915 tarihinde 5. ve 14. Kolorduların da Çanakkale'ye gelmeleri üzerine yeni bir teşkilat oluşturulmuştur. Buna göre: Sağ cenahta 1. , 8. ve 10. Tümenlerden oluşan 14. Kolordu; sol cenahta 4. , 13. ve 14. Tümenlerden oluşan 5. Kolordu yer alacaktı. Yine bu grup bünyesinde yer alan 6. , 7. , 11. ve 12. Tümenlerle 3. ve 4. Tümenlerin dörder taburları

16 *Türk Harbi Çanakkale Cephesi*, s. 225-226.

17 *Türk Harbi Çanakkale Cephesi*, s. 211.

18 *ATASE*, BDH, K. 183, D. 784, F. 20-4, 23, 23-1, 24, 24-1, 64-1, 71, 74.

19 Demaz, *Çanakkale Seferi,* s. 86, *Türk Harbi Çanakkale Cephesi*, s. 226.

20 Mustafa Selçuk, "Birinci Dünya Savaşı'nda Harbiye Nezareti'nin "Çanakkale Kahramanlığını Yaşatma" Amaçlı Faaliyetleri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 1/2, 2012, s. 209.

kademeli olarak geriye gönderilecekti. Ancak, tümenlerin geri gönderilmesi tamamlanmadan yeni bir taarruz başlamıştır.[21]

Vehip Paşa'nın komutayı üstlendiği sırada Güney Grubu sağdan itibaren 1., 4., 7. ve 11. Tümenlerden oluşmaktaydı. Mevzide 6. Tümen ihtiyat olarak görev yapmaktaydı.[22] Hamilton, Zığındere Muharebelerinde elde ettikleri başarıyı devam ettirmek üzere, Fransız topçu kuvvetlerinin de yardımıyla 12 Temmuz'da Seddülbahir bölgesinde yeni bir taarruz yapmaya karar vermişti. Amacı, İngilizlerin sağ ve sol kanatlarını aynı hizaya getirmekti.[23] 12-13 Temmuz Muharebeleri, Seddülbahir Cephesi'ndeki büyük muharebelerin sonuncusu olmuştur. Bu muharebelerin sonunda, İngiliz ve Fransızlar küçük bazı topraklar kazanmışlar ve kısmi mevzi üstünlüğü elde etmişlerdir. Ancak Türk kuvvetlerinin savunmasını sarsmada başarılı olamamışlardır.[24]

Zığındere Muharebeleri sonrasında kazanılan 2. Kerevizdere Muharebesi; gerek Seddülbahir, gerekse Çanakkale'nin diğer bölgelerindeki komutanlar arasında büyük bir rahatlamaya neden oldu. İngiliz ve Fransızların ise taarruz için ümitsizliğe düştüğü anlaşılıyordu. 2. Ordu Komutanı Vehip Paşa'nın Güney Grubu Komutanlığına gelmesi ve beraberinde getirdiği Trommer ve Fevzi Paşa'lar, ayrıca 5. ve 14. Kolordu'nun taze ve dinlenmiş tümenlerinin bölgeye gelmek üzere olması Türk askerinin maneviyatını iyice yükseltmiştir.

8., 10., 13. ve 14. Tümenler bu muharebeye iştirak etmediler. 21 Temmuz tarihinden itibaren 1. Tümen hariç, yıpranmış ve yorulmuş tümenler değiştirildi. Temmuz ayı ortalarından itibaren 2. Ordu tümenleri bölgeye geldi. Bunun üzerine 6. ve 7. Tümenler Saros Grubu'na, 11. Tümen Asya Grubu'na gönderildi.[25] Temmuz ortalarına kadar devam eden muharebelerde İngilizler çok az bir yer kazanmakta, Türk tarafı da yaptığı taarruzlarla buraları yeniden geri almaktaydı. İngilizler bütün bu muharebeler sonunda sol tarafta üç, sağ tarafta da beş kilometrelik bir yer kazanabilmişti.[26]

Bu muharebelerde tahkimat yöntemleri ve araçlarının yetersiz olduğu ortaya çıkmış, derinliğine tahkimat yapmanın gereği daha yeni anlaşılmıştır. Hatta Vehip Paşa Yanya Müstahkem Komutanlığı sırasındaki tecrübesine de dayanarak, bir günlük emrinde "*Bir kürek toprak bir damla kan kazandırır"* demiştir. Yapılan hatalar kısmen tecrübesizlikten, kısmen de ordu komutanının her şeyi göze alarak toprak

21 Nihad, *Harb-i Umumi'de Seddülbahir Cenub Grubu Muharebatı*, s. 54, Belen, *Çanakkale Savaşı*, s. 83-87, Esat Paşa, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları,* s. 143, Türk Harbi Çanakkale Cephesi, s. 230

22 Demaz, *Çanakkale Seferi,* s. 86, Belen, *Çanakkale Savaşı*, s. 87.

23 Belen, *Çanakkale Savaşı*, s. 87, Türk Harbi Çanakkale Cephesi, s. 232.

24 Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu,* s. 79, Belen, *Çanakkale Savaşı*, s. 89.

25 Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu,* s. 79, Belen, *Çanakkale Savaşı*, s. 89-90, muharebeler hakkında ayrıntı için bkz. Nizamoğlu, *Kahramanlıktan Sürgüne Vehip Paşa*, s. 135-141.

26 Mühlman, *Çanakkale Muharebesi 1915,* (çev. Mehmet Cemal), Kastamonu 1933, s. 124-125.

kaybetmek istememesinden ileri gelmekteydi. Bu taktik Vehip Paşa'nın Enver Paşa'yı ikna etmesiyle değişecek ve kayıpların azalmasını sağlayacaktır. Enver Paşa, 28 Temmuz 1915 tarihinde Çanakkale'ye gelerek durumu bizzat yerinde görmüştü. Bu zamana kadar her yeni takviye kuvvet gönderildiğinde hemen taarruza kalkılmasını isteyen Enver Paşa, 15-16 Temmuz 1915 tarihli emrinde 5. Ordu'ya yeni gelen kuvvetlerin arazi ve çevreyi öğrenmeden taarruza katılmamalarını istemişti.[27] Enver Paşa'nın bu emri vermesinde Vehip Paşa'nın etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Vehip Paşa, her takviye kuvvet geldiğinde taarruza girişilmesi alışkanlığına karşı çıkmış ve bu durum Sanders'le aralarında bir anlaşmazlığa da neden olmuştur. Vehip Paşa'ya göre; Sanders İtilaf devletleri ordularına taarruz edilerek denize atılmasını istemiş, Vehip Paşa ise yeterli topçu kuvveti bulunmadığından bu teklifi uygun bulmamıştır. Bunun yerine İngiliz taarruzunun devam etmesinin daha mantıklı olduğunu, çünkü her girişimlerinin başarısız olacağını iddia etmiştir. Sanders, bu anlaşmazlıktan dolayı Vehip Paşa'yı şikâyet etmiştir. Enver Paşa bizzat cepheye gelerek durumu görmüş, Vehip Paşa da gerekçelerini anlatma imkânı bulmuştur. Hatta tezini kanıtlamak için İngilizlere karşı topçu ateşi açtırmış, İngilizler buna çok şiddetli bir şekilde karşılık vermişlerdir. Enver Paşa, Vehip Paşa'nın haklı olduğuna karar vermiş, en doğru planın savunma olacağını Sanders'e söylemiştir. Bundan sonra taarruz hareketleri yerine savunma tercih edilmiştir.[28]

2. Ordu'nun Güney Grubu cephesindeki diğer muharebesi 6-13 Ağustos Muharebesi oldu. Lord Kitchner, 12-13 Temmuz Muharebeleri öncesinde Hamilton'a gönderdiği mesajda İngiliz Hükümetinin parça parça taarruz yapılmasını istemediğini, büyük bir taarruz için de destek kuvvetlerinin cepheye getirilmesinin beklenmesi gerektiğini bildirmişti. Hamilton da en büyük problemin cephane yetersizliği olduğunu belirterek ihtiyaç duyulan cephane listesini İngiliz Hükümetine göndermiş ve 15 Ağustos tarihinden önce ikmalin tamamlanmasını istemişti.[29] İngiliz komutan Hamilton, Ağustos ayında düşünülen taarruzu büyük bir gizlilik içinde yürütmekteydi. Hamilton gizlilik konusunda o kadar hassas davranmaktaydı ki, taarruz planlarını cephe komutanlarından bile saklamaktaydı. Hamilton'un bu gizlilik politikası İtilaf kuvvetlerinin başarısızlığının önemli nedenlerinden birisi olmuştur İngilizlerin Temmuz ayının ortalarından itibaren büyük bir çıkarma yapılacaklarına dair haberler Türk karargâhına ulaşmaya başlamıştı. 16 Temmuz'da alınan bir rapora göre Müttefik kuvvetlerinden 50.000-60.000 civarında bir kuvvet Limni Adası'nda toplanmıştı. Hatta bazı istihbarat bilgilerine göre bu sayı çok daha fazlaydı.[30]

27 *Türk Harbi Çanakkale Cephesi*, s. 263.

28 *Türk Harbi Çanakkale Cephesi*, s. 363-364.

29 Ian Hamilton, *Gelibolu Hatıraları 1915,* Örgün Yayınları, İstanbul 2005, s. 228-231.

30 Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 105, Demaz, *Çanakkale Seferi*, s. 89, Belen, *Çanakkale Savaşı*, s. 93, C. F. Aspinall Oglander, "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (V)", (çev. Muharrem Fevzi), *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTTD)*, 1986 Ağustos, S. 18, s. 43

Vehip Paşa, 5 Ağustos günü siperleri dolaştı ve hazırlıkları yerinde gördü. Vehip Paşa yaptığı çalışmalarla Güney Grubu'nun savunmasını tam güvenlik altına almış ve bu tedbirler sonunda Güney Grubu, Ağustos 1915 başından beri beklenen taarruza karşı yeterli bir düzeye ulaşmıştır. Vehip Paşa, Temmuz ortasından Ağustos ayı başlarına kadar devam eden sakin ortamda bir taraftan cephane eksiklerini gidermeye çalışmış, diğer taraftan da kuvvetlerini takviye için uğraşmıştır.[31] Geri hizmetleri organize etmek amacıyla komutanlığına Albay Sadık Sabri'yi getirdiği "Geri Hizmetler Komutanlığı" kurmuştu. Bu komutanlığın görevi; yiyecek, cephane kolları ve posta işlerinin düzenli çalışması, yiyecek, cephane ve tahkimatta kullanılacak araç gereçlerin, hasta ve yaralıların güvenli bir şekilde istenilen yere ulaştırılmasıydı. Vehip Paşa askerlerinin yiyecek problemini çözmek için de uğraşmış, 30 Temmuz 1915 günü Levazım Dairesi'nden 5. Ordu'da yeterli yiyecek mevcudu olduğunu, ancak Güney Grubu'nun erzaksız bırakılması nedeniyle bir soruşturma yapılmasını istemiştir. Vehip Paşa, bu konuda Başkomutanlık Vekâleti'ne başvurarak yardım istemiş, hatta askere verilen ekmekten bir numuneyi de göndermiştir.[32] Vehip Paşa'nın Enver Paşa ile olan yakın dostluğu gıda probleminin çözülmesinde kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır.

Ağustos ayı başında, İtilaf kuvvetlerinden Anzak Kolordusu üç tümene ulaşmıştı. Seddülbahir'de 8. Kolordu (dört tümen), Fransız kuvvetleri iki tümen olmak üzere altı tümen bulunuyordu. Ayrıca, beş İngiliz tümeni adalarda toplanmaktaydı. Bu tümenler on ay kadar süren bir eğitimden geçmişlerdi.[33] Seddülbahir bölgesinde 29. , 42. , 52. Tümenler ve Deniz Tümeni'nden oluşan 8. İngiliz Kolordusu, 1. , ve 2. Tümenlerden oluşan Fransız Kolordusu olmak üzere toplam altı tümen bulunmaktaydı. Yaklaşık 18.000 mevcuda sahip olan bu birlikler yeni kuvvetlerle takviye edilmediğinden zayıf ve yorgun durumdaydılar.[34]

İtilaf kuvvetlerinin taarruz planı Hamilton tarafından şöyle belirlenmişti: Yeni gelen beş tümen kısmen Anzak cephesi kuzeyinde kullanılacak, kısmen de Suvla limanına çıkarılarak Maydos yönünde ilerleyerek Türk kuvvetlerinin kuzeyini kuşatacaktı.[35] Hamilton çok zaman kaybedildiğini düşündüğünden beş tümeni beklemeden harekâta başlamak istemekte ve elindeki kuvvetleri yeterli görmekteydi. Harekât 6-7 Ağustos gecesi başlayacaktı. Hamilton'un planına göre Seddülbahir'de bulunan altı yorgun tümen sadece gösteriş yaparak Güney Grubu kuvvetlerini tespit edecek, Anzak Kolordusu da Türk kuvvetlerinin dikkatine güneye yoğunlaştırmak için Kanlısırt'a bir taarruz yapacaktı.[36] Hamilton asıl taarruzu 37.000 mevcutlu Avustral-

31 *ATASE*, BDH, K. 183, D. 783, F. 24, 24-1

32 *Türk Harbi Çanakkale Cephesi*, s. 279-281

33 Belen, *Çanakkale Savaşı*, s. 94

34 *Türk Harbi Çanakkale Cephesi*, s. 291- 292

35 Belen, *Çanakkale Savaşı*, s. 94.

36 Belen, *Çanakkale Savaşı*, s. 96-97.

ya, Yeni Zelanda ve İngiliz birlikleriyle Arıburnu cephesine yapmayı planlanmıştı.[37] Hamilton'a göre sayıları 100.000'i bulan Türk kuvvetleri, siper çarpışmalarında çok başarılı olmalarına rağmen, moral yönüyle çökmüş ve çok ağır kayıplar vermişlerdi. Cephane stokları da bitmek üzereydi. Müttefik kuvvetleri aynı anda ve birbirleriyle bağlantılı bir şekilde kuzey ve güney bölgelerinden taarruza geçeceklerdi.[38]

6 Ağustos akşamı Müttefiklerin yeni ve büyük çaplı harekâtı başladı. İngilizler Güney Grubu'ndaki birliklerin tespiti amacıyla bu grubun merkezine taarruz ederek muharebeyi başlattılar. İtilaf kuvvetleri, Arıburnu ve Anafartalar bölgesine yapmayı planladıkları büyük çaptaki taarruz öncesinde, güney cephesinden kuvvet sevkini önlemek istiyorlardı. Müttefik kuvvetlerinin hedefi cephenin merkezi olan Kirte istikametiydi. İngilizler taarruzu Kanlıdere ile Zığındere arasından 42. Tümen ve bunun solundan da 29. Tümen'in bazı kuvvetleri ile yapmayı planlamışlardı. Bu bölgede Türk kuvvetlerinden 10. ve 13. Tümenler bulunuyordu.[39] Bu sırada Vehip Paşa'nın başında bulunduğu Güney Grubu'nda dördü ateş hattında, biri ihtiyat olmak üzere beş tümen bulunmakta ve kuvvetlerinin toplamı da 40.000'i bulmaktaydı. Altıncı bir tümen de Sarafim Çiftliği'inde ihtiyat olarak beklemekteydi. İtilaf kuvvetlerinin her iki taraftan yapacakları taarruz, kullanılabilen bütün top ve obüs bataryalarıyla desteklenecek, harekâta makineli tüfekler de destek verecekti. Hamilton bu harekâtın başarısından o kadar emindi ki, savaş sonrasında yapılacaklar bile planlanmıştı.[40]

Hamilton, Güney Grubu üzerine yapılan taarruzun başarısız olduğunu 7 Ağustos sabahı öğrenmiş, fakat 42. Tümen'in 7 Ağustos günü yapacağı taarruzla bu bölgenin sıkıştırılmaya devam edeceğini, böylece kuzeydeki harekâtın rahatlıkla yapılacağını hesaplamıştı. Tümen, özellikle Güney Grubu ihtiyatlarını devre dışı bırakmayı amaçlamıştı.[41] Bir gün sonra Osmanlı Genelkurmayının açıklamasında; Seddülbahir'de aynı gün öğleden sonra saat ikide düşmanın sağ yönde Zığındere güneyindeki siperlere karşı topçu ve piyade ateşinden sonra taarruza geçtiği, ancak bu taarruzun püskürtüldüğü ve ikinci taarruzda da başarılı olamadığı belirtilmekteydi. Bu açıklamaya göre; 60 İngiliz askeri esir alınmış, taarruza katılan düşman alaylarından ikisinin mevcutları otuza kadar inmiştir.[42] 7 Ağustos 1915 günü saat 9.00 da 42. Tümen tarafından yapılan taarruz da başarılı olamamış ve Türk kuvvetleri İngilizleri geri püskürtmeyi başarmışlardır. Bu taarruzda Müttefikler sadece Kirte yolunun batısında küçük bir Türk siperinde tutunmayı başarmışlardır. Bu muharebede 42. Tümen 1.400

37 *Türk Harbi Çanakkale Cephesi*, s. 293.

38 Hamilton, *Gelibolu Hatıraları* s. 243-244.

39 Belen, *Çanakkale Savaşı*, s. 105, Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu,* s. 80, Esat Paşa, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları,* s. 158.

40 Oglander, "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (VI)", 1986 Eylül, S. 19, s. 49-50.

41 Oglander, "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (VII)", *BTTD, 1986* Ekim, S. 20, s. 54.

42 *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, Ankara 2005, s. 213.

asker kaybetmiş, bütün Kolordu'nun kaybı da 3.500 olmuştur. İngilizler bu kadar ağır kayıplar vereceklerini hiç hesaplamamışlardı.[43]

6-7 Ağustos Muharebeleri ve 13 Ağustos günü dâhil olmak üzere Türk kuvvetleri Güney Grubu'nda 7.510 kayıp vermişlerdi. Akşam karanlığı bastırdığı sırada İngiliz birlikleri ancak kendi hatlarına geri dönebilmeyi başarabilmişlerdi. Özellikle 125. Tugay'ın kendi hatlarına kadar dönebilmesi büyük bir başarı olarak değerlendirilmişti. Etraflarındaki bütün siperler ölü ve yaralılarla doluydu. Bundan sonra Ağustos ayı sonuna kadar Güney Grubu bölgesindeki İngiliz ve Fransız kuvvetleri ciddi bir harekâta girişememişlerdir. Türk kuvvetleri ise bu bölgede devamlı savunmada kalmayı tercih etmişler ve bu şekilde yeni bir taarruzu önleyici bir konumda bulunmuşlardır. Sadece Kasım ayında 52. Tümen bir harekâta girişmiş, bunun dışında iki taraf kuvvetleri cephelerinde aynı konumda kalmışlardır.[44]

İtilaf kuvvetlerinin Güney Grubu bölgesinden asıl taarruz bölgesi olan Arıburnu'na kuvvet sevkini önlemek için düzenledikleri bu taarruzlar başarılı olamadı. Sanders ve Vehip Paşa da Seddülbahir bölgesindeki taarruzların ikinci derecede olduğunu anlayarak buna göre bir yol izlediler.

Aynı dönemde İngilizler Kuzey Grubu'na karşı da 6 Ağustos'tan itibaren taarruza geçtiler. İngilizlerin Conkbayırı yönünde ilerledikleri sırada 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal (Atatürk), 7 Ağustos sabahı kendi cephesine şiddetli taarruzlar olmasına rağmen buranın önemini fark ederek bir buçuk taburluk bir kuvveti Conkbayırı'na göndermiştir. Esat Paşa da 9. Tümeni buraya göndererek bölgeyi takviye etmiştir.[45] 7 Ağustos günü Kocaçimen Dağı'na takviye gönderen komutanlardan birisi de Vehip Paşa idi. Hatta buraya ilk gelen takviye kuvvetler, Güney Grubu'nun sağ kanadında ihtiyat kuvveti olarak bulunan Cemil Bey (Conk) komutasındaki 4. Tümen'di.[46]

İngilizler, 8 Ağustos sabahı Kocaçimen ve Conkbayırı mevzilerine büyük bir taarruz yapmaya karar verdiler. Conkbayırı yönüne ilerleyen kuvvetler 8 Ağustos sabahı burayı işgal ettiler.[47] Esat Paşa, Conkbayırı'nın sıkıştırıldığı sıralarda Kuzey Grubu'nun elinde ihtiyat kuvveti kalmadığından kendi karargâhına iyice yaklaşmış olan düşmana karşı Güney Grubu Komutanı Vehip Paşa'dan iki piyade alayı ve bir ba-

43 Belen, *Çanakkale Savaşı*, s. 105-106, Esat Paşa, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları,* s. 161, Oglander, "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi VII)", 1986 Ekim, Sayı: 20, s. 54-55.

44 Oglander, "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (VII)", 1986 Ekim, S. 20, s. 54-56.

45 Belen, *Çanakkale Savaşı*, s. 108-109, Esat Paşa, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları,* s. 165.

46 Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 111, Esat Paşa, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları,*, s. 171-172, Demaz, *Çanakkale Seferi,* s. 92, Mühlman, *Çanakkale Muharebesi 1915,* s. 132, Cemil Conk, *Canlı Tarihler Hatıralar*, İstanbul 1947, s. 163.

47 Belen, *Çanakkale Savaşı*, s. 120-121, Esat Paşa, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları,* s. 190, Oglander, C. F. Aspinall, "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XII)", BTTD, 1987 Mart, S. 25, s. 44, Ruşen Eşref, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat*, Ankara 2001, s. 41.

taryadan oluşacak takviye kuvvet istemiştir. Vehip Paşa da Güney Cephesi şiddetli bir şekilde bombardıman altında olmasına rağmen bunun bir gösteriş harekâtı olduğunu anladığından 8. Tümen'in 23. ve 24. alaylarını komutanlarıyla beraber Kocadere yönüne göndermiştir.[48] Esat Paşa, Vehip Paşa tarafından gönderilen 8. Tümen komutanı Ali Rıza Bey'i, Conkbayırı'na doğru ilerleyen düşmana saldırmak üzere bu bölgeye göndermiştir. Esat Paşa anılarında aslında Conkbayırı'nın kendisine bağlı olmadığını, Anafartalar Grubu bölgesinde bulunduğunu, ancak bu sorumluluğu üzerine alarak takviye kuvvetlerini buraya gönderdiğini anlatmaktadır. Çünkü burası düşman eline geçecek olursa Kuzey Grubu çevrilmiş olacak, Çanakkale Boğazı'nın kilit noktalarından biri İngilizlerin eline geçecekti.[49]

6 ve 7 Ağustos günleri gerçekleşen muharebelerden sonra Seddülbahir bölgesindeki çarpışmalar; topçu bombardımanları, küçük gece baskınları, bomba atışları ve lağım patlamaları şeklinde 13 Ağustos'a kadar devam etti. 12 Ağustos günü Müttefiklerin elinde bulunan küçük bir bağdaki siperlerin geri alınmasıyla cephe, 6 Ağustos öncesindeki duruma getirildi. 6-13 Ağustos Muharebeleri'nde Güney Grubu'nun verdiği kayıplar, 41 subay ve 2.717 er şehit, 64 subay ve 4.116 er yaralı ve 572 er kayıp olarak gerçekleşmiştir. Toplam kayıp 7.510 olmuş, fakat İngiliz ve Fransızlara da çok büyük kayıplar verdirilmiş, taarruzları da durdurulmuştur. Güney Grubu artık Çanakkale Muharebeleri'nin en hayati muharebesinin gerçekleştiği Kuzey Grubu'na yardım gönderme imkânına kavuşmuştur.[50]

Esat Paşa, 9 Ağustos günü yine kardeşi Vehip Paşa'dan yardım istemiştir. Vehip Paşa da Conkbayırı'nın önemini kavradığından kendi bölgesindeki şiddetli ateşe rağmen 28. ve 41. Piyade Alayları ile Topçu Taburunun iki bataryasını Kocadere'ye göndermiş, ilave olarak 12 santimlik obüslerin 250 mermisini ve 500 de bomba göndermiştir. Vehip Paşa tarafından gönderilen bu takviye kuvvetleri, Liman von Sanders'in isteğiyle Esat Paşa'nın komutasından alınarak Anafartalar Grubu Komutanı Albay Mustafa Kemal'in emrine verilmiştir.[51] 10 Ağustos günü öğleden önce Kocaçimen Dağı zirvesine ve Conkbayırı'na en yakın durumda bulunan İngiliz kuvvetlerine karşı Mustafa Kemal'in komutasında yapılan hücum başarılı olmuş ve düşman piyadesi geriye sürülmüştür. Böylece, bu bölgenin Türk kontrolünde kalması sağlanmıştır.[52]

İkinci Anafarta Muharebesi de 21-22 Ağustos 1915 tarihinde gerçekleşti. Bu muharebe için Mısır'dan bir süvari tümeni ve Vehip Paşa'nın komutanlığını yaptığı Seddülbahir'den 29. Tümen'in getirilmesi yerinde bir davranış olarak tarihe geçmiştir.[53]

48 Esat Paşa, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları,* s. 268-269, *Türk Harbi Çanakkale Cephesi*, s. 323

49 Esat Paşa, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları,* s. 270.

50 *Türk Harbi Çanakkale Cephesi*, s. 324-325

51 *Türk Harbi Çanakkale Cephesi*, s. 367, Esat Paşa, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları,* s. 276-277

52 Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 113, Belen, *Çanakkale Savaşı*, s. 128, Esat Paşa, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları,* s. 279, Oglander, "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XIII)", 1987 Nisan, S. 26, s. 58.

53 Belen, *Çanakkale Savaşı*, s. 133-139

Vehip Paşa, Seddülbahir'de muharebelerin devam ettiği sırada 6 Ağustos tarihinden başlayarak Çanakkale bölgesinin en hayati muharebelerinin yapıldığı Kuzey Grubu bölgesine yardımcı kuvvetler göndermiştir. İtilaf devletlerinin Seddülbahir bölgesindeki taarruzlarının "tespit" amaçlı olduğu ortaya çıkınca Vehip Paşa, Arıburnu-Conkbayırı bölgesine 6 Ağustos'ta komutanlığını Yarbay Cemil Bey (Conk)'in yaptığı 4. Tümeni ve 7-8 Ağustos'ta Albay Ali Rıza Bey (Sedes) komutasındaki 8. Tümeni yardıma göndermiştir. Vehip Paşa, daha sonra da 9 Ağustos 1915 tarihinde 5. ve 14. Kolorduların ihtiyat kuvvetleri olan 28. ve 41. Alayları Conkbayırı bölgesine gönderilmiştir. Bu kuvvetlerin gönderilmesi, Conkbayırı'nın düşmanın eline geçmesine mani olmuş ve Mustafa Kemal'in 10 Ağustos Conkbayırı taarruzuna yardımcı olmuştur.

10 Ağustos günü öğleden önce Kocaçimen Dağı zirvesine ve Conkbayırı'na en yakın durumda bulunan İngiliz kuvvetlerine karşı Mustafa Kemal'in komutasında yapılan hücum başarılı olmuştu. Bu hücumu yapan kuvvetlerin büyük kısmı Güney Grubu'ndan takviye olarak gönderilen birliklerdi.[54] Güney Grubu'ndan Conkbayırı'na takviye olarak gelen 28. Piyade Alayı'nın sancağına 28 Eylül 1915 tarihli irade-i seniye ile *"Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye ve İtilâf Devletleri arasında Gelibolu'da vukû'a gelen muharebede Piyade Yirmi Sekizinci Alay'ın üç yüz otuz üç senesi Ramazan-ı Şerîfi'nin yirmi yedinci günü düşman tarafından isgal edilen Şimâl Grubu'nun sağ cenâhındaki Conkbayırı'na yetisip sâyân-ı takdir bir cesaretle taarruz ederek mezkûr mevzii istirdâd suretiyle ihrâz eylediği muzafferiyetin hatırasıdır"* ifadesinin yer aldığı bir kurdela konulması ve bu alaya Altın ve Gümüş İmtiyaz madalyası verilmesi kararlaştırılmıştır.[55] Ayrıca, 28. Piyade Alayı'nın sancağına *"mavi kurdela"* konulması ve *"Altın ve Gümüş Muharebe Madalyası"* verilmesi için bir tören düzenlenmiş ve bu törene Başkumandan Vekili Enver Paşa da katılmıştır.[56]

Fahrettin Altay, Hayat Mecmuası'nda 1968 yılında yayınlanan anılarında; İngiliz saldırıları karşısında elde bir taburdan başka ihtiyat kalmadığını, Esat Paşa'nın da kardeşi Vehip Paşa'dan sürekli olarak kuvvet istediğini, ancak arazinin engebeli olması yüzünden birliklerin yaya olarak sevkinin çok zaman aldığını belirtmektedir.[57] Vehip Paşa'nın komutanı olduğu Güney Grubu'nun kurmay başkanlığını yapan Albay Nihat Bey (Anılmış) ise 9 Ağustos tarihinde grubun harp ceridesine kendi eliyle kaydettiği notlarda; düşmanın Seddülbahir'de yaptığı taarruzların amacının Güney Grubu'nun Kuzey Grubu'na yardım gönderilmesinin engellemesinin amaçlandığının anlaşıldığını, Kuzey Grubu'nun zor duruma düşmesi üzerine o bölgeye en üst seviyede yardım yapılmasının kararlaştırıldığını, bu nedenle bir emir almadan özel ihtiyatları olan

54 Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 113

55 *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, Ankara 2005, s. 68-69.

56 *Harb Mecmuası*, Yıl: 1, S. 5, s. 66.

57 Esat Paşa, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları,* s. 176.

birer alayın Kuzey Grubu emrine hemen gönderilmesinin gerçekleştirildiğini anlatmaktadır. Nihat Bey'e göre, bu iki alayın gönderilmesiyle Conkbayırı, Şahinsırtı ve Kocaçimen doruk noktasının Türk tarafının elinde kalması sağlanmıştır.[58]

Vehip Paşa'nın Arıburnu'ndaki muharebeler sırasında gerek Kuzey Grubu'na, gerekse Anafarta Grubu'na yardım amacıyla kuvvet göndermesi kuzeyde yapılan muharebeler açısından büyük faydalar sağlamıştır. Burada takdir edilmesi gereken bir durum da Vehip Paşa'nın İngiliz saldırılarının şaşırtmaca amaçlı olduğunu kavrayarak asıl savaşın Kuzey Grubu Cephesi'nde olduğunu fark etmesidir.

Ağustos ayı sonlarına doğru artık muharebeler eski hızını kaybetmişti. Ancak Liman von Sanders yine de her türlü taarruza karşı tedbir almaya çalışmaktaydı. Eylül ayına gelindiğinde o zamana kadar yaşanan muharebelerden sonra İngiliz ve Fransızlar büyük kayıplar vermişler ve çok kötü bir duruma düşmüşlerdi. Türk tarafı da iyice bitkin bir duruma düştüğünden sakin bir ortam meydana gelmiş, her gün ancak birkaç top sesi duyulmaya başlamıştır. İngilizlerin ateşleri de artık çok etkili olmamaya başlamıştı.

Eylül ayı 2. Ordu Güney Grubu cephesinde de küçük çatışmalar şeklinde devam ediyordu. 22 Eylül 1915 günü sol cenahta İtilaf kuvvetlerinden bir birlik ilerlemeye çalışmışsa da Türk kuvvetleri tarafından durdurulmuş ve bir subayla dokuz asker öldürülmüştü. Yine Türk topçusunun ateşi ile bir düşman bataryası susturulmuş, aynı gün düşman siperlerine de ateş açılarak patlamalar meydana getirilmişti.[59] Bazı noktalarda iki taraf arasında on, yirmi metre mesafe olması kanlı el bombası muharebelerine neden olmakta, her iki taraf tüneller açarak dinamitle siperleri havaya uçurmaya çalışmaktaydı. Bu girişim ilk defa Türk tarafınca yapılmasına rağmen İtilaf kuvvetleri bu konuda daha başarılı oldular ve Çanakkale'de pek çok lağım muharebesi yaşandı.[60] 24 Eylül 1915 günü Vehip Paşa'nın komutasındaki Güney Grubu'nun sol cenahına birçok bombalar atılmış, bunların bir kısmı siperlere isabet etmiş, bazıları da kendi siperlerinde patlamıştı. 24-25 Eylül gecesi de Kerevizdere'de keşfe çıkan dört Fransız askeri öldürülmüş ve biri de esir edilmişti. Artık çatışmalar hızını iyice kaybetmiş, ara sıra topçu ateşleri görülmeye başlamıştı.[61]

2. Ordu'nun Çanakkale'den Geri Çekilmesi

Eylül ayının ikinci yarısından itibaren Ekim ayı ortalarına kadar 2. Ordu birlikleri Güney Grubu'ndan yavaş yavaş çekilerek Trakya'ya nakledildi. 2. Ordu'nun tahliyesinin gündeme gelmesiyle Liman von Sanders'in bir panik yaşadığı anlaşılmaktadır.

58 *Türk Harbi Çanakkale Cephesi*, s. 326,

59 *ATASE*, BDH, K. 183, D. 784, F. 20-2, 20-3

60 ATASE, BDH, K. 183, D. 784, F. 5, 5-1, 20-4.

61 ATASE, BDH, K. 183, D. 784, F. 4, 23, 23-1, 24, 24-1.

Sanders, birçok birliğin iadesiyle meydana gelecek olan 2. Ordu'nun geri çekilmesinin hassas bir şekilde ve düşmanın durumunun dikkate alınarak yapılmasını istemekteydi. Nitekim geri çekilme de kademeli olarak gerçekleştirilmiştir.[62] Enver Paşa 10 Ekim 1915'te Vehip Paşa'ya, *"5. Ordu'dan harice çıkarılacak ordunun 2. Ordu namını haiz olacağını"* ve bu orduya da Vehip Paşa'nın kumanda edeceğini, bu ordunun karargâhının da Vehip Paşa'nın karargâhı olacağını bildiriyordu. Enver Paşa ayrıca *"2. Ordu kumandanı esasen Karargâh-ı Umumi'ye merbuttur"* ifadesini kullanmaktaydı. 3. Tümen 8 Ekim'de, 2. Tümen de 11 Ekim'de Uzunköprü'ye doğru yola çıktılar. 4. Tümen 16 Ekim'de, 13. Tümen de 21 Ekim tarihinde Keşan'a hareket ettiler.[63] 2. Ordu karargâhı da 13 Ekim 1915 tarihinde Keşan'a gitmek üzere hareket etmiştir.[64] Bu sırada 2. Ordu'nun Avrupa cephelerine gönderilmesi gündemdeydi. Başkomutanlık Vekâleti yeni bir komutan görevlendirilene kadar Güney Grubu Komutanlığı'na Cevat Paşa'nın vekalet edeceğini bildirmiştir.[65] Vehip Paşa 6 Ekim 1915 tarihinde Gelibolu Yarımadası'ndan ayrılarak İstanbul'a gitmiştir. 2. Ordu kuvvetlerinin Trakya'ya nakli üzerine Cevat Paşa (Çobanlı) Güney Grubu komutanlığına tayin edildi.[66] Bu tümenlerin yerine Saros'tan alınan I. Ordu tümenleri getirildi.[67] Sanders'e göre, 2. Ordu birliklerinin Çanakkale'den alınmaları doğru bir davranış değildi. İtilaf kuvvetlerinin baskısının şiddetle devam ettiği bir zamanda birliklerin düzenli olarak değiştirilmeleri gerekliydi. Hem henüz kesin bir sonuç alınmamış, hem de Türk kuvvetlerinin yavaş yavaş uygun yerlerde taarruza geçmelerinin zamanı gelmişti. 2. Ordu kuvvetleri ise böyle bir dönemde hareketsiz bir şekilde Trakya'da beklemekteydi.[68] Sanders'in bu görüşüne karşılık, Ekim ve Kasım aylarında ordu mevcudunda artış olduğu anlaşılmaktadır. Eylül ayında 5.282 subay ve 255.728 er varken bu sayı Ekim ve Kasım aylarında 5.500 subay ve 310.000 er olmuştur.[69]

Vehip Paşa, 17 Şubat 1915 tarihinde 2. Ordu Komutanlığı görevine tayin olmuştu. Bu görevi yaklaşık bir yıl devam etmiş, bu görevi sırasında Çanakkale cephesinde Temmuz ve Ağustos aylarında yapılan muharebelere katılmıştı. 28 Şubat 1916 tarihli irade-i seniye ile III. Ordu Komutanlığı'na Mahmut Kamil Paşa'nın yerine II. Ordu Komutanı Vehip Paşa tayin olmuş, Vehip Paşa'nın yerine de A. İzzet Paşa getirilmiştir.[70]

62 ATASE, BDH, K. 183, D. 783, F. 53-2, 114.
63 ATASE, BDH, K. 127, D. 594, F. 1-1; K. 2658, D. 96, F. 1-1; K. 183, D. 784, F. 53-2.
64 ATASE, BDH, K. 183, D. 784, F. 52,66, 66-1.
65 ATASE, BDH, K. 183, D. 783, F. 112, 112-1, 114.
66 ATASE, BDH, K. 2658, D. 96, F. 1-1, K. 183, D. 783, F. 114, 114-1, K. 127, D. 594, F. 1-1.
67 ATASE, BDH, K. 183, D. 784, F. 67.
68 Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 122-123
69 *Türk Harbi Çanakkale Cephesi*, s. 472
70 *BOA*, İ. HB, D. 181, G. 1334/R-067, 24/R/1334 (Hicrî)

Sonuç

2. Ordu, Çanakkale Cephesi'nde 1915 yılının Temmuz ayından Ekim ayına kadar "*Cenub Grubu II. Ordu Cebhesi*" olarak görev yapmış, bu süre içinde iki büyük muharebe yaşamıştır. 2. Ordu bu iki muharebede başarılı olmuş, İngilizlerin hücumlarını püskürtmeyi başarmıştır. Ağustos ayında Anafartalar'da yaşanan muharebelerde de Kuzey Grubu'na takviye kuvvetler göndererek yardımcı olmaya çalışmıştır. Eylül ayına gelindiğinde 2. Ordu Avrupa cephelerine gönderilmek üzere Çanakkale Cephesi'nden çekilmiş, böylece buradaki görevi de sona ermiştir.

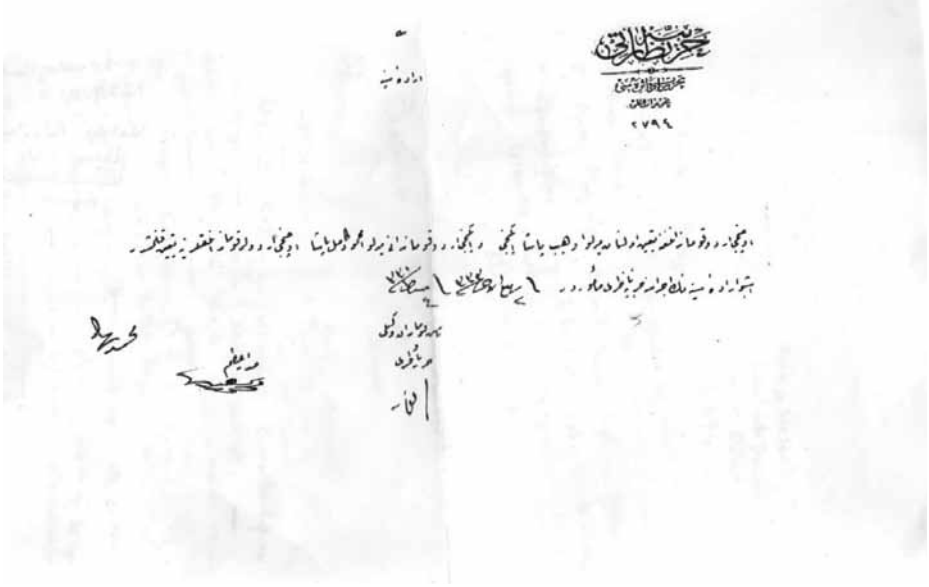
2. Ordu'nun Çanakkale cephesinde önemli bir rolü de Kuzey Grubu ve Anafartalar Grubu'na Ağustos ayında takviye kuvvet göndererek buraya önemli bir katkı yapması olmuştur. Başta Vehip Paşa olmak üzere komuta kademesi de görevleri esnasında uyumlu bir şekilde çalışmış, özellikle Esat Paşa ile Vehip Paşa'nın kardeş olması da cephedeki koordinasyonun verimli olmasını sağlamıştır. 2. Ordu Çanakkale Cephesi'nden sonra A. İzzet Paşa komutasında Kafkas Cephesi'nin güney bölümüne sevk edilmiş ve Ruslara karşı savaşmıştır.

Vehip Paşa ve Mustafa Kemal Bey

Vehip Paşa'nın Karacaahmet Mezarlığı'ndaki Mezarı

Vehip Paşa'nın 2. Ordu Komutanlığı'na tayini, BOA, İ. HB, Dosya No:166, Gömlek No: 1333/R-006, Tarih: 02/R /1333 (Hicri)

Çanakkale Muharebeleri'nde Fevzi Çakmak Paşa

Hakan BACANLI*

Çanakkale Muharebeleri'nin Birinci Dünya Savaşı'nın gidişatı üzerinde oldukça önemli etkileri olmakla birlikte, bu muharebeler Türk Tarihinde de birçok farklı nedenden dolayı kendine özgü ve çok önemli bir yere sahiptir. Muharebelerinin Osmanlı Ordusu tarafından kazanılmasında veya müttefik orduları tarafından kaybedilmesinde etkili olduğu düşünülebilecek birçok farklı etken arasında; savaş stratejileri, coğrafi faktörler, silah araç ve gereçleri, savaş gemileri, hava güçleri, ulaşım kolaylıkları, insan kaynakları, lojistik vb. faktörler bulunabilir. Bu faktörlerin her birinin ayrı ayrı önemleri olmakla birlikte, Çanakkale Muharebeleri özelinde asker psikolojisi ve iradesi ile komutan ve subay meziyetleri ve liderliğin iç içe geçmesi ve bu faktörlerin birçok yerde birbirlerini tamamlamasının muharebelerin gidişatı üzerinde etki edebilecek önemde örnekler doğurması dikkate değerdir. Ayrıca bu muharebelerin kazanılmasında etkili olan komutan ve subay kademesinin genç sayılabilecek ve birbirlerine yakın yaşlarda olmaları, bu subay kadrosunun büyük kısmının daha sonra aldıkları farklı görevlerde de başarılar göstermeleri ve nihayetinde de Mondros Ateşkesi sonrasında işgallere uğrayan ülkenin küllerinden yeni bir devlet çıkarabilme dinamizmine sahip olmaları da diğer dikkat çeken hususlardandır. İşte bu çalışma kapsamında da benzer özelliklere sahip ve Çanakkale Muharebeleri'nde Kolordu Komutanı olarak görev yapmış olan Fevzi

* Dr. Öğ. Bnb. GATF Dek. ve Eğt. Hst. Dek. Eğt. Yrd. Zorunlu Drs. Gr. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Okutmanı.

(Çakmak) Paşa'nın bu muharebelerdeki faaliyetleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Ailesi, Çocukluğu ve Öğrencilik Yılları

Mustafa Fevzi (Çakmak), 12 Ocak 1876 tarihinde İstanbul'un Cihangir semtinde dünyaya gelmiştir. Babası Ali Sırrı Efendi, annesi Hasna Hanım'dır. Kendisi de asker olan Ali Sırrı Efendi, Mustafa Fevzi dâhil dört erkek evlâdını da asker yapmış ancak, Mustafa Fevzi'nin haricindeki diğer üç erkek evlâdını erken yaşta kaybetmiştir. Teğmen Muhtar Bey, 1912 yılında Balkan Savaşı'nda, Üsteğmen Mehmed Nazif Bey 1915 yılında Çanakkale Cephesi'nde, ailenin en küçüğü Sami ise Baytar ve Eczacı Askerî Rüşdiyesi'nde öğrenci iken hayata veda etmişler, sadece Mustafa Fevzi ve Nebahat Hanım hayatta kalmıştır.[1]

1887 tarihinde kaydolduğu Soğukçeşme Askerî Rüşdiye'sinden Şubat 1890'da sekizinci olarak mezun olmuştur. Mart 1890'da başladığı Kuleli Askerî İdadisi eğitimini ikincilikle tamamlamıştır. 1893 yılında Mekteb-i Fünûn-u Harbiye-i Şahane'ye[2] başlayan Mustafa Fevzi, okuldan piyade sınıfının yedincisi olarak mezun olmuştur. Okulu ilk on derece içinde bitirdiğinden Mart 1896 tarihinde 'Erkân-ı Harp'[3] sınıfına ayrılmıştır. Aralık 1898 tarihinde de Erkân-ı Harbiye sınıfından beşinci sırada mezun olup, bir "Erkân-ı Harp Yüzbaşısı" olarak ordudaki görevine başlamıştır.[4]

Göreve Başlaması ve Rumeli'deki Faaliyetleri (1898-1914)

Mustafa Fevzi Bey, 25 Aralık 1898 tarihinde Erkân-ı Harbiye'yi Umumiye Riyaseti[5] 4'üncü Şube'de görevlendirilmiş, burada 3 ay kadar görev yaptıktan sonra 11 Nisan 1899 tarihinde Kosova'ya bağlı Metroviçe kasabasında bulunan 18'inci Nizamiye Fırkası Kurmaylığı'na atanmıştır. Bu görevindeyken Sırpça'yı, Bulgarca'yı ve Arnavutça'yı öğrenmeye çalışmış, görevinde gösterdiği başarılardan dolayı 23 Aralık 1899 tarihinde Gümüş İmtiyaz Madalyası ile 23 Ağustos 1900 tarihinde de 5'inci Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmiştir.[6]

20 Nisan 1902'de tarihinde Binbaşı olan[7] Fevzi Bey, 21 Ekim 1902'de Makedonya'da ihtilâl girişiminin başlaması sonrasında, Makedonya olaylarının Arnavutluğa yayıl-

1 Hayrullah Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950),* Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1997, s. 2.

2 Kara Harp Okulu

3 Kurmay.

4 Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak,* s. 3-4.

5 Genelkurmay Başkanlığı.

6 Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak*, s.5-6.

7 *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, c. II, (haz. Dr. Tar. Uz. Hülya Toker, Tar. Uz. Nurcan Aslan), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2009, s.129-130.

mamasında, Karadağ bölgesindeki karışıklıkların bastırılmasında ve sınır tecavüzlerinin önlenmesinde etkili olmuştur.[8] Fevzi Bey, 19 Temmuz 1906'da Yarbay ve 17 Aralık 1907'de de Albay olmuştur.[9]

17 Temmuz 1908 tarihinde 4'üncü Osmanî Nişanı ile ödüllendirilmiş, 29 Aralık 1908 tarihinde Taşlıca Mutasarrıf ve Komutanlığı görevlerinin de eklenmesiyle 35'inci Liva (Tugay) Komutanlığına atanmıştır. 7 Ağustos 1909 tarihinde çıkarılan Tasfiyei-i Rütbe-i Askeriye Kanunu sonrası 19 Ağustos 1909 tarihinde, rütbesi 'Albay'lıktan 'Binbaşı'lığa indirilmiştir. 27 Temmuz 1910 tarihinde Kosova Ordusu karargâhına tayin edilmiş, Mürettep Kosova Kolordusu Kurmay Başkanı olarak görevlendirilmiştir. Dönemin Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Kosova'ya gelerek olumlu faaliyetlerinden dolayı Binbaşı Fevzi Bey'i takdir etmiş ve rütbesi 29 Eylül 1910 tarihinde Yarbaylığa yükseltilmiştir.[10]

Fevzi Bey, 15 Ocak 1911'de Genelkurmay 5'inci Şube Müdürlüğü'ne, 18 Nisan 1911'de Mürettep İşkodra Kolordusu Kurmay Başkanlığı'na, 2 Ekim 1911'de ise Batı Rumeli'yi İtalya'ya karşı savunmak üzere teşkil edilmiş olan Garp Ordusu Komutanlığı Kurmay Başkanlığına atanmıştır. 6 Ekim 1911 tarihinde Kosova Vilâyeti'ne bağlı bir sancak merkezi olan İpek Sancağı Mutasarrıflığına atanmıştır. 14 Ekim 1911 tarihinde İstanbul'a dönüp Genelkurmaydaki görevine tekrar başlamışsa da hükümet tarafından Arnavutluk ve Üç Rumeli Vilâyeti (Selanik, Manastır, Kosova) hakkında alınmış olan ıslahat kararlarını uygulamak üzere 11 Şubat 1912 tarihinde oluşturulan kurulda görevlendirilerek Arnavutluk'a gönderilmiştir. 3 Temmuz 1912 tarihinde de 21'inci Yakova Nizamiye Fırkası Komutan Vekilliği'ne atanmıştır.[11]

6 Ağustos 1912 tarihinde Kosova Kuvay-ı Umumiyesi Komutanlığı Kurmay Başkanlığı'na atanmıştır. Kısa bir süre sonra, 29 Eylül 1912 tarihinde Vardar Ordusu 1'inci Şube Müdürlüğü'ne getirilmiştir. Balkan Savaşının başlamasıyla Vardar Ordusunda Harekât Şube Müdürlüğüne atanmıştır. 10 Mayıs 1913'den itibaren Ordu Kurmay Başkanlığı'na da vekâlet etmiştir.[12]

Balkan Harbi'nin bitmesi üzerine 2 Ağustos 1913 tarihinde Ankara Redif Fırkası Komutanlığı'na, 15 Kasım 1913 tarihinde de İstanbul Hadımköy'deki İkinci Nizamiye Fırkası Komutanlığına tayin edilmiştir. 24 Kasım 1913'te Albaylığa terfi etmiştir.[13]

8 Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak*, s. 7.

9 *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...,* s.130.

10 Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak,* s. 9-11; *Komutanların Biyografileri,* s. 130.

11 Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak,* s. 12.

12 Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak,* s. 13-14.

13 Nilüfer Hatemi, Mareşal *Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, c. 1, 1. Baskı, İstanbul 2002, s. 241, 255-256; *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan ...,* s. 130; Mareşal Fevzi Çakmak, 1925 yılında Harp Akademisinde Balkan Harbi konulu konferans vermiş ve bu konferans daha sonra 'Garbî Rumeli'nin Suret-i Ziyaı ve Balkan Harbi'nde Garp Cephesi' adıyla 1927 yılında kitap halinde yayınlanmıştır. [Fevzi (Çakmak), Garbi Rumeli'nin Suret-i Ziyaı ve Balkan Harbinde Garp Cephesi, (Erkan-ı Harbiye-i Umumiyye Re-

Dünya Savaşı'nın Başlaması, Çanakkale Cephesinde Görevlendirilmesi ve Faaliyetleri (1914-1915)

28 Haziran 1914 tarihinde Saraybosna'da Avusturya-Macaristan veliahdı bir Sırp fedaisi tarafına katledilmiş, ülkeler arasında yaşanan gerginliğin ardından Avusturya 28 Temmuz 1914 tarihinde Sırbistan'a savaş ilan etmiştir. 2 Ağustos 1914 tarihinde de tüm Osmanlı Ordusu ve Donanmasının seferberliğine başlaması kararı alınmıştır.[14]

22 Aralık 1914 tarihinde 5'inci Kolordu Komutanlığına atanmış olan Albay Fevzi Bey 26 Aralık 1914 tarihinde Göztepe'deki 5'inci Kolordu Karargâhı'na katılmıştır. 5'inci Kolordu, 10 Ocak 1915 tarihinde hazırlık emri almış, düşman donanmasının 19 Şubat 1915'te Kumkale ve Seddülbahir'i bombardıman etmesi üzerine de Kolordu, mevzilerini işgal emrini almıştır. Albay Fevzi bu süre zarfında Kolordu karargâhının bulunduğu Göztepe'den Fırkaların düzen ve nakilleriyle ilgilenmiştir. 2 Mart 1915 tarihinde generalliğe terfi etmiştir.[15]

18 Mart Deniz Muharebesi'nin ardından Nisan ayı başlarında 5'inci Kolorduya bağlı 13'üncü Fırka Riva-Anadolu Feneri arasını işgal etmek için, 14'üncü Fırka da Karadeniz sahilini muhafaza etmek üzere Ömerli mıntıkasına intikal etmek için harekete geçmiştir. 25 Nisan 1915 tarihinde Gelibolu yarımadası batısında Kayatepe, Teke, Arıburnu, Çiftdere'ye ve Kumkale'ye düşmanın asker çıkarması üzerine 27 Nisan 1915'te 16'ncı Fırka Maydos'a sevk olunmuş, 15'inci Fırka'nın hareketi için de hazırlık emri verilmiştir.[16]

Fransız birliklerinin Kumkale çıkarmasında başarısızlığa uğrayarak çekilmesi üzerine İstanbul'daki Genel Karargâh kısa süreli bir ferahlama yaşamışsa da Seddülbahir ve Arıburnu bölgelerindeki düşman faaliyetleri rahatsızlık yaratmıştır. Saros ve Anadolu kesimlerinde kalan birliklerini daha fazla zayıflatmak istemeyen 5'inci Ordu Komutanı, çıkarma bölgelerindeki düşmanı denize dökebilmek amacıyla İstanbul'dan takviye kuvvet isteğinde bulunmuştur. Başkomutanlık 5'inci Orduya ilk kademe olarak Fevzi Paşa'nın komutanı olduğu 5'inci Kolordunun 15'inci Fırkasının gönderilmesini kararlaştırmıştır. 15'inci Fırka, 29 Nisan günü yola çıkarılmıştır.[17]

5'inci Ordu Komutanlığı, emre verilen bu yeni Fırkayı topluca Seddülbahir kesiminde kullanmak ve bu kesimde girişilecek genel bir karşı taarruzla düşmanı denize

isi Müşir Fevzi Paşa Hazretlerinin Erkan-ı Harbiye Mektebindeki Konferansları), Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1927, 480 s.] Günümüz Türkçesiyle metni için bkz. Fevzi Çakmak, Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik? *Garbi Rumeli'nin Suret-i Ziyaı ve Balkan Harbi'nde Garp Cephesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 728.

14 Hatemi, *Fevzi Çakmak*, s. 278-281.

15 Hatemi, *Fevzi Çakmak*, s. 299, 301, 305, 307; *Komutanların Biyografileri*, s. 130-131.

16 Hatemi, *Fevzi Çakmak*, s. 311, 316-317.

17 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Amfibi Harekât)*, c. V, II. Kitap, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2012, s. 206-207.

dökmek düşüncesindedir. 3'üncü Kolordu Komutanlığı uyarılarak, 9'uncu Fırkanın bulunduğu mevzileri kesinlikle elinde tutması, gelmekte olan 15'inci Fırkayla genel bir taarruza girileceği ve bölgedeki mevzi kuvvetlerinin buna göre hazırlıklarını tamamlaması emrolunmuştur.[18]

4 Mayıs 1915 tarihinde 8'inci Fırka, 5'inci Kolordu kumandasına verilmiştir. 11 Mayıs 1915'te 5'inci Kolordunun 2'nci Fırkasının Çanakkale'ye sevki emri gelmiştir. Ayrıca 5'inci Kolordunun 8'inci Fırkası da 1'inci Kolordu emrine verilmiştir.[19]

Seddülbahir'de 5'inci Kolordunun 15'inci Fırkası düşman taarruzlarına karşı başarılı muharebeler vermiştir. Düşmanın Mayıs ayının ikinci haftası içinde yaptığı Seddülbahir taarruzları başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

16 Haziran 1915'te 6'ncı Fırkanın Güney Grubuna verilmesi ve 15'nci Fırkayla 6'ncı Fırkanın değiştirilmesi bildirilmiştir.[20]

22 Haziran 1915'te 6'ncı Fırka bütün kuvveti ile Güney Grubu ihtiyatını teşkil etmiştir. 12'nci Fırkanın sol kanattaki mevzilerinin Güney Grubu emri ile 6'ncı Fırka tarafından işgal edilmesi ve 12'nci Fırka'nın de ihtiyata alınması emredilmiştir. Güney Grubu; 'sağ', 'merkez', 'sol' kanat adı ile üç bölgeye ayrılmıştır. Sağ kanatta 17'nci, merkezde 7'nci, sol kanatta 12'nci Fırkalar bulunmaktadır. Sol kanat bölgesi 6'ncı Fırka tarafından işgalden sonra 12'nci Fırka ihtiyata alınmıştır.[21]

Başkomutanlık Vekâletinin 4 Temmuz 1915 tarihli telgraf emrine ek olarak gönderilen bir diğer telgraf emrinde özetle;

"Enver Paşa orada iken, Liman Paşa'ya 5'inci Kolordu ile yorgun bir kolordunun değiştirilmesi konusunda söz vermişti. Daha sonraki tasarıya göre tüm 2'nci Ordu, Saros dolayında yığınak yaparak 5'inci Ordunun gerisini koruma görevi aldığından böyle bir değiştirme şimdilik düşünülmemektedir. Bu yığınağıyla 2'nci Ordu, 5'inci Orduyu Saros yönünden gelebilecek bir tehlike kuşkusundan kurtarabileceğinden 5'inci Ordunun tüm kuvvet ve dikkatini karşısındaki düşmana vermesi amacı güdülmüştür." denilmektedir.[22]

4 Temmuz 1915 tarihinde Fevzi Paşa'nın 5'inci Kolordusu 1'inci Ordu'dan 2'nci Ordu'ya verilmiş ve hareket emri almıştır. Kolorduya Seddülbahir mıntıkasını işgal

18 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Amfibi Harekât),* s. 207.

19 Hatemi, *Fevzi Çakmak,* s. 318-319.

20 Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Hatıralar Altıncı Fırka Çanakkale Harbi'nde*, (haz. Servet Avşar, Hasan Babacan), Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 30.

21 Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Hatıralar,* s. 31-32.

22 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915 -09 Ocak 1916),* c. V, III. Kitap, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2012, s. 213.

etmek vazifesi verilmiştir.[23] Aynı tarihte 6'ncı Fırkanın da kâmilen Gelibolu'ya hareketi emredilmiştir. Saroz Grubu emrine verilmiş olan 6'ncı Fırka 14'üncü Fırkayı değiştirmiştir.[24]

5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders, 6 Temmuz 1915 tarihinde Başkomutanlık Vekâletine gönderdiği raporunda; Güney Grubu cephesinde, yapılan taarruzlara rağmen düşmanın yerinden atılamadığı ve bu suretle 5'inci Ordu'nun, Güney Grubundaki iyi olmayan durumun düzeltilmesi için bütün imkânını kullanmış olduğu, Kuzey Grubunun da elinde ihtiyat kalmamış olduğunu belirtmiş ve bütün fırkaların zayıflamış olması dolayısıyla, 5'inci Kolordu fırkalarının aylardan beri cephede bulunarak çok zayıf düşmüş olan 11'inci ve 12'nci Fırkalarla değiştirilmelerine izin verilmesini talep etmiştir.[25]

Başkomutanlık Vekâleti, kısa bir süre sonra, Bulgaristan'dan bir tehlike gelmeyeceğine kanaat getirdiğinden; başlangıçta 5'inci Ordunun kuzey yanını korumakla görevlendirdiği Vehip Paşa komutasındaki 2'nci Orduyu Güney Grubu cephesinde görevlendirmeye karar vermiş, 6 Temmuz 1915'te Başkomutanlık Vekâletinden 5'inci Ordu Komutanlığına gönderilen gizli telgrafla, Güney Grubu Komutanlığına, 2'nci Ordu Komutanı Vehip Paşa'nın atandığı bildirilmiştir.[26] Bu kararla 5'inci Ordunun kuvvetlenmesi sağlanmış olacaktır.

Zığındere Muharebelerinden 12 Temmuz 1915 günü başlayan ve iki gün süren Kerevizdere Muharebeleri'ne kadar altı günlük durgunca geçen süre içinde Güney Grubu kuvvetlerine çekidüzen vermeye çalışılmış; yıpranan ve yorulan birliklerin geri alınarak yerlerine taze kuvvetlerin getirilmesine başlanmıştır.

Mirliva Vehip Paşa'nın komutasındaki 2'nci Ordu, 14'üncü Kolordu ile 5'inci Kolordudan kuruludur. 14'üncü Kolordu Komutanı Mirliva Trommer 10 Temmuz 1915'te karargâhı ve kurmaylarıyla Seddülbahir bölgesine gelmiş ve 3 Temmuz 1915'ten beri Güney Grubu Sağ Kanat Komutanlığını yapmakta olan 1'inci Kolordu Komutanı Mirliva Mehmet Ali Paşa'dan emir ve komutayı teslim almıştır.[27]

5'inci Kolordu Komutanı Fevzi Paşa 11 Temmuz 1915 günü Gelibolu'ya ulaşmıştır. 12 Temmuz 1915 günü de kendisine İkinci Mıntıka Komutanlığı görevi verilmiştir.[28]

Fevzi Paşa, 13 Temmuz 1915 günü Kurmay Başkanı Yarbay Albrecht'in durum ve birlikler hakkında hiçbir bilgi edinmeden komutayı almama konusundaki öneri ve

23 Hatemi, *Fevzi Çakmak,* s. 327-328.

24 Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Hatıralar, s.* 38.

25 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (V. Cilt III. Kitap),* s. 204-205.

26 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (V. Cilt III. Kitap*), s. 217, 220.

27 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (V. Cilt III. Kitap),* s. 217, 222.

28 Hatemi, *Fevzi Çakmak,* s. 329, 330, 332.

direnmesine rağmen muharebeye girmiş bulunan üç fırkalık kuvvetin emir ve komutasını eline almıştır.[29]

Kerevizdere Muharebelerinin başladığı tarih olan 12 Temmuz 1915 tarihinde Güney Grubu, Kirte köyünün güneyinden geçen dere ile iki bölgeye ayrılmıştır. Derenin batısındaki mıntıkaya 1'inci ve doğusundaki bölgeye de 2'nci bölge adı verilmiştir. 5'nci Kolordu 2'nci bölgeden sorumlu olacaktır. 5'inci Kolordunun Fırkaları gelinceye kadar, 7'nci, 4'üncü ve 6'ncı Fırkalar 5'inci Kolordu emrine verilmiştir.[30]

Güney Grubu cephesindeki yeni komuta ve savunma düzeninin aldığı son şekil şöyledir[31]:

Sağ kanatta komutayı henüz eline almış bulunan Mirliva Trommer Paşa komutasındaki 1'inci ve 11'inci Fırkalar mevzide;

Cephenin orta ve sol kesiminde, 7'nci ve 4'üncü Fırkalar mevzide,

6'ncı Fırka Soğanlıdere bölgesinde ihtiyatta.

Kerevizdere Muharebelerine katılan kuvvetlerle komutanların adları da şöyledir[32]:

Güney Grubu Komutanı: Mirliva Vehip Paşa (2'nci Ordu Komutanlığı yetkisi üzerinde kalmak üzere),

Sağ Kanat Bölge Komutanı: 14'üncü Kolordu Komutanı Mirliva Trommer Paşa,

Kurmay Başkanı: Kurmay Yarbay Şefik.

Sol Kanat Bölge Komutanı: 5'inci Kolordu Komutanı Mirliva Fevzi Paşa (Çakmak),

Kurmay Başkanı: Kurmay Yarbay Albrecht.

2'nci Ordu Komutanı Vehip Paşa'nın Güney Grubu Komutanlığına gelmesi ve beraberinde iki değerli kolordu komutanını (5'inci Kolordu Komutanı Mirliva Fevzi ve 14'üncü Kolordu Komutanı Mirliva Trommer) getirmesi ve bu kolorduların taze ve dinlenmiş fırkaların Yarımada'ya gelmek üzere bulunmaları, Çanakkale'deki genel Türk savaş gücünü ve güvenini iyice pekiştirmiştir.

İkinci Mıntıka ve 5'inci Kolordu Komutanı Fevzi Paşa tarafından 13 Temmuz 1915'te 6'ncı Fırkadan düşmanın ne suretle olursa olsun Kereviz Deresinin doğu sırtlarına geçirilmemesi ve Yassı Tepedeki mevzilerin de elde tutulması emredilmiş; düşman eline geçen siperleri geri almak için yapılan taarruzlar sonuç vermemişse

29 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (V. Cilt III. Kitap),* s. 224.

30 Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Hatıralar,* s. 82-83.

31 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (V. Cilt III. Kitap),* s. 224.

32 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (V. Cilt III. Kitap),* s. 224-225.

de düşman tarafından işgal olunan siperlerin pek yakınına kadar ilerlenerek orada tutunabilmek mümkün olmuş, ancak bu muharebelerde önemli miktarda zayiat verilmiştir.[33]

Fevzi Paşa tarafından 13 Temmuz 1915 tarihinde 6'ncı Fırka Komutanlığına gönderilen emrin son paragrafında,

> *"Bugün kıtaatın gördüğüm cesaret ve hamasetleri elimizde bulunan topraktan bir karışının dahi zayi olamayacağına bana ümit ve emniyet-i tâmme bahşetmiştir. Kumandalarını henüz deruhte ettiğim cesur ve kıymetli fırkalarla memleketin en mühim olan bir yerinde muharebe edebilmek şerefini ihraz ettiğimden dolayı iftihar ederim. Dün ve bugünkü muharebelerde cesaret ve liyakat gösteren efrad ve zabitanın esamisinin derhal taltif edilmek üzere bildirilmesini rica ederim"*[34] denilmektedir.

17 Temmuz 1915'te 5'inci Kolordu Komutanı Fevzi Paşa, 6'ncı Fırka'nın 5'inci Kolordu'ya mensup 14'üncü Fırka ile değiştirilmesinin kararlaştırıldığını bildirmiştir. 18 Temmuz 1915'te Fevzi Paşa tarafından yazılan emirde de 7'nci Fırka bölgesindeki emir ve komutayı Miralay Cavit Bey ve 6'ncı Fırka bölgesindeki emir ve komutayı da Kaymakam Kazım Bey'in alacağı belirtilmiştir. Bu iki fırka komutanının emirlerine bu bölgelerde bulunan 6'ncı ve 7'nci Fırka kıtaları da gireceklerdir. Muharebe tecrübelerine sahip bu birliklerden, yeni gelecek 13'üncü ve 14'üncü Fırka birlikleri mevzilerin ne suretle müdafaa edileceğini öğreneceklerdir. Emirde, "Bütün harekât ve mülahazat toprağımızda bir adımın bile zayi edilmemesi ve vatanını menafi nokta-i nazarından olmalıdır." denilmektedir.[35]

2'nci Ordu kıtaları, Temmuz 1915 ayı ikinci yarısı ortalarından başlayarak Yarımada'ya girmeye başlayacak; Güney Grubunun yorgun fırkalarından görevleri teslim alacaklardır.[36] 18 Temmuz 1915 günü akşamı itibariyle 7'nci Fırka bölgesindeki emir ve komutayı Albay Hovik, 6'ncı Fırka bölgesindeki emir ve komutayı Yarbay Kazım (Karabekir)[37] üzerlerine alacaklardır. 27 Temmuz 1915'te 6'ncı Fırka Kumandanı Süleyman Şakir'in yerine Albay Nazif atanmıştır.[38]

33 Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Hatıralar,* s. 98, 121.

34 Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Hatıralar,* s. 122-123.

35 Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Hatıralar,* s. 221, 228.

36 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (V. Cilt III. Kitap),* s. 243.

37 Yarbay Kazım (Karabekir)'ın Çanakkale Muharebeleri'ndeki faaliyetleri için bkz. Dr. Hakan Bacanlı, "Çanakkale Muharebeleri'nde Yarbay Kazım Karabekir", (3. Uluslararası Gelibolu Sempozyumu; Gelibolu: Tarih, Efsane ve Anı, 20-21 Nisan 2012 İstanbul) Gelibolu (Tarih, Efsane ve Anı), Editörler: İbrahim Güran Yumuşak, M. Mehdi İlhan, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Nisan 2013, s.285-293.

38 Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Hatıralar,* s. 37-38.

1 Ağustos 1915'te 4'üncü Fırka'nın 5'inci Kolordu kumandasından çıkmasıyla 5'inci Kolordu idaresinde ve İkinci Mıntıkada iki fırka kalmıştır. Bu fırkalardan birisi Hovik Bey kumandasındaki 13'üncü Fırka ve Kâzım Bey (Karabekir) kumandasındaki 14'üncü Fırka'dır.[39]

13'üncü Fırka, dörder taburlu, 4'üncü, 46'ncı, 60'ıncı piyade alaylarıyla ikişer bataryalı üç taburdan oluşan 13'üncü Topçu Alayından ve bir istihkâm bölüğüyle 13'üncü Fırka Sıhhiye Bölüğünden kurulu Fırka bağlı birliklerinden oluşmuştu. 14'üncü Fırka, dörder taburlu 41'inci, 42'nci, 55'inci Piyade Alaylarıyla ikişer bataryalı iki taburdan ve bağımsız bir bataryadan oluşan 14'üncü Topçu Alayından ve bir istihkâm bölüğüyle 14'üncü Fırka Sıhhiye Bölüğünden kurulu Fırka bağlı birliklerinden oluşmaktaydı.[40]

Güney Grubu karargâhı, Salim Bey Çiftliği'ndedir. Cephesini, 14'üncü Kolordu sağda, 5'inci Kolordu solda olmak üzere iki kolorduyla tutmuştur. Kolordular arasındaki ara hattı, Kirte yolu, 5'inci Kolorduya dâhildir. Cephenin sol kesimde bulunan 5'inci Kolorduda, 13'üncü Fırka'nın karargâhı Alçıtepe kuzeyinde Soğanlıdere başlangıcında, 14'üncü Fırka'nın karargâhı ise Hilal Sırtı doğusunda bulunmaktadır. 13'üncü ve 14'üncü Fırkalar arasındaki ara hattı, Asım Efendi Sırtı (13'üncü Fırka'ya dâhil)-Hilal Sırtı (14'üncü Fırka'ya dâhil) hattıdır.[41]

6-13 Ağustos 1915 tarihlerinde Seddülbahir bölgesinde gerçekleşen muharebelerde Güney Grubu birliklerinin savunma tertibi ise şöyledir[42]:

14'üncü Kolordu, 1'inci Fırkası sağda, 10'uncu Fırkası solda olmak üzere Ege Denizi'yle Kirte Deresi doğu kolu arasında; 5'inci Kolordu, 13'üncü Fırka sağda, 14'üncü Fırka solda Kirte Deresi doğu koluyla Çanakkale Boğazı arasındaki kesimde savunma görevinde.

Bu teşkilatlanma ve mevzilenme dâhilinde Güney Grubu Komutanlığı, 6-13 Ağustos 1915 günleri arasında yapılan muharebelerde, verdiği 7510 kişilik zayiata karşılık, İngiliz ve Fransız birliklerine de aynı miktarda zayiat verdirmiş ve taarruzları durdurmada başarılı olmuştur. Ayrıca artırabildiği kuvvetlerle, Çanakkale muharebe alanının en hayati önemdeki yeri olan Kuzey Grubuna kuvvet yardımı sağlama olanağını da bulmuştur. Ayrıca Conkbayırı Muharebeleri'nin en kritik döneminde 5'inci ve 14'üncü Kolorduların son ihtiyatları olan 5'inci Kolordunun 41'inci Alayıy-

39 Hatemi, *Fevzi Çakmak*, s. 329, 330, 332. Fevzi Çakmak Paşa'nın Günlüklerinde 4'üncü Fırka'nın 1 Ağustos'ta 5'inci Kolordunun emrinden çıktığı yazılıdır. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915 -09 Ocak 1916) (V. Cilt III. Kitap) adlı eserde ise 4'üncü Fırka'nın 7 Ağustosa 1915 tarihli emirle Anafartalar Grubu emrine verilmiş olduğu yazılıdır. (Bkz. *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (V. Cilt III. Kitap),* Ek.15.)

40 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (V. Cilt III. Kitap),* s. 250.

41 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (V. Cilt III. Kitap),* s. 265.

42 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (V. Cilt III. Kitap),* s. 286.

la 14'üncü Kolordunun 28'inci Alayının 9 Ağustos 1815 günü Vehip Paşa'nın kendi insiyatifiyle Kuzey Grubu emrine gönderilmesi, 10 Ağustos 1915'te Çonkbayırı'nı ele geçirmek üzere olan İngilizlerin ciddi taarruzunun püskürtülmesinde en önemli rolü oynamıştır.[43]

17 Ağustos 1915, 6'ncı Fırka emrindeki birliklerle Anafartalar'a hareket etmiş, 19 Ağustos 1915 tarihinde Anafartalar Grubunun genel ihtiyatı olmuştur.[44]

Eylül ayı içerisinde Güney bölgesindeki 14'üncü Kolordu (1'inci ve 10'uncu Fırkalar) ile 5'inci Kolordu (13'üncü, 14'üncü Fırkalar) cephesinde bir değişiklik yapılmamıştır. Eylül ayı boyunca Fevzi Paşa düşman taarruzları ve topçu ateşleriyle mücadele eden 13'üncü ve 14'üncü Fırka bölgelerini ve karargâhlarını ziyaretlerde bulunmuş, mıntıka komutanlığı bölgesindeki muharebeleri yönetmiştir.

Yine Eylül ayı içerisinde, 8 Eylül 1915 tarihinde 13'üncü Fırka'da komutan değişikliği olmuş, Fırka Komutanı Hovik Bey 12'nci Fırka Komutanlığına tayinen ayrılmış yerine de 12'nci Fırka Komutanı Selahattin Bey 13'üncü Fırka Komutanı olmuştur.[45]

Ekim ayı başından itibaren birlik değişimleri kapsamında 7 Ekim 1915 tarihinde 13'üncü Fırka'nın geri çekilmesi kararlaştırılmıştır. 8 Ekim 1915'te 13'üncü Fırka'nın Kirte, Kanlıdere arasını 10'uncu Fırka'nın 28'inci Alayı teslim almıştır. 17 Ekim 1915 tarihinde Vehip Paşa'dan ve Beşinci Ordu'dan gelen emirde 5'inci Kolordu Karargâhı'nın Kadıköy'e hareketi emrolunmuş, bu suretle Mıntıka Komutanlığına 17 Ekim gecesi itibariyle nihayet verilmiştir. Fevzi Paşa 19 Ekim 1915'te bölgeye gelişinin yüzüncü gününde Mıntıka Karargâhından hareketle Yalova'da Beşinci Ordu Karargâhı'na giderek, burada Liman Paşa ile vedalaşmıştır.[46]

22 Ekim 1915 tarihinde Kadıköyü'ne gelen Fevzi Paşa karargâhı Müstecab Çiftliği ile Şarköy arasında toplamıştır.[47] Bu dönemde Vehip Paşa'nın Çanakkale'ye veya başkente gittiği zamanlarda 2'nci Ordu'ya vekâleten kumanda ettiği de olmuştur.

7 Aralık 1915 tarihinde Anafartalar Grubu Komutanlığına tayin olduğuna dair emir almış, ertesi gün Anafartalar Grubu Karargâhı olan (Çamteke)'ye giderek görevine başlamıştır.[48] Görevi devraldığı komutan ise Mustafa Kemal Paşa'dır. Mustafa Kemal Paşa, "Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe" adlı eserinde, "10 Aralıkta sağlık durumum nedeniyle grubun emir ve komutasını 5'inci Kolordu Komutanı Mirliva Fevzi Paşa'ya bırakarak ayrıldım." demektedir.[49]

43 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (V. Cilt III. Kitap),* s. 306.

44 Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Hatıralar,* s. 41.

45 Hatemi, *Fevzi Çakmak*, s. 343.

46 Hatemi, *Fevzi Çakmak*, s. 349, 351.

47 Hatemi, *Fevzi Çakmak*, s. 352; 24 Ekim 1915'te 5'inci Kolordu Komutanlığına Miralay Şevki atanmıştır. *Cepheden Hatıralar*, s. 45.

48 Hatemi, *Fevzi Çakmak*, s. 359.

49 Mustafa Kemal, Anafartalar *Muharebeleri'ne Ait Tarihçe*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2011, s. 52.

Fevzi Paşa'nın Çanakkale Cephesinden Ayrılması

26 Aralık 1915 tarihinde Fevzi Paşa'nın Kolordusuyla 2'nci Ordu'ya katılması emri verilmiştir. 28 Aralık 1915 tarihinde de 5'inci Kolordunun 2'nci Ordu ile beraber Halep'e gitmesi kararı verilmiştir. Ertesi gün 5'inci Kolorduya 10'uncu Fırka da dâhil edilerek 13'üncü ve 14'üncü Fırkalarla birlikte üç fırkalı hale getirilmiştir.[50]

9 Ocak 1916 tarihinde düşmanın Seddülbahir'i terk ile tamamen tahliye etmesinin ardından Fevzi Paşa Halep'e nakledilecek Kolordu birliklerinin toplanması ve düzeniyle meşgul olmuştur. 10'uncu Fırka Çatalca, 13'üncü Fırka Silivri ve 14'üncü Fırka (Yeniköy-Kadıköy) havalisine gelmiştir. 25 Ocak 1916 tarihinde 10'uncu Fırka'nın 3'üncü Ordu'ya katılması emri gelmiştir. 4 Şubat 1916'da 5'inci Kolordu'nun Halep civarına nakledilmesi emri alınmıştır. 16 Şubat 1916 tarihinde Erzurum'un düşmesi üzerine 10'uncu ve 13'üncü Fırkaların 5'nci Kolordu'yu teşkil edeceği ve 3'üncü Ordu'ya gideceklerine dair Başkumandan Vekâleti'nden emir alınmıştır. 20 Mart 1916 tarihinde Bayburt'a ulaşan Fevzi Paşa, 22 Mart 1916 günü de 5'inci Kolordu Karargâhı'nın Bayburt'ta bulunması emrini almıştır.[51]

Fevzi Paşa'nın Çanakkale Muharebeleri Nedeniyle Aldığı Taltifler

Çanakkale Muharebeleri süresince Fevzi Paşa'nın aldığı kıdem zammı, ödül ve madalyalar şöyledir:[52]

20 Temmuz 1915 tarihinde Veliaht Yusuf İzzettin Efendi Fevzi Paşa'nın komutanı olduğu 5'inci Kolordu karargâhını ziyaret etmiş ve kendisine bir altın saat hediye etmiştir. 30 Temmuz 1915 tarihinde Harp Madalyası, 26 Eylül 1915 tarihinde Gümüş İmtiyaz Madalyası ile ödüllendirilmiştir. 22 Ekim 1915 tarihinde İkinci Rütbeden Demir Salip Nişanı'yla ödüllendirildiği Liman Paşa tarafından bildirilmiştir.

Bu görev değişimi Mustafa Kemal Paşa ile Fevzi Paşa'nın ilk ve son görev değişimleri olmayacaktır. Bu iki komutan arasında bu görev değişiminden sonra da Mustafa Kemal Paşa ile Fevzi Paşa ya aynı cephelerde birlikte görev almışlar ya da yaptıkları görevleri zaman zaman birbirlerine devretmişlerdir:
Rus taarruzlarının yoğunlaştığı bir dönemde Fevzi Paşa Doğu Cephesi 3'üncü Mıntıka Komutanlığı'na atanmış ve Çoruh - Kaledere - Kopmama Hatun (Tercan) muharebelerinde Ruslara karşı çarpışmıştır. Bu çarpışmalarda 1'inci Mıntıka Komutanı da Mustafa Kemal Paşa'dır. (Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak*, s. 18.)
Diyarbakır'da bulunan 2'nci Ordu Komutanı Vekili Mustafa Kemal Paşa, Irak'ta yeni kurulacak olan 7'nci Ordu Komutanlığına atanma teklifini kabul edince 2'nci Kafkas Kolordusu Komutanı Fevzi Paşa da 5 Temmuz 1917 tarihinde 2'nci Ordu Komutanlığına atanmıştır. (Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak*, s. 19.)
Mustafa Kemal Paşa'nın 7'nci Ordu'daki görevinden ayrılmasının ardından yerine 2'nci Ordu Komutanı Mirliva Fevzi Paşa getirilmiştir. (9 Ekim 1917) (Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak*, s. 21.)
7'nci Ordu Komutanlığı görevinde bulunan Fevzi Paşa'nın Ağustos 1918'de rahatsızlanması ve istirahatle ayrılması üzerine yerine tekrar Mustafa Kemal Paşa atanmıştır. (Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak* s. 23.)

50 Hatemi, *Fevzi Çakmak*, s. 363.

51 Hatemi, *Fevzi Çakmak*, s. 364-366, 368, 369, 371, 372, 376.

52 Hatemi, *Fevzi Çakmak*, s. 330, 332, 347, 352.

Fevzi Paşa'nın Çanakkale Muharebeleri Sürecinde Yaşadığı Olumsuzluklar

Fevzi Paşa, Avrupa'daki karışıklıklar ve yaklaşan savaş tehlikesi üzerine Osmanlı Ordusunda seferberlik hazırlıkları yapılırken, 25 Ağustos 1914 tarihinde Hac ibadetini yerine getirmekte olan babasının vefat haberini almıştır. Günlüğüne yazdığı 4 Eylül 1914 tarihli notunda "*Pederin vefatını araştıramadık edemedik, mektup bekliyoruz.*" demektedir. 10 Eylül 1914 tarihinde babasının vefat ettiğine dair mektubu almıştır. 24 Ekim 1914'te Medine'de bulunan Ömer Lütfü Efendi'yi cenazeyi alıp göndermek üzere vekil tayin etmiş ve dört gün sonra kendisine veraset ilamını gönderebilmiştir. 4 Şubat 1915 tarihinde merhumun sadakasını dağıtıp, mevlidini okutmuştur.[53]

Komutanı olduğu birliklerin Seddülbahir bölgesinde düşman saldırılarına karşı kahramanca savaştıkları Haziran ayı içerisinde 29 Haziran 1915 tarihinde büyükannesinin vefat haberi gelmiştir. Günlüğündeki 1 Temmuz tarihli notunda "*Büyük validem bir gün evvel Eyüp Sultan'a defnolunduğundan göremedim.*" yazmıştır.

8 Ağustos 1915 tarihinde Conkbayırı bölgesindeki şiddetli çarpışmalarda ise Fevzi Paşa subay olan kardeşini şehit vermiştir. 64'üncü Alay'ın 2'nci Taburu'nda Bölük Komutanı olan Mülazım-ı Evvel Nazif Efendi 8 Ağustos günkü çarpışmalarda birliğine süngü taktırarak hücuma geçtikleri sırada birliğinin başında şehit olmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu olay üzerine 8 Eylül 1915 tarihinde bir mektupla taziyelerini bildirmiştir.[54] O mektup şöyledir:

> "*Anafartalar Grubu*
>
> *26.6.331 (8 Eylül 1915)*
>
> *Yüksek Huzurlarına*
>
> *Muhterem Kardeşim Paşa Hazretleri,*
>
> *23 Temmuz 331 (5 Ağustos 1915) tarihli mektubunuzu dün aldım. Hakkı-ı acizânemize gösterilen iltifat ve teveccühlerinize teşekkür ederim.*
>
> *Mukaddes vatanımızı çiğnemeye çalışan hain düşmana -ancak arkadaşlarımızın yüksek gayreti ve canlarını vermeleri sayesinde- iyi dersler verilmektedir. Vatanı kurtarmak için şerefli kanlarını büyük bir şevkle veren arkadaşlarımın gayretiyle düşmanın gelecekteki her türlü teşebbüsüne mani olunacağına güvenim tamdır.*
>
> *Ancak bu derecedeki fedakârlık abidesinin gerektirdiği bazı acılara tahammülün zaruri olduğu zatıâlilerince de tasdik edilmiştir. Bu zaruretin mecbur etmesiyle sizi acılara düşüreceği tabii olan biraderinizin şehadeti haberi bendenizi cidden üzmüş ve ağlatmıştır.*

53 Hatemi, *Fevzi Çakmak*, s. 284, 286, 292, 304.

54 Dr. Kemal Arı, "Mülazım-ı Evvel Mehmed Nazif Efendi'nin Conkbayırı'nda Şehit Düşüşü ve Buna İlişkin Mustafa Kemal 'in (Atatürk) Bir Mektubu", *Belleten*, c. LVIII, S. 222, Ağustos 1994, s. 457.

Merhum şehit biraderiniz 26.5.331'de (8 Ağustos 1915) millet ve memleketin hayat ve memat noktası olan Conkbayırı'nda düşmana atılan safların önündeydi.

Üzüntünüze bütün saflığım ve kalpten samimiyetimle katılır ve Cenab-ı Hakka zatıâlilerine ve kederli ailenize iyilik ve sabır ihsan buyurması için yalvarır, sevgi ve dostluğumu arz ederim efendim.

Anafartalar Grubu Kumandanı

M. Kemal"[55]

Mehmed Nazif Efendi şehit düştüğünde evlidir ve Müfide ve Adnan isimli iki çocuğu vardır. Adnan babası şehit düştüğünde henüz bir yaşındadır. Nazif Bey'in çocuklarının yetişmesleriyle Mareşal Fevzi Çakmak doğruda ilgilenmişlerdir.[56]

Sonuç

Mareşal Fevzi Çakmak, Birinci Dünya Savaşı öncesi çoğunlukla görev yapmış olduğu Balkan coğrafyasında önemli askerî tecrübe edinmiş, Birinci Dünya Savaşında da birçok cephede görevlerde bulunmuş, başarılar göstererek çeşitli madalya ve taltifler almıştır.

Birinci Dünya Savaşı içinde görev yaptığı cephelerden ilki Çanakkale Cephesi'dir. Bu cephede 5'inci Kolordu Komutanı olarak bulunmuş ve özellikle Seddülbahir bölgesi muharebelerinde önemli yararlılıklar göstermiştir.

Çanakkale Muharebeleri'nde subay olan kardeşini şehit vermiş olan Fevzi Paşa, yaşadığı olumsuzlukları sineye çekmesini bilmiş, Çanakkale Cephesindeki görevini tamamlamasının ardından da Doğu Cephesinde görev almıştır.[57]

55 Mektubun orjinali için bkz. Arı, Mülazım-ı Evvel Mehmed Nazif Efendi'nin Conkbayırı'nda Şehit Düşüşü", s. 459. Mektubun bu surette sadeleştirilmiş hali için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt I, Kaynak Yayınları, İkinci Basım, 1999, s. 268.

56 Arı, "Mülazım-ı Evvel Mehmed Nazif Efendi'nin Conkbayırı'nda Şehit Düşüşü", s. 457.

57 Mareşal Fevzi Çakmak, 1935 yılı Şubat ayından itibaren, Harp Akademisinde Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi Harekâtını konu alan bir dizi konferans vermiştir. Toplam yedi konferansta Doğu Cephesindeki kara, deniz, hava harekâtlarını ve lojistik destek faaliyetlerini, olayların çağ dizini sırasına uygun olarak, haritalar, krokiler ve çizelgelerle ele almış ve anlatmıştır. Fevzi Çakmak'ın 1935 yılında Harp Akademisinde verdiği konferanslar, Genelkurmay Başkanlığınca "Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri – Şark Vilayetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da" adıyla 1936 yılında kitap olarak yayımlanmıştır. (Bkz. *Mareşal Fevzi Çakmak*, Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesi, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 359; Fevzi *Çakmak, Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı - Şark Vilayetlerimizde, Kafkasya'da İran'da*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 686.)

Fevzi Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nın son yılı içerisinde 28 Temmuz 1918 tarihinde 'korgeneral', İstiklal Harbi süresince 3 Nisan 1921'de 'orgeneral' ve 31 Ağustos 1922'de de 'Mareşal' rütbelerini almıştır.[58]

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde en uzun süre Genelkurmay Başkanlığı makamında bulunmuş komutan olan Mareşal Çakmak, 30 Mart 1911'den vefatından bir hafta öncesine, 2 Nisan 1950'ye kadar günlük tutmuştur.[59] Bu günlükler incelendiğinde Fevzi Paşa'nın hayatı hakkında kronolojik bilgi, olaylara bakışı, disiplini ve karakteri vb. hususlar açısından önemli bilgi ve ipuçları öğrenilebilmektedir. Bu çalışmanın temel kaynağını da bu günlükler oluşturmuştur. Her ne kadar bu çalışmayla Fevzi Çakmak Paşa'nın Çanakkale Muharebeleri'ndeki faaliyetleri açıklanmaya çalışılmışsa da, aslında gerek harp tarihi ve gerekse stratejik açıdan biri incelemenin veya tahlilin bu kapsamdan yeterince çıkarılmasının da mümkün olmadığı; ileride tümenlerin, alayların ve diğer birliklerin harp ceridelerinin ve ilgili diğer belge ve anıların yayınlanmasıyla gerek Fevzi Çakmak Paşa'nın ve gerekse Çanakkale Muharebeleri'ne katılmış diğer komutanların bu muharebelerdeki faaliyetleri hakkında daha ayrıntılı bilgilere sahip olunabileceği değerlendirilmektedir.

58 *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan…* s.130.

59 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2.Cilt, 1. Baskı, İstanbul 2002, s.??
Harp tarihimizi güvenilir kaynaklara dayalı olarak yazmak ve harp tarihi kaynaklarının yok olmalarını engellemek amacıyla Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın 11 Nisan 1916 tarihli emriyle kurulmuş olan 'Harp Tarihi Şubesi', Çanakkale Muharebeleri'nin tarihini yazabilmek için muharebelere ait bilgileri toplamaya başlamış, bu kapsamda da muharebelerde komutanlık yapmış, fedakârlık ve kahramanlıklarıyla ön plana çıkmış olan kişilere yazılar göndererek kendilerinden hatıralarını ve varsa ellerinde bulunan vesikaları talep etmiştir. Şube, 30 Ekim 1916 tarihinde Kolordu Komutanları Mehmet Ali Paşa'ya ve Fevzi Paşa'ya bir yazı göndererek kendilerinden de muharebelerle ilgili hatıratlarını talep etmiştir. Mehmet Ali Paşa'ya ve Fevzi Paşa'ya yazılan yazıda, bilhassa Sağ Cenah-Zığındere-Haziran taarruzlarında kumandanlıkları altındaki büyük muvaffakiyetle ilgili hatıralarının çok önemli olduğu belirtilmiştir. Şube'nin yazısına, Mehmet Ali Paşa kendisinin bu konuda tutmuş olduğu ayrı notlarının bulunmadığı cevabını vermiş, Fevzi Paşa'nın bu yazıya yönelik bir cevabı bulunamamıştır. Henüz ATASE D.Bşk.lığı Arşivinde yer alan Birinci Dünya Savaşı Koleksiyonunun ince tasnifi yapılmamış olunduğundan, ileriki yıllarda belki de kendisinin cevabı da başka vesilelerle yapılacak arşiv çalışmalarında ortaya çıkabilir. Bu dönemle ilgili harp tarihi yazım faaliyetleri hakkında bkz. Dr. Hakan Bacanlı, "Activities Undertaken For The Writing Of Military History During World War I And The Ottoman Archives Pertaining To First World War", *40'ıncı Uluslararası Askerî Tarih Kongresi*, 01-05 Eylül 2014, Varna/Bulgaristan.

Çanakkale Muharebeleri'nde Kâzım Karabekir Paşa

Muhammet ERAT*

Türkiye'nin yakın dönem siyasî ve askerî tarihinde önemli bir yer işgal etmiş olan Kâzım Karabekir Paşa'nın hayatı birçok başarılarla doludur. Birinci Dünya Savaşı'nda ve öncesinde birçok cephede büyük başarılar gösteren ve İstiklal Harbi'nde Doğu Cephesi'nde kazandığı başarılarından dolayı "Şark Fatihi" ve "Ermenistan Fatihi" unvanlarını alan Kâzım Karabekir, 11 Ağustos 1882[1] yılında İstanbul'un Küçük Mustafa Paşa semtinde, Zeyrek'te dünyaya geldi. İsmini aldığı Karabekir ailesi, Karaman civarında eski adı Kasaba, şimdiki adı Kâzım Karabekir olan ilçedeki eski bir Selçuklu Türk ailesidir[2].

Babası Mehmet Emin Paşa[3], gençliğinde gönüllü olarak Kırım Harbi'ne gitmiş, Silistre ve Kırım

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

1 "Kâzım Karabekir'in Tarihçe-i Hayatı", *Vakit*, 29 Ekim 1922'den naklen Kâzım Karabekir, *Çocuk Davamız*, (haz., Faruk Özerengin), c. II, İstanbul 1995, s. 86; Ayrıca bkz; Kâzım Karabekir, *Hayatım*, (haz., Faruk Özerengin), İstanbul 1995, s. 17, 25. Ancak Kırzıoğlu, Karabekir'in doğum tarihi olarak 23 Temmuz 1882 olarak vermektedir. Bkz; M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Kâzım Karabekir -Kendi Eserleri, Haltercümeleri ve Arşiv Belgeleri'ne Göre -*, Ankara 1991, s. 8.

2 Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909*), İstanbul 1982, s. 9. Karabekir, ceddi hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Karabekir aile ismimdir. Sultan Fatih'in Karaman Seferi'nde benim ceddim bulunan Karabekir de Sultan Fatih'(in) ordusuna maiyetindeki kuvvetle iltihak ederek hizmetlerde bulunmuştur. Bilahare Yavuz Sultan Selim zamanında İran (Çaldıran) Seferi'ne iştirak ederek Tebriz'e kadar gitmiştir. Asıl mahalleri Konya Vilayetinde Karaman mıntıkasıdır". Bu husus için bkz; "Kâzım Karabekir Paşa ile Mülakat", *Vakit*, 29 Ekim 1922'den naklen Kâzım Karabekir, *Çocuk Davamız*, *Öğütlerim*, İstanbul 1990, s. 199. Kâzım Karabekir Paşa'nın ceddi hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz; M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Kâzım Karabekir - Kendi Eserleri, Haltercümeleri ve Arşiv Belgeleri'ne Göre -*, Ankara 1991, s. 2-4.

3 Azmi Süslü-Mustafa Balcıoğlu, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları - Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri,* Ankara 1999, s. 99.

Cepheleri'nde bulunmuştu[4]. Gösterdiği başarılarından dolayı Gümüş Savaş Madalyaları ile taltif edilmiş ve orduda kalarak "Liva" Paşası (Tuğgeneral) rütbesine kadar yükselmiştir[5]. En son Mekke'de Vali Vekâleti vazifesinde iken (1309)1893'te kolera salgınında vefat etmiştir. Mehmed Emin Paşa'nın vefatı, Karabekir ailesinin hayatında büyük değişikliklere sebep olmuştur. Kâzım Karabekir'in annesi Havva Hanım, eşinin vefatından sonra, İstanbul'dan uzak bir yerde beş yetimle başbaşa kalmış ve daha sonra İstanbul'a dönmüştü.

Beş erkek kardeşin en küçüğü olan Kâzım, (diğerleri sırasıyla Hamdi (doğ. 1867), Hilmi (doğ. 1973), Şevki (doğ. 1874) ve Hulûsi (doğ.1879)) beş yaşına gelince, 1886 Eylül'ünde Zeyrek'teki Sıbyan Mektebi'nde İlkokula başladı. Ertesi yıl, babası Van Jandarma Alay Kumandanı olunca Temmuz'da (1887) İstanbul'dan ayrılıp oraya gitti. Yarım kalan İlkokul hayatına orada üç yıla yakın devam etti. 1890'da babası Elazığ'a nakledilince, orada da bir yıl okuyup, ilk tahsilini tamamlamış oldu. Babası Hicaz'a tayin edilince de Mekke'ye giden Kâzım, iki yıl kadar kaldığı Arabistan'da eğitim hayatına ara vermek zorunda kaldı. Bu yıllarda 9-11 yaşlarında olan Kâzım vaktini okuyarak ve gezerek değerlendirmeye çalışmıştır. 1893 yılı Haziran ayında Hac mevsiminde, babasının koleradan vefat etmesi üzerine 11 yaşında, henüz çocuk denilebilecek bir yaşta iken Mekke'de yetim kalınca, ailesiyle birlikte İstanbul'a döndü.

Askerî Öğrencilik Hayatı ve İlk Askerî Görevi

Küçük Kâzım, 1894'te İstanbul'da Fatih Askeri Rüşdiyesi'ne girmekle, askeri kişiliğinin oluşmasında önemli bir yer işgal eden ilk adımını böylelikle resmen atmış oldu. Bu okula devam ederken bir yandan derslerine çalıştı, diğer yandan Fransızca öğrenmeye gayret etti. Çok başarılı bir öğrenci olan Kâzım, okulu sınıf birincisi olarak 1896 yılında bitirdi. Kâzım, Askerî Rüşdiye'de okurken ağabeyi Hamdi Bey'den ilk defa İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin varlığını ve gayesinin ne olduğunu öğrenmiştir[6]. 1897 (29 Mart 1313)'de girdiği Kuleli Askeri İdadisi'ni 1900'de yine birincilikle bitirdi[7]. Karabekir, aynı yıl 14 Mart 1900 (1 Mart 1316) Pangaltı Harbiye Mektebi'ne

4 M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Kâzım Karabekir,* s. 5. Kırım Harbi hakkında geniş bilgi için bkz; W.E.D. Allen ve Paul Muratoff, *Kafkas Harekâtı, 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi,* Gnkur. Basımevi, Ankara 1966, s. 55-98; Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, c. I, (haz. Bekir Sıktı Baykal), Ankara 1987, s. 1-39, 229-336.

5 Kâzım Karabekir, *Hayatım,* s. 14-15; Kırzıoğlu, *Kâzım Karabekir,* s. 5.

6 Karabekir, *Hayatım,* s. 149-150.

7 Okul kayıtlarında Mehmet Emin Paşa oğlu Kâzım Efendi diye geçen Kâzım Karabekir, bugün hâlâ aynı şekilde eğitim öğretim hayatına devam eden Kuleli Askerî Lisesi'nin birinci sınıfını 1897-98 öğretim yılında toplam 307 puanla devre birincisi; ikinci sınıfı 1898-99 öğretim yılında toplam 330 (bütün derslerden tam puan alarak) puanla yine devre birincisi; üçüncü ve son sınıfı ise 1899-1900 öğretim yılında bu defa 409 puanla devre ikincisi olarak bitirmiştir. Karabekir, son sınıfta iken sadece Jimnastik ve Akaid-i Diniye derslerinden beşer puan ve Kitabet dersinden de bir puan düşük alarak, çok az bir puan farkıyla ikinci olmuştur. Karabekir'in Kuleli Askerî Lisesi'nde okuduğu bu üç yılın not dökümünün bulunduğu Mezuniyet Belgesi için bkz; Kuleli Askerî Lisesi Arşivi'nde kayıtlı 1 no'lu Künye Defteri. (Bu belgeden istifade etmem için bir nüshasını bana temin eden Dr. Zekeriya Türkmen Bey'e çok teşekkür ederim).

girdi[8]. Burada Almanca ve Rusça dersleri de aldı. Harp Okulu'ndan 6 Aralık 1902[9] (23 Teşrinisani 1318) günü "Piyade Teğmeni" (Mülâzım-ı Sânî) rütbesiyle[10], 318-1 sicil numarası ile yine sınıf birincisi olarak[11] mezun olunca "Kurmay Sınıfı"na ayrıldı[12]. Harp Okulu'nu başarı ile bitirdikten sonra, Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne (Harp Akademisi'ne) devam etti. 1903 yılından[13] 1905 yılına kadar bu okulda eğitim ve öğrenimine devam eden Kâzım, bu okuldan da birincilikle mezun oldu. 5 Kasım 1905'te 58. Dönem Harb Akademisi'ni en başarılı öğrenci olarak birincilikle bitirip Kurmay Yüzbaşısı olunca[14], üstün başarısı yüzünden "Altun Maarif Madalyası" ile ödüllendirildi[15].

Birinci Dünya Savaşı'ndaki Faaliyetleri

Karabekir, Avrupa seyahati dönüşünde, Genelkurmay İstihbarat Müdürü olarak seferberliğin başında düzenli ve sıkı çalışmalara başladı. Karabekir, Avrupa seyahatinden döndükten sonra, 29 Kasım 1914 tarihinde de "Üç yıl hazarî Kıdem Zammı" almıştır[16]. Bu arada Karargâh-ı Umumî İstihbarat Şubesi Müdürü Erkân-ı Harp Binbaşısı Kâzım Karabekir, 7 Aralık 1914'te çıkan Padişah'ın iradesi ile de Yarbaylığa (Kaymakamlığa) terfi etmiştir[17].

6 Ocak 1915 tarihinde bir Tümen kuvvetinde olan Mürettep Birinci Kuvve-i Seferiye'nin Kumandanlığı ile İran ve öteleri harekâtına memur kılındı[18] ise de, Halep'e

8 Azmi Süslü-Mustafa Balcıoğlu, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları - Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri,* s. 99; *Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Gnkr. Basımevi, Ankara 1989, s. 177.

9 Azmi Süslü-Mustafa Balcıoğlu, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları - Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri,* s. 99. Kâzım Bey'in, 16 Aralık 1902'de mezun olduğu hakkındaki bilgi için bkz; *İstiklâl Harbi'ne Katılan Komutanların Biyografileri,* s. 177.

10 *İstiklâl Harbi'ne Katılan Komutanların Biyografileri,* s. 177

11 Cemalettin Taşkıran, *Kâzım Karabekir Paşa, Askerî Hayatı ve Komutanlığı,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 2.

12 Harp Okulu'nda iken Karabekir'in Ali Fuat Paşa ile başlayan dostluğu için bkz; Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk,* İstanbul 1967, s. 29-30, 51.

13 Kâzım Bey, 6 Aralık 1903 yılında Üsteğmen rütbesini almıştır. Bkz; *İstiklâl Harbi'ne Katılan Komutanların Biyografileri,* s. 177.

14 Azmi Süslü-Mustafa Balcıoğlu, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları - Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri,* s. 99; *Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Komutanların Biyografileri*, s. 177; Kâzım Karabekir, *İttihad ve Terakki Cemiyeti (1896-1909),* İstanbul 1993, s. 82.

15 Karabekir, *İttihad ve Terakki Cemiyeti (1896-1909),* s. 229.

16 Cemalettin Taşkıran, *Millî Mücadele'de Kâzım Karabekir Paşa,* Ankara 1999, s. 29.

17 Azmi Süslü-Mustafa Balcıoğlu, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları - Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri,* s. 100; *İstiklâl Harbi'ne Katılan Komutanların Biyografileri,* 177. Ancak, Kâzım Karabekir'in yarbaylığa (kaymakamlığa) terfi ettiğine dair olan irade-i seniyyenin altında Padişah Mehmet Reşat, Sadrazam M. Said ve Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver imzaları yer almakta ve 18 Muharrem 333-24 Teşrinisani 330 tarihini taşımaktadır. BOA, İ.Hb. /56.

18 Cemalettin Taşkıran, *Millî Mücadele'de Kâzım Karabekir Paşa,* s. 29; Azmi Süslü-Mustafa Balcıoğlu, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları - Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri,* s. 100. Bu göreve getirilmesi

vardığında, Sarıkamış'ta 3. Ordu'nun felakete uğraması üzerine, elindeki kuvvetler Doğu Cephesi'ne verildi. Birinci Kuvve-i Seferiye birlikleri Sarıkamış harekâtına (22 Aralık 1914-18 Ocak 1915) katılmamış, Murat mihveri bölgesinde harekâtta bulunmuştur[19]. Bunun üzerine kendisi de, yaralanan Süleyman Askerî Bey'in yerine Irak Havalisi Kuvvetleri Kumandanlığı[20] ve Basra Valiliği'ni yapmak üzere Bağdat'a gönderildi, fakat hasta olan Süleyman Askerî Bey'in iyileşip birliklerinin başına geçmesi üzerine, kendisi de İstanbul'a geri çağrıldı.

Çanakkale Cephesi'ndeki Faaliyetleri

Çanakkale Savaşları'nda, Millî Mücadele'deki diğer komutanların bu cephede bulundukları gibi, Kâzım Karabekir Paşa'yı da burada görmekteyiz. Kâzım Karabekir, Çanakkale Cephesi'ne gönderilmeden önce, 6 Mart 1915'te V. Kolordu'ya bağlı İstanbul-Kartal'da bulunan 14. Tümen Komutanlığı'na tayin olunarak[21], Marmara ve Karadeniz kıyılarındaki tahkimat işleri ile uğraştı[22].

Çanakkale Cephesi'nde henüz kara muharebeleri başlamadan 20-21 Nisan 1915 tarihlerinde 5. Kolordu bölgesinde bir tatbikat yapılmıştır. Bu tatbikatta Yarbay Kâzım Karabekir'in komuta ettiği XIV. Tümen mavi kuvvetleri oluşturmuştur. Bu tümen Alacalı-Dumalı'ya çıkmış, Üsküdar'a yürüyüp, V. Kolordu'nun Üsküdar'da kalan iki Tümenini işgal ve Avrupa yakasına geçirmemekle görevlendirilmiştir. Tatbikat'ta birinci gün XIV. Tümen Ömerli'yi almıştır. İkinci gün ise hücuma devam ederek, Kokarpınar mevkiinde mevzi almıştır. I. Ordu Komutanı Goltz Paşa ve Enver Paşa da bu tatbikatı takip etmiştir[23].

hakkında farklı bir tarih (12 Aralık 1914) için bkz; *İstiklâl Harbi'ne Katılan Komutanların Biyografileri,* 178. Karabekir de eserinde, Enver Paşa'nın bu göreve başlaması için kendisine verdiği emirde 2 Aralık 1330 tarihini kaydetmektedir. Bkz; Kâzım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?,* c. II, İstanbul 1994, s. 437-438. Başkomutanlığın Kâzım Karabekir'e verdiği talimatın tarihi 14 Aralık 1914 tarihini taşımaktadır. Talimat için bkz; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi,* III/I, s. 364.

19 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu,* s. 111.

20 Basra Fırkası Komutanı Yarbay Süleyman Askerî Bey, 23 Aralık 1914 (10 Kanunevvel 1330) tarihinde Irak ve Havalisi (Kuvvetleri) Komutanlığı'na irade-i seniyye ile tayin edilmişti. BOA, İ.Hb. /12 (1333.S.5).

21 Karabekir'in bu vazifeye tayini hakkında çıkan irade için bkz; BOA, İ.Hb. /27 (1333.R.19); *İstiklâl Harbi'ne Katılan Komutanların Biyografileri,* s. 178; Azmi Süslü-Mustafa Balcıoğlu, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları - Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri,* s. 100.

22 Kâzım Karabekir, TBMM Başkanı olarak 26 Mayıs 1947'de Kartal'da halka hitaben bir konuşma yaparken, burada yaptığı görevden bahsetmiş ve o günlerin hatırasını şu şekilde canlandırmıştı: "Benim sizlerle candan bağlılığım Birinci Cihan Savaşı ilk zamanlarında Tümen Komutanı olarak aranızda bulunduğum sıralarda başlamıştır. Karargâhım burada Kartal'da idi. Pendik'te, Yakacık'ta ve hemen ilçenizin her tarafında Alaylarım ve kıtalarım bulunuyordu. Sahillerde hâlâ izlerini gördüğünüz siperleri benim askerlerim kazmıştı. (...) Belki de buradan Şile sahillerine oradan da Çanakkale'ye benimle beraber giden silah arkadaşlarım şimdi aranızda karşımdadırlar". Bkz; Kâzım Karabekir, *Ülkümüz Kuvvetli Bir Türkiye'dir*, İstanbul 1947, s. 37.

23 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri,* c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 315-316.

Çanakkale Cephesi: Seddülbahir Bölgesi'ndeki Kara Savaşları

Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı Ian Hamilton, stratejik açıdan önemli bir yere sahip olan Alçıtepe'yi ele geçirmek için asli çıkarma bölgesi olarak Seddülbahir'i seçmişti. Hamilton, Alçıtepe'yi ele geçirdikten sonra Kilitbahir Platosu'na yönelerek Çanakkale Boğazı'ndaki Osmanlı topçularını arkadan vurmayı planlamıştı. Planını gerçekleştirmek için bir İngiliz tümenini, bir Fransız tümenini, bir İngiliz kraliyet deniz tümenini ve 29. Hint Tugayı'nı bunun için görevlendirmişti. Hamilton, Alçıtepe'yi ele geçirdikten sonra bölgede donanma için bir gözetleme birliği oluşturacak ve donanma boğazdaki Osmanlı topçuları ile kolaylıkla mücadele edebilecekti. Bundan sonra da kara kuvvetleri Kilitbahir Palotusu'nu ele geçirerek Çanakkale'de kesin sonuca gidilecekti.

Seddülbahir bölgesine ilk önce çıkarma yapacak olan 29. İngiliz Tümeni beş ayrı noktada karaya çıkarma yapacaktı. Bu çıkarma yerleri harflerle belirlenmişti.

Eskihisarlık Çıkarması (Morto Koyu) (S)

İngilizler burayı ele geçirebilirlerse Osmanlı boğaz topçusunun Rumeli kısmını etkisiz hale getirebileceklerdi. İngilizler bu bölgeye çıkarma yapmak için 25 Nisan 1915 sabahı saat 04.30'da gemilerden top ateşine başladılar. Türk tarafında ise bölgeyi koruma görevi sadece bir takıma verilmişti. Bu takım gemilerden atılan bombaların açtığı çukurlara girerek savunma yapmaya çalıştı. 24 filikadan oluşan İngiliz çıkarma birlikleri üç savaş gemisinin korumasında saat 07.30'da karaya çıkmayı başardı. Kıyıda siper almış olan Türk takımı hep beraber filikalardaki askerlere ateş açtı. Çok zor duruma düşen İngiliz birlikleri ağır zayiat verdiler. Kıyıya çıkabilenler ise hemen yamaçlara tırmanarak gizlendiler. Kıyıda bulunan Türk takımı, on katı kuvvet ve çok şiddetli donanma ateşi altında ağır kayıplar vermesine rağmen görevine devam etti. Bu sırada İngiliz birlikleri Türk takımının gerisine sarkmaya teşebbüs edince takım komutanı birliğini yamaçlara çekti. Bu hareketi ile zaman kazanan takımın yardımına 8. Bölük geldi. Ayrıca bölgedeki bazı jandarma askerleri de yardıma geldiler. Mehmetçik bundan sonra taarruza geçti ve İngiliz çıkarma birliklerini Eskihisarlık harabelerine attı.

Ertuğrul Koyu Çıkarması (V)

29. İngiliz Tümen Komutanı General Hunter Weston, asıl çıkarma yeri olarak Ertuğrul Koyu'nu ve Tekke Koyu'nu seçmişti. İngilizler bu çıkarmayı tarihteki *"Truva Atı"* efsanesinden esinlenerek planlamışlardı. Saat 06.30'da bir taraftan filikalarla askerler sevk edilirken, diğer taraftan River Clyde gemisiyle de kıyıya asker çıkarmak için harekete geçildi. Ancak bu kıyı Türk askerleri tarafından iyi tutulmuştu. Kıyıda

bulunan Mehmetçik, yaklaşan İngilizleri şiddetli bir ateşle karşıladı. Özel tertibatlı olan ve 7 bölük taşıyan River Clyde yük gemisi, Ertuğrul Koyu'ndaki kumsala oturdu. Bu sahili 26. Alay'ın 3. Taburu'na bağlı 10. Bölüğü savunuyordu. Tabur komutanı, bu bölüğü 2 takım ile takviye etti.

26. Alay, 3. Tabur, 10. Bölük'te görev yapan ve 80 arkadaşıyla Ertuğrul Koyu savunmasında kahramanlığıyla tarihe geçen Ezineli Yahya Çavuş bulunuyordu. Onlar hem 2.800 kişilik İngiliz birliğine, hem de İngiliz donanmasının topçu ateşine direndiler ve tarihe geçtiler. Bu direniş aynı zamanda Seddülbahir bölgesindeki diğer çıkarmaları olumsuz olarak etkiledi. Durumu gözetleyen Başkomutan Hamilton buraya asker gönderilmemesini emretti. Ancak gece olunca burası yeni birliklerle takviye edildi.

İkiz Koyu Çıkarması (X)

ekke Burnu'nun yaklaşık bir mil kuzeyinde yer alan 200 metre uzunluğunda bir sahildir. İngilizler 25 Nisan sabahı saat 06.00'da buraya asker çıkarmak için harekete geçtiler. Implacable gemisi top atışları ve yakın mesafe batarya atışlarıyla harekâtı destekledi. Buranın savunulması için önemli bir tertibat alınmamıştı. Sadece 26. Alay'ın 2. Taburu'ndan 12 kişilik bir gözetleme postası vardı. İngilizler buraya saat: 06.00-07.30 arasında iki kademe halinde bir tabur çıkardılar. Türk tarafı çıkarma başladığında bölgeye bir takım takviye kuvvet gönderdi.

İngiliz Taburu karaya çıktıktan sonra iki kola ayrılarak bir bölümü sağa, diğer bölümü sola gönderildi. Sola doğru hareket eden İngiliz birlikleri, Türk direnişinin ilk hattını aşarak harekâta devam ettiler. İkinci hatta geldiklerinde ilerlemeleri Türk askerleri tarafından durduruldu. Sağa doğru yönelen İngiliz birlikleri bölgeye takviye olarak gönderilen yedek Türk birliğiyle karşılaştılar. Ancak Türk birliği fazla direnemedi ve İngilizler Karacaoğlan Tepesi'ne doğru ilerlemeye devam ettiler. Türk birlikleri kendilerinden kırk kat daha fazla olan İngilizlere karşı direnmeyi sürdürdüler. Akşam saatlerinde İngilizler iki bölük daha asker çıkardılar. Yeni çıkan birlikleri yarım takımdan oluşan Türk birliği kıyıda durdurmayı başardı[24].

İngilizlerin 29. Tümen Komutanı General Hunter-Weston, Ertuğrul Koyu ve Tekke Koyu'nda karşılaştığı direniş üzerine planlarını değiştirerek 88. Alayı İkiz Koyu'na yöneltti. 88. İngiliz Alayı'nın dört taburunun karaya çıkması ile Karacaoğlan Tepesi İngilizlerin eline geçti ve İngiliz birlikleri Aytepe'ye doğru harekete geçti.

Bu arada kuzeyden bölük komutanının kendi inisiyatifi ile bölgeye gelen 7. Bölük ile güneyden gelen 9. Bölüğün mücadeleleri, geriden gelecek birliklere zaman kazan-

24 Mithat Atabay, Muhammet Erat, Haluk Çobanoğlu, *Çanakkale Şehitlikleri,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 199-203.

dırdı. Bu direniş İngiliz birliklerinin (Y) sahiline çıkan birliklerle bağlantı kurmalarını da engelledi.

Zığındere Ağzı ve Kuzeyinde Sarıtepe Yöresi Çıkarması (Y)

İngilizler Seddülbahir bölgesindeki ilk çıkarmayı (Y) sahiline yapmayı planlamışlardı. Çıkarmanın amacı şaşırtma yapmaktı. Zira burası Seddülbahir bölgesini savunan Türk birliklerinin gerilerini hem tehdit edecek konumdadır, hem de burasının boş bırakılması sebebiyle tehlike oluşturacak niteliktedir.

İngiliz birlikleri 25 Nisan sabahı saat 04.45'te kıyıya çıktılar. İlk birlikler kıyıya çıktıktan sonra gemilerden İlyas Burnu bombalanmaya başlandı. Ayrıca sahilin hemen üstündeki tepeler de bombalanıyordu. İngiliz birlikleri herhangi bir direnişle karşılaşmadan ilk hedeflerine ulaştılar.

İngilizler, Türk savunma birliklerinin gerisine düşmüşlerse de kendilerine verilecek takviye kuvvetleri beklemeyi tercih ederek ileri harekete geçmediler. Bu durum İngilizlerin önemli bir hatası olarak değerlendirildi. Şayet Kirte'ye doğru ileri harekete devam etselerdi fazla bir direnişle karşılaşmadan Alçıtepe'ye ulaşabileceklerdi. 26. Alay Komutanı Yarbay Hafız Kadri Bey, elinde kalan son bölüğe Zığındere sırtlarına hareket emri verdi. Ayrıca Kirte'nin güneyinde bulunan iki bataryaya da Sarıtepe altına çıkan İngiliz Tugayı'na ateş etme emri verdi. Böylece 9. Tümen Komutanlığı'ndan bölgeye gönderilecek takviye kuvvetlere zaman kazandırılmış oldu[25].

Tekke Koyu Çıkarması (W)

İngilizlerin 86. Tugay Karargâhı bu bölgeye çıkarma yapacaktı. 25 Nisan sabahı saat 06.00'da İngiliz birlikleri 40 küçük tekne ile kıyıya çıkmak için harekete geçti. Gemilerdeki makineli tüfeklerin ve donanmanın desteği ile tekneler kıyıya 400 metre yaklaştılar. Bu bölgenin savunmasını üstlenen 12. Bölük kıyıya yapılan top atışları ve makineli tüfek atışlarına rağmen sessizliğini son ana kadar bozmadı. Hatta topların siperleri tahrip etmesine aldırmadan yeni açılan çukurlarda mevzilendiler ve savunma düzenlerini bozmadılar. İngiliz birlikleri kıyıya ulaşınca 12. Bölük yoğun ve etkili atışlara başladı. Pek çok İngiliz askeri karaya ayak basamadan kıyıya yakın yerlerde hayatını kaybetti. İngiliz Tugay Komutanı da yaralananlar arasındaydı. İngiliz Taburu ağır kayıplar vermesine rağmen sahile çıkmayı başardı.

Bölgenin savunulması 26. Alay'ın 3. Taburu'nun sorumluluğunda idi. 3. Tabur iki İngiliz taburunu durdurup ağır kayıplar verdirdi. Çıkarma gemisinden kıyıya çıkacakların çıkış yerlerine de atış yapan 3. Tabur bunların kıyıya çıkmalarını engelle-

25 Atabay, Erat, Çobanoğlu, *Çanakkale Şehitlikleri,* s. 203-204

di. Bunun üzerine planlarını değiştiren İngilizler, kumsalda ağır zayiat vermelerine rağmen Karacaoğlan Tepesi'ne yöneldiler. Burada bulunan Türk takımı İngilizlerce kuşatıldı. Takım geriye çekilmek zorunda kaldı.

İngilizler, Tekke Koyu'na çıkardıkları birliklerde önemli kayıplar verdiler. Pek çoğu karaya erişemeden hayatlarını kaybetti. Sahile çıkanlar ise savaşma gücünü büyük ölçüde yitirdiler[26].

Birinci Kerevizdere Savaşı (21-22 Haziran 1915)

III. Kirte Savaşı (4-6 Haziran 1915) sırasında tüm çabalara rağmen direnen ve Zığınderesırtı'ndaki İngiliz hatlarına bir kama gibi girmiş olan iki küçük Türk siperi gerilere atılamamıştı.

8. İngiliz Kolordu Komutanı General Weston ile Fransız Kolordu Komutanı General Gouraud, Alçıtepe'ye yapılacak genel bir saldırı öncesinde, Osmanlı kuvvetlerinin elinde bulunan hakim tepeleri ve siperleri ele geçirmek için sınırlı bir taarruz yapılmasına karar verdiler. Bu çerçevede ilk taarruzun Fransız kuvvetlerince 83 Rakımlı Tepe'ye yapılması planlandı. Planı Fransız general yapmış, İngiliz general de onaylamıştı. Fransızlar yapacakları taarruz ile Kerevizdere sırtlarını ve 83 Rakımlı Tepe'yi ele geçireceklerdi.

Fransızlar 21 Haziran 1915 günü 04.30'da ağır topçu ateşiyle taarruza geçtiler. Topçu ateşi karşısında 2. Tümen Komutanı Yarbay Hasan Askeri Bey, Tümen mevzilerini geri kaydırmak zorunda kaldı. 6. ve 176. Fransız Alayları ilk hamlede 83 Rakımlı Tepe'yi ele geçirdiler. Osmanlı 6. Alayı'nın sol kanadındaki siperler yok oldu. 1. Alay'ın sağ kanadındaki siperler de aynı şekilde büyük zarar gördü. Bunun üzerine buradaki askerler gerideki istinat siperleri ve irtibat yollarının içine girerek savunmayı buradan yapmaya çalıştılar. Fransızlar ilk gün hedeflerine ulaştılar.

Osmanlı birlikleri 21/22 Haziran gecesi süngü hücumu yaptı ve sağ kanattaki mevzilerini geri almayı başardı. Ancak Fransızların karşı süngü hücumu sonucunda buraları tekrar boşaltmak zorunda kaldı.

Fransızlar 22 Haziran günü 6. Alay'ın bulunduğu cepheye tekrar saldırdılar. Ancak bunda başarılı olamadılar. Fransızlar planladıkları 600 metrelik taarruz cephesinde sadece birinci savunma hattı ile 83 Rakımlı Tepe'yi ele geçirebildiler.

Bu savaşta İngiliz ve Fransızların toplam zayiatı 7.000 civarındaydı. Osmanlı kuvvetleri ise 79 subay ve 5.800 er zayiat verdiler.

26 Atabay, Erat, Çobanoğlu, *Çanakkale Şehitlikleri,* s. 201-204.

İkinci Kerevizdere Savaşı (12-13 Temmuz 1915)

12 Temmuz 1915 günü İtilaf Devletlerinin 52. İngiliz Tümeni, Türk tarafının 4. ve 7. Tümen'lerine taarruz etmiştir. Bu sırada bazı savaş gemileri toplarıyla Alçıtepe'yi bombalamıştır. İlk başta ilerleme kaydeden İngiliz ve Fransız birlikleri Türk direnişi karşısında mevcutlarının %60'nı (özellikle subayların oranı yüksekti) kaybetmiştir. Bu arada Güney Grup Komutanlığı 4. Tümen'in zor duruma düşmesi karşısında Soğanlıdere'de ihtiyat olan 6. Tümen'i 4. Tümen'le bağlantı kurmak üzere Domuzdere'ye sevketme kararı vermiştir.

13 Temmuz günü Vehip Paşa ne pahasına olursa olsun, ikinci hattın kesinlikle savunulmasını emretti. Savaş gün boyu şiddetli bir şekilde devam etti. İngiliz ve Fransızlar her ne kadar 83 Rakımlı Tepe'nin bulunduğu sırtlarda Kerevizdere'ye hâkim bir hat tuttularsa da, Türk askerinin direnişini kıramadılar ve asıl hedeflerine ulaşamadılar.

İki gün devam eden Kerevizdere Savaşı'nda 4., 6. ve 7. Tümenlerin bulunduğu alanda 113'ü subay olmak üzere 9.462 zayiat verildi. Buna karşılık İngilizlerin zayiatı 3.100, Fransızların ise 800'dü[27]. Kerevizdere Savaşı, Güney Grubu askerlerinin moralini oldukça yükseltmiştir[28].

14. Tümen Komutanı Kâzım Karabekir'in Kerevizdere Bölgesine İntikali

Weber Paşa'nın yerine Güney Grubu Komutanlığı'na atanan Esat Paşa'nın kardeşi Vehip Paşa cephede yeni düzenlemeler yaptı. 10 Temmuz'da 14. Kolordu Komutanı Trommer Paşa, 13 Temmuz'da da 5. Kolordu Komutanı Fevzi (Çakmak) Paşa bölgeye geldi[29]. Bu arada Güney Grubu Komutanı Vehip Paşa'nın emrinde 5. ve 14. Kolordular yer alacaktı. 5. Kolordu komutanı Mirliva Fevzi Paşa, emri altındakilerle birlikte güney grubuna kısmen ancak 12 Temmuz'da gelebilmiştir. Kendisine verilen emirle 4., 6. ve 7. Tümenlerin bulunduğu Sol Kanat Bölge Komutanlığı görevine başlamıştır. Cepheye ertesi gün katılabilmiştir.

Güney Grubunda birliklerin birbirini değiştirmesi esnasında Yarbay Kâzım Karabekir'in komuta ettiği 14. Tümen'e de 4. Tümen'i değiştirme görevi verilmiştir. Bu değiştirme iş birkaç gün sürdüğünden ancak Kerevizdere çarpışmalarının son günü olan 13 Temmuz'da sona erebilmiştir[30].

Bu nedenle 5. Kolordu Komutanlığı'na bağlı olan 14. Tümen, 12-13 Temmuz 1915 İkinci Kerevizdere Muharebesi'ne katılamamış, 21 Temmuz'dan itibaren diğer

27 Muhammet Erat (Editör), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* İstanbul 2013, s. 55-56.

28 Geniş bilgi için bkz; Atabay, Erat, Çobanoğlu, *Çanakkale Şehitlikleri,* s. 204-217.

29 Atabay, Erat, Çobanoğlu, *Çanakkale Şehitlikleri,* s. 212-216

30 *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1915-Ocak 1916),* c. V, 3. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1980, s. 223.

bazı tümenlerle bölgeye gelerek I. Tümen hariç, yıpranmış ve yorulmuş eski tümenlerin yerine görev başlamıştır[31].

İkinci Kerevizdere Savaşı'ndan Sonra Bölgedeki Çarpışmalar

Kâzım Karabekir Paşa'nın komuta ettiği 14. Tümen, dörder taburlu 41., 42., ve 55. Piyade Alayları'yla ikişer bataryalı iki taburdan ve bağımsız bir bataryadan meydana gelen 14. Topçu Alayı ile bir istihkâm Bölüğü ile 14. Tümen Sıhhiye Bölüğü'nden oluşan tümen bağlı birliklerinden oluşmakta idi[32].

Bu arada 5. Kolordu Komutanı Fevzi Çakmak, 16 Temmuz 1915 tarihinde 14. Tümen Komutanı Kâzım Karabekir'le 4. Tümen gözetleme yerine giderek son askeri durum hakkında bir görüşme yapmıştır.

14. Tümen Komutanı Kâzım Karabekir, iki gün sonra 18 Temmuz'da 6. Tümen cephesi komutasını da üzerine almıştır. 21 Temmuz'da da eski 4. ve 6. Tümen bölgeleri olan sol cenah kısmını teslim almıştır. Böylelikle İkinci Mıntıka, 13. ve 14. Tümenlerin komutası altında yer almıştır

İkinci Kerevizdere Muharebelerinden sonra her iki tarafta da yorgunluk belirtileri ortaya çıkmaya başlamış ve Fransızlar mevkilerini tahkim etmeye başlamıştır. Bu arada 21 Temmuz'da İtilaf Devletlerine ait uçaklar Türk mevzilerinde bir hayli zayiata sebebiyet vermişlerdir. 22 Temmuz'da 5. Kolordu Komutanı Fevzi Paşa, 14. Tümen gözetleme yerine giderek durumu yakından tetkik etmiştir.

25 Temmuz'da bölgedeki mevzilerin tamamı 5. Ordu birlikleri tarafından teslim alınmıştır. Bu bağlamda sağ tarafta 4. Alay ile birlikte 42. Alay ve sol tarafta 55. Alay'la birlikte 41. Alay da mevzie girmiştir. Aynı gün 14. Tümen'e ait dört manga Yassıtepe'de düşmanın bir siperini 40 tüfek ganimet elde ederek ansızın zabt etti ise de bir süre sonra geri çekilmeye mecbur olmuştur.

Fevzi Paşa 14. Tümen'in askerî yolların ve sedlerinin çok kötü durumda olduğunu haber aldığından 26 Temmuz gecesi tümenin gözetleme mevziine gitmiştir. Ancak tümen komutanı Kâzım Karabekir o esnada ileride olduğundan kurmay başkanına gerekli tebligatı yapabilmiştir.

Bilindiği üzere Enver Paşa Çanakkale Cephesi'ndeki muharebeleri çok yakından takip etmiş ve sık sık cepheyi ziyaret etmiştir. 28 Temmuz'da Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa yine cepheye gelerek komutanları ziyaret etmiştir. Bu çerçevede Salim Bey Çiftliği'ne de gelmiştir. Ancak kısa bir süre kalarak ayrılmıştır. 5. Kolordu Komutanı Fevzi çakmak aynı gün Alçıtepe batısındaki gizli yoldan 13.

31 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922, Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi,* s. 78-79.

32 *Çanakkale Cephesi Harekâtı,* V/3, s. 260.

Tümen gözetleme yerine ve oradan da üçüncü hattan 14. Tümen gözetleme yerine gitmiştir. Bu arada Fevzi Paşa, 14. Tümen Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ile beraber Salim Bey Çiftliği'ne giderek Güney Grubu Komutanı Vehip Paşa'ya son durum hakkında bilgi vermişlerdir[33].

5 Ağustos 1915 Perşembe günü Vehip Paşa ve Fevzi Çakmak 14. Tümen'in ikinci hat siperlerini ve istinad noktalarını dolaşmış ve tümen komutanlığı tarafından yapılanların uygun olduğunu belirtmişlerdir[34].

Ağustos ayı başlarında Güney Grubunda Fevzi Paşa Komutasındaki 5. Kolordu, 13. Tümen sağda ve 14. Tümen solda Kirte Deresi doğu koluyla Çanakkale Boğazı arasındaki kesimde savunma yapmakla görevlendirilmişti. İki tümen arasındaki ara hattı, Ali Bey Çiftliği – Seddülbahir yolunun 300-400 metre kuzeyinden geçen hattı.

Bu esnada Yarbay Kâzım Bey komutasındaki 14. Tümen 55. Alayı sağda, 42. Alayı solda cephede; 41. Alayı da yedekte olmak üzere savunma yapmak için düzenlenmişti. Cephedeki iki alay arasındaki ara hattı, Dinsizdere kuzeyi – Kansızdere Kuzeyi hattı idi.

Cephedeki bütün birlikler derinliğine savunma düzeni almışlardı. Ön siperlere, gözetleme ve güvenliği sağlayacak kuvvet bırakıp, geri kalan erlerini sığınaklarda dinlendiriyorlardı. Güney Grubu aldığı savunma düzeni ve tedbirleriyle, İngiliz ve Fransızların her türlü taarruz ihtimallerini karşılayacak biçimde ve kendine güvenir bir halde idi[35].

Güney Grubu sol kanadında bulunan 14. Tümen Komutanı Kâzım Bey'in 2-5 Ağustos 1915 tarihlerinde 2. Mıntıka Komutanlığı (5. Kolordu Komutanlığı)'na vermiş olduğu raporlarda, Fransız birliklerinin 55. Türk Alayı cephesindeki tahkimatı desteklemeye devam ettiklerini, mevzilerini gizlemeye çalıştıklarını ve tel örgü engelleriyle berkitme olduklarını bildirmişti[36].

6 Ağustos 1915 günü öğleden sonra yapılacak olan taarruza General D. E. Keyley komutasındaki 88. Tugay görevlendirilmişti. İngiliz kolordusunun taarruz planına göre ağır toplar saat 14.20'de yavaş tempoyla ateşe başlayacak; tüm sahra topçuları makineli tüfekler, bir saat sonra ateşe katılacaklardı. Saat 15.50'de de piyade hücumu başlayacaktı. İngilizlerin yaptığı plan dâhilinde gemi ve kara topçularının ateşe başlaması üzerine Türk topçuları da ağır ve şiddetli bir şekilde karşılık vermeye başla-

33 Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri,* s. 329-332.

34 Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri,* s. 333; Hakan Bacanlı, "Çanakkale Muharebeleri'nde Yarbay Kazım Karabekir", (ed. İbrahim Güran Yumuşak, M. Mehdi İlhan), *Gelibolu, Tarih, Efsane ve Anı,* İstanbul 2013, s. 289.

35 *Çanakkale Cephesi Harekâtı,* V/3, s. 301-306.

36 ATASE Arşivi, 5/9962, Kls. 3973, Dos. H-2, Fih.7-9'dan aktaran *Çanakkale Cephesi Harekâtı,* V/3, s. 311.

mıştır. Türk tarafının etkili ateşi karşısında kalabalık İngiliz siperlerin önemli kayba uğramıştır[37].

Fransız Kolordusu, bir gün önce, 5 Ağustos 1915 günü saat 16.40'ta, Yassıtepe gerisine yerleştirdiği topçularıyla 55. Alayı ateş altına almış; Kerevizdere ağzına yanaşan bir savaş gemisi de bu atışa katılmış ve Fransız birliklerini taciz eden Anadolu yakasındaki Türk topçularını susturmaya çalışmıştı[38].

İngilizler 6 Ağustos çarpışmalarındaki çok sayıdaki kayıplara karşılık umdukları başarıyı elde edememişlerdir. 7 Ağustos'ta İngiliz birliklerinin taarruzlarına paralel olarak Fransız kuvvetleri de bir taarruz denemesine girişmiştir. Bu maksatla Fransızların kara ve deniz topçusu, saat 08.30'da, 14. Tümen'in cephesini bombardımana başlamıştır. Tümen Komutanı Yarbay Kâzım Karabekir, 55. Alay 2. Tabur bölgesinin Fransız topçuları tarafından döğülmekte olduğunu 5. Kolordu Komutanlığı'na bildirmişti.

Saat 09.20'de 14. Tümen'in sağ kanadıyla 13. Tümen'in sol kanadına isabet eden topçu ateşi artmış, saat 10.00'a doğru piyade ateşleri de şiddetlenmişti. Buna mukabil Türk topçuları da Yassıtepe üzerindeki Fransız siperlerini şiddetli bir şekilde döğmekteydi. Bu esnada 14. Tümen Komutanlığı, 55. Alay'ın 3. Taburunu (bir bölük eksik olarak) alayın gerisine, 41. Alay 3. Taburu'nu da 41. Alay gerisine ihtiyat olarak yanaştırdı.

Saat: 10.50'de bütünüyle 14. Tümen cephesine yönelen Fransız taarruzu başladı. Saat:11.00'de Fransız kuvvetlerinin bir kısmı, 42. Alay sağ kanadında bulunan 1. Tabur Cephesi'ndeki siperlere girmeyi ve hatta Kansızdere'ye doğru ilerlemeyi başardılarsa da, diğer birlikleri açılan Türk ateşleriyle yok edildi. 42. Alay'ın yaptığı karşı hücumla bir kısım Fransız kuvvetleri siperlerine girmek zorunda kalmış, bir kısmı da etkisiz hale getirilmiştir.

42. Alay'ın sol tarafında bulunan 2. Taburu, Saat:12.55'te kendilerine hücum eden Fransızları karşı süngü ve bomba hücumlarıyla durdurduktan sonra coşkun hale gelmiş ve bölükler kendiliğinden taarruzu sürdürmüşlerdir[39].

Bu karşı hücum neticesinde, Yassıtepe üzerindeki Fransız siperlerinden 200 metre uzunluktaki bir bölüm, 42. Alay 2. Taburu'nun eline geçmiştir. Fakat, Fransız topçu ve makineli tüfeklerinin şiddetli ateşi altında barınmanın mümkün olmadığını gören tabur komutanı, daha önceki mevzilerine çekilmeyi uygun bulmuştu.

Bugünkü taarruzlara katkıda bulunmak için harekâta kalkışan Fransız kuvvetlerinin taarruzları, daha başlamadan durdurulmuş, hatta ellerindeki mevzileri kaybedecek duruma düşmüşlerdi. Aynı gün iki Fransız torpidosu Saat: 15.40'da Kerevizde-

37 *Çanakkale Cephesi Harekâtı,* V/3, s. 306-307.

38 *Çanakkale Cephesi Harekâtı,* V/3, s. 311.

39 ATASE Arşivi, 6/2629, Kls. 4868, Dos. 91, Fih.36, 36-1'den aktaran *Çanakkale Cephesi Harekâtı,* V/3, s. 319-321.

re ağzına kadar sokularak 14. Tümen sol kanadına ve arkalarına ateş açmıştı. Ancak Türk topçularının karşı ateşi üzerine saat 15.45'te geri çekilmek zorunda kalmıştı.

7 Ağustos'ta da cephedeki diğer Türk birlikler karşısında İtilaf kuvvetleri büyük kayıplara uğramıştır. Vehip Paşa'nın verdiği bilgilere göre; Saat 10.50'de 14. Tümen sağ kanadına bir süre sonra da sol kanadına taarruzda bulunmak isteyen İtilaf kuvvetleri, tamamen bozguna uğratılmıştır. Verdirilen zayiat çok büyüktür. Bu çarpışmalar esnasında Türk tarafı birçok esir almıştır. Bütün cephede askerin morali gayet iyi bir halde olup, askeri durum da iyidir.

Fransızların, Güney Grubu bölgesinden asıl taarruz bölgesine askeri kuvvet kaydırılmasını engellemek için giriştiği bu aldatıcı taarruz, Türk tarafının şiddetle karşı koyması üzerine amacına ulaşamamıştır.

6-7 Ağustos 1915 tarihlerinde yapılan muharebelerden sonra Seddülbahir bölgesindeki çarpışmalar, birkaç küçük saldırı hariç, topçu bombardımanları, gece baskınları ve bomba atışlarıyla lağım patlatmaları şeklinde 13 Ağustos akşamına kadar sürmüştür[40].

Bu arada 11 Ağustos'ta 55. ve 42. Alayların siperlerini İtilaf kuvvetleri kısmen top ateşine tutmuştur. Buna mukabil Türk tarafı da karşılık vermiştir. Ancak piyadeler hücuma kalkmamıştır. Bu çarpışmalar esnasında 14. Tümen'den iki yüz kadar kayıp verilmiştir[41].

6-13 Ağustos 1915 tarihleri arasında yapılan çarpışmalarda Türk birliklerinin verdiği kayıplar şu şekildedir:

Birlikler	Şehit		Yaralı		Kayıp		Toplam
	Subay	Er	Subay	Er	Subay	Er	
1.Tümen	-	26	1	134	-	-	161
10. Tümen	6	516	13	1031	-	280	1846
13.ve 14. Tümen	35	2175	50	2951	-	292	5503
Toplam	41	2117	64	4116	-	572	7510

Güney Grubu Komutanlığı'nın vermiş olduğu bu kayıplara karşılık, İngiliz ve Fransız birlikleri de aynı oranda zayiat vermiştir. Türk tarafının bu zayiatına rağmen, İtilaf kuvvetlerinin taarruzları durdurulmuş ve taarruz şevkleri kırılmıştır[42].

40 *Çanakkale Cephesi Harekâtı,* V/3, s. 321-324.

41 Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri,* s. 333-334.

42 *Çanakkale Cephesi Harekâtı,* V/3, s. 322-325; Hakan Bacanlı, "Çanakkale Muharebeleri'nde Yarbay Kazım Karabekir", s. 290.

18 Ağustos'ta 5. Kolordu Komutanı Fevzi Çakmak, Kutsi Bey tepesi karşısındaki İtilaf siperlerinin hattı konusunda Emin Bey ve 14. Kolordu Komutanı Kâzım Bey ile görüşmüştür. Ancak gece dokuzla on arasında Kerevizdere mevziindeki İtilaf siperlerine yapılacak baskın esnasında müfreze subayıyla birkaç asker şehit olduğundan istenilen başarı elde edilemedi.

Ancak 2 Eylül'de sağ tarafta 13. Tümen 90 metrelik ileride bir siper yapılarak işgal edilmiştir. Bu arada 14. Tümen de sol tarafında Kerevizdere'deki İtilaf devletlerinin ileri siperlerini Hockins topu ile kısmen tahrip etmiştir. Bu esnada karşı tarafın top ve bomba ateşi devam etmiştir[43].

14. Tümen, Eylül ayından itibaren de mevzi savaşlarına katılmıştır[44]. Yukarıda da kısaca izah edilmeye çalışıldığı üzere, 14. Tümen Komutanı Kâzım Karabekir, Kerevizderesi'nde 3.5 ay Fransız birlikleriyle başarılı bir şekilde mücadele etmiştir[45]. Buradaki savaşlarda gösterdiği dirayet ve kahramanlık, Karabekir'in yüksek kumanda makamına liyakatini bir kez daha ispat etmişti[46]. Nitekim bu başarılarından dolayı çeşitli nişan ve madalyalar da aldı.

14. Tümen Komutanı Yarbay Kâzım Karabekir Bey, Seddülbahir bölgesinde görev yaparken 17 Ekim 1915 tarihinde, tümende görev yapan subay ve askerlere aşağıda yer alan şu anlamlı Bayram tebriğini yayınlamıştır:

> *Kerevizdere (17 Ekim 1915)*
>
> *"Yarın Kurban Bayramıdır.*
>
> *Yüzbinlerce muvahhidinin Kâbe-i Muazzama'da dergâh-ı ulûhiyete yöneldiği, rahmet-i ilâhiye kapılarının âlem-i İslâm'a açıldığı gündür.*
>
> *İngiliz vahşeti, Fransız denaeti, Rus zulüm ve esareti milyonlarca İslâm kardeşimize bu sene Kâbe-i Muazzama'nın yollarını kapadı. Bu melanet elbette gayretullaha dokunacaktır. Ordu-yı İslâm pek yakında mansur ve muzaffer olacaktır. Gelecek yılın bu günleri, dört yüz milyon ehl-i İslâm hür, müstakil ve müttehid, livaü'l-hamd-i Ahmedî altında, Âl-i Osman bayrakları sayesinde, müştak ve müftehiri olduğu, Beytullah'a kavuşacak, "lebbeyk!" diye haykıracaktır.*

43 Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri,* s. 337-338, 342.

44 XIV. Tümen'in Komutanı Kâzım Karabekir idi. Karabekir, Ekim sonlarında İstanbul'a geldi, ancak XIV. Tümen birlikleri 11 Ocak 1916 tarihin de bölgeden ayrılmıştır. Bkz; İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu,* s. 82.

45 Kerevizderesi'nde Fransızlarla yapılan mücadele için bkz; George H. Allen (ve diğerleri), *The Great War, The Wavering Balance of Forces,* Fourth Volume, (Printed and Published By George Barrie's Sons) Philadelphia 1919, s. 116-117.

46 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları,* İstanbul 1953, s. 249; Ali Fuat Cebesoy, "Karabekir'e Dair", Feridun Kandemir, *Kâzım Karabekir'in Yakılan Hatıraları Meselesinin İçyüzü,* İstanbul 1964, s. 190.

Her evde, her bucakta, tehliller, tekbirlerle kurbanlar kesilirken, biz de Kerevizdere kurbanlarımıza ve şehit kardeşlerimize fatihalar gönderelim.

Bizler ya şehitlik ya da gazilik duygusuyla Hakk'a bel bağlayalım. Tâ ki dinimiz kurtulsun, namusumuz masum kalsın. Nâm-ı millet yükselsin. Vatan ebedi şan ve şeref bulsun.

Bu mübarek gün vesilesiyle zâbitan ve efrâd arkadaşlarımın gözlerinden öper cümleyi tebrik ederim."

14. Fırka Komutanı

Kaymakam Kâzım Karabekir"[47]

14. Tümen Komutanı Yarbay Kâzım Karabekir Bey, Seddülbahir bölgesinde siper savaşları başlayınca geri çağrıldı ve 26 Ekim 1915'te İstanbul'daki 1. Ordu Kurmay Başkanlığı'na tayin edilmiştir. Kâzım Karabekir, bu arada 14 Aralık 1915 tarihinde Miralay (Albay) rütbesine terfi etmiştir[48].

Kazım Karabekir, Manastır 1906

47 *İnsan ve Asker Kazım Karabekir,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 21.

48 Azmi Süslü-Mustafa Balcıoğlu, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları - Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri,* s. 100. *İstiklâl Harbi'ne Katılan Komutanların Biyografileri,* s. 178.

Türk Tarih Yazıcılığında Çanakkale Savaşları (1915- 2010)*

Cahide SINMAZ SÖNMEZ**

Çanakkale Cephesi, Birinci Dünya Savaşı'nın önemli cephelerinden birisi olmuş ve savaşın kaderinde önemli rol oynamıştır. Savaşın süresinin uzaması Rusya'da Çarlık rejiminin yıkılarak yerine Bolşevik rejiminin kurulmasına neden olurken, yenilmez olarak görülen İngiltere ordusu savaştan aldığı mağlubiyet karşısında prestij kaybına uğramıştır. İtilaf Devletleri yanında savaşan Yeni Zelanda ve Avustralyalı askerlerin burada verdikleri mücadele de bu ülkelerde ulusal bilincin uyanmasına ve ulusal kimliğin gelişmesine vesile olmuştur. Bütün dünyaya örnek olacak bir vatan savunması sonucu kazanılan Çanakkale zaferi, Türk milletinin kendine olan güvenini yükseltmiş ve Kurtuluş Savaşına örnek teşkil etmiştir. Öte yandan Çanakkale'de kazandığı başarılar Mustafa Kemal'in öncelikle Anafartalar Kahramanı, ardından Milli Mücadelenin önderi ve Cumhuriyetin kurucusu olarak Türk toplumunun sevgi, saygı ve bağlılığını kazanmasının başlangıç noktasını oluşturmuştur.

Çanakkale Savaşları aynı zamanda, askerî ve siyasî sonuçları, harbe katılan ülkelerin çeşitliliği, savaşta uygulanan strateji ve askerlik bilimi açısından olduğu kadar, yol açtığı beşerî sermaye kayıpları ve tarihin ulusal kimlik inşasındaki fonksiyonu dolayısıyla da uluslararası alanda ilgi duyulan bir çalışma alanı olma özelliği kazanmış ve çok sayıda araştırmanın yanı sıra şiir ve romana, film ve belgesellere konu

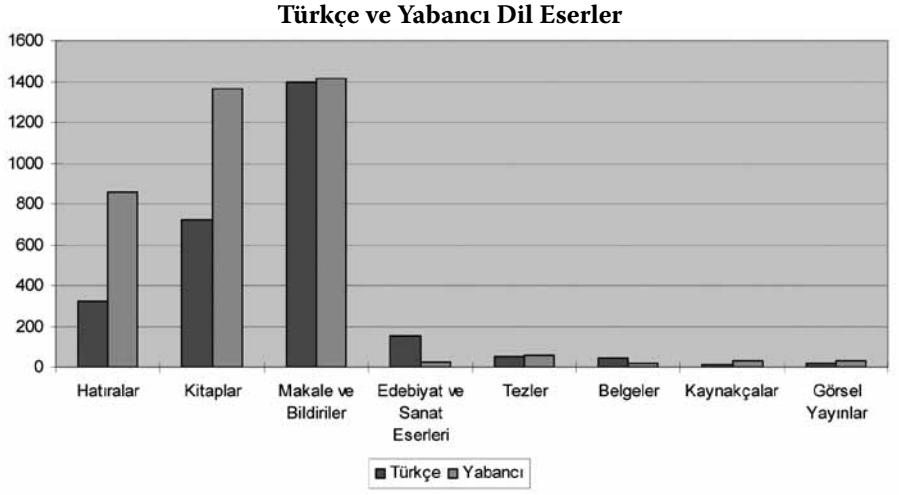
* Bu çalışmada değerlendirdiğimiz eserler Aşkın Koyuncu ve Özkan Keskin ile birlikte hazırladığımız *Çanakkale Savaşları Bibliyografyası,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010 isimli kitaptan alınmıştır.

** Yrd. Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

olmuştur. Bu nedenle araştırmacıların önünde Çanakkale Savaşları konusunda çeşitli ülkelerde yayınlanmış hatırat, günlük ve mektuplar, resmi harp tarihleri, belge ve raporlar ve araştırma eserlerden oluşan geniş bir uluslararası literatür birikmiş durumdadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Türkiye'de ve dünyada Çanakkale Savaşlarıyla ilgili olarak yayınlanmış eserlerin sayısı 6500'ün üzerindedir.[1] Türkçe dışında 23 farklı dilde yayın yapılmış olması konuya duyulan uluslararası ilginin de önemli bir göstergesidir.

Tablo -1: Türkçe ve Yabancı Dil Eserler

Yayınlar	**Türkçe**	**Yabancı Dil**
Hatıralar	325	860
Kitaplar	721	1364
Makale ve Bildiriler	1397	1419
Edebiyat ve Sanat Ürünleri	151	24
Tezler	50	57
Belgeler	43	17
Kaynakçalar	14	31
Görsel Yayınlar	20	32
Toplam	2721	3804

Tespitlerimize göre 1915-2010 yılları arasında Çanakkale Savaşları konusunda Türkiye'de 2721 çalışma yapılmış olması, Türk Tarih yazıcılığında Çanakkale

1 Bkz. Tablo 1

muharebeleri'ne özel bir ilgi duyulduğunu ve konunun günümüzde de canlılığını muhafaza ettiğini göstermektedir. Bu durum, Çanakkale Savaşlarının sadece askerî ve akademik bir araştırma konusu olmasının ötesinde milletin kaderinde oynadığı rol, ortak hafızada edindiği yer ve bıraktığı toplumsal izlerin bir sonucudur. Dolayısıyla sadece akademik alanda değil popüler alanda da yakılan türküleri, hikâyeleri, menkıbeleri, efsaneleri ve hamâset edebiyatında canlılığını koruyarak, vatan savunmasının, fedakârlığın, kahramanlığın ve şehitliğin timsali olmuştur. Çanakkale Savaşları, aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk'ün askeri dehasının ön plana çıkmasını ve Anafartalar Kahramanı olarak tanınmasını sağlamasından dolayı, üzerinden yaklaşık 95 yıl geçmiş olmasına rağmen hem akademik, hem de popüler tarih yazıcılığımızdaki araştırma konularının başında gelmektedir. Bu sebeplerden dolayı Türk tarih yazıcılığının Çanakkale Savaşları'na olan ilgisi geçen 95 yıl içerisinde azalmamış, bilakis 1990'lardan bu yana artarak devam etmiştir.

Türkiye'de Çanakkale Savaşları ile ilgili eserleri 1915-1950, 1951-1989, 1990'dan günümüze yayınlananlar olmak üzere kabaca üç farklı döneme ayırmak mümkündür:

1915-1950 yılları arasındaki yayınlar, savaş döneminde propaganda yapmak amacıyla yayınlanan Harp Mecmuası ve Yeni Mecmua ile sansüre tabi tutulan eserler, İngilizce, Fransızca ve Almanca'dan neredeyse eş zamanlı olarak yapılan çeviriler, resmi harp tarihleri, çoğunluğu savaşa katılan subaylara ait hatıralar, savaşa katılmış olanlarla yapılan röportajlar, anı-inceleme ve araştırma türü eserlerden oluşmaktadır. Arşiv kaynakları ile birlikte bu dönemde yayınlanan eserler Çanakkale Savaşları araştırmalarında birinci derece önemi haizdir. Osmanlı Genelkurmayının gerek Birinci Dünya Savaşı sırasında gerekse savaşın ardından Çanakkale Muharebeleri ile ilgili çeviri, hatırat ve telif eser neşriyatına özen gösterdiği görülmektedir. Aynı hassasiyet Cumhuriyet döneminde de devam etmiş ve 1923-1950 tarihleri arasında Çanakkale Savaşları ile ilgili telif, hatırat ve çeviri eserlerin önemli bir kısmı Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanmıştır. Ayrıca Harp Mecmuası, Risâle-i Mevkûte-i Bahriye, Mecmûa-i Seneviye-i Bahriye, Mecmua-i Askeriye (Askerî Mecmua), Donanma Dergisi, Deniz Mecmuası gibi dönemin askerî dergilerinde Çanakkale Savaşları ile ilgili çok sayıda makale, anı ve rapor yayınlanmıştır. Son üç derginin tarih eki olarak yayınladığı kitaplar Çanakkale Muharebeleri ile ilgili araştırmalarda halen birer başvuru kitabı olma özelliğini sürdürmektedir.[2] Fakat Çanakkale

2 "1912'den 1918'e Kadar İtilaf Devletleri nin Akdeniz 'de Sevkulceyşi Müşterek Faaliyetleri", (çev. Abdurrahman Şeref), *Deniz Mecmuası*, s. 317, Haziran 1930, Tarih Kısmı; *Büyük Harbe Girmezden*

Savaşları ile ilgili Türk askerlerine ait mektup, günlük ve hatıra türü eserlerin İtilaf askerlerininkilere oranla oldukça az olduğu görülmektedir.[3] Özellikle 1950 sonrasında yayınlanan hatıraların önemli bir kısmı mükerreren yayınlanmış veya kitap içinde bölüm olarak neşredilmiş olduğundan Tablo 1'de görülen Türkçe hatıraların sayısı daha da düşüş gösterecektir. Bu tür yayınlara örnek olarak öncelikle Mustafa Kemal Atatürk'ün *Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıralar*[4] ve *Arıburnu Muharebeleri Raporu*[5] ile Ruşen Eşref Ünaydın'ın ilk olarak 1930'da yayınlanan "*Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat*" adlı eserleri gösterilebilir.[6] Aynı şekilde Bin-

Evvel ve Girdikten Sonra İngiliz Bahriyesi, Nakleden: Nejat, Deniz Basımevi, İstanbul 1933; Fevzi Kurtoğlu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, Deniz Matbaası, İstanbul 1935; [Mehmet] Şefik Aker, *Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay,* Askerî Matbaa, İstanbul 1935; Sabri Mengül, *Türk Boğazlarının (Çanakkale ve Karadeniz) Tarihi*, Deniz Matbaası, İstanbul 1937; Kadri Perk (Kurmay Binbaşı), *Çanakkale Savaşları Tarihi,* (1. Kısım: Büyük Harp'ten Evvelki Zamanlarda Çanakkale; 2. ve 3. Kısımlar: Büyük Harp'te Çanakkale), Askerî Matbaa, İstanbul 1939-1940; Şemsi Bargut, *Birinci ve İkinci Dünya Harplerinde Akdeniz,* Deniz Matbaası, İstanbul 1946; *Boğazlar Meselesi ne Dair Notlar*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Genelkurmay Başkanlığı IX. Şube, İstanbul 1949.

3 Türkçe ve Yabancı dilde yayınlanmış hatıraların sayısal oranları için bkz. Tablo 1.

4 Uluğ İğdemir, "Atatürk'ün Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Hatıraları", *Belleten*, VII/28, Ekim 1943, s. 1-88; Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul 1955; *Mustafa Kemal Atatürk, Anafartalar Muhaberatı'na Ait Tarihçe*, Yay. Haz. Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1962; 2. Bsk. 1990; Mustafa Kemal Atatürk, "Anafartalar Muharebeleri (I-III)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Mart 1998, S. 14, s. 28-35; Nisan 1998, S. 15, s. 83-86; Mayıs 1998, S. 16, s. 64-69; Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıralar*, [Anafartalar Hatıraları], (haz. Ecvet Güresin), Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul 1998; Mustafa Kemal Atatürk, "Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Hatıralar", *Çanakkale Hatıraları*, c. 1, Birinci Kitap, (haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 2001, s. 15-113; Mustafa Kemal [Atatürk], *Anafartalar Savaşları,* (haz.. Ö. Andaç Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2007.

5 Mustafa Kemal Atatürk, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, (haz. Uluğ İğdemir), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1968; 2. Bsk. 1986; 3. Bsk. 1990; Mustafa Kemal Atatürk, "Arıburnu Muharebeleri Raporu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 37, Mart 1988, s. 39-50; İsmet Görgülü, "Atatürk'ün 'Arıburnu Muharebeleri Raporu' ve 'Anafartalar Muhaberatına Ait Tarihçe' Adlı Eserlerinde Yer Almayan Emir ve Raporlarından Bir Demet", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 7/19, Kasım 1990, s. 93-118; İsmet Görgülü, "Atatürk'ün Arıburnu Muharebeleri Raporu ve Anafartalar Muharebatına Ait Türkçe Eserinde Yer Almayan Emir ve Raporları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 73-76, Mart-Haziran 1991, s. 25-34; Mustafa Kemal Atatürk, "Çanakkale Muharebeleri'nde Ondokuzuncu Tümen ve Arıburnu Kuvvetleri Komutanlığım", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 50, Mart 2001, s. 6-29; Mustafa Kemal [Atatürk], *Arıburnu Savaşları*, Günümüz Türkçesi: Nurer Uğurlu, (haz. Ö. Andaç Uğurlu, Örgün Yayınları, İstanbul 2005.

6 Ruşen Eşref Ünaydın, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat,* Devlet Matbaası, İstanbul 1930; Varlık Yayınları, İstanbul 1954; Kültür Bakanlığı, Ankara 1981, 2. Bsk. 2001; İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi, 1999; Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 2001. Ruşen Eşref Ünaydın,, "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat ", *Savaş,* S. 5, Mayıs 1940, s. 2-3; Ruşen Eşref Ünaydın, "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat ", *Türk Dili,* V/55, Nisan 1956, s. 409-416; S. 56, Mayıs 1956; s. 473-480; S. 57, Haziran 1956, s. 533-544; S. 58, Temmuz 1956, s. 595-610; S. 59, Ağustos 1956, s. 670-673, S. 60, Eylül 1956, s. 723-734; VI/61, Ekim 1956, s. 3-22; Ruşen Eşref Ünaydın, *Ruşen Eşref Ünaydın: Bütün Eserleri,* c. 2, Röportajlar II: Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat [I]: Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat [II]: Atatürk'ün Hastalığı: Prof. Dr. Nihad Reşad Belger'le Mülâkat: *Çanakkale'de Savaşanlar Dediler ki;* (haz. Necat Birinci, Nuri Sağlam), Türk Dil Kurumu, Ankara 2002; Ruşen Eşref [Ünaydın], "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat ", *Türk Dünyası Tarih Dergisi,* S. 202, Ekim 2003, s. 34-38; Ruşen Eşref [Ünaydın], "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat ", *Çanakkale Hatıraları,* 3. Cilt, Birinci Kitap, (haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 2003; 2. Bsk. 2005, s. 15-61. Ruşen Eşref [Ünaydın], *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009. [1930 edisyonunun tıpkı basımıdır.]

başı Mehmed Nihad,[7] Cemil Conk,[8] Cevat Paşa,[9] Esat Paşa (Mehmet Esat Bülkat),[10] Fahrettin Altay,[11] İzzeddin -Burhaneddin,[12] İzzettin Çalışlar,[13] Mahmut Sabri Bey,[14]

7 Mehmed Nihad [Binbaşı], *Harb-i Umûmî'de Seddülbahir (Cenub Grubu) Muhârebâtı,* (Cenub Grubu Erkan-ı Harbiyesinde bulunmuş olan Erkan-ı Harbiye Mektebi muallimlerinden Binbaşı Nihad Bey tarafından mektepte konferans suretinde takrir olunmuştur), Matbaa-i Askeriye, İstanbul 15 Haziran 1336 [1920], s. 61+1; Mehmed Nihad [Binbaşı], *Büyük Harp'te Çanakkale Seferi***,** Şehitlikleri İmar Cemiyeti Neşriyatı, İlhami-Fevzi Matbaası, İstanbul 1926, s. 42; Mehmed Nihad [Binbaşı], *Büyük Harp'te Çanakkale Seferi***,** Askerî Matbaa, İstanbul 1928, s. 82 [Askerî Mecmua'nın 46/70, (Eylül 1928) Ekidir]; Mehmed Nihad, *Harbi Umûmî'de Seddülbahir (Cenub Grubu) Muhârebâtı (* Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1336/1920) [Emile Vedel], *Çanakkale'de Bahriyelilerimiz***,** [Mütercimi: Ahmed Lütfullah], Neşre (haz. Ahmet Altıntaş - Zeynep Altıntaş):Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, AÇASAM, Çanakkale 1997 içinde s. 183-253; Mehmed Nihad, "Büyük Savaşta Çanakkale Seferi", *Çanakkale Savaşı: Yakın Tarih İncelemeleri-1***,** (Ed. Muzaffer Albayrak), Yeditepe, İstanbul 2006; 3. Bsk. 2007, s. 11-40; [Mehmed] Nihad [Binbaşı], "Seddülbahr (Güney Grubu) Muharebeleri", *Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı***,** (haz. Burhan Sayılır), Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006, s. 189-266; [Mehmed Nihad] [Binbaşı], *Bir Komutanın Gözünden Çanakkale Savaşları***,** (der. Cemalettin Yıldız), Çanakkale 2007.

8 Cemil Conk, *Hatıraları: Balkan Harbi 1912-1913, Çanakkale Seferi 1915***,** Canlı Tarihler, Türkiye Basım Evi, İstanbul 1947; Cemil Conk, *Çanakkale: Conkbayırı Savaşları: Atatürk'ün Yaptığı Görülmemiş Yiğitçe Süngü Hücumu***,** Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara 1959; Cemil Conk, "Cemil Conk Paşa 'nın Çanakkale Hatıraları", *Çanakkale Hatıraları,* 2. Cilt, Üçüncü Kitap, (haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 2002, s. 105-187; Cemil Conk, (Cemil Conk Paşa), "Çanakkale Conkbayırı Savaşları *",* *Çanakkale Hatıraları,* 2. Cilt, Dördüncü Kitap, (haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 2002, s. 189-299.

9 Cevat Çobanlı, [Cevat Paşa], "General Cevat Çobanlı Hatıralarını Anlatıyor", *Yedigün Dergisi,* İstanbul 1936; Cevat Çobanlı, [Cevat Paşa], "Çanakkale'de Mehmetçik General Cevat Anlatıyor", *Yakın Tarihimiz, Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle: Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar,* c. 1, 1962; Cevat Çobanlı, [Cevat Paşa], (anlatan), "Çanakkale ve Mehmetçik *",* *Kemalizm,* Mart 1976, s. 1-2; Cevat Çobanlı, [Cevat Paşa], (anlatan), "Çanakkale ve Mehmetçik *",* *Kemalizm,* 16/188, Mart 1978, s. 23.

10 Esat Paşa [Mehmet Esat Bülkat], "Esat Paşa 'nın Çanakkale Hatıraları *",* *Hayat Tarih Mecmuası,* 2/27, Temmuz 1959, S. 41, Ekim 1959. [15 Bölüm halinde yayınlanmıştır.] ;Mehmet Esat Bülkat, *Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Anıları***,** (haz. İhsan Ilgar), Baha Matbaası, İstanbul 1975; Mehmet Esat Bülkat, *Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları***,** Haz. İhsan Ilgar, (haz. Nurer Uğurlu), 2. Bsk. Örgün Yayınları, İstanbul 2003.

11 Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş, 1912-1922 ve Sonrası***,** İnsel Yayınları, İstanbul 1970; Fahrettin Altay, *İmparatorluktan Cumhuriyete: (Fahrettin Paşa Anlatıyor): İmparatorluk, İttihat ve Terakki, Cumhuriyet: "1902-1938 Üç Devrin Galerisi***"**, (haz. Taylan Sorgun), Kamer, İstanbul 1998; 4. Bsk. Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2003; Fahrettin Altay, "Fahrettin Altay'ın Çanakkale Hatıraları *",* *Çanakkale Hatıraları, 2. Cilt, Birinci Kitap,* (haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 2002, s. 7-41; Fahrettin Altay, "Fahrettin Altay'ın Çanakkale Cephesi Hatıraları *",* *Çanakkale: Arıburun Kahramanları,* (haz. Cemalettin Yıldız - Nebahat Efe Yıldız), Emre Basımevi, İzmir 2006, s. 209-263.

12 İzzeddin-Burhaneddin, *Harb-i Umûmî'de Çanakkale Muhârebât-ı Berriyesi: Arıburnu Şimâl Grubu Muhârebâtı, 1. Kısım (25 Nisan-14 Mayıs 1915 Vekayii); 2. Kısım (14 Mayıs-19 Mayıs 1915 Vekâyii),* Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1336 [1920], s. 34+1 Eserin 1. Kısmı İzzeddin Bey, 2. Kısmı Burhaneddin Bey tarafından yazılmıştır.; İzzeddin (Yarbay), "Arıburnu (Kuzey Grubu) Muharebeleri (25 Nisan – 14 Mayıs Olayları)", *Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı***,** (haz. Burhan Sayılır), Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006, s. 97-112; Burhaneddin (Bnb .), "Arıburnu (Kuzey Grubu) Muharebeleri (14 Mayıs-19 Mayıs Olayları)", *Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı,* (haz. Burhan Sayılır), Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006, s. 113-135.

13 İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü: Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları,* (haz. İzzeddin Çalışlar - İsmet Görgülü), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997; İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü: Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Not Defterinden,* (haz. İzzeddin Çalışlar - İsmet Görgülü), 3. Bsk. Güncel, İstanbul 2007.

14 Mahmut [Sabri] (Binbaşı), *Seddülbahir Muharebesi ve 26. Alay 3. Tabur Harekâtı***,** Harp Akademisi Matbaası, İstanbul 1933; Mahmut [Sabri] (Binbaşı), *Seddülbahir Muharebesi***,** İlkadım Basımevi, Is-

Mehmed Celaleddin,[15] Mehmet Fasih Bey,[16] Mehmet Şefik Aker,[17] Münim Mustafa,[18] Selahaddin Adil Paşa[19] ve Yarbay Hayri Bey'in,[20] anıları aynı veya benzer isimler altında birçok kez yayınlanan hatıralara örnek olarak verilebilir.

Türk askerlerine ait hatıraların sayıca az olması, Türk askerleri arasında okuma-yazma oranının düşük olması ve buna bağlı olarak yazma geleneğinin yerleşmemiş olması gibi etkenlerle izah edilebilirse de ancak en önemli sebep Mehmed Nihad Bey'in *Harb-i Umûmî'de Seddülbahir (Cenub Grubu) Muhârebâtı,* adlı eserinde be-

parta 1933; Mahmut [Sabri] (Binbaşı), *Seddülbahir'in İlk Şanlı Müdafaası: 26. A. III. Tb.un Muharebesi***,** 5. Fırka Kumandanlığınca Bastırılmıştır, Yeni Anadolu Matbaası, Konya 1933; Mahmut Sabri (Binbaşı), "Seddülbahir 'de İlk İhraca Karşı Koyan Tabur Kumandanının Notları", *Askerî Mecmua,* 51/90, Eylül 1933, s. 307-322; Mahmut Sabri (Binbaşı), "Sabri Binbaşı 'nın Hatıraları", *Kahramanlık Destanları,* Askerî Matbaa, İstanbul 1937, s. 133-151; Mahmut Sabri Bey, (Binbaşı), "Seddülbahir Muharebesi ve 26. Alay 3. Tabur Harekâtı ", *Çanakkale Hatıraları,* 3. Cilt, İkinci Kitap, (haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 2003; 2. Bsk. 2005, s. 63-82.

15 Mehmed Celaleddin, *Harbi Umûmî'de Çanakkale Muhârebât-ı Berriyesi : Kumkale Muhârebâtı,* Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1336 [1920], s. 51; [Mehmed] Celaleddin (Yzb.), "Kumkale Muharebeleri ", *Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı,* (haz.Burhan Sayılır), Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006.; Mehmed Celaleddin, *Harbi Umûmî'de Çanakkale Muhârebât-ı Berriyesi : Kumkale Muhârebâtı,* (haz. Murat Karataş), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.

16 Mehmed Fasih, *Kanlısırt Günlüğü : Mehmed Fasih Bey'in Çanakkale Anıları,* (haz. Murat Çulcu), Arba Yayınları, İstanbul 1997; Mehmed Fasih, *Çanakkale 1915 : Kanlısırt Günlüğü : Mehmet Fasih Bey 'in Günlüğü,* (haz. Murat Çulcu), Denizler Kitapevi, İstanbul 2002, 2. Bsk. 2006.

17 [Mehmet] Şefik Aker, *Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay,* Askerî Matbaa, İstanbul 1935. [99 Sayılı *Askerî Mecmua*'nın *Tarih Kısmı*, 1-1. Kânun 1935, S. 40 Ekidir.]; [Mehmet] Şefik Aker, "Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay [I-IV]", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* S. 37, Mart 1988, s. 46-50; S. 41, Temmuz 1988, s. 57-60; S. 42, Ağustos 1988, s. 59-61; S. 43, Eylül 1988, s. 70-72; [Mehmet] Şefik Aker, "Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay ", *Çanakkale Hatıraları,* 1. Cilt, Üçüncü Kitap, (haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 2001, s. 175-296; [Mehmet] Şefik Aker, "Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay ", (haz. TÜRKSAM), *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* S. 63, Nisan 2002, s. 30-47; [Mehmet] Şefik Aker, "27. Alay Komutanı Yarbay Şefik Bey 'in Arıburnu Savaşları Raporu ", *Çanakkale Savaşı: Yakın Tarih İncelemeleri-1,* (ed. Muzaffer Albayrak), Yeditepe, İstanbul 2006; 3. Bsk. 2007, s. 49-104; [Mehmet] Şefik Aker, "27. Alay Kumandanı Yarbay Şefik Bey 'in (Aker) 25-26 Nisan 1915 Arıburun Savaşları Hatıraları", *Çanakkale: Arıburun Kahramanları,* (haz. Cemalettin Yıldız - Nebahat Efe Yıldız), Emre Basımevi, İzmir 2006, s. 32-151.

18 Münim Mustafa, *Cepheden Cepheye: 914-918 İhtiyat Zabiti Bulunduğum Sırada Cihan Harbi'nde Kanal, Çanakkale ve Kafkas Cephelerine Ait Hatıralarım,* [yayl.y.], İstanbul 1940; Münim Mustafa, *Cepheden Cepheye: 1914-1918 İhtiyat Zabiti Bulunduğum Sırada Cihan Harbi'nde Kanal, Çanakkale ve Kafkas Cephelerine Ait Hatıralarım,* (haz. Metin Martı), 2. Bsk. Arma Yayınları, İstanbul 1998; 3. Bsk. 2002; Münim Mustafa, "Cepheden Cepheye: Çanakkale ve Kanal Hatıraları", *Çanakkale Hatıraları,* 3. Cilt, Altıncı Kitap, (haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 2003; 2. Bsk. 2005, s. 333-470.

19 Selahaddin [Adil] Paşa, *Harb-i Umûmî'de Çanakkale Muhârebât-ı Bahriyesi,* Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1336 [1920], s. 26; Selahaddin Adil Paşa, *Hayat Mücadeleleri, Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları,* (haz. Enver Koray), Zafer Matbaası, İstanbul 1982; Selahaddin Adil Paşa, "Çanakkale Hatıraları ", *Çanakkale Hatıraları,* 1. Cilt, İkinci Kitap, (haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 2001, s. 115-173.
Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar -Hatıralar,* (haz. Muzaffer Albayrak - Semuh S. Adil), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

20 Hayri (Kaymakam), *Harb-i Umûmî'de Çanakkale Muhârebât-ı Berriyesi : Anafartalar Grubu Muhârebâtı,* Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1336 [1920], 61 s.; Hayri (Yarbay), "Anafartalar Grubu Muharebeleri ", *Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı,* Yay. Haz. Burhan Sayılır, Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006, s. 25-95.

lirttiği üzere Çanakkale Muharebeleri'nde tümenden küçük kıta ve onların komuta makamlarındaki subay kaybının harp ceridelerinin dahi düzenli olarak tutulmasına imkan bırakmayacak şekilde çok fazla olması ve Çanakkale cephesinden sağ çıkabilen subayların önemli bir kısmının da daha sonra öteki cephelerdeki savaş alanlarında şehit olmalarıdır.[21] Bununla birlikte, dönemin sivil-resmî tarih yazıcılığının Çanakkale Savaşları'na ilgi göstermemiş olması da dikkati çeken bir diğer husustur. Nitekim Türk Tarih Kurumu'nun yayınladığı *Belleten* dergisinde 1950 öncesinde Çanakkale Savaşları hakkındaki tek yayın Uluğ İğdemir tarafından neşredilen "*Atatürk'ün Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Hatıraları*" adlı çalışmadır.[22] 1915-1950 döneminde Türk Tarih Kurumu'nun Çanakkale Savaşları hakkındaki tek yayını ise 35. yıl münasebeti ile 1950'de yayınlanan ve çeşitli anı ve değerlendirmeleri içeren 32 sayfalık "*Çanakkale 18 Mart 1915-1950*" isimli eserdir.[23]

1951-1989 yılları ise, Tablo 2'de de görüleceği gibi, Çanakkale muharebeleri'nin canlı tanıklarının giderek azalması nedeniyle mükerrer neşredilen anı, röportaj ve süreli yayınlarda yayınlanan eserler istisna edilecek olursa hatırat sayısının giderek azaldığı, daha çok araştırma eserlerin ön plana çıktığı bir dönemdir.

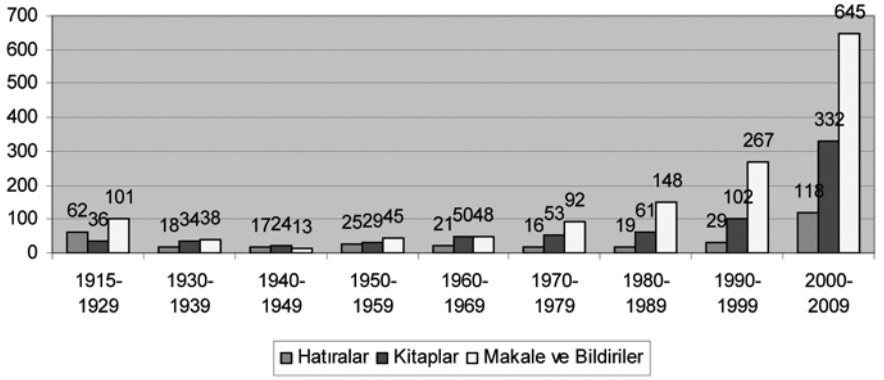
Yıllar	Hatıralar	Kitaplar	Makale ve Bildiriler	Toplam
1915-1929	62	36	101	199
1930-1939	18	34	38	90
1940-1949	17	24	13	54
1950-1959	25	29	45	99
1960-1969	21	50	48	119
1970-1979	16	53	92	161
1980-1989	19	61	148	228
1990-1999	29	102	267	398
2000-2009	118	332	645	1095

21 Mehmed Nihad [Binbaşı], "Seddülbahr (Güney Grubu) Muharebeleri", *Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı*, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006, s. 189-266.

22 Uluğ İğdemir, "Atatürk'ün Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Hatıraları ", *Belleten,* VII/28, Ekim 1943, s. 1-88.

23 Koyuncu, Keskin, Sınmaz Sönmez, *a.g.e.***,** s. vi.

Tablo-2: Hatıra, Kitap, Makale ve Bildirilerin Yıllara Göre Dağılımı

Örneğin 1970'lerde Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanmaya başlanan "*Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*" serisinin Çanakkale cephesi ile ilgili ciltleri Çanakkale Savaşları araştırmalarında başlıca müracaat kitapları arasına girmiştir.[24] 1980'lerde ise Çanakkale Muharebeleri ile ilgili yayınlarda nispî bir artış görülmektedir. Bu artışta Çanakkale Savaşlarının popüler tarih dergilerinin ilgi odağı haline gelmesinin de önemli katkısı vardır. Örneğin 1970-1979 yılları arasındaki dönemde toplam yayın sayısı 165 iken, 1980-1989 döneminde bu sayının 280'e ulaştığı görülmektedir. Yayınların sayısındaki bu artışa paralel olarak hamaset edebiyatı ve menkıbeler[25] de literatüre hâkim olmaya başlamıştır. Bu dönemdeki yayınlarla ilgili dikkat

24 *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, 25 Nisan 1915 Arıburnu Çıkarması : 27. Piyade Alayının Karşı Taarruzu, 19. Tümenin Bu Karşı Taarruzu Desteklemesi,* Haz. Nusret Baycan, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi,* V. Cilt*, Çanakkale Cephesi, 2. Kitap, Amfibi Harekât : Çıkarmanın İlk Günlerinde Üst Komutanlıkların Hareket Tarzları Kumkale Çıkarması, Arıburnu ve Seddülbahir Kesimlerinde Mayıs 1915 Sonuna Kadar Devam Eden Kanlı Savaşlar,* Haz. Reşat Hallı, Remzi Yiğitgüden, Muhterem Saral, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara 1978; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi,* V. Cilt**,** *Çanakkale Cephesi Harekâtı,* 3. Kitap, Haziran 1915-Ocak 1916, Haz. İrfan Tekşüt - Necati Ökse, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1980; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi,* V. Cilt**,** *Çanakkale Cephesi Harekâtı, (Haziran 1914-25 Nisan 1915),* Haz. Şükrü Erkal, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı,* 1., 2., 3. Kitapların Özetlenmiş Tarihi, (Haziran 1914-Ocak 1916, Haz. Şükrü Erkal, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1997; 2002.

25 "Kahramanlarımızın Parlak Bir Menkıbe -i Celâdeti: Mustafa oğlu Mehmed Çavuş *", İkdam,* 21 Şubat 1330 (6 Mart 1915); "Çanakkale'den Bir Menkıbe *", Türk Kahramanlığı, II,* Emniyet-i Umumiye Rs. Yayınları, E.U. Basımevi, Ankara 1954; *Savaş Menkıbeleri,* Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara 1961; Mehmet İhsan Gençcan, *Çanakkale Savaşları' ndan Menkıbeler,* Emek Ofset, Çanakkale 1987; 2. Bsk. Kültür Bakanlığı, Ankara 1990;, Mehmet İhsan Gençcan, *Çanakkale Savaşları ve Menkıbeler,* Bayrak Yayınları, İstanbul 1994; 1997; 2006; *Türk Tarihindeki Kahramanlık Öyküleri, Menkıbeler,* Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009; "Çanakkale Muharebeleri'yle İlgili Menkıbeler *", Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı,* Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 1990, s. 181-188;, Abdurrahman Güzel, "Türk Edebiyatı'nda Çanakkale Savaşları ve Zaferleri ile İlgili Menkıbe, Destan, Şiir, Anekdot ve Efsaneler", *Türk Kültürü,* 35/409,

çeken bir diğer husus ise Tablo 3'de de görüldüğü üzere yabancı dilde yayınlanan eserlerin Türkçeye çevrilme sürecinin yavaşlamış olmasıdır.

Tablo-3: Çeviri Eserlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Hatıralar	Kitaplar	Makaleler	Toplam
1915-1929	17	11	12	40
1930-1939	3	10	5	18
1940-1949	0	7	1	8
1950-1959	2	3	1	6
1960-1969	3	6	4	13
1970-1979	3	8	2	13
1980-1989	0	4	10	14
1990-1999	5	8	10	23
2000-2009	33	30	17	80
Toplam	**66**	**87**	**62**	**215**

1951–1989 yılları arasında Türk Tarih Kurumu yayınları arasında doğrudan Çanakkale Savaşları ile ilgili kitap sayısı beş adet olup,[26] *Belleten* dergisinde ise dört adet makale yayınlanmıştır.[27] Diğer taraftan, Çanakkale Savaşları ile ilgili ilk sempozyum, "*Çanakkale Savaşları'nın Askeri ve Siyasi Yönü*" başlığı ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin 30. kuruluş yıldönümü etkinlikleri kapsamında 1986 yılında düzenlenmiştir.[28] Daha önce çok sayıda şiir ve hikâyeye konu olan ve Çanakkale Muharebeleri hakkında ilk müstakil roman ise 1989'da yayınlanmış ve bunu diğerleri izlemiştir.[29] Bu roman Türk edebiyatçılarının dikkatini Çanakkale savaşları üzerine çekmiş

Mayıs 1997, s. 268-285;, Ali Yakıcı "Çanakkale Savaşları Etrafında Oluşan Menkıbeler in Türk Folkloru İçindeki Yeri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* 10/30, Kasım 1994, Çanakkale Zaferi'nin 80. Yıldönümü Özel Sayısı, s. 599-608;, Hayati Otyakmaz, "Bir İbret Vesikası: Anzak Ömer [Menkıbe] ", *Diyanet Avrupa Aylık Dergi,* S. 66, Ekim 2004, s. 39-40.

26 Ruşen Eşref Ünaydın, *Çanakkale'de Savaşanlar Dediler Ki,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1960; 2. bsk 1990; Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muhaberatı 'na Ait Tarihçe,* (haz. Uluğ İğdemir), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1962; 2. Bsk. 1990; Mustafa Kemal Atatürk, *Arıburnu Muharebeleri Raporu,* (haz. Uluğ İğdemir), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1968; 2. Bsk. 1986; 3. Bsk. 1990; Demir Uğur, *Mustafa Kemal Arıburnu 'nda, 25 Nisan 1915,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1974; Uluğ İğdemir, *Atatürk ve Anzaklar = Atatürk and the Anzacs,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1978. [Türkçe-İngilizce].

27 Fahrettin Altay,, "Çanakkale Savaşı'nın İlk Günlerinde Mustafa Kemal (Atatürk)", *Belleten,* XX/80, Ekim 1956, s. 605-607; A. Rıza Özkul, "Kaymakam Mustafa Kemal ve Arıburnu ", *Belleten,* XX/80, Ekim 1956, s. 609-618; Tevfik Bıyıklıoğlu, "Birinci Dünya Harbi'nde (1914-1918) ve Mondros Mütarekesi Sırasında (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922) Boğazlar Problemi", *Belleten,* XXV/97, Ocak 1961, s. 81-93. Uluğ İğdemir, "Atatürk'ün Anafartalar Grubu Komutanlığı'ndan İstifasına Dair Bazı Belgeler", *Belleten,* XXXII/128, Ekim 1968, s. 473-478.

28 ODTÜ 30. Kuruluş Yıldönümü "Çanakkale Savaşları'nın Askeri ve Siyasi Yönü" *Sempozyumu Bildirileri*, 18 Mart 1986, Ankara, Derl. Mete Tunçoku, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1987.

29 Mustafa Necati Sepetçioğlu, *....Ve Çanakkale,* 1. Cilt: Geldiler, 2. Cilt: Gördüler, 3. Cilt: Döndüler, Akran Yayıncılık, İstanbul 1989, 2. Bsk.1990; 3 Bsk. İrfan Yayımcılık, İstanbul 1997, 12. Bsk. 2006.

ve takip eden yıllarda Çanakkale savaşları ile ilgili 20 adet roman yayınlandığı tespit edilmiştir.[30]

1990'lara kadar daha çok Atatürk'ün askerî dehası ve Mehmet Akif'in "*Çanakkale Şehitleri*" şiiri bağlamında hatırlanan ve yıldönümü törenlerinde yâd edilen Çanakkale Savaşları, dünyada ve Türkiye'de milliyetçiliğin ve muhafazakârlığın yükselişi; kimlik tartışmalarının hızlanması, şehitliklerin yeniden düzenlenmesi, yeni şehitliklerin inşası ve ulaşım imkânlarının kolaylaşması; üniversite sayısının artışı, hükümetlerin ve basının Çanakkale Muharebeleri'ne artan ilgisi ve ticarî kaygılar gibi çok çeşitli etkenlere bağlı olarak 1990'larda adeta yeniden keşfedilmiştir. Ayrıca, internet imkânlarının gelişmesi ile bilgiye erişmenin kolaylaşması ve konuyla ilgili arşiv belgelerine ulaşmanın her geçen gün artması da önemli birer etken olarak gösterilebilir.[31] Nitekim 1990 sonrasında Çanakkale Savaşları ile ilgili yapılan yayınlarda önemli bir artış gözlenmekte olup, 2000 yılından sonra ise adeta bir patlama yaşanmıştır. Aşağıdaki tablodan da görülebileceği gibi, genel olarak değerlendirildiğinde son yirmi yılda Çanakkale

Savaşları ile ilgili olarak yayınlanan eserlerin, bugüne kadar yayınlanmış bütün eserlerin %60'ını oluşturduğu, bu oranın % 16'sını 1990'larda yayınlanan eserlerin, % 44'ünü ise 2000'li yıllarda yayınlanan eserlerin teşkil ettiği gözlenmektedir.

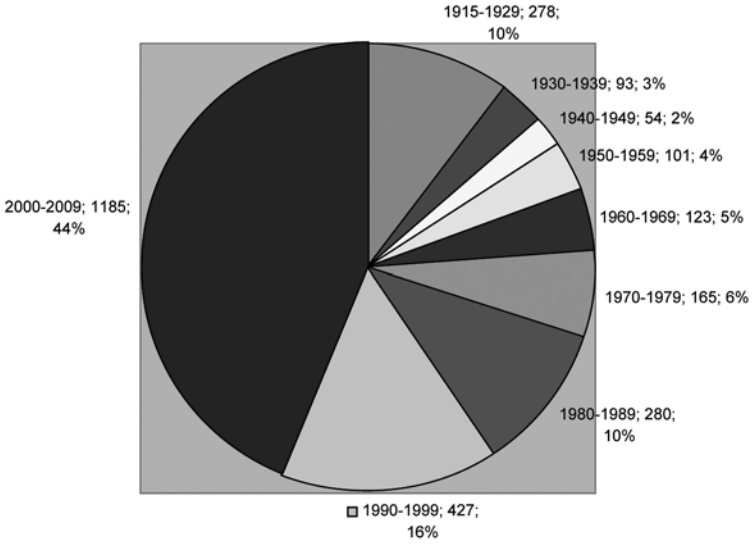
Tablo-4: Çanakkale Savaşları ile İlgili Eserlerin Türlere ve Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Hatıralar	Kitaplar	Makale ve Bildiriler	Edebiyat ve Sanat Ürünleri	Tezler	Belgeler	Kaynakçalar	Görsel	Toplam
1915-1929	62	36	101	83	0	1	0	0	283
1930-1939	18	34	38	3	0	0	0	0	93
1940-1949	17	24	13	0	0	0	0	0	54
1950-1959	25	29	45	2	0	0	1	0	101
1960-1969	21	50	48	2	1	1	1	2	127
1970-1979	16	53	92	3	0	1	0	0	165
1980-1989	19	61	148	10	5	35	2	0	280
1990-1999	29	102	267	8	13	4	4	1	428
2000-2009	118	332	645	40	31	1	6	17	1190
Toplam	325	721	1397	151	50	43	14	20	2721

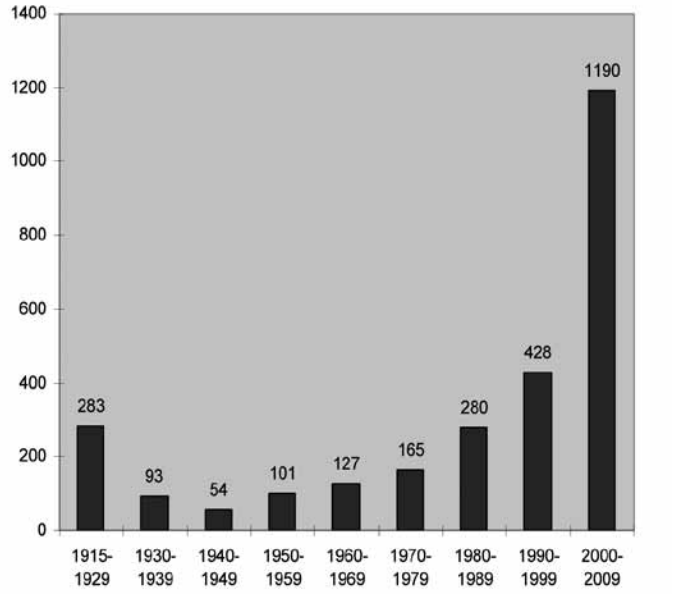
30 Koyuncu, Keskin, Sınmaz Sönmez, *a.g.e.* s. 462-474.

31 Koyuncu, Keskin, Sınmaz Sönmez, *a.g.e.,* s. vii.

Yıllara Göre Eserlerin Yüzdelik Dağılımı

Eserlerin Yıllara Göre Genel Dağılımı

Çanakkale muharebeleri ilgili olarak yayınlanan hatıra, kitap, makale ve bildirilerin yıllar içindeki dağılımına baktığımızda, hatıra türü eserlerde 2000-2009 yılları arasında büyük bir artış olduğu görülmektedir. Tespitlerimize göre 1915-1999

yılları arasında yayınlanan toplam hatıra sayısı 207 iken, 2000-2009 yılları arasında yayınlanan hatıra sayısı 118'dir. 1990-1999 yılları arasındaki dönemde 29 adet hatıra yayınlanmış olmasına rağmen sonraki 9 yıl içinde bu sayının 118'e ulaşmış olması konuya duyulan ilgiyi ortaya koyması bakımından son derece önemlidir. Aradaki büyük farkın nedeni ise yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere Çanakkale Savaşları ile ilgili olarak yayınlanan hatıraların farklı kişiler ve yayınevleri tarafından 2000 yılından sonra mükerrer baskılarının yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Kitap türü eserlere baktığımızda 1915-1989 yılları arasındaki dönemde 287 adet kitap yayınlandığı, 1990-1999 döneminde ise bu sayının 102 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 10 yıllık süreçte yayınlanan kitap sayısının 60 yıllık süreçte yayınlanan kitap sayısının yarısına yakın olması dikkat çekicidir. 2000-2009 yılları arasında ise 332 adet kitap yayınlanmıştır. Bu tablo 2000 yılından sonra konuyla ilgili çalışmalardaki patlamanın gözlenmesi açısından oldukça dikkat çekicidir.

Makale ve bildirilerin durumunda gözlenen bir farklılık, buradaki sayısal artışın 1980 sonrası başlamış olmasıdır. 1980'e kadar 65 yıllık dönemde toplamda 337 makale ve bildiri yayınlanmış olup, 1980-1989 yılları arasındaki dönemde ise 148 yayın yapılmıştır. Bu yayınların çoğunluğu *Hayat Tarih ve Edebiyat Mecmuası* ile *Yıllarboyu Tarih* dergilerinde yayınlanmış olup, Genelkurmay Başkanlığı'nın yayınları da önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle *Silahlı Kuvvetler Dergisi* ve *Deniz Kuvvetleri Dergisi* bu yayınlar konusunda başı çekmektedir. 1990-1999 döneminde neredeyse iki katı bir artışla 267, sonrasındaki on yıllık dönemde ise 2.5 katına yakın bir artışla 645 yayın yapıldığı görülmektedir. 1990 sonrasındaki makale ve bildirilerde görülen artış sürecinin Çanakkale Muharebeleri'nin 75. yıldönümü etkinlikleri ve anma toplantılarıyla başladığı görülmektedir. Nitekim Türk Tarih Kurumu ve Genelkurmay Başkanlığı savaşın 75. yıldönümü dolayısıyla ayrı ayrı sempozyumlar düzenlemişlerdir. Muharebelerin 80., 85. ve 90. yılı münasebeti ile çıkarılan kitaplar ve düzenlenen uluslararası sempozyumlar Çanakkale Muharebeleri araştırmalarını hızlandırmıştır. Keza *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*'nin 30. Sayısı, Çanakkale Zaferi'nin 80. Yıldönümü Özel Sayısı olarak neşredilmiştir.[32] 1990'dan günümüze Türk Tarih Kurumu tarafından doğrudan Çanakkale Savaşları ile ilgili biri sempozyum kitabı[33] olmak üzere üç kitap basılmış, *Belleten* dergisinde de iki makale neşredilmiştir.[34]

32 Çanakkale Zaferi'nin 80. Yıldönümü Özel Sayısı, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* 10/ 30, Kasım 1994.

33 *Çanakkale Savaşları, Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu, 14–17 Mart 1990*, Çanakkale, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.

34 Kemal Arı, "Mülazım-ı Evvel Mehmet Nazif Efendi 'nin Conkbayırı 'nda Şehit Düşüşü ve Buna İlişkin Mustafa Kemal (Atatürk)'in Bir Mektubu ", *Belleten,* LVIII/222, Ağustos 1994, s. 451-459. [Mustafa Kemal (Atatürk)'in kardeşi şehit olan Fevzi Paşa'ya taziye mektubu.]; A. Mete Tunçoku, "İsrail 'in Kuruluşuna Varan Gelişmeler İçinde Çanakkale Savaşları'nın Önemi", *Belleten,* LV/212, 1991, s. 101-108.

Çanakkale savaşlarıyla ilgili yüksek lisans ve doktora çalışmalarının başlaması da bu dönemdedir. Türkiye'de tarih alanında doğrudan Çanakkale Savaşlarını konu alan ilk yüksek lisans tezi 1992'de,[35] ilk doktora tezi ise 1999'da[36] tamamlanmıştır. Tespitlerimize göre 1992-2008 yılları arasında Çanakkale Savaşları ile ilgili 17 yüksek lisans tezi ve 4 doktora tezi yapılmıştır. Çanakkale Savaşları'nın Türk Edebiyatına yansımaları ile ilgili olarak da 1989-2008 yılları arasında 5 adet yüksek lisans tezi yapılmıştır.[37]

Eserlerin türlerine göre dağılımına baktığımızda ise %50 oranıyla en yüksek payın makale ve bildirilere ait olduğunu görüyoruz. Bu yoğunluğun en önemli sebebi 1992'den sonra üniversite sayısındaki artışa bağlı olarak konuyla ilgili kongre, sempozyum, panel, konferans gibi etkinliklerin artmasıdır. Akademik dergilerde yayınlanan makaleler ile popüler dergilerin konuya gösterdikleri ilgi, makale ve bildiri sayısındaki yoğunluğun en önemli iki sebebini teşkil etmektedir.

Tablo-5: Eserlerin Türlerine Göre Yüzdelik Dağılımı

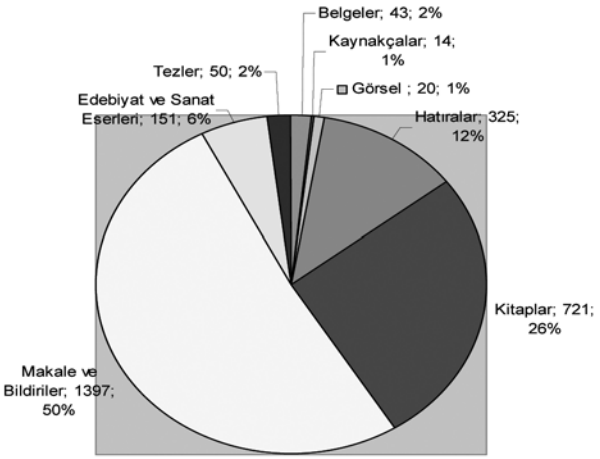
Tür	**Toplam**	**%**
Hatıralar	325	12
Kitaplar	721	26
Makale ve Bildiriler	1397	50
Edebiyat ve Sanat Eserleri	151	6
Tezler	50	2
Belgeler	43	2
Kaynakçalar	14	1
Görsel	20	1
Toplam	325	100

35 Recep Dündar, *Çanakkale Deniz Muharebeleri ve Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat (Çobanlı) Paşa,*(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1992.

36 Celal Yılmaz, *Çanakkale Savaşları ve Türk Ordusu,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999.

37 Koyuncu, Keskin, Sınmaz Sönmez, *Çanakkale Savaşları Bibliyografyası*, s. 452-461.

Eserlerin Türlerine Göre Yüzdelik Dağılımı

Örneğin 1992'de Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi bünyesinde Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi (AÇASAM)'nin kurulması, Çanakkale Savaşları konusunda yapılan çalışmalara önemli ölçüde katkıda bulunmuş, AÇASAM tarafından Çanakkale zaferinin 85. ve 90. yılı münasebeti ile uluslararası sempozyumlar düzenlenerek, bu sempozyumlara ait bildiri kitapları basılmıştır.[38] Ayrıca AÇASAM tarafından 2003'den bu yana da *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* adıyla bir dergi çıkarılmaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Çanakkale Vakfı ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nin işbirliği ile 17-19 Mart 2006'da İstanbul'da düzenlenen "*Uluslararası Çanakkale Kongresi*"ne ait kongre kitabının İbrahim Güran Yumuşak editörlüğünde yine İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yayınlanmış olması Çanakkale Savaşları ile ilgili olarak yazılan makalelere önemli bir katkı sağlamıştır. Zira Kongre kitabının *Çanakkale I: Savaşı ve Tarihi* başlıklı birinci cildi Çanakkale Muharebeleri hakkında çok sayıda araştırmayı içermektedir.[39] Çanakkale Savaşı araştırmalarında dikkat çeken bir diğer eser Mustafa Demir editörlüğünde çok sayıda bilim adamını buluşturan ve 2008 Martında yayınlanan altı ciltlik *Çanakkale (Savaşları) Tarihi* serisidir. Serinin 3, 4 ve 5. ciltleri Çanakkale Muharebeleri'nin çeşitli veçheleri hakkında çok sayıda makaleden oluşmaktadır.[40]

38 *85. Yılında Atatürk ve Çanakkale Savaşları Sempozyumu, 23 Mart-24 Mart 2000 Çanakkale, Sempozyum Bildirileri,* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, AÇASAM, Çanakkale 2001.
90. Yıldönümünde Çanakkale Savaşlarını Düşünürken, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, AÇASAM, Çanakkale 2005.

39 *Çanakkale I: Savaşı ve Tarihi,* [Uluslararası Çanakkale Kongresi, 17-19 Mart 2006, İstanbul. Bildiriler], (ed. İbrahim Güran Yumuşak), İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2006.

40 *Çanakkale (Savaşları) Tarihi,* 6 Cilt, (ed. Mustafa Demir), Değişim Yayınları, İstanbul 2008.

Son yıllarda yapılan Çanakkale Araştırmalarında dikkati çeken bir nokta da araştırmacıların muharebelerle ilgili Osmanlıca eserleri günümüz Türkçesine aktarmaya çalışmalarıdır. Tespitlerimize göre 1990'dan sonra Osmanlıcadan çevirisi yapılan ilk eser Yahya Saim [Ozanoğlu]'nun, *Hilalin Gölgesinde: Çanakkale, Kutü'l-Emare Zafer Destanı,* (Dersaadet: Matbaa-i Askeriye, 1332-1916, 24 s.) adlı eseri olup, Hasan Kolcu tarafından yayına hazırlanarak 1991'de Kültür Bakanlığı tarafından basılmıştır.[41] Bu tür çalışmalara verilebilecek bir diğer örnek ise Abdurrahman Güzel tarafından Latin harflerine çevrilen Yeni Mecmua 'nın 1918'de neşredilen *Çanakkale 5/18 Mart 1331–1915* başlıklı Çanakkale özel sayısıdır. *Çanakkale: Yeni Mecmua 'nın Özel Sayısı'nda Neşredilen Çanakkale Savaşları Üzerine Değerlendirmeler* başlığı ile 1996 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır.[42] Aynı eser 2006 yılında 1996 baskısından hiç bahsedilmeksizin üç farklı yayınevi tarafından yeniden yayınlanmıştır.[43]

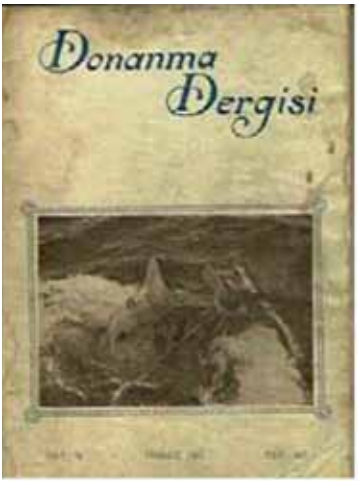
Yeni Mecmua'nın çevrilmesinden sonra Çanakkale Muharebeleri ile ilgili eski harfli Türkçe eserlerin Latin harflerine aktarılmasının hız kazandığı görülmektedir. Bu bağlamda, Selahaddin Adil Paşa, Mehmed Nihad, İzzeddin-Burhaneddin, Kaymakam/Yarbay Hayri, Mirliva Sedad Paşa, Süleymaniyeli Mehmed Emin Bey, Binbaşı Nazmi Bey ve Mehmed Celaleddin'in eserlerinin yanı sıra Sir Ian Hamilton, Emile Vedel, Çanakkale Tahkik Heyeti (Dardanelles Commission), John de Robeck-Roselyn W. Wemyss, Charles Monro, Ellis Ashmead-Bartlett, Granville Fortescue, F. Charles-Roux, Maurice Larcher ve Sydney Moseley'in eski harfli Türkçe'ye tercüme edilmiş olan eserleri çeşitli araştırmacılar tarafından çeviri veya sadeleştirme yoluyla günümüz Türkçesine aktarılmıştır.[44] Bu tür yayınlar arasında nitelikli çeviri ve sadeleştirmeler olmakla birlikte, Osmanlıcadan günümüz Türkçesine yapılan çeviri ve sadeleştirmelerde bir hayli okuma yanlışı, atlama-çıkarma, ilave ve birlik numaraları

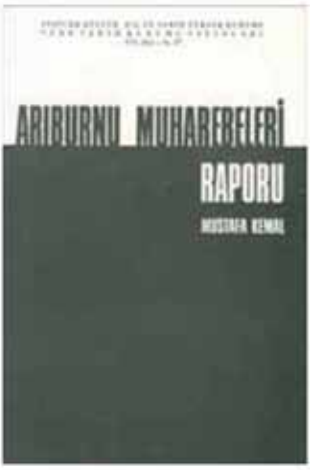
41 Yahya Saim [Ozanoğlu], *Hilalin Gölgesinde: Çanakkale, Kutü'l-Emare Zafer Destanı,* (haz. Hasan Kolcu), Kültür Bakanlığı, Ankara 1991.

42 *Çanakkale: Yeni Mecmua 'nın Özel Sayısı'nda Neşredilen Çanakkale Savaşları Üzerine Değerlendirmeler, İstanbul, 5/18 Mart 1331/1915*, (haz. Abdurrahman Güzel), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, AÇASAM, Çanakkale 1996.

43 *Çanakkale: 18 Mart 1915: Yeni Mecmûa'nın Nüsha-i Fevkalâdesi,* (haz. Murat Çulcu), İstanbul: E Yayınları, 2006; *Yeni Mecmua, Çanakkale Özel Sayısı,* (haz. Muzaffer Albayrak, Ayhan Özyurt, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006; *Çanakkale'yi Yaşamak: "Yeni Mecmua",* (haz. Halil Ersin Avcı - Ali Ekmekçi - Ali Dana Çeker - Şahin Şentürk - Şakir Demir ve Tunca Özgişi), Emre Yayınları, İstanbul 2006.

44 *Çanakkale Hatıraları, 1,* (haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 2001; *Çanakkale Hatıraları, 2,* (haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 2002; *Çanakkale Hatıraları, 3,* (haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 2003; 2. Bsk. 2005; *Çanakkale: Ümitler Yanılgılar Gerçekler,* (haz. Burhan Sayılır), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2003; *Gelibolu Hatıraları 1915,* Türkçesi: Mehmet Ali Yalman - Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2005; *Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı,* (haz. Burhan Sayılır), Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006; *Çanakkale Savaşı: Yakın Tarih İncelemeleri-1,* (ed. Muzaffer Albayrak), Yeditepe, İstanbul 2006; 3. Bsk. 2007; *Çanakkale Cephesinden Mektuplar -Hatıralar,* (haz. Muzaffer Albayrak - Semuh S. Adil), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007; Ruşen Eşref [Ünaydın], *Mustafa Kemal Çanakkale'yi Anlatıyor,* 3. Bsk. (haz. Muzaffer Albayrak), Karma Kitaplar, İstanbul 2007.

ile tarihlerde çeviri hataları göze çarpmaktadır. Örneğin savaşın ön safında yer alan yabancı komutan, gemi ve birlik isimleri ile yer adlarında yapılan yanlışlıklar işin ciddiyetine gölge düşürecek düzeydedir. Bu nedenle Osmanlıca bilen araştırmacıların orijinal nüshalara bakmaları zorunlu görülmektedir.

Sonuç olarak; Çanakkale Savaşları ile ilgili olarak yapılan çalışmalar sayıca yüksek rakamlara ulaşmış olsa da bazı konulardaki tartışmalar henüz sonuçlanmamıştır. Örneğin Çanakkale Savaşları ile ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişi ve Çanakkale cephesinin açılma sebepleri, Osmanlı ordusunun genel durumu, teçhizat - donatım ve iaşe, savaşın sevk ve idaresi, İtilaf güçlerinin durumu, askerî ve stratejik başarı ve başarısızlıklar, Çanakkale zaferinde Alman askeri yardımı ve Alman subayların rolü, Çanakkale Savaşları'nın sonuçları, şehit sayısı, kayıplar, Çanakkale Savaşlarının Milli Mücadeleye etkisi vb. konularda tartışmalar ve spekülasyonlar halen devam etmektedir.[45] Bu soruların kesin cevaplarına ulaşılması noktasında özellikle uluslararası arşivlerin ve dönemin kaynaklarının büyük bir özenle incelenmesi gerekirken, yukarıda da belirttiğimiz üzere gerek Osmanlıcadan gerekse yabancı eserlerden yapılan çevirilerde özellikle gemi adları, kişi ve yer adlarında dikkatli davranılması göz önünde bulundurulması gereken önemli bir konudur.

45 Koyuncu, Keskin, Sınmaz Sönmez, *Çanakkale Savaşları Bibliyografyası,* s. v.

Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Muharebeleri'nin Komutanları

Ömer ÇAKIR*

Yazıya başlarken asıl konuya geçmeden önce bazı kavramları ve meseleleri kısaca izah etmekte fayda mülahaza ediyorum. Bunlardan ilki, "harp edebiyatı" ve "Türk harp edebiyatı" kavramlarının izahı, ikincisi de Çanakkale Muharebeleri'nin komutanları denildiğinde hangi seviyedeki komutanları anlamamız gerektiği hususudur. Bir başkası ise Türk harp edebiyatının ve Çanakkale Harbi edebiyatının komuta kademesine bakışındaki temel yaklaşım(lar)ın ne olduğudur.

"Harp edebiyatı" denildiğinde bu kavramın çerçevesine dair öne çıkan iki önemli bakış açısından söz etmek mümkündür. Bunlardan biri harp edebiyatını herhangi bir harbin, harp günlerindeki edebî eserlere akseden ürünleri ile sınırlı tutan yaklaşımdır. Buna göre

> *"Harp edebiyatı; herhangi bir harple ilgili harp öncesinde, harp sırasında ve harp sonrasında cephede veya cephe gerisinde yazılan, konusunu harpten ve harp halinden alan, kısaca harp atmosferinin duygu, düşünce ve hayallerinin dile getirildiği edebî eserlerden oluşmaktadır. Kavrama ilişkin tanımı biraz daha somutlaştırmak bakımından bir örnek vermek gerekirse, mesela harbin müşahidi olmayan veya harp sırasında yaşamamış bir edibin bugün Çanakkale ile ilgili yazdığı eser, harp edebiyatı olmayıp Çanakkale Muharebeleri'ni konu edinen tarihî roman, hikâye, tiyatro, şiir vb. sayılmak icap eder."*[1]

İkinci yaklaşım ise, harp edebiyatına belli bir tarihi sınırlama yapmaksızın harbin olduğu günlerden bugüne ilgili harbe dair her türlü edebî nitelikteki metni harp edebiyatı içinde gören anlayıştır.[2] İkinci tanım daha kapsamlı şemsiye bir kavram olarak

* Doç.Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Ömer Çakır, "Edebî Eserlerin Aynasında Balkan Savaşları ve İslâm", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* C.4, Sayı: 2, Kasım 2013, s. 45.

2 Metin Kayahan Özgül, "Harp Edebiyatına Harbi Bir Bakış", Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü ve Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Baş-

görünse de harp edebiyatı denildiğinde bir harbin olduğu yıllarda yazılanlarla araya zamanın tozlu perdesi girdikten sonra yazılanlar arasında farkların olduğu bir gerçektir. Biz bu yazıda birinci görüşü esas alacak ve onun içinde de zaman açısından süreyi 1915-1918 yılları arasında yazılan eserlerle sınırlandırmayı tercih edeceğiz. Bunun sebebi 1918 yılının ardından 1919 yılı itibariyle Millî Mücadele'nin başlamış olması ve bu yıldan sonra edebî metinlere daha çok Millî Mücadele'nin yansımış olmasıdır. Sınırlamamızda ayrıca bir makale sınırları içerisinde belli bir zaman dilimini esas alma arzumuz da belirleyici olmuştur.

Harp edebiyatına dair ortaya koyduğumuz kavramsal çerçeveden sonra, Türk harp edebiyatı denildiğinde ise Orhun Kitâbelerinden başlamak üzere Türk tarihindeki savaşların çeşitli edebî türlerdeki eserlere yansımalarını anlamak icap etmektedir. Bu yönüyle iki bin yıla yakın bir tarih içinde Türklerin yapmış olduğu savaşların yeterli olmasa da edebiyattaki yansımalarının edebiyat bilimciler için bâkir bir araştırma alanı olarak ortada durduğunu söylemek herhalde mübalağa olmaz.[3]

Türk edebiyatı tarihine bakıldığında özellikle 1853-56 Kırım Harbi'nden itibaren savaşların İstanbul'daki ediplerin de gündemine girmesi ile Türk harp edebiyatının asıl gelişmesini gösterdiğini söylemek mümkündür. Zira daha önceki dönemlerde savaşlar, İstanbul'dan uzak diyarlarda olduğu için İstanbul'da yaşayan ediplerin pek ilgisini çekmemiş; daha çok savaşa katılan asker şairlerin eserlerine aksetmiştir. Oysa Kırım Harbi'nden[4] sonra mesela, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, 1911 Trablusgarp Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşı, 1914-1918 arası I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki savaşların edebiyatta daha fazla yer aldığı görülmektedir. Elbette bunda söz konusu savaşların İstanbul'daki hayatı büyük ölçüde etkilemesi, gazete ve dergilerin hayatımıza girmesi, bunlar vasıtasıyla harp edebiyatının bir propaganda aracı olarak kullanılmaya çalışılması gibi hususların büyük payını not etmek gerekir. İşte yukarıda adı geçen savaşlardan biri olarak I. Dünya Savaşı ve Çanakkale Muharebeleri'nin edebiyattaki yansımaları[5] Türk harp edebiyatının önemli bir cüzünü oluşturmaktadır.

kanlığı, Türk Harp Edebiyatı Konulu I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu, 1-3 Kasım 2014, Bildiriler Kitabı, Berikan Yay., Ank., 2014, s. 1-18.

3 Öyle ki Türkiye'de ve dahi Dünya'da ilk kez Türk harp edebiyatı konusunda bilimsel bir sempozyum ("Türk Harp Edebiyatı" konulu Uluslararası Türkiyat Sempozyumu) Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü ile Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu işbirliğinde 1-3 Kasım 2013 tarihleri arasında Çankırı'da yapılmış olup TRT tarafından yaklaşık 20 dakika canlı yayın ile Türkiye'ye ve Dünyaya duyurulmuştur.

4 Geniş bilgi için bkz. Ömer Çakır, "Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatının Kaynaklarından Biri Olarak Harpler I: Kırım Harbi (1853-1856)", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, (Yeni Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı)*, C.4, Sayı: 1, Kış 2009, s.1823-1874.

5 Çanakkale Muharebeleri ile ilgili şiirler ve mektuplar hakkında bkz., Ömer Çakır, *Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ank., 2004.; Ömer Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, Akçağ Yay., Ank., 2009.

Geçmişten bu güne Türk harp edebiyatında savaşların komuta kademesini aradığımızda ise iki özellikle karşılaşmak mümkündür. Bunlardan ilki, şayet savaş zaferle neticelenmiş ya da iyi bir savunma yapılmış ise komutanlar hakkında isim zikredilerek övgü ile bahsedilmesidir. İkinci yaklaşımda ise komutan ismi zikredilmeksizin genel olarak ordunun veya en alt rütbede bir neferin –bu sırada isim verildiği de olur verilmediği de- şahsında ordunun kahramanlığı anlatılır. Mesela, Kırım Harbi edebiyatında Osmanlı Kırım Ordusu komutanı Serdarı Ekrem Ömer Paşa, 1876-77 Osmanlı Rus Savaşı her ne kadar yenilgi ile sonuçlansa da Plevne Savunması ile Osman Paşa, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda şehit olan Mirliva Hafız Abdülezel Paşa, Balkan Savaşlarında Enver Paşa ve Edirne Müdafi Şükrü Paşa ismi çeşitli edebi metinlerde yer almaktadır.

Öte yandan, yaygın tercih ise ağırlıklı olarak şahıslardan bahsetmek yerine ordunun genel başarısından yahut bir veya birkaç neferin şahsında ordunun kahramanlık ve fedakârlığından bahsedilmesidir. Mesela, Yahya Kemal, İstanbul'un Fethi ile ilgili şiirlerinde Fâtih'in adını hiç anmaz. Onun adını "İstanbul'u fetheden bir yeni çeri"de adeta gizler. Bilindiği üzere fethi anlatan şiirlerden birinin adı "İstanbul'u Fetheden Yeniçeriye Gazel"dir.[6] Türk harp edebiyatında ya ordunun genel başarısından, kahramanlığından ve fedakârlığından ya da bir veya birkaç alt rütbedeki nefer yahut çavuş üzerinden yine ordunun genel hasletini yansıtan metinlerin daha çok olduğunu söylemek mümkündür.

İşte harp edebiyatında şahıslar yerine ordunun genel başarısından bahsetme yönündeki genel özellik I. Dünya Harbi ve Çanakkale Muharebeleri sırasında da görülmektedir denilebilir. Ancak istisnai olarak üst düzey isimlerin öne çıktığı görülecektir ki bu durum aşağıda izah edilecektir. Bu noktada Türk harp edebiyatında Çanakkale Muharebeleri'nin komutanlarını aramaya başlamadan önce I. Dünya Harbi sırasında şahıslar yerine ordunun genel başarısından bahsetme yönündeki tarihî anlayışın hem resmî hem de bireysel olarak benimsendiği anlaşılmaktadır. Zira aşağıda vereceğimiz örnekler bunu açıkça göstermektedir.

1. Çanakkale Harbi Edebiyatının Komuta Kademesine Bakışı

I. Dünya Harbi'ne girmenin arifesinde Harbiye Nezâreti, askeri savaşa hazırlarken hazırlıkların bir parçası olarak, sanat ve edebiyatın gücünden de istifade etmek ister. Bu bağlamda "askerin hissiyat-ı milliye ve vataniyesini tehyic ve tebrik ve fedakârlık ve itaat *faziletlerini takviye edecek umûmî şarkılar için bir müsabaka tertib eder*".[7] Anlaşılacağı üzere Harbiye Nezâreti, askerin millî ve vatanî hislerini coşturmak, onlardaki fedakârlık ve itaat özelliklerini güçlendirmek için musikinin imkanlarından yararlanmaya çalışır.

6 Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rüzgarıyla*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İst., 1999, s. 27.

7 "Asker Şarkıları", *Tasvîr-i Efkâr*, Nu.1110, 2 Haziran 1330/15 Haziran 1914, s.3.

İlerleyen yıllarda ise Harbiye Nezâreti, edebiyatın gücünden de yararlanmaya ve harp edebiyatı oluşturmaya çalışacaktır. Hatta bu vadide yazılan eserlerin neşrine vasıta olmak bakımından da Harb Mecmuası adlı bir de dergi çıkarılmıştır.[8] Bu çerçevede yapılan faaliyetlerden biri de bir grup edibin savaş devam ederken 28 Haziran-10 Temmuz 1915 arası Çanakkale Cephesi'ne götürülüp gezdirilmesi olur. Amaç, Çanakkale Cephesindeki kahramanlık ve fedakârlığı o günkü halka ve sonrasında gelecek nesle çeşitli edebî eserlerle anlattırmaktır.[9] İşte bu geziye katılan şairlerden biri olan İbrahim Alâeddin, aldıkları davette şöyle bir ikaz yapıldığını belirtmektedir: *"Vücûda getirilecek eserlerde şahıslara veya makamlara ait methiyeler değil, askerin cevherine ve milletin kabiliyetine dair hakîkî ve şe'nî tasvirler istenmişti."*[10] Buradan anlaşıldığına göre, yazılacak eserlerde şahıslar veya makamlar övülmeyecek, genel olarak ordudaki askerlerin "cevherine ve milletin kabiliyetine dair gerçek tasvirler" yapılacaktır. Dikkat edileceği üzere burada cepheden döndükten sonra edebiyatçıların kaleme alacakları eserlerde şahısların ve makamların övülmemesi, askerin özündeki özelliklerin ve milletin kabiliyetlerinin anlatılması, bütün bunlar yapılırken de anlatılan olaylarda gerçeğin anlatımına özen gösterilmesi vurgusu yapılmıştır. Bu vurgular içinde yazımızı daha çok alakadar etmesi bakımından eserlerde şahıslar veya makamlar övülmeyecek emrini dikkat çekici bulduğumu ifade etmek isterim.

İbrahim Alâeddin'in dışında bu noktada Mustafa Kemal Paşa'nın Madam Corinne'ye[11] yazdığı bir mektubundan da alıntı yapmak istiyorum. Söz konusu mektupta Mustafa Kemal Paşa şöyle diyor:

> *"İki aydır buradayım ve Çanakkale Boğazı'nı, müttefiklerin ihraç teşebbüsünde bulunan donanmalarına ve kuvvetlerine karşı müdafaa ediyorum. Bu ana kadar aziz Corinne, hep muvaffak oldum ve aynı yerde kalırsam, kuvvetle ümit ediyorum ki daima da muvaffak olacağım.*
>
> *Burada benim ismimin duyulmamasına hayret etmemeli, çünkü ben mühim bir muharebenin kahramanı olarak Mehmet Çavuş'a şeref kazandırmayı tercih ettim. Tabii şüphe etmezsiniz ki muharebeyi idare eden sizin dostunuzdu ve savaş gecesi muharebelerin saflarında Mehmet Çavuş'u bulan da o idi."*[12]

8 Geniş bilgi için bkz. Ali Fuat Bilkan-Ömer Çakır, (haz.) *Harp Mecmuası*, Kaynak Kitaplığı, İst., 2004.

9 Gezi hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Çakır, *Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ank., 2004, s. 39-72.

10 İbrahim Alâeddin (GÖVSA), *Çanakkale İzleri*, Marifet Mat., İst., 1926, s. 4.

11 Sadi Borak'ın Milliyet gazetesine istinaden verdiği bilgiye göre, "Corinne, Yüzbaşı Ömer Lütfi Bey'in dul eşidir. Ömer Lütfi, Balkan Harbinde Vize muharebesinde ölmüş bir Türk şehididir. Mustafa Kemal'in çok yakın arkadaşıdır." Sadi Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Kaynak Yay., 4.bsk., İst., 1998, s. 51.

12 Sadi Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Kaynak Yay., 4.bsk., İst., 1998, s. 62-64.

Bu mektuptaki anlatılanı biraz açacak olursak, Mustafa Kemal Paşa Seddülbahir bölgesinde kahramanlık gösteren Mehmed Çavuş'un kahramanlığını özetle yazıp Müstahkem Mevki Komutanlığına, dolayısıyla Harbiye Nezâretine göndermiştir ki bu bilgi ATESE arşivinde şu şekilde yer alır:

> *"Seddülbahir'e çıkan İngilizler, mevzi alan piyadelerimizden ve obüs bataryamızın ateşi, özellikle 27 nci Piyade Alayı, 3 ncü Tabur 10 ncu Bölük Çavuşlarından Mustafa Oğlu Mehmet'in komutasında, Seddülbahir Tabyası içinde bulunan yarım piyade takımının süngü hücumuyla püskürtülmüştür.*
>
> *Mehmet Çavuş, tüfeğinin mekanizmasının işlememesi üzerine taşla yanındakilere örnek olacak biçimde düşmana saldırmış, kendisi başından ve göğsünden yaralanmıştır. İhtiyat çavuşlarından olan adı geçenin madalyayla veya başka biçimde ödüllendirilmesini dilerim."*[13]

Aslında harp günlerinde başka komutanlar da emrindeki kimi askerlerin kahramanlıklarını özetle yazıp İstanbul'a göndermişler[14] ve bunların bir kısmı Harp Mecmuası'nda yayımlanmıştır.[15] Dolayısıyla buradan anlaşıldığına göre, Harbiye Nezareti'nin emri doğrultusunda komutanlar kendi başarılarından ziyade cephedeki alt rütbeden askerlerin kahramanlık ve fedakârlıklarını ön plana çıkarmış ve bunları İstanbul'a göndermişlerdir. Mesela, harpten sonra Şükrü Fuat [GÜCÜYENER] aynı anlayışla Tanıdığım Kahramanlar[16] adlı kitabını vücuda getirecektir. Hem Mustafa Kemal Paşa'nın hem de Şükrü Fuat'ın tavrı göstermektedir ki, Çanakkale Harbi edebiyatında komutanlardan ziyade, alt rütbedeki askerlerin isminin yer alması şaşırtıcı olmayacaktır.

Bir başka örnek olarak Selahaddin Adil Paşa'dan bir alıntı yapmak istiyorum. Zira Selahaddin Adil Paşa'nın aşağıdaki görüşleri de Çanakkale Harbi edebiyatında komutanları arama noktasında bir bakış açısı sunmaktadır. 18 Mart 1915 günü öğleden sonraya kadar Çanakkale Boğazı'nda deniz savaşını idare eden, sonrasında da savaşın değişik cephelerinde görev alan ve fakat adı fazla duyulmayan Selahaddin Adil Paşa, hatıralarında Çanakkale Zaferi hakkında diyor ki:

> *"Hakikat düşünülecek olursa bu ve bu gibi muvaffakiyetler, şahısların rolleri ne kadar büyük olursa olsun, katılanların ortak başarısıdır. Bu zaferde en büyük hisse, şüphesiz en ağır ve tehlikeli vaziyetler karşısında mukaddes va-*

13 ATESE Arşivi; Arş. No. 6/1666 Kls. 4669, Dos. H.12, F.1/75'ten nakleden *Asker Kahramanlar*, Genelkurmay Basımevi, Ank., 1987, s. 27.

14 "Bir Bölük Komutanının Mektubu", *Cepheden Mektuplar*, Millî Savunma Bakanlığı Yay., Ank., 1999, s. 35.

15 Bkz. Ali Fuat Bilkan-Ömer Çakır, (haz.) *Harp Mecmuası*, Kaynak Kitaplığı, İst., 2004.

16 Şükrü Fuat Gücüyener, *Birinci Cihan Harbinde Tanıdığım Kahramanlar*, Gücüyener Yay., İst., 1956, 175s.

tan için hayata veda edinceye kadar sükûnetle ve vakar ile vazifesini yerine getirmeye çalışmış olan şühedaya aittir.

Biz idare heyetleri zaten bütün tahsil ve terbiyemizi, yetiştirilmemizi, makam ve mevkilere yükselmemizi, sırası geldiğinde bir makine gibi kullandığımız bu fedakâr millete borçlu değil miyiz? Hayatımızda bu borcu ödemek fırsatını bulmak ve bundan dolayı duyacağımız vicdani haz, bizler için yeterli bir mükafat olmaz mı? Düşünelim ki bu aziz şühedada ne nam ve şan, ne de hükmetme duygusu ve ihtişam gibi dünyevi ihtiras mevcut değildir. Bu gibi milletçe kazanılmış zaferler milletin malıdır, milletin bütününe aittir. Her ferdin mevkiine göre borçlu olduğu vatanî vazifenin yerine getirilmesi ne bir külfet ne de bir lütuf olmadığı gibi, millete de minnet duygusu yüklemez ve yüklememelidir. Şahıslar fâni, millet bâkidir."[17]

Anlaşılacağı üzere, Selahaddin Adil Paşa herhangi bir savaşın zaferle kazanılmasında "en büyük hisse[nin] şühedaya ait" olduğunu, savaşı idare eden komutanların eğitimlerinden, makam ve mevkilere gelmeye kadar elde ettiklerini "fedakâr millete borçlu" olduklarını, bu borcun askerlik hizmetiyle ödendiğini, bu çerçevede her komutanın "mevkiine göre" yerine getirmekle yükümlü olduğu "vatani bir vazifenin yerine getirilmesi"nin millete karşı "ne bir külfet ne de lütuf ol"duğunu, o sebeple de "millete" karşı "minnet duygusu" yüklemeyeceğini ve yüklememesi gerektiğini vurgulamakta; "milletçe kazanılmış zaferler"in "milletin malı" olduğunu, şahısların fâni milletin bakî olduğunu hatırlatmaktadır.

Dolayısıyla, Selahaddin Adil Paşa'nın bu tespit ve ikazları da Çanakkale Muharebeleri'nin edebiyatında komutanları aramada bir bakış açısı sunmaktadır ki; buna göre nasıl zaferde en büyük hisse şehitlere ait ise, Çanakkale Harbinin edebiyatında da en büyük hisse onlara ait olacaktır. Bu noktada Mehmed Akif'in meşhur "Çanakkale Şehitlerine" adıyla bilinen şiirinde şahısların değil şehitlerin anlatılması ve şiirin "Ey şehit oğlu şehit isteme benden makber/ Sana âğûşunu açmış, duruyor Peygamber" mısralarıyla bitmesi oldukça manidardır.[18] Bu çerçevede Mustafa Kemal Paşa'nın Bomba Sırtı vakasını anlatırken *"Emin olmalısınız ki Çanakkale Muharebesi'ni kazandıran bu yüksek ruhtur"* dediği olayda yüksek ruhlu askerleri şöyle tasvir etmesi hiç şaşırtıcı değildir ki şehadete hazırlananları anlatır: *"Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor. Hiç ufak bir fütur bile göstermiyor; sarsılmak yok! Okumak bilenler, ellerinde Kur'an-ı Kerim, cennete girmeğe hazırlanıyorlar.*

17 Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, Yeditepe Yay., 1. Bsk., İst., 2007, s.73.

18 Mehmed Akif, "Asım'dan Bir Parça", *Sebilürreşad*, C.24, Nu.608, 10 Temmuz 1340.

Bilmeyenler kelime-i şahâdet çekerek yürüyorlar."[19] Dolayısıyla İbrahim Alâeddin'in ifadelerinden Selahaddin Adil Paşa'nın tespit ve Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıdaki tasvirine kadar anlaşılan o ki Çanakkale Harbi edebiyatında asıl anlatılanlar veya anlatılması gerekenler yüksek ruhlu, ölüme sel gibi giden, bir gül bahçesine girercesine şehadet şerbetini içip cennete giren şehitlerdir. O sebeple söz konusu örneklerden hareketle temellendirdiğimiz gerekçeler sebebiyle Çanakkale Harbi edebiyatında aşağıda görüleceği üzere komutanların fazla yer almamasına hazırlıklı olmak icap edecektir. İşte tam bu noktada harp edebiyatı ile harp tarihinin de farklı özelliklerinin olduğu ortaya çıkmaktadır.

2. Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Muharebeleri'nin Komutanları

Türk harp edebiyatında Çanakkale Muharebeleri'nin komutanlarına ilişkin bir araştırma yaptığımızda en üst düzey komutandan silsile halinde alt kademeye doğru ilerleyen, çavuşlara, onbaşılara kadar komuta kademesini, bir makale dahilinde araştırmak elbette güçtür ve zaten böyle bir araştırma bu yazının sınırlarını da aşar. Bununla beraber bu yazı bağlamında yaptığımız ve özellikle de 1915-1918 arası yazılmış şiir türündeki eserlerle sınırlandırmaya çalıştığımız araştırmaya göre şu isimlerle karşılaşmaktayız: Osmanlı ordusunun Başkumandanı Padişah V. Mehmed Reşad, Başkumandan Vekili Enver Paşa, Anafartalar Komutanı Mustafa Kemal Paşa, Seddülbahir Cephesinde görev yapan komutanlardan Cafer Tayyar Paşa, Yüzbaşı Osman Efendi, Mülâzım Kâsım Ağa, Ekrem Efendi, Kaymakam Şükrü Bey, Binbaşı Şerif Bey ve alt rütbeden değişik yerlerde savaşan Mehmed Çavuş(lar). Tekrar hatırlatmak gerekir ki bunlar şiirlere akseden isimledir. Zira, mensur metinler bağlamında; makale, mektup, hatıra, günlük, roman vs. metinlerde daha başka isimlerin yer aldığı bilinmektedir ki bu vadide de kapsamlı bir araştırma yapılabilir.

2.1. Başkumandan Sultan V. Mehmed Reşad

Osmanlı ordusunun başkumandanı bilindiği üzere padişahlardır. Günümüzde de bu geleneğin bir yansıması olarak Cumhurbaşkanı aynı zamanda ordunun başkomutanıdır. Dolayısıyla, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunun başkumandanı o yıllarda tahtta olan V.Mehmed Reşad'tır. Çanakkale Muharebeleri ile ilgili şiirlere baktığımızda Padişah'ın isminin birkaç eserde geçtiğini görüyoruz. Bunların bir kısmı destan türündeki manzumeler bir kısmı da Sultan Reşad'ın Çanakkale Zaferi ile ilgili yazmış olduğu meşhur, "Çanakkale Gazeli"[20] olarak bilinen şiire yapılan tahmislerdir.

19 Ruşen Eşref (ÜNAYDIN), "Mustafa Kemal Paşa ile Mülâkat", *Yeni Mecmua, 5-18 Mart Çanakkale Nüsha-i Fevkalade*, 1918, s.137.

20 "Manzûme-i Garrâ-yı Hümayun", *Servet-i Fünûn*, Nu.1317, 1 Eylül 1332/14 Eylül 1916, s.1918.

Adsız Kalender imzalı "Gaziler Destanı"nda Sultan Reşad'ın "Cihad" ilanı şöyle anlatılmaktadır:

Üç yüz otuz birde aceb
Verdi adüvv harbe sebeb
Oldu bize yevm-i tarab
İlân-ı rûz-ı intikam

Hâkân-ı âlîşânımız
Gazi Mehmed Hanımız
Pek sevgili Sultanımız
Etti cihadı iltizam

Toplandı ehl-i şer ve din
Açıldı Kur'an-ı mübîn
Emr-i cihad-ı Müslimin
Farz oldu halka bittamam[21]

Mehmed Dursun adlı bir gazinin kaleme aldığı "Meşhur Çanakkale Destanı"nda Padişah'ın cihad ilanı ile birlikte her tarafın asker dolduğu, bunun üzerine düşmanların telaşa kapıldığı ifade edilmekte ve Allah'a kâfir düşmanı mahvetmesi yönünde dua edilmektedir:

Doldu cihan yüzü asker efrâdı
İnşaallah cümleten alır muradı
Yürüdü devletin emr-i iradı
Yaşa Padişahım cihan sultanı

Hazret-i Padişah sen binler yaşa
Nefesin işledi dağıyla taşa
Urum ecnebiler kaldı telaşa
Zü'l-Celal mahvetsin kâfir düşmanı[22]

Yukarıda belirtildiği gibi Padişah'ın isminin geçtiği şiirlerden biri de "Çanakkale Gazeli"ne yapılan tahmisler sebebiyledir. Bunlardan "Ma'mûretü'l-azîz Encümen-i Vilâyet Başkâtibi ve Matbaa Müdîri Haydar Bey'in Tahmîsi"nde Sultan Reşad, "mihr-i irfan" ve "kerem" sahibi, edep ve fazilet kaynağı olarak tasvir edilir ve Osmanlı şairlerinin bu güzel şiirle, yani "Çanakkale Gazeli" ile "şad" oldukları dile getirilir:

21 Adsız Kalender, *Gaziler Destanı*, Çavuşoğlu Matbaası, İst.,1331, 1s.

22 Destan, şairin defterinin elimizde mevcut fotokopisinden Latin alfabesine aktarılmıştır. Söz konusu destanın bir bölümü Yedi İklim dergisinde yayımlanmıştır. (Ahmet Nedim, Gazi Mehmed Dursun ve Çanakkale Destanı, *Yedi İklim*, S.36, Mart 1993, s.68-70), Gazi Mehmet Dursun, *Meşhur Çanakkale Destanı*, s. 86.

Mihr-i irfan u kerem Gâzi-i tabende-cihad
Menba'-ı fazl u edeb Hazret-i Sultan Reşâd
Buyurup lutf eyler bir şi'r-i muazzez inşâd
Oldu şairleri mülkün bu güzel şi'r ile şâd
Başladı zemzeme neşr etmeğe gülzâr-ı suhân[23]

2.2. Başkumandan Vekili Enver Paşa

I. Dünya Savaşı sırasında Enver Paşa Başkumandan Vekili olarak görev yapmıştır. Bu bağlamda her ne kadar resmî sıfatı Başkumandan Vekili olsa da aslında fiili olarak Osmanlı ordusunun başkumandanı gibi görev yapmıştır. Bu sırada Enver Paşa aynı zamanda Harbiye Nâzırı yani harp bakanıdır. Harp günlerinde bu iki sıfatı taşıyan Enver Paşa, Çanakkale Muharebeleri sırasında birkaç kez cepheyi ziyaret etmiştir. İşte bunlardan biri Seddülbahir Cephesine gerçekleşir. İbrahim oğlu Ömer, Seddülbahir'de Sağ Cenahta Birinci Fırka'nın Şehitlersırtı Destanı'nda bu ziyareti anlatır; ayrıca Paşa'ya dua ederek şöyle der:

Başkumandan Vekili Enver Paşa
Harbiye Nâzırı'mız o merd-i yektâ
Geldi siperleri gezdi ser-a-pâ
Öz ile göz ile gördü her yanı
Yaşasın yükselsin o büyük şânı
Ya Rabb'i sen hıfz et o kahramanı[24]

Çanakkale Muharebeleri ile ilgili birkaç destan yazmış olan Eyüblü Mustafa Şükrü, "Çanakkale Şarkısı" adını verdiği bir manzumesinde Çanakkale ve Gelibolu'nun kahraman askerlerle dolduğunu, bunların "hain" düşmanın karşısına ölümü göze alarak çıktığını, komutanlarının da hep birlikte çalıştığını, bunlardan biri olan Enver Paşa'nın vatan aşkı ile dolu vatanperver biri olduğunu şöyle dile getirir:

Çanakkale Gelibolu
Kahraman askerler dolu
Sağ olası Enver Paşa
Gösteriyoz[r] kolay yolu

Ölürüz böyle ölürüz
Düşmandan öcü alırız
Hain düşman karşısında

23 Enfel Doğan-Fatih Tığlı, "Sultan V. Mehmed Reşad'ın Çanakkale Gazeli ve Bu Gazele Yazılan Tahmisler", http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/dogan_tigli_tahmisler.pdf, 04.05.2014.

24 İbrahim oğlu Ömer, *Seddü'l-bahir'de Sağ Cenahta Birinci Fırka'nın Şehitlersırtı Destanı*, Matbaa-i Askerîye, Dersaâdet, 1332, s. 17.

Durarak hedef oluruz
(…)
Kumandanlar hep birlikte
Çalışıyor gözü erlikde
Vatanperver Enver Paşa
Aşk-ı vatanla perverde[25]

Adsız Kalender imzalı "Gaziler Destanı"nda Enver Paşa'nın Hakk yolunda yürüyen, devletin harp tarihinde azim ve gayreti ile kendisine hayranlık duyulan, her insanın gönlünde taht kurmuş bir komutan olduğu ifade edilmekte ve manzume sahibi tarafından "bu milletin namusu" olarak nitelendirilmektedir. Destanın ilgili mısraları şöyledir:

Ordu yaşa binler yaşa
Hakk rehrev başdan başa
Elhak sezâ Enver Paşa
İkbâline bin ihtiram

Tarih-i harbi devletin
Hayran-ı azm ü himmetin
Namususun bu milletin
Her sînelerde zî-makam[26]

Gazi Mehmed Dursun, Enver Paşa'ya olan sevgisini dile getirdikten sonra Çanakkale Zaferi'ni kastederek bu zaferle devletler arasında Osmanlı Devleti'nin büyük bir şeref kazandığını, böylece Türkiye'ye "cihan arslanı" denildiğini belirtir. Aşağıdaki mısraları yıllardır "hasta adam" olarak görülmüş Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Zaferi ile dünyaya ölmediğini, hayatta olduğunu göstermesi ve bunun bir askerin duygu ve düşünce dünyasındaki yansıması olarak okumak icap eder kanaatindeyim.

Öte yandan, destan sahibinin yine askerin gözünden Enver Paşa'nın cepheyi gezdiği sırada ateş hattında dolaşmasına rağmen, kendisine bir şey olmamasını da yorumladığı görülmektedir.

Hazret-i Enver Bey Paşa canımız
Din, vatan yoluna feda canımız
Düveller beyninde var bir şanımız
Denildi Türkiye cihan arslanı
Harbiye nazırı her gün yokladı
Girdi ateşlere Mevla sakladı
Sadâkat bâbında kalbi pakladı
Tevekkül olub da Hakk-ı Sübhanı[27]

25 Eyüblü Mustafa Şükrü, *Çanakkale Şarkısı*, Necm-i İstikbal Matbaası, İst., 1331, 1s.

26 Adsız Kalender, *Gaziler Destanı*, Çavuşoğlu Matbaası, İst.,1331, 1s.

27 Gazi Mehmet Dursun, *Meşhur Çanakkale Destanı*, s. 87.

Yukarıdaki manzumelerde görüldüğü üzere Enver Paşa'nın ismi cepheyi gezmesi, askerin gözünde algılanışı, ondaki bazı vasıflar, vatanseverliği gibi hususlar etrafında anılmıştır. Bunların Başkumandan Vekili olarak Enver Paşa hakkında askerlerin duygu ve düşüncelerini öğrenmemize imkan vermesi bakımından önemi büyüktür. Savaş sırasında cephe gerisinde bazı aydınların nezdinde Enver Paşa için düşünülenleri ise Ziya Gökalp'in bir şiirinden okumak mümkündür. Gökalp, "Türk Kahramanları" üst başlığı ile yazdığı şiirlerden ilkini "Enver Paşa" için yazar ve aynı ad altında yayımlanan şiirinde Paşa'ya yer yer oldukça mübalağalı sayılabilecek ifadelerle şöyle seslenir:

Bir kalbsin ki tereddüdsüz, şüphesiz,
Bir ruhsun ki irâdeli, îmanlı!
Sen olmasan ihtimâl ki şimdi biz
Kalacaktık Avrupa'da bühtanlı.
Herkes me'yûs iken sendin ümid-vâr,
Bu millete ancak senden ümid var……
Mağlup idik, sen etmedin tereddüt,
Dedin: "Bu il yine galip olacak."
Ordumuzda yaptın ânî teceddüt,
Dedin: "Biziz harbe tâlip olacak."
Siyasette ittifaklar dokudun
Yedi Çar'a birden meydan okudun..
Biz hepimiz şüphelerin içinde
İken, vardı sende büyük itmi'nân,
Arş'tan sana ya ilâhî bir müjde
Verilmişti, yâhut kudsî bir ferman..
Biliyordun nedir Hakk'ın muradı.
O imanla açtın büyük cihadı…
Tarih diyor, "Bütün büyük fâtihler
Milletleri gibi Hak'tan mülhemdir."
Bugün halk da senin gibi mübeşşer,
Yalnız sana vâzıh ona müphemdir:
Semâlardan gelen gizli Hak sesi
"Türkler artık kurtuluyor!" müjdesi…[28]

2.3. Anafartarlar Komutanı Mustafa Kemal Paşa

Mustafa Kemal Paşa, 19. Fırka Kumandanı ve sonrasında Anafartalar Grup Kumandanı olarak hiç şüphesiz Çanakkale Muharebeleri'nde çok önemli görevler yap-

28 Ziya Gökalp, "Türk Kahramanları-I Enver Paşa", *Tanin*, Nu.2390, 13Ağustos 1915'ten nakleden Fevziye Abdullah Tansel, *Ziya Gökalp Külliyatı-I Şiirler ve Halk Masalları*, Türk Tarih Kurumu Yay., 3.bsk., Ank., 1989, s.125-126.

mış, zaferin kazanılmasında büyük payı olan bir komutandır. Bu bağlamda daha savaş devam ederken cepheyi ziyaret edenlerin de görmek istediği bir komutan olur. Zira, bildirimizin başında değindiğimiz İstanbul Edebiyat Heyeti'nin bazı mensupları cepheyi ziyaretlerinde[29] Mustafa Kemal Paşa'yı da ziyaret etmek istemişlerdir. "Arıburnu cephesi gezilirken Ali Canib, Esat Paşa'ya; "Paşam müsaade eder misiniz, Mustafa Kemal Bey'i Selanik'ten tanırım, bir hal hatır sorayım" der. Bunun üzerine Esat Paşa Mustafa Kemal'i telefonla bulur. Mustafa Kemal, Ali Canip'le görüşmesi sırasında arkadaşlarının kimler olduğunu sorar; içlerinden yalnızca Mehmed Emin Bey'i tanımaktadır. Kafileyi kendi bulunduğu yere davet eder. Ancak aradaki bir buçuk kilometrelik mesafe ateş hattında olduğundan bu görüşme telefon konuşmasıyla sınırlı kalır.

Mehmed Emin [YURDAKUL] ile Mustafa Kemal'in tanışması nerede ve ne zaman olmuştur onu bilemiyoruz. Ancak bu tanışıklık Mustafa Kemal'in Anafartalar'daki başarısıyla birleşince tarihî bir başlangıca vesile olur ve Mustafa Kemal [ATATÜRK] ismi Türk edebiyatında "ilk kez" Mehmed Emin Bey'in bu gezinin mahsulü bir şiirinde yer alır.[30]

Mehmed Emin, İstanbul'a dönüşünde "Çanakkale Kahramanlarına" ithaf ettiği Ordunun Destanı[31] adlı kitabı ile Çanakkale Muharebeleri'ni destanlaştırır. O bu şiirinin sonunda şöyle seslenir.

Ey bu güne şahit olan sarp hisarlar
Ey kahraman Mehmed Çavuş siperleri
Ey Mustafa Kemallerin aziz yeri
Ey toprağı kanlı dağlar, yanık yarlar!

Sizler burda gördüğünüz şanlı cengi
Elde kılıç parladıkça unutmayın;

29 Bu ziyaret kısaca şöyle gerçekleşir: "28 Haziran 1331(1915)de İstanbul'dan yola çıkan kafilenin harp sahasını ziyareti gidiş dönüş günleri hariç on gün sürmüştür. Kısa ziyaretin programı şöyle tatbik olunur: Sirkeci Garı'nda bir araya toplanan heyet, saat sekizde hareket eder ve ilk geceyi Uzunköprü'de geçirir. Kafile, Uzunköprü-Keşan yolundan geçerek Bolayır ve Gelibolu'ya gelir. Bolayır'da Rumeli Fatihi Süleyman Paşa ile vatan şairi Nâmık Kemal'in düşman mermilerine hedef olan kabirlerini ziyaret ederler. Sonra, Gelibolu'dan 5. Ordu Karargâhına gelir, oradan da Arıburnu ve Seddülbahir cephelerini gezerler." Ömer Çakır, "Türk Edebiyatında Mustafa Kemal (Atatürk) İsminin Yer Aldığı İlk "Manzum" ve "Mensur" Esere Dair", http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-49/turk-edebiyatinda-mustafa-kemal-ataturk-isminin-yer-aldigi-ilk-manzum-ve-mensur-esere-dair, 04.05.2014.
Geniş bilgi için bkz. Ömer Çakır, "Birinci Dünya Harbi Sırasında Harbiye Nezareti'nce Başlatılan "Harp Edebiyatı" Kampanyası ve Bu çerçevede "İstanbul Edebiyat Heyeti'nin Çanakkale Cephesi'ne Gönderilmesi", *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay Basımevi, Ank., 2000, s. 273-286.

30 Geniş bilgi için bkz. Ömer Çakır, "Türk Edebiyatında Mustafa Kemal [ATATÜRK] İsminin Yer Aldığı İlk Manzum ve Mensur Esere Dâir", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.17, Sayı: 49, Mart 2001, 119-130.

31 Mehmed Emin [YURDAKUL], *Ordunun Destanı*, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, İst., 1331/1915, 40 s.

Bugünü de bundan üç bin yıl evvelki
Kahramanlık devri gibi unutmayın."[32]

Dikkat edileceği üzere Mehmed Emin, Mustafa Kemal Paşa'nın ismini adeta bütün komutanları temsilen kullanır ve Çanakkale Cephesindeki komutanları "Mustafa Kemaller" olarak nitelendirir. Bütün bunların sebebi yukarıda bahsettiğimiz gerekçelerden dolayı olsa gerektir. Elbette bu noktada İbrahim Alâeddin'in bahsettiği aldıkları davet mektubunda ediplerden yazacakları eserlerde ne tür özellikler arandığını hatırlamak icap eder. Harp günlerinde Harbiye Nezâreti'nin yayımladığı Harp Mecmuasında, yarı resmî bir özelliğe sahip olan Donanma Mecmuasında ve Servet-i Fünun mecmualarında zaman zaman fotoğrafları yayımlandığı için cephe gerisinde aydınlar ve halk da Mustafa Kemal Paşa'yı tanıma fırsatı bulmuştur. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın adı -şimdilik tespit edebildiğimiz kadarıyla- Mehmed Emin'in şiirinin dışında savaş sırasında yazılan başka bir şiirde yer almaz.[33] Çünkü hatırlanacağı üzere Mustafa Kemal Paşa, Madam Corinne'ye[34] yazdığı bir mektubundan şöyle diyecektir: "*Burada benim ismimin duyulmamasına hayret etmemeli, çünkü ben mühim bir muharebenin kahramanı olarak Mehmet Çavuş'a şeref kazandırmayı tercih ettim. Tabii şüphe etmezsiniz ki muharebeyi idare eden sizin dostunuzdu ve savaş gecesi muharebelerin saflarında Mehmet Çavuş'u bulan da o idi.*"[35]

2.4. Cafer Tayyar Paşa

Çanakkale Muharebeleri denildiğinde komuta kademesi bağlamında, günümüzde ismi pek ön planda olmasa da, bu savaşla ilgili şiirlerde karşımıza çıkan komutanlardan biri de Caffer Tayyar Paşa'dır[36]. İbrahim Oğlu Ömer, Seddülbahir'de sağ

32 Ömer Çakır, "Türk Edebiyatında Mustafa Kemal (Atatürk) İsminin Yer Aldığı İlk "Manzum" ve "Mensur" Esere Dair", http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-49/turk-edebiyatinda-mustafa-kemal-ataturk-isminin-yer-aldigi-ilk-manzum-ve-mensur-esere-dair, 04.05.2014.

33 Ancak mensur bir eser olan, Uryânizâde Ali Vahid'in "Çanakkale Cephesinde Duyup Düşündüklerim"(İst., 1916) adlı gezi yazısı türündeki eserinde Mustafa Kemal Paşa'nın ismi yer almaktadır. Geniş bilgi için bkz. Ömer Çakır, "Türk Edebiyatında Mustafa Kemal(ATATÜRK) İsminin Yer Aldığı İlk Manzum ve Mensur Esere Dâir", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.17, Sayı: 49, Mart 2001, s.119-130.

34 Sadi Borak'ın Milliyet gazetesine istinaden verdiği bilgiye göre, "Corinne, Yüzbaşı Ömer Lutfi Bey'in dul eşidir. Ömer Lutfi, Balkan Harbi'nde Vize muharebesinde ölmüş bir Türk şehididir. Mustafa Kemal'in çok yakın arkadaşıdır." Sadi Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Kaynak Yay., 4.bsk., İst., 1998, s. 51.

35 Sadi Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Kaynak Yay., 4.bsk., İst., 1998, s. 62-64.

36 "Cafer Tayyar Paşa, Osmanlı Devleti fiilen savaşa girdiği sırada Birinci Tümen Kumandanlığına tayin edildi. Bir süre Tümen'in eğitimi ve eksikliklerini tamamlamak amacıyla İstanbul'da kaldıktan sonra Çanakkale (Seddülbahr) Cephesinde görevlendirildi. Ancak cepheye ulaştığında emrindeki tümenin iki alayı yeni oluşturulan Asya Grubu'na verilmiş, 124. Alay da II. Kolordu emrine verilerek bölünmüştü. Cafer Tayyar Paşa, bu uygulamaya karşı çıkmış, Seddülbahr cephesindeki tahkimatın yetersiz olduğunu görerek II. Kolordu Komutanı ile tartışmıştı. O'na göre tahkimatın yetersizliği yanında cepheye yeni gelen her birlik taarruza geçilerek daha etrafını tanımadan eritiliyordu. Burada taarruzu karşı taarruzla karşılamak ve tahkimatı güçlendirmek kayıpları azaltacaktı. Aslında, cephedeki

cenahda Birinci Fırka'nın "Şehitlersırtı Destanı"nı anlatırken bin kişilik taburun mevcudunun üç yüz kişiye kadar düştüğü, on subaydan üç subayın kaldığı çetin bir savaş sırasında Cafer Tayyar Paşa'nın neler yaptığını şöyle anlatır:

Taburun mevcûdu bine karîbdi
Bu mevcud üç yüze tenezzül etti
O müthiş ateşler eritti gitti
Bir anda yüzlerce cengâverânı

Onuncu yüzbaşı Osman Efendi
Elini çırparak yâ Allah dedi
Tekbirler alarak fırladı gitti
Şehid düştü gösterdi yiğitlik şânı

Mülâzım Kâsım Ağa, Ekrem Efendi
İkisi ilerde giderler idi
Bir müthiş şarapnel yetişdi geldi
Şehid etti o iki dilâverânı [37]

Üç zâbit deryâ-yı rahmete daldı
Dört zâbit uruldu yaralar aldı
On zâbitten taburda üç zâbit kaldı
Gösterdiler hepisi merdlik şânı

Bir baktı sağ sola öne arkaya
Cafer Bey(*) bir çare buldu fırkaya
Acıdı boş geçen her dakikaya
Gösterdi cevher-i ilm ü irfânı

bazı Türk subaylar da Cafer Tayyar Paşa ile aynı görüşte idi. I Tümen 124. Alay'ın vermiş olduğu ağır kayıp sonunda Tümenin bütün birlikleri tekrar Cafer Tayyar Paşa'nın idaresine verildi. Aynı zamanda Seddülbahr cephesindeki tahkimatın Cafer Tayyar Paşa tarafından yönlendirilip yaptırılması emri de verildi. Ağustos 1915 sonlarında Anafartalar ve Seddülbahr cephelerinde savaş eski hareketliliğini kaybetmiş, siper çatışmaları yapılmaya başlanmıştı. Cafer Tayyar Paşa komutasındaki I. Tümen'in bağlı olduğu "14. Kolordu ve sağ cenah kumandanı" Trommer Paşa tebdili hava olarak Edirne'ye gidince O'nun görevleri vekaleten Cafer Tayyar Paşa'ya verildi. Ancak, 9 Eylül 1915'te yürüttüğü görev Albay Konengiesser'a verildi. Cafer Tayyar Paşa yürürlükteki nizamnameye göre Kolordunun en kıdemli Tümen komutanı olarak kendisinin yürütmesi gereken bu görevlerin bir Alman subayına verilmesine sinirlenerek ordudan ayrılmak istedi. İtirazları sonunda 31 Eylül 1915'te tekrar 14. Kolordu ve I. Mıntıka komutanlıklarına vekâleten atandı. Cafer Tayyar Paşa, Çanakkale Cephesi'ndeki hizmetlerinden dolayı üç yıl "kıdem zammı" alarak 14 Aralık 1915'te Albay oldu. Gelibolu Yarımadası'nın İtilaf Devletleri tarafından tahliyesi tamamlandıktan sonra (9 Ocak 1916) İstanbul'a döndü.", Zülal Keleş, "Cafer Tayyar Paşa", http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-44/cafer-tayyar-pasa, 04.05.2014.

37 İbrahim Oğlu Ömer, *Seddülbahir'de sağ Cenahda Birinci Fırka'nın "Şehitlersırtı Destanı"*, Matbaa-i Askeriye, İst., 1332, s. 9.

(*) Birinci Fırka Kumandanı Miralay Cafer Tayyar Bey.[Destan sahibinin notu].

Tahkîmat yapılsın dedi kumandan
İsterim bu işi mutlaka, hemen
Başlayın geçmesin bir lahza zaman
Fırkanın bundadır emn ü âmânı

Mıntıka taksîmi yaptı kumandan
Her alay cephesi oldu nümâyân
Üç alay yan yana gelince hemen
Tatbike başlandı tahkîmat planı[38]

Fırkaya kumanda iden kumandan
Miralay Cafer Tayyar Bey yaman
Azimkâr sebatkâr cesur ve irfân
Mevlâm bağışlasın o kahramanı[39]

Cafer Bey askerle yârânlık eder
Hiç durmaz her vakit cepheyi gezer
Bir yandan düşmanı keşf ider gider
Gösterir böylece şân-ı erkânı

Kaymakam Şükrü Bey er oğlu bir er
Siperden sipere durmayıb gezer
Askerin halini yakından sezer
Var olsun alayın merd kumandanı

Hey ne arslanmış be bizim binbaşı
Şerif Bey taburun âmiri başı
Askeri severdi düşmana karşı
Yaşasın var olsun yükselsin şânı[40]

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı üzere Cafer Tayyar Paşa, harbin en zor anlarında emrindeki askerlerin bozguna uğramasına mani olmayı başarmış; onları toparlayıp düşman karşısında güçlü bir tahkimat kurmuştur. Bu sırada emrindeki askerlerden biri olduğu anlaşılan İbrahim oğlu Ömer dikkatli bir gözlemle onun yaptıklarını mısralara dökmüştür. Destan sahibine göre, Miralay Cafer Tayyar Bey, "ilim irfan sahibi", "yaman", "azimkar, sebatkar, cesur; her zaman askerle iç içe, onlarla iletişim halinde bir komutandır. İşte tam bir komutan vasfına sahip biri olarak askerin

38 İbrahim Oğlu Ömer, *Şehitlersırtı Destanı"*, s.10.
39 İbrahim Oğlu Ömer, *Şehitlersırtı Destanı*, s.18.
40 İbrahim Oğlu Ömer, *Şehitlersırtı Destanı*, s. 19.

dikkatinden kaçmamış ve İbrahim oğlu Ömer, onun bu özelliklerini anlatma gereği duymuştur. Tabii bu arada destan sahibi asker şair, Yüzbaşı Osman Efendi, Mülâzım Kâsım Ağa, Ekrem Efendi, Kaymakam Şükrü Bey, Binbaşı Şerif Bey gibi komutanlarını da zikretmeden geçmez.

Bildirimizin başında belirtildiği üzere İstanbul'dan giden edebiyat heyetinin üyelerinden biri de genç şair İbrahim Alâeddin'dir. Heyet cepheyi gezerken İbrahim Oğlu Ömer şiirinde anlattığı muharebelerin olduğu Seddülbahir bölgesini de gezer ve tabur komutanı Caffer Tayyar Bey ile de görüşür. Bu ziyaret sırasında edebiyat heyetine cephede yaşanan kahramanlık hadiseleri ile ilgili Cafer Tayyar Paşa bilgiler verir. İşte bu bilgileri, intibaları alan İbrahim Alâeddin, bunları "Siperler Arasında" ve "Bir Kurşun" adlı şiirlerinde mısralara döker. Zira, İbrahim Alâeddin, "Siperler Arasında" başlıklı şiirine şu dipnotu düşer: *"Bu manzumedeki müşâhadeler ve nihayetinde hurafeye benzeyen vak'a hayâlî değildir. 18 Temmuz'da Seddülbahir'de sağ cenahın ileri siperlerine doğru kumandan Cafer Tayyar Bey'in refâkatiyle giderken bütün tasvir edilen intibaâtı almış ve bahsettiğim kahramanlık hadisesine orada tesadüf etmiştim."*[41] Söz konusu şiir şöyledir:

Siperler Arasında
Kurşunların ıslığından daha nafiz bir seda:
"Eğiliniz, tehlike var; çabuk geçin buradan!"
Tenbihini fısıldadı. Önde baktım ki hâlâ
Sarsılmayan bir burç gibi duruyordu kumandan.
Artık Türk'ün yüksek alnı eğilmiyor anladım.
Kul ölüme yaklaşmazsa dirilmiyor anladım

Geçiyorduk önümüzde sağ cenahın bu levend
Kumandanı, yanımızda güleryüzlü zâbitler.
Muhit ile cesur olduk. Siperlerde bir bülend
Kale gibi müheykeldi gördüğümüz her nefer.
Mahşerine alışmıştık cengin; hatta sanırım
Korkacaktık sükût etse o velvele, yıldırım.

Saatlerce yürümüştük hep oyulmuş topraktan
Yarı medfun şehidlerdi ilerimiz, gerimiz.
Karşımızda düşman hattı üzerinde bir duman.
Sonra artık yaşlı, mavi bir göz gibi Akdeniz.
Âh o deniz ki hıçkıran yâdımızdı izleri,
Mütekâsif asırlardı bulutları, sisleri.

41 İbrahim Alâeddin, "Siperler Arasında", *Çanakkale İzleri*, Marifet Matbaası, İst., 1926, s. 24.

Vardı bütün süngülerde bir telaşsız intizar
Mazgallardan beklenirdi her an küstah bir hayal.
Oyuk raflar üzerinde bekliyordu bombalar.
Bekliyordu orda bütün millî, ırsî infial.
Bu infial öyle köklü bir şeydi ki inandım
Düşman için bir muhakkak uçurumdu her adım!

O askerin ölümleri bekleyişi ne yüksek?
Gözlerinde kalplerinin gevşemeyen kuvveti.
Her birisi baruları devirecek bir erkek,
Cevherinde Türk ırkının mütevekkil cür'eti.

Güneş altın şu'lelerle başlarında dolaşır,
Terli, yanık alınlara böyle çelenk yaraşır.
Yürüyorduk bir siperden diğerine geçecek
En kısa yol tamam olmamıştı; beş arşın

Kadar yeri geçmek için lazım geldi sürünmek.
Onlarca bu en tabiî çevikliği kavganın.
Buralarda tehlikeler azme mani değildi.
Azim uğrunda kemiklerden abideler dikildi.

Kayıtsızca tırmanmağa hazırlandı kumandan.
O sırada yüzü kumral gölgelerle örtülü
Vicdanının yüksekliği gözlerinden parlayan
Boylu boslu, arslan gibi bir Türk oğlu göründü,

Kumandan yaklaşarak dedi: "Beğim gel beri;
Sana "mukat" olayım ben, kurşun yalar o yeri.."

Bu ne asîl, ne müstesnâ bir fıtrattı yâ Rabbi!
Âmirine siper olup huzur ile ölecek.
Lâyık olan teşekkürle red olundu talebi
Taleb gibi cevab oldu hem tabiî, hem yüksek.

Zaman geçti aradan belki şimdi o nefer
Milletine yapmıştır toprağından bir siper...[42]

42 İbrahim Alâeddin, "Siperler Arasında", *Çanakkale İzleri*, Marifet Matbaası, İst., 1926, s. 24-27.

İbrahim Alâeddin'in yine Cafer Tayyar Paşa'nın anlattıklarından ilhamla kaleme aldığı "Bir Kurşun"un onyedinci mısraına ("Na'şlardan tüten müthiş bir koku") düştüğü notta şöyle der:

> *"Fırka kumandanı Cafer Tayyar Bey bize anlatmıştı ki müsademelerden sonra ecsâdı defn için mütâreke yapılırmış. Ve birkaç hafta evvel yakın bir mevkide düşman tarafından teklif edilen bir mütâreke rüzgarın bize muzır olmamasına rağmen tarafımızdan kabul edilmiş. Halbuki bu mevkide rüzgar taarruzunu yalnız bize münhasır bıraktığı için düşman mütârekeye razı olmamıştı. Yani kuvvetiyle yenemediği askerimizi bu tefessüh içinde bîzâr ve harab etmek istemişti."*[43]
>
> İbrahim Alâeddin, şiirin başlığına ise şu notu yazar: *"Sağ cenahın en ileri ve burada fecaat ve dehşetini pek zayıf bir surette anlattığım siperlerini gezerken bir mavzer aldım ve kum torbaları arasında teşekkül etmiş delikten düşman mazgalını nişanlayarak ateş ettim. Hayatımda ilk ve belki son defa olarak düşmana bir mermi atmış oluyordum."*[44] İşte "Bir Kurşun" başlıklı şiir böyle doğmuştur ki metni şöyledir:

Bir Kurşun
Düşmanlarla mesafemiz daraldı
Beş, on süngü boyu kadar yer kaldı.
Artık dünya bu sahadan uzakta.
O müselsel mezar gibi toprakta
Yeşil ölüm sinekleri sakindi.
İçimize mevtin heybeti sindi.
Bir an baktım ileriye mazgaldan:
Yığınlarla pıhtılanmış, donmuş kan,
Parçalanmış eski yeni cesedler,
Birer külçe gibi kemikler, etler;
Burda bir kol, orda bir baş, bir bacak..
Çirkin ölüm sırıtmıştı çırçıplak.
Her tarafta gömülmemiş şehitler,
Kanla donmuş, heykel olmuş yiğitler..
Başımızda bomba, tüfenk top sesi,
Alnımızda sanki mevtin nefesi.
Na'şlardan tüten müthiş bir koku
Bırakmadı bende ne his, ne korku

43 İbrahim Alâeddin, "Bir Kurşun", *Çanakkale İzleri*, s. 29.

44 İbrahim Alâeddin, *Çanakkale İzleri*, s. 28.

Dimağımda o kokunun sıkleti,
Tâ içimde düşman kîni, nefreti;
Bir an için şahsiyetim değişti;
Bu yaptığım bana uzak bir işti:
Vahşî olmuş, susamıştım ben kana;
Nişan alıp ateş ettim düşmana.
Nereye gitti bilmiyorum bu kurşun;
Fakat şimdi taşan ruhumun
Buhranını nefretini dökmüştüm;
Çözülmüştü tâ içimde bir düğüm.
Gitti birden o ağırlık, o fütûr;
Vicdanıma doldu geniş bir huzur..

***

Âh ey düşman! Sen beni çok incittin.
Milletime aid her bir ümîdin
Önünde sen, bütün gayzın, kininle,
Benimkini beğenmeyen dininle
Sen dikildin! Ben müftakir ve harab;
İçin için çektim pek çok ızdırap.
Beni öyle tanıttın ki cihana
Türküm diye bazen düştüm hüsrana.
Dolaştığım her şehrinin izinde
Okuduğum her cildinin içinde
Bana aid bir kin duydum ki zinde!
İşte gayzı, kini dolmuş ruhumun
Sana karşı hülasası, bu kurşun...[45]

2.5. Mehmed Çavuş(lar)

Komutanlardan sonra alt rütbelerden Çavuş veya onbaşı rütbesine sahip askerlerden bazıları, kimi edebi metinlerde ismen zikredilmektedir. Bu bağlamda denilebilir ki Mehmed Çavuş ismi öne çıkar. Ancak hemen belirtmek gerekir ki Çanakkale Muharebeleri'nde birçok kahraman Mehmed Çavuş vardır. Hatta Çanakkale Muharebeleri'nin bütün kahramanları Mehmetçiktir. Bununla beraber, künyeleri ve kısmen biyografileri hakkında da malumat sahibi olduğumuz Çanakkale Muharebeleri'nin Mehmetçiklerinden üç Mehmed Çavuş'un isminin öne çıktığını görüyoruz.

Çanakkale Muharebeleri'nde isimleri basına ve edebî metinlere yansıyan üç Mehmed Çavuş'tan biri Çanakkale/Bigalı Mehmet Çavuş, biri Kırşehirli Mehmed Çavuş,

45 İbrahim Alâeddin, "Bir Kurşun", *Çanakkale İzleri*, s. 28-30.

biri de Bombacı Kadir oğlu Mehmed Çavuş'tur. Bombacı Mehmed Çavuş düşmanın attığı el bombalarını patlamadan geri düşman siperlerine atmakta büyük maharet gösterir ve böylece namı duyulur. Yine bir gün düşman tarafından gelen bombayı geri atmak isterken bomba elinde patlar ve sağ kolunu kaybeder. İşte bu kahraman asker hastaneden komutanına yazdığı mektupta şöyle der:

> *"Sağ kolumu kaybettim zararı yok sol kolum var. Onunla da pek âlâ iş görebilirim. Beni müteessir eden yine kıtama iltihakla düşmanla çarpışmama mâni olan şey yaramın henüz iltiyam bulmamış olmasıdır. Hastahâneden kurtularak hâlen harbe iştirak edemediğim için beni mazur görünüz afv ediniz muhterem kumandanım."*[46]

Kırşehirli Mehmed Çavuş ise bölüğünün komutanının şehit olması üzerine bölüğün idaresini alarak düşmanın üzerine süngü hücumu yapar ve böylece düşman siperlerini işgal eder. Bunun üzerine aldığı tepeye Cesarettepe, zapt ettiği siperlere de Mehmed Çavuş Siperleri adı verilir. İşte bu kahramanlık ödüllendirilerek Mehmed Çavuş'un rütbesi teğmenliğe yükseltilir.[47]

Bigalı Mehmed Çavuş'un kahramanlığı Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği gibi şöyledir: Seddülbahir bölgesine çıkarma yapan İngiliz askerlerine karşı Mehmed Çavuş takımı ile büyük mücadele eder. Bu sırada bir ara Mehmed Çavuş'un tüfeğinin mekanizması bozulur. Ancak o buna aldırmaz. Zira bu kez de düşmana taşla saldırır ve bu sırada başından ve göğsünden yaralanır. Mustafa Kemal Paşa, bu kahramanlığı özetle anlatarak Mehmed Çavuş'un *madalyayla veya başka biçimde ödüllendirilmesini"* talep eder.[48] İşte Mehmed Çavuş'a takımına örnek olan bu kahramanlığı sebebiyle Mülazım yani "Teğmen" rütbesi verilir. Aşağıdaki "Mehmed Çavuş" başlıklı şiirler Teğmenliğe terfi eden Mehmed Çavuş(lar)ın kahramanlık ve fedakârlığının o günlerde mısralar döküldüğünü göstermektedir. Cephe gerisindeki şairleri harekete geçiren, bu kahramanlıkların devrin gazetelerinde de akis bulması olsa gerektir. Aşağıdaki şiirler söz konusu kahramanlıkların hem entelektüel ediplerin hem de halk şairlerinin dikkatinden kaçmadığını göstermektedir. Zira, şiirlerden ilki I. Dünya Harbi ile ilgili çeşitli şiirler yazıp bunları Harbin Etrafında isimli kitabında toplayan Fuat Hulusi'ye, ikincisi de yine bu harple ilgili çeşitli destanlar söylemiş olan Mehmed Kemali'ye aittir.

46 Ali Fuat Bilkan-Ömer Çakır, (haz.), *Harp Mecmuası*, Kaynak Kitaplığı, İst., 2004, s. 98.

47 Geniş bilgi için bkz. Cemalettin Yıldız, "Çanakkale Cesarettepe Kahramanı Kırşehirli Mehmet Çavuş", http://www.geliboluyuanlamak.com/189_1915-Canakkale-Cesarettepe-Kahramani-KirsehirliMehmet-Cavus----(-Cemalettin-Yildiz-).html, 14.09.2014.

48 ATESE Arşivi; Arş. No. 6/1666 Kls. 4669, Dos. H.12, F.1/75'ten nakleden *Asker Kahramanlar*, Genelkurmay Basımevi, Ank., 1987, s.27.

Mehmed Çavuş
Balkan'da aldığı yaralar bulmuş iltiyam,
Lâkin onulmayan yara kalmıştı sînede;
Mehmed Çavuş muharebeden almamıştı kâm.
Mehmed Çavuş bugün asıl en hâin ve denî
Düşmanla karşı karşıya.. "Ey Rabb-i intikam!
Mehmed Çavuş kavuştu bu ı'yd-ı bihînede
Mehmed Çavuş bugün olacak vâsıl-ı meram."
Tebrik ederdi böylece hep, kendi kendini.

*

Düşman şu karşıki tepeyi tutmak istiyor;
Biz sağken bu maksada ermek biraz uzak!
Biz bir bölük fedâileriz: "Haydi! Süngü tak!"
Türk'ün elinden öyle yer almak, efendi, zor!
"Bir hamlede hemen ileri!" - Şevk ü azme bak?
Altmış kadar yiğitti bütün şanlı müfreze,
Birkaç bölükle etti yiğitçe mübâreze,
Tevfîkini yiğitlere verdi Cenâb-ı Hakk.

*

Gayretle tırmanıb tepeye üç gün üç gece,
Dar bir siper içinde susuz, aç ve uykusuz,
Uğraştılar müdâfaa emriyle gizlice.
Dördüncü gün hücum ve taarruz.. fedâ-yı ser..
Lâkin netîcesinde büyük, şanlı bir zafer..
Mehmed Çavuş'la elliden az kahraman nefer
Yüzlerce düşmanı sürerek târumar eder;
Avdetle sonra, bekler o mevkîde kaygusuz.

*

Mecrûh iken, kumanda başında, bilâ-fütûr
Tâ kıtası gelinceye dek sâbit ü mekîn
Kalmış ve ordunun, vatanın mübtehic, fahûr
Şükran ve ihtirâmı önünde dahi metîn,
Bir lahza duymak istemiyor nahvet ü gurûr
"Her kim olaydı böyle yapardı" diyen odur
Mehmed Çavuş.. O şimdi mülâzım; fakat siper
"Mehmed Çavuş" için ebedî satr-ı pür-zafer

*

Mehmed Çavuş! Mülâzım Efendi! Vatandaşım!
Eshâb-ı tâc ü devleti yâd eyleyen eder,
Mesûd eden fakat beni destân-ı himmetin

Mehmed Çavuşlar'ın.. o dilîrân-ı ümmetin
Yâd-ı fezâilindeki lezzet cihan değer
Mehmed Çavuş! Benim yiğidim, köylü kardeşim!
Harbin -ki işte düşmanımızdır müsebbibi -
Bir şânı var: Senin gibi gâzî menâkıbı.
Var ol! Cihân-ı sıdk ü hamiyyette sen yaşa!
Bir âlem-i safâdır o, cân ü cihan değer
Olsun sana mübârek ü hurrem bu hoş zafer.
Millet bu kahramanlığına şâkir-i ebed
Bir armağan-ı şairi, lutfeyle kılma red:
"Yâd-ı hamâsetin kalacak dehre ber-güzâr
Ulvî şecâatinle müşerref bu kâr ü zâr."
Mehmed Çavuş! Varol! Yaşa! Sen sâlimen yaşa!
Şişli, 26 Haziran 1331[49]

Çanakkale Önünde Düşmana Kan Kusturan Arslan Yürekli Kahraman Mehmed Çavuş'un Müdâfaa-i Vatan Destanı

Mehmed Çavuş şîrâne
Meydan okur düşmana
Arslan cesur kahraman
Şan vermiştir cihana

Bitti Türk'ün saburu
Verdi ecel raporu
Oldu kurban denize
Fransız, İngiliz'in vapuru

Şanlı toplar savruldu
İşler şimdi doğruldu
Karpuz gibi vapuru
Altı üstüne çevrildi

Aldı sarhoş demini
Kırdı namus camını
İngiliz Fransız gemisi
Oldu balık emini

49 Fuat Hulusi, "Mehmet Çavuş", *İkdam*, Nu. 6607, 27 Haziran 1331 / 10 Temmuz 1915.; *Harbin Etrafında*, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İst., 1331, s. 28-30.

Kuyruk bular serseri
Girmek ister içeri
Akdeniz baştan başa
Oldu İngiliz'in mezarı

İngiliz, Fransız'ın gayreti
Gâib etdi şöhreti
Çanakkale önünde
İçti ecel şerbeti

1

Mehmed Çavuş kahraman bahadır arslan
Titretti kahraman bütün düşmanı
Yaşasın fedakâr arslan kahraman
Şanlı askerlerimiz vatan arslanı

2

Askerlik nimet bu âlî ocak
Bugün için kahraman vatana ancak
Hilâl-i âl-i Osman mukaddes sancak
Bu sancak-ı âlîşânın zaferidir şânı

3

Görünce fedakâr kahraman arslan
Sıçrayıp yerinden fırladı heman
Dedi arkadaşlar gelmiştir kurban
Yağlı kılıç tûfânın geldi zamanı

4

Mehmed Çavuş dedi ki ne için geldin
Ecelin mi geldi kudurmuş saldın
Türk fedakârı ölü mü sandın
Kudurmuş alçak vahşi hayvanı

5

İngiliz karşında Türk'ün askeri
Can alıcı fedakâr arslan her biri
Ne cesaret İngiliz girdin içeri
Hesap etmedin mi gelecek tufanı

6

Hülya manevrası uymaz pazara
Girdin demir çembere ey yüz kara
Ümidin boğaz amma düştün mezara
Boğaz paparası yangın meydanı

Mehmed Kemâlî, "Çanakkale Önünde Düşmana Kan Kusturan Arslan Yürekli Kahraman Mehmed Çavuş'un Müdâfaa-i Vatan Destanı", Necm-i İstikbal Matbaası, İst., 1331, 1s.

7
Bataryamız düşmana ateşler saçtı
Bu dehşet ateşe düşmanlar şaştı
Takati tab olup durmayıp kaçtı
Düşmanlar gözden oldu nihânı
8
Yetişip kahraman yakadan tuttu
Toplayıp onları önüne kattı
Kurtaran canını sandala attı
Atlayıp kurtardı korkudan canı
9
Osmanlı kılıncı hiç kana doymaz
Kılınçlar intikam hiç hatır saymaz
Hülyanız İngiliz pazara uymaz
Kırkanbar tohumu akıl nisvanı
10
Türkler gürültüye pabuç bırakmaz
Vatan yavruları ölümden korkmaz
Sahib-kıran kahraman ardına bakmaz
Vatanın güzide fedakâr şîr merdânı
11
Akdeniz İngiliz'e bir mezar oldu
Bütün dünya bu sene yüzüne güldü
Gemilerin İngiliz deniz dibini buldu
Selamet bir köşede buldu limanı
12
Ömrü hitam buldu vadesi yetti
Çil yavrusu gibi dağılıp gitti
Ecel uzatıp urganı attı
Tuttu yakandan çevirdi yelkeni
13
İngiliz Fransız'ın eridi yağı
Nalları attı döndü aşağı
Çözüldü düşmanın dizinin bağı
Can ocağından kesildi dermanı
14
Felaket zincirleri boynuna taktı
Yelkenleri İngiliz suya bıraktı
Emdikleri süt burnundan aktı
Çekildi dermanı kurudu kanı

15
Kazdıkları kuyuya akıbet düştü
Felaket dalgaları boynundan aştı
Karadan deryadan yandı tutuştu
Her iki taraftan Osmanlı attı tırpanı
16
Kahbelikte İngiliz yoktur akranın
Yoğrulmuş mayanız böyle vicdanın
Vaden hitamdır geldi zamanın
Boyladıp gönderen ecel kervanı
17
Müdâfi' kahramanlar topları attı
Atılan toplar yakadan tuttu
İngiliz'in vapuru top altı gitti
Teker meker vapur boyladı ummânı
18
Akdeniz oldu mezar ocağı
Hortlaklar şaşırdı köşe bucağı
Ne tarafa çevrildi ise yedi dayağı
Acısı başından patladı tabanı
19
Üç yüz otuz üçte muzaffer destan
Toplarımız şanlı müdâfaa-i vatan
Kıyamet ocağı bu büyük tufan
Düşmanların başına kılınc kalkanı
20
Kemâlî ehl-i İslam ittihad oldu
Urbân-ı kabâil cihada geldi
Âlem-i İslâm'ın yüzleri güldü
Mehmed Çavuş fedakârın şanlı destanı[50]

Sonuç

Türk harp edebiyatında özellikle de zaferle neticelenen savaşlarda yararlılık gösteren komutan(lar)dan ziyade genel olarak Mehmetçikten ve onun kahramanlık ve fedakârlığından bahsetme yönünde ortak bir anlayış söz konusudur. Bununla beraber savaşta önemli rol oynamış farklı rütbelerdeki bazı askerlerin isimleri edebî metinlerde zikredilmiştir. Bu bağlamda Çanakkale Muharebeleri sırasında da genel olarak bu anlayışın hâkim olduğundan söz etmek mümkündür.

50 Mehmed Kemâlî, *Çanakkale Önünde Düşmana Kan Kusturan Arslan Yürekli Kahraman Mehmed Çavuş'un Müdâfaa-i Vatan Destanı*, Necm-i İstikbal Matbaası, İst., 1331, 1s.

Çanakkale Muharebeleri ile ilgili özellikle harp günlerinde yazılan şiirlerde genel olarak askerin kahramanlık ve fedakârlığı, vatan, millet, bayrak sevgisi, şehitlik arzusu gibi türlü duygu ve düşünceler dile getirilmiştir. Bunun yanında bazı şiirlerde söz konusu savaşta rol oynayan kimi komutanların ismi geçmektedir. Özellikle 1915-1918 arası yazılan şiir metinlerine baktığımızda başkumandan olarak devrin Padişahı Sultan Mehmed Reşad'ın, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın, Anafartalar komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın, Cafer Tayyar Paşa'nın ve Mehmed Çavuş'un adı yer almıştır.

Çanakkale Muharebeleri sırasında Harbiye Nezâreti'nin Çanakkale Cephesine gönderdiği şair ve yazarlardan şahıslar yerine askerin genel başarısından söz etmeleri yönünde tavsiyede bulunulmuştur. Ancak savaş sırasında yazılan şiirlere baktığımızda Enver Paşa'nın isminin şiirlerde daha çok zikredildiği görülmektedir. Bu durum bir yanıyla çelişki bir yanıyla da ordunun komutanı olarak tabiî görülebilir.

Şiirlerde şahıslar zikredilirken Ziya Gökalp'in Enver Paşa ile ilgili şiiri dışında çok fazla bir mübalağaya kaçılmadığı, daha ziyade şahısların çeşitli vasıflarından ve cephedeki yararlılıklarından bahsedildiği anlaşılmaktadır. Askeri tarih açısından öne çıkmamakla beraber Caffer Tayyar Paşa gibi şahsiyetlerden şiirlerde bahsedilmesi harp edebiyatı metinlerinin tarihin zaman zaman ihmal ettiklerini anmadan geçmediğini göstermektedir.

Mehmed Çavuş ile ilgili şiirler göstermektedir ki devrin şairleri, cepheden basına akseden alt rütbedeki askerlerin kahramanlık ve fedakârlığını nazmetmeyi ihmal etmemişlerdir. Bütün bu metinler bize Çanakkale Muharebeleri'nin komutanlarından kimlerin edebiyatta akis bulduğunu öğrenmemize imkân vermektedir. Elbette daha başka çalışmalarla burada ismi geçmeyen şahsiyetler de ortaya çıkarılacaktır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki Çanakkale Muharebeleri'nin asıl kahramanı birçok şiirde isimsiz olarak anlatılan şehitlerdir. Aslında onların yaptıklarını da kelimelerle anlatmak mümkün değildir. Biz de Akif'in şiirini bitirdiği mısralarla yazımızı noktalayalım:

Ey şehid oğlu şehid, isteme benden makber,
Sana âğûşunu açmış duruyor Peygamber.[51]

51 Mehmed Akif, "Asım"dan Bir Parça"[Çanakkale Şehitlerine], Sebilürreşad, C.24, Nu.608, 10 Temmuz 1340.

Çanakkale Cephesi'nin Lojistik Desteklenmesi, Barbaros Zırhlısının Batırılışı, Güverte Albay Nevres Tümer'in Yayınlanmamış Beyanları

Murad HATİP*

Birinci Dünya harbinde Çanakkale Cephesi Çanakkale Cephesi çeşitli lojistik yolları vasıtasıyla desteklenmiştir. Lojistik destek için en kısa yol İstanbul-Çanakkale Boğazı deniz yoludur. Ancak bu yolda birçok engel bulunmaktadır adeta bir ölüm geçididir. Lojistik sevkiyat cephe için hayatidir ve rotalar üzerinde çeşitli mânialarla karşılaşılmıştır. Osmanlı Kuvvetlerinin Marmara denizindeki kayıpları lojistik ikmal malzemeleri haricinde insan kaybı olarak da şaşırtıcı miktarlardadır. Bunun yanı sıra özellikle Turgut Reis ve Barbaros zırhlılarının lojistik destek sağlamakla beraber karadan aşırtma atış desteği, siperdeki Türk kuvvetlerine rahat nefes aldırmıştır. 8 Ağustos 1915 sabahında Çanakkale Boğazına intikal seyrinde iken boğazın Marmara medhali yakınlarında İngiliz denizaltısı E-11 tarafından torpido atışı ile batırılmıştır. Lojistik nakliyatın önemli bir aktörü olmuş Barbaros zırhlısında görevli komutanların şimdiye kadar yayınlanmamış hatıralarından batış olayı ve lojistik nakliyatın hangi güç koşullarda devam ettiği yönetimi British WO ve Dz.K.K. arşiv kayıtlarında belirtilmektedir. 1960 yılında ebediyete intikal eden merhum Güverte Albay Nevres Tümer'in olayı nakleden hatıratı oğlu müteveffa Oramiral Nejat Tümer tarafından kaydedilmiştir. Bu anılar batma olayını değişik bakış açısından ve yaşayan şahidi birisi tarafından anlatılması tarihi olayı biraz daha aydınlatmaktadır.

Lojistik Nakliyat ve Birlikler

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı, 5 nci Ordu'nun kurulmasına kadar Çanakkale Boğazı'nın güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Mevki Komutanlığı, 6 Ağustos 1914 tarihinden 25 Mart 1915'e kadar, 9 ncu piyade tümeni de emrinde olduğu halde, doğrudan Başkomutanlık'a bağlı idi. 9 ncu Tümen'in lojistik destek birlikleri,

* Dr, Harp Akademileri Öğretim Üyesi.

3 ncü kolordu komutanlığı tarafından yukarıda belirtilen tümen emrine verilmişti. Müstahkem mevki birliklerinin büyük kısmı, barış zamanında var olan ve genelde yer değiştirmeyen birliklerden oluşmuştu. bu nedenle ordu birliklerinin ihtiyacı olan ikmal maddelerinin depo edilmesine gerek duyulmasına rağmen, bazı sebeplerle bu tam olarak yerine getirilememişti.

1915 Mart ayında Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı ve 3 ncü kolordu lojistik birimleri şunlardır;

Çanakkale merkez olmak üzere Okçular'da, Yağcılar'da, Kepez'de, Kalvert Çiftliği'nde ve Eceabat'ta bulunmakta idi. 5 nci ağır erzak kolu ile 5 nci yinelemeli (develi) ağır erzak kolu ve 6 ncı yinelemeli ağır erzak kolu Çanakkale'de idi. ayrıca iki ağır erzak kolu Müstahkem Mevki Komutanlığı emrinde bulunuyordu. Bunun yanı sıra 19 ncu Tümen lojistik destek birliklerinden olan 4 ncü hafif ve ağır erzak kolları Eceabat'ta 11 nci tümen lojistik destek birliklerinden 4 ncü ağır ve 6 ncı hafif erzak kolları ile ekmekçi takımı Ezine'de, 5 nci hafif ve 8 nci ağır erzak kolları Bayramiç'te, 2 nci ve 3 ncü kolordu komutanlıkları lojistik teşkilatı içinde yer alan 2 nci ve 3 ncü ağır erzak kolları ile 2 nci ve 3 ncü hafif erzak kolları Gelibolu'da, 1 nci ağır erzak kolu Bayırköy'de, 1 nci hafif erzak kolu Markoplu'da bulunmaktaydı. 3 ncü Kolordu'nun ayrıca Tekirdağ ile Gelibolu'da ambarları ve imalathaneleri vardı.

Balkan Savaşı'nda uygulanamamış olan menzil hizmetleri yönetmeliği seferberlik ilanı ile birlikte yeniden ele alınmış ve 5 Ağustos 1914'te başkomutanlık menzil genel müfettişliği kurulmuştur. Bunu Ordu Menzil Müfettişliklerinin oluşturulması izlemiştir.

Menzil Genel Müfettişliği 5 nci Ordu'ya gönderilecek cephane, erzak ve diğer malzemelerin birleştirilerek mevcut ulaşım imkânlarıyla nakledilmesinin organize etmişti. Böylelikle savaş gemilerinden, iskele depolarından ve kara menzil araçlarından nasıl faydalanılacağını belirleyerek ikmalin tek elden yapılmasını sağlamış ve herhangi bir karışıklığın doğmasını önlemeye çalışmıştır.

Ordu birliklerinin beş sınıf ikmal maddeleri tedarik ve dağıtımı menzil genel müfettişliği ile koordineli olarak yürütülmüştür.[1]

Çanakkale Boğazını denizden forsalayarak geçmeye çalışan Müttefik Kuvvetler donanması 18 Mart 1915 tarihinde hezimete uğrayınca, 25 Nisan 1915 tarihinde Gelibolu Yarımadası 'na çıkarma yaparak kara harekâtını başlatmışlardı. Harp şekli olarak kara savaşları, esnekliği olmayan, sürekli bir cephesi var olan bir savaş türü olduğu için herhangi bir tarafın yenilgisi olana dek sürmektedir. Çanakkale Kara Savaşı'nda, oluşan cephenin sürekliliği için her iki tarafın da insan ve malzeme ikmaline ihtiyacı

1 Atakan, R., 1990. Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik. İçinde Çanakkale Muharebeleri 75. Yıl Armağanı. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. s. 144

vardı. Osmanlı açısından lojistik nakliyatın kesintisiz devam etmesi mutlak şarttı.[2] İngiliz ve Fransız Donanması'nın Boğaz'ı geçme girişimleri üzerine Çanakkale Bölgesi'ndeki birlikler çoğalmış ve 5 nci Ordu'nun gereksiniminin karşılanabilmesi için 27 Mart 1915 tarihinde Gelibolu'da 5 nci Ordu Menzil Müfettişliği kurulmuştur. [3]

> *"5. Orduya yiyecek ve malzemelerin nakli büyük zorluk gösteriyordu. En yakın istasyonu Trakya'daki Uzunköprü idi. Bu istasyon, Ordu karargâhına yaya yürüyüş ile 7 günlük mesafedeydi. O zamanlar ordunun nakliye kamyonu yoktu. Öküz arabaları, deve kolları ve mekkâre ile pek az şey taşınabiliyordu. Bu sebeple Marmara üzerinden deniz yolu ile nakliyat bir zorunluluk mudur İngiliz ve Fransızların Marmara'ya soktukları denizaltılar engellemek istiyordu. Türkler için en büyük talih düşman denizaltılarının bu işi başaramamalarıydı yoksa 5. ordu açlıktan ölürdü."*[4]

5 nci Ordu Menzil Müfettişliğinin 14 Mayıs 1915 tarihindeki kuruluşunda 2 cephane deposu, 4 erzak ambarı, 6 nokta komutanlığı, 1 hamal taburu, 9 öküz kolu, 16 eşek kolu, 7 deve kolundan ve çeşitli sağlık tesis ve teşkillerinden kuruluydu.[5]

Başlangıçta Gelibolu'da göreve başlayan bu müfettişlik, muharebelerin yoğunlaşması ve hizmetlerin artması üzerine karargâhın ilk kademesi ile Akbaş'a, geri kademeleri ile de Lâpseki'ye intikal etti.

Cephedeki Birlikler ve Lojistik Nakliyat Yolları

Osmanlı ordusunda ise; 18 Mart deniz zaferinin kazanılması döneminde Çanakkale bölgesinde yaklaşık 30.000 kişi toplamındaki bir kara birliği bulunmaktaydı.
Cephe komutanlığına getirilen Liman von Sanders komutasında, karada düşmanın hazırlıklarına paralel olarak büyük bir askeri hazırlık ve eğitim yapılmaya çalışıldı. 8,5 ay süren savaşın sonuna kadar buraya getirilen asker sayısı 11 kat büyüyecek ve sağlanan birlikler 350.000'e ulaşacaktı. Bu kadar büyük asker nakliyatının yanında o askerin kullanacağı, giyecek, yiyecek, cephane silah, araç ve malzeme nakli ihtiyacı büyük bir deniz yolu nakliyatını da vazgeçilmez kılıyordu. Ordunun başarısı için Marmara Denizi'nin kontrol altında tutulması mutlak şarttı. Gelibolu yarımadasındaki Osmanlı kuvvetlerinin her bakımdan ikmalini sağlayacak nakliyat için 4 yol bulunmaktaydı;[6]

2 Çağlar, H., 2008. *Çanakkale Deniz Savaşları 1915* İstanbul: Deniz Basımevi, s.3.

3 ATASE, 1996. Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı V. Cilt, 1., 2., 3. Kitapların Özetlenmiş Tarihi. Ankara: Gnkur. Bşk.lığı. s.235

4 Sanders, Liman V., 1968. *Türkiye'de 5 Yıl,* İstanbul: Burçak yayınevi, ss.94-95

5 *Çanakkale Savaşları.* Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Sayı 1. 2003. s.115.

6 (UKNA.IDC, 1915, s.3) Ayrıca bkz. (Gnkur.Bşk.lığı, 1996, s.269) ikmal yolunu aşağıdaki ifade ile belirtiyordu ; *İstanbul -Çanakkale deniz yolu, *Uzunköprü'ye kadar tren ve buradan Keşan yolu üzerin-

- İstanbul-Çanakkale deniz yolu,
- İstanbul-bandırma deniz yolu ve Bandırma'dan Çanakkale'ye kara yolu
- Uzunköprü'ye kadar tren ve buradan Keşan yolu üzerinden Bolayır ve Gelibolu'ya giden yürüyüş yolu,
- Karadan boğazın Anadolu yakasına ve oradan Rumeli yakasına aktarma yolu. [7]

Ancak Osmanlı Donanması bütün gücüyle bu nakliyat hatlarına yönelmek imkânını kullanamıyordu. Çünkü Çanakkale kara muharebeleri sırasında Osmanlı deniz kuvvetleri, esas olarak Karadeniz'de harekât yürütmek üzere tertiplenmişti. Bu ikmal hattının kesilmesi, 5 nci Ordu'nun harp gücünü kritik bir duruma sokabilecekti. Müttefik kuvvetler tarafından da açıkça bilinen bu önemli nokta, onları denizaltılarını Marmara'ya göndererek bir denizaltı harbi yapmaya zorunlu kılmıştı. İngiliz imparatorluk savunma komitesi için Haziran 1915 tarihinde hazırlanan raporda bu gerekliliğin hayatiyeti vurgulanıyordu.[8]

Kafkas cephesine personel ve mühimmat nakli ile gemilerin yakıtının Ereğli'de taşkömürü yataklarına bağlı olması ve İstanbul'un bir Rus çıkarmasına karşı korunma mecburiyeti, Karadeniz'de donanmanın harekâtını zorunlu kılıyordu. Dolayısıyla sadece bir kısım harp gemileri ile Osmanlı Donanması Çanakkale'deki görevlerini yürütmek durumunda kalmıştır. Buna ek olarak, İstanbul-Çanakkale deniz nakliyatını devam ettirmek gibi hayati önemi olan bir görevi de üstlenmişti. Çeşitli kaynaklara göre 7 ila 16 tümen kadar asker ile bunların malzemesi ve destekleyici lojistik nakliyat deniz yoluyla yapılmış, Gelibolu'daki kara savunması için çok büyük katkı sağlamıştır.

Aksi takdirde bu nakliyat, tek tren hattına ve bundan sonra Kara bombardımanı tehdidi altındaki bozuk kara yollarına ve kağnı taşımacılığına dayanacaktı, eldeki araçların azlığı da buna katılınca, durum Çanakkale savunması için oldukça kritik bir hal alacaktı.

Denizden Lojistik Nakliyat ve Denizaltı Harbi

Marmara'daki deniz nakliyatı ve bu nakliyatın korunması maksadıyla Karadeniz'deki mücadeleden tasarruf edilen 71 adet muhtelif tipteki gemi Çanakkale'deki deniz savaşına katılmıştır.

---

den Bolayır ve Gelibolu'ya giden yol, *Karadan Boğaz'ın Anadolu yakasına ve oradan Rumeli yakasına aktarma yolu.

7 Bingül, Ö., 2004. Çanakkale Deniz savaşları 1915. İçinde Çanakkale Muharebeleri'nde Dost Ve Düşman Lojistik Faaliyetleri . Ankara: Dz.K.K. ss.195-197 Ayrıca bkz. (UKNA. ADM.231/14.NID.PR., 1889, s.58) Baker Paşa, (Valentine Baker) (1827—1887, İngiliz asıllı asker. Birleşik Krallık, Osmanlı Devleti ve Mısır devletleri hizmetinde komutanlık yaptı.) 1878 yılında Bolayır ile Gelibolu arasındaki yolu çamur deryası olarak olarak tarif ederken, topların nakledilirken yarıya kadar çamura gömüldüğünü ve atların bunları çamurdan çıkarabilmek için çok zorlandıklarını belirtmektedir.

8 (UKNA.IDC, 1915, s.3)

Harekât esnasında mayın ve denizaltı mânialarına rağmen 25 Nisan sabahından itibaren İngiliz, Avustralya ve Fransız denizaltılarının Marmara'ya geçme çabaları olmuştur. Bunların bir kısmı Çanakkale boğazı sularında batırılmış, bir kısmı da teslim alınmıştır. Ancak Marmara'ya geçmeyi başaran denizaltılar da kuvvetlerimize ve lojistik nakliyatımıza büyük kayıplar verdirmiştir. İngiliz imparatorluk savunma komitesine Haziran 1915 te sunulan raporda lojistik hattın iki aylık sürede denizaltılar marifetiyle sekteye uğratılabileceği vurgulanıyordu.[9]

Denizaltı hücumları ile Çanakkale savaşları sırasında; Osmanlı Deniz Kuvvetleri'nin toplam kaybı 21.000 ton tutarında sekiz harp gemisi, Osmanlı ticaret filosunun kaybı ise toplam 38.000 ton tutarında buharlı ve 200'den fazla yelkenli/tekne olmuştu. Ayrıca Cephede yaralanmış bir askerin bir menzil hastanesine veya İstanbul'a nakli için belirlenen süre toplamda kırk sekiz saattir. Nakliyat hastanelerinde bekleyen yaralılar hasta nakline tahsis edilmiş Şirket-i Hayriye vapurları veya yüklerini boşaltıp dönmekte olan diğer vapur, taka, mavna ve yelkenlilerle başta İstanbul olmak üzere memleket içindeki hastanelere nakledilmiştir.[10]

Buna karşılık, itilaf devletleri 4'ü İngiliz, 3'ü Fransız ve 1'i Avustralya bahriyesine ait, toplam 5018 ton tutarında 8 denizaltı gemisi kaybetmiş ve bir Fransız denizaltı gemisi de (390 ton) Türkler tarafından ele geçirilmişti.

Başkomutan vekili Enver Paşa'nın, Çanakkale muharebeleri sonunda donanma komutanlığına yolladığı takdirname, 5. ordu ve cephe komutanı General Liman von Sanders'in teşekkür telgrafı, Osmanlı Deniz Kuvvetlerinin Çanakkale nakliyatını ve dolayısıyla savunmasını sağlamada oynadığı rolü belirten belgelerdir.

Barbaros Zırhlısının Çanakkale Cephesinde Hizmetleri

200 e yakın gemi kaybımızdan biride Barbaros zırhlısıdır. Savaş gemileri kaybımız arasında en önemlisi şüphesiz İngiliz ve Anzak kuvvetlerinin çıkarma harekâtına aşırtma atışları ile büyük zayiat verdiren Barbaros zırhlısı olmuştur.

Çanakkale'de sular iyice ısınmaya başlamıştı. Osmanlı Donanması denizden Çanakkale'yi takviyeye başladı. Donanma II. Komutanı Amiral Arif Bey 18 Şubat 1915'te Turgut Reis ve Barbaros Hayrettin Zırhlıları ile Çanakkale Boğazı'na gitti. Burada Harp Gemileri sahilin açığına demirlediler ve gözetleme postalarını aşırtma atışlarına yardımcı olmak maksadıyla karaya gönderdiler.[11]

Barbaros ve Turgut'a, düşman tarafından Boğaz zorlandığı takdirde, Nara Burnu'nda hazırlanan mevzide sabit (duran) istihkâm gibi ateş etmek için vazife ve-

9 (UKNA.IDC, 1915, s.3)

10 Erdemir, L., 2012/1. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. sayı 15, s.95.

11 Langensiepen, Bernd, ve Ahmet Güleryüz. The Ottoman Steam Navy, 1828-1923. London: Conway Maritime Press Ltd, 1995. ss. 32-33

rilmişti. Bu iki geminin Nara Burnu kuzeyine paralel olarak yaslanmaları için tertibat da alınmıştı. Normal olarak geminin kazanları bombardıman esnasında yakılmazdı fakat sonradan denizaltı tehlikesinin artmasından dolayı stim her an harekete hazır olmak için tutulmaya başlandı. İlave bir koruma önlemi olarak yüzer engel olarak stimli gemiler yerleştirildi. Gemilerin olası denizaltı saldırılarına karşı güvenlik olsun diye, sancak bordolarına, yüklü ticaret gemileri de demirlemişti. Bu tertibat birçok zamanda tecrübe edildi.[12] Üsküdar Gemisi

Mart ayının başlangıcından itibaren bu görevi, Queen Elizabeth Gemisi'nin mermileri tarafından batırılana kadar yerine getirdi.[13] Çıkartma günü olan 25 Nisan'dan itibaren gemiler arası yoğun bir top muharebesi oldu. 27 Nisan'da da İngiliz Gemileri ile Barbaros ve Turgut Reis Gemileri'nin top düellosu devam etti. Queen Elizabeth'in toplarının menzil üstünlüğü iki gemiyi uzaklaşmak zorunda bıraktı. Bu esnada İngiliz Gemisi'nin tek bir isabeti Üsküdar Gemisi'ni batırdı.[14] Bu gemi Scutari adıyla Oest Lloyd'un Gemisi iken 1914'te ele geçirilmesi sonunda Seyr-i Sefain'in Filosunda Üsküdar ismiyle yer aldı. Aynı yılın Ekim'inde Donanma'nın hizmetine verildi. 1915 Mart'ında Turgutreis ile Barbaros Zırhlılarının denizaltılarından atılacak torpidolara karşı perde görevi yapmak üzere Çanakkale'de Kilya Koyuna demirletilmişti.[15]

25 Nisan'dan sonraki harekatlarda Çimentepe'de yapılan taarruzlarda başarıya ulaşamayan İngilizler, Ağustos 1915 başlarında Suvla'ya bir çıkarma yapmışlar, sahile Anzak- İngiliz askerleri çıkartmışlardı. Suvla'ya yapılan bu çıkarma üzerine ordu güç durumda kalmış aşırtma atışlarla çıkartma yerini dövmesi için zırhlıların bu bölgeye gönderilmesini istenmişti. Bu işi yapacak iki Turgut Reis ve Barbaros zırhlılarımız vardı. Barbaros o sırada İstanbul'da idi. Çanakkale'de endirekt atışla meşgul bulunan Turgut Reis zırhlısını değiştirmek üzere görevlendirildi ve muharebeler çok sıklaştığı için Haliç'te bulunan Barbaros'un da acele olarak Çanakkale'ye gelmesi emredildi. Cephedeki Türk askerleri Barbaros Hayreddin Zırhlısı'nın düşman üzerine aşırtma atışlarının seslerini duydukça daha yüksek istekle savaşırlardı. Zırhlının boğaz tarafından gelen top sesleriyle sanki Barbaros Hayreddin Paşa'nın kendi gürlemesiydi. Cephede kullanılan mermileri de gemiye yüklenmesi emre dâhil edildi. Hareketten evvel ordu tarafından gönderilen çok miktarda cephane yüklendi, gemiye ayrıca cepheye gitmekte olan birkaç karacı subay da bindi.[16] Cephane sandıklarını yüklemesi hareketi iki saat geciktirdi. Sandıklar kamaralar arasındaki alanı tepeleme doldurmuş-

12 (Engin 2004, S.20.)

13 (Langensiepen ve Güleryüz 1995, ss. 32-33.)

14 "ATASE BDH. No:1\35 Dlp.107, G.1.Dos.75.» ayrıca bkz. Besbelli, Saim. *Birinci dünya Harbi'nde Türk Harbi Deniz Harekatı.* Cilt VIII. Ankara: Gnkur.Basımevi, 1976. s.263.

15 Tutel, Eser . *Seyr-i Sefain Öncesi Ve Sonrası.* İstanbul: İletişim Yayınları, 2000. s. 106.

16 Gülen, N., Ocak 2001. *Türk Bahriyesinin İkiyüz Yıllık Tarihçesi 1773-1993' Şanlı Bahriye.* İstanbul: Kastaş Yayınevi, s. 302.

tu.[17] Bu büyük zırhlı, denizaltılara karşı korumasız olarak İstanbul'dan Çanakkale'ye kadar gidemezdi. İşe yarayan üç muhribimiz Zonguldak'tan gelen kömür gemilerini Rus Donanması'na karşı korumak üzere Karadeniz'de idi. bir muhrip Bandırma'dan cepheye asker taşıyan gemiyi koruyordu, bir torpido denizaltı arıyordu, diğerleri de torpillenen Peyk-i Şevket'in yanındaydılar.

Bahriyeliler koca Barbaros zırhlısının korunmasız Çanakkale'ye gitmesinin tehlikeli olduğunu belirttiler. Ordu komutanlığı bu zırhlıların dağlardan tepelerden aşırtarak atılan ve düşman gemilerini kaçırtan ağır mermilerinin cephedeki askerin morali üzerine büyük etkisi olduğunu askerin bu gemilerin arkalarında olduğunu hissettikçe daha şevkle savaştığını ileri sürünce tehlike ve her türlü risk göze alındı.

Barbaros Zırhlısının Son Seferi ve Batışı

Beşinci ordunun lojistik malzemelerini de yükleyen Barbaros 7 Ağustos 1915 gecesi avara etti. Pruvasını[18] Çanakkale'ye yönelterek son seyrine çıktı. Türk Sancağı altında sayısız hizmette bulunan bu zırhlı pruvasını Çanakkale'ye çevirdiğinde bu seyirin son seferi olacağından habersiz makinelerine yol verdi. Özellikle, zırhlıda kara kuvvetlerine ait binlerce bomba, mermi gibi kıymetli eşya ve fazlaca miktarda para da vardı. Taşıdığı malzemenin yanı sıra operatif ve taktik açıdan çok önemli olan bu geminin yanında koruyucu olarak sadece küçük Sivrihisar torpidobotu vardı. Hızı bu görevi yapmaya yeterli gelmeyecek derecede az olan 97 tonluk bu küçük torpidobotu yerine daha uygununun seçilmesi gerekirdi. Gece seyri oldukça sakindi denizaltı tehdidine karşı tüm personel alestaydı.[19] Marmara denizini, her zaman olduğu üzere, gemiyi karartarak geceleyin geçildi.[20] 8 Ağustos 1915 sabahı rüzgârın sürati ve denizin durumu arttı.[21] Fakat geç hareket edildiği için Bolayır önlerine gelindiği zaman ortalık aydınlanmış ve güneş doğmak üzereydi.[22] Denizin üstündeki köpükler denizaltıya hücumu avantaj sağlayacak şekildeydi. Denizaltının periskobunu veya torpido izini bu durumda tespit hemen hemen imkânsızdı. Bu yüzden gözcüler arttırıldı.[23] O zamanki taktiklere göre denizaltı hücumu daha çok sahil tarafından şaşırtmacalı olarak yapıldığını biliniyordu, gözcülerin çoğu sancakta,[24] yani kara tarafında bulu-

17 Engin, F., 2004. *Fahri Engin'in Hatıratı.* Ankara: Dz.K.K.lığı Basımevi, ss.21-23.

18 Pruva: Bir teknenin ön tarafından ileri istikameti.

19 Alesta**;** Hazır olmak, bir eylem için hazır olmak, tetikte olmak.

20 (Engin, 2004, ss.21-23.)

21 Nutku, E., 1975. *Çanakkale'nin Şanlı Tarihine Bir Bakış.* İstanbul: Özyurt Basımevi, s: 62-63.

22 (Engin, 2004, ss.21-23.)

23 (Nutku, 1975, ss.62-63.)

24 Sancak; Geminin, teknenin sağ tarafı

nuyordu.[25] E-11 denizaltısı,[26] uzaktan Barbaros'u görmüş ve hücum için sahil yanını seçerek orada beklemeye başlamıştı. Sabahın 5'inde torpidosunu attı.

Barbaros'un gözcüleri periskopu göremediler. Harita kamarasında bulunan seyir subayı periskobu ve torpido izini gördüğü bağırdığı zaman artık çok geç kalınmıştı.[27] Torpido sancak tarafına isabet etti ve büyük bir yara açtı. Buradan giren sular zırhlıya hafif bir eğim verdiyse de, güverteye yığılmış bulunan cephane sandıkları devrildiğinden gemiyi doğrultmak mümkün olmadı ve koca zırhlı yedi dakika içinde alabora[28] olarak battı. Geminin mürettebatı 700' den fazlaydı.[29] Ancak 51 subayla 347 er kurtarılabildi, 21 subay ile 237 er kaybedildi.[30]

Güverte Albay Nevres Tümer'in Hatıratında Barbaros Zırhlısının Batışı

Güverte Albay Nevres Tümer batış olayını yaşamış ve aşağıdaki şekilde naklet-miştir.[31]

> *- Kamaramdaydım. Yatma yok tabii. Ceketimi çıkardım. Ranzaya uzanıverdim.*
>
> ***- Akdeniz'e mi çıkıyorsunuz?***
>
> *- Hayır, Çanakkale'ye gidiyoruz. Yani Gelibolu'dan evvel. Dalmışız, yorgunduk çünkü 4 saat nöbet, 4 saat istirahat. Senelerce devam etmiş bu hal. Artık gına gelmiş vaziyette uyumuşuz. Ben değil, personel tabii. 750 mevcudun yarısı ayakta, yarısı istirahatta. Hesap edin devam ediyor böyle. Tam uyku esnasında, bir de baktım ki, top atılıyor. Top ama 8'lik toplar vardı. Bizim kamaranın içinde kestane fişeği patlar gibi patlıyor. Öyle normal top atışı değil. Yalnız, kestane fişeği, bazen çat pat gibi... O sırada kalktım. Baktım, bu hareket iyi bir hareket değil, yani, düşman ile karşı karşıya değiliz.*
>
> ***- Evet, o halde, bu atış ne?***
>
> *- Bu atış... Düşman denizaltısı bizi torpillemiş, baş taraftan. Yara almış gemi. Sancak tarafına, yatmış haberimiz yok. Ben duymadım, benim haberim yok.*

25 Nutku,, ss.62-63.

26 Halpern, P. G., 1995. A Naval History of World War I.. Annapolis: Naval Institute Press, s.66. İngilizlerin Çanakkale Denizaltı Savaşlarında Binbaşı Martin Dunbar-Nasmith, komutasında Osmanlı gemilerine büyük zarar veren Denizaltı gemisi.

27 Engin,, ss.21-23.

28 Alabora olmak; tekne, sandal vb. deniz araçları devrilip ters dönmek.

29 Besbelli, S., 2005. *Çanakkale'de Türk Bahriyesi 1914-1918.* Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi Amirliği, s.20.

30 Hore, P., 2006. The Ironclads. Londra: Southwater Publishing, s.119.

31 (E) Ora. *Nejat Tümer'in Denizde Geçen tarihi Bir Olay Hakkındaki Kaseti* ; Bu yazı; 1961 yılında rahmetli olan Dz.Güv.Alb.Nevres TÜMER'in görevli olduğu BARBAROS zırhlısında bulunduğu sırada Şarköy açıklarında seyir esnasında Torpillenerek Batışını kendi sesiyle anlatırken, alınmış kasetin daktilo edilmişdir.

Tabii, haberi olanlar var. Ondan sonra, zaten giyinik vaziyetteyim. Yataktan kalktım, kamaradan dışarı çıktım. Kamaramdan dışarı çıkınca benim önümdeki kamarada Mr. Fost diye bir Alman Yüzbaşısı vardı. Makine Yüzbaşısı,. Bu Alman Yüzbaşısı gündüz mesela torpido hücumu, Denizaltı hücumu dediler mi, doğru yukarıya çıkıyor. Güverteye çıkıyor. Tayyare geliyor dediler mi güverte altına kaçıyor. Öyle korkak bir adam... Önce kendi kamarasında, lambayı söndürüyor. Lumbuzu[32] açıyor çünkü adam, gece, havasız yatamadığı için gece lumbuzu açıyor. Yatıyor o sırada o adam, yani torpido yediği zaman gemi sancak tarafına yatmış yani bizim tarafımıza doğru, batmaz vaziyette duruyor. Bunun kamarasına lumbuzdan su dolmuş. Kamarasının kapısından da koridora taşmış, sızıntı halinde. Tehlikeyi anladım. Gemi bir kazaya uğradı. Peki ne yapmak lazım. Vazife yerime koştum. Ben o zaman müstakil bölük komutanıyım ve Barbaros'ta Üsteğmenim.

- Müstakil bölük komutanı mı?

- Evet.... biraz çalışır diye bize vazife vermişler.... Hemen benim partimi topladım. Ve benim parti de vardabrandalar,[33] serdümenler, porsunlar, ondan sonra da benim, yani açıkgöz bölüğümü teşkil ediyor. Topladım ekibi evvela stimbotları mayna vaziyette hazırlattım. Tabii stimbotlar zaten hazır. Her zamanki "gemiyi terk" emri verilir verilmez, onlar suya atlayacak ve onlara tahsisli olan diğer mensupları da onlar alacak (sancak tarafından geminin duruyordu) ve gemiyi terk edecekler. O sırada, işkampavyayı hazırladık, filikaları hazırladık, tam vasatında taretin yanında dört tane bidondan müretteptep şamandıradan, bir sal biçiminde yapılmış cankurtaranlar vardı, bunlara da sıra geldi onlar da alabandaya[34] bağlanmış vaziyette...

- Gemi o vaziyette duruyor, değil mi?

- Evet, olduğu yerde duruyor. Bir hadde kadar. Yan yatmış, o lumbuzlar yarıya kadar suya girmiş, öyle duruyor. Ve öyle on dört dakika durdu. Gemi on dört dakika herhalde gemi batmayacak kanaati hasıl oldu Arif Paşa da.

- Arif Paşa Donanma Komutanı mı?

- Donanma Komutanı. Arif Paşa Donanma Komutanı. Muzaffer Bey[35] de gemi komutanı. Muzaffer Bey, torpidoyu gemi yer yemez derhal yukarı fır-

32 Lumbuz; Gemilerin iç kısımlarını aydınlatmak için bordalara ve güvertelere açılmış olan yuvarlak delikler. Lumbuz terimi bu deliklerin etrafına oturacak şekilde pirinçten yapılmış içeriye doğru açılması sağlanan cam kapağı ve iç taraftan cam kapağı kapatan ve madenden yapılmış kör kapakların tümünü ifade eder.

33 Vardabandra; Deniz kuvvetlerinde gemilerde veya isaret istasyonlarinda gorunur muhabereden sorumlu askerlerin sinifidir. alay sancaklari, simafor, isildak kullanarak haberlesirler. gemilerde silistre'yi(gemici düdüğü) çalmakda görevleri arasındadır.

34 Alabanda; Bordanın iç kısmı veya dümenin 35° ye kadar basılması.

35 Adil, S., 1982. *Hayat Mücadeleleri (Selahattin Adil Paşa Hatıraları).* İstanbul: Zafer Matbaası, s.214. Selahattin Adil'in kardeşi.

lıyor, "baştan kara" yapalım diyor "iskele[36] *alabanda" diyor... şey... "sancak alabanda" diyor. O zaman Arif Paşa yukarı çıkıyor.*

- Arif Paşa mı çıkıyor?

- Arif Paşa çıkıyor. Ne yapıyorsunuz diyor. "İşte vaziyet böyle" diyorlar, izahat veriyor ona. "Hayır, bu gemi batmaz" diyor. Batarsak derin suda batalım. Bu gemi batmaz diyor. "İskele Alabanda" diyor bu sefer. "İskele Alabanda" deyince gemi sancağa dönme, iskeleye dönme, torpido yarasının açtığı bölme ilk perdesi zayıf baş tarafa, yedinci perde, o perde patlıyor, bundan sonra altıncı perde, beş, altı, yedi, sekizinci yani... Ondan sonra kömürlükler geliyor tabii, kazan dairesi, velhasıl patlayınca gemi ağır ağır başlıyor tumba olmaya. Biz de o sırada, vasat taretin yanında ve on sekiz askerde yanımda, bir sürü namlı bir gedikli subayı, salları çözüyorduk güverteye yatıyoruz, hazırlamak için yani denize atmak gerekirse çabucak denize atmak için tam o andayız, gemi bir baktık gidiyor.... Gemi gidiyor ama biz vazife ile alakadar olduğumuz için geminin devrilme vaziyetini hissedemedik, hala biz işimize devam ediyoruz. En tehlikelisi de bu yerdir. Geminin orta kısmı, vasat taretin bulunduğu yer en tehlikeli yerdir.

- Vah Vah

- Bu ihtimaldir. Ama kuvvetli bir ihtimal.

- Bundan sonra efendim,

- Bundan sonra da, hiçbir şey yok derken çeneme bir el yapıştı, kafamı sağa çevirdi, ama tutan yok,

- Allah Allah! Manevi bir kuvvet sizi itiyor.

- Ama bu ne kuvvet! Öyle bir kuvvet ki, çenemin aynı vaziyette nasıl tutuyorum ben, öyle çenemi bu tarafa çevirdi. Çevirir çevirmez, o anda bir de baktım, gemi de gidiyor, güverte suya girmiş yani böyle girmiş, vasat taret platform da söyle yirmi beş santim yüksek o platform da suya giriyor, güverte kaybolmuş. Ben görür görmez; dedim ki "çocuklar hakkınızı helal edin, başınızın çaresine bakın". Başka ne yapacağız çare yok ki.

- Hazırladığınız o şeyler?

- Tabii o durum, olduğu gibi bıraktık ama hazırladık da öyle bıraktık. Terk edin emri verilmedi.

- Emir verilmedi mi?

- Ben o zaman iskele tarafına geçtim. Terk edin emri verilmedi. Denize atlamama imkân yok. Gemi çünkü sancak taraftan gemi sancağa batıyor. Dev-

36 İskele; Teknenin sol yarısı veya gemiye girip çıkmak için kullanılan sürme veya inip kalkan merdiven

riliyor yani. Geminin altında kalacağım yüzde yüz o zaman iskele tarafına geçtim. Baktım ki bordada iskele bordası yüksek. O zaman geminin güvertesinden denize atlamaya imkân yok. O anda aklıma gelmiş olacak ki, iskelenin üst tavasının yanından bacaklarımı uzattım ki, iskele alabandaya alınmıştı. Yalnız üst tavası duruyordu. Kızak kayar gibi "Bismillah" dedim. Kendimi bıraktım. Artık ötekiler ne oldu bilmiyorum tabii. Herkes kendi başının çaresine bakıyordu. Helalleşmiştik.

- Cankurtaran var mıydı?

- Yok, yok hiçbir şey yok. Üstümde beyaz ceket, siyah pantolon ayağımda, o akşam Kasımpaşa'dan almış olduğum terlik vardı, ayağımdaki terlikler gibi. Başka üstümde hiçbir şey yoktu. Tabii böyle kayıyordum. Kayarken gözümde kapalı, evvela başım suya dokundu. Evvela başım suya dokununca gözlerimi açtım. O vakit, gördüğüm manzara geminin üzerime bütün heybeti ile geldiğini gördüm. Gemi sancağa devriliyor, ben kendimi iskeleden denize atıyorum. Gemi böyle tumba olduğu zaman tumbalı vaziyette, gemi yalpa kuşağı[37] vardır, o zaman o yalpa kuşağı insanın ayaklarına tesadüf ediyor ve beni fırlatıyor oraya fırlatıyor beni, sancak tarafına Tabii ben de böyle indiğim için arkam şeyde, evvela ayağımdan suya girmiş vaziyette değilim. Binaenaleyh arkadan gidiyorum. Fırlattığı için gidiyorum. Kafam sudan içeride işte o sırada, bayağı korktum. Geminin altında kaldım diye korktum. Geminin o mahur manzarası bana o korkuyu verdi. Kurtulma imkanı da yok artık ama, içerisinde epey bekledim. Dört kulaç [38] veya beş kulaç. O sırada gözümü açtım. Su yutuyorum. Karanlık. Dedim, artık geminin altında kaldım. O karanlıkta, biraz fazla derine girmişim ki karanlık gördüm. Ama bir türlü de Azrail de can almaya çalışıyor ama bende ona canımı vermek istemiyorum. Yani insan ölmek istemiyor.

- Kaç saat kaldınız?

- Saat yok ancak üç beş dakika kadar suyun içinde döndüm ve başladım. Yukarı çıkmaya yukarı tehlikeli ana ne olursa olsun. Maksat boğulmaktan kurtulmak.

- Evet çaresizliğinizi anlıyorum. Dört beş kulaç denizin altına indiniz. Herhalde?

- Herhalde ama tabii ölçmenin imkânı yok.

- Anlıyorum.

- Biraz yukarı çıkmaya başladım. Çıkınca baktım, aydınlık olmaya başladı. Aydınlık olunca daha ziyade zevklendim. Hareketi fazlalaştırdım. Ve çıktım

37 Yalpa omurgası/kuşağı: Teknelerin yalpalamasını azaltmak için karina kısmına baştan kıça doğru uzunan omurga biçimindeki çıkıntı.

38 1 Kulaç (fathom) = 2 yarda = 6 kadem = 183 cm

baktım tahmini yirmi beş metre ileride yani gemi altüst olmuş demiştim, alabora olmuş gemi, toplar bacalar böyle aşağı inmiş. Geminin altı üste çıkmış ama ben o sırada geminin sancak tarafı istikametinde yirmi beş metre uzağa düşmüşüm. Bir de tesadüfen baktım ki, bizim atmak için hazırladığımız o sallar var ya, dört tane fıçıdan ibaret, o sallardan bir tanesi benim yanımda. Evet Allah'ın yardımı, hemen o salı yakaladım, derin nefes aldım. Sahile baktıktan sonra, baktım ki sahile gitmeme imkân yok.

- Uzak

- Uzak değil sekiz on gomina ama benim için uzak. Ne yapayım? Evvela cebime baktım. Pantolonumun sağ cebinde bir çantam vardı. Çantamda Refah'ta[39] şehit olan Yarbay Zeki IŞIN. Bana yirmi beş kuruşa, İngiltere'den bir çanta getirmişti. Ufak para çantası. Onun içerisinde bir tane Osmanlı Bankasının banknotlarından vardı. Beş liralık bir kağıt. Bütün servetim de o. Başka hiçbir şey yok. Tabii, sahile gidemiyorum. Kurtulursam kimsem de yok. Ne anne var, ne baba var. Hiç kimsem yok. Binaenaleyh bir şey lazım olursa insana, para önemli değil mi?

Yanında olsun para ki, yanımda olsun diye değil, ileride kurtulur çıkarsam ne giyeceğim ne alacağım üzerime? Kaç paran var diye cebime baktım, beş lira, ama denizin içerisinde yapıyor insan bunları. Çıkardım o çantamı ve pantolonun arka cebine koydum.

- Boş yere gitmesin diye tutuyorsunuz.

Yo, zaten can halatını tutuyorum. Ve arka cebin düğmesini de ilikledim, pantolonun düğmesini. Şimdi çanta emniyette. Yani benim hayati servetim emniyette. Tam o sırada, sağıma bir baktım, soluma bir baktım, denizin üzeri mahşer. Mahşer gibi, ana baba günü. Kimisi bağırır, kimisi "Aman kurtarın" diyor. Avni vardı. Avni, o da üsteğmendi. Hasköylü Avni.

Ondan sonra biraz daha zaman geçti, benim bulunduğum salda biraz dinlendik dibe gidip de döndüğüm zaman tabi boğulma derecesine gelmiştim. O

39 Refah Faciası, Birleşik Krallık'a sipariş edilmiş olan denizaltıları ve uçak filosunu teslim almakla görevli olan personeli taşıyan "Refah" şilebinin 23 Haziran 1941 tarihinde batırılması olayı. Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan önce Birleşik Krallık'a gemi siparişi vermiş ancak savaşın başlamasıyla teslimat gecikmişti. Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'nın gündeme gelmesi İngiltere'nin gemileri teslim etmesini hızlandırdı. Türkiye 1930'lardan itibaren İngilizlerle karşılıklı yardımlaşma antlaşması yapmış şimdi de Almanya ile saldırmazlık arıyordu. Her iki tarafta Türkiye'yi yanında istiyor hiç olmazsa tarafsız kalmamız arzu ediliyordu.Almanlarla olan yakınlaşma İngilterenin hoşuna gitmediğinden Türkiye'nin önceden sipariş ettiği denizaltılar, muharip ve uçakların hazır olduğunu bunları almak için personel gönderilmesini istedi.Bunun üzerine Türkiye, gemileri teslim alacak personeli Birleşik Krallık'a göndermeye karar verdi. Heyet önce deniz yoluyla Mısır'a oradan da hava yolu ile Birleşik Krallık'a geçecekti. 16'sı havacı öğrenci olmak üzere 143 denizci ve havacı hazırlanan REFAH şilebi ile 23 Haziran 1941 akşamı Mersin limanından hareket etti. Mısır'a giden askerî personelin ve sivillerin olduğu "*Refah*" gemisi Kıbrıs dolaylarında kimliği belirsiz bir denizaltı tarafından batırıldı; 168 kişi öldü, 32 kişi kurtuldu.

sırada annem karşıma geldi. O da benden ya bir hafta evvel ölmüş, ya da bir hafta sonra....

- Siz o vaziyette uğraşırken, sağdı, tabi...

- O günkü tarih, ya bir hafta evvel annem ölmüş, ya bir hafta sonra. Onu bilmiyorum. O gözlerimin önüne geldi. Bir baktım, öteki salın üstüne hücum başladı. Bir anda sal alabora oldu tabii, altüst oldu. Muvazenesini bozdu. Oradan birkaç kişi boğuldu.

Boğulanları görünce akılları başlarına geldi. Salın üstüne birkaç kişi çıktılar, yüzme bilmeyenleri sala çektiler, bir düzen kurdular, ama halen benim bulunduğum salda benden başka hiç kimse yoktu.

- Uzaktasınız çünkü.

- Yo, yirmi metre mesafedeyim. Demek o biraz daha suları aşmış. O doldu benim bulunduğum sala hücum başladı, 90 kişi kadar yani o sallarla, yekün 180 kişi kurtarıldı.

90 kişi almıştık. Tabii 90 olduğunu sonradan öğreniyoruz. İlk kimin hatırına gelir, 90 kişi kurtaracağımız hesapta yoktu. Benim bulunduğum sala, hücum başlayınca, ben hemen ihtiyati tedbiri aldım. Grade (kurtarma halatı) diye bir halat var. Çerçevenin etrafında bir halat vardı. Tuttum halatı bir elimle gücüm var yok. O haldeyim. Bir elimi bıraktım ama, kendimi idare ediyorum. Herhangi bir şey olduğu zaman halatı yakalayacağım. Tam o sırada bizim safta başladılar hücuma ve binmeye. Fakat bizim Salı idare edenler vardı. Aman diyen sağa sola giden, şuraya gidin buraya gidin diyen, kumanda edenler vardı.

O saat, birisi boynuma sarılıverdi. Evet, kuvvetli bir el boynuma sarılıverdi. Daha boynuma dokunur dokunmaz ben onu yakaladım. Ama öyle müşkül duruma düştüm ki ben, irice bir adam.

- Can havliyle sarılıyor tabii

- Tabii tabii öyle bir şey ki, hayat meselesi. Canını kurtarmak için boynuma sarılıyor, nizamiyeli bir hava Yüzbaşısı idi. Katip sınıfına mensup. Giden parayı o götürüyordu. Barbaros'a tayyarecilerin parasını yüklenmişlerdi. Ben o adamdan boynumu kurtarana kadar akla karayı seçtim tabii. Nihayet kurtuldum. Ama yardım ettiler.

O salın üstünde bulunanlar da yardım ettiler. Adamcağızı yukarı, salın üstüne aldılar. Ben de kurtuldum. Bir de baktım ki adamın kafası yarılmış. Kolu kırılmış sağlam kolu ile sol koluyla benim boynuma sarılmıştı. Hiç değilse "Allah'a bin şükür ki" o da kurtuldu, bende kurtuldum.

Kim topladı oradan sizi?

Arz edeyim. Tam o sıralarda da ya Samsun ya Basra, o küçük muhriplerden bir tanesi Çanakkale'den emir alıyor ve İstanbul'a hareket ediyor. Bizim istikamete gelince, bir arıza olmuş makinesinde, o arızayı da telafi etmek için stop etmişler. Arızayı ararlarken bizim torpido gürültüsünü duymuşlar. Hemen ortalık o zaman aydınlanmıştı. Sabah saat beş, hafif bir beyazlık, hemen arızayı giderip doğru bizim üstümüze yardıma geliyorlar.

Bir telsiz falan yok mu?

- Hayır ne telsizi, yoktu. Orada bizim de yanımızda bir Hamidabat diye ufak bir gemi vardı, iki bacalı, "baby'lerden, o da ufacık bir şey. Kimi kurtaracak? Bereket versin o da kurtarmış. Denize düşenleri toplamış ama ona da saldıran bir İngiliz denizaltısı vardı.

(E-21) onu topluyordu. O felaketzedeleri topluyor. Onları götürürken, onun üstüne hücum ediyorlar. O kadar melunluk etmiş denizaltı gemi kumandanı.

- Onu İngilizler yapıyor değil mi?

Evet, sonra o muhrip geldi, Samsun zannediyorum, o bizi kurtardı. 1,5 saat suda kaldık, 1,5 saat sonra Gelibolu'ya geldik. Gemiden Gelibolu iskelesinden sahile çıktık. Akrabalarımdan bir tanesi asker olmuştu. İhtiyat askeri Kamil Efendi adlı birisi. Babamın halasının kocası. O da tepedeymiş, Gelibolu sırtlarında. Kıtası oradaymış.

Barbaros'un battığını duyunca benim orada olduğumu biliyor, beni aramaya çıkıyor, "ben çıktım, o Kamil Efendi ile karşılaştık. Aman diyor geçmiş olsun diyor. Sen müsaade et dedim, evvela vilayet binasına gideyim" dedim.

Her taraf bomboş, tahliye edilmiş şehir zaten, memur, hiç kimse yok. Gelibolu vilayet konağında bir oda açtım. Güneş de çıkmış vaziyette. Bir dolap açtım. Dolabın içerisi sancak dolu irili ufaklı filan. Kilitledim odayı. Sonra çamaşırlarımı çıkarttım, sancağın bir tanesine sarıldım, sıktım sularını pencereye astım, onlar kurusun diye bekledim.

Neyse pantolonum, iç çamaşırım kurudu. Tekrar onları giydim ve çıktım. Kamil Efendi de zaten bekliyordu beni. Beraber gittik karnımızı doyurduk, orada bir çorba içtik. Adamcağız, Allah rahmet eylesin, nur içinde yatsın, oradan çıktık, geldik gemiye, bir de baktık ki mahşer!

Evet bizim arkadaşlarımız Muzaffer Bey kumandan, bizimde geminin kumandanı, Arif Paşa, ikisini de çıkartmışlar baygın. Askerler upuzun tabii, kollarının üstünde. Baygın vaziyette. Açılmışlar. O zaman ben dedim ki Muzaffer Bey'e "Efendim müsaade ederseniz. Yarhisar Yarhisar mı? Hangisi ise bizleri kurtaran torpido, onunla İstanbul'a gideyim" dedim müsaadenizle.

Canım Nevres, ne yapıyorsun sen dedi. Daha şimdi denizden çıktın. Karadan gideceğiz dedi. Benle beraber gidersin dedi. Efendim ben müsaadenizle denizden gideyim. Kara yolculuğu sefaletini bilirim ben, bu memlekette.

- Doğru.

- Bildiğim için, ee zaten eceli gelen, karada ölür. Gittik. Ondan sonra böyle müsaade etti bana. Ben mevcut olan kurtarılmış askerlerimi gördüm.

Mevcut askerleri topladılar ve Merkez Bölüğü teşkil ettiler. Bunları bir Yüzbaşıya teslim ettiler. Ve biz de o torpidoya girdik. Saat 12, 12'ye 10 vardı, oradan hareket ettik. Gelibolu'dan İstanbul'a geliyoruz. Mr.Laley gemi komutanı vardı. Onla beraberdik. Geldik, kimisi kamara perdelerine sarılmış, kimisi bir entare vermiş, Subaylar anadan doğma, hem giyinmiş, hem değil, siyah pantolon ayağında beyaz ceket sırtında, çamaşırlar sırtımızda, terlikler ayağımızda, öyleydik.

Neyse Galata Rıhtımına yanaştık, akşam üstüne doğru, şimdi o entare ile, serseri kıyafeti olan kurtulmuş arkadaşları arabalar almıyor, arabalar serseri diye kabul etmiyorlar. Neyse polisler müdahale etti, yollarda arabalara koydular, herkes evlerine gitti. Benim evim yok ki evime gideyim. Bir de baktım ki Celal Bey. O zaman Turgut Reis'in ikinci kaptanıydı. O gelmiş şeyden, "Steamboat" tan.

Aman, Nevres gel dedi, biliyor bekar olduğumu. Ben, dedi, banyoyu hazırlattım. Ama benim geleceğimi bilmiyordu. Herhangi birisi için hazırlatmış onu.

"Kamaranı hazırlattım dedi. Doğru gemiye gideriz dedi. Hiç kimse ile konuşmazsın. Doğru banyoya gidersin" dedi. Banyodan çıktıktan sonra doğru yatarsın, dedi. Tecrübeli adam...

Gittik gemiye çıktık. Hepsine, arkadaşlara falan mani oldu.

"Hayır, konuşmak yok katiyen yok" dedi. Ondan sonra banyoya girdim. Banyodan çıktım, yatağa girdim. Ertesi sabah uyanmışım. Hiç uyanmadan yatmışım. Gözümü açtığım zaman huuuu! Kalabalık kalabalık bir vaziyette, bir de Bilal vardı. Son zamanlarda Mecidiye Fenerinin baş musuhibi idi. O adam geldi. Beni arayıp bulmuş haber almış, o da veli nimet vaziyetinde bir adam. Neyse konuştuk öyle. İç çamaşırı ayakkabı, bütün ihtiyaçlarımızı temin etti. Ondan sonra da tekrardan gemiye döndük, o da sılaya gitti.

O zaman teşkilat yok muydu? Bahriyeden sizi karşılayan?

Ne karşılayanı? Karşılayan Turgut Reis'in ikinci kaptanı. Bu macerada böyle bitti. Bitti.

Sonuç

Sarıkamış harbi denizde kaybedilmiş, Çanakkale harbi denizde kazanılmıştır. İki harbinde başarıları nasıl denize bağlantılıdır? 7 Kasım 1914'te Doğu Cephesine Lojistik nakliyat götüren Bahr-i Ahmer, Mithat Paşa ve Bezm-i Âlem Ereğli açıklarında Rus Çarlık donanması gemileri tarafından batırıldı. Akabinde 4000 tonluk Derne gemisi batırılınca cepheye erzak, melbusat, cephane, silah ve teçhizat ulaştırılamamıştır. Sarıkamış harekâtında başarısızlığın nedenlerinden biridir. Çanakkale Cephesine her türlü olumsuzluğa rağmen irili ufaklı 200 geminin İngiliz denizaltılarınca batırılmasına rağmen denizden lojistik nakliyat sürdürülmüş ve cephedeki başarıda büyük bir yer tutmuştur. Çanakkale Harekâtında nispeten az incelenen konulardan biride lojistik nakliyattır. Osmanlı Donanmasının personeli bu lojistik nakliyat için her türlü fedakârlıkta bulunmuştur. Cepheyi denizden destekleyen en önemli gemilerden biride Barbaros zırhlısıdır. Bu gemide görevli Nevres Tümer'in batış olayını vefatından önce nakletmesi ve bunun aile arşivlerinde kalmaması da deniz harekâtını inceleyenlere farklı bir yol göstereceği muhakkaktır. Bu hatırat yayınlanmasıyla tarihi bir vesika hüviyetiyle kaynaklar arasında yer alacaktır. Benzer birçok tarihi vesikaya dönecek hatırat ya aile arşivlerinde veya fertlerin belleklerinde kaybolup gitmiştir. Yakın tarihimize rehber ışık tutabilecek bu tür bilgi ve belgelerin araştırılıp yayınlanması önemlidir. Örneğin ayni gemide bulunan Fahri Engin hatıratını kaleme almış olmasına rağmen, gemi komutanı Muzaffer Adil veya Donanma II. Komutanı Amiral Arif'in hatıratı konusunda yazılı bir yayın yoktur.

Barbaros Hayrettin Zırhlısı

Çanakkale Cephesi'nde Bir İngiliz İstihbaratçı: Sır Douhty-Wylıe

Halil Ersin AVCI*

Türk Milleti'nin kazandığı 18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Zaferi'nden sonra İngilizler bu yenilgiyi zafere çevirmek için her türlü askerî unsuru seferber etmişlerdir. İngiliz basınının olanca gücüyle yaptığı "Hasta Adam Osmanlı" propagandasına karşın Türklerin kazandığı Deniz Zaferi'nin izahı güçtü. İngiltere'nin hızlı bir zafere ihtiyacı vardı. Fazlasıyla küçümsenen düşman göründüğünden çok daha dişli çıkmış ve İngiliz Donanmasına geçit vermemişti.

Çanakkale Muharebeleri'nde İngilizlerin amacı görünüşte basitti, Çanakkale Boğazı'ndaki tabyaları etkisiz kılarak İstanbul'un alınması suretiyle Osmanlı Devleti'nin savaş dışı bırakılması ve Almanya'nın dört bir yandan sarılarak I.Dünya Savaşı'nda büyük bir zafer kazanılması[1]. Ancak bu gerçekleşmedi.

İngiltere, Çanakkale'de güçsüz addedilen düşman veya beklenenden daha fazla direniş gösteren düşmana karşı konvansiyonel yöntemler işe yaramadığında başvurduğu bir yönteme başvuracak, Osmanlı Devletini iyi tanıyan istihbaratçılarını göreve çağıracaktı.

Sir Doughty-Wylie de bunlardan biri hatta en önceliklisidir. Bu dönemde İngiliz Savaş Bakanlığı görevinde bulunan Earl Kitchener, İngiliz Deniz Lordu Winston Churchill, Çanakkale Cephesi Müttefik Kuvvetleri Başkomutanı General Sir Ian Hamilton ve Times, Sunday Times, Daily Mail başta olmak üzere İngiliz medyasının büyük kısmının sahibi İngiliz Medya Patronu Lord Nortcliffe ile Sir Doughty-Wylie'nin

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Anafartalar Eğitim Fakültesi.

1 Marian Kent, *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Frank Cass, Londra, 1996, s.158-165.

aynı zaman diliminde Çanakkale Muharebeleri ile ilgili kilit pozisyonlarda bulunmaları da asla tesadüfî değildir. Bu beş isim Çanakkale Muharebeleri'nde "İngiliz zaferi" için son kez bir araya geleceklerdi. Son kez diyoruz çünkü Sir Doughty-Wylie, Çanakkale Muharebeleri'nin sonunu göremeden savaşta, Earl Kitchener veya Türkiye'de bilindiği şekli ile Lord Kitchener da Çanakkale Muharebeleri'nden kısa bir süre sonra ölecekti.

Bu makalede Çanakkale Muharebeleri'nde görev yapan ve 25 Nisan 1915 Kara çıkarmasının planlayıcılarından Sir Doughty-Wylie, İngiliz istihbaratçısı kimliği ile anlatılacaktır. Bu açıdan konunun daha iyi anlaşılabilmesi için ilk olarak Çanakkale Muharebeleri öncesindeki İngiliz istihbarat yapılanmasını ana hatları ile izah etmeye çalışacağım.

1. Çanakkale Muharebeleri Öncesi Dönemde İngiliz İstihbarat Yapılanması

Günümüz İngiliz İstihbarat teşkilatının kurucusu veya modern anlamda düzenleyicisi İngiliz İmpratorluğu'na dört kez başbakanlık yapmış olan William Ewartt Gladstone'dur(1868-1874; 1880-1885; 1886; 1892-1894). Ne kadar ilginçtir ki, Gladstone, Kitchener'ı keşfedip yetiştirecek, Kitchener, Ian Hamilton'u Ian Hamilton da Doughty-Wylie'yi keşfedecek ve yetiştirecektir.

İngiliz istihbarat yapılanmasında 19.yüzyıldan itibaren 1919'da birbirinden resmen ayrılana kadar iki temel örgüt vardı. Bunlardan birincisi Dışişleri(Foreign Office, FO) ve diğeri de Diplomasi Servisi(Diplomatic Service)dir. 1841 yılında Teğmen Jervis'in gayretleri ile başlayan ordu istihbarat biriminin kurulma çalışmaları 2 Şubat 1855'de Lord Panmure'ün Jervis'in komutasında Topografi ve İstatistik Departmanı'nı(T&S) kurması ile sonuçlandı. T&S'in sağlam bir şekil alması ancak Gladstone zamanında Savaş Bakanı Edward Cardwell tarafından gerçekleştirildi. Şubat 1873'te T&S'in gerçek istihbarat servisi olan İstihbarat Şubesi(Inetlligence Branch, IB)'nın İstihbarat Departmanı(Intelligence Department, ID)'na Cardwell tarafından dönüştürülmesi ile ortaya çıktı.[2].

İlk kurulan IB'nin temel vazifesi Hindistan sınırında Rusya'ya karşı çalışmaktı. Ancak daha sonra Afrika'da da kullanılmaya başlandı. IB tarafından Mısır için hazırlanan 400 sayfalık el kitabında, Mısır ordusunun savaş sisteminden Mısır fırıncılığına kadar her türlü bilgi vardı. Bu bilgi sayesinde İngiliz Ordusu, Osmanlı Mısırı'nı 1882'de kolaylıkla işgal etmişti. Lord Salisbury, 1878 yılında düzenlenen ve Osmanlı Devleti'nin ağır yaralar aldığı Berlin Konferansı'ndan İngiltere'ye "muzafferen dönerken" Konferans sırasında İngiliz Dış İşleri istihbaratına (FO) yardımlarından dolayı

2 Christopher Andrew, *Secret Service, The Making Of The British Intelligence Community*, Heinemann, London 1985, s.6-10; William Le Queux, *Secrets of the Foreign Office, Londra 1903, s.20-35.*

Savaş Bakanlığı (War Office, WO)'nun istihbarat birimi IB'ye teşekkür etmişti. IB, Lord Salisbury'e diğer delegelerin bilgi ve belgelerini görüşmeden önce temin etmeyi başarmıştı. 1886'da İngiliz Savaş Bakanlığı, İngiliz Amiralliği(Admiralty)'ye bağlı Donanma İstihbarat Birimi (Naval Intelligence Department, NID veya DNI) kuruldu. Böylece İngiliz Askeri İstihbaratı (Military Intelligence Department, MID, Askeri İstihbarat) birimi ve DNI(Donanma İstihbarat Birimi) olarak iki birime ayrılmış oldu. İngiliz ID'nin Doğu (East, E) birimi Avusturya ve Osmanlı Devleti ile ilgiliydi[3].

Askeri İstihbarat Departmanı(DMI) ilk imtihanını 1899'da başlayan ancak bir türlü İngiliz kuvvetlerince bastırılamayan Boer Savaşlarında vermiştir. Boer savaşlarının gerilla savaşı şeklinde devam etmesi İngiliz konvansiyonel ordusunu zaafa düşürmüştü. 1900 yılında Lord Kitchener, DMI'yı böyle bir operasyonda kullanan ilk komutanlardan birisi oldu. 1901 Şubatı'nda Boerlere karaşı Kitchener'ın DMI şefi Yarbay David Henderson, Güney Afrika'yı dört istihbarat birimine ayırmış, her birine bir istihbarat subayı atamıştı. Her bir bölümü de alt ve onları da alt birimlere ayıran Henderson, istihbarat yapılanmasını birbirinden bağımsız ancak birbiri ile organize bir halde düzenlemiş, her bir bölüm komutanının eş zamanlı olarak hem genel merkeze bilgi vermesini hem almasını hem de bölüm ve alt bölümlerle haberleşmesini sağlamıştı. Bu yapıya Arazi İstihbarat Departmanı(Field Intelligence Department) adı verilmişti. Savaşın sonra erdiği Mayıs 1902'ye kadar bu birimde aralarında 1915'de Çanakkale Muharebeleri'nde İstihbarat Şefi olarak görev yapacak olan Doughty Wylie'nin ve Çanakkale Muharebeleri'nde Müttefik ordusuna komuta edecek General Sir Ian Hamilton'un da bulunduğu 132 subay, 2.321 sivil ve birkaç bin yerli kullanılmıştı[4]. Burada geliştirilen yöntemler İngiliz istihbaratının tüm dünyadaki operasyonlarında kullanılacak, burada görev alanlar da aynı şekilde tüm dünyada İngiliz istihbarat ağının idarecileri olacaklardı.

1905 yılından itibaren Ortadoğu tabiri yeniden tanımlanarak Mısır'dan Hindistan'a kadar olan tüm saha yani Osmanlı Devleti ve İran'ı da içine alan bölgeye İngiliz stratejik istihbaratında Ortadoğu denilmişti. 1906 yılında askeri istihbarat Whitehall'a yeni Savaş Bakanlığı binasına taşındı. 1907'deki düzenlemeye göre, Askeri İstihbarat 1(Military Operations veya Military Intelligence 1, MO1) stratejiden sorumlu, MO2, eskiden olduğu gibi Avrupa, Osmanlı Devleti, Avustruya-Macaristan ve Habeşistan'dan sorumlu, MO3, İran, Hindistan, Asya, Amerika ve Rusya'dan sorumlu, MO4, topografya ve harita çiziminden sorumlu, yeni kurulan MO5, karşı casusluk, iç güvenlik ve özel görevlerden sorumlu, MO6 ise dış görevlere gönderilecek sağlık subaylarına hizmet vermekten sorumlu olacaktı. Osmanlı Devleti'ne bakan

3 C. Andrew, *Secret Service*, s.10-27; William Le Queux, Things I Know, Londra 1923; s. 30-50.

4 C. Andrew, *Secret Service*, s.29; C. Andrew, "Mobilization of British Intelligence for Two World Wars", *Mobilization for Total War*, Waterloo, Ontario 1981

MO2'nin önde gelen ajanları olarak Mark Sykes(Sykes-Picot antlaşmasını müzakere ve imza eden İngiliz subayı), Aubrey Herbert(Talat Paşa ile son röportajı yapan ve Talat Paşa suikastının planlayıcısı) ve George Lloyd öne çıkan isimlerdi[5].

Hususi Kısım (Special Section)'ın 1907 yılı sonunda ismi Askeri İstihbarat 5(Military Intelligence 5, MI5)'e çevirilip başına Binbaşı James Edmonds geçtiğinde İngiliz kabinesindeki bakanların özel hayatlarına kadar her türlü bilgi İngiliz istihbaratınca el edilebilir olmuştu. Bundan sonra İngiliz istihbaratı yayıncılık alanında da faaliyet göstermeye başlamış 1900 yılından itibaren kaleme alınan İngiltere'nin Fransa tarafından aniden işgali, 1904 yılı İngiliz-Fransız antlaşmasından sonra ise İngiltere'nin aniden Almanlar tarafından işgali konusunda kitaplar yayınlanmaya başlanmıştır. Bu tür kitap yazarlarının başında W.T. Stead, Le Queux, Rudyard Kipling gelmekteydi[6].

Ayrıca İngiliz istihbaratı resmi olarak kabul etmese de gazetecilik alanında da boy göstermeye başlamıştı. 1905 yılından itibaren eski Askeri İstihbarat Dairesi şefi Robert ile Le Queux, Daily Mail gazetesinde "Alman istilası 1910" başlıklı bir yazı dizisi kaleme almaya başlamışlar yazının yayınlandığı ilk gün İngiltere kralı hatta birçok bakan Alman istilasının gerçek olup olmadığını öğrenmek için telefonlara sarılmışlardı. Bu tür yazılar 1900 yılından beri İngiliz basınında yayınlanmaktaydı[7].

1907 yılında Lord Esher, bu tür durumları kast ederek,

> *"Bir millet, eğer kendini güvende hissederse tarih göstermiştir ki, bu felakettir, Bir istila korkusu Tanrının dileğidir ki sizi bir dretnot filosuna karşı biler ve İngiliz halkını savaşkan bir ruh halinde tutar"*demekteydi[8].

Burada İngiliz istihbaratının medya prensi veya baronu Alfred Harmsworth hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Alfred Harmsworth veya herkesin bildiği ismi ile medya baronu, Lord Nortcliffe, 1865'te fakir bir ailenin oğlu olarak Dublin'de doğdu. Stamford'da eğitim gören Northcliffe, 29 yaşındayken 1894'te *The Evening News*'i aldı. Ardından bu gazeteyi Edinburgh gazeteleri ile birleştirip *Edinburgh Daily Record*'u kurdu. 1896'da Daily Mail gazetesini Londra'da yayınlamaya başladı. Ardından İngiliz Pazar gazetesi he *Sunday Dispatch'i* çıkarmaya başladı. 1899'da Boer savaşlarında İngiliz askerinin moralini yükseltmek üzere Rudyard Kipling ve Arthur Sullivan'ın sponsorluğunu yapıp onlara Akılsız Dilenci(*The Absent-Minded Beggar*) isimli bir ça-

5 H.V.F. Winstone, *Ortadoğu'nun Serüveni*, İstanbul 1999, s.17-19.

6 C. Andrew, *Secret Service*, s.32-35; William Le Queux, *Spies of the Kaiser: Plotting the Downfall of England*, Londra 1909, s.20-100; Le Queux, *German Spies in England*, Londra 1915, s. 20-90.

7 C. Andrew, *Secret Service,* s.35-38; William Le Queux, The Invasion of 1910, Londra 1906, s.20-85.

8 C. Andrew, *Secret Service*, s.48; William Le Queux, Things I Know, s.27-75.

lışma kaleme aldırdı. 1903'te *The Daily Mirror*'u kurdu. 1905'te Observer'ı ve 1908'de de *Times*'ı satın aldı. Ardından da *The Sunday Times*'a sahip oldu. Lord Northcliffe 1916 yılında Lloyde George Hükümeti'nde de Propaganda Bakanlığı yaptı. 1916 yılında Mavi Kitap adıyla meşhur İngiliz Ermeni Propagandası kitabının çıkarılması da Lord Northcliffe'in fikriydi. Ayrıca kitabın yazarı Arnold Toynbee de yine Lord Northcliffe'in yıllardır sponsorluğunu yaptığı ve Lord'a ait gazetelerde yazılar yazan bir tarihçiydi [9].

Lord Northcliffe, Gladstone zamanında ortaya çıkmış, Boer savaşlarında yıldızı parlamış bir medya baronu idi. Le Queux ve Rudyard Kipling'e Boerler, Fransız ve Alman istilası konusunda yazılar yazdırmakta yine Lord Northcliffe'in fikriydi. İngiliz istihbaratı ile resmi bağlantısı açıkça ifade edilmese de Lord Northcliffe, devlet yönlendirmeli ve istihbarat destekli medyanın ilk temsilcisiydi. Böylelikle Northcliffe ile birlikte İngiliz istihbaratı medyayı da doğrudan kontrolü altına almış oluyordu[10].

1915'e gelindiğinde Noel, Mark Sykes gibi İngiliz istihbaratçılara Ermenileri, T.E. Lawrance ve Doughty-Wylie'nin eşi Gerthrude Bell'e, Arapları isyana teşvik işi verilirken, Doughty-Wylie ve Ian Hamilton'a ise Çanakkale harekâtı kalmıştı. Çanakkale geçilemeyince İngilizler sırasıyla Ermeni, Arap ve Yahudi kartlarını oynayacaktı[11].

2. Çanakkale Muharebeleri'nin İngiliz Komuta Kademesi Ortaya Çıkıyor

Kitchener'ın yıldızı, İngiltere Başbakanı Gladstone tarafından 1884'de İngilizlerin Osmanlılardan kısa bir süre önce 1882'de ele geçirdiği Mısır'a bağlı Sudan'daki Mehdi isyanını bastırmak üzere görevlendirildiğinde parlamaya başladı. Buradan 1898'de Güney Afrika'daki Boer ayaklanmasını bastırmak üzere görevlendirilen Kitchener'ın bu savaşta konvansiyonel yöntemlerin bir işe yaramayacağını anlaması pek de uzun sürmedi[12].

Kitchener, İngiliz tarihinde ilk kez büyük bir saha istihbarat operasyonunu başlattı. Askeri istihbarat yapılanması için General Ian Hamilton ve Binbaşı Doughty-Wylie gibi isimler getirilirken, medya propagandası için medya patronu Lord Northcliffe bizzat Güney Afrika'ya yanında zengin bir yazar kadrosu ile yukarıda ifade edildiği üzere gitmiştir. Kısa bir süre sonra bunlara bir isim daha katılacaktı. Bu dönemde askeri muhabir olarak orduda çalışan Winston Churchill. 1902 yılında bölgeye gelen

9 D. George Boyce, "Harmsworth, Alfred Charles William, Viscount Northcliffe (1865–1922)", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press 2004.

10 C. Andrew, *Secret Service*, s.28-40.

11 Halil Ersin Avcı, *Ermeni Meselesine Objektif Bakış*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s.175-250.

12 Tony Heathcote,*The British Field Marshals 1736-1997*, Pen&Sword, 1999, s. 190-195.

Churchill askeri istihbarat ve propaganda için çalışmış ve Boer isyanının tamamen bitirildiği 31 Mayıs 1902'ye kadar bu görevi sürdürmüştü[13].

Böylece Çanakkale Muharebeleri'nin hemen tüm bilindik komuta kademesi ve en büyük propagandistleri tarihte ilk kez bir araya gelerek çalışmış oluyorlardı. Bu son çalışmaları olmayacak, Çanakkale cephesinin açılmasına kadar geçen dönemde bu ekip olaylar incelendiğinde görüleceği üzere birbirini bırakmayacak kabiliyetlerini geliştirerek yaklaşan Büyük Savaşa hazırlanacaktı. Avrupa ve özellikle de İngiltere için I.Dünya Savaşı asla bir sürpriz olmamıştır. Böyle bir savaşın çıkma beklentisi belki bir tahmin belki toplumu hazırlamak için 19.yy'ın sonlarından itibaren incelecek herhangi bir Avrupa gazetesinden dahi anlaşılabilir.

Burada Sir Doughty-Wylie'nin Çanakkale'deki faaliyetlerini incelemeden önce kendisi hakkında biyografik bilgi vermenin yerinde olacağını düşünüyorum.

3. Charles Hotham Montagu Doughty-Wylie

Charles Hotham Montagu Doughty-Wylie 23 Temmuz 1868'de Theberton, Suffolk'ta doğmuştur. Wylie, 1889'da bugünde İngiltere'de "en iyilerin yetiştirildiği" (the national centre of excellence for leadership) Sandhurst Kraliyet Askerî Akademisi'nden mezun oldu. 1895'te Chitral Expedition olarak bilinen İngiltere'nin büyük çıkarlarının olduğu batı Hindistan'daki Chitral Rajalığındaki "kaosa bir düzen getirmek için" gönderilen özel birliklerde görev yaptı. Buradan sonra Osmanlı Devleti'ne karşı Girit isyanını organize etmek üzere Girit'te görev yaptı. Bu isyanın sonucunda 1898'de Girit, Osmanlı Devleti'nden özerkliği sonucunu verdiği dönemde 1896-1898'de Girit'te görev yaptı. 1898-99 yıllarında Sudan'da İngilizlere karşı ülkesini savunan Mehdi Savaşı'nda Lord Kitchener ile birlikte görev yaptı. Lord Kitchener'ın modern istihbarat tekniklerini ilk kez uyguladığı ikinci Boer savaşında istihbarat bölge şefi olarak görev aldı. Ayrıca 1901'de İngilizlerin tabiriyle "anti-emperyalist ve anti-Hıristiyan" Boxer ayaklanmasında Çin'de yine istihbarat birimlerinde görev yaptı. 1903-1904 yıllarında Aden'in güneyinde Kızıldeniz'in giriş-çıkışını kontrol eden stratejik bir yer olan Somali yarımadasının ele geçirildiği "Somaliland" operasyonunda görev yaptı. 1904 yılında Hindistan'da evlendi. Eşinin soyadı olan Wylie'yi kendi soyadı Doughty'e ekleyen çiftin yeni soyadı veya kimliği Douhty-Wylie oldu. Hindistan'da evlendiği eşinin adı, görünüşte İngiliz arkeolog ve tarihçi gerçekte ise meşhur İngiliz casusu Gertrude Bell'dir. Çift balayında İngiltere'ye doğru uzun ve yavaş bir yol seçti. Balaylarında Osmanlı Irakı'ndaki arkeolojik bölgeleri ziyaret ederek İngiltere'ye ulaştılar. Bu "görevden" sonra Wylie 1906'da İngiliz askeri

13 "The War – Lord Kitchener´s staff" *The Times*, Londra 8 Kasım 1901 Cuma; "Latest intelligence – The War – The Transvaal" *The Times*, Londra 11 Nisan 1902 Cuma; Thomas Pakenham, The Boer War, New York 1979, s. 450-600.

viskonsülü(konsolos yardımcısı) olarak Konya'ya atandı. Bu atamadan bir süre sonra Wylie'nin görev alanına Kilikya veya Adana yöresi de eklendi. 13 Nisan 1909'da başlayan ve 27 Nisan'a kadar süren Adana Ermeni İsyanındaki başarılarından dolayı zaten "Order of Bath" sahibi olan Wylie'ye "Order of St. Michael and St. George" nişanı verildi. Bundan sonra 1912-1913 Balkan Savaşlarında Türk birliklerine bağlı olarak hizmet veren Kızıl Haç'a komuta etti veya bir başka deyimle ilk elden istihbarat elde etti. Bundan sonra Çanakkale Savaşları'nda Müttefik Kuvvetler Komutanı General Sir Ian Hamilton'un kurmay heyetinde istihbarat şefi olarak görev yaptı[14].

4. Yarbay Doughty-Wylie'nin Çanakkale Muharebeleri'ndeki Rolü

18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Zaferi'nden sonra İngilizlerin kara çıkarma planlarının hazırlanmasından Sir Doughty-Wylie'nin yeri belgelerden anlaşıldığı üzere hayatî bir öneme sahiptir. Sir Doughty-Wylie, Çanakkale cephesinde çıkarma yapılacak noktaların tespiti, buradaki muhtemel Türk gücü konusunda geniş çaplı bilgi veya öngörüye sahipti. Müttefik Kuvvetler Çanakkale Cephesi Komutanı Sir Ian Hamilton'ın 25 Nisan 1915 Kara çıkarması planlarını hazırlarken Sir Doughty-Wylie'nin bölge konusunda temin ettiği istihbarattan geniş ölçüde faydalandığı Ian Hamilton'un raporlarından ve Çanakkale Soruşturma Komisyonu'na verdiği ifadelerde görülmektedir[15].

İngilizlerin dışında Fransızların da ağırlıklı olarak Sir Doughty-Wylie'nin verdiği bilgileri kullandığı Kumkale çıkarmasının da bu bilgiler ışığında hazırlandığı anlaşılmaktadır[16].

Dolayısıyla Sir Doughty-Wylie'nin Türkiye tecrübesi ve Çanakkale konusundaki bilgisinin Müttefikler için eşsiz olduğunu tespit etmek de fayda bulunmaktadır. Fransız kayıtlarında da İngiliz kayıtlarında da Wylie'nin ölümünden sonra işlerin yolunda gitmediğine varan yorumların olması dikkat çekmektedir.

Sir Doughty-Wylie, herhalde araziyi ve Türk askerini çok iyi tanıması sebebiyle olacak 25 Nisan 1915 Müttefik çıkarmasında, Seddülbahir'e çıkan İngiliz birliklerinin

14 Doughty-Wylie'nin biyografisi için bkz. Daivd Harvey, *Monuments to Courage: Victoria Cross Headstones and Memorials Vol1, 1854-1916*, London 1999; ayrıca bkz. http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=10640572; ayrıca bkz. http://www.winchestercollegeatwar.com/archive/charles-hotham-montagu-doughty-wylie/; Douhty-Wylie'nin Türkiye'deki faaliyetleri ve I.Dünya Savaşı öncesinde bilhassa Irak'ta Arap İsyanlarının planlayıcısı, kışkırtıcısı ve İngiliz Askeri İstihbaratı 2(MI2)'nin Türkiye'deki kilit elemanlarından Gertrude Bell için bkz. Mim Kemal Öke, Orhan Koloğlu ve diğerleri, *Kutsal Topraklarda Casuslar Savaşı*, İrfan Yay, İstanbul 1995, s.105-153 ve Doughty-Wylie ile evlilikleri için bkz, *Kutsal Topraklarda*, s. 124-126.

15 *Public Record Office(PRO)/ War Office(WO)/106/63/XC/13802, March 8, 1917, Dardanelles Commission Report*.

16 Charles Stiénon, *L'Expedition des Dardanelles*, Paris 1916, s.20-50; *L'Expedition Des Dardanelles*, Paris 1917, s.39-45; 63-71.

başarısız olması ve komutanlarının ölümü üzerine karaya çıkarak komutayı devralmıştır. İngiliz birliklerinin almak için ağır kayıplara uğradığı Gözcübaba tepesini ve Seddülbahir köyü çevresindeki siperleri ele geçirmek için başlattığı kuşatma operasyonu sırasında bir Türk keskin nişancısı tarafından yüzünden vurularak ölmüştür. Wylie'nin amacı Seddülbahir köyünün arkasındaki siperleri ele geçirdikten sonra Gözcübaba tepesini arkadan kuşatmak ve buradaki Türk birliklerini etkisiz hale getirmekti ancak ölümü ile buradaki İngiliz harekâtı sekteye uğramış ve bir günden fazla zaman kaybetmiştir. İngilizlerin bu kaybı Türk tarafının Alçıtepe müdafaa hattını kurmasına yarayacaktı[17]. Yarbay Wylie'nin mezarı, Ezineli Yahya Çavuş'un arkasındaki Harapkalenin bulunduğu yerdedir.

Sonuç

Sonuç olarak bir İngiliz istihbaratçısı ve Türkiye uzmanı olan Sir Doughty-Wylie'nin ölümü İngilizler için büyük bir kayıp olmuştur. İngilizlerin 25 Nisan 1915'te gerçekleştirdikleri büyük kara çıkarma operasyonunun esasen birçok kitap da anlatıldığı gibi tesadüfi olmayıp çok ciddi bir istihbarata dayandığı ve uzun süre üzerinde çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Sir Doughty-Wylie ve yakın çalışma arkadaşları ile ilgili olarak burada yazılanlardan da anlaşılacağı üzere başarı asla tesadüfi değildir ve ekip işidir. İngilizlerin kendi subay-sivil kadrolarını birçok küçük olayda eğittikten ve onlara ekip olarak çalışma kültürünü aşıladıktan sonra önemli olaylara gönderdikleri görülmektedir.

Sir Doughty-Wylie tarih biliminde herhangi bir olay için "olmasaydı ne olurdu" genel kabul olarak pek ifade edilmez ve edilse de hoş karşılanmaz. Ancak burada şunu ifade etmek gerekir ki, bu kısa makalenin sınırlarını aşması bakımından ayrıntıları ile anlatımını konu ile ilgili diğer kitap ve çalışmalarımıza havale ettiğimiz Sir Doughty-Wylie'nin sadece Adana Ermeni Olaylarında yaptıklarını Çanakkale'de gerçekleştirebilmiş olsaydı belki de tarihin seyrinin değişebileceğini öngörmek zor olmasa gerektir. Çanakkale Muharebeleri sırasında Çanakkale ve civarında yaşayan Ermeni, Rum, Yahudi gibi gayrimüslim unsurların Müttefiklerce tahrik edilmeye çalışıldığı bilinen bir gerçektir. Sir Doughty-Wylie gibi konunun uzmanı ve araziyi iyi tanıyan bir istihbaratçının diğer ülkelerdeki "başarısını" Çanakkale'de tekrar etmesi herhalde Türk tarafı açısından bir felaket olurdu.

Bu açılardan Sir Doughty-Wylie gibi az bulunan bir istihbaratçının Çanakkale cephesine görevlendirilmesinin olayın İngilizlerce ne kadar ciddiye alındığını göstermesi açısından önemlidir. Bu çalışma Çanakkale cephesinde görev yapan bir İngiliz istihbaratçıyı anlatması bakımından bir ilktir ancak son olmayacaktır.

17 Stiénon, *L'Expedition des Dardanelles*, Paris 1916, s.40 -50; *L'Expedition Des Dardanelles*, Paris 1917, s. 63-65.

KAYNAKÇA*

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c. 1, Nehir Yayınları, İstanbul 1992.[1]

AKIN, Veysi," Cafer Tayyar Paşa'nın Esir Alınışı ve Esaret Hayatı", İlmî Araştırmalar, İlim Yayma Cemiyeti, 1, İstanbul 1995, ss. 31-38.

AKER, Mehmet Şefik, "27.Alay Komutanı Yarbay Şefik Bey'in Arıburnu Muharebeleri Raporu", *Yakın Tarih İncelemeleri 1 Çanakkale Savaşı*, Derleyen: Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006, ss. 49-105.

AKER, Mehmet Şefik, "Çanakkale Arıburunu Savaşları ve 27'nci Alay", *Askerî Mecmua Tarih Kısmı*, Sayı 99, İstanbul 1935.

AKER, Mehmet Şefik, "Çanakkale–Arıburnu Savaşları ve 27. Alay" *Çanakkale Hatıraları,* C. I, Arma Yayınları, İstanbul 2001.

ALTINAY, Ahmet Refik, *İki Komite İki Kıtâl, Kafkas Yollarında,* Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

ANDREW, Christopher, "Mobilization of British Intelligence for Two World Wars", *Mobilization for Total War*, Waterloo, Ontario 1981.

ANDREW, Christopher, *Secret Service, The Making Of The British Intelligence Community*, Heinemann, London 1985.

AVCI, Halil Ersin, *Ermeni Meselesine Objektif Bakış*, Doğan Kitap, İstanbul 2014.

ARI, Kemal; "Mülazım-ı Evvel Mehmed Nazif Efendi'nin Conkbayırı'nda Şehit Düşüşü ve Buna İlişkin Mustafa Kemal 'in(Atatürk) Bir Mektubu", Belleten, Cilt: LVIII, Sayı: 222, Ağustos 1994, ss. 457.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995*), Alkım Yayınevi, Ankara, 2005.

ARSLAN, Nebahat-Fidan, Fadimana "Balkan Savaşları Sonrasında Yunanistan'da Kalan Türk Esirler Meselesi", *Türk Dünya İncelemeleri Dergisi*, c. XII/2, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, İzmir 2012, ss. 249-264

ARTUÇ, İbrahim, *1915 Çanakkale Savaşı,* Kastaş Yayınları, İstanbul, 1992.

ARTUÇ, İbrahim, *Balkan Savaşı*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1988.

Asker Kahramanlar, (haz. ATASE), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

ATABAY, Mithat, "Mustafa Kemal'in Balkan Muharebeleri Esnasında Çanakkale Bölgesindeki Faaliyetleri," *Çanakkale 1915, Mustafa Kemal Atatürk ve Modern Türkiye,* Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2010, s. 27-44.

ATABAY, Mithat; Erat, Muhammet; Çobanoğlu, Haluk, *Çanakkale Şehitlikleri,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 199-203.

* Bu genel kaynkaçanın hazırlanmasında kitap icerisindeki makalelerin referanslarından istifade edilmiştir. Arşiv ve süreli yayın ve gazelerin künye ve numaraları bu kısma alınmamıştır.

ATABEY, Figen, "İngiliz Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri'nin Deniz Harekâtı" *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi,* S. 16 (Ağustos 2010), ss.153-173.

ATABEY, Figen, *Çanakkale Muharebeleri'nin Deniz Cephesi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

ATACANLI, Samet, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*, MB Yayınevi, İstanbul 2008.

ATAKAN, R., *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik,* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1990.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, c. III Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1990.

*Atatürk'le İki Buçuk Yıl -Orgeneral Çalışlar'ın Anıları (*2 Ağustos 1914-9 Aralık 1917), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt I, Kaynak Yayınları, İkinci Basım, İstanbul 1999.

Âtıf Hüseyin Bey, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri, Hususi Doktoru Âtıf Hüseyin Bey'in Hatıraları (1909-1918),* 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal (1881-1919),* c. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963.

BACANLI, Hakan; "Activities Undertaken For The Writing Of Military History During World War I And The Ottoman Archives Pertaining To First World War", 40'ıncı Uluslararası Askerî Tarih Kongresi, 01-05 Eylül 2014, Varna/Bulgaristan.

BACANLI, Hakan, "Çanakkale Muharebeleri'nde Yarbay Kazım Karabekir", (3. Uluslararası Gelibolu Sempozyumu; Gelibolu: Tarih, Efsane ve Anı, 20-21 Nisan 2012 İstanbul) Gelibolu (Tarih, Efsane ve Anı), Editörler: İbrahm Güran Yumuşak, M.Mehdi İlhan, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Nisan 2013, ss.285-293.

Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları), (haz. Hülya Toker, - Nurcan Fidan-Gülhan Barlas), Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2004.

Balkan Harbinde Yanya Savunması ve Esat Paşa, (haz. ATASE), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984.

BARIŞ, Yusuf İzzettin, *Çanakkale Savaşları*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli 2008.

BARLETT, Ellis Ashmead, *Çanakkale Gerçeği*, (haz. Muzaffer Albayrak), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

BAYCAN, Nusret, *Atatürk ve Askerlik Sanatı,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985.

BAYRAK, Melike, "1915 Çanakkale Cephesinde Anadolu Yakası Muharebeleri", *Yakın Tarih İncelemeleri-I Çanakkale Savaşı*, Editör: Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2007, s.169-206.

BAYRAK, M. Orhan, *Çanakkale Savaşları*, Birharf Yayınları, İstanbul 2005.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi (Çanakkale Vuruşmaları ve Onların Tepki ve Sonuçları),* c. III, 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1955.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi,* c. II, 3. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1951.

BAYUR, Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, c. III, 2. Kısım, Ankara 1991.

BAYUR, Hikmet, "Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çatışmasıyla İlgili Henüz Yayınlanmamış Bir Raporu", *Belleten*, XX/80, (1995), 2. Baskı, ss. 619-632.

BELEN, Fahri, *Çanakkale Savaşı*, İstanbul 1935.

BESBELLİ, S., *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Deniz Harekatı*. Gnkur. Basımevi Ankara 1976.

BESBELLİ, S., *Çanakkale'de Türk Bahriyesi 1914-1918*. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi Amirliği, Ankara 2005.

BEYATLI, Yahya Kemal, *Siyasi ve Edebi Portreler*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1999.

BEYATLI, Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rüzgarıyla,* İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1999.

BIYIKLI, Mustafa, *Esad Paşa'nın Çanakkale Cephesi Yazışmaları,* Çamlıca Yayınları, İstanbul 2011.

BIYIKLI, Mustafa, "Mehmet Esat Paşa'nın Çanakkale Cephesi Şimal Grubu Tahrirat ve Telefon Görüşmeleri(02-20 Temmuz 1915)", *JASSS The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science,* Volume 6 Issue 2,, February 2013, pp. 203-221.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Çanakkale Muharebeleri'ne Dair Konferans,* Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1950.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele*, c. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

BİLGİN, İsmail, *Çanakkale Savaşı Günlüğü, Gün Gün, Saat Saat Çanakkale*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

BİRİNCİ, Necat, "Milli Mücadele Devri Edebiyatı", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul 1980, s. 361.

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay Ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Cilt II, Yayına Hazırlayanlar: Dr. Tar. Uz. Hülya Toker, Tar. Uz. Nurcan Aslan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekâtı 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, Ankara 1997, C. V.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), V. Cilt, I. Kitap, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V. cilt, II. Kitap, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915 - 09 Ocak 1916) V. Cilt, III. Kitap, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

BORAK, Sadi, *Atatürk'ün Özel Mektupları,* 4. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998.

BORAK, Sadi, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri,* Kaynak Yayınları, İstanbul 1997.

BOZOK, Salih; Bozok, Cemil, *Hep Atatürk'ün Yanında,* Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985.

BOYCE, D. George, "Harmsworth, Alfred Charles William, Viscount Northcliffe (1865–1922)", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press 2004.

BÜYÜKTUĞRUL, A., *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, Deniz Basımevi, İstanbul 1977.

BÜYÜKTUĞRUL, A., 2005. *Cumhuriyet Donanmasının Kuruluşunda 60 Yıl Hizmet (1918-1977).* Kasımpaşa/İstanbul: Deniz Basımevi.

CHURCHİLL, Winston S., *The World Crisis* (1911-1914), Vol.2, Thorton Butterworth Ltd., London, 1927.

COATES, Tim, *Lord Kitchener & Winston Churchill, The Dardanelles 1914-1915,* c. 1, The Stationery Office, The United Kingdom, 2000.

CONK, Cemil, *Canlı Tarihler Hatıralar*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947.

CORBETT, S. Julian, *Harekât-ı Bahriyye*, c. 1-2, (çev. Ali Rıza Seyfi), Bahriye Matbaası, İstanbul 1926.

Cepheden Mektuplar, Millî Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

CHANTEPLEURE, Guy, *Kuşatılmış Kent Yanya Ekim 1912-Mart 1913*, (çev. Fazıl Bülent Kocamemi), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2010.

ÇAĞLAR, H., Denizaltı Harbi. *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*. Deniz Basımevi, İstanbul 2008.

Çanakkale Harbi'ne Ait İngiliz Harbiye Nezareti'nin 11 Kanun-i Evvel 1915 Tarihli Raporu, (çev. Yüzbaşı Rahmi), Matbaa-i Amire, İstanbul, 1331 (1915).

Çanakkale Kahramanları (1915), Çanakkale Valiliği, (haz. Mete Tunçoku vd.), (tarihsiz) Çanakkale.

ÇAKIR, Ömer, "Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatının Kaynaklarından Biri Olarak Harpler I: Kırım Harbi (1853-1856)", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, (Yeni Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı)*, C.4, Sayı: 1, Kış 2009, s.1823-1874.

ÇAKIR, Ömer, "Türk Edebiyatında Mustafa Kemal(ATATÜRK) İsminin Yer Aldığı İlk Manzum ve Mensur Esere Dâir", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.17, Sayı: 49, Mart 2001, ss.119-130.

ÇAKIR, Ömer, "Birinci Dünya Harbi Sırasında Harbiye Nezâreti'nce Başlatılan "Harp Edebiyatı" Kampanyası ve Bu çerçevede "İstanbul Edebiyat Heyeti"nin Çanakkale Cephesi'ne Gönderilmesi", *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay Basımevi, Ank., 2000, ss. 273-286.

ÇAKIR, Ömer, "Edebî Eserlerin Aynasında Balkan Savaşları ve İslâm", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* C.4, Sayı: 2, Kasım 2013.

ÇAKIR, Ömer, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, Akçağ Yay., Ank., 2009.

ÇAKIR, Ömer, *Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ank., 2004.

ÇAKMAK, Fevzi, *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik? Garbi Rumeli'nin Suret-i Ziyaı ve Balkan Harbi'nde Garp Cephesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

ÇAKMAK, Fevzi, *Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesi,* Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

ÇALIŞLAR, İzzettin, *On Yıllık Savaşın Günlüğü,* Yayınları (haz. İzzeddin Çalışlar-İsmet Görgülü), Güncel Yayınları, İstanbul 2007.

ÇALIŞLAR, İzzettin, *On Yıllık Savaşın Günlüğü,* Yayınları (haz. İzzeddin Çalışlar-İsmet Görgülü), Güncel Yayınları, İstanbul 2007.

DEMAZ, *Çanakkale Seferi,* Nakleden: Bahaeddin, İstanbul 1930.

DEMİRBAŞ, Bülent "Musul-Kerkük Sorunu ve Misak-ı Milli", Güneş Gazetesi, 29.11,1990.

DOĞAN, Enfel - Fatih Tığlı, *Sultan V. Mehmed Reşad'ın Çanakkale Gazeli ve Bu Gazele Yazılan Tahmisler,* http://turkoloji.cu.edu.tr/eskı%20turk%20%20edebıyatı/dogan_tigli_tahmisler.pdf, (04.05.2014.)

DUKAKİNZADE Feridun, *Büyük Harp, Türk Cepheleri, Çanakkale Cephesi*, Kısım 2, İstanbul 1918.

DUMAN, Murat, *Cumhuriyetimizin Önsözü Çanakkale*, Ares Kitap, İstanbul 2006.

EİNTEİN, Lewis, *Inside Constantinople, A Diplomatist's Diary During the Dardanelles Expedition,April- September,1915*, Londra 1917.

ERASLAN, Cezmi, *II. Abdülhamid'in Çanakkale Savunması*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2014.

ERAT, Muhammet (Editör), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* İstanbul 2013.

ERCAN, Tevfik, "Seddülbahir Çıkarmasında 26'ncı Alay 3'üncü Tabur", *Çanakkale Muharebeleri'nin 75.Yıl Armağanı,* Genkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 1990.

ERDEMİR, Lokman, *Çanakkale Savaşı, Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri,* Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2009.

ERDEMİR, Lokman, "Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastanelerine: Sağlık Hizmetleri" 2012/1 Sayı 15. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.

ERİCKSON, Edward J., "Gallipoli", *History in Dispute: The First World War,* (Ed. D. Showalter), Detroit 2002.

ERİCKSON, Edward J., *Defeat in Detail, The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913*, Praeger publishing, Westport 2003.

ERİCKSON, Edward, J. *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu Çanakkale, Kutü'l-Amare ve Filistin Cephesi*, (çev. Kerim Bağrıaçık), İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

ERİCKSON, Edward J., *Size Ölmeyi Emrediyorum-Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Kitap Yayınları, İstanbul 2003.

ERKAL, Şükrü, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Hali (Haziran 1914-9 Ocak 1916),* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997.

Erkân-ı Harbiye Kaymakamı İzzeddin (Çalışlar), "Çanakkale Muharebâtı Hatırâtından: 12 Nisan 1331 / 25 Nisan 1915 Günü", *Mecmua-i Askeriye*, Sayı: 10, İstanbul 1336 (1920), s. 378 vd.

ERMAN, Azmi Nihat, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul 1971.

ENGİN, F., 2004. *Fahri Engin'in Hatıratı.* Ankara: Dz.K.K.lığı Basımevi

ESENKAYA, Ahmet, "Çanakkale Savaşları Sürecinde Türk Basını", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* S.1, Çanakkale 2003, s.36-63.

ESENKAYA, Ahmet, Volkan Marttin, "Çanakkale Savaşları'nda Temizlik", *Temizlik Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s.261-274.

ESENKAYA, Ahmet, "Çanakkale Savaşları Sürecinde Basında Mustafa Kemal", *Çanakkale 1915, Mustafa Kemal Atatürk ve Modern Türkiye, Türkiye Barolar Birliği Uluslararası Atatürk'ü Çağdaş Yorumlama ve Anma Programı,* Çanakkale, 8 Ocak 2010 Onsekiz Mart Üniversitesi Anafartalar Kampüsü Süleyman Demirel Konferans Salonu, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Çanakkale 2010, s. 63-88.

ESENKAYA, Ahmet, "Çanakkale Savaşı'nda Türk-Alman Birlikteliği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Yayınları, S. 6-7, Çanakkale, Bahar-Güz 2008, s. 20.

Esat Paşa, Çanakkale Savaşı Hatıraları, Örgün Yayınevi, (haz. İhsan Ilgar-Nurer Uğurlu), İstanbul 2004.

Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları, Baha Matbaası, (haz. İhsan Ilgar), İstanbul 1975.

Ruşen Eşref, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat*, Ankara 2001.

Ruşen Eşref, "Mülakatlar VI Mustafa Kemal Paşa: Birinci Safha, İkinci Safha, Üçüncü Safha", *Çanakkale 5/18 Mart1331-1915, Yeni Mecmua Nüsha-i Fevkalade*, Hilal Matbaası, İstanbul 1334/1918, ss. 344-377.

Ruşen Eşref, "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat", *Çanakkale Hatıraları*, c. 3, Arma Yayınları, İstanbul 2003, ss. 17-61.

Ruşen Eşref, "Mustafa Kemal ile Röportaj", *Yeni Mecmua ve Çanakkale Özel Sayısı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006.

Eyüblü Mustafa Şükrü, *Çanakkale Şarkısı,* Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1331.

FELDMAN, Wilhelm, *İstanbul'da Savaş Günleri*, Selis Kitaplar, İstanbul 2004.

FORTESCUE, Granville Roland, *Çanakkale,* (Mütercim: Deniz Kurmay Yüzbaşı Rahmi), Matbaa-i Amire, İstanbul 1331(1916), s. 37-38.

Fuat Hulusi, *Harbin Etrafında*, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1331.

GENCER, Mustafa, "Çanakkale Savaşları'nda Türk-Alman İlişkileri, *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. IV, Editör: Mustafa Demir, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 1900.

Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı,* c. V, 2. Kitap, Ankara 1978.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi,* c.V, 3. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1915-Ocak 1916), ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1980.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, c. I, ATASE Yayınları, Ankara 1992.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Rütbedeki Komutanların Biyografileri*, Ankara 1972.

Genelkurmay Başkanlığı, *I. Dünya Harbinde Kafkas Cephesi,*1916-1918, c. II, Kısım 2, Ankara 1978.

GENÇCAN, Mehmet İhsan, *Çanakkale Savaşlarından Altın Harfler,* Bayrak Yayınları, İstanbul 1997.

GOUTARD, A., "Denizaşırı Seferler ve Çıkarmalar-Çanakkale Seferi", (çev.Ahmet Onur), *Askerî Tarih Bülteni,* S. 9, (Şubat 1980), s. 45-82.

GÖK, Hayrullah; *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950),* Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1997, s. 2.

GÖKALP, Ziya, Türk Kahramanları-I Enver Paşa, *Tanin,* Nu.2390, 13 Ağustos 1915.

GÖRGÜLÜ, İsmet, Atatürk'ün "Arıburnu Muharebeleri Raporu" ve "Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe" Adlı Eserlerinde Yer Almayan Emir ve Raporlarından Bir Demet, *Atatürk. Arş. Mrk. Dergisi,* S. 19, 1990, s. 96-97.

GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922),Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

GÖRGÜLÜ, İsmet *Çanakkale İlk Günde Biterdi*, Bilgi Yayınları, İstanbul 2008.

GÖRGÜLÜ, İsmet *Çanakkale Zaferi üzerine Alman İddiaları*, Harp Akademileri K.lığı Yayınları, İstanbul 1992.

GÖRGÜLÜ, İsmet *Çanakkale Zaferinin Komuta Kadrosu*, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul 1990.

GÖRGÜLÜ, İsmet "Çanakkale Zaferi Üzerine Alman İddiaları", *Türk-İsrail Müşterek Askeri Tarih Konferansı, 9-12 Nisan 2000*, Genelkurmay Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2003, s. 72.

GÖZE, Ergun, *Çanakkale Kumandanlar Savaşı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2003.

GÖZE, Ergun, *Kuğunun Son Ötüşü, Çanakkale Destanı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999.

GÜCÜYENER, Şükrü Fuat, *Birinci Cihan Harbinde Tanıdığım Kahramanlar,* Gücüyener Yayınları, İstanbul, 1956, s. 175.

GÜLEN, Salih, *Tarihin Yıkılmaz Kalesi Çanakkale*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2009.

GÜLEN, N., Ocak, *Türk Bahriyesinin İkiyüz Yıllık Tarihçesi 1773-1993' Şanlı Bahriye.* Kastaş Yayınevi, İstanbul 2001.

GÜNESEN Fikret, *Çanakkale Savaşları,* Kastaş Yayınları, İstanbul, 1986.

HALİL, Reşat, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar 1924-1938*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1972.

HAMİLTON, Ian, *Gelibolu Hatıraları 1915,* Örgün Yayınları, İstanbul 2005.

HAMİLTON Ian, *Gelibolu Günlüğü,* (çev. O. Özdeş), Hürriyet Gazetesi Yayını, İstanbul, 1972.

HATEMİ, Nilüfer, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

HALPERN, P. G., 1995. *A Naval History of World War I.*. Annapolis: Naval Institute Press.

HARVEY, Daivd, *Monuments to Courage: Victoria Cross Headstones and Memorials Vol1, 1854-1916*, London 1999.

HEATHCOTE, Tony, *The British Field Marshals 1736-1997*, Pen&Sword, 1999.

HATİP, S. M., 2008. *120 Yıllık Bir Dergi*. Deniz Kuvvetleri Dergisi, Issue 603.

HATİP, S. M., 2009. Bahriye Kolağası Osman. Deniz Kuvvetleri Dergisi, Nisan. Dz.K.K.(604).

Harp Mecmuası (haz. Bilkan, Ali Fuat-Ömer Çakır), Kaynak Kitaplığı, İstanbul, 2004.

HERSİNG, Otto, "Çanakkale Harbi'nde İngilizlerin Triumph ve Majestic Zırhlıları Nasıl Batırılmıştı?", (çev. Bnb. Burhanettin Şeref), *Deniz Mecmuası,* c. 47 S. 335, (Ekim 1935), ss. 32-42.

HERSİNG, Otto, *Çanakkale Denizaltı Savaşı,* (çev. Bülent Erdemoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, İstanbul, 2007.

HORE, P., 2006. *The Ironclads.* Londra: Southwater Publishing.

İbrahim Oğlu Ömer, Seddülbahir'de Sağ Cenahda Birinci Fırka'nın "Şehitlersırtı Destanı", *Matbaa-i Askeriye,* İstanbul, 1332.

İbrahim Alaeddin (Gövsa), *Çanakkale İzleri*, Marifet Matbaası, İstanbul 1926, s.3-4.

İĞDEMİR, Uluğ, *Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918),* c. I, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1988.

İRTEM, Süleyman Kani, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909- 1918)*, (haz. O. S. Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2004.

JAMES, Robert Rhodes, *Gelibolu Harekâtı,* (çev. Haluk Saltıkgil), Belge Yayınları, İstanbul, 1965.

JEVAKOF, Aleksandr, *İstanbul 1914-1923*, (haz. Stefanos Yerasimos), İletişim Yayınları, İstanbul 1996. Ziya Şakir, *Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik,* İstanbul 1944.

KABASAKAL, Hüseyin, "Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Muharebeleri'nde Türk ve Alman Savunma Planları, Konusunda Yorumlar", *Çanakkale Muharebeleri 75. Yıl Armağanı*, Ankara 1990, s. 83-84.

KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimizin Esasları,* Sinan Matbaası Neşriyat Evi, İstanbul 1951.

KARABEKİR, Kazım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1908*, İstanbul 1982.

KARAL, E. Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

KARA, Hatice Işıldak, *Çanakkale Savaşlarına Katılan Türk ve Alman Generaller*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), DPÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2009.

KARAHAN, Abdülkadir, "Bir Arap İlmi Kurulu Gözü İle Atatürk", *Hürriyet Gazetesi*, 10-11 Kasım, İstanbul1981.

Kassam Umumi Müşaviri Uryanizâde Ali Vahid, *Çanakkal'a Cephesi'nde Duyup Düşündüklerim*, Darü'l-Hilafeti'l-İlmiyye-Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1332.

KELEŞ, Zülâl, "İstiklâl Savaşı'nda Trakya Bölgesi ve Başarısızlık Nedenleri (Ekim 1918 – Temmuz 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XV/57, 2004, Ankara 1993.

KELEŞ, Zülal, "Cafer Tayyar Paşa", http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-), s. 1017-1042.

KELEŞ, Zülâl, Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜ, TİTE, 44/cafer-tayyar-pasa, 04.05.2014.

KEYES, Roger John, *The Naval Memoirs of Admiral of the Fleet Sir Roger Keyes:Scapa Flow to the Dover Straits,* 1916-1918, E.P.Dutton, Newyork, 1935.

Kılıç Ali, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, (der. Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005.

KONUKÇU, Enver "Çanakkale Savaşlarında Türk ve Alman Komutanlarının İzlenimleri" *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. V, Değişim Yayınları, (ed. Mustafa Demir), İstanbul 2008, s. 2507-2739.

KOYUNCU, A. – Keskin, Ö. – Sönmez, C. S., *Çanakkale Savaşları Bibliyografyası*, ATAM Yayınları, Ankara 2010.

KURAT, Akdes Nimet, Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Sayı 133, Ankara 1966.

KURŞUN, Zekeriya, "Çanakkale Muharebeleri", *DİA,* c. VIII, İstanbul 1993.

KURTOĞLU, Fevzi, *Çanakkale ve 18 Mart 1915,* 336 sayılı Deniz Mecmuası Tarih İlavesi, Deniz Matbaası, İstanbul, 1935.

KÜLÇE Süleyman, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, İzmir 1944. *L'Expedition Des Dardanelles*, Paris 1917.

Le QUEUX, William, *Secrets of the Foreign Office, Londra 1903.*

Le QUEUX, William, The Invasion of 1910, Londra 1906.

Le QUEUX, William, *Spies of the Kaiser: Plotting the Downfall of England*, Londra 1909.

Le QUEUX, William, *German Spies in England*, Londra 1915.

Le QUEUX, William, Things I Know, Londra 1923.

LANGENSİEPEN, . B. & Güleryüz, A., 1995. The Ottoman Steam Navy, 1828-1923. London: Conway Maritime Press Ltd.

LOREY, Hermann, *Türk Sularında Deniz Hareketleri,* (çev. H. Sami Tekirdağlı), c. I, Deniz Matbaası, İstanbul, 1936.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler, c. II, Kitap 2, (çev. Seha L. Meray), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Mehmed Emin, *Ordunun Destanı,* Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1331, s. 40.

Mehmed Kemâlî, *Çanakkale Önünde Düşmana Kan Kusturan Arslan Yürekli Kahraman Mehmed Çavuş'un Müdâfaa-i Vatan Destanı,* Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1331.

Mehmed Nihad, *Harb-i Umumi'de Seddülbahir Cenub Grubu Muharebatı*, İstanbul 1336.

MERCAN, Mehmet, "Tarih Kaynağı Olarak Harp Cerideleri", *Tarih Dergisi*, İstanbul 2009, S. 46, s.273-292.

Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Hatıralar, Altıncı Fırka Çanakkale Harbi'nde* (haz. Servet Avşar-Hasan Babacan), Vadi Yayınları, Ankara 2006.

MOOREHEAD, Alan, *Çanakkale Geçilmez*, (çev. Günay Salman), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972.

MORGENTHAU, Henry, *Ambassador Morgenthau's Story*, New York 1918.

MOOREHEAD, Alan, *Gelibolu,* (çev. Ali Cevat Akkoyunlu), 3. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2002.

KARATAŞ, Murat, 27. Alay Harp Ceridesine Göre Çanakkale Cephesi Karamuharbeleri'nin İlk Günü (25 Nisan 1915), *Çanakkale Araştırmları Türk Yıllığı,* Bahar-Güz 2008, ss. 1-14.

Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, Genkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2011.

MUTLUÇAĞ, Hayri, *Esat Paşa'nın Çanakkale Hatıraları*, Baha Matbaası, İstanbul 1975.

Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe,* Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2011.

MÜHLMAN, Carl, *Çanakkale Savaşı, (çev. Sedat Ümran*), Timaş Yayınları, İstanbul 1998.

Münim Mustafa, *Cepheden Cepheye 1914-1918 Cihan Harbinde Kanal, Çanakkale ve Kafkas Cephelerine Ait Hatıralarım*, c. I, Ege Basımevi, İstanbul 1940.

NEDİM, Ahmet, *Gazi Mehmed Dursun ve Çanakkale Destanı*, Yedi İklim, S. 36, Mart 1993, ss. 68-70.

NİZAMOĞLU, Yüksel, *Vehip Paşa: Kahramanlıktan Sürgüne*, Yitik HazineYayınları, İstanbul 2013.

NİZAMOĞLU, Yüksel, *Vehip Paşa (KAÇI)nın Hayatı ve Askeri Faaliyetleri,* (Basılmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

OGLANDER, C. F. Aspinall, *Büyük Harbin Tarihi, Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı*, Cilt: I, (çev. Tahir Tunay), Genelkurmay Askeri Matbaası, İstanbul 1939.

OGLANDER, C. F. Aspinall, Büyük Harbin Tarihi, Çanakkale Gelibolu Askerî Harekâtı, c. II, (çev. M. Hulusi), Askeri Matbaa, İstanbul 1940.

OGLANDER, C. F. Aspinall, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale, Gelibolu Askerî Harekâtı,* (haz. Metin Martı), c. 1-2, Arma Yayınları, İstanbul, 2005.

OGLANDER, C. F. Aspinall, "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (V, VI, VII, XII)", Çev. Muharrem Fevzi, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTTD).

OKDAY, İsmail Hakkı, *Ankara'dan Yanya'ya*, Sebil Yayınları, İstanbul 1994.

OKYAR, Ali Fethi, Üç Devirde Bir Adam, (haz. Cemal Kutay), İstanbul 1980.

On Yıllık Savaş Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları, (haz. İzzeddin Çalışlar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri, c. I- II, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2005.

Osmanlı Devleti Ordu Teşkilatı, T.C. Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

ÖKE, Mim Kemal; Orhan Koloğlu ve diğerleri, *Kutsal Topraklarda Casuslar Savaşı*, İrfan Yay, İstanbul 1995.

ÖZGÜL, Metin Kayahan, "Harp Edebiyatına Harbi Bir Bakış", (Basılmamış sözlü bildiri), Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı ve Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü işbirliği ile yapılan "Türk Harp Edebiyatı" Konulu I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu, 1-3 Kasım 2014, Çankırı.

ÖZTOPRAK, Fahrettin " Osmanlı Paşaları- Mehmet Esat Paşa 1862-1952", Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, S. 271, İstanbul 2009, s. 45-46.

PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 1, MEB Yayınları İstanbul 1993.

PERK, Kadri, "Çanakkale Savaşları Tarihi", *Askerî Mecmua*, 1 Mart 1940, S. 56, Çanakkale Özel Sayısı Eki, İstanbul 1940.

PAKENHAM, Thomas, *The Boer War*, New York 1979.

Public Record Office (PRO)/ War Office(WO)/106/63/XC/13802, March 8, 1917, Dardanelles Commission Report.

POMİANKOWSKİ, Joseph, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü, 1914-1918, I. Dünya Savaşı,* (çev. Kemal Turan), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1997.

PRİGGE, Erich R., *Liman von Sanders Paşa'nın Emir Subayı Binbaşı Erich R. Prigge'nin Çanakkale Savaşı Günlüğü,* (çev. Bülent Erdemoğlu), Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

PULESTON, W.D., *The Dardanelles Expedition*, United States Naval Institute, United States, 1927.

ROUX, Charles F., *Bir Fransız Günlüğünden Çanakkale Savaşlarının Perde Arkası Çanakkale'de Ne Oldu?,* Phoenix Yayınevi, Ankara İstanbul, 2007, s. 142.

ROUX, Charles F., *Çanakkale'de Ne Oldu?* Yay. Haz. Burhan Sayılır, Ankara 2007.

SANDERS, Liman von, Türkiye'de Beş Sene, (haz. Muzaffer Albayrak), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

SANDERS, Liman V., *Türkiye'de Beş Yıl*, (çev. M. Ş. Yazman), Burçak Yayınları, İstanbul 1968.

SANDERS, Liman von, *Türkiye'de Beş Sene*, Osmanlıca Tercümesi; Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Tarih-i Harp Şubesi Tercüme Heyeti, Dersaadet, Matbaa-i Askerî 1337 (1921).

SANDERS, Liman Von, *Türkiye'de Beş Yıl*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları,1999.

SARAL, Tosun, "Gelibolu Cephesine Ulaşan Avusturya/Macaristan Topçu Bataryaları", *Çanakkale 1915,* Yıl 4, Sayı 11 (Mart 2012), s. 32-36.

SEÇER, Turhan, *Destanlaşan Çanakkale Deniz Kara Hava Savaşları Bütün Yönleriyle Anılar ve Yorumlar*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2005.

SEDAT, Mirliva, *Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi*, (haz. Mehmet Köçer), Poenix Yayınevi, Ankara, 2007.

Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar,* (haz. M. Albayrak), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

Selahattin Adil Paşa, *Hayat Mücadeleleri, Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları*, Zafer Matbaası, İstanbul 1982.

SELÇUK, Mustafa, *Hedef Şehir İstanbul- Çanakkale Geçildi mi?*, Emre Yayınları, İstanbul 2005.

SELÇUK, Mustafa, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezareti'nin "Çanakkale Kahramanlığını Yaşatma" Amaçlı Faaliyetleri", Avrasya İncelemeleri Dergisi, I/2, (2012), s. 195-242.

SONYEL, Salahi R., "Büyük General, Asil düşman ve Cömert Dost… Gazi Mustafa Kemal", *Belleten,* c. XLIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1979, s. 171.

STEEL, Nigel- Hart Peter, *Gelibolu, Yenilginin Destanı*, (çev. Mehmet Harmancı), Sabah Kitapçılık, İstanbul, 1996.

STİÉNON, Charles, *L'Expedition des Dardanelles*, Paris 1916.

Talat Paşa'nın Anıları, (haz. A. Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000.

TANSEL, Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c. I, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.

TANSEL, Fevziye Abdullah, *Ziya Gökalp Külliyatı-I Şiirler ve Halk Masalları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. bsk., Ankara, 1989.

TERZİ, Arzu, "Hazine-i Hassa" *DİA*, c. XVII, İstanbul 1998.

TERZİ, Arzu, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

TEVETOĞLU, Fethi, "Ali Fethi Okyar'ın Günlük Hatıraları", Belgeler, Türk Tarih Kurumu Belgeler Dergisi, X/16, (1987), s. 113-130.

THOMAZİ, A., *Çanakkale Deniz Savaşı*, (çev. Hüseyin Işık), Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1997.

TOKER, Hülya, *Çanakkale Muharebeleri'ne Katılan Komutanların Biyografileri (Belge ve Fotoğraflarla),* Genelkurmay Personel Bşk.lığı ATASE Daire Bşk.lığı Yayınları, Ankara 2014.

TUNÇOKU, Mete, *Anzakların Kaleminden Mehmetçik Çanakkale 1915*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.

TUNÇOKU, Mete, *Çanakkale 1915 Buzdağının Altı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002.

TUTEL, Eser, *Seyr-i Sefain Öncesi ve Sonrası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

TürklerAnsiklopedisi, c. 13, Ankara 2002.

TÜRKELDİ, A. Fuat, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1951.

TÜRKMEN, Zekeriya, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekatı", Çanakkale Savaşları Tarihi, c. IV, Değişim Yayınları, (ed. Mustafa Demir), İstanbul 2008, s. 2171-2220.

TÜRKMEN, Zekeriya, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. IV, (ed. Mustafa Demir), İstanbul 2008, s. 2186-2188.

TÜRKMEN, Zekeriya, *Çanakkale 1915, Türk Ordusunun Kara ve Hava Harekâtı,* Ankara 2007.

UMAR, Ö. Osman, *Çanakkale Savaşı'nın Önemi ve Sonuçları*, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.15, İstanbul 1998.

ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat,* 2. Basılış, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.

WİNSTONE, H.V.F.,*Ortadoğu'nun Serüveni*, İstanbul 1999.

WALLACH, Jeduha L., *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, (çev. Fahri Çeliker), Genelkurmay Bşk. lığı Yayınları, Ankara 1985.

Yanyalı Esat Bülkat, *Çanakkale Hatıraları, Üçüncü Kitap* (İngiliz ve Fransızların Gelibolu Şibih Cezиresine ve Kumkale'ye Ayak Bastıkları 12 Nisan 1331 / 25 Nisan 1915 Tarihinden Birinci Ordu Kumandanlığına Tayin Olunduğum 3 Teşrini sani 1331 / 16 Ekim 1915 Tarihine Kadar Vekayi-i Harbiyeyi Musavvirdir), Daktilo Metin, Harp Akademiler Kütüphanesi nu: 29147 / 956.0743, c. 4, İstanbul 1950.

YAZICI, Fazıl, *Çanakkale'nin Bilinmezleri*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010.

YEL, Selma, "Yakup Şevki Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri", Kurtuluş Savaşı'na Yön Verenler, Cumhuriyet'in Kuruluşunun 70. Yıl Armağanı, GÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara 1994, ss. 193-205.

YILDIZ, Cemalettin, "Çanakkale Cesarettepe Kahramanı Kırşehirli Mehmet Çavuş", http://www.geliboluyuanlamak.com/189_1915-Canakkale-Cesarettepe-Kahramani-KirsehirliMehmet-Cavus----(-Cemalettin-Yildiz-).html, 14.09.2014.

YILMAZER, Tuncay, *Alçıtepe'den Anafartalar'a Çanakkale Kara Muharebeleri,* Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

YILMAZER, Tuncay, "Çanakkale Kara Savaşlarında 25 Nisan 1915 Çıkarma Harekatı", Çanakkale Savaşları Tarihi, Cilt: IV, Değişim Yayınları, (ed. Mustafa Demir), İstanbul 2008, ss. 2067-2087.

YILMAZER, Tuncay, "Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler", Çanakkale Savaşları Tarihi, c. IV, Değişim Yayınları, (ed. Mustafa Demir), İstanbul 2008, ss. 2221-2280.

ZÜRCHER, Eric J., *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, (çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul 1987.

ZÜRCHER, Eric J., *Savaş Devrim ve Uluslaşma*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.

Fotoğraflarla Çanakkale Cephesi Komutanları

Sultan Mehmed Reşad, Başkomutan.

Enver Paşa, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili.

Esat Paşa ve bir grup subay

Düşmandan alınan ganaimden silahların bir atış bölüğü tarafından çalıştırılması.

Anafartalar Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey ve maiyeti.

5. Ordu Komutanı Liman von Sanders ve 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa'nın silah tamirhanesini teftişi (Bigalı Kalesi Girişi).

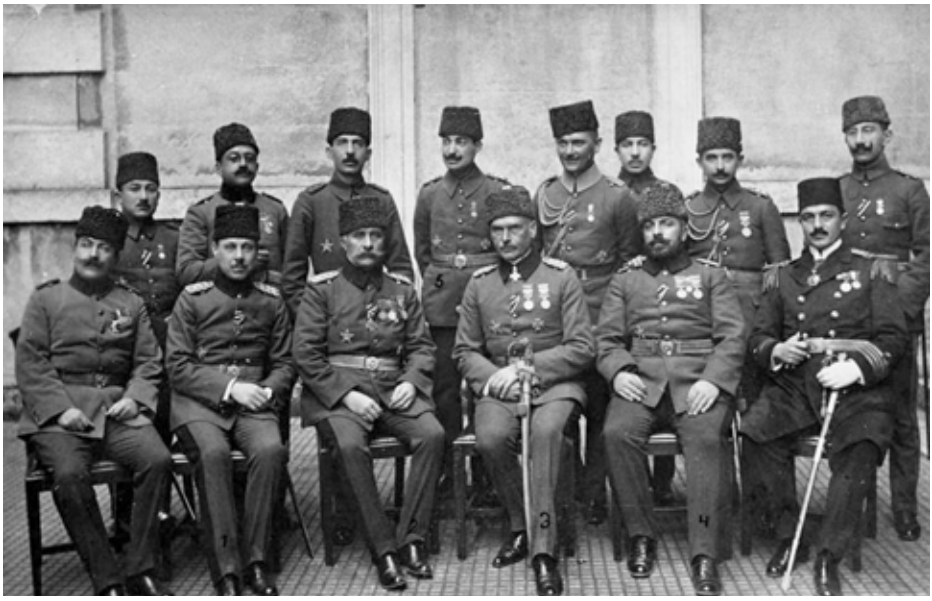
Esat Paşa ve Karargah Erkan-ı Harbiyesi

Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat Paşa ve karargay subayları

Anafartalar kumandanı Albay Mustafa Kemal Bey ve kurmay heyeti

Oturanlar (sağdan); Bahriye Nezareti Kur. Bşk. Yb. Rauf (Orbay) Bey, Güney Grubu Komutanı Tuğg. Vehip (Kaçı) Paşa, 5. Ordu Komutanı Müşir Liman Von Sanders, 3. Kolordu Komutanı Tuğg. Esat (Bülkat) Paşa, Sıhhiye Dairesi Bşk. Tuğg. Dr. Süleyman Numan Paşa, Müstahkem Mevki Komutanı Tuğg. Cevat Paşa

Sultan V. Mehmet Reşat, Kaiser Wlhem, Cemal Paşa ve Enver Paşa

Arıburnu'nda 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa, 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal ve diğer komutanlar

57. Alay Komutanı Şehit Yarbay Hüseyin Avni Bey.

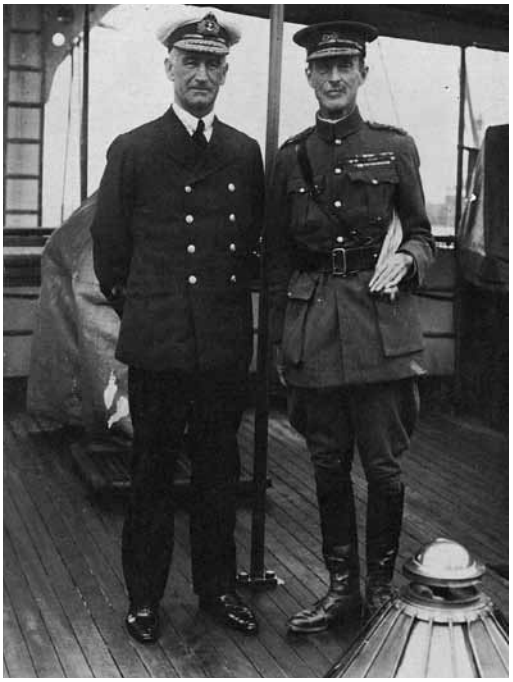
Çanakkale'de bir subay grubu

3. Kolordu Komutanı Esat Paşa, Kurmay Başkanı Yb. Fahrettin ve kurmay heyeti.

27. Alay Komutanı Yarbay Şefik Bey ve 27. Alay subayları.

Akdeniz Seferi Kuvvetler Komutanı General Ian Hamilton ve Müttefik Donanma Komutanı Amiral J. De Robeck.

Güney Grubu Komutanı Vehip Paşa.

Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat Paşa, Kurmay Başkanı Selahattin Adill ve kurmay heyeti.

Başkomutan vekili Enver Paşa askeri geçit töreninde.

T.C.
ÇANAKKALE VALİLİĞİ

ÇANAKKALE MUHAREBELERİ'NİN İDARESİ

Komutanlar ve Stratejiler

Milletlerin kaderinde önem arz eden tarihî hadiselerin 50. ve 100. gibi yıldönümleri, o hadiseleri hatırlamak için oldukça önemlidir. Bu çerçevede Çanakkale Cephesi milletimizin mazisinde unutulmaz bir zaferin kazanıldığı, bununla birlikte büyük hüzünlerin de yaşandığı yerdir.

Çanakkale Boğazı, Gelibolu Yarımadası ve Anadolu tarafında onlarca muharebenin cereyan ettiği bu cepheye Osmanlı Genelkurmayı iki ordu, yirmi iki tümen ve onlarca alay göndermiştir. Bu eser, cepheye gönderilen birliklerin komutanlarının bir kısmının, muharebeler sırasındaki faaliyetlerini ele almaktadır. Ayrıca Çanakkale Muharebeleri üzerine dünden bugüne yapılmış akademik çalışmalar, muharebelerin harp edebiyatına yansımaları, dönemin İstanbul'u, muharebeler sırasında öne çıkan İngiliz ve Fransız komutanlar da bu eserin konuları arasındadır.

2015 ÇANAKKALE

1992 AÇASAM

9 786051 497204